

“Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütün programlarının umdesi şu iki esastır: İstiklâl-i tam... Kayıtsız şartsız millî hakimiyet!”

*Mustafa Kemal ATATÜRK
(27 Nisan 1920, Ankara)*

2020

Zamanın İzleri...2020

KTÜ Edebiyat Fakültesi camiası olarak 2015 yılında başlattığımız *Zamanın İzleri* adlı serimizi bu yıl “İmparatorluklar Çökerken Gök Kubbeyi Omuzlamak ve Ulus İnşası” başlığıyla okurlarımızın takdirine sunmaktayız. İmparatorlukların 20. asrın başında yani yeni bir dünyanın şafağında tarihin hâkim aktörü olma konumunu yitirmeye başlamasıyla dünyanın birçok coğrafyası değişimi çetin mücadeleler ve ağır bedellerle deneyimlemiştir. Devlet sistemlerindeki çöküş sürecinin aynı zamanda bir toplumsal esaret veya yok oluşa neden olmaması için verilen istiklal mücadeleleri, yeni dünyanın örgütlenme formu olarak ulus devlet ve onun hâkim demografisi olan ulus için bir inşa sürecini de beraberinde getirir. Serinin bu metnindeki çalışmalar, yüz yıl önce dünyanın şekillendiği dönemde ulus olmanın ve ulus devlet yapısının temel niteliklerini ifade eden temalara odaklanmıştır. Bir bütün olarak dünyanın yeni bir çehreye yöneldiği döneme dair kuşatıcı bir analiz için bürokrasiden gazeteye, kodifikasyondan tanıklıklara kadar birçok konunun işlendiği bu çalışmada, hafızanın yükünün acı ile yoğrulduğu bir dönemin değerlendirmesi sunulmaktadır. Tarih, çetin mücadelelerin hemzemininde yoğun ıstıraplarla birlikte köklü dönüşümlerin de meydana geldiğine tanıklık etmektedir. Dünya ve yurt sathında esenlik ise bu mücadelelerin yetkin liderliğin mihranlığında yöneldiği güzergâhtadır.

İMPARATORLUKLAR ÇÖKERKEN
GÖK KUBBEYİ OMUZLAMAK VE ULUS İNŞASI

İMPARATORLUKLAR ÇÖKERKEN
**GÖK KUBBEYİ
OMUZLAMAK
VE
ULUS İNŞASI**

ISBN: 978-605-2271-31-5

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**ZAMANIN İZLERİ:
İMPARATORLUKLAR ÇÖKERKEN
GÖK KUBBEYİ OMUZLAMAK VE
ULUS İNŞASI**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ: İMPARATORLUKLAR ÇÖKERKEN GÖK KUBBEYİ OMUZLAMAK VE ULUS İNŞASI

Editörler:

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

Yayın Kurulu:

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

Danışma Kurulu:

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Doç. Dr. İsmail KÖSE
Doç. Dr. Mehmet AKPINAR

Sekreteryaya:

Arş. Gör. Emine KALENDER

Düzeltili:

Arş. Gör. Emre TÜRKMEN
Arş. Gör. Aysun KANMAZ
Arş. Gör. Burhan CAN

Kapak Tasarımı:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Reşat SÜMERKAN

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel.: 0 462 377 21 44

1. Baskı: Aralık 2020

Baskı Adedi: 200

ISBN: 978-605-2271-31-5

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

-Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.-

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayımlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasadından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	5
ZAMANIN İZLERİ: “İMPARATORLUKLAR ÇÖKERKEN GÖK KUBBEYİ OMUZLAMAK VE ULUS İNŞASI” HAKKINDA	
<i>Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK.....</i>	7
I. DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI VE YAPISI	
<i>Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ.....</i>	9
YÜZ YIL ÖNCEKİ (1920) MECLİSİN KANUNLARI	
<i>Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK.....</i>	25
MİLLÎ MÜCADELE’DE FİRARİLER MESELESİ VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ	
<i>Dr. Engin Çağdaş BULUT - Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ</i>	53
1920’DE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE KABUL EDİLEN İÇKİ YASAĞI KANUNU	
<i>Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ.....</i>	67
EGEMEN-EGEMENLİK KAVRAM ALANI: TARTIŞMALAR VE BİR SÖZ VARLIĞI İNCELEMESİ	
<i>Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR</i>	93
HAYATIN VE SANATIN GERÇEĞİNİ BİRLEŞTİREN GÖSTERGE UZAMI: DAĞ BAŞINI DUMAN ALMIŞ	
<i>Prof. Dr. Ülkü ELİUZ - Öğr. Gör. Emrah SEFEROĞLU</i>	107
YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU’NUN MİLLÎ SAVAŞ HİKÂYELERİ’NDE KOŞUTLUK	
<i>Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ.....</i>	125
ÖMER SEYFETTİN, HİKÂYELERİ VE ORTAÖĞRETİM TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTAPLARINDA YAZAR/BAĞLAM DAN KOPARILMIŞ METİN TÜRÜ ÖĞRETİMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	
<i>Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN</i>	137

PEMBE İNCİLİ KAFTAN'DA İKNA BİLEŞENLERİ TEMELİNDE BİR MODELLEME DENEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem USTA 155

1920'LERİN DÜNYASINDAN GERİYE BAKMAK: LALA HAR DAYAL'IN 44 AYLIK ALMANYA VE TÜRKİYE İZLENİMLERİ

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL 169

ARKETİP VE FENOMEN: AGATHA CHRISTIE VE HERCULE POIROT EFSANESİNİN DOĞUŞU (1920)

Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI..... 197

MAX WEBER'İN KURAMINDA DEMOKRASİ VE OLAĞANÜSTÜ DÖNEMLERİN DİNAMİZM İRADESİ OLARAK KARİZMATİK LİDER

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ 223

BAĞIMLILIK KARŞISINDA SİVİL TOPLUMUN TEMSİLCİSİ: YEŞİLAY

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU 259

PROLETKULT'TAN SOSYALİST GERÇEKÇİLİĞİN TEMELLERİNE UZANAN BİR EDEBİ GRUP: "KUZNİTSA"

Doç. Dr. Badegül CAN EMİR – Doç. Dr. Hanife SARAÇ 291

ACTA DIURNA'DAN RESMÎ CERİDE'YE DÜNYADA RESMÎ GAZETE GELENEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL..... 311

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE YENİ BİR GAZETENİN DOĞUŞU: HÂKİMİYET-i MİLLİYE

Arş. Gör. Fatma ÇAKIR..... 345

SUNUŞ

Birinci Dünya Savaşı, öncesi ve sonrası ile imparatorlukların dağıldığı, imparatorlukların içinden ulus devletlerin çıktığı tarihî bir süreçtir. Yaşananlarda şüphesiz klasik imparatorlukların önceki asırda başlayan dağılma sürecinin 20. yüzyılda hızlanmasının büyük payı vardır. Yaklaşık altı asrı aşkın süre ayakta duran ve dünyaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu da bu süreçten etkilenmiş fakat onun bıraktığı izler üzerinde yüz yıl önce yeni bir ulus devleti doğmuştur.

Yüz yıl öncesinde “19 Mayıs”tan “23 Nisan”a kadar geçen sürede bu coğrafya belki de Türk tarihinin o güne kadar görmediği en büyük mücadelelere tanıklık etmiştir. Zira imparatorlukların çöktüğü bu çağda artık Anadolu ayaklanıyor, topraklarında yeni bir ulus devlet doğuyordu. Bilhassa 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin Ankara’da açılışı, ulus devletin inşa sürecinin ilk önemli evresini oluşturmuştur. 1920-1923 yılları arası faaliyetlerini yürüten Birinci Meclis her türlü fikre sahip milletvekillerinden oluşuyordu. Tüm bu farklı düşüncelere rağmen Mustafa Kemal Atatürk yeni bir ulusun kaderini çizecek ilkeyi daha Meclisin ilk gününden itibaren ortaya koymuştur. Bu, Amasya Tamimi’nden beri safha safha kurguladığı millî egemenliktir ve bu süreç bir yandan siyasal güç erkini millete verirken öte yandan dış dünya ile ilişkilerde tam bağımsız bir konum elde etmeyi hedefliyordu.

Edebiyat Fakültemizin akademisyenleri, elinizdeki çalışmayla bu sürecin dönüm noktalarını tarihî akışı da göz önüne alarak farklı bakış açılarıyla ele almışlardır. Bu çalışma imparatorlukların çöktüğü bir çağda millî egemenlik anlayışıyla ulus devlet olma yolunda dünyadaki tüm millî mücadelelere örnek olmuş bir savaşın erişilmiş sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bilhassa günümüze kadar gelen ulus devlet olma sancılarının yüz yıl öncesinde nasıl tebarüz ettiğinin gösterildiği panorama, Edebiyat Fakültemiz öğretim elemanlarının kurumsal tecrübe ve bilgi birikimiyle bu çalışmada dikkatlere sunulmuştur.

Neticede böyle bir çalışmanın meydana gelmesinde katkı sağlayan başta kitabın editörleri olmak üzere değerli öğretim elemanlarına gösterdikleri gayretlerden ötürü teşekkür eder, eserin akademik dünyaya hayırlı ve faydalı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Hamdullah ÇUVALCI

Rektör

ZAMANIN İZLERİ: “İMPARATORLUKLAR ÇÖKERKEN GÖK KUBBEYİ OMUZLAMAK VE ULUS İNŞASI” HAKKINDA

Yirminci yüzyıl bir yönüyle totalitarizmin yükselme ve çökme çağı olarak görülse de diğer yönüyle ulus inşa etme projeleri çağı olarak da görülür. Bu yüzyılın başlarında imparatorluklar dağılırken özellikle Avrupa ve Ortadoğu’da birçok yerde ulus devlet kurma ve ulus oluşturma çabalarının iç içe geçerek yürümesi, devlet inşa süreciyle ulus inşa sürecinin aynı şey zannedilmesine ve ulusla devletin örtüşmesinin ideal siyasi yapılanmaya ulaşmak için şart olduğu kanısına değer kazandırdı. Böylece ulusa atfedilen önemden asıl yararlanan ulus devletler oldu.

Dağılan imparatorluklar ile kurulan ulus devletler arasındaki bağ, gerek devlet inşasında gerekse ulus inşasında paradoksal birçok sorunu da gün yüzüne çıkardı. Zira Gazali’nin düşüncesi yönünde coğrafi sınırları aşarak siyasal birliği koruma yerine bir nizâm-ı âlem motifi üzerinden insanı yani âlemi birleştiren nitelik, imparatorluk anlayışının ta kendisiydi. İşte her milletin doğal yerinin kendi tarihi olduğu bir süreçte bu niteliğin unutulması ulus devlete geçişte önemli bir hamle olarak belirdi. Yani imparatorluktan ulus devlete geçiş için hatırlayarak millet ya da imparatorluk, unutarak ulus ya da ulus devlet olma süreci baş gösterdi. Aslında insanoğlunun dünyada başına gelebilecek en büyük felaket ne küresel iklim değişiklikleri ne ekonomik istikrarsızlık ne de yaşanan sağlık sorunlarıdır. En büyük felaket unutmama, unutkanlık ve unutulmuşluktur. Unutarak tarihin yükünden kurtulmak istediğimiz gibi, bir imparatorluğu ve o imparatorluktan bir millet ve nasıl ulus devlet çıkardığımızı da unutmamış oluruz. İşte tam bu safhada dağılan imparatorluktan doğan ulus devlet çabaları, içinden çıkılmaz bir sorun yumağı hâline gelir.

Öte yandan bu sorun yumağında imparatorluk ve ulus devlet anlayışında kalıcılık ve unutulmamanın yakinen tezahür edildiği Osmanlı İmparatorluğu’nda adaletin yegâne düstur olduğu görüldü. İbn Haldun gibi tarihi iyi okuyan bir düşünürün, Osmanlıların tarihteki kalıcılığını yorumlarken yaslandığı ilkeleri yakalamak, bundan yüz yıl önce İtilaf Devletleri’nin Anadolu’da kalkıştıkları işgalin kalıcı mı, geçici mi olduğunu tespit etmek açısından önemlidir. Hatta günümüzde büyük devletlerin, masum milletlerin topraklarını sömürmek için giriştikleri terör saldırıları ve işgallerin kalıcı mı geçici mi olduğunu anlamak, bize imparatorlukların ve milletlerin tarihte adaletle kurdukları izdivacın kalıcılığın teminatı olabileceğini göstermektedir.

Yüz yıl önce tarih sahnesindeki bu yeniden var olma mücadelesi, işgal edilen vatan toprağının savunulması yönünde Anadolu’da tecelli etti. Zira Osmanlıların uzun bir gerileme ve çöküş döneminden sonra tarih sahnesinden çekildiğini gören ve bu tarihî kırılmaya bir cevap olarak 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisini açan kadrolar vatansız, milletsiz ve devletsiz bir bekanın mümkün olmadığını görmüşlerdi. İtilaf ülkelerini oluşturan topluluğun Osmanlı İmparatorluğu’nu haritadan silmeye kararlı olduğu bu yıllarda Türkiye Anadolu’nun kuzeyine sığınmış bir eyalet düzeyine indirgeniyordu. İmparatorlukların çöktüğü bu evrede Anadolu artık bu yazgıya başkaldırıyor, topraklarında yeni bir ulus devlet doğuyordu. Bu süreçte bir yandan Batı’ya karşı mücadele verilirken öte yandan tasarlanan ulus devlet anlayışı yine de Batı’dan esinleniyordu. Fakat kurucu felsefenin omurgasını elbette ulusal egemenlik oluşturmuştu. İşte bu bağlamda yarının gerçek teminatı olan genç neslin bilinçlendirilmesi, imparatorluk ruhu ile ulus devlet kurma sürecinin layıkıyla anlatılmasına olan ihtiyacımız büyüktür. Elinizdeki çalışma bu ihtiyacı karşılamaya bir nebze hizmet edebilirse, başarılı olmuş demektir.

Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarının kurumsal anlayış ve sorumluluk bilinci ile beş yıl önce başlattıkları zamanın izlerini takip gayretleri bu çalışmayla da sürmektedir. Bundan önce her yıl bir kitap çıkarma düşüncesi ile çıkılan yolda beş eser tamamlanarak okuyucusuyla buluşmuştur. Aynı hassasiyetle altıncı kitap olarak “Zamanın İzleri: İmparatorluklar Çökerken Gök Kubbeyi Omuzlamak ve Ulus İnşası” bugünün penceresinden yüz yıl önce dağılan imparatorluklar döneminde kurulan ulus devlet çabalarını yeniden mülhaza etmek amacı ile vücuda getirildi. On sekiz yazarın on altı adet değerli bilimsel çalışmasını kapsayan eser, Osmanlı İmparatorluğu mirası üzerine kurulan bir ulus devletinin 1920 yılında dünya sahnesinde ortaya çıkan özelliklerini ele almaktadır.

Geldiğimiz noktada eserin oluşmasında katkılarını esirgemeyen Edebiyat Fakültesinin tüm öğretim elemanlarına, kitabın son şeklini almasında desteklerini gösteren danışma ve yayın kurulları ile sekreteryaya ve düzelti kurullarına; yayının baskıya hazırlanmasında destek veren Öğr. Gör. Veysel USTA’ya ve eserin kapak tasarımını yapan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Reşat SÜMERKAN’a teşekkür ederiz. Ayrıca bu kitabın yayın hayatına geçişini sağlayan üniversitemiz yönetimine ve bilhassa Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Hamdullah ÇUVALCI’ya kalbî şükranlarımızı sunarız.

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Editör Kurulu Adına

I. DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI VE YAPISI

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

1299 yılında Söğüt, Domaniç yaylak ve kışlaklarından doğan ve uzun süre güçlü bir şekilde yaşayan Osmanlı Devleti, 1914 yılında hasta adam olarak girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmıştır. Bernard Lewis'in ifade ettiği gibi "1918 sonlarında Avrupa'nın Hasta Adamı artık ölmek üzere görünüyordu¹." 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleriyle Mondros Mütareke'sini imzalamak zorunda kalmıştır. Mütareke'yle Osmanlı Devleti'nin geleceği tamamen İtilaf Devletleri'nin tasarrufuna bırakılmıştır. Ordusu dağıtılmış, silahlarına el konulmuştur. Mütareke'nin 7. maddesi gereği İtilaf Devletleri güvenliklerini tehlikeli gördükleri yerleri işgal edebileceklerdi. İtilaf Devletleri, Mütareke'nin mürekkebi bile kurumadan harekete geçmiş ve Türkiye topraklarını işgale başlamıştır. İşgallere karşı koymak ve bağımsızlığa ulaşmak amacıyla Anadolu'nun farklı yerlerinde birçok direniş örgütü kurulmuştur. Tam da bu sıralarda 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış ve millî direniş örgütlerini toparlamak için harekete geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Millî Mücadele'nin ancak halka dayandırılmasıyla zafere ulaşacağı düşüncesindeydiler. Erzurum Kongresi'nde, "Memleket işlerinde Kuvâ-yi Milliye'yi âmil ve millî irâdeyi hâkim kılmak esastır." kararı alınmış², İstanbul'da acilen Mebusan Meclisinin açılması gerektiği vurgulanmıştır. 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nde de millî hâkimiyetin sağlanmasına dair önemli kararlar alınmıştır. Erzurum'da olduğu gibi Sivas Kongresi'nde de acilen Mebusan Meclisinin açılması istendi. Zira İstanbul Hükûmeti'nin faaliyetlerini kontrol edebilecek bir meclis o an için yoktu. Mustafa Kemal

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, uucuncu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5282-8868

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 239.

² Mustafa Küçük, "Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı", *Türkler*, Cilt 16, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 15.

Paşa, acilen açılmasını istediği Meclisin İstanbul’da değil Anadolu’nun herhangi bir yerinde oluşturulmasına taraftardı³.

Amasya görüşmelerinde İstanbul Hükûmeti temsilcisi Salih Paşa’ya Meclisin açılması ve güvenlik nedeniyle İstanbul dışında toplanması kabul ettirilmiştir. Bununla beraber, İstanbul Hükûmeti, Meclisin İstanbul dışında toplanmasını kabul etmemiştir⁴. Heyet-i Temsiliye ise tereddütlerine rağmen Mebusan Meclisinin İstanbul’da toplanmasını kabul etmiştir. Bundan sonra tüm memlekette seçim faaliyetlerine girilmiştir. Anadolu’da Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları, her yerde seçimleri kazanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Mebusan Meclisine Anadolu’dan seçilen mebusların bir kısmıyla Ankara’da görüşmeler yapmıştır. Onlardan Mecliste izlemeleri gereken yol hakkında ricalarda bulunmuştur. İlk olarak Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temelleri atılan Misak-ı Millî Programı’nın kabul ettirilmesini istemiştir. Vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığın sağlanması adına daha iyi çalışılabilmesi için “Müdafaa-i Hukuk” adıyla bir grup kurmalarını rica etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Meclisin işgal güçlerince basılabileceği endişesinden, kendisini de Meclis Başkanı seçmelerini istemiştir⁵.

1- Osmanlı Mebusan Meclisinin Basılması

Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920’de İstanbul’da açılmıştır. Anadolu’dan giden mebuslar ısrarcı olmayınca Mecliste Mustafa Kemal Paşa yerine Celalettin Arif Bey başkan seçilmiştir. Yine Ankara’da kararlaştırılan, Müdafaa-i Hukuk adıyla bir grup kurulması fikri de gerçekleştirilememiştir⁶. Bununla beraber Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temelleri atılan ve Millî Mücadele’nin siyasi programı olacak Misak-ı Millî, 28 Ocak 1920 tarihinde gizli bir toplantıda “Ahd-ı Millî Beyannamesi” adıyla kabul edilmiştir⁷. Misak-ı Millî Programı 18 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya duyurulmuştur. Bu Program’la Türklerin sonsuza değin bağımsız bir devlet olarak kalacağı, işgallerin kabul edilemeyeceği ve hür dünyada diğer devletlerle eşit haklara sahip olunacağı ilan edilmiştir. Meclisin Misak-ı Millîyi ilan etmesi İtilaf Devletleri’ni harekete geçirmiştir⁸.

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 161.

⁴ *Nutuk*, s. 167.

⁵ *Nutuk*, s. 239-242.

⁶ *Nutuk*, s. 241-242; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım*, Cilt 1, Emre Yay., İstanbul 1993, s. 298-299.

⁷ Uğur Üçüncü, “Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Sivas Mebusları”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, ed. Şeref Boyraz, Cilt 1, Sivas 2007, s. 641.

⁸ Üçüncü, “Sivas Mebusları”, s. 641-642.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. 18 Mart'ta ise Meclis basılmış, mebuslardan Rauf, Vasıf, Faik, Şeref ve Numan Beyler gözaltına alınmış, Cemal ve Tahsin Beyler ise Meclis dışında tutuklanmıştır⁹. İşgal güçleri, tutukladıkları mebusları ve 150 civarında Türk aydınını bir süre sonra Malta'ya sürmüştür¹⁰. Meclis ise son toplantısını yapmış, can güvenliği sağlanana kadar müzakerelerin tatil edilmesi kararını almıştır¹¹. Böylece Osmanlı Mebusan Meclisi tarihi belli olmayan bir zamana ertelenmiştir. Padişah Vahdettin ise 11 Nisan 1920 tarihinde Meclisi süresiz kapatmıştır¹².

İstanbul'un işgalini haber alması üzerine Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerini protesto etmiştir. Yine İslam Dünyası'na yayımladığı tamimle işgali duyurmuş, protesto etmiş ve yardım istemiştir. Anadolu'da ise Eskişehir, Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerin silahlarından arındırılması, Geyve ve Ulukışla civarlarında şimendifer hatlarının tahribi, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması gibi tedbirler almıştır¹³. İstanbul'un işgali ve Meclisin toplantı hâlindeyken basılması Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdirmişti. Bu durum Anadolu'da yeni bir Meclisin açılmasına meşruiyet kazandırmıştı. Bu durumu zaten öngörmüş bulunan Mustafa Kemal Paşa hemen harekete geçmişti.

2- Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Yapısı

Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'un işgali üzerine aldığı tedbirlerden belki de en önemlisi Ankara'da "salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz" (olağanüstü yetkiler taşıyan) bir Meclisi açılmasını sağlamaktı¹⁴. İstanbul'un işgali sonrasında iki gün kumandanlarla telgraflaşma yoluyla istişare ettikten¹⁵ sonra Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla 19 Mart 1920 tarihinde bir seçim beyanamesi yayımlamıştır¹⁶.

Valiliklere, bağımsız illere ve Kolordu Kumandanlıklara hitaben ilan edilen tamimle seçimlerin yapılacağı bildirilmiştir¹⁷. Tamimde öncelikle

⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (İçtima-ı Fevkalâde), Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496.

¹⁰ İksan Köse, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılışı," *Türkler*, Cilt 16, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 31-32.

¹¹ *M.M. Z.C.* Cilt 1, s. 496.

¹² Köse, s. 32; Lewis, s. 251.

¹³ *Nutuk*, s. 278-281.

¹⁴ *Nutuk*, s. 281; Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 156.

¹⁵ *Nutuk*, s. 281.

¹⁶ Köse, s. 32.

¹⁷ *Nutuk*, s. 281-282.

durum tespiti yapılmıştır. Devletin merkezi İstanbul'un dahi İtilaf Devletleri'nce resmen işgali üzerine Meclis-i Mebusanın, Hükûmet'e yasama, yürütme, yargı görevlerini işgal ortamında yapamayacağını bildirdiği ve dağıldığı hatırlatılmıştır. Ardından devlet merkezinin korunması, milletin istiklalini ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri almak ve uygulamak üzere millet tarafından "salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclisin" Ankara'da toplanma davetinin zaruri olarak görüldüğü belirtilmiştir. Toplanacak Meclise dağılmış olan Mebusan Meclisinden Ankara'ya gelebileceklerin de katılabilecekleri ifade edilmiştir. Seçimlerin nasıl tatbik edileceği talimatı sunulmuştur. Buna göre:

1. Ankara'da, "salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis", millet işlerini yürütmek ve kontrol etmek üzere toplanacaktır.

2. Meclise aza seçilecek kişiler, mebuslar hakkındaki kanun şartlarına uymak zorundadırlar.

3. Seçimlerde livalar (iller) esas alınacaktır.

4. Her ilde beş aza seçilecektir.

5. Her il ve vilayet merkezlerinde bağlı kazalardan gelecek müntehib-i saniler, belediye meclisleri, müdafaa-i hukuk idare heyetleri, il ve vilayet idare meclislerinden oluşturulacak meclisler tarafından aynı günde ve aynı celsede seçimler yapılacaktır.

6. Meclis azalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi uygun olduğu gibi her bireyin de bu mukaddes davaya fiilen katılabilmesi için bağımsız aday olabilmek hakkı vardır.

7. Seçimlere her mahallin en büyük mülkiye memuru başkanlık edecek ve seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılmasından sorumlu olacaktır.

8. Seçimler gizli oy ve mutlak çoğunluk sistemiyle yürütülecek, oyların sınıflandırılması ise Meclisin içinden seçilecek iki kişi tarafından meclisin huzurunda yapılacaktır.

9. Seçimler neticesinde, kazanan mebusların imza veya zat mühürlerini de içeren üç nüsha mazbata hazırlanacaktır. Bir nüshası mahallinde alıkonulacak, diğer iki nüshasının biri seçilen mebusa, diğeri meclise gönderilecektir.

10. Mebusların alacakları tahsisat, daha sonra Meclis tarafından belirlenecektir. Ancak yol harcırahları seçim meclislerinin zaruri masrafları hesabıyla takdir edeceği miktar üzerinden, mahalli hükûmetlerce temin olunacaktır.

11. Seçimler on beş gün içinde yapılacaktır. Ankara'da toplanacak Meclise katılmak üzere seçilen mebuslar mahallerinden hareket edeceklerdir. Seçilen ve hareket edecek mebusların isimleri derhal bildirilecektir¹⁸.

Seçim talimatnamesi gereğince memleketin her tarafında seçimler yapılmıştır. Malatya, Elâzığ, Konya, Tunceli, Diyarbakır ve Trabzon'da bazı tereddüt ve aksamalara rağmen¹⁹ seçimler 15 gün içerisinde tamamlanmıştır. Seçilen mebuslar Nisan ayı başında Ankara'ya doğru gelmeye başlamışlardı²⁰.

O sırada Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu mıntkasında başlayıp Nallıhan, Beypazarı'nda da zuhur eden iç isyanlar önemli bir sorun teşkil etmişti. Bir taraftan bu isyanların bastırılmasıyla uğraşılırken diğer taraftan Meclisin açılması hazırlıklarına devam edilmişti²¹. İsyânların dışında memleketin pek çok yerinde devlet otoritesinin yeterince sağlanamamış olması nedeniyle yollarda pek çok güvenlik sorunları vardı. Örneğin Karadeniz'de Pontusçu çetelerin yanısıra, yollarda gelip geçen vatandaşları soyma amacıyla pek çok eşkiya grupları da türemişti. Ekonomik sıkıntılar da mebusların Ankara yolculuğunu oldukça zorlaştırmıştı. Batum mebusu Ahmet Fevzi, Şavşat halkından toplayabildiği 75 lira ile yola çıkmış, Samsun'a sekiz günde gelebilmişti. Samsun'dan 4 mebus ile bir at arabası kiralayıp Meclise ulaşabilmişlerdir²². Maalesef Trabzon Vilayetinden yola çıkan Gümüşhane mebusu Ziya ve Trabzon mebusu Eyüpzade Mehmet İzzet Beyler çok daha büyük bir engelle karşılaşmışlardı. Yolculuk sırasında Samsun Terme yolunda Drına'ya geldiklerinde bir eşkiya grubunun kurşunlarına maruz kalmış ve Büyük Millet Meclisinin ilk şehit mebusları olmuşlardı²³.

Yine talimat gereği İtilaf Devletlerince basılan Osmanlı Mebusan Meclisinden de kaçmayı başaran mebuslar Büyük Millet Meclisine katılabileceklerdi. Onlar ise İtilaf Devletleri'nin tutuklanma tehlikesiyle karşılaşmışlardı. Bunlardan Trabzon mebusu Ali Şükrü ve Burdur mebusu Mehmet Akif Beyler örnek verilebilir. *Sebilü'r Reşad* dergisinin sahibi Eşref Edip'in belirttiğine göre Ali Şükrü Bey, bir gün derginin idarehanesine

¹⁸ *Nutuk*, s. 281-282.

¹⁹ *Nutuk*, s. 285.

²⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, Cilt 3, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 39, 40.

²¹ *Nutuk*, s.287.

²² Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 195.

²³ Bu konuda tafsilatlı bilgi için bk. Uğur Üçüncü, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin İlk Şehit Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, 2010, s.431-440.

gelerek Mehmet Akif ile kendisine Ankara'ya gitmeleri için Mustafa Kemal Paşa'nın çağrı yaptığını ve derginin Ankara'da yayımlanmasının Millî Mücadele'nin maneviyatına büyük katkısı olacağını söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine her ikisinin de teklifi kabul ettiklerini ve birkaç gün sonrasında Ali Şükrü Bey ile Mehmet Akif'in yola çıktıklarını ifade etmiştir²⁴. Bütün tehlikelere karşın Mehmet Akif ve Ali Şükrü Beyler gizli şekilde İstanbul'dan Ankara'ya geçmeyi başarmışlardır²⁵. 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulunan Ali Şükrü Bey'in Ankara'ya ulaştığını *İstikbal* gazetesi şöyle duyurmuştur: “*Trabzon mebuslarından Ali Şükrü Bey İstanbul'dan firar ederek Ankara'ya vasil olmuştur.*”²⁶

BMM'nin toplanması için ise İttihat ve Terakki Fırkasının Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Numune Mektebi olarak yaptırdığı bina tespit edilmiş ve gerekli tamirat yapılarak hazır hâle getirilmiştir²⁷.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de gayet acele kaydıyla Kolordulara, bütün valiliklere, bağımsız illere, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine ve Belediye Başkanlıklarına Meclisin 23 Nisan'da açılacağını bildirmiştir²⁸. Hâkimiyet-i Milliye, tamimi “*Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor, Heyet-i Temsiliye'nin Tamimi*” başlığı altında kamuoyuna da duyurmuştur²⁹. Tamime göre Meclisin açılması şöyle planlanmıştı:

1- Allah'ın izniyle Nisan'ın yirmi üçüncü Cuma günü, Cuma namazının ardından Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın istiklâli, yüce Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati vazifeleri görececek olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle, o günün hayrından yararlanılacaktır. Açılıştan evvel bütün mebuslar ile Hacı Bayram Velî Câminde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurundan feyz alınacaktır. Namazın ardından Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif ile Dâire-i Mahsûsa'ya (Meclis) gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Merasimde Hacı Bayram Velî Camisinden başlayarak

²⁴ Eşref Edip, *Millî Mücadele Yılları*, haz. Hayrettin Karan, Fahrettin Gün, İstanbul 2011, s. 35; Murat Yılmaz, “Ali Şükrü Bey'in Hayatı”, *Ali Şükrü Bey*, ed. Necmettin Alkan, Uğur Üçüncü, Kronik Yay., İstanbul 2017, s. 30-31.

²⁵ Emin Akif Ersoy, *Babam Mehmet Akif İstiklal Harbi Hatıraları*, İstanbul 2014, s. 41-43.

²⁶ *İstikbâl*, 4 Mayıs 1336/4 Mayıs 1920, No:135, s. 2.

²⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti(1920-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 48; Küçük, s. 16.

²⁸ *Nutuk*, s. 288.

²⁹ “Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336/ 23 Nisan 1920, No: 24, s. 3.

Meclise kadar Kolordu Komutanlığınca askerî kıtalar tarafından özel tertibat alınacaktır.

3- Adı geçen günün kutsiyetini desteklemek için bu günden itibaren merkez vilayette Vali Bey'in tertibiyle hatim ve Buhârî-i Şerif okunmasına başlanacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımları cuma namazından sonra Meclisin önünde tamamlanacaktır.

4- Mukaddes ve yaralı vatanın her köşesinde aynı suretle bu günden itibaren Buhârî ve Hatm-i Şerif, cuma günü ezandan önce minarelerde Salavât-ı Şerîfe okunacaktır. Hutbe sırasında Halife'nin, Padişah'ın mübarek isimleri zikredilirken Padişah'ın ve bütün tebaasının bir an önce kurtuluşa ve saadete ulaşmaları duası edilecektir. Namazdan sonra da hatim tamamlanarak Hilafet ve Saltanat makamı ile vatanın bütün kısımlarının kurtuluşu amacıyla vuku bulan Millî Mücadele'nin önem ve kutsiyeti ile milletin her ferdinin kendi vekillerinden oluşan Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani görevleri yapma mecburiyeti olduğu hakkında vaazlar verilecektir. Bundan sonra Halife ve Padişah'ın, din ve devletin, vatan ve milletin kurtuluşu için dua edilecektir. Bu dinî, vatani merasimin gerçekleştirilmesinden ve camilerden çıkılmasından sonra Osmanlı beldelerinin her tarafında hükûmet makamına gelinerek Meclisin açılışından dolayı resmî tebrikler yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5- Bu tebliğin hemen yayımlanması ve duyurulması için her vasıtaya başvurulacak, süratle en ücre köylere, en küçük askerî birliklere, memleketin bütün teşkilat ve müesseselerine ulaştırılması temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar hâlinde her tarafa asılarak ve mümkün olan yerlerde basılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6- Cenâb-ı Hakk'tan tam başarı dlenir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açılışından bir gün önce, yayımladığı diğer bir tamimde ise 23 Nisan'dan itibaren bütün mülki, askerî kuruluşlarla milletin başvuru makamının Millet Meclisi olduğunu bildirmiştir³⁰.

Meclisin açılışının öncesinde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi "*Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi*" başlığıyla yaptığı değerlendirmede 23 Nisan'da açılması kararlaştırılan Meclis hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Öncelikle Meclisin açılışının gerekçeleri ortaya konmuştur. Gazeteye göre hayati tehlikelere maruz kalan ve geleceğini kurtarmak isteyen bir millet adına ülkenin her tarafından çok kısa bir süre içinde yapılan seçimler neticesinde seçilen mebuslar, Ankara'da bir Millet Meclisi toplamaktadırlar. Bu olay tarihinde pek çok felaketleri

³⁰ *Nutuk*, s.289.

atlatmayı başaran İslam'ın en fedakâr milletinin yaşama kabiliyetinin en yüksek delilini gösterebilir. Bugün millet tehlikelere maruz kalan varlığını kurtarmak endişesiyle Ankara'da toplanmaktadır. İngilizler devletin başkenti ve hilafet merkezi olan İstanbul'u işgal ederek hakkımızdaki “zalimane sulh kararlarını” uygulamak için adım atmışlardır. İşgal dolayısıyla İslam'ın Halifesi ve Osmanlıların Padişahı ve bütün Hükûmet müesseseleri düşman elinde esir durumuna düşmüştür. Bundan Meclis-i Mebusan da kurtulamamıştır. Meclisi basmışlar, güzide mebusları tutuklamışlardır. Namuslu gazeteciler gözaltına alınmış, Saray muhafızlarına kadar bütün askerlerin silahlarına el konmuştur. Böylece Anadolu başsız bir vücut hâline gelmiştir. Bundan dolayı millet bir taraftan İstanbul'un işgaliyle kendi hâline kalan vatanın diğer kısımlarında birlik ve düzeni korumak, diğer taraftan başta Halife ve Padişah'ımızın kurtarılması olmak üzere gelecekteki varlığını sürdürmek için gerekli tedbirleri almak mecburiyetiyle Büyük Millet Meclisinin toplanmasına karar vermiştir³¹.

Yazıda Meclisin görevi, amacı ve ne anlam taşıdığı da ortaya konmuştur. İşte Ankara'da toplanan Meclis, mukadderatını doğrudan kendi eline almak durumunda bırakılan milletimizin kurtuluşa kavuşuncaya kadar her türlü işleriyle uğraşacak olan meşru makamdır. Meclis bütün millet anlamına gelmektedir. Düşmanların belli başlı ümitleri İstanbul'da Halife ve Padişah'ı nüfuz ve esaret altına aldıktan sonra milletin fertlerinden “paraya tapan” bazı ahlaksız kimseler vasıtasıyla cahil gruplar arasına nifak sokarak milleti birbirine vurdurmaktır. Fakat bir kısım cahil kesim olsa bile temiz yürekli, doğru anlayışlı, mert ve hamiyetli milletimizin bu düşman oyununa gelmeyeceğinden kesinlikle eminiz. Millet birliğini muhafaza ederse kendisine hiçbir kötülük yapılamayacaktır. Aksine millî menfaatlere uygun bir sulha ulaşılabileceğinden zerre kadar şüphe yoktur. Büyük Millet Meclisi ile milletimiz en büyük tehlikelerden kurtulmaya doğru yeni ve tarihî bir safhaya girmiştir. Meclisin vazifesindeki bu önemin farkında olduğu muhakkaktır. Yazının sonunda Büyük Millet Meclisine millî görevinde Allah'tan yardım dilenmiştir³².

Meclisin açılışının hemen ardından *Hâkimiyeti Milliye* Meclisin açılışının önemini ve sürecini ortaya koymuştur. Gazeteye göre o gün Ankara şehri hakikaten tarihî bir vakaya sahne olduğu gibi Meclisin açılması ile Osmanlı tarihine de değeri çok yüksek yeni bir sayfa ilave etmiştir. Uzun ve çok uluslu bir savaşta verilen pek çok fedakârlıktan sonra vatanın maruz bırakıldığı tehlikeler karşısında milletin birlik ve beraberlikle hareket etmeyi başarabilmesi yalnız kendi tarihi için değil, bütün insanîyet tarihi için devrim

³¹ “Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336/ 23 Nisan 1920, No: 24, s. 1.

³² *Gös.Yer.*

mahiyetindedir. Birinci Dünya Savaşı'nın insan hayatında meydana getirdiği yeni cereyan milletlerin hürriyet ve istiklal haklarının daha açık şekilde belirlenmesidir. Buna uygun olarak yüzyıllardan beri bağımsız şekilde yaşamış olan Türk Milletinin böyle bir kargaşa döneminde yaşamında en hayati değerler olarak telakki ettiği istiklalini ve hâkimiyetini tehlikede görürken harekete geçmemesi mümkün değildi. İşte Büyük Millet Meclisi böyle mukaddes bir heyecanın ürünüdür. Bir ay zarfında olağanüstü bir hızla yapılan seçimler sonucunda seçilen mebuslar peyderpey Ankara'da toplanmışlar, işgal ve esarete maruz bırakılan, İstanbul'dan kaçabilen diğer mebuslar da Ankara'da onlara katılmışlardı. Nihayet Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920'de Cuma günü Ankara'da hazır bulunan tüm mebuslar, memurlar, eşraf ve halk önce Hacı Bayram Veli Cami'inde cuma namazını kılmış, ardından önde sakal-ı şerif ve sancak-ı şerif taşıyan bir heyet, ulema ve şeyhler olduğu hâlde tekbirler ve tehliller eşliğinde ruhani feyzler saçıkları topluluk ile BMM binasına ulaşmışlardır. Meclis kapısında güzel bir dua ile kurbanlar kesildikten sonra herkes Meclise girmiştir. Sancak-ı Şerif, Meclis kürsüsüne örtülmüş, Hacı Bayram Veli Camisi'nden beri okunmaya başlayan Kur'an-ı Kerim'in hatimi bir duayla tamamlanmıştır. Ardından en yaşlı mebus Şerif Bey, 13.45'te başkanlık kürsüsüne çıkmıştır.³³ 115 mebusun hazır bulunduğu³⁴ Mecliste ilk geçici başkan sıfatıyla Şerif Bey, Allah'ın izniyle milletin iç ve dış tam bağımsızlığı dâhilinde mukadderatını doğrudan üstlendiğini ve idare etmeye başladığını bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni açmıştır.³⁵ Mecliste alkışlarla karşılanan kısa fakat tarihî konuşması şöyle idi:³⁶

“Huzzâr-ı kirâm (şerefli hazırda bulunanlar) İstanbul'un muvakkat (geçici) kaydiyle kuvâ-yi ecnebiye (yabancı kuvvetler) tarafından işgâl olduğu ve bütün esâsâtiyle makâm-ı hilâfet ve merkez Hükümetin istiklâlî (bağımsızlığı) iptal edildiği malûmunuzdur. Bu vaz'iyete serfûrû (itaat) etmek, milletimizin teklif olunan ecnebi (yabancı) esâretini kabul etmesi demektir. Ancak istiklâl-i tam (tam bağımsızlık) ile yaşamak azm-i kat'îsinde (kesin kararında) olan minelezel (ezelden beri) hür ve serâzâd (hür) milletimiz esâret vaz'iyetini kemâl-i şiddet (şiddetle) ve kat'iyetle (kesinlikle) reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Meclisi Âlînizi vücûda getirmiştir. Bu Meclis-i Âlînin Reîs-i Sînnî (en yaşlı başkanı) sıfatıyla ve tevfiğ-i ilâhî (Allah'ın yardımı) ile milletimizin dâhilî ve hâricî

³³ “Büyük Millet Meclisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

³⁴ Yalçın vd., s. 195.

³⁵ Yalçın vd., s. 190-191.

³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Birinci Birleşim(Eski Harfli Türkçe), Devre: 1, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 2.

istiklâl-i tam dâhilinde mukadderâtını bizzat deruhte (üstüne alma) ve idâre etmeye başladığını bütün cihâna ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşâd eyliyorum (açıyorum). Menba’-i (?) akdesimiz (en mübarek kaynağımız) olan bütün müslümanların halîfesi ve Osmanlıların Pâdişahı Sultân Mehmed Hân-ı Sâdis (Altıncı) Hazretlerinin kuyûd-ı ecnebiyyeden tahlisine (kurtarılmasına) ve ebedî pâyitaht-ı saltanat-ı seniyye (ulu saltanatın ebedi başkenti) olan İstanbul’umuz ile işgâl altında ve envâ-i mezâlîm ve fecâyî’ (çeşitli mezalim ve felaketler) içinde mâddeten ve ma’nen bilâinsâf (insafsızca) imhâ edilmekte bulunan bilcümle (bütün) vilâyât-ı mazlûmemizin (mazlum vilayetlerimizin) istihlâsına (kurtuluşuna) muvaffakiyet ihsân buyurmasını Cenâb-ı Allah’tan niyâz eylerim.”

Meclisin açılışının ertesi günü 24 Nisan’da Mustafa Kemal Paşa, üç oturumu dolduran uzun bir konuşma yapmıştır. Meclisin açılışına kadarki olayları anlatmış, Osmanlı Devleti’nin izlediği iç ve dış siyaseti tenkit etmiş, Meclisin izleyeceği siyaseti şöyle özetlemiştir:³⁷ *“Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin iç teşkilâtımıza tamamen uyması ve dayanması lazımdır.”*

Mustafa Kemal Paşa tarafından aynı gün verilen ve kabul edilen takrir de Meclisin yetkilerinin ne olacağını ve nasıl bir yol izleyeceğini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre, hükûmet kurmak zaruridir, geçici olarak bir hükûmet başkanı veya bir Padişah Vekili tanımak uygun değildir. Mecliste yoğunlaşan millî irade vatanın geleceğine hâkim kılınacaktır, Meclisin üstünde bir kuvvet yoktur. Son olarak da Meclis yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta aslında bu takrirdeki maddelere dayanan hükûmetin bir *“halk hükûmeti”* yani *“Cumhuriyet”* anlamına geldiğini söylemiştir.³⁸

24 Nisan’da Meclis Başkanlığı seçimleri de yapılmış, Mustafa Kemal Paşa, 110 oyla başkanlığa, Celalettin Arif ise ikinci başkanlığa seçilmiştir.³⁹ Mustafa Kemal Paşa, başkan seçilmesinin ardından yaptığı konuşmasında, hilafet ve saltanatı maruz kaldığı esaretten kurtarmak, milletin ve ülkenin selameti için her türlü fedakârlığı büyük bir azimle yapacak Meclisin başkanlığına seçilmesi nedeniyle teşekkür etmiştir. Hayatının bütün safahatında olduğu gibi her türlü şahsi duygularını milletin selameti uğruna feda etmekten çekinmediğini belirtmiştir. Gerek askerî gerekse siyasi hayatında daima düsturunun *“irade-i milliyeye istinad ederek milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek”* olduğunu söylemiştir.

³⁷ Yalçın vd., s. 191.

³⁸ Nutuk, s. 293.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 1, s. 38.

Millî Mücadele'nin, birliğin kendisine yüklediği mesuliyetin ağırlığının farkında olduğunu, Allah'ın izni ve Meclis genel kurulunun da yardımıyla başarıya ulaşmak ümidiyle çalışacağını söylemiştir. Sözlerini, “İnşallah Padişah-ı Âlempenah Efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden azade olarak taht-ı hümayunlarında daim kalmasını eltaf-ı ilâhiyeden tazarru eylerim” ifadesiyle tamamlamıştır. Konuşmaları şiddetli alkış ve destek ifadeleriyle karşılaşmıştır⁴⁰.

Meclisin açılışından kısa süre sonrasında BMM'nin ilk Hükûmeti de kurulmuştur. 9'u 3 Mayıs'ta belirlenen Hükûmet üyeleri şöyle idi:⁴¹

Şer'îye Vekili: Mustafa Fehmi Bey

Dâhiliye Vekili: Cami Bey

Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey

Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa

Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili: Dr. Adnan Bey

İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey

Müdafaa-i Milliye Vekili: Fevzi Paşa

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili: İsmet Bey

4 Mayıs'ta ise Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey ve Maarif Vekili Rıza Nur seçilmiş⁴² ve böylece Büyük Millet Meclisinin 11 vekilden oluşan ilk hükûmeti kurulmuştur.

Meclisin açık amacı çıkarılan Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde şöyle ortaya koyulmuştur: “*Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtuluş ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne (ulaşınca) kadar... fasılasız olarak toplanır.*”⁴³ Dolayısıyla Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi amacına ulaşınca kadar çalışacaktı.

Meclis, çok çeşitli sınıflardan oluşmuştur. Falih Rıfkı (Atay)'nın belirttiğine göre, Mecliste, 115 memur ve emekli, 61 hoca, 51 asker, 26 çiftçi, 37 tüccar, 49 avukat, 51 hekim, 8 şeyh, 6 gazeteci, 5 ağa, 5 aşiret reisi ve 2 mühendis vardır.⁴⁴ İhsan Güneş'in verdiği bilgilere göre ise mebusların seçilmeden önceki meslekleri şöyledir: 52 asker, 42 idareci, 39 memur, 38 çiftçi, 30 öğretmen, 30 yerel yönetici, 29 tüccar, 20 avukat, 17 yargıç, 16

⁴⁰ TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 1, Cilt 1, s. 39.

⁴¹ TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 1, Cilt 1, s. 198.

⁴² TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 1, Cilt 1, s. 203.

⁴³ Samet Ağaoğlu, *Kuvâ-yi Milliye Ruhü*, İstanbul 1973, s. 291.

⁴⁴ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bates Yay., İstanbul 1984, s. 253.

müftü, 15 doktor, 10 gazeteci-yazar, 9 müderris, 7 şeyh, 7 aşiret reisi, 4 emniyet mensubu, 4 bankacı, 3 mühendis, 2 reji görevlisi, 1 eczacı, 1 diplomat ve 1 usta. Bu verilerde milletvekili sayısının fazlalığı, bir mebusun birden fazla meslek sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁵ Tamamen halkın içinden çıkmış olan birinci dönem BMM mebusları bu yönüyle Osmanlı Devleti'ndeki meclislerden farklılık arz etmektedir.⁴⁶ İlk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Meclisin bu yapısıyla ilgili şunları söylemiştir: “*Türkiye tarihinde ilk defa olmak üzere Türk halkının gönderdiği vekilleriyle ve yalnız onlarla kendini idare etmeye başlamıştı. Bu vekiller arasında belki okumak yazmak bilmeyen birkaç kişi vardı. Fakat benim şahit olduğum kıyasatlerine, vatana bağlılıklarına bakılırsa cidden onlar da birer devlet adamı idiler.*”⁴⁷

Meclisin bu özelliği kısa süre içinde değişik fikir hareketlerinin doğmasına yol açmıştır. Bu fikir akımları üç ana gruba ayrılmıştır: Tesanütçüler (Birlikçiler), milliyetçiler ve komünistler. Milliyetçiler de kendi içinde üç gruba ayrılmıştır: Islâhatçılar, muhafazakârlar ve liberaller⁴⁸. Meclisteki farklı düşünceler zamanla gruplaşmaya dönüşmüştür. Bunlardan ilki Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'dur. 10 Mayıs 1921 tarihinde 133 milletvekilinin katılımıyla Mustafa Kemal Paşa Grup Başkanlığı'na seçilmiştir. Grup amacını, Misak-ı Millî temelinde ülkenin tamamında milletin bağımsızlığını teminat altına alacak kesin bir barış antlaşması imzalamak olarak göstermiştir⁴⁹. Birinci Grub'un kurulmasından sonra bu yapı içinde yer almayan Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Mersin mebusu Selahattin, Canik mebusu Emin Bey ve arkadaşları 1922 yılı başlarında muhalefetin merkezi olacak İkinci Grubu kurmuşlardır. 1922 yılı başlarında 60 kadar olan sayıları sene sonunda 120'ye kadar çıkmıştır⁵⁰.

Mecliste düşünce farklılıkları bulunmakla beraber bütün mebusların tartışmasız birleştiği ana gayeler vardır. Bunlar şunlardır:

-Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmak

⁴⁵ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 64.

⁴⁶ Yakup Kadri, “Büyük Millet Meclisi”, *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt 2, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün vd. Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981, s. 630-631.

⁴⁷ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 171-172.

⁴⁸ Ağaoğlu, s. 50-51.

⁴⁹ Çoker, Cilt 1, s. 291-293.

⁵⁰ Çoker, Cilt 1, s. 305-307; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 165.

- Meclisin haklarını korumak
- Hükûmeti her an denetlemek ve kontrol etmek
- Millî iradenin otoritesini daima yüksek ve canlı tutmak⁵¹

Kuva-yı Milliye ruhuyla ana hedeflerde birlikte hareket eden Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadele'yi zafere taşımaya başlamıştır. Millî Mücadele dışındaki konularda ise özellikle Hüseyin Avni, Koçzade Mehmet Şükrü ve Ali Şükrü Beyler muhalefetin ileri gelen hatipleri olarak Hükûmeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı sert şekilde eleştirmişlerdir. İkinci Grup hızla teşkilatlanmış ve güçlenmiştir⁵². Millî Mücadele'nin askerî zaferle neticelenmesinin ardından Lozan Barış görüşmeleri Mecliste yoğun olarak tartışılırken muhalefetin önde gelen simalarından Ali Şükrü Bey öldürülmüştür. Muhalefetin bu olay sonrası eleştirilerini had safhaya çıkarması Meclisin yenilenmesi sürecini hızlandırmıştır.⁵³ Zaten Meclisin askerî açıdan vatani, milleti kurtarma amacına ulaştığı kanaatiyle Meclis 1 Nisan 1923'te kendini yenileme kararı almış, 15 Nisan 1923'te son toplantısını yapmış ve kapanmıştır.

Sonuç

Mondros Mütareke'si sonrasında Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Türk milleti ve Osmanlı Devleti hayatını idame ettirme noktasında büyük bir tehlikeli sürece girmişti. Osmanlı Devleti Hükûmeti'nin işgalcilere karşı diplomasi ve askerî yönlerden gereğini yapamadığına inanan Türk milleti, Anadolu merkezli Millî Mücadele'yi başlatmıştı. Mücadele'nin başına ise Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesiyle mücadele ruhu ivme kazanmıştı. Anadolu merkezli Millî Mücadele'nin elde ettiği kazanımlar sayesinde milletin geleceğini kendisinin belirlemesi gerektiği ilkesinden hareketle İstanbul'da millî iradenin merkezi olan Osmanlı Mebusan Meclisinin açılması sağlanmıştı. Meclis, işgallere ve işgalcilere tepki mahiyetinde Misak-ı Millî'yi kabul ve ilan etmişti. Eş zamanlı olarak da Güney Anadolu'da işgalcilere karşı kazanılan zaferler İtilaf Devletleri'ni harekete geçirmişti. Devlet'in başkenti, Saltanat ve Hilafetin merkezi olan İstanbul'u işgal etmişlerdir. Bununla da yetinmeyip millet idaresinin tecelligahı olan Osmanlı Mebusan Meclisini toplantı hâlinde iken basmışlar, milletin temsilcileri güzide mebuslarını dahi tutuklamışlardır.

⁵¹ Ağaoğlu, s. 62.

⁵² Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Cilt 18, Alioğlu Yay., İstanbul 1980, s. 11192.

⁵³ Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 28-29.

Devlet'in başkentinin işgali Hilafet'in, Saltanat'ın, Hükûmet'in esaret altına alınması, millet iradesinin yok edilmesi Anadolu'da ivme kazanmış hareketi Türk milletinin son umudu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle Ankara'da olağanüstü şartlara haiz bir Meclisin 23 Nisan'da açılmasına karar verilmiştir. Memleketin her tarafında yapılan seçimlerle milletvekillerini, Büyük Millet Meclisi olarak kendini tanımlayacak kalbgahına göndermiştir. Milletın tamamını temsil mahiyetinde olan çok farklı sınıflardan ve yaşlardan milletvekilleri olağanüstü fedakârlıklarla Millî Mücadele'ye atılmışlardır. Cuma gününe denk getirilen ve namazdan sonra dinî uygulamaların feyzinin alınmasından sonra dualarla açılan Büyük Millet Meclisi, milletin geleceğini tamamıyla üzerine almıştır. Millî iradenin geniş bir şekilde hayat sahası bulduğu Meclis, hedeflerini de belirlemiştir: Hilafet'i ve Saltanat'ı, milleti ve vatani esaret zincirlerinden kurtarmaya kadar çalışmak. Bu amaca yönelirken millet iradesinin üzerinde bir gücün tanınmayacağını en başta ilan etmişti. Bu anlayışla hareket eden Büyük Millet Meclisi kısa süre içerisinde iç sorunları, uzun, kanlı ve yorucu bir mücadelenin sonrasında ise işgalcileri püskürtmeyi başarmıştır. Gazi Meclis, vatani ve milleti düşman işgalinden kurtarmış, Saltanat'ı da kaldırarak millet iradesini vatanın mukadderatında tek yetkili kılmıştır. Esaret altına alındı gözüyle bakılan Türk milleti, bütün dünyaya birlikte ve millî iradeyle hareket etmesi hâlinde zorlu badirelerden nasıl kurtulabileceğini de göstermiştir.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Samet, *Kuvâ-yi Milliye Ruhü*, İstanbul 1973.
- AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti(1920-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2001.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984.
- “Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336/ 23 Nisan 1920, No: 24, s. 3.
- “Büyük Millet Meclisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, Cilt 3, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994.
- DEMİREL, Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İletişim Yay., İstanbul 1996.
- EDİP, Eşref, *Millî Mücadele Yılları*, haz. Hayrettin Karan, Fahrettin Gün, İstanbul 2011.
- ERSOY, Emin Akif, *Babam Mehmet Akif İstiklal Harbi Hatıraları*, İstanbul 2014, s. 41-43.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920 1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985.
- İstikbâl*, 4 Mayıs 1336/4 Mayıs 1920, No:135, s. 2.
- KADRİ, Yakup, “Büyük Millet Meclisi”, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt 2, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün vd., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981.
- KÖSE, İksan, “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılışı,” *Türkler*, Cilt 16, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 28-36.
- KUTAY, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Cilt 18, Alioğlu Yay., İstanbul 1980.
- KÜÇÜK, Mustafa, “Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*, Cilt 16, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 15-27.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-ı Fevkalâde), Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım*, Cilt 1, Emre Yay., İstanbul 1993.

ÖZGÜL, Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

“Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336/ 23 Nisan 1920, No: 24, s. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci Birleşim(Eski Harfli Türkçe), Devre: 1, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Sivas Mebusları”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, ed. Şeref Boyraz, Cilt 1, Sivas 2007, s. 627-645.

_____, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin İlk Şehit Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, 2010, s.431-440.

YALÇIN, Durmuş, Yaşar Akbıyık vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008.

YILMAZ, Murat, “Ali Şükrü Bey'in Hayatı”, *Ali Şükrü Bey*, ed. Necmettin Alkan, Uğur Üçüncü, Kronik Yay., İstanbul 2017, s. 17-52.

YÜZ YIL ÖNCEKİ (1920) MECLİSİN KANUNLARI

Temel ÖZTÜRK*

1. Giriş

Tarihî süreç, toplumların kanunlarla idare edildiğini bütün delilleriyle ortaya koymaktadır. Hatta daha spesifik ve felsefi bir yaklaşımla insanın kendini yönetmesi de kanunla olur. Zira yaratılışla ortaya çıkan ilahi kanunlar zamanla bireyleri ve toplumları belli bir düzene koymayı amaçlamıştır. Bu yönde şer‘i kanunlara bağlı olarak toplumu idare eden yönetici veya yönetim organına geçmiş ve gelecek perspektifini göz önünde bulundurarak örfi nitelikli kanun koyma yetkisi verildi. Böylece binlerce yıllık devlet ve yönetim tecrübesi sonundaki kazanımlar yazılı ve yazılı olmayan kanunlara dönüştürüldü. Bu süreç bireylerin hak ve sorumluluklarını ince ve keskin bir çizgiyle belirlerken toplumu ileri medeniyetler seviyesine taşıma ufku yanında devletlerin yol haritası sonucu varacakları hedefleri de belirliyordu. Haliyle geniş kitleleri ilgilendiren bu yöndeki yaptırımların düzenlenmesi de öncelikle toplumun onayını almış ve toplumsal ittifakla hazırlanmış kanunlarla sağlanabilirdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (bundan sonra TBMM) bundan yüz yıl önce gücünü milletin iradesinden alıp demokrasi çemberi çerçevesinde geniş bir tabana bağlı her bölgeden temsilcilerin varlığıyla teşekkül etmişti. Milletten aldığı gücü, temsiliyet hakkını da kullanarak kanunlarla tekrar millete yansıtmıştır. Yani bir başka yönüyle TBMM iradesini kanunlar yoluyla açıklamıştır. İşte bu irade yüz yıl önce yeni bir devletin kuruluşu şafağında millettten aldığı destekle oldukça önemli kanunlar çıkararak Meclis zabıtlarına geçirmiştir. Çıkarılan kanunlar ilk dönem Meclisin eğilimini ortaya koyarken milletin içinde bulunduğu duruma da işaret etmektedir.

Osmanlılarda halkın yönetime katılma düşünceleri 1839’da başlamış ve Meşrutiyet’in ilanı ile uygulamaya konulmuştur. Bu yönde Mithat Paşa’nın sadrazamlığı ile anayasa çalışmaları sonucu 1876’da Kanun-i Esasi kabul edilmiştir¹. Burada hukuki kurallara bağlı olarak halk ile yönetim

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, ozturk61@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7856-9809

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 158-172, 204-207; Tanık Zafer Tunaya, “1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I (1985), s. 27-39.

arasında siyasi iktidarın şekli belirlenmiş oldu. İlk parlamento olan Meclis-i Umumi halkın temsil edildiği Meclis-i Mebusan ve padişahın belirlediği görevlilerden oluşan Meclis-i Ayandan mürekkepti. Ancak II. Abdülhamit'in anayasal yetkilerini de kullanarak 1878'de tatil ettiği Meclis, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı ile anayasanın yürürlüğe girmesi sonucu tekrar açıldı ve ilk iş olarak bir seçim kanunu belirledi². Böylece parlamenter rejim ikinci kez ama bu defa siyasi partilerle (İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, Ahrar Fırkaları) yeni bir döneme başladı³. Bu dönemde etkin bir yasama süreci geçiren Meclis aralıklarla kapatılmasına rağmen (1912 Balkan Savaşı sırasında ve 1914'te tekrar açılıp 1918 Mondros Mütarekesi ardından feshedildi) 12 Ocak 1920'de Müdafaa-i Hukukçuların çoğunlukta olduğu yapıyla tekrar açılmış ancak 16 Mart 1920'de bu kez İstanbul'un işgali sonucu tamamen kapatılmıştır⁴. Bu süre zarfında Kongreler döneminde millî harekete yön vermek ve genel teşkilatı yönetmek için Heyet-i Temsiliye kuruldu ve Mustafa Kemal, başkanlığına seçildi⁵. Artık Millî Mücadele Dönemi'nde de milletin tam bağımsızlığını milletin kendisinin kazanacağını ortaya koyan millî hâkimiyeti esas almak fikri benimsendi. Hâliyle bu süreçte millî hâkimiyete dayalı yeni bir Türk devletinin kurulması kaçınılmazdı. Himaye ve mandacılık asla kabul edilemezdi.

1920'de hilafet ve saltanat merkezi olan İstanbul'un işgali sonucu idareye el konularak devlet organları çalışmayacak duruma gelmiştir. Böylece İstanbul'da Mebusan Meclisinin toplantıları akamete uğrayınca temsil heyetinin milletin kaderini yönlendirecek girişimi, TBMM'nin kuruluşuyla kendini gösterdi⁶. Bu yönde Meclisin Ankara'da toplanması için yapılacak ilk iş, mutlak ekseriyette katılımı temsilî sağlayacak bir seçimin planlanması oldu. 1919'da İstanbul mebusluğu tam sayısını dolduramadığından 16 Mart 1920'de 1876 düzenlemesinin şartlarına pek de uymayan ikinci bir seçime göre livalar seçim çevresi sayılacak ve her livadan 5 mebus seçilecekti⁷. İki dereceli ve gizli olması yanında çoğunluğun

² Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 64; Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'nin Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları", *Tahir Taner'e Armağan*, İstanbul 1956, s. 168.

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 486.

⁴ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsan", *DİA*, 28 (2003), s. 245-247.

⁵ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi I (Erzurum Kongresi)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 9; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi II (Sivas Kongresi)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 68; Cevdet Küçük, "Millî Mücadele", *DİA*, 30 (2005), s. 78.

⁶ İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *DİA*, 41 (2012), s. 594.

⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 138.

katılımıyla yapılacak seçim 15 gün içerisinde Meclisin Ankara'da toplanmasını sağlayacak zaman diliminde gerçekleştirilecekti. Adaylığın serbest olduğu bu seçimde her türlü kontrolü mahallin mülki amiri yerine getirecekti. Nitekim bahsi geçen süreç sonucu 22 Nisan 1920'de verilen bir tamim ile 23 Nisan 1920'den sonra tüm mülki ve askerî makamların, hatta tüm milletin tek merciinin TBMM olduğu vurgulandı. Böylece bütün siyasi ve hukuki yetki ve kuvvetleri kendinde toplayan bir organ, Türk milletinin kaderini belirleme adına tarih sahnesine girmiş oldu⁸.

Ankara'da üstün yetkilerle 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM, ülkenin her türlü işgalden temizlenmesi için Müdafaa-i Hukuk hareketini hayata geçiren bir hükümet sistemi olarak teşekkül etti. Bu hükümet sistemi 29 Ekim 1923'te cumhuriyet rejimine bürünmüştür. Merasim programına bağlı ilk toplantı 23 Nisan 1920 Cuma günü yapıldı ve en yaşlı üye olan Sinop mebusu Şerif Bey başkanlığa seçildi⁹.

Meclis içerisinde seçimle geniş bir tabana yayılan (437 mebus) temsil gücü oluşturulmuştu. Aslında bu yüksek temsil gücü Mecliste uygulamanın elverişliliği açısından farklı kanunların (Nisabı Müzakere Kanunu) alınmasına da vesile olmuştur¹⁰. Memur ve serbest meslek sahipleri yanında askerler, belediyeciler, ilmiye mensupları ve aşiret reisleri gibi çeşitli sosyal ve idari kesimin temsili sağlanmış oldu. Bu yönüyle Meclis, Meşrutiyet (1908) ve Mütareke (1918) Dönemi'nin çeşitli siyasi parti ve cemiyetlerinin mensuplarını bir arada toplamıştı. Özellikle milletin bekasını sağlama yönünde Misak-ı Milliye bağlı her türlü barış şartlarının değerlendirileceği, millî birlik ve dayanışmayı artıran süreçte işgal karşısında Kuvva-yı Milliye'yi askerî teşkilat hâline getirerek ülkenin bağımsızlığını savunan Müdafaa-i Hukuk mensupları Mecliste çoğunlukta idi. Böylece Meclisin siyasi yönü farklı fikirlerin tartışıldığı ama şahıs ve zümre ayrılıkları üzerinde kalabilecek kadar da geniş bir gayede birleşmekteydi¹¹. Bu yönde Meclisin kuruluşuna kadar hatta kurulduğu dönem zarfında bile anayasal sorunlar gündeme gelmiş, yapılacak çalışmaların hangi anayasa çerçevesinde uygulanacağı dikkatlere sunulmuştur. Zira II. Dünya Savaşı sonrası milletlerarası evrensel bildirgeler dışında hükümetlerin yapacakları kanun çalışmaları bir anayasa çerçevesinde gerçekleştirilebilirdi. Hâliyle 1920 Meclisi üstün yetkilerle donatılmış olsa bile (yasama, yürütme ve yargı) kendi içerisindeki bazı çalışmalarını bir önceki anayasal düzene yani Kanun-i Esasi düzenlemesine göre hayata geçirebildi. Nitekim ilk anayasa

⁸ Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", s. 594.

⁹ Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", s. 594.

¹⁰ Demirel, s. 92.

¹¹ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 122-132.

olarak telakki edilen 1921'deki Teşkilât-ı Esasiye düzenlemesine kadar çıkarılan kanunlar bahsi geçen çerçevede tam olarak hukuki zemine oturtulamadı. Bütün bu zorluklara rağmen Meclis hukuki alanda olağanüstü gayret sergileyerek ülkenin ihtiyacı olan birçok kanunu bu zaman diliminde çıkarmayı da başardı¹².

2. Mecliste Çıkarılan Kanunlar

TBMM'nin açılışıyla Meclis Hükûmeti uygulamasına geçildiğinden bu dönemdeki kanunlar; hükûmet tasarıları, milletvekilleri önerileri, İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclise sunduğu tezkereler gibi vesaire evrakların sunumuyla Mecliste gündeme gelmiş ve görüşülüp karara bağlanmıştır. Bu yönde 1920 yılı içerisinde tam 81 kanun çıkarılmıştır. TBMM'de Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı yanında hükûmetin de başkanı olmuş, her iki görevi birlikte yürütmüştür. Ancak yürütme organı TBMM olmuştur. Burada kuvvetler birliği prensibi uygulandığından en küçük iş ve işlemlerin Meclisin onayına sunulduğu, dolayısıyla ayrıntılarla ilgilenildiği görülmektedir. Hâliyle Meclisin ilk yıllarında çıkarılan kanunlar dönemin görüntüsünü ortaya koymakla beraber ülkenin ve milletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Ülkedeki karışıklıklara son verecek yönde kanunların oluşturulması önemli hedeflendendi. 1920'ler henüz işgal yıllarını içerdiğinden öncelikle orduya yönelik olmak üzere milletin refah seviyesi açısından kalkınma hamlelerini içeren konular dikkat çekmekteydi. Hâliyle maddi imkânsızlıklar ekonomik içerikli kanun düzenlemelerini mecburi kılarken devletin ve milletin güvenliği açısından taviz verilemeyecek konular da tereddütsüz kanunlaştırılıyordu. Açıkçası Mecliste bu ilk günlerde her şey tartışılıyor, uygun olanlar kanunlaştırılıyordu. Mesela uzun süre giyilen fesin kaldırılıp yerine kalpağın kullanılması ile ilgili husus Mecliste tartışılmasına rağmen İmparatorluğun diğer bölgelerinde bu fikrin hoş karşılanmaması düşüncesi üzerine kanunlaştırılmamıştır¹³.

Meclis kendisine tanınan ve kuruluşundan aldığı olağanüstü yetkilerle bahsi geçen düzenlemeleri aralıksız çalışarak yerine getiriyordu. Günümüz kaynakları arasında yer alan dönemin Meclis Zabıtları, düsturlar ve ceride-i resmiedeki durumları çalışmaların hararetini ve gayretini ortaya koyan en önemli delillerdir¹⁴. Buradan biz demokrasinin ve temsil gücünün

¹² Bk. Tefik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilalci Karakteri", *TTK Belleten*, XXIV/96 (1960), s. 637-663.

¹³ Kemal Öztürk, *İlk Meclis (Belgesel)*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999, s. 62-63.

¹⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999. *TBMM Zabıt Cerideleri*, I. Devre (23 Nisan 1920- 16 Nisan 1923), Cilt 1-21, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1980; Mehmet Âkif Aydın, "Düstur", *DİA*, 10 (1994), s. 48-49.

had safhada uygulandığını müşahade etmekle beraber devlet ve millet için önceliklerin nasıl oluştuğunu da idrak etmiş oluyoruz.

1920 yılında Mecliste çıkarılan kanunlar zabıt ceridelerine geçmekle beraber 1920'lerin sonunda yayın hayatına başlayan Resmî Gazete'de (Ceride-i Resmîye) de yayımlanmaya başladı. Bahsi geçen kanunlar bu kaynaklardan takip edilmekle birlikte öneriler, tartışmalar ve teferruat elbette dönemin zabıtlarında ve Resmî Gazete'de yer almaktadır. Buradan kanunların bir öncelik sırasına göre ele alındığını ve tasarılar veya öneriler üzerinde enine boyuna müzakere edilerek ittifakla sonuçlandırıldığını görmekteyiz. Alınan kararlar ve çıkarılan kanunları uygulayacak bir yürütme organının ihtiyacı, millî egemenliğe dayalı hükûmet sisteminin kurulmasını hızlandırdı ve İcra Vekilleri Heyeti ile İcra Komitesi oluşturulana kadar Muvakkat İcra Encümeni tarafından yürütme gerçekleştirildi¹⁵. Bu yönde Mustafa Kemal'in hükûmet kurulması konusundaki teklifi 25 Nisan'da ele alındı. Önce on beş kişiden teşekkül eden bir lâyiha encümeniyle geçici bir icra encümeni oluşturuldu¹⁶. İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşum biçimini belirleyen kanun tasarısı 1 Mayıs'ta Meclise sunuldu ve uzun tartışmalardan sonra 2 Mayıs'ta kabul edildi¹⁷. Meclis üyeleri arasından tek tek oylanmak suretiyle bir Meclis Hükûmeti kuruldu. Böylece yeni bir millî karar organı daha ortaya çıkarılırken imparatorluktan millî devlete geçiş yönünde önemli bir adım da atılmış oldu. Yapılan çalışmalar sonucu ilk çıkarılan kanun "Ağnam Kanunu" olmakla beraber işgalle mücadele eden ordunun ihtiyaçlarının karşılanması önceliği ve ekonomik politikalar daima ön planda tutulmuştur. Mecliste çıkarılan kanunların konularına göre tasnifi veya değerlendirilmesi bize ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi sunarken kanun sayısı nispetinde önem verilenlerin netliğini de göstermektedir. Kuşkusuz ekonomi ve güvenlik bahsedilen öncelikler arasında gelmektedir.

2.1. Mali Konular

TBMM açıldığı zaman devletin ekonomisi hiç de iyi bir durumda değildi. Osmanlı Devleti'nin zayıflamış ekonomisi ve ağır savaş giderleri bu döneme yansımıştı. Devlet eski ekonomik gücünü kaybetmiş yabancı güçler için ham madde ve açık pazar konumuna gelmişti. Yıllarca devam eden savaşlar üretici kesim olan genç nüfusu cephede eritirken toplumun geride kalanı tüketici özelliğiyle kıtlık ve açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Bu husus Meclisi, kurulduğu ilk günden itibaren sürekli harcamalara yönelmiş, gelir

¹⁵ Yavuz Aslan, *TBMM Hükûmeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 40-42.

¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 66.

¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi* (bundan sonra ZC), Cilt 1, s. 184, 187, 189.

gider arasındaki denge hesaplanmadığından mevcut hükûmet sıkıntıya düşmüştür. Hâliyle gelir gider dengesinin sağlanabilmesi için bütçe çalışmaları büyük önem arz etse de 1920 yılının savaş dönemi oluşu burada da farklılıklarını göstermiştir.

2.1.1. Bütçe

Anadolu'da yeni hükûmet teşekkül ettikten sonra devlet gelirlerinin toplanmasında bir bütçe düzen ve disiplini bulunmamakla birlikte tamamen savaş ekonomisi içinde ihtiyaçların önceliği dikkate alınarak hareket edilmekteydi. TBMM açıldıktan sonra toplanan gelirler, Osmanlı Mebusan Meclisinin 29 Şubat 1920 tarihinde kabul ettiği Mart ve Nisan aylarına ait geçici bütçe kanununun Mayıs ve Ağustos aylarına kadar uzatılarak uygulanmasına göre tahsil edilmiş ve harcamalar da buna göre yapılmıştır¹⁸. Bu yönüyle TBMM'nin ilk geçici bütçesi "Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu"dur. 20 sayılı Kanun, Maliye Bakanlığına 30 milyonu avans olarak harca-yabilme yetkisini verdi. 4 maddeden oluşan bu Kanun yetki, yürütme ve tahsil konularını içermekteydi. Aslında altı aylık Bütçe Kanunu; önceki yıllar bütçe harcama rakamlarının baz alındığı, gelirin toplanabilmesi için Maliye Bakanlığı'nın yetkili kılındığı, ödenek tahsisinin yapıldığı diğer bir ifade ile avans görünümü içeren bir kanun özelliği taşımaktadır¹⁹. Zira 49 sayılı Kanun'la Umur-ı İktisadiye Vekâleti'nin 1920 senesi altı aylık geçici bütçesinin çeşitli fasıllarına ödenek ilave edilmiştir²⁰. Mayıs-Ekim aylarını kapsayan bu avans kanunu sonu bir bütçe hazırlanamadığından 30 Ekim 1920 tarihinde 45 numaralı "Teşrîn-i sâni ve Kânûn-ı evvel Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu" yürürlüğe girmiştir²¹. Bununla birlikte Kasım-Aralık aylarına ait 11.923.400 liralık bir avans kullanıma açılmıştır. Bir sonraki yılın Ocak-Şubat giderlerini karşılamak için de 29 Aralık 1920 tarih ve 81 numaralı "Kânun-ı sâni ve Şubat Aylarına Mahsus Avans Kanunu" yürürlüğe girerek Maliye Bakanlığına 10.300.000 lira avans verilmiştir²². Böylece 1920 yılında devlet dairelerinin ihtiyaçları avans ve ek ödemelerle karşılanmıştır. TBMM'de 7 Haziran 1920 tarih ve 6 numaralı "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkiline Dair Kanunu" ile Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü kurulmuş ve bu Kanunla Genel Müdürlüğe 1.250.000 lira ödenek ayrılmıştır²³. Bu ödenekten doğuda ilmi incelemelerde

¹⁸ *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 12-24, 57-68.

¹⁹ *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 12-24, 57-68.

²⁰ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 141.

²¹ *Ceride-i Resmîye*, No: 7, 21 Mart 1337.

²² *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 456; *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 71-82, 85, 91-92.

²³ *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 127, 134, 138. 7 Haziran'da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkiline Dair Kanun kabul edilmiş ve İcra Riyasetine bağlı bir genel müdürlük kurulmasına karar verilmiştir. Bu şekliyle iç ve dış yayın,

bulunmak üzere gönderilecek heyetin tahsisatı için kabul edilen 53 sayılı Kanun'la 7.075 liranın iki aylık geçici bütçeye yapılan zammının sarfına yetki verilmiştir²⁴. Sovyetler Birliği'ne gidecek temsilciler ile Moskova Elçiliğinde bulunan görevlilerin ihtiyacını karşılamak üzere TBMM'ce çıkarılan 50 numaralı Kanun'la 14.367 lira, 51 numaralı Kanun'la 15.000 lira örtülü olarak ve 52 numaralı Kanun'la da 5.000 lira Dışişleri Bakanlığına ödenek aktarılmıştır²⁵. Yine TBMM tarafından çıkarılan 67 numaralı "Müdafaa-i Milliye Bütçesine 3.000.000 Lira İlavesine Dair Kanun" ile Millî Savunma Bakanlığına 3.000.000 lira²⁶, 75 sayılı "Nafia Bütçesine 16.000 Lira Zammına Dair Kanun" ile de Ankara, Kastamonu, İnebolu yolunun tamiri için Bayındırlık Bakanlığına 16.000 lira ödenek aktarılmıştır²⁷.

Öte yandan 36 sayılı Kanun ile 1920 Mayıs ayından Ekim sonuna kadar Ziraat Bankası işlemleri ve genel hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli olan 165.000 liranın Ziraat Bankasının umumi bütçesinden karşılanmak üzere avans olarak harcanmasına İktisat Vekili yetkili kılınmıştır. Böylece Ziraat Bankası Muvakkat Bütçe Kanunu kabul edilmiştir²⁸. Aynı şekilde 41 numaralı Kanun'la da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Muvakkat Bütçe Kanunu kabul edildi. Bu yönde 7 Haziran 1920'de kurulan genel müdürlüğe 15 bin liralık bir ödenek verildi²⁹. Nitekim Geçici Bütçe Kanunu ve Avans Kanunları'yla yapılan düzenlemeler 1920 yılı Bütçe Kanunu ile birleştirilmiş, böylelikle bu bütçe kesin hesap niteliğine bürünen bir bütçeye dönüşmüştür³⁰.

2.1.2. Vergi Kanunları

Tarih boyunca devletler, iktisadi hayatını devam ettirmek için çeşitli isimler altında vatandaşlarından vergi toplamıştır. Vergi kelime anlamı ile devletin tek taraflı gücüne dayanarak vatandaşının gelir düzeyine göre mallarından almış olduğu ekonomik değerdir.

1920'de ülkenin içerisinde bulunduğu duruma bağlı olarak artan giderlerin karşılanması için en önemli kanun uygulamaları bilhassa vergi artırımını olmakla birlikte bunu israf uygulamaları takip etmiştir. Açıkçası

propaganda, haber alma işleriyle uğraşacak Basın ve Haber Alma Müdürlüğü kurulmuş oldu.

²⁴ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 144.

²⁵ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 360, 397-399, 401, 405-409, 418-419, 421.

²⁶ *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 173-175, 177.

²⁷ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 287; *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 302-305, 309, 329.

²⁸ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 90.

²⁹ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 103.

³⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 319-321.

Mecliste çıkan ilk kanunun vergiyle ilgili olması da manidardır. Bilindiği üzere Millî Mücadele Dönemi'nde işgalden geriye kalan yerlerde ekonominin büyük bölümü tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu çerçevede, TBMM halktan tahsili kolay, az masraflı olan gelir kaynaklarını vergilendirmeye başladı. Bunlar içerisinde hayvanlardan alınan vergi, Millî Mücadele yıllarında ülkenin mevcut durum nedeni ile devletin sınırlı sayıda bulunan gelir kaynaklarından biriydi³¹. Bu yönde “Ağnam Resmî Kanunu” Meclisin çıkardığı ilk kanun maddesidir³². Arapça koyun anlamına gelen ganem kelimesinin çoğulu olarak Ağnam Vergisi, Osmanlı Devleti'nde, koyun ve keçilerden alınan şer'î kökenli bir vergidir³³. Vergi ilk başlarda askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için aynı olarak alınmış, 1634 yılından sonra adet-i ağnam adı altında nakdî olarak alınmaya başlanmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde vergi düzenli alınan vergiler kapsamına girmiştir³⁴. 24 Nisan 1920'de çıkarılan ilk Kanun'la savaş giderlerine maddi destek sağlamak amacıyla verginin 4 katına yükseltilmesi kararlaştırılmıştır³⁵. Ağnam Vergisi, Millî Mücadele Dönemi'nde de gündeme geldiğinde Ankara Hükûmeti tarafından verginin yürürlüğe girmesi ve alınması yönünde çalışmalar yapıldı. O dönemde 1920 yılında Ağnam Vergisi'nin sekiz katına çıkarılması yönünde Meclise teklif sunulmuşsa da dönemin hassas şartları sebebi ile teklif kabul edilmemiş, geçen dönemde alınan ölçüde dört misli fiyat ile verginin tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır³⁶. Kanun'un uygulandığı yerin Osmanlı Devleti coğrafyasının tümü olması halkın yöneticisinin de bir ölçüde TBMM olduğunu da göstermekte ve bu Kanun, Meclisin hâkimiyetini de ortaya koymaktadır.

Meclisin mali alandaki çalışmaları diğer vergi türlerinin çoğunda da yapılmıştır. Bu değişiklikler genellikle zam şeklinde olmuştur. 1920'lerde ekonominin kötü gidişatı ve askerî masrafların karşılanması için mevcut vergilerde artırımlara gidilmiş, vergi alanında çeşitli kanunlarla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu yönde vergi miktarları artırılanlar arasında uygulanmasının Maliye vekili uhdesine bırakıldığı Gümrük Vergisi, 8 sayılı Kanun'la 5 katına çıkarıldı³⁷. Açıkçası Anadolu'nun döviz kaynaklarının zaruri olmayan tüketim mallarının ithal edilmesinde kullanılmasını önlemek, döviz girdilerinin mümkün olduğunca silah ve cephane satın alınmasında

³¹ Müderrisoğlu, s. 36.

³² *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 38-40.

³³ Feridun Emecen, “Ağnam Resmî”, *DİA*, 1 (1988), s. 478-479.

³⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yaymevi, İstanbul 1977, s. 112.

³⁵ *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 38-40.

³⁶ Ali Rıza Gönüllü, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38 (2015), s. 75.

³⁷ *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 351-352, 357-365.

kullanılmasını sağlamak, gümrük gelirlerini artırmak gibi çok yönlü amaçlarla yapılan bu beş misli artışla istenilen sonuçlara ulaşılamamıştı. Yine dinî kurumlar ile ücretsiz hasta tedavi eden, çocuk ve yetim okutan sağlık kurumları yanında eğitim-öğretim adına gelecek olan eşyanın gümrük resminden muaf olmasına ilişkin 13 Eylül 1919 tarihli kanun hükmü kaldırılarak dinî ve sıhhi eşyanın gümrük resmine tabi tutulmasına dair 35 sayılı Kanun kabul edildi³⁸. Sadece 71 numaralı Kanun'la propaganda hizmetinin yayımla mümkün olduğu ve yayının ise baskı malzemesiyle sağlanabileceğinden Ankara ile tüm Anadolu'da baskı faaliyetlerinin yetersizliği nedeniyle halkın aydınlatılmasına layıkıyla hizmet edilemeyeceği vurgulanarak hazineyi zarara uğratmayan bu malzemenin gümrük resminden muafiyeti yasalaşmıştır³⁹.

Öte yandan savaş döneminin başlangıcında özellikle Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar olan dönemde daha çok mevcut vergilerin oran ve miktarı üzerinde değişiklikler yapılarak vergi gelirleri artırılmaya çalışılmıştır. Bu yönde ambarlara konulan eşyalara dair gümrüklerce istifade edilmekte olan ardiye vergisi 10 sayılı Kanun'la 10 katına çıkarıldı⁴⁰. Damga Vergisi, 29 Eylül 1920 tarihli Kanun'la, sigara kâğıdı, kibrit ve oyun kâğıtlarından alınan istihlak vergileri de 30 Eylül 1920 tarihli Kanun'la artırılmasına tabi tutuldu⁴¹. Bu yönde 5 cm eninde, 9 cm boyunda olan 50 yapraklık sigara kâğıdı defteri için alınmakta olan 10 para Tüketim Vergisi 20 paraya çıkarılmıştır. Ayrıca hudut sıhhiye idaresiyle tekaüt sandığına ait verginin 63 sayılı Kanun'la artırılması da yasalaştı⁴². Yine 12 sayılı Kanun'la "Aşarın Teslise Raptı Hakkında" aşar tahsilatı için teslis yani üçleme yöntemi getirildi. Aynî ve nakdî olarak ihale edilecek aşar için 1914, 1915 ve 1919 ihale bedellerinin ölçü alınması hükme bağlanmıştı⁴³. Aynı şekilde 30 sayılı kanunla da aşar mültezimlerinden 1919 yılı sonuna kadarki aşar bedellerinden borcu olanların 1921 yılı Şubat ayı sonuna dek borçlarını nakden ve tümüyle ödemeleri şartıyla gecikme faizi borçlarının affedilmesi ve borçlarına karşılık rehin edilip hükûmet tasarrufuna geçen taşınmazların geri verilmesi yasalaşmıştır⁴⁴.

Vergi alanında yapılan diğer kanun düzenlemeleri aslında hatırı sayılı seviyede idi. Bu yönde 11 sayılı Kanun'la maden kömürlerinden

³⁸ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 89.

³⁹ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 158.

⁴⁰ TBMM ZC, Cilt 3, s. 39-40.

⁴¹ TBMM ZC, Cilt 3, s. 397-398, 418-419; TBMM ZC, Cilt 4, s. 96, 358-364, 368-372, 384-385, 393, 406-415, 417, 426-427.

⁴² TBMM ZC, Cilt 6, s. 85-88, 93, 111-112.

⁴³ TBMM ZC, Cilt 3, s. 130-143, 178-186, 190-199, 208-322.

⁴⁴ Ceride-i Resmîye, No: 4, 28 Şubat 1337.

alınacak İhracat Vergisi hakkında bir düzenleme yapıldı. Böylece Ereğli ve Zonguldak havzasından çıkarılan kömürlerden yıkanmış olanlardan ton başına 3, yıkanmamış olanlardan ton başına 2 İhracat Vergisi alınması kararlaştırıldı. Bu miktardan Zonguldak muhasebesinden artakalanı mal sandığına aktarılacaktı. Kanun'un uygulanması Müdafaa-i Milliye, İktisat ve Maliye vekilleri uhdesine verilmiştir⁴⁵. Aslında bu düzenleme ile Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak kömür işlerine el atarak bir komisyon aracılığıyla kömürün havza dışına çıkışını engelleyen ve böylece Türk denizcilerinin ihtiyaç duydukları kömürü almada zorluk çıkaran İtilaf Devletleri, kömür havzasında istedikleri gibi hareket etmelerine imkân veren tüm mevzuatı ortadan kaldırıyordu.⁴⁶ Ayrıca bu kanunun maden işçileri için çıkarılacak bir iş kanununa ışık yaktığı da dönemin Meclis içi müzakerelerinden anlaşılmaktadır⁴⁷.

Millî Mücadele Dönemi'nde ihtiyaçlar doğrultusunda ihracat vergileri 23 sayılı "İhracat Rüsümü Kanunu" ile ekli maddesinde belirtilen mallar için yeniden düzenlenmiştir. Böylece ihraç edilen ürünlerin değerleri üzerinden alınmakta olan vergiden vazgeçilerek ağırlık ve adet üzerinden alınması yöntemine geçilmiştir⁴⁸. Ayrıca bu Kanun'la Bakanlar Kurulu'na bu ürünlerde yaşanan fiyat artışı ya da azalışlarında vergileri %50 oranında artırma yahut indirme yetkisi de verilmiştir. 24 numaralı Kanun ile de gelir vergisi çeşitlerine 5 ila 10 kat arasında artırıma gidilmiş, istisna kapsamında olan şehir ve ilçeler dışındaki sanayi işletmeleri vergilendirme kapsamına alınmıştır⁴⁹. Hatta daha önceden alınmakta olan "Harp Vergisi ve Bütçe Açığı Zamları"nın 1920 yılı için tahsil edilmemesi de uygun bulunmuştur. Ancak bir müddet sonra TBMM tarafından yukarıda bahsedilen kanun tasarısının ismini taşıyan, fakat muhtevası farklı olan 43 numaralı "Harp Kazançları Vergisi'nin Tahsiline Dair" Kanun kabul edilmiştir⁵⁰.

Öte yandan 16 numaralı Kanun ile düşmandan geri alınan yerdeki halktan ve tehcirden geri gelenlerin temettü ve akar vergileriyle emlak ve arazi vergileri 1920 yılının başından itibaren önceki uygulamaya paralel olarak tahsil olunacağı belirlenmiştir⁵¹. Yine 26 numaralı "Tuz Resmi Kanunu" ile tuzlalarda üretilen tuzun kilosunun 3 kuruş olarak belirlenmesi üzerine, ticaretiyle uğraşan işletmelerin stok beyanlarını Düyun-ı Umumiye İdaresine bildirmeleri ve fiyat farklarını ödemeleri, beyanda

⁴⁵ TBMM ZC, Cilt 3, s. 212-223, 230-231.

⁴⁶ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 45.

⁴⁷ TBMM ZC, Cilt 3, s. 240-247.

⁴⁸ Ceride-i Resmîye, No: 4, 28 Şubat 1337; TBMM ZC, Cilt 4, s. 159-185, 219-225.

⁴⁹ TBMM ZC, Cilt 3, s. 294; TBMM ZC, Cilt 4, s. 106, 226-235, 246-254.

⁵⁰ TBMM ZC, Cilt 5, s. 9, 173-174, 176.

⁵¹ TBMM ZC, Cilt 3, s. 414-417, 449-457.

bulunmayanlardan farkların iki katıyla alınacağı belirlenmiştir⁵². 29 sayılı “Damga Resminin Tezyidi Hakkında Kanun” ile damga resmi 3 kat, nispi damga resmi ise 2 kat artırılmıştır⁵³. Diğer yandan bahsi geçen bu uygulamalar ölçüsünde vergilerde gelir artırıcı değişikliklerin en önemlisi “Temettü Kanunu” ile yapılırken nüfus kayıtlarında da bu yönde değişikliklere gidilmiştir. Daha Meclisin açıldığı ilk günlerde, yürürlükte olan Sicill-i Nüfus Kanunu’nda 60 sayılı Kanun’la değişiklikler yapılarak nüfus cüzdanı yerine geçen nüfus tezkerelerinden on kuruş harç alınması, fakirliğini ispat edilenlerden ise verginin alınmaması, evlenmelerden beş kuruş, boşanmadan yirmi kuruş vergi alınması, doğum ve ölüm olaylarından ise vergi alınmaması belirtilmiştir⁵⁴. 48 numaralı Kanun ile “Mallar Kanunu”nun üçüncü maddesinde değişiklik yapılarak her sene marttan önce mükellefi üzerine düzenlenen tekâlifin miktarıyla ertelenen taksitleri için musaddak ve 5 kuruş mukabilinde birer tezkere verilmesi belirtildi⁵⁵.

2.1.3. Tasarruf Tedbirleri

Meclisin açıldığı zamanda ülke içerisindeki zor şartlar, askerî harcamalar ve ekonomik yetersizlikler tüm milletvekillerinin tasarruf tedbirlerinden yana tavır sergilediklerini göstermektedir. 9 numaralı Kanun’la genel harcırahlardan taşıt ve ulaşım ücretleri düşüldükten sonra kalan miktarın %40’ı kesintiye tabi tutulmuştur. Yolluklarda yapılan bu indirimin hemen sonrasında milletvekillerinin alacakları yollukların %30’unun hazineye bağış olarak intikaline karar verilmiştir⁵⁶. Bu tedbir yanında dönemin savaş ekonomisi dönemi olması lüzumsuz harcamaların kısıtlanması veya tamamen engellenmesi yönünde kararlar alınmasına vesile oldu. 55 numaralı Kanun’la gösterişli düğünler düzenlenmesi, düğünlerde çeyiz teşhiri, çeyizin açıkta taşınması, erkek tarafından iki kattan fazla elbise alınması, bir günden fazla çalgı çalınması, ziyafet verilmesi, ağırlık ve hediye verilmesi, köçek oynatılması yasaklanmış, Kanun’a aykırı hareket edenlere 50 liradan 100 liraya kadar nakdi para cezası ile 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası gibi cezalara çarptırılacağı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca dernekler tarafından toplu sünnet düğünlerinin düzenlenmesi de bu Kanun’la yasaklanmıştır⁵⁷. Yine bu yönde 22 numaralı “Men‘-i Müskirat (İçki) Kanunu” ile her çeşit içkinin imali, kullanılması, ithali ve satılması yasaklanmıştır. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından verilen

⁵² *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 106-107, 301-317; *Ceride-i Resmiye*, No: 4, 28 Şubat 1337.

⁵³ *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 96, 358-364, 368-372, 384-385, 393.

⁵⁴ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 107.

⁵⁵ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 125.

⁵⁶ *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 36-39; *Ceride-i Resmiye*, No: 2, 14 Şubat 1337.

⁵⁷ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 191-192, 321-328, 339, 348; *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 34-39; *Ceride-i Resmiye*, No: 8, 28 Mart 1337.

önergede, İslam dininin içki kullanmayı haram saydığını ve içkinin birçok kötülüğün başı olduğu yönündeki düşünceleri üzerine gündeme alınmıştır. Mecliste uzun süren görüşmeler sonrasında benimsenmiş ve kabul edilmiştir⁵⁸. İçkinin imal, ithal ve satışını yapanlardan içkinin her okkası için 50 lira ceza alınacağı, içkinin imha edileceği, açık veya gizli içki imal edip sarhoşluğu görülenlere 50 liradan 200 liraya kadar para cezası verileceği veya 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezasına çaptırılacağı hüküm altına alınmıştır⁵⁹.

2.1.4. Savaş Dönemi Personel ve Zorunlu Giderlerin Finansmanı

Savaş ekonomisinin koşullarına bağlı gider ve askerî harcamalardaki artış, farklı hizmetlerin ortaya çıkmasıyla yeni giderler meydana getirdiği gibi bunlara kaynak arama ihtiyacını da doğurmuştur. İşgal altındaki vatandaş ve memurların buldukları bölgelerin dışına çıkması beraberinde ortaya çıkan sorunlar nezdinde bu memur ve ailelere en yakın yere gitmeleri şartıyla yolluk verilmesine ilişkin 44 sayılı Kanun'la düzenlemeler yapıldı⁶⁰. İşgal altındaki ülke karşısında Millî Mücadele ruhunun güçlendirilmesi yönünde düzenli bir ordu için subay, er, silah ve cephanelere duyulan ihtiyaç tartışmasızdır. Buna ilişkin TBMM'nin kurulmasıyla İstanbul'daki bazı subaylar kendiliğinden, bazıları da hükûmetin davetiyle Anadolu'ya geçmişlerdi. Bu yönde 37 numaralı Kanun'la Harp Okulu, Askerî Tıp Okulu, Askerî Veteriner Okulu öğrencilerinin aylıkları 4, 5, Yedek Subay Adayı öğrencilerinin aylıkları 3 lira, Askerî Lise öğrencilerinin aylıkları ise 2 lira artırılmıştır. Ayrıca yürürlüğe giren 76 numaralı Kanun'la da talimgâhtan zabıt vekili (subay çıkanların atandıkları ilk askerî rütbe) olarak mezun olanlara, subaylık için ihtiyaç duyulan malzeme ve teçhizatı temin etmeleri için 150 lira verilmesi kararlaştırılmıştır⁶¹. Bu uygulamalara benzer nitelikte 42 numaralı Kanun'la seferberlik süresince bütün subay ve astsubayların aylıklarına ek olarak ayda 10 lira seferberlik zammı yanında cephe bulunanlara da ayrıca ayda 15 lira cephe zammı verilmesi öngörülmüştür⁶². Yine vatanın kurtarılması esnasında şehit olanların ailelerine bir üst dereceden aylık bağlanması yanında savaş ve herhangi bir isyanın bastırılmasında yer alan kişilerin yaralanmaları ve uzuvlarını kaybetmeleri halinde gerekli yardımın yapılması yönünde 25 ve 80 numaralı Kanunlar

⁵⁸ *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 114, 329-333; *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 267-268, 334-337; *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 195-200; *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 112-131, 137-153; *Ceride-i Resmîye*, No: 4, 28 Şubat 1337.

⁵⁹ *Men-i Müskirat* hakkında geniş bilgi için bk. Uğur Üçüncü, *Men-i Müskirat*, Yeşilay Yayınları, İstanbul 2017.

⁶⁰ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 107.

⁶¹ *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 557, 575.

⁶² *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 2-3, 165-176.

gereği isyancılar tarafından şehit edilen Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey ile İstanbul'da idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in eşi ve çocuklarına bütçenin vatani hizmet tertibinden aylık bağlanmıştı⁶³.

Bahsi geçen zorunlu giderler yanında bazı personel giderlerinin finansmanı da Meclisten çıkan kanunlar çerçevesinde uygulamaya konuluyordu. Bu yönde 7 Ağustos 1920'de Canik milletvekili Hamdi Bey'in verdiği teklif ile 6 Eylül 1920 tarihinde "Memâlik-i Meşgûle Muallimîn ve Memurîn Maaşatı Hakkında Kanun", TBMM Hükûmeti tarafından kabul edilmiştir. Buna göre; özel idarelerden maaş alan memur ve öğretmenlerin maaşları bütçeden, bağlı buldukları illere yardım kısmından verilecek ve bu Kanun'u yürütmekle Maarif ve Maliye vekilleri sorumlu olacaktı⁶⁴. Yine 54 numaralı Kanun'la yabancı ülkelerde bulundurulacak subaylar ve elçilerle, bunların yanında istihdam edilecek askerlerin ödeneği olarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin genel bütçesinden sayılmak üzere iki aylık geçici bütçesine 10.675 liranın ilavesinin sarfına yetki verilmiştir⁶⁵. Buna benzer bir kanun da 74 numaralıyla Mecliste kabul edildi. Burada Azerbaycan, Gürcistan ve diğer doğu memleketleriyle siyasi görüşmeleri yürütmek için gönderilecek heyetin harcırahına karşılık Hariciye Vekâleti'nin iki aylık muvakkat (geçici) bütçesine 15 bin liranın ilavesine ve umumi bütçenin 208. faslının 7. maddesine aynı miktarın eklenmesine yetki verilmiştir⁶⁶.

TBMM'nin açıldığı bu ilk yıllarda tüm gelir ve harcamalar ülkenin işgalden kurtulması ve kalkınması yönünde seferber edilmişti. Bu yönde devletin ihtiyaç duyduğu her sahada üretimin artırılması ve harcamaların desteklenmesi için azami gayret gösteriliyordu. Bunlardan biri de Zonguldak merkezdeki memurlar ile maden memurlarının maaşlarına yapılan zamlar olmuştur. Maden üretiminin teşviki ve pahalılığı karşısında 77 sayılı Kanun ile bahsi geçen memurlara maaşlarının bir katı zam verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁷. Pahalılıkla ilgili çıkarılan bir diğer kanun da eşya fiyatlarındaki olağanüstü artış dolayısıyla 72 numara ile Mecliste yasalaşmıştır. Buna göre her vekâlet ve daire mutemedine verilecek avans miktarının üst sınırı belirlenirken 100 bin kuruşa kadar Maliye Vekili, bundan fazlası için de Heyet-i Vekile kararı sonucu gereğine göre artırım ve azaltılması yapılacaktır⁶⁸.

⁶³ *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 135, 292-294; *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 6-27.

⁶⁴ *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 107, 410, 579-586.

⁶⁵ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 145.

⁶⁶ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 161.

⁶⁷ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 169.

⁶⁸ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 159.

Öte yandan TBMM, Millî Mücadele yıllarının hassasiyetinden kaynaklanan ihtiyaç üzerine gelir artırıcı birçok uygulamayı da hayata geçirmekteydi. Haberleşme alanında birçok yeni kanuni düzenleme yapılarak yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan 61 sayılı Kanun ile kıymetli mektup ve posta paketlerinden alınan ücretlerin % 1 oranında artırılması uygun hâle getirilmiştir⁶⁹. Yine Millî Mücadele Dönemi'nde yaşanan mali sıkıntı çerçevesinde Maliye Vekâleti, Hazine-i Hassa'ya ait emlak ve araziden yararlanmak istemiştir. Bu yönde 46 numaralı Kanun'la Hazîne-i Hassâ'ya ait emlak, arazi, müessese ve imtiyazlar ile bunlara dair tasarruf muameleleri ve idare hakkı geçici olarak Maliye Hazinesi'ne verilmişti⁷⁰. Görüldüğü üzere Meclis 1920'lerde piyasaya dolaylı yollardan müdahale yaparken bilhassa 59 numaralı Kanun'la da tedavülden kaldırılacak paraların süresinin uzatılmasına dair de doğrudan müdahale gerçekleştirmekteydi. Burada Sultan Mahmut devri meteliklerinin Meskûkât İdaresi tarafından mal sandıklarında toplanarak tedavülden çekilmesi planlanırken genel olarak para hacminin, özelde de madeni paraların piyasada gittikçe azalması nedeniyle bu süre uzatılmıştır⁷¹.

2.2. İç Tüzükle İlgili Kanunlar

Büyük coşku ve heyecanla 23 Nisan 1920'de açılan TBMM, bir an önce Anadolu'da yeni bir hükûmet oluşturma yolunda Meclis Layiha Encümeni'nin hazırladığı İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun teklifini 3 sayılı Kanun'la kabul ederek derhal uygulamaya koydu. Bu yönde Meclis içerisinde 11 kişilik ilk İcra Vekilleri Heyeti belirlenmişti⁷². Zaman içerisinde İcra Vekilleri Kanunu'nda bazı değişikliklerle uygulama 1920'de devam etti. Bu yönde 47 numaralı Kanun'la İcra Vekilleri Kanunu'nun ikinci maddesi muaddil edilerek 4 Kasım tarihinde vekil seçimi usulü değiştirildi ve "İcra Vekilleri, TBMM Reisi'nin, Meclis azalarından göstereceği adaylar arasından salt çoğunluk ile seçilir" maddesi uygulamaya konuldu. Bu değişiklikten önce bakanlar doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclisce seçilmekteydi⁷³.

TBMM bu ilk dönemlerinde ortaya çıkan siyasi rejiminin köşe taşlarını yukarıda değindiğimiz İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi ile ilgili kanunlar yanında 5 Eylül 1920'de kabul ettiği 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu ile de sağlam bir zemine oturtmuş oldu. Teşkilat-ı Esasiye olarak

⁶⁹ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 77, 191; *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 100-102, 111-112; *Ceride-i Resmiye*, No: 9, 4 Nisan 1337.

⁷⁰ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 263.

⁷¹ *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 72-74.

⁷² Aslan, s. 43; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 97.

⁷³ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 123.

bilinen ilk anayasa düzenlemesine zemin hazırlayan bu Kanun, Meclisin amacını tayin ettiği gibi bu amacın gerçekleşmesine kadar toplantıların aralıksız devam edeceğini vurgulamaktadır. Bu amaç, memleketin istiklalini temin etmekle beraber işgal kuvvetlerinin hükmü altına giren hilafet ve saltanatı da kurtarmaktır. Bir nevi Meclisin iç tüzüğünü de ortaya koyan bu Kanun amaca ulaşma yolunda vekillerin çalışma sürelerini ve maaşlarını da belirliyordu⁷⁴.

2.3. Yargı Alanındaki Kanunlar

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumundan sonra yasama ve yürütme erkini şahsında toplayıp İstanbul Hükûmeti'nden ayırarak Meclis Hükûmeti, bir an evvel yargısal iktidarını da tesis etmenin yollarını aradı⁷⁵. En acil ve pratik çözüm, Anadolu'da faaliyet gösteren mahkemelerin kararlarını kontrol etmek üzere İstanbul'dakinden ayrı, yeni bir yüksek yargı organı tesis ederek onların İstanbul'daki Temyiz Mahkemesi ile hiyerarşik bağlarına son vermektir. Bu sebeple, 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta bir Muvakkat Temyiz Heyeti teşkili hakkında 4 sayılı Kanun çıkarılmıştır⁷⁶. Bu Kanun'a göre, Muvakkat Temyiz Heyeti'nin Şeriye, Hukuk, Ceza ve İstida daireleri olmak üzere dört dairesi bulunmaktaydı. Kanun'daki adından da anlaşılacağı üzere, Sivas'taki Temyiz Heyeti geçici bir nitelik taşıması yanında yargılama bakımından da Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinden kalma usullere göre işliyordu.

Öte yandan yargılama alanında 24 Nisan 1913 tarihli Kanun'la kaza ve nahiye merkezleriyle köylerde davaları görmek üzere gezici hâkimlikler oluşturuldu. Ancak TBMM'nin çıkardığı 56 numaralı Kanun'la nizamiye mahkemelerinin yetkisinde olan hukuk ve ticaret davalarında bir lira yüz kuruş hesap edilmek üzere re'sülmâl veya kıymeti 50 bin kuruş olan davalar ile hakkı mesil (kanalizasyon geçit hakkı) ve hakkı mürur (geçit hakkı) davalarını temyiz kabiline inceledebilecekleri belirtilmiştir⁷⁷.

2.4. Güvenlikle İlgili Kanunlar

Meclisin güvenlik açısından çıkardığı en önemli kanunlardan biri 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul Hükûmetince çıkarılan anlaşma ve sözleşmelerin tümünün geçersiz olduğunu kabul eden 7 sayılı

⁷⁴ Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1940, s. 145.

⁷⁵ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.59.

⁷⁶ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 10.

⁷⁷ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 147.

Kanun'dur⁷⁸. Bu Kanun Aydın milletvekili Cami Bey ile İstanbul milletvekili Ahmet Muhtar Bey'in Meclise sunmuş olduğu öneri doğrultusunda gündeme alınmış ve İstanbul Hükûmeti'nin yapacağı tayinler ve terfiler de yok hükmünde sayılmıştır⁷⁹. Aslında yapılan antlaşmaların içeriği yönünde Kanun maddesi mali konuları da ilgilendirmesine rağmen güvenlik kısmı daha önceliklidir.

Öte yandan TBMM'nin açılmasının hemen ardından baş gösteren isyanlar karşısında Meclis Hükûmeti, öncelikli olarak ülke içinde otoriteyi yeniden tesis etmek ve ihtiyaç duyulan güvenliği sağlamak amacıyla Hıyânet-i Vatanîye Kanunu'nu kabul etmişti⁸⁰. Bu, TBMM'nin kabul ettiği iki numaralı ve en önemli kanunlardan biridir. 25 Nisan 1920 günü yapılan görüşmeler sonrasında, vatan toprakları üzerinde birlik ve beraberliği sağlamak maksadıyla alınan karardır. On dört maddeden oluşan bu Kanun, saltanat ve hilâfet makamı ile ülkeyi düşman istilâsından kurtarmak üzere kurulmuş bulunan TBMM'nin meşruiyetine karşı her türlü sözlü, yazılı ve fiilî muhalefette bulunmayı ve halkı isyana teşvik etmeyi vatana ihanet sayıyor, bu suçları işleyenlerin idamla cezalandırılmalarını öngörüyordu. Ne var ki kısa bir süre içerisinde Hıyânet-i Vatanîye Kanunu'nun uygulamasından istenilen sonucun alınmaması⁸¹ üzerine kararları hemen uygulayan mahkemelerin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu amaçla firariler hakkında 21 sayılı Kanun kabul edilmiştir⁸². Millî mücadelenin zor şartlar altında yürütüldüğü sırada ve askerî müdahalenin yapıldığı bir dönemde, ülke içerisinde meydana gelen isyanlar ve askerlerin cepheden kaçmasının çıkardığı karışıklıkları önlemek için çıkartılan bu Kanun olağanüstü şartların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Dokuz maddeden oluşan bu Kanun ile asker kaçakları ve onlara yardım ve yataklık edenleri yargılamak üzere TBMM üyelerinden oluşacak "İstiklâl Mahkemeleri"nin kurulması öngörülüyordu. Muhalif milletvekillerince mahkemelerin fazla yetkilerle donatıldığı, ordu işlerine karışabileceği ve bilhassa idam yetkisi verilenlerin çok sert çalışabileceği noktası eleştirilmişti⁸³. Bu tepkilere rağmen hükûmet, on dört bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulmasını isteyen teklifinin müzakereleri sırasında, Firariler Hakkında Kanun'un zihinlerde

⁷⁸ *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 145, 203-211, 223-233, 288, 327-329; *TBMM ZC*, Cilt 2, s. 126-132.

⁷⁹ *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 204, 288.

⁸⁰ *TBMM ZC*, Cilt 1, s. 63-66, 79-84, 99-109, 115-122, 127-134, 137-145; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 4-5.

⁸¹ Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt I-II (1920-1927), İleri Kitabevi, İzmir 1995, s. 28-29.

⁸² *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 22-33, 46-57, 84-89, 93-101.

⁸³ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 78; *TBMM, İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, Cilt I, Ankara 2015, s. 112.

yarattığı karışıklığı gidermek için bir ek koyarak 28 sayılı “İstiklâl Mahkemeleri Kanunu’nun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun” ile kapsamı genişletti⁸⁴. Böylelikle asker kaçaklarıyla birlikte Hıyânet-i Vataniyye Kanunu kapsamına giren suçlarla askerî ve siyasi casusluk suçlarına İstiklâl Mahkemelerinin bakması kabul edilerek Türk siyasal ve hukuk hayatının en tartışmalı özel mahkemelerine giden yol açılmış oldu⁸⁵. Netice olarak daha sonra yapılan görüşmelerde suçlu sabit olan kişilerin İstiklal Mahkemelerine sevk edilmesine ve yargılamalarının burada yapılmasına karar verildi. İstiklal Mahkemelerinin kuruluş gayesi bu asker kaçaklarının yargılanması ve cezalandırılması içindir. Bundan ayrı olarak da, siyasi yönü olan davalara da bakmıştır. İstiklal Mahkemelerinin kararları kesin olup infazında devletin bilimum silahlı ve silahsız kuvvetleri görevlidir⁸⁶. Kuvvetler birliği kullanımının yargı kolunu oluşturan İstiklal Mahkemelerinin üyeleri Meclis içerisinde seçilmiştir. Mahkeme üyelerinin istifaları ve yerlerinin boşalmaları üzerine Mecliste yeni üyelikler için seçim usulü uygulanmıştır. Mahkeme üyeleri arasında Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif olan kişilerin de bulunması buranın, Mustafa Kemal’in kararlarının uygulandığı bir yer olmadığını kanıtlar⁸⁷. İstiklal Mahkemesi üyeleri tamamen başıboş olmamakla beraber görevlerini uygularken yaptıkları hatalardan dolayı kendileri de yargılanmışlardır.

Öte yandan 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasından sonra kurulan Meclis Hükûmeti, iç güvenliği sağlayabilmek için Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde Umum Jandarma Komutanlığını kurdu. Böylece aynı anda biri İstanbul Hükûmeti, diğeri TBMM Hükûmeti emrinde iki Umum Jandarma Komutanlığı bulunuyordu. Böylece TBMM, 5 sayılı kanunla Millî Müdafaa Vekâleti’ne bağlı olmak üzere süvari ve piyadeden oluşan Seyyar Jandarma Müfrezelerini oluşturmuş oldu⁸⁸.

2.5. İdari Alandaki Kanunlar

Meclis Hükûmetinin mali ve güvenlik alandaki önemli kanun çalışmalarını idari alandaki kanunlar takip etti. Bu kanunlar gerek mali gerekse güvenlik uygulamalarıyla örtüşüyordu. Bunlar içerisinde taşra yönetim teşkilatı çerçevesinde kanunlar olduğu gibi merkez daha doğrusu genel dâhili yönetim teşkilatı ile ilgili kanunlar da vardı. Bu yönde 1911

⁸⁴ TBMM ZC, Cilt 4, s. 318-329, 361-373.

⁸⁵ Düstur, Tertip 3, Cilt 1, s. 61, 78; Aybars, s. 41-42; TBMM, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 112.

⁸⁶ Nihal Yazan, Füsün Kanver, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, s. 49.

⁸⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 176.

⁸⁸ TBMM ZC, Cilt 2, s. 37, 88-113.

tarihli Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 22. maddesine göre Harbiye ve Bahriye Nezaretleri muhasebe müdürlerinin kendi nazırları tarafından atanması hususu TBMM tarafından 17 sayılı Kanun'la kaldırılmış Harbiye ve Bahriye Nezaretleri muhasebe müdürleri de Maliye Nezaretine bağlanmıştır⁸⁹. Yine 62 numaralı kanunla İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunu'nun 102. maddesinin son fıkrasının ilgasına dair kanun kabul edilmiştir. Böylece idare-i hususiye-i vilayet (il özel idaresi) müdürlerinin Maliye Vekâletince seçilmesini ve atanmasını düzenleyen bu fıkra yürürlükten kaldırılmış oldu. Kırtasiyeciliği artıran bu uygulamadan bir yarar sağlanamadığı ve bu nedenle özel idare müdürlerinin, özel idarenin başkanı (vali) tarafından seçilip atanmasının daha uygun olduğu belirtilmiştir⁹⁰. Ayrıca 79 numaralı Kanun'la Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesinin doğrudan Dâhiliye Vekâleti ile temas ve muhabere etmek şartıyla Hariciye Vekaletine bağlanmasına dair kanun kabul edildi. Böylece dış ilişkilerdeki gelişmeler ve istihbaratla meşgul olan bu kurum aynı zamanda içerdeki gazetelerin gözetimini de sağlayacaktı⁹¹.

Öte yandan taşradaki belediye seçimlerine ilişkin TBMM, yeni bir seçim kararı çıkarmadığı için bir belirsizlik ortamı doğmuştu. Sadece 2 Ekim 1920'de 5 Ekim 1877 tarihli Vilayât Belediye Kanunu'na Müzeyyel Kanun başlığı ve 34 numara ile kısa bir Kanun hazırlanmıştı. Bu kısa Kanun'da da belediye seçimlerinde seçmen veya aday olmak için vergi kaydı olması şartı kaldırıldığı gibi, seçmen olmak için 25, aday olmak için 30 yaşını doldurmak ile belediye reislerinin okur-yazar olmaları şartı getiriliyordu⁹². Hâliyle İstanbul artık taşra konumunda değerlendirildiğinden buradaki seçimin 1877 ve 1912 Der-Saadet Belediye Kanunu'na göre yapılması kararlaştırıldı⁹³.

İdari alanda çıkarılan kanunların çoğu taşra teşkilat yönetimiyle alakalıydı. Bu yönde 27 numaralı Kanun'la Siirt Sancağının müstakil olmasına karar verildi⁹⁴. 40 numaralı Kanun'la Aksaray Kazası müstakil liva hâline getirildi⁹⁵. 64 numaralı Kanun'la Ankara'ya bağlı Çubukabat ve Zir Nahiyelerinin kaza hâline gelmesine karar verildi⁹⁶. 68 ve 69 sayılı Kanunlarla Giresun ve Ordu'nun müstakil liva olarak teşkiline karar verildi⁹⁷. 70 numaralı Kanun'la Genç Sancağının müstakil olarak idaresi

⁸⁹ *TBMM ZC*, Cilt 3, s. 190, 551-554.

⁹⁰ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 151.

⁹¹ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 171.

⁹² *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 330-335, 356-358, 433-434.

⁹³ *Ceride-i Resmîye*, No: 4, 28 Şubat 1337.

⁹⁴ *TBMM ZC*, Cilt 4, s. 135, 354.

⁹⁵ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 24, 53-55.

⁹⁶ *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 227; *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 91-93.

⁹⁷ *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 141-147, 192-199.

kararlaştırıldı⁹⁸. 78 numaralı Kanun'la da Ilısu, Devecidağı ve Artıkova Kazalarının teşkiline karar verildi⁹⁹.

2.6. Toplumsal ve Bayındırlık Kanunları

Mecliste çıkarılan kanunlar çerçevesinde spesifik bir konu başlığına uymayan ancak toplumun genelini ilgilendiren kanunlar yönünde birkaç önemli çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan Adli Tıp Yasası, Baltalık kanunu ve İstiklal Madalyası Yasası dikkat çekicidir. TBMM Hükûmeti tarafından çıkarılan 1920 tarih ve 38 sayılı Tababet-i Adliye Kanunu'nda “feth-i meyt amelîyesinin” yani ölü üzerinde incelemenin ancak diplomalı bir hekim tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Bu Kanun ayrıca adli tabiplerin görevlerini, yetkilerini düzenlemiş, sivil ve askerî hastanelerde adli olayların incelemesine imkân vermiş ve resmi hekim bulunmayan yerlerde serbest hekimlerin de bilirkişi olarak tayin edilebilmesine olanak sağlamıştır¹⁰⁰. Öte yandan 39 sayılı Baltalık Kanunu, Orman Nizamnamesi'nin bazı maddelerini değiştirerek bu konuda daha etraflı hükümler getirmiştir. Kanun, her şeyden önce baltalıklardan yararlanma hakkını sadece köy halkına tanımakta ve baltalıklardan yararlanmayı karşılıksız hâle getirmektedir. Orman Nizamnamesi'nde baltalıklardan yararlanma zaruri ihtiyaçlar ile sınırlı ve ticari amaçlı olduğunda vergiye tabii iken, Baltalık Kanunu ile bu sınırlar kaldırılmıştır¹⁰¹.

İstiklal Madalyası yasası, Kurtuluş Savaşı'nın büyük fedakârlıklar ve zorluklar içerisinde yürütüldüğünü bu bağlamda bu hizmetlerin ödüllendirilmesi gerektiğini savunan Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey'in Meclise sunmuş olduğu kanun tasarısı üzerine gündeme gelmiştir. Teklif 28 Kasım 1920 tarihinde Mecliste görüşülmeye başlanmış bir grup milletvekili, bunun fedakârlık değil herkesin vatani görevi olduğunu söyleyerek itiraz etmişlerse de Millî Müdafaa Encümenince uygun bulunmuş ve 29 Kasım 1920 tarihinde yapılan oturumda oy çokluğuyla kabul edilerek 66 numara ile yasalasmıştır¹⁰².

Bayındırlık alanındaki en önemli uygulamalar yol yapımlarıyla kendini göstermiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıldan

⁹⁸ TBMM ZC, Cilt 6, s. 276.

⁹⁹ TBMM ZC, Cilt 4, s. 451; TBMM ZC, Cilt 5, s. 277; TBMM ZC, Cilt 6, s. 81-83, 191-192, 513-514.

¹⁰⁰ TBMM ZC, Cilt 2, s. 235; TBMM ZC, Cilt 3, s. 127-130; TBMM ZC, Cilt 4, s. 259, 343, 438-445; TBMM ZC, Cilt 5, s. 14-16.

¹⁰¹ TBMM ZC, Cilt 4, s. 295, 459-473, 482, 487; TBMM ZC, Cilt 5, s. 16-28. Ayrıca bk. Sedat Ayanoglu, *Hukuksal Açıdan Orman Emlaki ve Orman Mülkiyetinin Temelleri*, Doktora Tezi, İ.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1986.

¹⁰² TBMM ZC, Cilt 3, s. 75, 512-514; TBMM ZC, Cilt 5, s. 191, TBMM ZC, Cilt 6, s. 102-111, 119, 137.

itibaren yol yapımında askerî görüşler hâkimdi. Yol çalışmaları cephe güzergâhlarına göre düzenlenmiş ve askerî ihtiyaçları karşılayacak nitelikte yapılandırılmıştır. Ayrıca iskele ve istasyonları birbirine bağlayan, şehirlerarası ulaşımı sağlayan yollar da bu düşünce ile yapılmıştır. Bu yönde Birinci TBMM, ulaşım ile ilgili çalışmalara oldukça önem vermiş ve bununla ilgili bir dizi kanun çıkarmıştır. Mali alandaki kanunlar çerçevesinde 13, 14 ve 15 numaralı Kanunlarla “Bağdat Demiryolu Hattının Maaşat ve Masarifati İçin Doksan Altı Bin Liranın Sarfı”, “Anadolu Hattı Memurlarının Mütedahil Maaşlarının Tesviyesi” ve “Anadolu Şimendifer İdaresinin Maaşat ve Masarifat-ı Müteferrikası İçin Yüz Kırk Beş Liranın 1920 Senesi Bütçesinden Sarfı” hakkındaki kanunlar bunlara örnektir¹⁰³.

Sonuç

Millî hâkimiyet fikrinin kurumsallaştığı TBMM, demokrasi anlayışı çerçevesinde yasama, yürütme ve yargı erklerini kendi bünyesinde toplamıştır. Kurulduğu ilk günden itibaren millî egemenlik anlayışına dayalı uygulamalarla örtüşen birçok yasa çıkarmıştır. 1920’lerde Millî Mücadele hareketini de yöneten Meclis, öncelikle yürütme işini yerine getirecek icra kuvvetini oluşturmuş ve Meclis Hükümetini hayata geçirmiştir. Bu yönde TBMM açıldığı ilk günden itibaren siyasi bir var oluş mücadelesine girdiği gibi ekonomik, sosyo-kültürel ve eğitim alanında da birçok sorunla mücadele etmiştir. Nitekim kurulduğu ilk yıllarda bir yandan kısıtlı imkânlardan mali kaynak yaratmaya çalışmış, diğer yandan da halk için her alanda hizmet yapmaya çabalamıştır. Yüz yıl öncesinde çıkardığı 81 yasa bunun açık bir delilidir.

1921 Anayasası’na kadar Kanun-ı Esasi’ye göre mütalaa yapan Meclis, yasa çıkarmada ağırlık ve önceliklerini ekonomik alanda sergilemiştir. Maddi imkânsızlıkların yol açtığı kaynak arayışları mali alanda önemli kanun çalışmalarına neden oldu. Bütçe ve vergi artırımına yönelik kanun çalışmaları yanında savaş dönemine bağlı zaruri ihtiyaçların karşılanması için de yeni kaynak arayışları birçok tasarruf yasalarını da gündeme getirmişti. Ekonomi her ne kadar dengeye alınmaya çalışılmışsa da isyan ve asker kaçaklarının önünü alan güvenlik içerikli kanunlar da hayli dikkat çekici sonuçlar doğurmaktaydı. Elbette çıkarılan yasaların tatbikini ve takibini sağlayacak icra kesimi ve Meclis içi tüzükle ilgili kanun çalışmaları öncelikler arasındaydı. Meclis, bu aciller yanında toplumun iç dinamikleri çerçevesinde huzur ve refahı artırıcı yargılama, bayındırlık ve sosyal içerikli

¹⁰³ TBMM ZC, Cilt 3, s. 98, 106, 350-353, 370-371, 373, 376-378, 389-394, 442-444.

kanunları da ele alıyor ve milletin tüm ihtiyaçlarına cevap verebilme çabasını gösteriyordu.

Görüldüğü üzere 1920 Meclisinin milletvekilleri, ülkenin geleceği ve bağımsızlığı için çalışırken aynı zamanda da, millî devlet olma yolunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Memleket sorunlarını hür ve açık bir şekilde tartışarak gayelerini gerçekleştiren ve bu yönde çıkarttıkları kanunlarla hukukun üstünlüğüne dayalı hizmet veren ilk Meclis, yeni Türk Devleti'ni sağlam temellere oturtmuştur.

Kaynakça

AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meb‘ûsan”, *DİA*, 28 (2003), s. 245-247.

ASLAN, Yavuz, *TBMM Hükûmeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1996.

AYANOĞLU, Sedat, *Hukuksal Açıdan Orman Emlaki ve Orman Mülkiyetinin Temelleri*, Doktora Tezi, İ.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1986.

AYBARS, Ergun, *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt I-II (1920-1927), İleri Kitabevi, İzmir 1995.

AYDIN, Mehmet Âkif, “Düstur”, *DİA*, 10 (1994), s. 48-49.

BAŞGİL, Ali Fuad, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1940.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukukî Statüsü ve İhtilalci Karakteri”, *TTK Belleten*, XXIV/96 (1960), s. 637-663.

Ceride-i Resmîye, No: 2, 14 Şubat 1337.

Ceride-i Resmîye, No: 4, 28 Şubat 1337.

Ceride-i Resmîye, No: 7, 21 Mart 1337.

Ceride-i Resmîye, No: 8, 28 Mart 1337.

Ceride-i Resmîye, No: 9, 4 Nisan 1337.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Düstur, Tertip 3, Cilt 1.

EMECEN, Feridun, “Ağnam Resmî”, *DİA*, 1 (1988), s. 478-479.

GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi I (Erzurum Kongresi)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

_____, *Millî Mücadele Tarihi II (Sivas Kongresi)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38 (2015), s. 69-102.

GÜNEŞ, İhsan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *DİA*, 41 (2012), s. 593-596.

_____, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004.

KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1977.

KİLİ, Suna ve GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

KÜÇÜK, Cevdet, “Millî Mücadele”, *DİA*, 30 (2005), s. 76-83.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

ÖZBUDUN, Ergun, *1921 Anayasası*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

ÖZTÜRK, Kemal, *İlk Meclis (Belgesel)*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

TBMM Zabıt Cerideleri, I. Devre (23 Nisan 1920- 16 Nisan 1923), Cilt 1–21, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1980.

TBMM, *İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, Cilt I, Ankara 2015.

TBMM, ZC, Cilt 1-7.

TUNAYA, Tarık Zafer, “1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I (1985), s. 27-39.

_____, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 23/3-4 (1958), s. 227-247.

_____, “Türkiye’nin Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları”, *Tahir Taner’e Armağan*, İstanbul 1956, s. 167-188.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Men-i Müskirat*, Yeşilay Yayınları, İstanbul 2017.

YAZAN, Nihal ve KANVER, Füsun, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.

EK: 1920 Yılında BMM’de Çıkarılan Kanunlar

Kanun No	Kanun Adı	Kabul Tarihi (Rûmî Tarih)
1	Ağnâm Resmi Kanunu	24/04/1336
2	Hiyânet-i Vatanîye Kanunu	29/04/1336
3	Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekillerinin Sûret-i İntihâbına Dair Kanun	02/05/1336
4	Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun	07/06/1336
5	Piyade, Süvari Sınıflarından Mürekkep Olmak Üzere Jandarma Müfrezeleri Teşkilî Hakkında Kanun	07/06/1336
6	Matbû’ât ve İstihbârât Müdüriyet-i ‘Umûmiyesi Teşkiline Dair Kanun	07/06/1336
7	16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince ‘Akdedilen Bi’l-cümle Mukâvelât, Uhûdât ve sâirenin Keenlemyekûn ‘Addî Hakkında Kanun	07/06/1336
8	Gümrük Resminin Beş Misline İblâğına Dair Kanun	28/07/1336
9	Mülkiye Harcırâh Karamâmesine Tevfikân Verilmekte Olan ‘Umûm Harcırâhlardan Yüzde Kırk Tenzilât İcrasına Dair Kanun	02/08/1336
10	Ardıye Resminin On Misline İblâğına Dair Kanun	02/08/1336
11	Maden Kömürlerinden Alınacak İhracat Resmi Hakkında Kanun	15/08/1336
12	Aşârın Teslise Raptı Hakkında Kanun	17/08/1336
13	Bağdat Demiryolu Hattının Ma’âşât ve Masarifatı İçin Doksan Altı Bin Liranın Sarfı Hakkında Kanun	22/08/1336
14	Anadolu Hattı Memurlarının Mütedahil Ma’âşlarının Tesviyesi Hakkında Kanun	22/08/1336
15	Anadolu Şimendifer İdaresinin Ma’âşât ve Masârifât-ı Müteferrikası İçin Yüz Kırk Beş Bin Liranın 1336 Senesi Bütçesinden Sarfı Hakkında Kanun	23/08/1336
16	Memâlik-i Müstahlâsa Ahâlisinden Temettü ve ‘Akârât Vergilerinin ve Tehcirden Avdet Edenlerden Temettü ve Akar ve Emlâk ve Arazi Vergileriyle Kûsuratı Munzammanın İstifası Hakkında Kanun	23/08/1336
17	Mu’addel Usulü Muhasebe-i ‘Umûmiye Kanunu Muvakkatının Yirmi İkinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun	05/09/1336

18	Nisâb-ı Müzakere Kanunu	05/09/1336
19	Memâlik-i Meşgûle Mu'allimîn ve Memurîn Ma'âşâtı Hakkında Kanun	06/09/1336
20	Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu	11/09/1336
21	Firariler Hakkında Kanun	11/09/1336
22	Men'-i Müskirât Kanunu	14/09/1336
23	İhracat Rûsumu Kanunu	20/09/1336
24	Temettü Kanunu	21/09/1336
25	Kaymakam Tahir Beyin Ailesine Ma'âş Tahsisi Hakkında Kanun	23/09/1336
26	Tuz Resmi Hakkında Kanun	23/09/1336
27	Siird Sancağının Müstakil Olmasına Dair Kanun	26/09/1336
28	İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun	26/09/1336
29	Damga Resminin Tezyidi Hakkında Kanun	29/09/1336
30	Âşar Mültezimlerinden Eda-yı Deyn Edenlerin Emlâk-i Merhûne ve Mütefevvizelerinin İadesine Dair Kanun	29/09/1336
31	Sigara Kâğıdı İstihlâk Resminin Tezyidi Hakkında Kanun	30/09/1336
32	Kibrit İstihlâk Resminin Tezyidi Hakkında Kanun	30/09/1336
33	Oyun Kâğıtlarından Alınmakta Olan İstihlâk Resminin Tezyidi Hakkında Kanun	30/09/1336
34	23 Eylül 1293 Tarihli Belediye Kanunu'na Müzeyyel Kanun	02/10/1336
35	Müessesat-ı Diniye ve Sıhhiye Eşyasının Gümrük Resmine Tâbi Tutulmasına Dair Kanun	06/10/1336
36	Ziraat Bankası Muvakkat Bütçe Kanunu	06/10/1336
37	Mekâtib-i Askeriye Talebesiyle İhtiyât Zabıt Namzetlerine Verilecek Zamâimi Fevkal'âde Hakkında Kanun	06/10/1336
38	Tabâbet-i Adliye Kanunu	11/10/1336
39	Baltalık Kanunu	11/10/1336
40	Aksaray Kazasının Müstakil Liva Haline İfrâğına Dair Kanun	14/10/1336
41	Matbû'ât ve İstihbârât Müdüriyet-i 'Umûmiyesi Muvakkat Bütçe Kanunu	25/10/1336
42	Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanunu	25/10/1336
43	Harp Kazançları Vergisinin Tahsiline Dair Kanun	25/10/1336
44	İşgal Dolayısıyla Terk-i Mevkie Mecbur Olan Memurîn ve Ailelerine Harcırâh İtası Hakkında Kanun	27/10/1336
45	Teşrîn-i sanî ve Kânun-ı evvel Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu	30/10/1336
46	Hazine-i Hassa'ya Ait Bulunan Emlâk ve Arazi	01/11/1336

	Muamelâtı Tasarrufiyesine Dair Kanun	
47	İcrâ Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muaddil Kanun	04/11/1336
48	Emlâk ve Arâzi ve Temettü Vergisi Tezkere Esmânının Tezyîdi Hakkında Kanun	09/11/1336
49	Isparta'nın Keçiborlu Kükürt Fabrikasıyla Ereğli Maden İdâresi Ma'âşât ve Masârifâtı Hakkında Kanun	15/11/1336
50	Sovyet Hükûmeti Nezdine Gönderilecek Heyet-i Sefâretle Diğer Şebenderlik ve Mümessillikler Ma'âşât ve Muhassasâtı Hakkında Kanun	20/11/1336
51	Hâriciye Bütçesine Tahsisât-ı Mestûre Tertibinden On Beş Bin Liranın Zammına Dair Kanun	20/11/1336
52	Moskova'ya Gidecek Heyeti Sefâret Harcırâhları Hakkında Kanun	20/11/1336
53	Tetkikât-ı İlmiyede Bulunmak Üzere Gönderilecek Heyetin Tahsisât-ı Maktû'âlarına Dair Kanun	20/11/1336
54	Memâlik-i Ecnebiye'de Bulundurulacak Zâbitân ve Ataşemiliterlerle Efrat Muhassasâtı Hakkında Kanun	20/11/1336
55	Düğünlerde Men'-i İsrâfât	25/11/1336
56	Sulh Hâkimleri Kanunu Muvakkatinin Üçüncü Maddesini Mu'addil Madde-i Kanuniye	27/11/1336
57	Oyun Kâğıtlarından Alınan Rüsûm-ı İstihlâkiyenin Tezyidine Dair 30 Eylül 1336 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun	27/11/1336
58	Sene-i Hâliye Ağnam Resmine Bir Misli Zamma Dair Kanun	27/11/1336
59	Tedâvülden Kaldırılacak Meskûkât-ı Mağşûsenin Temdîd-i Tedâvülü Hakkında Kanun	27/11/1336
60	Sicill-i Nüfus Kanununun 41 ve 42 ve 43. Maddelerini Mu'addil Kanun	28/11/1336
61	Kıymeti Mukaddereli Mekâtîp ile Posta Paketlerinin Ücûrâtı Temîniyesinin Tezyîdi Hakkında Kanun	28/11/1336
62	İdare-i 'Umûmiye-i Vilâyat Kanununun Yüz İkinci Maddesi Fıkra-i Ahiresinin İlgâsına Dair Kanun	28/11/1336
63	Hudut Sıhhiye İdaresiyle Tekâüt Sandığına Ait Rüsûmun Tezyîdi Hakkında Kanun	28/11/1336
64	Ankara'ya Merbût Çubukabat ve Zir Nahiyelerinin Kaza Haline İfrâğına Dair Kanun	28/11/1336
65	Firârîler Hakkındaki 11 Eylül 1336 Tarihli Kanunun İkinci Maddesini Mu'addil Kanun	28/11/1336
66	İstiklâl Madalyası Kanunu	29/11/1336
67	Müdâfa'a-i Millîye Bütçesine Üç Milyon Lira	04/12/1336

	İlavesine Dair Kanun	
68	Giresun Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun	04/12/1336
69	Ordu Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun	04/12/1336
70	Genç Sancağının Müstakillen İdaresi Hakkında Kanun	09/12/1336
71	Matba'a Alât ve Edevatiyle Kitap ve Gazete Kâğıtlarının Gümrük Resminden İstisnasına Dair Kanun	09/12/1336
72	Mu'addel Usûlü Muhâsebe-i 'Umûmiye Kanunu Muvakkatinin 32 ve 34. Maddelerinin Ta'diline Dair Kanun	09/12/1336
73	Ziraat Bankası'nın Teşrin-i sanî ve Kânun-ı evvel Aylarına Mahsûs Muvakkat Bütçe Kanunu	11/12/1336
74	Hâriciye Bütçesine On Beş Bin Lira Zammına Dair Kanun	11/12/1336
75	Nâfia Bütçesine On Altı Bin Lira Zammına Dair Kanun	11/12/1336
76	Talimgâhtan Neşet Eden Efendilere Yüz Ellişer Lira İtasına Dair Kanun	11/12/1336
77	Zonguldak Me'mûrîn Ma'âşâtına Zamâim İcrasına Dair Kanun	23/12/1336
78	İlsu, Devecidağı ve Artıkova Kazaları Teşkiline Dair Kanun	23/12/1336
79	Matbâ'ât Müdiriyet-i 'Umûmiyesinin Hariciye Vekâletine Raptına Dair Kanun	25/12/1336
80	Urfa Mutasarrıfı Sâbıkı Nusret Bey Ailesine Maaş Tahsisine Dair Kanun	25/12/1336
81	Kânûn-ı Sanî ve Şubat Aylarına Mahsus Avans Kanunu	29/12/1336

MİLLÎ MÜCADELE'DE FİRARİLER MESELESİ VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Engin Çağdaş BULUT *

Hikmet ÖKSÜZ **

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, tüm dünya düzenini etkileyen en önemli tarihi olaylardan birisi olmuştur. Savaşın ehemmiyeti sadece ülkelerin değişen sınırlarından değil yıkılan imparatorluklar yerine kurulan modern devletlerden, ortaya çıkan ideolojilerden, savaş sonrasındaki mücadelelerden ve yeni askerî teknolojilerden de kaynaklanmaktadır. O dönemki savaşlarda askerî teknolojilerin yanı sıra seferber edilen asker sayısının da önemi büyüktü. Saldırı ya da savunma harekâtlarının devamlılığı, ordudaki personel sayısının belli bir seviyedeki sürekliliğine dayanıyordu. Bu durumun en güzel örneklerinden birisi Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasında kendini göstermiştir. Teknoloji olarak bariz bir üstünlüğe sahip İtilaf Devletleri, asker sayısı olarak devamlı takviye edilen bir ordu karşısında yenilmiştir. Asker sayısının önemi, ordudan firar etme eylemini de çok mühim bir hâle getirmektedir. Sürekli eksilen bir ordu askerî planların aksamasına, savaşların kaybedilmesine ve nihayetinde bir ülkenin bağımsızlığını kaybedecek bir antlaşma imzalamak zorunda kalmasına neden olabilir. Hatta Bolşevik İhtilali'nde yaşanan şekilde savaşmayı reddederek silahlarıyla cepheyi terk eden askerlerin yaptığı gibi bir ihtilale katkıda bulunabilir.

Askerî firar hadiselerinin Osmanlı Devleti'ni ciddi boyutlarda etkileyecek duruma ulaşması Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Uzun yıllardır süren savaşlardan sonra 1917 yılında ordudan firar edenlerin sayıları 300 bini geçmiştir¹, savaşın sonunda ise yarım

* Dr., Trabzon, bulut8713@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4744-2629

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, h.oksuz@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3957-9174

¹ Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sonrasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1991, s. 197.

milyona ulaşmıştı². İsmet Paşa, bulunduğu Suriye Cephesi'ndeki firar olaylarını “*tarihte görülmemiş derecede*” olarak nitelemiştir³. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bu sayı daha çok artmıştır. Mütareke'nin beşinci maddesine göre ülke sınırlarını koruyacak ve iç asayişini sağlayacak askerin dışında kalan bütün ordu terhis edilecekti. Geriye kalan birliklerin sayısı da İtilaf Devletleri ile yapılacak müzakerelerle kararlaştırılacaktı⁴. Bu müzakereler sonucunda her tümenin mevcudu 2020 personel, 1500 piyade tüfeği, 12 ağır makinalı tüfek, 8 top olarak tespit edilmişti. Fakat birçok tümenin mevcudu çeşitli hastalıklar ve firarlar nedeniyle belirlenen sayının çok altına düşmüştü. Eksiklerin tamamlanmasına dair talepler İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiyordu⁵. Böylece orduların büyük kısmı terhis edilirken düzenli askerî birlik sayısı azalmıştır. Dağılmanın eşliğine gelmiş imparatorluğun bağımsızlığını ve Misak-ı Millî çerçevesindeki sınırlarını korumak amacıyla başlatılan Millî Mücadele, Osmanlı Devleti'nden kalan orduların yetersizliği nedeniyle ilk günden itibaren büyük zorluklar içerisinde bulunuyordu. İstanbul Hükûmeti de direniş için herhangi bir emir vermekten kaçınıyordu. Anadolu'da kalan düzenli birliklerin en önemlisi Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Kâzım Karabekir komutasındaydı. Küçük müfrezeler dışında yurdun geri kalanında işgale karşı duracak düzenli birlikler yoktu. Mevcut birliklere mensup askerlerin bir kısmı kendi memleketinde işgal yoksa durumu vatan istilası olarak görmüyor, savaşmaktan kaçmanın yollarını arıyordu⁶. Örneğin Söke ve Aydın civarında 57. Tümen'de bulunan ve terhis edilmesine karar verilen birlikler, buradaki diğer askerleri de caydırıp gruplar halinde firara neden oluyordu. Engel olunamayan bu durum karşısında Tümen Komutanı Albay Şefik Bey 19 Mayıs 1919 tarihli bir emriyle dur emrine uymayan firarilerin vurulmasını emretmiş, Harbiye Nezareti de önlem olarak Hristiyan askerlerin Müslümanlardan ayrılmasını istemiştir. Osmanlı ordusunda yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında Albay Şefik Bey, 23 Mayıs 1919'daki bir raporunda ilk kez Kuvâ-yı Milliye fikrini ortaya atmıştır⁷. Mücadele'nin özellikle batıda ve güneyde Osmanlı'dan kalan birliklerin

² Özlem Çankaya, “Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri”, *CTAD*, 15/29, s. 177.

³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 123.

⁴ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 520.

⁵ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Ettüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 25-26.

⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975, s. 39.

⁷ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1.Kısım*, s. 61-62.

dışında, milis güçlere ve çetelere⁸ dayanması firarları daha da kolaylaştırıyordu. Kuvâ-yı Milliye denilen bu düzensiz birliklerin Osmanlı askerî kıtalarıyla bir ilgisi yoktu. Fakat bu kıtalardan firar ederek Kuvâ-yı Milliye'ye katılan askerler de vardı. Yer yer top, makineli tüfek gibi silahlar ve cephaneler de Osmanlı ordusundan kaçırılıp Kuvâ-yı Milliye'ye getiriliyordu. 13 Eylül 1919 tarihli bir İngiliz raporunda batıdaki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin sayısının 33 bin civarında olduğu belirtiliyordu⁹.

Millî Mücadele'de Firariler Meselesi

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a geldiği sırada Osmanlı ordularının büyük kısmı terhis olmuş ya da firar etmiş durumdaydı. İşgal edilen bölgelerde kurulan müdafaa cemiyetleri ve bölgesel örgütlenmelerle yerel direniş başlamıştı. Merkezî Hükûmet tarafından ise giderek genişleyen işgale karşı askerî bir tutum belirlenmemişti. Bu durumda ilk olarak Kuvâ-yı Milliye birliklerinin örgütlenmesine başlanmış ve mücadele taraftarı yerel çetelerle de iş birliği yapılmıştır. Askerî birliklerin oluşturulması aşamasında birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Askeri firara sürükleyen bu zorlukların en önemlileri şunlardır;

- İstanbul Hükûmeti'nin Millî Mücadele karşıtı bir tutum içinde olması,
- Millî Mücadele taraftarlarının vatan haini ilan edilip Yunanlıların padişah namına geldiklerinin söylenmesiyle; mukavemet edilmemesi, edenlerin padişah düşmanı sayılacağı gibi emirler verilmesi¹⁰,
- İstanbul Hükûmeti tarafından “*Hicaz, Bağdat gibi mukaddes yerler gittikten sonra Gâvur İzmir için milleti kırdırarak olur mu?*” gibi aleyhte dinî içerikli propaganda yapılması¹¹,
- Ceza Kanunlarının asker kaçaklarına ağır cezalar öngörmemesi,¹²

⁸ Bu çetelerin de yüzde doksanı Birinci Dünya Savaşı'ndan silahlarıyla birlikte firar eden kimselerdi. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 163-164.

⁹ Yücel Özkaya, “Kuvâ-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/24, s. 452-456.

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 138-139.

¹¹ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 261.

¹² Aybars, s. 40.

- Askerlerin memleketlerinden sağlıklı bir şekilde mektup alamamaları ve gönderememeleri nedeniyle merak içinde olması¹³.

Millî Mücadele esnasında birçok cephede ve birbirinden farklı şehirlerde çok sayıda firar eylemlerine rastlanmıştır. Özellikle iç isyanlar sırasında yapılan propagandalar firara teşvik etmekteydi. Öyle ki asker kaçakları bazen Millî Mücadele karşıtı isyanların insan gücünü oluşturmuştur. Konya'da asker kaçakları Delibaş Mehmet adında birisinin komutasında isyan başlatmış, Çumra'yı bastıktan sonra Konya'yı ele geçirmişlerdir¹⁴. Mustafa Kemal Paşa bu isyanda beş yüz kadar asker firarisinin bulunduğunu belirtmiştir¹⁵. Bilecik'ten Bursa'ya olan bir harekât esnasında alayın birinci taburunun mevcudu 1000 kişiden 150'ye inmiş, ikinci tabur da aynı akıbetle karşılaşınca bölgedeki tedbirlerin çoğaltılması gerekmişti. Yapılan incelemede Bilecik-Bursa yolunda köylü ve hoca kıyafetli birçok sahte kişinin askerlerin içine karıştığı ve Anzavur'u savunan propaganda yaptıkları tespit edilmiştir¹⁶. Mustafa Kemal Paşa, Uşak şehrindeki firar eylemlerinin önlenmesi için yerel halkın da sorumluluk almasını istemiş, şehrin savunulmasının yanında ileri cephelerden dönecek olan firarilerin durdurulması konusunda Uşak halkının sorumlu olduğunu ve gevşeklik gösterenlerin Hıyanet-i Vataniye Kanunu çerçevesinde yargılanacağını söylemiştir¹⁷.

Ordu mevcudu arasında faal halde olan cephelerdeki firarlar daha büyük sorunlara yol açmaktaydı. İkinci İnönü Muharebesi'nde 4'ü subay 1076'sı er olmak üzere 1080 kişi firar etmişti¹⁸. Kaybedilen Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden önce Batı Cephesi'ne gönderilen erlerden de birçok kişi firar etmiştir. Savaş sırasında ise sadece 41. Tümen'in 5820 olan

¹³ Altay, s. 278.

¹⁴ Altay, s. 270-271.

¹⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, ed. Alper Çeker, İstanbul Kültür A.Ş., İstanbul 2020, s. 720.

¹⁶ Cebesoy, s. 350-351.

¹⁷ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 2.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 420.

¹⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 511.

mevcudu 179 şehit ve 114 yaralıya karşılık 942 firar ve 800 kayıpla neredeyse yarıya düşmüştür¹⁹.

Haziran 1921’de Cepheye Gönderilirken Firar Eden Asker Sayıları		
Gönderildiği Yer	Gönderilen Toplam Asker Sayısı	Firari Asker Sayısı
Ankara	784	91
Kastamonu	774	105
Çorum	677	131
Yozgat	819	281
Kayseri	334	103
Merkez Ordusu’dan	969	114
Toplam	4357	825

Savaştan sonra da firarilerin sayısı ciddi oranda artmıştı. Memleketlerinin işgale uğrayıp uğramamasına bakmadan firar edenler nedeniyle cepheye başka yerlerden birlikler kaydırılmak zorunda kalınmıştı²⁰. Bu muharebeler dolayısıyla 1921’in Temmuz ayında 30 bin civarında asker firar etmişti. Öyle ki Ali Fuat Paşa, Ankara’nın boşaltılma kararının ertelenmesini, böyle bir kararın daha büyük reaksiyona sebep olabileceğini yazmıştı²¹. Ağustos’ta bu sayı 4400’e inerken Eylül ayında Sakarya Muharebeleri günlerini de içeren tarihlerde yeniden 13 bine çıkmıştır²². Sadece Sakarya Muharebelerinde; 1. Kolordu 332 er, 2. Kolordu 193 er, 3. Kolordu 2907 er, 1 subay, 4. Kolordu 622 er, 5. Kolordu 841 er, 2 subay, Cephe Komutanlığına bağlı birlikler ve Batı Anadolu Menzil Müfettişliği 740 er, 1 subay olmak üzere toplam 5639 asker firar etmiştir²³. Ekim’de 6 bin, Kasım’da ise 3400 firar olayı yaşanmıştır. İsmet Paşa’nın 10 Aralık 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya sunduğu bu rapora göre İstiklal

¹⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 459, 601.

²⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi VII. Cilt*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 356.

²¹ Cebesoy, s. 476-477.

²² Sakarya’ya geri çekilmenin getirdiği moral bozukluğu içerisinde yaşanan 30809 firarın sadece 687’si silahlı firardı. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 1.Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 104.

²³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 2.Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 484.

Mahkemeleri faydalı olmamış, firarilerin takibatı konusu önem kazanmıştı²⁴. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla menfî propagandalar etkisini yitirmiş ve firari asker sayısı azalmıştır²⁵. Ocak 1922'de 2800'e düşen firarilerden 1500'ü kendiliğinden birliklerine geri dönmüştür²⁶.

Firar olayları sadece Batı Cephesi'nde değil, diğer cephelerde de yaşanıyordu. Özellikle Elcezire (Diyarbakır) bölgesindeki birliklerden de çokça firar yaşanmaktaydı. Merkez Ordusu bölgesinden bu bölgeye gönderilen 5 bin erin dördte biri firar etmişti²⁷. Güney Cephesi'nden firar edenlere karşı 25 Nisan 1920'de verilen bir emirle idam kararı çıkmış²⁸, Antep'te firara kalkanların en şiddetli cezalara çarptırılması Mareşal Fevzi Çakmak'ın emriyle ilgili kumandanlardan istenmiştir²⁹.

Askerden firar eden kişilerin yarattığı en büyük sorunlardan biri de çeşitli suçlara karışmalarıydı. Örneğin; Çorum civarında firari askerler eşkıyalık ve soygun gibi faaliyetlere katılıyor³⁰, birçok bölgede de firariler ordudan kaçırdıkları silahlarla cinayet dahi işleyebiliyordu³¹. Merkez Ordusu bölgesinde yaşanan adi suçların birçoğunun sorumlusunu firariler oluşturuyordu³². Bu gibi eylemler zaten işgale karşı mücadeleyle meşgul olan ordunun cephe gerisini tehlikeye düşürmekte, lojistik desteği aksatmakta, yerel halkın can ve mal güvenliğini tehdit etmekteydi³³. Bu nedenle firarilere karşı çeşitli önlemler alınması bir zorunluluk hâline gelmiştir.

Firarilere karşı alınan önlemler propaganda önlemleri, askerî önlemler ve kanuni önlemler olmak üzere başlıklara ayrılabilir. Bu

²⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6.Kısım 1.Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 322.

²⁵ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 1.Kitap*, s. 11.

²⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6.Kısım 1.Kitap*, s. 273.

²⁷ Balcıoğlu, s. 199.

²⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 7-8.

²⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 254.

³⁰ Balcıoğlu, s. 168.

³¹ Aybars, s. 40.

³² Balcıoğlu, s. 197.

³³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4.Kısım*, s. 587.

çalışmada kanuni önlemler incelenecektir. Propaganda önlemlerine örnek olarak Çine ilçesindeki bir olay gösterilebilir. Bu ilçede artan firar eylemlerine karşı propaganda amacıyla bir cami hocasından firarilerin yeniden birliklerine dönmesi yönünde vaaz vermesi istenmiş fakat hocanın korkup yılgınlık göstermesiyle bu teşebbüs akim kalmıştır³⁴. Yine asker kaçaklarının yerli Rumlara zarar vermesinden korkulduğu Yunan tarafına bildirilerek Yunan ilerleyişinin yavaşlatılması için firar eylemleri kullanılmaya çalışılmıştı³⁵. Askerî önlemler ise firarilerin takibatının yapılması ve silahlı eylemlere katılmayıp suç işlemeyenlerin birliklerine yeniden döndürülmesini amaçlamıştır. Sadece 1921 yılının Ağustos ayında 12 binden çok firari yakalanmış ve Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir³⁶.

Askerî firarilere karşı kanuni önlemlerden önce sahada çeşitli pratik önlemler de uygulanmaktaydı. Silahlı ya da silahsız kaçakların yerine akrabalarından birer asker alınıyor, firar edenlerin aileleri başka yerlere sürgün ediliyor, kaçaklar yakalanınca bunlar serbest bırakılıyordu³⁷. Bazen silahsız olanlar cepheye gönderilip silahlılar idam edilirken³⁸ bazen de komutan kararıyla daha çok asker kazanmak için idam edilecekken affediliyordu. Böylece suçsuz sayıldıklarını gören kimi firariler birliklerine kendiliklerinden geri dönüyordu³⁹. Askerlerin orduda temin ettikleri elbise ve silahlarla birlikte firar etmelerine karşılık “*Askeri Birliklerden Askeri Elbise ve Teçhizat ile Firar Edenlerin Mükellefiyeti Hakkındaki Kanun*” çerçevesinde memleketlerindeki mallarına el konuluyordu. Bu uygulamadan hem ordunun zararını gidermesi hem de caydırıcı bir etkiye neden olması bekleniyordu⁴⁰.

Firarilerle Mücadelede Kanuni Önlemler

Millî Mücadele'nin başlarında askerî firarilere karşı uygulanan ceza kanunları Osmanlı Devleti'nin çıkardığı yasalara dayanıyordu. Bu yasalara göre silahlı eyleme katılmayan, düşman karşısında olmamak kaydıyla firar

³⁴ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 87.

³⁵ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1.Kısım*, s. 63.

³⁶ Balcıoğlu, s. 204.

³⁷ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4.Kısım*, s. 588.

³⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6.Kısım 1.Kitap*, s. 287

³⁹ Altay, s. 279.

⁴⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 1.Kitap*, s. 64.

edenler birkaç ay hapis ve darp cezasına çarptırılıyordu⁴¹. Vatan hainliği olarak görülen firar eylemlerinin cezalandırılması için ilk teşebbüs, Karahisarı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey tarafından 26 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisine sunulan Hıyanet-i Vataniyeye Ceza Tayini hakkındaki kanun teklifidir. Bu teklife göre Meclisin kararlarının aleyhinde faaliyet gösterenler veya kararlara uymayanlar vatan haini olup cezaları idamdır⁴². Encümene gönderilen bu Kanun teklifi Meclise karşı söz ya da fiilen isyan edenlerin vatan haini olacağı şeklinde güncellenmiş, bu suçu işleyenlerin Osmanlı Devleti kanunlarında yer alan 56. maddeye göre cezalandırılması istenmiştir. Bu madde ahaliyi birbirine karşı kışkırtan, silahlandıran, tahrik edenlerin idamla cezalandırılmasını öngörüyordu. Teklifin görüşmelerinde Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey suç ile cezanın ayrı tanımlanması gerektiğini söylemiştir⁴³. Gerçekleşen uzun müzakereler sonucunda *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* 29 Nisan 1920'de kabul edilmiştir. Bu Kanun'la birlikte vatan hainliğinin tanımı yapılmış, bilfiil eylemlerin içinde olanlara idam, teşebbüs edenlere diğer cezalar öngörülmüştür. Örneğin vaaz ve hitabetle teşvik edenler, yazılı ve çizili olarak katılanlar kürek cezasına çarptırılacaktı. Yargılamalar Bidayet Ceza Mahkemelerinde yapılacaktı⁴⁴. Firarilerin sayısının artması nedeniyle hemen arkasından 11 Eylül 1920'de *Firariler Hakkında Kanun* çıkarılmıştır. 8 Eylül 1920'de Mecliste yapılan görüşmelerde firar sayılarının vatanın selameti ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek kadar arttığı ve firara niyet edenlerin mevcut yasaların hafifliğinden cesaret aldıkları vurgulanmıştır⁴⁵. Bu görüşmeler neticesinde çıkarılan kanuna göre:

- Firar eden, firara sebebiyet veren, firarilerin tutuklanıp sevk edilmesinde gevşeklik gösteren ve firarileri destekleyen kişilerin yargılanması için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.
- İstiklal Mahkemelerinin azaları üç kişiden oluşacak ve Meclis tarafından seçilip içlerinden birisi başkan olacaktır.
- Mahkemelerin sayısı ve faaliyet bölgeleri Meclis tarafından belirlenecektir.
- İstiklal Mahkemelerinin kararları katidir⁴⁶.

⁴¹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 2, 08.09.1920, s.23.

⁴² *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 1, 25.04.1920, s.63.

⁴³ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 1, 25.04.1920, s.79-82.

⁴⁴ İlk Resmî Gazete'nin 7 Şubat 1921 tarihinde yayımlanmaya başlaması nedeniyle ilgili kanunlar gecikmeli olarak Resmî Gazete'de çıkmıştır. "Hıyanet-i Vataniye Kanunu", *T. C. Resmî Gazete*, 7 Şubat 1921.

⁴⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 2, 08.09.1920, s.23.

⁴⁶ "Firariler Hakkında Kanun", *T. C. Resmî Gazete*, 21 Şubat 1921.

İstiklal Mahkemeleri

İstiklal Mahkemeleri ilk olarak 18 Eylül 1920’de verilen teklifle on dört bölgede kurulmak istenmiş, aynı gün alınan Meclis kararıyla Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri olmak üzere yedi bölgede kurulması kararlaştırılmış, daha sonra Kayseri’deki mahkemenin kurulmasına gerek olmadığına karar verilmişti. Bu mahkemelere sonraki süreçte Diyarbakır ve Pozantı İstiklal Mahkemeleri de eklenmiştir⁴⁷. Başlarda firariler konusuna bakmakla sorumlu olan İstiklal Mahkemeleri, 26 Eylül 1920’de çıkarılan kanunla Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki askerî ve siyasi casusluk suçlarına da bakmakla yetkilendirilmiştir⁴⁸. Tüm bu kararlar o tarihlerde faal olmamasından dolayı Resmî Gazete’de gecikmeli olarak yayımlanmış, uygulanmasına erken başlanmıştır. Dört ay görev yaptıktan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi hariç diğer mahkemeler, 17 Şubat 1921 tarihli *İstiklâl mahkemelerinin faaliyetine nihayet verilmesi hakkındaki* Meclis kararıyla kapatılmıştır⁴⁹. Fakat gasp, soygun, firar, casusluk gibi suçların artması, Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmaması, Pontuşçu faaliyetler gibi konular üzerine; 23 Temmuz 1921’de Konya, Kastamonu ve Samsun’da, 8 Eylül 1921’de Yozgat’ta, 27 Temmuz 1922’de Amasya’da ve 22 Ocak 1923 Elcezire’de (Diyarbakır) yeniden İstiklal Mahkemeleri kuruldu. 31 Temmuz 1922’de çıkarılan *İstiklâl Mahakimi Kanunu* ile de mahkemelerin yetkisi kısıtlanmıştı. Bunlardan Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat’taki mahkemeler 1 Ağustos 1922’de, Amasya’daki Mahkeme 27 Kasım 1922’de, Elcezire İstiklal Mahkemesi de 11 Mayıs 1923’te kapatıldı⁵⁰. Cumhuriyetin ilanından sonra da ihtiyaç duyuldukça İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuş ve ihtiyaç ortadan kalkınca kaldırılmıştır.

⁴⁷ *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. IX.

⁴⁸ “İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun”, *T. C. Resmî Gazete*, 28 Şubat 1921.

⁴⁹ “İstiklâl mahkemelerinin faaliyetine nihayet verilmesi hakkında”, 97 Numaralı Meclis Kararı, 17 Şubat 1337.

⁵⁰ *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt 1, s. X.

Birinci dönemde kurulan İstiklal Mahkemelerinin görev bölgeleri şöyledir⁵¹:

İstiklal Mahkemeleri	Görev Yerleri
Ankara İstiklal Mahkemesi	Ankara, Çorum, Yozgat
Eskişehir İstiklal Mahkemesi	Eskişehir, Kütahya, Bilecik, İzmit, Bursa
Kastamonu İstiklal Mahkemesi	Kastamonu, Bolu, Zonguldak, Çankırı, Sinop
Konya İstiklal Mahkemesi	Konya, Afyon, Aksaray
Isparta İstiklal Mahkemesi	Isparta, Burdur, Antalya, Denizli, Muğla, Aydın
Pozantı İstiklal Mahkemesi	Adana, Kozan, Niğde, Mersin, Kayseri
Sivas İstiklal Mahkemesi	Sivas, Tokat, Amasya, Ordu, Giresun
Diyarbakır İstiklal Mahkemesi	Diyarbakır, Mardin, Siirt, Elâzığ, Bitlis, Van, Hakkâri, Elaziz, Muş, Bingöl, Malatya, Adıyaman

İstiklal Mahkemesi heyetinin arkasında *"İstiklal Mahkemesi, Mücadelesinde, Yalnız Allah'tan Korkar"* yazısı asılıydı. Kararlarına itiraz edilemeyen bir mahkeme niteliğinde olan İstiklal Mahkemelerinin baktığı suçlar; vatana ihanet, ayaklanma, casusluk, bozgunculuk ve aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanmak, halka eziyet ve baskı, asker ailesine saldırı, Tekâlif-i Milliye'den mal kaçırmak, cinayet, düşman işgalinden yararlanıp kanunsuz hareketlerde bulunmak, düşmana yardım ve iş birliği, düşman ordusuna katılmak, askerden firar etmek, firar edenlere yardım ve yataklık etmektir. İstiklal Mahkemelerini ilgilendiren olayların soruşturulması önce hükümet güçleri tarafından yapılıyordu. Hazırlanan dosyalar İstiklal Mahkemelerine devredildikten sonra sanıklar mahkemeye getirilip iddialar okunur ve savunmaları alınır. İstiklal Mahkemelerinde görülen davalar genelde açık yapılırdı. Kararlar, temyiz olmadığı için hemen uygulanırdı⁵².

İstiklal Mahkemelerinde firar suçunu işlemiş asker kaçaklarına verilen cezalar firarilerin durumuna göre kararlaştırılıyordu. Cinayet, soygun, ırza saldırı gibi ağır suç işlemiş olanlarla firarı tekrarlayanlar ve firara yardım edenlere ayrı cezalar veriliyordu. Kaçmaktan başka suçu

⁵¹ Aybars, s. 75.

⁵² Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, drl. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 367, 370; Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 81.

olmayanlara genellikle diğer askerlerin önünde 40-100 arası değnek cezası veriliyordu. Birçok idam cezası yeniden firar etmesi hâlinde uygulanmak üzere firarilerin künyelerine işlendikten sonra kaçaklar birliklerine gönderiliyordu. Cepheye askere duyulan ihtiyaç toplu ve telgrafla yargılama usulünü zorunlu kılıyor ve birçok firarı bu ihtiyaç nedeniyle idam edilmeden birliklerine gönderiliyordu. Kastamonu İstiklal Mahkemesi 13 Ekim 1920 ile 17 Şubat 1921 arasında 13597 kişiyi, Samsun İstiklal Mahkemesi 20 Ağustos-20 Eylül 1921 arasında 12733 kişiyi görev yerlerine geri göndermiştir⁵³. Millî Mücadele Dönemi'nde firar suçlarından İstiklal Mahkemelerinde yapılan yargılamaların sayısı şöyledir⁵⁴:

Birinci Dönem İstiklal Mahkemelerinde Yargılanan Asker Firarileri	
İstiklal Mahkemesi	Firar ve firarla ilgili diğer suçlar
Ankara İstiklal Mahkemesi ⁵⁵	224
Eskişehir İstiklal Mahkemesi	1815
Isparta İstiklal Mahkemesi	327
Konya İstiklal Mahkemesi	259
Pozantı İstiklal Mahkemesi	1
Sivas İstiklal Mahkemesi	120
Kastamonu İstiklal Mahkemesi	140
Toplam	2886

⁵³ Aybars, s. 200-202.

⁵⁴ Çankaya, s. 179; Aybars, s. 82-132.

⁵⁵ Ayrıca asker kaçağı olup da toplu olarak yargılanan 226 kişilik elebaşının sayısı bu rakama dâhil değildir.

Sonuç

Bir ülkenin bağımsızlık mücadelesini tehlikeye sokacak kadar önemli olan askerden firar sorunu, Türk Millî Mücadelesi boyunca devamlı gündemde yer alan bir konu olmuştur. Kısıtlı imkânlarla yürütülen mücadelede insan gücünün firar yoluyla kolaylıkla kaybedilmesi, zaten düşman karşısında eksik durumda bulunan Türk ordusunu daha da zayıflatan unsurların başında gelmekteydi. Firariler gerek cephedeki asker içerisinde gerekse cephe gerisindeki faaliyetleri ile askerî durumu tehlikeye sokmuştur. Hem Batı hem de Güney Cephesi'nde yaygınlaşan firar eylemleri karşısında subaylar, zaman zaman er kılığında devriye gezerek düşmanın cepheye olup biteni fark etmemesi için çaba harcamıştır. Sivil halkın da şikâyetçi olduğu bu faaliyetlerin başında soygun, gasp, cinayet gibi suçlar gelmekteydi. TBMM gibi bir yasama organı açılana kadar birçok bölgede firar suçu en ağır yöntem olan idamla cezalandırılmıştır. Bunun dışında verilen cezalar firarileri küçük düşürmeyi amaçlayan darp cezaları ile ailelerine ve mallarına dokunan, maddi manevi caydırıcılık öngören cezalar olmuştur. TBMM'nin açılışıyla birlikte verilecek cezaların ve yapılacak yargılamaların sistematik bir şekilde usulüne uygun olması amaçlanmıştır. Firari olmanın açıkça bir suç olmasının tanımlandığı kanunlar yapılarak bu kanunlar çerçevesinde gereken cezaların verilmesine çalışılmıştır. Bu kapsamda kurulan İstiklal Mahkemeleri ile birlikte Anadolu'nun her yerinde firarilerin yargılanmasına çalışılmış, ancak cezalandırmaktan öte cepheye döndürmeye yönelik uygulamalar önemsenmiştir. Misak-ı Millî sınırları içerisinde kurulan İstiklal Mahkemelerinin faaliyet süreleri üç dönem sürmüştür. 18 Eylül 1920 ile 17 Şubat 1921 arası birinci dönem, 23 Temmuz 1921 ile 11 Mayıs 1923 arası ikinci dönem, cumhuriyetin ilanı sonrasında açılan İstiklal Mahkemeleri ise üçüncü dönem olarak değerlendirilebilir. İstiklal Mahkemelerine görevi dışında başvurular da yapılmış olup bu başvurular çoğu zaman değerlendirilmeden ilgili birimlere havale edilmiştir. Millî Mücadele'de firariler meselesi, suçun ve suçlunun tanımının yapıldığı, yargılanan mercilerin belirlendiği, modern Türkiye'nin hukuki açıdan attığı ilk adımların görüldüğü olaylardır.

Kaynakça

ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, drl. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Belgelerle Millî Mücadele Sonrasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1991.

CEBESOY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

ÇANKAYA, Özlem, "Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri", *CTAD*, 15/29.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

"Firariler Hakkında Kanun", *T. C. Resmî Gazete*, 21 Şubat 1921.

Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, ed. Alper Çeker, İstanbul Kültür A.Ş., İstanbul 2020.

"Hıyanet-i Vataniye Kanunu", *T. C. Resmî Gazete*, 7 Şubat 1921.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Cilt 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

İstiklal Mahkemeleri, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

"İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun", *T. C. Resmî Gazete*, 28 Şubat 1921.

"İstiklâl mahkemelerinin faaliyetine nihayet verilmesi hakkında", 97 Numaralı Meclis Kararı, 17 Şubat 1337.

Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

ÖZKAYA, Yücel, "Kuvâ-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/24.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 1, 25.04.1920.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 1, 25.04.1920.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 2, 08.09.1920.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 2, 08.09.1920.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 2.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3.Kısım*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1999.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4.Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 1.Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 2.Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6.Kısım 1.Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi VII. Cilt*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.

1920'DE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE KABUL EDİLEN İÇKİ YASAĞI KANUNU

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

1920'li yıllarda içki; müskirat, alkol, ispirto, küül ve işret kelimeleriyle anılmıştır. Kelime anlamıyla, içinde alkol bulunan, sarhoşluk veren içeceklere içki denir¹. Müskirat ise içkinin Arapça karşılığıdır. “*Sekr*”den şarap, rakı gibi sarhoşluk veren şeyler anlamındadır². Alkol, Fransızca olup mayalanmış içkilerin damıtılmasıyla elde edilen sıvı, ispirto, her türlü alkollü içki anlamına gelmektedir³. Devrin kaynaklarında fazlaca kullanılan ispirto sözcüğü ise Latince kökenlidir. Spiritus sözcüğünden gelmektedir⁴. Küül, rûh ve kibrit anlamlarına gelmektedir⁵. Küül, Arapça bir kelime olup alkollü ve ispirtoyu karşılamaktadır⁶. İşret ise Arapça içki ve içki içmek demektir⁷. Asıl manası ise; ülfet, sohbet, muâşeret ve sosyetedir⁸.

İlk çağlardan beri kullanılan içki zamanla bazı milletler için millî bir sembol, bazıları için kutsal bir anlam ifade eder hâle gelmiştir⁹.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, uucuncu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5282-8868

¹ Milaşlı İsmail Hakkı, *İçki Belyesi ve Kurtulmanın Çâreleri*, Hilal Matbaası, Dersaadet 1333, s. 3.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Ankara 2004, 741; Mehmet Bahaettin, *Yeni Türkçe Lûgat*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara 2004, s. 526.

³ Ferit Devellioğlu, *Neval Kılıçkını, En Yeni Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1975, s. 39.

⁴ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., Cilt 2, İstanbul 2005, s. 1441.

⁵ Bahaettin, *Lûgat*, s. 319.

⁶ Devellioğlu, *Lûgat*, s. 538.

⁷ Devellioğlu, *Lûgat*, s. 466; Ayverdi, Cilt 2, s. 1441.

⁸ Bahaettin, *Lûgat*, s. 329.

⁹ Cem Karakılıç, “Madde Bağımlılığıyla Mücadele Tarihimize Ait İlk Teşkilat Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 29, Mart-Nisan 2012, s. 2.

Türkler arasında da içkinin imali ve kullanımı eski devirlerde başlamıştır¹⁰. Kısırak sütünden yaptıkları kıymız Türklerin millî içkisi hâline gelmiştir¹¹. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasından sonra Karahanlılar, Timur ve Selçuklu Devletlerinin bazı hükümdarları içkiyi toplumsal hayattan silmeye çalışmışlardır. Bunlar çoğunlukla saray ve çevresinde bazen de devletin tamamında içki yasakları koymuşlardır. Ancak devlet yöneticilerince yapılan bu mücadele çok da etkili olmamıştır. Alt tabakadaki halk kitlesinden yüksek sınıftaki vatandaşlara kadar içki kullanımı devam etmiştir. Oğuz göçebelerinin şölen adımı verdikleri eğlence toplantılarında musiki ve dansla beraber şarabın da mevcudiyeti adeta zaruriydi. Anadolu Selçuklu hükümdarları ve yöneticilerinin şarap meclisleri meşhurdu¹².

Osmanlı Devleti'nde meyhanecilik gayrimüslimlerce yapılmaktaydı. Bunun sebebi Müslümanların içki içmesi, üretmesi ve ticaretini yapmasının yasak olmasıdır. Gayrimüslimler ise dinlerinde içki serbest olduğu için bu yasağa tabi tutulmamışlardır¹³. Üzüm bağları daha çok Rum, Ermeni ve Yahudilerin elindeydi. Türk bağcılarının şarap üretmesine izin verilmediği için yetiştirdikleri üzümler daha çok meyve olarak tüketilmiştir. İçki içen Müslümanlara çoğunlukla hadd-i şer'i¹⁴, bazen de hapis cezaları verilmiştir¹⁵. Osmanlı Devleti'nde meyhaneler çeşitli sınıflara ayrılmıştır. *Gedikli meyhaneler*, seçkin kişilerin gittikleri yerlerdir. Bu meyhanelerin müşterileri, semtlerine göre yeniçeriler, kalyoncular, topçular ve esnaf takımıydı. Kayıkçı, hamal, tellâk gibi sıradan vatandaşlar bu meyhanelere giremezlerdi. Alt sınıfın gidebildiği meyhaneler ise *koltuk* ve *ayaklı meyhaneler*dir¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde içki kullanımı bazı dönemlerde serbest bırakılmışken bazen yasaklarla engellenmeye çalışılmıştır.¹⁷ Fatih Sultan Mehmet, kanunnamesinde şarap içenlere dayak atılması ve para cezası

¹⁰ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Târimizde Müskirât Mes'elesi 1", *Tevhîd-i Efkâr*, 24 Kânûn-ı Evvel 1339/24 Aralık 1923, No: 897-3925, s. 3.

¹¹ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2000, s. 157.

¹² Fuat, agm 1, s. 3.

¹³ Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, Cilt 2. Sayı 1, Kış 2007, s. 116-117.

¹⁴ Şeriâta uygun olarak verilen cezadır. Bk. Devellioğlu, *Lûgat*, s. 307; Buna göre içki içtikleri sabit olanlara 80 ile 100 değnek cezası verilmekteydi.

¹⁵ Vefa Zat, *Adabıyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 95-96, 101.

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler Meyhane Köçekleri*, Tan Matbaası, İstanbul (tarihsiz), s. 2.

¹⁷ Fuat, a.g.m. 1, s. 3.

verilmesine dair özel bir madde koydurmuşsa da Bursa'da, İstanbul'da, Edirne'de meyhaneler işlemeye devam etmiştir. II. Bayezid devrinde meyhanelerin kapatılması ve şarap içenlerin idamla cezalandırılmaları emri verilmişse de tatbik edilememiştir¹⁸. İlk kapsamlı içki yasağı Kanuni Sultan Süleyman tarafından koyulmuştur¹⁹. Kanuni zamanında koyulan yasak, içkili meclisleriyle tanınan oğlu II. Selim'in tahta çıkmasıyla kaldırılmıştır. Bununla beraber Selim, Sokullu'nun itirazları neticesinde 1567'de bir içki yasağı getirmiştir²⁰. Fakat içkiyle mücadelede etkili sonuçlar alınamamıştır²¹. Müslümanlar, Hristiyan evlerinde kurulan özel meyhanelere giderek içki içmeye devam etmişlerdir. Dinî hassasiyetleri yüksek olan III. Murat, Müslümanlar arasında içkiyi yasaklamış, Müslümanların yolları üzerinde bulunan meyhanelerin kaldırılmasını emretmiştir²². Sultan I. Ahmet ise hazinenin zarara uğradığı gerekçesiyle Temmuz 1613'te içki yasağını kaldırmıştır²³. Osmanlı Devleti'nde içki yasağının en şiddetle uygulandığı dönem kuşkusuz IV. Murat Devri'dir. O, gayrimüslimleri de içeren genel bir içki yasağı getirmiş, bütün meyhaneleri yıktırmıştır²⁴. 1687'de süreklilik kazanan savaşlar hazineyi zarara uğrattınca II. Süleyman, içkiyi yeniden serbest bırakmıştır²⁵. II. Mustafa Devri'nde Beşiktaş halkı meyhanelerin kapatılmasına dair isteklerde bulunmuştur. Bunun üzerine Padişah, Mart 1697'de meyhanelerin kapatılması ve ele geçirilen içkilerin dökülmesine dair ferman çıkarmıştır²⁶. Osmanlı Devleti'nde içkinin serbest olduğu, meyhanelerin en parlak yıllarını yaşadığı, şiir ve şarkılara yansdığı dönem ise 1718-1730 yılları arasındaki Lale Devri'dir²⁷. Devrin sonunda Padişah olan I. Mahmut, Eylül 1733'te içkiyi yasaklamış, içki içenlere hapis cezası verilmesini emretmiştir²⁸. III. Selim de 1790'da içkiyi yasaklamıştır. İçki yasağı gayrimüslimleri de kapsamıştır. Başlangıçta yasak şiddetle uygulanmış, İstanbul'da meyhaneler yıkılmış, içki içenler cezalandırılmıştır.

¹⁸ Fuat, a.g.m. 1, s. 3.

¹⁹ Vefa Zat, *Eski İstanbul Meyhaneleri*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 191; "İçki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1994, s. 132.

²⁰ Koçu, s. 4.

²¹ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 202.

²² Köprülüzade Mehmet Fuat, "Târihimizde Müskirât Mes'elesi 2", *Tevhîd-i Efkâr*, 27 Kânûn-ı Evvel 1339/27 Aralık 1923, S. 901-3929, s. 3; Koçu, s. 4-5.

²³ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Târihimizde Müskirât Mes'elesi 3", *Tevhîd-i Efkâr*, 3 Kânûn-ı Sâni 1340/3 Ocak 1924, S. 908-3936, s. 4.

²⁴ "İçki", s. 132.

²⁵ Fuat, a.g.m. 3, s. 4.

²⁶ Sadık Albayrak, *41 Orijinal Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*, İğdaş Yay., İstanbul 1997, s. 82-83.

²⁷ "İçki", s. 132.

²⁸ Albayrak, s. 84-85.

Fakat zamanla uygulamada gevşeklikler görülmüş, içki el altından içilmeye devam etmiştir²⁹.

Tanzimat Dönemi'nden sonra içki yasağı konusunda sert önlemlerden kaçınılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılılaşmanın etkisiyle alafrağa içkiler tüketilmeye başlanmış, saray çevresinde konyak, diğer içkilere oranla daha fazla içilir hâle gelmiştir³⁰. Özellikle Beyoğlu, lüks oteller, kafeşantanlar, kabareler, birahaneler, balozlar, içkili gazinolar ve tiyatrolar ile dolmuştur. Kapitülasyonların sağladığı imtiyazlarla yabancı vatandaşlar da gece hayatının önemli bir bölümünde etkili olmaya başlamışlardır³¹. Bununla beraber 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de Batı'da yayılan içkiyle mücadele örnek alınmaya başlanacaktır.

Avrupa'da 1847'ye kadar içkiyle mücadele ciddiyetle yürütülmemiştir. 1847 yılında İsveçli bilimadamı Maniyos'un içkinin zararlarını bilimsel yollarla ispat etmesi içkiyle mücadelede dönüm noktası olmuştur. Onun açtığı yol diğer Avrupalı bilim adamlarınca da izlenmiş ve içkinin sağlık açısından insan vücuduna birçok zararı olduğu ortaya konulmuştur³². İçkiyle mücadele cemiyetleri kurulmuş, bunlar Batı'da içkinin yasaklanması yönünde hükümetleri ikna etme çabasına girişmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde ortam içki yasağı için elverişli hâle gelmiştir³³. Batı'da içki yasağı kanununu kabul eden ve bunu ciddiyetle tatbik eden ilk devlet Amerika'dır. 16 Ocak 1919'da Amerika'nın tamamında tatbik edilmek üzere anayasada yapılan değişiklikle içki yasağı kanunu çıkarılmıştır. Kanunla içki kullanımı, imali, satışı, nakli, ihracı ve ithalatı yasaklanmıştır³⁴. Kanun ciddiyetle tatbik edilmiştir³⁵. Avrupa'da da içkiyle mücadele hareketi ivme kazanmıştı. Özellikle İskandinavya devletleri bu mücadelede ön plana çıkmıştır. Norveç, İsveç ve Finlandiya içki yasağını çıkararak İskandinavya devletleri idi.³⁶ Rusya'da Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine içki kullanımı yasaklanmış, meyhaneler ve içki fabrikaları

²⁹ Köse, s. 116-123.

³⁰ Zat, *Meyhaneler*, s. 191; "İçki", s. 132-133.

³¹ Vefa Zat, *Eski İstanbul Barları*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 69.

³² Hakkı, s. 5.

³³ Faruk Alpkaya, "Birinci Meclisin İçki Yasağı Men-i Müskirat Kanunu", *Mülkiye*, Cilt 32, Sayı 258, 2008, s. 165.

³⁴ Ahmet Rıza, "İçki ile Mücadele", *Sebilürreşâd*, 14 Ağustos 1340/14 Ağustos 1924, Cilt 24, Sayı 612, s. 219.

³⁵ Abdulaziz Çavuş, "İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler", *Sebilürreşâd*, 18 Kânûn-ı Sâni 1339/18 Ocak 1923, Cilt 21, Sayı 522, s. 9, 10.

³⁶ *Akşam*, 26 Kânûn-ı Sâni 1340/26 Ocak 1924, No: 1966, s. 2; *Vatan*, 20 Teşrin-i Evvel 1339/20 Ekim 1923, No:188, s. 2; Çavuş, s. 10.

kapatılmıştır³⁷. 1917 Devrimi'nden sonra iktidara gelen Bolşevik Hükûmet savaştan sonra yasağı devam ettirmiştir³⁸. İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı sürecinde içki yasaklanmamışsa da üretimi sınırlandırılmıştır³⁹. İngiltere'ye bağlı sömürgelerin bazılarında ise içki yasağı tatbik edilmiştir. Bunlardan biri Kolombiya'dır. Kolombiya'da içki yasağı 1923'e kadar uygulanmıştır⁴⁰. Almanya ve Avusturya-Macaristan Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sürecinde içkiyi sınırlandıran devletlerdendir⁴¹. Fakat bu devletler savaş sonunda yasağı kaldırmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve ilerleyen yıllarda Yugoslavya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Lehistan, Hollanda gibi Avrupa ve Balkan devletlerinde içki serbest olup çoğunlukla devlet tekelinde kontrollü olarak idare edilmiştir⁴².

İslam Dünyası'nda içkiyle mücadelenin önderliğini Osmanlı Devleti yapmıştır. Türkiye'de bu mücadele, 20. yüzyılın başında Batı'da olduğu gibi sivil toplum örgütlerine sirayet etmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde içkiyle mücadele için teşkil edilen ilk sivil teşkilat Tunalı Hilmi Bey'in önderliğinde Ereğli'de kurulmuştur⁴³. 21 Ocak 1910'da *Karadeniz Ereğlisi Osmânî İçki Düşmânları Cem'iyeti* adıyla kurulan cemiyet, "*Her sarhoşluk veren, düşmândır!..*" sözünü kılavuz kabul etmiştir⁴⁴. İçkiyle mücadeleyi devlet adamlarının tekelinden kurtarıp halka mal etmiş, dinî ve sıhhî temellere dayandırmıştır⁴⁵. İçkiyle mücadelede diğer bir cemiyet ise 1910'da kurulan Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti'dir. Merkezi İstanbul olan bu Cemiyet'in kurulmasına İttihat ve Terakki Hükûmeti önderlik etmiştir⁴⁶. Nizamnamesinden anlaşıldığına göre Cemiyet, Batı'da içkiyle mücadele için kurulan cemiyetleri örnek almıştır. Cemiyet'in amacı "*İçki denilen fenâ muzırr, dînen harâm bilcümle müskirâtın sâf ve pâk olan vatanımızda men'-i isti'mâline çalışmak, tahdîd-i mazarrâtına çâre bulmaktır.*" Osmanlı Men-i

³⁷ Çavuş, s. 10.

³⁸ Said Tahsin, "Muhtelif Memleketlerde İspirto Kıymetlendirme Teşkilâtı", *Zirâat Vekâletî Mecmûası*, Temmuz 1926, No: 6, s. 51; Rıza Nur, Grace Ellison, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yay., İstanbul 2007, s. 76.

³⁹ Ahmet Rıza, "İçki ile Mücadele", *Sebilürreşâd*, 14 Ağustos 1340/14 Ağustos 1924, Cilt 24, Sayı 612, s. 221.

⁴⁰ *Akşam*, 13 Teşrin-i Sâni 1339/13 Kasım 1923, No: 1832, s. 2.

⁴¹ Rıza, s. 220.

⁴² Tahsin, s. 50-51.

⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 434.

⁴⁴ "Karadeniz Ereğlisi Osmânî İçki Düşmanları Cem'iyeti Nizâmnamesi", *Sirât-ı Müstakim*, 17 Haziran 1326/30 Haziran 1910, Cilt 4, Sayı 95, s. 295-296.

⁴⁵ Karakılıç, s. 4-5.

⁴⁶ *Osmânî Men'-i Müskirât Cem'iyeti Nizâmnamesi*, Hayriye Matbaası, İstanbul 1326, s. 11,12, 13-15.

Müskirat Cemiyeti siyasetle uğraşmayı amaçına ulaşmak için kitap, gazete gibi yayımlar çıkararak toplantı ve konferanslar tertip ederek halka içkinin zararlarını anlatacaktır. Yine bu amaç için okullarda ve bütün tahsilat muhitlerinde şubeler kurmak için çaba gösterecektir. Nizamnamede ayrıca medeni dünyadaki diğer cemiyetlerle ilişki kurulacağı ve onların tecrübelerinden yararlanılacağı ifade edilmiştir⁴⁷. İlerleyen süreçte Anadolu'da içkiyle mücadelede yerel mahallerde yasaklamalara da gidilmiştir⁴⁸.

Türkiye'de içkinin yasaklanmasını isteyen muhafazakâr kitle Batı'da özellikle Amerika'daki içki yasağından çok etkilenmiştir. Amerika'da içkiyle mücadele eden kuruluşlar yasağın dış dünyada yayılması adına Türkiye'deki içki karşıtlarıyla da temas kurmuşlardır. Türkiye'de bu yönde istekli büyük bir kitleyle karşılaşmışlardır. Amerika'nın içki yasağı kanununu çıkarması ve onu ciddiyetle tatbik etmesi, Türkiye'deki muhafazakâr kitle için çok güzel bir örnek teşkil etmiştir. Amerika'daki bu uygulama onlar için bir laboratuvar olmuştur. Neticede Batı'daki içkiyle mücadele, Türkiye'deki muhafazakârları cesaretlendirmiş ve Men-i Müskirat Kanunu teklifinin Meclise sunulmasında etkili olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ivme kazanan içkiyle mücadelesi, 1920'de TBMM'ce Men-i Müskirat Kanunu çıkarılarak devam etmiştir.

1. Teklifin Sunulması ve Müzakereler

Men-i Müskirat Kanunu layihası Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey tarafından 28 Nisan 1920'de Meclise sunulmuştur. Ali Şükrü Bey, teklifinde dinen açıkça haram kılınan içkinin halk arasında yayıldığına dikkat çekmiştir. İçkinin sosyal hayat üzerinde olumsuz tesirlerinin arttığını belirtmiş, Amerika'daki içki yasağını örnek vermiştir. Hristiyanlığın yasaklamamasına rağmen Amerika Hükûmetinin içkiyi "*en büyük musibet*" telakki ederek menettiğini söylemiştir. Amerika Hükûmetinin içki yasağını kabul etmesini takdir eden Ali Şükrü Bey, ülkeyi "*bu büyük beladan ve felaketlerden*" korumak için şu maddeleri içeren layihayı sunmuştur:

- Osmanlı Devleti'nde her türlü içkinin imali, ithali, satışı ve kullanımını yasaktır.

⁴⁷ *Müskirât Cem'iyeti Nizâmnamesi*, s. 1, 2-6.

⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt 4, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 127-128; "Halkın Ârzûsu", *Sebülirreşâd*, 20 Eylül 1339/20 Eylül 1923, Cilt 22, Sayı 561-562, s. 126.

- Alkollü ürün imal, ithal eden ve satanlar yakalandıklarında, içkilerine el konular, kıyye⁴⁹ başına elli lira para cezasına çarptırılırlar.
- İçki içenler ağır bir cezaya ya da elli lirayla iki yüz elli lira arasında para cezasına mahkûm edilirler.
- Kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber mevcut içkiler müsadere edilerek imha edilir.
- Kanun yayımlanmasıyla yürürlüğe girer.
- Kanunun yürütülmesinden bütün mülkiye memurları, adliye ve nizamiye mahkemeleri sorumludur.⁵⁰

Ali Şükrü Bey'in layihası Adliye, Sıhhiye, Maliye ve Şer'îye Encümenlerinde görüşülmüş ve hazırlanan mazbatalar TBMM'ye sunulmuştur. 28 Nisan 1920'de mazbatalar okunmuştur. Adliye Encümeni, teklifi akla ve dine uygun olduğunu kabul etmiştir. Bununla beraber ülkenin olağanüstü şartlar yaşadığını belirtmiş, layihanın hayatın normale döndüğü bir zamanda görüşülmesini teklif etmiştir⁵¹. Sıhhiye Encümeni, teklifin kabul edilmesi gerektiğini üç sebebe dayandırmıştır. Encümene göre ilk gerekçe, halkın cahillik nedeniyle içki kullanarak cinayet, darp, kavga gibi asayişsizlikler yaratmasıdır. İkinci gerekçe, içkinin sağlık yönünden zararlı sonuçlar doğurmasıdır. Son gerekçe ise içkinin ithali nedeniyle yüksek miktarda paranın yurt dışına çıkmasıdır. Sıhhiye Encümeni, teklifteki cezaların artırılmasını da önermiştir.⁵² Şerîye Encümeni layihayı uygun bulmuştur⁵³. Maliye Encümeni ise layihayı doğrudan reddetmiştir. Encümen, içkinin halkın ahlakına zarar verdiğini ve ülke asayişsizliğini artırdığını kabul etmekle beraber Kanun'un ülkeyi ekonomik yönden zor duruma düşüreceğini savunmuştur. Encümene göre devlet içkiden önemli miktarda vergi almaktadır. Savaş hâlinin yaşandığı bu olağanüstü zamanda paraya hayati derecede ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Men-i Müskirat Kanunu ülke çıkarlarına aykırıdır. Encümen ayrıca teklifteki cezaların azaltılmasını önermiştir⁵⁴.

⁴⁹ Kıyye-i âşârî ve kıyye-i cedîde bugünkü 1 kiloya denk gelmektedir. Kıyye-i atîka ise 1282 gram ağırlığında olan 1 okkaya denk gelmektedir. Bk. Devellioğlu, *Lûgat*, s. 519.

⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 1, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 114, 329; *Düstur*'da ise kanun teklifinin 17 Mayıs 1920 tarihinde meclise sunulduğu yazılmıştır. Bk. *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 63.

⁵¹ *TBMM ZC*, Devre: 1, Cilt 1, s. 329.

⁵² *TBMM ZC*, Devre: 1, Cilt 1, s. 330.

⁵³ *TBMM ZC*, Devre: 1, Cilt 1, s. 330-332.

⁵⁴ *TBMM ZC*, Devre: 1, Cilt 1, s. 330.

Ali Şükrü Bey'in layihası ve Encümen mazbatalarının okunmasından sonra Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, söz almıştır. Teklifin ahlak ve asayiş yönlerinden büyük faydalar sağlayacağını kabul ettiğini söylemiştir. Bununla beraber ekonomik gerekçelerin dikkate alınmasını istemiştir. Encümenlerin layihayı, ülkenin önemli bir gelirden mahrum kalacağı gerekçesiyle farklı şekillerde Meclise sunduklarını belirtmiştir. Teklifin mali yönlerinin dikkate alınarak Bakanlar Kurulunda görüşüldükten sonra Meclise getirilmesini önermiştir. Ali Şükrü Bey ise öneriye katılmadığını, teklifin Encümenlerce esas itibariyle kabul edildiğini belirtmiştir. Dört encümenenden seçilecek temsilcilerden oluşacak özel bir komisyonun layihaya son şeklini vermesini önermiştir. Bununla beraber Maliye Vekili Hakkı Behiç'in önerisi kabul edilmiştir. Teklif bir kere daha görüşülmek üzere Bakanlar Kuruluna gönderilmiştir⁵⁵.

Yapılan inceleme ve görüşmeler neticesinde Maliye Vekili teklif hakkındaki olumsuz düşüncelerini terk etmiştir. Hakkı Behiç Bey, layihada bazı itirazları bulunan Adliye Vekâletine 10 Temmuz 1920'de bir yazı göndermiştir. Yazıda müskirat vergisinden vazgeçildiği, dolayısıyla teklifin kabulünün malî açıdan artık bir sorun yaratmayacağı belirtilmiş, Adliye Vekâletinde yeniden görüşülmesi istenmiştir. Adliye Vekili Celalettin Arif Bey, 11 Temmuz 1920'de Maliye Vekâletine cevap vermiştir. Cevapta, Şeriye, Sıhhiye ve Adliye Encümenlerinin layiha üzerindeki görüş farklılıklarının giderilmesi arzusuyla evrakların encümenlere iade edildiği belirtilmiştir. Encümenlerin teklif üzerinde görüş birliğine varmaları için müzakere etmeleri ve görüşmelere vekillerin de katılmaları kararının alındığı ifade edilmiştir. Men-i Müskirat Kanunu teklifi 15 Temmuz 1920'de Meclise getirilmişse de tekrar incelenmesi için Maliye Encümenine sevk edilmiştir⁵⁶.

Layiha 12 Ağustos 1920 tarihinde Celalettin Arif Bey'in başkanlığında Mecliste müzakere edilmiştir. Öncelikle encümenlerin teklife dair önerileri okunmuştur. Ardından Kütahya Mebusu Haydar Bey, söz alarak layihanın kabulü hâlinde kanunun uzun süre tatbik edilemeyeceğini iddia etmiştir. Bunun da sebebinin yabancı müdahale olasılığına bağlamıştır. Onun belirttiğine göre Meşrutiyet'in ilk yılında içkinin ithalini ve imalini yasaklayan bir teklif hazırlanmıştır. Avrupalılar, çıkarlarına dokunduğu için kapitülasyonları gerekçe göstererek şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine teklif geri çekilmiştir. Şimdiki layiha Düyûn-ı Umûmiyyeye ve kapitülasyonlara aykırıdır. Dolayısıyla Kanun'un ülkede tatbiki imkânsızdır. Ali Şükrü Bey, bu düşüncelere karşı çıkarak: "*Demek siz şimdiden*

⁵⁵ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 1, s. 332-333.

⁵⁶ TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 1, Cilt 2, TBMM Matbaası, Ankara 1961, s. 334-337.

kapitülasyonları kabul etmiş oluyorsunuz?” ifadesini kullanmıştır. Haydar Bey, teklifin Anayasa'nın ticaretin serbest bırakılması maddesine de aykırı olduğunu iddia etmiştir. Yine, Türkiye'de yaşayan gayrimüslim vatandaşların dinlerinin içki içmeyi yasaklamadığını belirtmiştir. Amerika'da içki yasağı uygulamasına dikkat çekmiştir. Amerika Hükûmeti'nin içki yasağı kanununu tatbik edemediğini iddia etmiştir. Haydar Bey, Men-i Müskirat Kanunu teklifindeki cezaları ise Abdülhamit Dönemi'ndeki *“timarhane ve serseri kanunundaki darp cezalarıyla”* benzeştirmiştir. Onun bu ifadesi tepkilere sebep olmuştur. Kayseri Mebusu Remzi (Akgöztürk) Efendi ve *“bir Hoca Efendi”* şöyle haykırmışlardı: *“Olmaz, kabul etmeyiz, aşağı indirin. Buraya gel.” “Bizim burada lüzumumuz yoktur. Ahkam-ı Şeriye aleyhinde... (Bu millet şeriatla kaimdir sadaları) Katiyen kabul etmiyoruz. Çekil oradan utanmıyor musun? (Nedir bu yahu hepimiz Müslümanız sadaları)”* Buna karşın Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey herkesin hür olduğunu ve istediğini söyleyebileceğini belirterek Haydar Bey'e destek vermiştir. Konya mebusu Refik (Koraltan) Bey ise *“Efendiler, rica ederim, ne oldunuz kâinata karşı rezil mi olacağız?”* sözleriyle mebusları sakinleştirmeye çalışmıştır. Neticede oturum tatil edilmiştir⁵⁷. İkinci oturum öğleden sonra saat 17.30'da başlamıştır. Isparta mebusu Hacı Tahir (Kucur) Bey, görüşmelerin uygun bir zamana ertelenmesini önermiştir. Önerisi kabul edilmiştir. Ali Şükrü Bey, ertelemeyi *“Parlamento dalaveresi”* olarak değerlendirmiştir. Erzincan mebusu Mehmet Emin (Lekili) Bey ise Ali Şükrü Bey'e *“Bütün bu fesatların membaı sensin...”* sözünü sarf edince yeniden gürültüler yükselmiştir. Gürültünün şiddetlenmesi üzerine oturuma son verilmiştir⁵⁸.

Men-i Müskirat Kanunu teklifinin son müzakereleri 13 Eylül 1920'de gerçekleştirilmiştir. İlk söz alan yeni Maliye Vekili Ferit Bey olmuştur. Ferit Bey eski Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey gibi layihanın ahlaki, dinî ve sıhhi açılardan faydalı olduğunu kabul etmiştir. Kendisinin de lehte oy kullanacağını ifade etmekle beraber, Kanun'un tatbikinde sorun yaşanacağını savunmuştur. Ona göre, ikilik yaratılmaması adına gayrimüslimler de Kanun kapsamına alınacaktır. Yine ülkenin polis teşkilatı Kanun'un tatbiki için yetersizdir. Zira ülkedeki polis sayısı 2.200 olup bunların bir kısmı içki kullanmaktadır. Bütün bunlar Kanun'un tatbik edilememesine sebep olacaktır. Tatbiki mümkün olmayan Kanun ciddi ekonomik kayıplara neden olacaktır. Bu anlamda özellikle Türk bağıcılığı

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 3, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 195-199.

⁵⁸ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 3, s. 199,200.

zarar görecektir. Kanun teklifi kabul edildiği takdirde Türkiye bir milyon lira kaybedecektir⁵⁹.

Ali Şükrü Bey söz alarak layiha hakkında yapılan eleştirilere cevap vermiştir. Kanun'a karşı çıkanların ve tereddüt gösterenlerin dahi dinî ve insani açılardan içkinin yasaklanmasını desteklediklerini ifade etmiştir. Amerika'da içki yasağının tatbik edilemeyip siyasi bir mesele hâline getirildiği iddialarına karşı çıkmıştır. Ona göre, Amerika Hükûmeti kanunun tatbikinde büyük özverilerde bulunmaktadır. Sadece yol masraflarını karşılamayı göze alan zengin Amerikalılar, Küba ve Meksika gibi yasağın olmadığı devletlere giderek içki içebilmektedir. Ali Şükrü Bey, Rusya'nın da içki yasağı kanununu kabul ettiğini belirtmiştir. Maliye Vekili Ferit Bey'in Hükûmet'in bir bakanı olarak Men-i Müskirat Kanunu'nun tatbik edilemeyeceğini söylemesini eleştirmiştir. Bu ifadelerin devleti idare edememenin itirafı olduğunu söylemiştir. Kanunları tatbik edemeyen Hükûmet'in acilen istifa ederek yönetimden çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kanun'un tatbiki için özel bir çabaya gerek bulunmadığını, diğer yasalardaki hassasiyetin yeterli olacağını savunmuştur. Men-i Müskirat Kanunu'nun gayrimüslim vatandaşlara da uygulanabileceğini belirtmiştir⁶⁰. Halkın 1300 yıllık geleneğinin ve ahlak anlayışının Kanun'un tatbikinin garantisi olacağını söylemiştir. Bütün milletin Kanun'un bekçiliğini yapacağını ifade etmiştir. Ferit Bey'in bağıcılığın zayıflayacağı söylemine de karşı çıkmıştır. Öncelikli olarak bağıcılığın yapıldığı Batı Anadolu ve Trakya Bölgelerinin düşman işgalinden kurtarılması temennisinde bulunmuştur. Bağıcılığın millileştirilmesini, sendika veya şirket çatısı altında zaruri ihtiyaçlar için ispirto üretilebileceğini söylemiştir. Üzüm mahsulünden rakı veya şarap dışında birçok şekilde yararlanılabileceğini ifade etmiştir⁶¹.

Müskirat vergisinden kaybedilecek bir milyon liranın Kanun'un tatbikiyle elde edilecek kârın yanında önemsiz kalacağını söylemiştir. Ona göre, Türkiye'de içki tahribatı frengi hastalığından bile beş on kat fazladır. İçki yüzünden sağlık sektöründe çok miktarda para ve insan kaybı yaşanmaktadır. Kanun'la beraber bu alanda büyük kazanç elde edilecektir. Yine, ülkede içki üretimi büyük oranda Ermeniler ve Rumlar tarafından yapılmaktadır. Bunlar içki imalinden büyük miktarda para kazanmaktadırlar. Daha da kötüsü kazandıkları paraları Ermenistan ve Yunanistan'a kredi olarak vermektedirler. Ali Şükrü Bey bu iddiasından yola çıkarak şu ifadeyi kullanmıştır: *"Maliye bir milyon lira kazanacak diye birçok insanın hezale uğraması bahasına olarak bize açıkça düşmanlık eden Hristiyanların cebine*

⁵⁹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 113-117.

⁶⁰ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 117-119.

⁶¹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 119.

laakal on milyon lira para girecektir"⁶². Bugün itibariyle hapisanede bulunan mahkûmların bir kısmı içki nedeniyle cinayet, hırsızlık, tecavüz gibi suçlar işlemişlerdir. Men-i Müskirat Kanunu'yla beraber hapse girecek kişi sayısı ve hapisane masrafları azalacaktır. İçki yüzünden kendinden geçen serhoşlar cinayetler işlemektedirler. Öldürülen bir insanın sosyal değeri hiçbir miktarda parayla kıyaslanamaz. Yine içki yüzünden hapiste yatmak zorunda kalanların, çalışmaları hâlinde devlete verecekleri aşar vb. vergiler de çok önemlidir. Sadece bu vergiler bile kaybedileceği düşünülen bir milyon liralık müskirat vergisini karşılayabilecektir. Ali Şükrü Bey, bu ifadelerinden sonra Kanun teklifini sunmasının amacını şöyle ifade etmiştir: *"Benim böyle bir kanun lâyihasını takdim etmekten maksadım, sırf neslimizi bu müthiş belâdan kurtarmak içindir. Dini ciheti herkes için malûmdur."*⁶³ Kanun'un çıkmasıyla Türk neslinin kurtulacağını, Türkiye'nin Avrupa, Amerika ve İslam Dünyası'nda büyük bir hayranlık ve sempati yaratacağını söylemiştir. Özellikle İslam Dünyası nezdinde Türkiye'nin siyasi yerinin iki kat artacağını iddia etmiştir⁶⁴.

Ali Şükrü Bey'in konuşmasından sonra Maliye Vekili Ferit Bey'in içkiden alınan verginin artırılması teklifi gündeme gelmiştir. Teklifin Men-i Müskirat Kanunu layihasından ayrı olarak gündeme alınması kabul edilmiştir⁶⁵. Ali Şükrü Bey, bu önerinin Men-i Müskirat Kanunu teklifinin kabul edilmesiyle anlamını yitireceğini ve müzakereye gerek kalmayacağından emin olduğunu ifade etmiştir⁶⁶. Kastamonu mebusu Dr. Suat (Soyer) Bey ise içkinin sağlığa zararlarını uzun uzadıya bilimsel bir dille açıklamış, sosyal ve aile hayatını *"kemirmekte olan bir âfetin"* kaldırılmasının faydalı olacağını söylemiştir⁶⁷.

2. Maddelerin Görüşülmesi ve Teklifin Kabulü

13 Eylül 1920 tarihli görüşmelerde Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, Men-i Müskirat Kanunu layihasının maddelerinin müzakerelerine başlanmasını önermiştir. Teklif kabul edilmiş ve layihanın maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir⁶⁸. Öncelikle birinci madde, *"Osmanlı Devletinde her türlü alkollü içkinin imali, ithali, satışı ve kullanımı kesinlikle yasaktır"* müzakere edilmiştir. Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey, birinci maddenin layihadan çıkarılmasını istemiştir. Kanun'un gerekliliğini savunanların Amerika ve Rusya'da içkinin

⁶² TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 119-120.

⁶³ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 120.

⁶⁴ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 121.

⁶⁵ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 123.

⁶⁶ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 121.

⁶⁷ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 123-124.

⁶⁸ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 124-126.

yasaklanması örneklerini vermelerini eleştirmiştir. Amerika'nın gelişmiş bir ülke olduğunu, Türkiye'nin henüz onun seviyesinde bulunmadığını belirtmiştir. Suphi Bey, içki yasağının tatbik edilemeyeceğini, kaçakçılığın artacağını, her evin bir meyhaneye dönüşeceğini, insanların esrar ve afyon dahi kullanacaklarını iddia etmiştir. Ona göre, insanlık tarihinden beri içki kullanılmaktadır. Önce bu alışkanlık zihinlerden silinmelidir. Türkiye savaş hâlindeyken, yolsuzluklarla mücadele ederken polis teşkilatı yetersizken duygusallıktan ziyade akıl ve mantığa göre hareket edilmelidir⁶⁹. Karasi mebusu Basri Bey ise madde lehine söz almıştır. Men-i Müskirat Kanunu'nun uygulanabileceğini Balıkesir'de içki yasağını nasıl tatbik ettiklerini anlatarak savunmuştur. İçkiyle mücadelede Kanun'un çok faydalı olacağını belirtmiştir. Türk halkının dinî bir gereklilik olan içki yasağını destekleyeceğini ifade etmiştir⁷⁰. Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Bey söz alarak birinci maddenin dört açıdan kabulünün gerekli olduğunu ifade etmiştir. İlki hükümet şeklinin "*hilafet-i cami*" olması nedeniyle dinî bir emir olan içki yasaklanmalıdır. İkincisi, Kanun'un kabul edilmesiyle İslam Dünyası üzerinde Türkiye aleyhindeki propagandalar engellenecektir. Üçüncüsü ahlaki gereklilik, sonuncusu gelir elde etmektir⁷¹. Men-i Müskirat Kanunu teklifini doktor mebusların hemen hepsi sağlık gerekçesiyle desteklemiştir. Farklı olarak Menteşe mebusu Doktor Tevfik Rüştü (Aras) Bey, teklifin birinci maddesini iktisadi ve tıbbi gerekçelerle eleştirmiştir⁷². Ardından birinci maddenin değiştirilmesine dair takrirler verilmiştir. Takrirlerden sadece Saruhan mebusu Refik Şevket Bey'in maddenin sonunda yer alan "*sureti katiyede*" ibaresinin çıkarılması teklifi kabul edilmiştir⁷³. Birinci madde yeni hâliyle oylanmış ve kabul edilmiştir⁷⁴.

Lahiyanın 2. maddesinin görüşülmesine 14 Eylül 1920'de başlanmıştır. 2. madde şöyle idi: "*Müskirat imal, ithal ve fûruht edenler nezdinde yakalanacak olan müskiratın beher kıyyesi için 50 lira cezayı nakdi alınır ve mevcut müskirat müsadere olunur.*"⁷⁵ İlk olarak ikinci maddenin değiştirilmesine dair takrirler okunmuştur. Aydın mebusu Tahsin Bey: "*...edenlerden müskiratın beher kıyyesi için elli lira cezayı nakdi ahz ve derdest edilen müskirat imha edilir*" şeklinde ikinci maddenin değiştirilmesini teklif etmiştir⁷⁶. Saruhan mebusu Refik Şevket ve Bursa

⁶⁹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 126-127.

⁷⁰ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 127-128.

⁷¹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 128-129.

⁷² TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 129-130.

⁷³ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 130.

⁷⁴ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 131.

⁷⁵ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 138.

⁷⁶ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 131.

mebusu Emin Beyler ise “...edenlerden müskiratın beher kıyyesi için elli lira cezayı nakdi ahz ve elde edilen müskirat imha olunur” olarak değiştirilmesini teklif etmişlerdir.”⁷⁷ Elâzığ mebusu Mustafa Rasim (Tekin) Bey, ikinci maddede “şeran istimali mübah olmayan müskiratın imali ilh” şeklinde bir düzeltme teklifinde bulunmuştur.⁷⁸ Son olarak Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey, 2. maddenin sonuna “alınan cezayı nakdinin nisfi muhbirine verilir” ibaresinin eklenmesini teklif etmiştir.⁷⁹ Aydın mebusu Tahsin ve Refik Şevket ile Emin Beylerin tavrı kabul edilmiş diğerleri reddedilmiştir. Kabul edilen tekliflere göre yeniden hazırlanması için ikinci madde encüme gönderilmiştir⁸⁰. Madde encümenden geldiği şekliyle aynen kabul edilmiştir⁸¹.

Bundan sonra 3. madde okunmuştur: “İşret ettiği görülenler ya hadd-i şer’î ile tedip olunur veyahut elli liradan iki yüz elli liraya kadar cezayı nakiye mahkûm edilir.”⁸² Ali Şükrü Bey, söz alarak maddenin işret ettiği (içki içtiği) görülenler kısmının eksik olduğunu ve tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey, içki üretmek ve kullanmakla suçlananların mahkemeleri sonuçlanana kadar tutuklu kalmalarını, içki üretip kullanan memurların ilk suçlarında altı ay görevden uzaklaştırmalarını ikinci defa aynı suçu işlemeleri hâlinde işlerine son verilmesini önermiştir⁸³. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, maddedeki “hadd-i şer’î ile tedip olunur” ibaresi yerine 80 değnek anlamındaki “had” kelimesinin kalmasını teklif etmiştir. Aksi takdirde hükmün ancak Şeriye Mahkemelerinde verilebileceğini ifade etmiştir⁸⁴. Karasi mebusu Hasan Basri Bey, “şeri” tabirinin kaldırılması önerisini eleştirmiştir. Kelimenin kalması hâlinde Şevket Bey’in arzuladığı durumun zaten geçerli olacağını belirtmiştir. Kütahya mebusu Besim (Atalay) Bey ise içkiyi güçlü bir düşman olarak değerlendirmiştir. Hadd-i şer’î cezasının esasları hakkında da bilgi verdikten sonra tek bir ceza yerine suçun mahiyeti ve kişinin dayanıklılığının temel alınmasını istemiştir. Kanun maddesine “seksen deynekten yirmi deyneğe kadar” ibaresinin getirilmesini teklif etmiştir⁸⁵.

⁷⁷ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 139.

⁷⁸ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 139.

⁷⁹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 140.

⁸⁰ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 139-140.

⁸¹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 145.

⁸² TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 140.

⁸³ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 140.

⁸⁴ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 140-141.

⁸⁵ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 140-143; Sadık Sarısaman, *I. Dönem T.B.M.M. 'nde Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, s. 144.

İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey, 2. maddedeki dayak cezasına karşı olduğunu söylemiştir. Dayak cezasının bazı durumlarda idamdan bile aşağılayıcı tesir yaptığını ifade etmiştir. Yine, mahkemenin gizli yapılmasını ve zanlıların mahkeme sonuçlanana kadar tutuklu kalmaları önerisini eleştirmiştir. Memurlara verilmesi istenen cezanın da aşırı olduğunu savunmuştur. Bazı dinî merasimleri gereği Hristiyanların içki içmek zorunda bulduklarını hatırlatarak Kanun'un onları kapsayıp kapsamayacağını sormuştur⁸⁶. Ali Şükrü Bey, Hamdi Bey'in dayanın insanlar için izzet-i nefis meselesi olduğu düşüncesini eleştirmiştir. Millet'in izzet-i nefsinin ise Men-i Müskirat Kanunu olacağını belirtmiştir. Millet'in gururuyla oynayanların dayak yemeyi hak ettiklerini çünkü millet'in izzet-i nefsinin çok daha önemli olduğunu söylemiştir. Memurların Kanun aleyhinde hareket ettikleri takdirde doğrudan görevlerinden alınmalarını savunmuştur. Aksi takdirde Kanun'un tatbik edilemeyeceğini ifade etmiştir⁸⁷.

Ali Şükrü Bey'in konuşmasından sonra üçüncü madde müzakereleri sona ermiş ve değişikliğe dair takrirler okunmuştur. Bunlardan sadece Niğde mebusu Mustafa Hilmi'nin(Soydan) maddenin: "*Alenen müskirat istimal edenler veya hafiyen istimal edip de sarhoşluğunu alenen izhar edenler üç aydan bir seneye kadar hapis ve memur ise memuriyetinden de tard olunur.*"⁸⁸, Antalya mebusu Ali Vefa'nın(Seyhanlı) maddenin sonuna: "*Bu hükümler kabili itiraz ve istinaf ve temyiz değildirler.*" ibaresinin eklenmesi⁸⁹ ve Ali Şükrü'nün maddenin sonuna: "*Sıfatı resmîye erbabından ise tard olunur.*"⁹⁰ ifadelerini içeren teklifleri kabul edilmiştir. 3. madde hazırlanan yeni şekliyle onaylanmıştır⁹¹.

Ardından müzakerelerine başlanmak için 4. madde okunmuştur: "*Bu kanunun tasdik neşriyle beraber mevcut içkiler müsadere ve imha edilir*"⁹². Ali Şükrü Bey, maddenin tamamlanması adına bir teklifte bulunmuştur. Teklife göre, Kanun'un onaylanmasıyla beraber içki üretiminde kullanılan bütün alet ve edevat da müsadere edilecektir. Piyasada bulunan içkilerin bir ay içinde ihraç edilmelerine izin verilecektir. Bu süre sonunda elden çıkarılmayan içkiler müsadere edilip imha edilecektir⁹³. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, Ali Şükrü Bey'in teklifini eleştirmiştir. Bugüne kadar yasak olmadığı için yüksek fiyatlarla alınan alet ve edevatın bir ay gibi kısa

⁸⁶ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 143.

⁸⁷ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 143.

⁸⁸ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 143.

⁸⁹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 144.

⁹⁰ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 144.

⁹¹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 144-145, 146.

⁹² TBMM ZC, Devre: 1, C.ilt 4, s. 145.

⁹³ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 146.

süre içinde elden çıkarılamayacağını, devletin bunların bedellerini sahiplerine vermesi gerektiğini söylemiştir. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey de ülkede mevcut içkilerin çok fazla olduğunu, bunların ihraç edilme süresinin artırılmasını istemiştir. Bursa mebusu Emin Bey, tasarruf hukukunun dikkate alınarak binlerce lira para harcanarak kurulan fabrikaların bozulmamasını istemiştir. Karasi mebusu Hasan Basri Bey, farklı olarak bazı mebusların içki imal eden ve satan yerlerin zararını düşündüklerini, bugüne kadar bunların millete başta sosyal, iktisadi ve mali olmak üzere her yönden büyük zararlar verdiklerini belirtmiştir. Aydın mebusu Tahsin Bey, daha da ileri giderek içki nakliyesinde kullanılan araçların da müsadere edilmesini istemiştir. Ali Şükrü Bey eleştirilerden sonra teklifindeki süreyi iki aya çıkaracağını söylemiştir⁹⁴. Ali Şükrü Bey takririni şu şekilde vermiştir: *“Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber içki imaline mahsus bilcümle alât ve edevat müsadere edilir. Mevcut içkiler derhal temhir edilir ve iki ay zarfında memaliki ecnebiyeye ihracına müsaade olunur. İki ay hitamında mevcut müskirat imha olunur.”*⁹⁵ Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, *“edenler”* kelimesinden sonra *“den”* sözcüğünün eklenmesini, *“nezdinde baki kalacak olan”* tabirinin çıkarılmasını ve *“müsadere”* kelimesinin kaldırılarak yerine *“imha”* sözcüğünün konulmasını teklif etmiştir⁹⁶. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey, maddenin *“...dört ay zarfında memaliki ecnebiyeye ihracına müsaade olunur...”* şekliyle değiştirilmesini önermişti⁹⁷. Niğde mebusu Mustafa Hilmi Bey ise dördüncü maddenin şu şekilde olmasını teklif etmiştir: *“Âmillerle istimal ithal ve fûruht edenlerin failleri tekerrür ettiğinde cezaları bir misli tazif ve âmillerin müskirat imal ettikleri alât ve edevat, âleti cürüm olarak müsaade edilir.”*⁹⁸ Bunlardan sadece Ali Şükrü Bey’in takriri kabul edilmiştir. 4. madde yeni hâliyle aynen onaylanmıştır⁹⁹.

Men-i Müskirat Kanunu teklifinin 5 ve 6. maddeleri her kanunda yer alan klişe sözler olduğu için kanuna ilave maddeler eklenmesi müzakerelerine geçilmiştir. İlk olarak Bursa mebusu Emin Bey’in 8 Eylül tarihli teklifi okunmuştur. Emin Bey, üç yeni madde önerisinde bulunmuştur: *“Sanayide kullanılacak her türlü ispirotolar hini imal ve imarından telvin ve tağşiş olunur”, “Tababette kullanılacak her nevi ispirotolu mevât ihtiyaç nispetinde Sıhhiye Vekaletince eczahanelere tevzi ve sarfiyatı kontrole tâbi tutulur”, “Tababette istimal olunacak ispirotolu mevâddin sureti istimali ve*

⁹⁴ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 146-147.

⁹⁵ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 147.

⁹⁶ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 147.

⁹⁷ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 147.

⁹⁸ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 147.

⁹⁹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 148.

*sarfi hakkında Sıhhiye Vekaletince bir talimatname kaleme alınacaktır*¹⁰⁰. Emin Bey, layihada sağlık sektörüne dair bir ibarenin bulunmamasının büyük bir sorun teşkil ettiğini belirtmiştir. Sağlık sektöründe çok miktarda ispirto kullanıldığını, eczacılık sektörünün ise yarısının alkole bağlı olduğunu söylemiştir. Tıp sektöründe rakı, konyak, şampanya ve şaraptan vazgeçilemeyeceği için Kanun teklifine ispirtolu içecekleri içeren bir madde koyulması gerektiğini ifade etmiştir. Sağlık sektöründe kullanılacak ispirtoların ya Türkiye’de üretilmesini ya da yurt dışından kapalı şişeler içinde ithal edilmesini önermiştir. Sıhhiye Vekâletinin sağlık sektöründe kullanılacak ispirtoları sıkı bir kontrole tabi tutmasını istemiştir¹⁰¹. Kastamonu mebusu Doktor Suat Bey, Emin Bey’in düşüncelerini desteklemiş, 5. madde olması için şu teklifte bulunmuştur: “*Müstehzarat ve imalâtı tıbbiyede istimal edilmek üzere her eczahanede on kiloya kadar ispirto bulundurabilir.*”¹⁰² Ali Şükrü Bey ise müskirattan kastedilenin rakı, şarap, şampanya, bira gibi alkollü içkiler olduğunu, sağlık açısından kullanılacak ispirtoların Kanun dışında tutulması gerektiğini söylemiştir. İspirtonun içki olarak kullanılmaması şartıyla Sıhhiye ve Maliye Vekâletlerinin kontrolünde sağlık ve diğer sektörlerde sarf edilebileceğini ifade etmiştir. Çorum mebusu Mehmet Haşim (Apaydın) Bey ise Kanun gereği içki imalinde kullanılan araç gereçlerin müsadere edileceğini hatırlatarak sağlık sektöründe kullanılacak ispirtonun nasıl üretileceğini sormuştur. Emin Bey, Sıhhiye Vekâleti kontrolünde bir ispirto fabrikası açılmasına izin verilmesiyle bu sorunun ortadan kalkabileceğini söylemiştir¹⁰³.

Menteşe mebusu Doktor Tevfik Rüştü Bey, layihaya şu maddenin eklenmesini istemiştir: “*Merasim ve itikadâtı diniyeleri muktezasınca müskirat istimali mecburiyetinde kalanlar işbu kanun ahkâmından müstesnadır.*”¹⁰⁴ Tevfik Rüştü Bey, İslam Dünyası’nda yıllardan beri uygulanan dinî özgürlük prensibi gereği Meclisin bu teklifi kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. Ali Şükrü Bey, Tevfik Rüştü Bey’in düşüncesine prensip olarak katıldığını, sadece dinî merasimlerde kullanabilecekleri şekliyle teklifi destekleyeceğini söylemiştir. Antalya mebusu Rasih Bey, söz alarak Tevfik Rüştü ve Ali Şükrü Bey’in düşüncelerini eleştirmiştir. Teklifin Men-i Müskirat Kanunu’na eklenmesi durumunda kiliselerin meyhane hâline getirilerek insanları zehirleyeceğini ifade etmiştir. Türkiye’yi ve yasalarını tanımayanların hukukunun düşünülmemesini istemiştir. Ona göre, ilerleyen

¹⁰⁰ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 148.

¹⁰¹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 148-149.

¹⁰² TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 148.

¹⁰³ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 148-149.

¹⁰⁴ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 149.

yıllardaki tavırlarına göre gayrimüslimlerin Men-i Müskirat Kanunu'ndaki yerleri yeniden belirlenmelidir. İzmit mebusu Hamdi Namık Bey ise Rasih Bey'in sözlerini eleştirmiştir. Gayrimüslimlerin dinleri gereği içkiyi kiliselerde değil yılda bir kere evlerinde ve cenaze törenlerinde içtiklerini ifade etmiştir. Yahudilerin ise düğünlerde, sünnet ve nikâh törenlerinde dinî gerekçelerle içki kullandıklarını hatırlatarak Tevfik Rüştü Bey'in teklifinin yeterli olmayacağını söylemiştir¹⁰⁵. Neticede teklifler oylamaya konulmuştur. Sadece Emin Bey'in takririndeki 2 ve 3. maddeler kabul edilmiştir¹⁰⁶.

Ali Şükrü Bey de layihaya madde eklenmesi için şu takriri vermiştir: *“Hafî surette müskirat imal, ithal ve fûruht edenleri belediye heyetleri ile heyeti ihtiyariye ve memurini sıhhiye tahkik ve ihbara mecburdur. Bu ihbar keyfiyeti her fert için de bir mecburiyeti vataniye ve insaniyedir. İhbaratta bulunanlara ihbaratı tahakkuk ederse alınacak cezayı naktinin nısfı mükâfat olarak ita edilir.”* Teklif vatandaşları hafîye yapacağı endişesiyle eleştirilmiştir. Ali Şükrü Bey ise aksine halkın Kanun'a aidiyet duygusunu artıracığını ve ihbar mekanizmasının çalıştırılacağını söylemişse de takrir kabul edilmemiştir¹⁰⁷. Bir diğer takrir Yozgat mebusu Süleyman Bey'e aittir. Süleyman Bey, şu iki maddenin Kanun'a eklenmesini teklif etmiştir:

“Müskiratın meni imal ve istimali cürmünden maznun olarak derdest edilen eşhasın istintak ve muhakemeleri mevkufen icra edilir”, “Müskirat imal ve istimal eden şahıs memurinden olursa birinci defada altı ay memuriyetten mahrum, tekerrürü halinde hizmeti Devlette istihdam edilmemek üzere sureti katıyyede tard edilir.” Süleyman Bey'in teklifleri reddedilmiştir¹⁰⁸. Kırşehir mebusu Ahmet Müfit (Kurutluoğlu) Bey ise 6, 7 ve 8. maddeler olması için şu teklifte bulunmuştur:

“Madde 6- Kanunu cezanın işbu kanuna muhalif olan maddeleri ahkâmı mülğadır. Madde 7- İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde 8- İşbu kanun hükmünün icrasına Adliye ve Dahiliye vekâletleri memurdur.”

Aydın mebusu Tahsin Bey, ek madde olarak şu teklifte bulunmuştur: *“İşbu kanunun icrasında tesamüh ve lâkaydisi görülen memurini idariye ve zabıta memuriyetlerinden tard olunur”*¹⁰⁹ Müfit ve Tahsin Beylerin teklifleri kabul edilmemiştir. Kanun teklifinin yedinci maddesi *“Bu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir”*¹¹⁰, sekizinci maddesi ise *“Bu kanunun icarını*

¹⁰⁵ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 149-150.

¹⁰⁶ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 151.

¹⁰⁷ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 151.

¹⁰⁸ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 152.

¹⁰⁹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 152.

¹¹⁰ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 152.

ahkâmına Dahiliye, Adliye ve Sıhhiye vekilleri memurdur” şeklinde kabul edilmiştir¹¹¹.

Men-i Müskirat Kanunu teklifi son hâliyle oylamaya sunulmuştur. Oylamada 71 kabul, 71 ret, 3 de çekimser oy kullanılmıştır. Oyların eşit olması sebebiyle Meclis başkanının oyu da değerlendirmeye alınmıştır. Meclise başkanlık eden İkinci Başkan Vekili Vehbi Efendi oyunu Kanun lehinde kullandığı için Nizamname gereği Men-i Müskirat Kanunu teklifi 14 Eylül 1920’de kabul edilmiştir¹¹². Men-i Müskirat Kanunu teklifine kabul oyu veren mebuslar şunlardır: Tahsin (Aydın), Cevdet (Kırşehir), Ömer Lûtfi (Saruhan), Süleyman Sırrı (Yozgat), Feyyaz Ali (Yozgat), Mahmut Sait (Muş), Halil İbrahim (Antalya), Dr. Suat (Kastamonu), Operatör Emin (Bursa), Necmettin (Siirt), Mehmet Nâdir (İsparta), Ali Şükrü (Trabzon), Memduh (Karahisarışarkî), Ömer Lûtfi (Karahisarışahip), Şakir (Ankara), Esat (Lâzistan), Ziya (Bitlis), Zekâi (Adana), Basri (Karasi), Naci (Elaziz), Hacı Hayali (Urfa), Mithat (Mardin), Âlim (Kayseri), Şükrü (Canik), Ziya (Kângırı), Hamdullah Suphi (Antalya), Tahir (İzmit), Vehbi (Bitlis), Necip (Ertuğrul), Bekir (Kırşehir), Abdülğani (Siverek), Ömer Mümtaz (Ankara), Feyzi (Elaziz), Osman Kadri (Muş), Besim Atalay (Kütahya), Arif (Bitlis), Mustafa Lûtfi (Siverek), Mehmet Vasfî (Karahisarışarkî), Nuri (Bolu), Hulûsi (Kastamonu), Hamdi (Canik), Kadri (Siirt), Emin (Canik), Emin (Erzincan), Mehmet (Siverek) Beyler, Salih (Siirt), Hacı Tahir (Kângırı), Hacı Mustafa (Ankara), Ahmet (Aydın), Mustafa Hilmi (Niğde), Şeyh Fevzi (Erzincan), Rasih (Antalya), Ali Rıza (Amasya), Atf (Ankara), Hacı Süleyman (İzmir), Abdullah (İzmit), Hamdi (Genç), Vehbi (Konya), Abdullah (Sinop), Remzi (Kayseri), Ali Sururi (Karahisarışarkî), Hüseyin Hüsni (İsparta), Mustafa Sabri (Siirt), Emin (Aydın), Mehmet Hulûsi (Yozgat), Hasan (Denizli), Müfit (Kırşehir), Şahin (Ayıntap), Tevfik (Kângırı) Efendiler, Yusuf İzzet Paşa (Bolu) ve Reşit Ağa (Malatya)¹¹³.

Men-i Müskirat Kanunu teklifine ret oyu veren mebuslar şunlardır: Yasin (Oltu), Dr. Abidin (Lazistan), Süleyman Necati (Erzurum), Cevdet (Kütahya), Murat (Kastamonu), Atf (Bayezit), Refet (İzmir), Cevat (Bolu), Rıza (Gümüşhane), İsmet (Çorum), Mehmet (Gümüşhane), Hamdi (Tokat), Ali Vasıf (Genç), Ahmet Mazhar (Üsküdar), Hasip (Maraş), Hüseyin Hüsni (Mersin), Tevfik (Erzincan), Rasim (Elaziz), Ferit (Çorum), Selahattin (Üsküdar), Haydar (Kütahya), Hasan Fehmi (Gümüşhane), Rüştü (Kastamonu), Abdülğani (Muş), Hamit (Biga), Derviş (Mardin), Hamdi Namık (İzmit), Celal (Genç), Tahsin (Elaziz), İbrahim (Mardin), Hasan Hayri (Dersim), Etem Fehmi (Menteşe), Hakkı (Ergani), Mustafa Zeki

¹¹¹ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 152.

¹¹² TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 153.

¹¹³ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 153-154.

(Dersim), İsmail Suphi (Burdur), Sırrı (Ergani), Hüsnü (Bitlis), Vehbi (Niğde), Eyüp Sabri (Eskişehir), Kasım (Muş), Haşim (Çorum), Ragıp (Kütahya), Mustafa Necati (Saruhan), Şevket (Bayezit), İsmet (Edirne), Fikret (Kozan), Mustafa (Kozan), Şükrü (Bolu), Mehmet (Biga), Tunalı Hilmi (Bolu) Necat (Bursa), Esat (Mardin), Ahmet Ferit (İstanbul), Rifat (Tokat), Tevfik Rüştü (Menteşe), Yunus Nadi (İzmir), Kadri Ahmet (Diyarbakır), Durak (Erzurum), Mahmut Esat (İzmir), Mehmet Recai (Trabzon), Mustafa (Gümüşhane), Kılıç Ali (Ayıntap), Dr. Refik (Bayezit), İbrahim Süreyya (Saruhan), Fuat (Çorum), İhsan (Cebelibereket), Hacım Muhittin (Karasi) ve Salih (Erzurum) Beyler, Hacı Mehmet (Bayezit), Feyzi (Malatya) ve Halil İbrahim (İzmit) Efendiler¹¹⁴.

Kabul oyu verenlere bakıldığında, bunların 24'ünün medrese eğitimi alanları ifade eden *efendi* unvanını taşıdıkları görülmektedir. Bir *paşa* ve bir de *ağa* kabul oyu vermiştir. Kalan 45 kişi ise *bey* unvanına sahiptir. Kanun aleyhinde oy kullananlardan sadece 3'ü *efendi* unvanı taşımaktadır. Evet, oyu kullanan mebusların temsil ettikleri bölgelere bakıldığında 40 civarındaki oyun, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinden geldiği görülmektedir. Aleyhte oy kullananların ise sadece 33'ü bu bölgelerdendir¹¹⁵.

Böylece, TBMM'nin açılmasından beş gün sonra, sunulan Men-i Müskirat Kanunu teklifi bazı değişikliklerle yaklaşık dört buçuk ay sonra 22 numaralı kanun olarak şu şekilde kabul edilmiştir:

Men-i Müskirat Kanunu

(Ceridei Resmîye İle neşir ve ilân: 28 şubat 1337 - No. 4)

No. 22

BİRİNCİ MADDE — *Memaliki Osmaniye'de her nevi müskirat imal, ithal, fûruht ve istimali memnudur.*

İKİNCİ MADDE — *Müskirat imal, ithal ve nakil ve fûruht edenlerden müskiratın beher kıyyesi için elli lira cezayı nakdî ahz ve elde edilen müskirat imha olunur.*

ÜÇÜNCÜ MADDE — *Alenen müskirat istimal edenler veya hafiyen istimal edipte sarhoşluğu görülenler ya haddi şeri veya elli liradan iki yüz liraya kadar cezayı nakdî veyahut üç aydan bir seneye kadar hapis cezasıyla tecziye olunurlar. Sıfatı resmîye erbabından olanlar dahi memuriyetten tardedilir ve bu husustaki hükümler kabili itiraz ve istinaf ve temyiz değildir.*

¹¹⁴ TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 4, s. 154.

¹¹⁵ Onur Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasağı Men-i Müskirat Kanunu*, Phoenix Yay., Ankara 2008, s. 90

DÖRDÜNCÜ MADDE — Bu kanunun tasdiki ve neşriyle beraber içki imaline mahsus bilcümle alât ve edevat müsadere edilir. Mevcut içkiler derhal temhir edilir ve iki ay zarfında memaliki ecnebiyeye ihracına müsaade olunur. İki ay hitamında mevcut müskirat imha olunur.

BEŞİNCİ MADDE — Tababette kullanılacak her nevi ispirotolu mevât ihtiyaç nispetinde Sıhhiye vekâletince eczanelere tevzi ve sarfiyatı kontrole tabi tutulur.

ALTINCI MADDE — Tababette istimal olunacak ispirotolu mevaddın sureti istimal ve sarfı hakkında Sıhhiye vekâletince bir talimatname kaleme alınacaktır.

YEDİNCİ MADDE — Bu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'idir.

SEKİZİNCİ MADDE — Bu kanunun icrayı ahkâmına Dahiliye, Adliye ve Sıhhiye vekilleri memurdur”¹¹⁶.

Falih Rıfki (Atay), Çankaya adlı eserinde Men-i Müskirat Kanunu'nun kabul edilmesini şöyle anlatmıştır: “Men-i Müskirat adlı içki yasağı kanunu deniz kurmayı Ali Şükrü'nün teklifi üzerine bir şeriat kanunu olarak çıkmıştır. Maliye Vekili boş hazinenin bu yüzden yirmi milyon lira daha kaybedeceğini boş yere anlatmaya çalıştı:

-Ağır vergi koyalım, diyordu.

Hatta kiliselerde dinleri gereği Hristiyanların şarap bulundurma hakkı bile tanınmamıştır. Bir hoca:

-Kiliseleri meyhaneye çevirip Müslümanları soyarlar, diyordu.

Başkanlık eden hoca Vehbi Hadd-i Şer'i denen dayak cezasını da teklif etti. İlk defası için 80 değnek vurulacaktı. Bir milletvekili:

-Yahu dört kadeh içene dört kere seksen sopa! Nasıl dayanır bu insan! diye haykırdı”¹¹⁷.

Toplum sağlığını korumaya yönelik TBMM'nin çıkardığı ilk yasa olan Men-i Müskirat Kanunu'na göre içki üreten, ithal eden, nakleden ve satanlara kıyye başına 50 lira para cezası verilecek ve ele geçirilen içkiler imha edilecektir. Alenen veya gizli içki içip de sarhoş olanlar hadd-i şer'i ya da 50 lirayla 200 lira arasında para veya üç aydan bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklardı. Resmî görevliler ise memuriyetten atılacaklardı. Men-i Müskirat Kanunu dâhilinde verilen cezalara itiraz ve temyiz edilemeyecekti. Sağlık sektöründe kullanılacak her türlü ispirotolu maddeler

¹¹⁶ *Düstur*, Tertip 3, Cilt 1, s. 63.

¹¹⁷ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984, s. 260.

ise ihtiyacı kadar Sıhhiye Vekâletince eczanelere dağıtılacak ve sarfiyatı kontrol edilecekti¹¹⁸.

Men-i Müskirat Kanunu'yla beraber daha önce verilmiş olan müskirat vergisinin azaltılmasına ve alkollü ürünleri satma payı vergisinin düşürülmesi teklifleri ise 15 Kasım 1920 tarihinde reddedilmiştir¹¹⁹.

Sonuç

Men-i Müskirat Kanunu teklifi TBMM'nin açılmasından beş gün sonra sunulmuştur. Muhafazakâr yapısıyla dikkat çeken, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey tarafından verilen teklif uzun ve tartışmalı müzakerelerden sonra 14 Eylül 1920'de kanunlaşmıştır. Dikkat çeken yön ise teklif oylamasında eşit reyin çıkmasıdır. 71 evet 71 hayır oyunun verildiği teklifte, sonucu TBMM Başkanının reyi belirlemiştir. Bu çalışmadan çıkarılan önemli sonuçlardan biri Men-i Müskirat Kanunu teklifinin verilmesinin örtülü sebeplerinin tespitidir. Teklifin yazılan gerekçelerinde dinî, sıhhi, içtimai, iktisadi ve beşerî sebepler ortaya konulmuştur. Oysaki teklif gerekçesinde yazılmayan fakat müzakerelerden çıkarılabilen örtülü sebepler önemlidir. Meclisteki farklı fikir cereyanlarının mücadelesi bunlardan biridir. Teklif muhafazakâr gruba mensup bir mebus tarafından verilmiştir. Müzakereler, radikal ve yenilikçi kanadı temsil eden Mustafa Kemal Paşa ve Hükûmet'e karşı, muhafazakâr kitlenin iktidarı ele geçirme mücadelesine dönüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Kanun'un çıkmaması için çaba göstermişken muhafazakâr grup teklifin kabulü için gayret sarf etmiştir. Millî Mücadele yolunda birlik ve beraberliğin sağlanması adına görüşlere saygı duyulması, teklifin kabul edilmesinin yolunu açmıştır. Neticede muhafazakârlar diğer muhalif ve doktor mebusların destekleriyle teklifi kabul ettirmişlerdir.

Dünya konjonktürünün uygunluğu da Men-i Müskirat Kanunu'nun teklif edilmesinin örtülü sebeplerindedir. Batı'da Birinci Dünya Savaşı sonrasında muhafazakâr Hristiyan grupların önderliğinde içkiyle mücadelede önemli adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiştir. Sivil toplum örgütleri ön plana çıkmış ciddiyetle içkiyle mücadeleye katılmışlardır. Bu sürecin bir adım sonrası da Men-i Müskirat Kanunu teklifinin verilmesi olmuştur. Dolayısıyla teklifin sunulmasının sebeplerinden biri Batı kamuoyunun desteğini almak olarak gösterilebilir. Zira Batı'da son yıllarda Türkler hakkında olumsuz propagandalar

¹¹⁸ Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yay., İstanbul 2008, s. 14-15; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 273-274.

¹¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt 5, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 378.

yapılmaktaydı. Türklerin kendi kendilerini yönetemeyecek, azınlıklara karşı barbarca tavır sergileyen gayri medeni bir millet olduğu fikri yayılmaya çalışılıyordu. Hâlbuki Amerika'da ve Avrupa'nın bir kısmında içkiyle mücadele cereyanları medeniyetin bir göstergesi olarak yorumlanmaktaydı. Bu anlamda içki yasağı teklifinin ve yasalaşmasında Batı'nın Türkiye aleyhindeki propagandaları boşa çıkarmak ve medeniyet yolunda önemli bir adım atıldığını göstermek amilinin de etkisi vardı.

Teklifin verilmesinin örtülü sebeplerinden birisi de İslam Dünyası'nın desteğini almaktır. Bilindiği gibi İslam dininde içki yasaklanmıştır. İslam Dünyası'nın dinî lideri sıfatına haiz Hilafet makamının merkezi İstanbul'du. Her ne kadar eski gücünü yitirmişse de Halifelik özellikle Afganistan ve Hint Müslümanları için önemli ve saygın bir müesseseydi. Millî mücadelesini veren Türkiye, Men-i Müskirat Kanunu'nu kabul etmekle İslam Dünyası'na önemli bir mesaj verecekti. Türkler, dinî kuralları tatbik eden, onlara saygı duyan, İslam Dünyası'nın önderidir. Bu nedenle gayrimüslim işgalci güçlere karşı millî mücadelesini yapan Türklere destek verilmelidir. Kanun teklifini sunan ve çıkması için çaba gösteren muhafazakâr kitlenin en önemli amaçlarından biri bu olmuştur.

Teklifin verilmesinin örtülü gerekçelerinden birinin de milliyetçilik duyguları olduğu söylenebilir. Mondros Mütarekesi'yle birlikte ülkenin işgale uğraması Türkiye'de farklı fikirlere sahip kişilerde milliyetçilik cereyanı uyandırmıştır. Mütareke'yle beraber Rum ve Ermeni azınlıkların çoğu işgalcilerle beraber hareket etmiştir. Bu tavırları Müslüman unsurlar arasında nefretle karşılanmıştır. İçki piyasasını ellerinde bulunduran gayrimüslim azınlıkların halkı zehirleyerek elde ettikleri paraları Yunan ve Ermeni işgalciler için harcadıkları düşünülmüştür. Yine ülkenin bağıcılıkla meşhur Ege ve Marmara Bölgelerinin işgal altında olması Men-i Müskirat Kanunu teklifinin verilmesini kolaylaştırmıştır. Millî Mücadele sürecinde cephe Yunanlılara ve Ermenilere karşı savaşmışken cephe gerisinde mücadele genişletilmiştir. Men-i Müskirat Kanunu teklifiyle içki piyasasını ellerinde bulunduran gayrimüslimlere savaş açılarak özellikle Rum ve Ermeni içki tüccarları etkisiz hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu mücadele işgalcilerin ülkeden çıkarılmasından sonra artarak devam etmiştir.

Kaynakça

Ahmet Rıza, “İçki ile Mücadele”, *Sebülürreşâd*, 14 Ağustos 1340/14 Ağustos 1924, Cilt 24, Sayı 612, s. 221.

Akşam, 13 Teşrîn-i Sâni 1339/13 Kasım 1923, No: 1832, s. 2.

Akşam, 26 Kânûn-ı Sâni 1340/26 Ocak 1924, No: 1966, s. 2

ALBAYRAK, Sadık, *41 Orijinal Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*, İğdaş Yay., İstanbul 1997.

ALPKAYA, Faruk, “Birinci Meclisin İçki Yasağı Men-i Müskirat Kanunu”, *Mülkiye*, Cilt 32, Sayı 258, Bahar 2008, s. 161-166.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984.

AYVERDİ İlhan; *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., Cilt 2, İstanbul 2005.

BAHAETTİN, Mehmet, *Yeni Türkçe Lügat*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2004.

ÇAVUŞ, Abdulaziz, “İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler”, *Sebülürreşâd*, 18 Kânûn-ı Sâni 1339/18 Ocak 1923, Cilt 21, Sayı 522, s. 9-10.

DEVELİOĞLU, Ferit ve KILIÇKINI, Neval, *En Yeni Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1975.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21.Baskı, Ankara 2004.

Düstur, Tertip 3, Cilt 1, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.

“Halkın Ârzûsu”, *Sebülürreşâd*, 20 Eylül 1339/20 Eylül 1923, Cilt 22, Sayı 561-562, s. 126.

“İçki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1994.

“Karadeniz Ereğlisi Osmânlı İçki Düşmanları Cem'iyeti Nizâmnâmesi”, *Sırât-ı Müstakim*, 17 Haziran 1326/30 Haziran 1910, Cilt 4, Sayı 95, s. 295-296.

KARAHANOĞULLARI, Onur, *Birinci Meclisin İçki Yasağı Men-i Müskirat Kanunu*, Phoenix Yay., Ankara 2008.

KARAKILIÇ, Cem, “Madde Bağımlılığıyla Mücadele Tarihimize Ait İlk Teşkilat Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 29, 2012, s. 1-9.

KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2000.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Eski İstanbul'da Meyhaneler Meyhane Köçekleri*, Tan Matbaası, İstanbul (ts).

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat, “Târihimizde Müskirât Mes’eleleri 1”, *Tevhîd-i Efkâr*, 24 Kânûn-ı Evvel 1339/24 Aralık 1923, No: 897-3925, s. 3.

_____, “Târihimizde Müskirât Mes’eleleri 2”, *Tevhîd-i Efkâr*, 27 Kânûn-ı Evvel 1339/27 Aralık 1923, S. 901-3929, s. 3

_____, “Târihimizde Müskirât Mes’eleleri 3”, *Tevhîd-i Efkâr*, 3 Kânûn-ı Sâni 1340/3 Ocak 1924, S. 908-3936, s. 4.

KÖSE, Osman, “XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul’da İçki ve Fuhuş Yasağı”, *Turkish Studies*, Cilt 2, Sayı 1, Kış 2007, s. 104-123.

Milaslı İsmail Hakkı, *İçki Beliyesi ve Kurtulmanın Çâreleri*, Hilal Matbaası, Dersaadet 1333.

NUR Rıza, Grace Ellison, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yay. İstanbul 2007.

ORTAYLI, İlber, *İstanbul’dan Sayfalar*, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Osmânî Men’-i Müskirât Cem’iyyeti Nizâmnâmesi, Hayriye Matbaası, İstanbul 1326.

RIZA Ahmet; “İçki ile Mücâdele”, *Sebilürreşâd*, 14 Ağustos 1340/14 Ağustos 1924, Cilt 24, Sayı 612, s. 219.

Said Tahsin, “Muhtelif Memleketlerde İspirto Kıymetlendirme Teşkilâtı”, *Zirâat Vekâletî Mecmûası*, Temmuz 1926, No: 6, s. 51.

SARISAMAN, Sadık, *I. Dönem T.B.M.M.’nde Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey’in Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 2, TBMM Matbaası, Ankara 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 3, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 4, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 5, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TEMEL, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1988.

_____, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yay. İstanbul 2008.

Vatan, 20 Teşrin-i Evvel 1339/20 Ekim 1923, No:188, s. 2.

ZAT, Vefa, *Adabıyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, İletişim Yay., İstanbul 2002.

_____, *Eski İstanbul Barları*, İletişim Yay., İstanbul 2002.

_____, *Eski İstanbul Meyhaneleri*, İletişim Yay., İstanbul 2002.

EGEMEN-EGEMENLİK KAVRAM ALANI: TARTIŞMALAR VE BİR SÖZ VARLIĞI İNCELEMESİ

Asiye Mevhibe COŞAR*

Dillerde kelime sayısı, kelimelerin yerliliği konusu farklı alanlarda tartışma konusudur. Nihai yorum, her dilin içinden çıktığı toplumun ihtiyaçlarına, dünyayı algılayış ve anlatışına bağlı olarak söz varlığını oluşturduğu görüşüne gider. Varlık sahnesine çıkışın ancak adlandırma ile mümkün olduğu anlayışına karşı John C. Condon, “Bir şeyi isimlendirebilmek onu bilmektir; bir şeyi tanımlamak onu anlamaktır.” yargısının gerçekten öte, yaygın bir inanç olduğunu savunur¹. Dolayısı ile bir kelimenin herhangi bir dilde olup olmaması sorununu, her zaman kavramın aynı şekilde ifade bulması ile ilişkilendirmemek gerektiğini anımsatır. Kelimelerin kullanıldıkları bağlamda kazandıkları değerler, anlamlar ve zamanla uğradıkları değişiklikler üzerinden dilde varlıklarının söz konusu olacağını işaret eder.

Bir dilin söz varlığını genişletmenin ya da ihtiyaca bağlı olarak ortaya çıkan kavram yahut nesnelere karşılamanın yolu, aynı oranda yeni kelime üretmekten geçer. Türkçe gibi sondan eklemeli bir dilde türetme ve ardından birleştirme, bu anlamda işlevsel olsa da sınırsız kavram ve nesne için dildeki kelime kökleri, türetme ve birleştirmeler de yeterli olamamaktadır. Türetme, yapı bilgisi (morfoloji) konusudur ve kelime düzeyinde bunu tek heceli diller dışında bükün ve ekleme şeklinde görmek mümkündür. Ancak dil ve aynı zamanda zihin, bu hususta yeni yollar bulmak konusunda mahirdir. Yaygın biçimde kullanılan türetme ve birleştirme yanında “uydurma, kalıplaşma, tarama, derleme, kısaltma, örnekseme, ödüncleme, halk etimolojisi, karma” gibi yolların da tercih edildiği görülür².

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, mcosar@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9972-9763

¹ John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, çev. Murat Çiftkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 48.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1994; Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013; Kerime Paylan, *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans

Türkçe Sözlük'te, neoljizm kelimesi ile verilen türenti, “söz türetmecilik” olarak açıklanmakta, farklı kaynaklarda “yeni öge” şeklinde karşılanmaktadır. Kamile İmer, Guilbert'ten aktararak “Yeni öge (neolojizm), ‘sözlüksel dizgedeki üretme kurallarına uygun olarak yeni sözlüksel birimlerin yaratılması’ biçiminde tanımlanmaktadır.” demektedir. Buradaki “yeni” göstergesinin dilde henüz bulunmayan bir gösteren biçiminde ortaya çıkmayı ya da eski bir gösterenle birleştirilen yeni anlamı belirttiği bilgisine atıfla bu durumda yeni bir kavramın karşılığı olarak yeni bir biçimin ortaya çıkmasından ya da var olan bir biçimin yeni bir anlamı karşılayacak şekilde kullanılmasından söz edilebileceğini vurgulamaktadır.³

Bu bağlamda Türkçe literatür açısından bakıldığında “egemenlik” kavramı etrafında biri kelimenin yerliliği biri de kavram alanı üzerine iki tartışma olduğu gözlenir.

Egemen-Egemenlik Türkçe midir?

Andreas Tietze, *egemen* kelimesini Türkçede bir neologismus (yeni öge) olarak gösterir. Bunu da “yabancılığı iki ünlü arasındaki /g/'nin /ğ/'ye dönmemiş olmasından belli olan kelime egemenlik'ten backformation'dır.” şeklinde açıklar. ‘Hâkim, hükümrân’, karşılığı ile Eski Yunanca *hēgemōn* veya *hēgúmenōs* ‘önde yürüyen, orduya emreden, başta olan’ kelimesinden ilham alınarak kullanıldığını belirttiği bu neologismadan türemiş olarak da *egemenlik* kelimesini ‘hâkim olma, hükümrânlık’ anlamları ile Fransızca *hégémonie* ve yine eski Yunanca *hēgemonía* kelimelerine bağlar.⁴

Tuncer Gülensoy, *egemen* maddesinde kelimenin eş anlamlısı olarak ‘hâkim’ kelimesini gösterir ve etimolojisini < Tü. *Ege* [iye < idi < idi] ‘sahip’ + men şeklinde açıklar⁵. İsmet Zeki Eyüboğlu da geniş bir şekilde ele aldığı *egemen* kelimesini Türkçe (iye, elinde bulunduran, sahip, bakıcı, yetiştirici) anlamında ‘eğe, ege’ kelimeleri ile men ekine bağlar⁶. “Halk dilinde eğemen (bir nesneyi elinde bulunduran, onun iyisi, yöneticisi olan),

Tezi, Denizli 2015; İsa Sarı, *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.

³ L. Guilbert, *La Creative Lexicale*, Paris-Larousse, 1975, s.31'den akt. Kamile İmer, Türkçenin Sözcüklerindeki Yeni Ögeler”, *Dilbilim Araştırmaları* 1991, Hitit Yayınevi, Ankara 1991, s. 18.

⁴ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg Yayınları, İstanbul 2002, s. 692-693.

⁵ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesinde Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 319.

⁶ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 218-219.

ekemen (kendi başına buyruk, başkalarına boyun eğmeyen) sözleri yürürlüktedir.” diyerek görüşünü desteklemek ister⁷.

Egemen kelimesini ‘hükümran, hâkim’ eş anlamlıları ile karşılayan Nevnihal Bayar, Eski Türkçe ‘sahip’ anlamına işaretle ege-ige > iye’den ege + men yapısını gösterir. Kelimenin 1935, 1942,1974 tarihli Türkçe sözlüklerdeki karşılıklarına⁸ ve yeni kelimelerle ilgili değerlendirmelere yer vererek Tahsin Banguoğlu, Faruk K. Timurtaş gibi bilim adamlarınca yanlış üretilmiş ve Yunanca *hegemoni*ya benzetilerek yapılmış olduğunun dile getirildiği, özellikle sondaki *-men* eki ile ilgili tartışmalar olduğu bilgisini aktarır. Ancak Ömer Asım Aksoy ile Ali Püsküllüoğlu ve Doğan Aksan’ın da hem eki hem kökü ile kelimenin Türkçe olduğuna ilişkin kanaatleri olduğunu söyler. Aksan’ın *ege* kelimesinin Uygur metinlerinde ‘sahip’ anlamında ve *ige* şeklinde geçtiğini, Divan’da da ‘benimsemek, sahip çıkmak’ anlamında *igenmek* geçtiğini, *egemenin* ‘ege’ye eklenen *-men* ekiyle türetilerek ‘*Türkmen, kocaman, közmen*’ gibi bir kelime olmasının ses uyumuna da uygunluğu ile benimsenen bir kelime olduğunu belirttiğini ilave eder.⁹

Bayar, *egemenlik* kelimesinin 1935 tarihli Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu’unda (egemen + lik) ‘hükümranlık, hâkimiyet’ karşılığının

⁷ Yazım ve vurgular yazara aittir. “Ege, ege sözleri ağabeyi, büyük kardeş anlamlarında da söylenir. Men ekiyse en eski dönem Türk ağızlarında da vardır. Bu nedenle Arapça *hâkimiyet* sözünün karşılığı olarak *egemenlik*’i geçersiz saymak doğru değildir. Anadolu Türkçesinde *men* ekiyle yapılmış sayısız sözcük biliniyor. **Değirmen, delişmen, kocaman** (bunun **kodaman**’la ilgisi vardır sanırız. bk. **Kodaman**), **orman, kirmen, evcimen, eleman** (elek, elemeye yarayan nesne), **ıllıman, karaman, küçümen** (küçük, ufak tefek), **göçmen, döşman** (kulakları kıvrık hayvan), **dolaman** (dönemeç, viraj), **dölemen** (koyunlarda çıkan bir mantar), **dolaman** (mantar), **çirtman** (değnek), **çıtırman** (ekin bağlarından oluşan yığın; kurumak için), **güdümen** (şimşek). Burada **men, man** ekinin, birtakım ses değişimleri sonucu yabancı kökenli sözlerle bağlantısı düşünülse bile, Anadolu halk ağzında ne denli yaygın olduğunu görüyoruz. Üstelik bu ekleri alan örnekler de, bir ikisi dışında, hepsi Türkçedir. **Men, man** ekinin yeni bir türetme olmadığı ortadadır.” İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 218, 219.[Vurgular yazara aittir.]

⁸ Bayar, Ali Püsküllüoğlu’nun kelimeye “buyruğunu yürüten, güçlü, başkasına boyun eğdiren; kendisinden daha ulu ve daha yüce bir şey tasarlanamayan” karşılıklarını verdiğini de aktarır. Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1996; Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 107.

⁹ Yazarın bağlantı verdiği yayınlardan biri için bk.: Doğan Aksan, *Tartışılan Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976 (Diğer yayınların hangi çalışmalarından yararlandığı bu maddeler için açık değildir). Bayar, s. 107-108.

olduğunu, 1974-1978 yılları arasındaki Türkçe sözlüklerde ise ‘egemen olma durumu’ ve ‘hükümlanlık, hâkimiyet’ olarak anlamlandırıldığını belirtir¹⁰.

Türkçe Sözlük’te *egemenlik*; ‘egemen olma durumu’, ‘milletin ve onun tüzel kişiliği olan devletin yetkilerinin hepsi, hükümlanlık, hâkimiyet’ şeklinde tanımlanmakta¹¹, kaynağı olarak gösterilen *hegemonya*¹² ise Latinceye bağlanarak ‘bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı’ ve ‘bir kişinin başka bir kişi üzerindeki üstünlüğü ve baskısı’ şeklinde açıklanmaktadır¹³. Bu iki tanımın eş anlamlı görünümünün altında kaynak dillerde kullanılışından doğan ayrılıklar; egemenlik kelimesinin hükümlanlık ve hâkimiyet kavramlarına gidişinde ise üçüncü bir dil olarak Arapçadaki kullanımı ve bunun Türkçeye yansımalarının izleri görülebilir. Nitekim orijinal biçimi ile ilk defa 16. yüzyılda Bodin tarafından ortaya atıldığı ifade edilen egemenliğin asıl karşılığı olan kelime, Latince “superanus” olarak gösterilmekte ve bu kelime “en yüksek” anlamı ile İngilizce “sovereignty” ve Fransızca “souverainete” kelimelerine kaynak sayılmaktadır¹⁴.

¹⁰ Bayar, s. 108.

¹¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 759.

¹² Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*’de Arapça hükümet ve Farsça rânden = sürmek kelimelerinden gelen *hükümlan* kelimesini ‘Hüküm ve saltanat süren, hâkim, hükümdar’ şeklinde anlamlandırır. Hemen akabinde gelen *hükümlânî* kelimesi için ‘hüküm süren zata mensup ve müteallik; hüküm sürme, hükümdarlık’ ifadelerini, takiben de *hukuk-ı hükümlânî* kelimesini Fransızca göstererek ‘Suzeraineté denilen ıstılah-ı siyâsinin tercümesidir.’ diyerek açıklar. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara 2015, s. 477. Raymond Williams da “Hegemony büyük olasılıkla İngilizce’ye doğrudan doğruya Yunanca yakınlıkla *egemonia*, Yunanca kök sözcük *egemon*’dan -önder, yönetici, çoğunlukla kendisinininkinden farklı bir devlette- geldi. Genellikle bir devletin bir diğeri üstünde siyasal egemenliği anlamı, 19. yüzyıldan önce yaygın değildir, ancak o zamandan bu yana sürmüş ve günümüzde bir hayli yaygınlaşmıştır; ona bağlı olarak **hegemonic** de siyasal egemenliği anlatan ya da hedefleyen politikayı dile getirir. Daha yakın zamanlarda **hegemonism** özellikle başkalarına hükmetmeye yönelik ‘büyük güç’ ya da ‘süper güç’ politikalarını anlatmak üzere kullanılmıştır. Aslında **hegemonism** belli ölçüde ‘imperialism’in yerine kullanılmaktadır.” demektir. Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı*, çev. Savaş Kılıç, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 174. [Vurgular yazara aittir]

¹³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1079.

¹⁴ Yaşar Ünal, “Egemenliğin Kurucu Unsurları ve Bireyin Otonomluğu”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt 10, Sayı 2, 2012, s. 221-250.

Günay Karaağaç¹⁵, Fransızca ‘ecumenique’den geldiğini belirttiği egemen kelimesini “Yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımsız, hâkim, hükümler” ve “Sözünü geçiren, üstünlük kazanan” anlamları ile “ekümenik” kelimesine gönderir¹⁶. İlginç biçimde Yunanca “hegumenos” [egumenos], Ortak Kültür Kavramları Sözlüğü’nde de “bir Ortodoks manastırının yöneticisi” karşılığı ile yer alır.¹⁷

Egemen-Egemenlik Kavram Alanı (Türkçede) Ne İmler?

Literatürde egemenlik konusunda teokratik ve demokratik olmak üzere iki temel yaklaşım etrafında da tartışmalar olduğu görülür. Teokratik yaklaşımlar, egemenliğin kaynağının yöneten ve yönetilenler açısından Tanrı’yı; demokratik yaklaşımlar ise egemenliğin bizzat kaynağı olarak toplumu gösterir. Böylece egemenlik konusunda ontolojik hâkimiyet Allah’ın mutlak egemenliğini belirtirken siyasî hâkimiyet ise insana özgü egemenliği ifade eder¹⁸.

İlahiyattan siyaset bilimine ve hukuk alanına kadar sosyal bilimlerde kavram ve içerik bakımından farklı analizlere tabi tutulan ve dikkat çekici bir literatüre sahip olduğu söylenebilecek “egemen” ve “egemenlik” kelimelerinin Türkçede birer “yeni öge” olup olmadığı bir tartışma konusu olabilir. Ancak barındırdığı anlamlar itibarıyla geniş bir kavram alanına da sahip olan sözcüğün Türkçenin zihin dünyasında başlangıçtan bugüne karşılandığı söz varlığının dikkat çeken bir yekûn oluşturduğunu söylemek de mümkündür.

Recai Cin, Kavramlar Dizini adlı iki ciltlik eserinin birinci cildinde “egemenlik” kavramını ‘erk’ ve ‘efendi’ maddelerine gönderir. Efendi maddesi ise ‘baş, hükümdar’ kelimelerine gönderildiği gibi kavram alanını ‘terbiyeli, amir, hâkim, komutan, kumandan, bey, ağa, kâhya, reis, patron, toprak ağası, mandater, diktatör, sahip, zimamdar, dük, duka, düşes, kont,

¹⁵ Günay Karaağaç, *Türkçenin Alıntular Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 256.

¹⁶ Burada dikkate sunulan ‘ekümenik’ kelimesi için Fransızca ‘ecumenique’ kaynak gösterilir ve “Evrensel; Hristiyan kiliselerinin birleştirilmesine ait; bütün Hristiyanlarca kabul edilen”, ‘ekümenizm’ için de (Fransızca ecumenisme) “evrensellik; Hristiyan kiliselerinin evrensel birliği için çabalama” karşılıkları verilir. Aynı eserde Hegemonya, “(< Lat. *hegemonia*) Bir devletin, bir grubun veya bir kişinin başka bir devlet, grup veya kişi üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı” şeklinde tanımlanmaktadır. Karaağaç, s. 260 ve 346.

¹⁷ Sabri Kaliç, *Ortak Kültür Kavramları Sözlüğü*, 3F Yayınları, İstanbul 2006, s. 128.

¹⁸ Ünal, s. 224.

kontes, vikont, vikontes, baron, marki, markiz, tekfur, derebeyi' gibi çoğu güç sahibi olarak nitelenebilecek sıfat ve unvanlar oluşturur¹⁹.

Dizin'de erk, *iktidar*'a gönderilir ve kavram alanı, 'ağır basmak, amir, amirane, amiriyet, amirlik, anaerki, avucu içine almak, babaerki, baş, başat, borusu ötmek, buyuran, bütüncül, cumhuriyet, demokrasi, demokratik, dikta, dikta etmek, diktatör, diktatörlük, disiplin, egemen, egemenlik, el koymak, elerki, eli uzun, emri altına almak, emrinde olmak, ensesine binmek, erk, erkli, hâkim, hakimane, hâkimiyet, hükmü altına almak, hükmünü yürütmek, hüküm geçirmek, hüküm sürmek, hükümdar, hükümdarlık, hükümet, hükümlanlık etmek, hümayun, icraî, icra kuvveti, idare etmek, idarî, iktidar mevkii, imparatorluk, istibdat, kamarilla, kralî, krallık, komuta, komutan, kumanda, kumandanlık, kuvvei müeyyide, meşrutiyet, millî hâkimiyet, monarşi, monarşik, muhtariyet, muhtariyet, müessir, mütehakkim, müteneffiz, nafiz, nizam, nüfuz, oligarşi, oligarşik, otokrasi, otokratik, otorite, parmağında oynatmak, örfi, resmî, re'sikar, saltanat, saltanat sürmek, satvet, satvetli, söz geçirmek, sözü geçmek, sözünü geçirmek, sultan, şevket, şevketli, takimerki, tedvir etmek, tekerklik, totaliter, totaliterlik, ulusal egemenlik, velâyet, yaptırım, yaptırmak, yetke, yetki, yetkili, yönetim' gibi durum ve eylem bildiren kelimelerle gösterilir.

Hegemonya, Dizin'de 'egemenlik, politika' kelimelerine gönderilirken hâkim için 'egemenlik, erk ve baş', hâkimiyet için de tekrar 'egemenlik ve erk' kelimelerine atıf yapılır. Böylece egemen-egemenlik kavram alanına giren eş anlamlıları ile birlikte 127 kelime ortaya çıkar. Bunların birbirine gönderilen tekrarları dışında 38 tanesi egemeni; 23 tanesi egemenlik uygulamasına atıf yapan deyimleri; 17 tanesi tutum ve 19 tanesi de takimerki - oligarşi, tekerklik - monarşi, elerki- demokrasi gibi yönetim biçimlerini eş anlamlılıkla imleyen bir dağılım gösterir.

Yusuf Çotuksöken, *Türkçe Anlamdaşlar ve Karşıtanamlılar Sözlüğü*'nde²⁰ kavram alanını genişletecek şekilde kelimenin karşıt anlamlılarını da *egemen* için 'tabi, bağımlı'; *egemenlik* için de 'tabiiyet, bağımlılık' olarak verir²¹.

Egemen karşısında 'tabi olmak, itaat etmek', *egemenlik* karşısında 'tabiiyet, bağımlılık' gerektirir. Böylece yalnızca aynı kökten türeyen

¹⁹ Bunlar ve karşılıklı göndermeler için bk. Recai Cin, *Kavramlar Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

²⁰ Yusuf Çotuksöken, *Türkçe Anlamdaşlar ve Karşıtanamlılar Sözlüğü*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 114.

²¹ Aynı yerde hegemonya için 'hâkimiyet, üstünlük' eş anlamlılar olarak verilirken de karşıt anlamlıları 'tabiiyet, bağımlılık' tr. Çotuksöken, s. 109.

kelimeler, eş anlamlılar değil karşıt anlamlılar²² ve giderek eşdizimlilikleri²³ de kelimenin kavram alanı belirleyicisi olur. Bülent Özkan, egemenlik kelimesinin “yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan, hükümrân, hâkim” anlamını vererek birlikte kullanımını ve eş dizimliliklerini gösterir; ‘sınıf, ideoloji, güç, özellik’ kelimeleri yanında ‘bakış açısı, durum, konum, kuşak, tepki, ulus’ kelimelerine yer verir. Mecazen “sözünü geçiren, üstünlük kazanan” anlamlarına nispetle de birlikte kullanım ve eş dizim örneklerini ‘güç, anlayış, anne, cinsiyet, çevre, dil, form, konum, kültür, mutluluk, rol, toplum’ ile karşılamıştır. Kelimenin tamlayıcılarla kullanımında yönelme mevcuttur ve bunlar da ‘manzara, ören, tepe, yer’ olarak gösterilmiştir.²⁴

Türkçenin tarihi metinlerinde egemenlik kavramı, Orhun Yazıtlarından başlayarak erkin sınırlarının töre ile belirlendiği tanrı bağışı *kut* kavramı ile ifadesini bulur.²⁵ Kültigin yazıtında “Tengri yarlıkadukın

²² Burada şahane bir tevafukla Rıza Filizok’un (www.ege-edebiyat.org) “Kavramların anlamını karşıtları belirler.” değerlendirmesine vurgu yapmak gerekir (ET: 10.11.2020).

²³ Eşdizimlilik (Alm. *kollokation*, Fr. *collocation*, İng. *collocation*). İki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer almasıdır. Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002, s. 94-95.

²⁴ Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde Ön Adlarla Adların Birliktelik Kullanımı ve Eş Dizim Sözlüğü - Derlem Tabanlı Bir Uygulama-*, TDK Yayınları, Ankara 2020, s.283-284.

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Selim Karakaş “Orhun Abideleri’nde Teokrazi Problemi ve Yabancı Dinlerin Türk Bozkır İdari Anlayışına Etkileri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s. 158-199. Karakaş, “Orhun Abideleri’nde karşımıza çıkan ve hâkimiyetin kaynağının tanrısallığını ifade eden kut anlayışı üzerinden İslam öncesi dönemde Türklerin yönetim biçimlerinin teokrazi ile bir ilgisinin kurulamayacağını söyleyebiliriz. Aksine örneklediğimiz veçhile onların zaman içinde kabul ettikleri hassaten Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm gibi yabancı dinlerin özellikle amme hukuku sahasında, diplomaside ve devletin dış politikasında belirleyici bir aygıt olmaları nedeniyle hem kadim Hint-İran siyasal geleneğinin ve hem de Türk bozkır yönetim sisteminde nim teokratik diyebileceğimiz bir yapının yerleşmesini sağladıklarını ileri sürebiliriz” demektedir. Karakaş, *age.*, s. 194. Ayrıca töre-kut ilişkisi için “Kut ve Kut’un somut delili olarak kabul edebileceğimiz Töreye bağlılık, hükümdarın egemenliğinin kaynağını ve sınırını oluşturmuştur. İktidarını Töreye göre sürdürmek mecburiyetinde olan hükümdar bu temel kaideden ayırdığı anda meşruiyetini kaybederdi. Devletin idari mekanizmasında yer alan yöneticiler de ülkede bu görüşleri destekler Ali Ahmetbeyoğlu, “Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümrânlığın Hududları”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, Cilt, 71, Sayı 1, 2020, s. 46.

üçün, [ö]züm kutum bar için, kağan olurtum.”²⁶ ve “Tenğri küç birtük için, kangım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teğ ermiş.”²⁷ cümleleri bu durumun ifadeleridir.

Kültigin yazıtında geçen “İlgerü kün tugsikka birgerü kün ortusingaru kurıgaru kün batsıkınga yırganu tün ortusingaru anta içreki bodun ko[p] m[ang]la kör[ür. Bunç]a bodun kop itdim.”²⁸ cümlesinde egemenlik, yönetim erki şeklinde tabi olunanlar üzerinden gösterilirken “[Bunç]a bodun kop itdim.” cümlesi, egemenin hareket noktası olan nizam verme sorumluluğunu anlatır. Böylece de egemenliğin karşıtı üzerinden “itaat” kavramına işaret edilir.

Divanu Lügat’it Türk’te *kut* kelimesi ‘berekat, baht, devlet, uğur’ anlamlarında kullanılırken Kutadgu Bilig’de ‘siyasal iktidar’ ve ‘egemenlik’ karşılığı ile terim olarak siyaset bilgisindeki anlamına bağlanır²⁹.

Karamanlıoğlu, Kutadgu Bilig’deki *kut* kavramının ‘devlet’ karşılığının Kanunî’nin (Muhibbi) “Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi/ Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” beytini tanık göstererek hem ‘hükümlerlik’ hem ‘saadet’ anlamıyla kullanıldığına dikkat çeker³⁰.

Mukaddimetü’l-Edeb’de de dolaylı ve dolaysız, egemenlik kavram alanına giren kelimelerin varlığı söz konusudur: ‘gücü yetmek, muktedir olmak’ anlamında *küçi yet-*, *erklen-*: ‘sahip olmak’, *erklig*: ‘patron, sahip; yönetici, kadı, başkan; hâkimiyet, ihtiyar’, *erklig bol-*: ‘idare etmek, hükmetmek, işi üzerine almak, yönetmek, ulu ve yüce olmak’, *erklik kıl-*: ‘seçmek’, *galebe kıl-*: ‘galebe etmek, hâkim olmak, üstün gelmek’, *sakla-*:

²⁶ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, Simurg Yayınevi, İstanbul 1998, s. 36. Türkiye Türkçesine aktarımı için: “Tanrı lütfettiği için, benim (de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum”. Bilge Kağan yazıtında aynı ifade tekrar eder. Tekin, s. 58.

²⁷ Tekin, s. 42. “Tanrı güç vermiş (olduğu) için babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş”. Bilge Kağan yazıtında aynı ifade tekrar eder. Tekin, s. 64.

²⁸ Tekin, s. 34. “İleri(de), gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir. Bunca halkı hep düzene soktum.” Metin, Bilge Kağan yazıtında “...anta içreki bodun kop **manga körür**” şeklinde tekrar eder. Tekin, *age.*, s. 56.

²⁹ Hakkı Büyükbaş, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adalet İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 2016, s. 28.

³⁰ A. Fehmi Karamanlıoğlu, “Kutadgu Bilig’in Diline ve Adına Dair”, *Türk Kültürü*, Sayı 98, Ankara 1970, s. 131. Çağbayır, ‘kut’un ilk ve en eski anlamının “Allah’ın ihsanı olan siyasi iktidar; egemenlik yetkisi”; sonradan kazandığı anlamının ise “mutluluk, saadet, devlet, ikbal, sürekli esenlik, gönenc” olduğunu söyler. Yaşar Çağbayır, *Egemenlik ve Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 22.

‘hükümü ve denetimi altına almak, koruyucu ve gözetici olmak; başa geçmek, idare etmek’, *saklayan tanrı*: ‘hükümü altına alıp kontrol eden Allah’, *ulu*: ‘başkan, lider; kavmin büyüğü, reisi’, *baş kişi*: ‘reis’, *ulug bol*:- ‘başkan, reis, amir olmak’, *hüküm kılğan*: ‘hükmeden’³¹. *Mukaddimetü'l-Edeb*'de egemen- egemenlik kavramları vasıflar ve yeterlikler ölçütünde kavram alanını oluşturan kelimelerle kendini gösterirken *erklik kıl*-, ‘seçmek’ anlamı ile kayda değerdir.

Değerlendirme

Egemen ve ondan isimden isim yapım eki +*llk* ile türeyen egemenlik kelimelerinin köken bilgisi konusunda kaynaklar, birkaçı hariç “yeni öge” olduğunu ileri sürer. Kelimenin köken itibarıyla Türkçe olduğuna ilişkin görüşler de yabana atılacak türden değildir. Ayrıntılı bir söz varlığı incelemesi, kavramın Türkçenin yazılı ilk kaynaklarından itibaren anlam dünyasındaki izlerini kaçınılmaz biçimde ortaya koyacaktır. Zaten söz varlığındaki birimlerin sözlüklerdeki madde başları gibi birbirinden bağımsız olmadığı, tam tersine bunların içerik açısından birbirleriyle çeşitli ilişkiler içinde bulunduğu ve birbirini sınırladığı³² düşünüldüğünde egemen-egemenlik kelimeleri, anlam alanı itibarıyla yerlidir.

Anlam alanı, yalnızca aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin zihinde meydana getirdikleri ortak alanla sınırlandırılmamalıdır. Zira karşıt anlamlı örnekleri de anlamın tamamlayıcıları olacaktır. Öte yandan birlikte kullanım ve eş dizimlilik örnekleri bu alanı genişletirken dilde kelimenin yaygınlığını da gösterir. Bu manada egemen-egemenlik kavramlarının izleri karşıt anlamları üzerinden de sürülebilir. Öyle ki egemen-egemenlik konusunda ontolojik hâkimiyetin işaret ettiği Allah'ın mutlak egemenliği vurgusu da siyasi hâkimiyetin insana özgü egemenliği düşüncesi de tarihî dönemlerinden itibaren kavram düzeyinde Türkçede çok yönlü olarak aksini bulur.

Bu akis, içinde bütün bir dünya görüşünü belirleyen sebepleri de barındırır. İbn Haldun'un ‘sahibinin gücü üstünde bir gücün bulunmaması’ anlamını verdiği *hâkimiyet* karşılığı olan *egemenlik*, geniş ifadesiyle hukuken ‘belirli bir ülke ve o ülkede oturan gerçek ve tüzel kişiler üzerinde kullanılan ve devlet kişiliğine bağlı olan, ondan ayrılmayan aslı, en yüksek

³¹ Gülşen Özçamkan Ayaz, *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2020, s. 668-394-395-419-814-815-1002-1003-1004-461.

³² Kamile İmer, vd., *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 24.

hukukî iktidar veya kudrettir.³³ Türk düşüncesinde etkin rolü ile İslamiyet ise mutlak ve sınırlandırılmaz hâkimiyetin iki cihanın sahibi Allah'a ait olduğunu ilan eder. Siyasal hâkimiyeti elinde bulunduran makam, “hilafet makamı” olarak gösterilir ve makam sahipleri de ilk insan ve onun soyundan gelecek olanlardır. Halifeler, “başkası tarafından kendi adına iş görmek üzere görevlendirilen kişiler”dir ve bu anlamda “bütün insanlar Allah'ın tayin ettiği halifelerdir.”³⁴ Yani ‘erklilik kılınmak’la, ‘kut verilmek’le erklilik görevine tayin olunan, yönetime erkine sahip olur.

Ahmetbeyoğlu, Türk devletini sadece bir soy bağına dayanan egemenlik tezahürlerinden ayıran ve bir Türk devlet felsefesinden bahsedilmesini mümkün kılan töreye riayetin meşruiyetin doğrudan kaynağı olmasına dikkat çekerek Türk düşüncesi ve tarihî süreç bağlamında devletin hiçbir zaman hükümdarın şahsi malı olmadığını ifade eder. Zira hükümdar, sadece belli ölçülerde kullanmak kaydıyla hâkimiyet hakkına sahiptir.³⁵

Türkçenin bin yılları aşan söz varlığında egemenliğin *kut*, ‘devlet [dolayısı ile egemenlik], saadet’, *kör-* ‘tabiiyet’, *içik- yükün-* ‘bağımlı olmak, baş eğmek’, *it- iğid-* ‘örgütlemek ve doyurmak’, *it- yarat-*, ‘düzenlemek’³⁶ kelimeleriyle kavram alanını yansıttığı açıktır. Kutadgu Bilig’de de sıklıkla vurgu yapılan *kut* ile beraberinde besmele karşılığı olarak “bayat atı birle sözüğ başladım / törütgen iğidgen keçürgen idim”³⁷ beyitinde geçen *iğidgen* kelimesi, ‘sahip çıkan, yönlendiren’ anlamı ile değerlendirilebilir³⁸. Böylece

³³ M. Beşir Eryarsoy, “Hâkimiyet”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınevi, Cilt 2, İstanbul 1990, s. 136.

³⁴ Eryarsoy, s. 138.

³⁵ Ahmetbeyoğlu, s. 47. Bu anlam dünyasında Türkçede siyasi irade olarak egemene bir karşı duruşun simgesi olarak Dadaloğlu'nun “Belimizde kılıcımız kirmani/Taşlı deler mızrağımın termanı/Hakkımızda devlet etmiş fermanı/Ferman padişahın dağlar bizimdir” İsmail Görkem, *Dadaloğlu*, E Yayınları, İstanbul 2006, s. 282. dizeleri ile asıl hak sahibinin erki emanet eden olduğuna dair manidar vurgusu hatırlanmalıdır.

³⁶ Tekin, s. 17.

³⁷ “Tanrı adıyla söze başladım. Yaratan, rızık veren, bağışlayan rabbim” Yaratan yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Yayımlayan: Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 12.

³⁸ Metnin “Tanrı adıyla söze başladım. Yaratan, rızık veren, bağışlayan rabbim” çevirisine yer veren ve *iğidgen* karşılığında rızık veren anlamını değerlendiren Karahan, “Arapçadaki er-Rezzâk karşılığında, Kur'an çevirilerinde rûzi bergen terimi kullanılırken sadece Kutadgu Bilig'de sözcük anlamı “besleyen” olan *iğidgen* (<iğid-gen) tabiri geçmektedir.” diyerek dönemin diğer eserlerinde bu anlamıyla geçmeyen *iğidgen* kelimesinin Yusuf Has Hacib'in türetmesi olabileceği ihtimaline değinir. Akartürk Karahan, “Karahanlı Dönemi Türkçe Kur'an Çevirilerinde Allah'ın Ad ve Sıfatları Hakkında”, *TÜBAR*, Cilt XLI, 2017, s. 145. Yazıtlarda *it-*

belirlenen algının kızıl elma ülküsü ve nizam-ı âlem ilkesi ile yüzyıllarca kıtalara yayıldığını, nihayet 100 yıl önce, 1920’de bir manifesto halinde “kayıtsız şartsız” millete tevdi edildiğini söylemek gerekir³⁹.

O hâlde bir kelimenin dilde varlığı yahut yerliliği konusu, kullanımı ve dâhil olduğu kavram alanı, anlam dairesindeki diğer kelimelerle ilişkisi bağlamında değerlendirilmelidir. Kelimeler, dolaşımında oldukları evrende, zihnin anlık idrak zamanlarında aynı anlam temelinde ortaya çıksa da zamanla ses, yapı ve anlam değişiklikleri geçirebilir. Bu bakımdan onların yerliliği oldukça göreceli bir meseledir. Öyle görünüyor ki *egemen* kelimesi, bugünkü ‘sahip’ anlamını ‘iye’den temel almış, ‘güç’e yaslanarak ‘koruyucu, besleyici, yönlendirici ve saadetin teminatı’ anlamındaki tanrısal kimliğini evrende bir yerlerde evrile evrile farklı görünümlere büründürmüştür. Eve döndüğünde anlamının biliniyor, kendisinin tanınmaz olması bu sebeple olmalıdır. Kelimelerin dilde varlık buluşu, onlara yüklenen anlamla çevrelenir çünkü anlam, giydiği elbiseye egemendir.

iğid- şeklinde ‘örgütlemek ve doyurmak’ anlamı ile geçen bu birleşik kelimenin zımnen ‘yöneten, yönlendiren, sahip çıkan’ anlamı da düşünülebilir. Bu bakımdan da kelime *egemen* ile ilişkilendirilebilir.

³⁹ Kur’an’da en-Nisâ 4/ 65; el-Mâide 5/ 47; el-En’âm 6/ 57; Yûsuf 12/ 40; eş-Şûrâ 42/ 10 sûrelerinde “Hüküm Allah’ındır” ilkesi ile özetlenen egemenlik ilkesi, “Kur’an’da mutlak manada Allah’a ait olan hâkimiyet, başta yaratıcılık sıfatı olmak üzere, sıfatlarının evrendeki tezahürü ekseninde düşünülmelidir. (...) Yönetme erki anlamındaki siyasal egemenlik ise, -temel yönlendirmeleri bu ilâhî hükümlerinin içerisinde mütalaa edilmekle birlikte- beşeridir. Hülya Terzioğlu, “Kur’an’ın ‘Hüküm Allah’ındır’ Öğretisi Üzerine (Kelam İlmi Bağlamında Değerlendirme)”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 1, 2013, s. 351, 362. 1791 Fransız anayasasında da “egemenlik tektir ve millete aittir” ilkesi dile getirilmiştir. Davut Dursun, “Egemenlik”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınevi, Cilt 1, İstanbul 1990, s. 420.

Kaynakça

AHMETBEYOĞLU, Ali, “Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümlerinin Hududları”, *Tarih Dergisi*, Cilt 71, Sayı 1, 2020, s. 29-50.

AKSAN, Doğan, *Tartışılan Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

BAYAR, Nevniâl, *Açıklamalı Yeni kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

BÜYÜKBAŞ, Hakkı, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adalet İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 2016, ss. 27-33.

CİN, Recai, *Kavramlar Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

CONDON, John C., *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, çev. Murat Çiftkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Egemenlik ve Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Türkçe Anlamdaşlar ve Karşıtamlılar Sözlüğü*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2012.

DURDUN, Davut, “Egemenlik”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınevi, Cilt 1, İstanbul 1990, ss. 419-420.

EKER, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1994.

ERYARSOY, M. Beşir, “Hâkimiyet”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınevi, Cilt 2, İstanbul 1990, ss.136-139.

EYÜPOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2017.

GÖRKEM, İsmail, *Dadaloğlu*, E Yayınları, İstanbul 2006.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesinde Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

İMER, Kamile, “Türkçenin Sözcükteki Yeni Öğeler”, *Dilbilim Araştırmaları 1991*, Hitit Yayınevi, Ankara 1991, ss.18-28.

İMER, Kamile vd., *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

KALİÇ, Sabri, *Ortak Kültür Kavramları Sözlüğü*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.

KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

KARAHAN, Akartürk, “Karahanlı Dönemi Türkçe Kur’an Çevirilerinde Allah’ın Ad ve Sıfatları Hakkında”, *TÜBAR*, Cilt XLI, 2017, ss.127-156.

KARAKAŞ, Selim, “Orhun Abideleri’nde Teokrazi Problemi ve Yabancı Dinlerin Türk Bozkır İdari Anlayışına Etkileri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2016, ss. 158-199.

KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi, “Kutadgu Bilig’in Diline ve Adına Dair”, *Türk Kültürü*, Sayı 98, Ankara 1970, ss.127-131.

ÖZÇAMKAN AYAZ, Gülşen, *Mukaddimetü’l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2020.

Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde Ön Adlarla Adların Birliktelik Kullanımı ve Eş Dizim Sözlüğü - Derlem Tabanlı Bir Uygulama-*, TDK Yayınları, Ankara 2020, s.283-284.

PAYLAN, Kerime, *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2015.

SARI, İsa, *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara 2015.

TEKİN, Talat, *Orhun Yazıtları*, Simurg Yayınevi, İstanbul 1998.

TERZİOĞLU, Hülya, “Kur’ân’ın ‘Hüküm Allah’ındır’ Öğretisi Üzerine (Kelam İlmi Bağlamında Değerlendirme)”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 1, 2013, ss. 351-364.

TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg Yayınları, İstanbul 2002.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÜNAL, Yaşar, “Egemenliğin Kurucu Unsurları ve Bireyin Otonomluğu”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt 10, Sayı 2, 2012, ss. 221-250.

VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002.

WILLIAMS, Raymond, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı*, çev. Savaş Kılıç, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Yayımlayan: Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara 2007.

İnternet Kaynakları

FİLİZOK, Rıza “Kavramların anlamını karşıtları belirler.” (www.ege-edebiyat.org), (ET: 04.12.2020)

HAYATIN VE SANATIN GERÇEĞİNİ BİRLEŞTİREN GÖSTERGE UZAMI: *DAĞ BAŞINI DUMAN ALMIŞ*

Ülkü ELİUZ*

Emrah SEFEROĞLU**

Giriş: Millî Mücadele/ Türk Kurtuluş Savaşı

“Tarih, muazzam bir erken uyarma sistemidir.”

Mustafa Kemal Atatürk

Türk İstiklâl Savaşı, esaretin sınırındaki milletin yokluk, imkânsızlık ve her türlü sıkıntı kuşatımında topyekûn verdiği varlık-yokluk mücadelesinin adıdır. Duygusal, düşünsel, eylemsel açıdan üç aşamalı gerçekleştirilen başkaldırı ile ulaşılan bağımsızlık için tam bağlılık, mutlak direniş, sarsılmaz inanç içinde askerî ve hukukî bir kavga verilir. Mustafa Kemal Atatürk’ün ‘Ya İstiklal! Ya Ölüm!’ prensibiyle hareket edilerek kazanılan ulusal başarının arka planında milletin varlığı ile varlık bulan evrensel cevher “kurtuluş arzusunun hedefi”¹ olan vatana ait simgesel açılımlar yer alır. Kolektif ruhun sindiği bu yüksek değer, fiziki niteliklerin aşıldığı iç dinamikleri ile bireylerin milletleşmesini sağlar ve kendiliğini sürekli kılar. İnsan-toprak-vatan kavramları birbiriyle içsel bağdaşım ve etkileşim içerisinde olduğundan bireysel ve toplumsal kimliğin

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, ulkueliuz@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9921-2916

** Öğretim Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Türk Dili Bölümü emrah.seferoglu@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9164-2604

¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmazzer, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 22.

kazanılmasında etkin rol üstlenen vatani savunmak, yüce ve kutsal değerleri korumak, özgürlüğün ve varoluşun güvence altına alınması demektir. En bireyselin en millîye dönüştüğü bu içtenlik mekânı, bireysel çözülmeyi engeller, millî bütünleşmeyi sağlar, milletin varlık güvencesi olur. Bireye ait her duyguyu içine alan ve onunla bütünleyen bu özdeşim mekânı kolektif oluşumun gerçekleşmesinde etkin rol oynar.

Millî Mücadele Dönemi'nde maddî ve manevî varlığın teminatı olan vatan, ülküleşmiş özneler, bütün milletin düşünselden eylemsele dönüşen şahlanışlarına, ölümlülüğü aşma çabalarına eşlik eder. Hayatın gerçeği ile sanatın gerçeği arasında metinleşen *“Dağ Başını Duman Almış”* adlı Gençlik Marşı ve Oğuz Özdeş'in aynı ismi taşıyan roman türündeki eseri; dinin, namusun, birliğin, ülkünün anlam kategorilerinin yeni'lendiği, tüm bireylerin yaşam teminatı için her şeyi feda ettiği, bireysel ve millî eylemlerin bütünleştirildiği sürecin farklı türlerde kurgulanmasıdır. İki metnin inşa edildiği göstergeler ve yapı katmanları yüzeyde Türk İstiklâl Savaşı'nın, derin anlamsal düzeyde ise değerlerden gelen olması gerek sesi'nin iletilerini kapsar.

Millî Mücadele'nin Ritmi: Gençlik Marşı/ *Dağ Başını Duman Almış*

*“Tarihi yapan akıl, mantık, muhakeme değil;
belki bunlardan ziyade hissiyattır.”*

Mustafa Kemal Atatürk

Edebiyat, genelde insanlığın, özelde toplumların geçmişte karşı karşıya kaldığı önemli olayları ayrıntısına girmeden konu edinen tarihin anlatmadığı sıradan kişi ve olaylar ile bunların bıraktığı izlerin ayrıntılarını kurgular. Oğuz Özdeş'in Türk tarihinin farklı dönemlerindeki olayları kurguladığı romanlarından *Dağ Başını Duman Almış* (1960) ile eserin başına tarihçesi montajlanan aynı adlı Gençlik Marşı, Millî Mücadele Dönemi'nin görünmez taraflarının görünür kılınarak öze dönüş çağrısının yapıldığı metinlerdir. Gençlik Marşı ilk olarak 1916 yılında İttihat Spor Sahası'nda

Yüksek Erkek Öğretmen Okulu öğrencilerinin eğitmeni, spor yöneticisi, siyasetçi Selim Sırrı Tarcan'ın nezaretinde yaptıkları Beden Eğitimi gösterileri sırasında seslendirilir.

Türkiye’de voleybol sporunun kurucusu Tarcan, 28 Mayıs 1909’da Berlin’de Uluslararası Olimpiyat Komitesi toplantılarına katılır. Aynı yıl İsveç Kraliyet Askeri Beden Eğitimi ve Cimnastik Akademisi’nde başladığı eğitim sürecinde İsveç’te yöresel kültürlerin topluma kazandırılma yöntemini ve folklor çalışmalarını gözlemler. 1911’de yurda dönerek Osmanlı’da folklor çalışmalarını başlatan Tarcan, Birinci Dünya Savaşı’nın karanlık ve karamsar günlerinde Türkçe öğretmeni ve şair Ali Ulvi Elöve’den İsveç’ten notalarını getirdiği ve Türk gençlerini coşturacağını düşündüğü “Tre trallande jantor (Şakıyan Üç Kız)” adlı halk şarkısına güfte yazmasını ister. Hazırlanan sözler ile dönemin zorlu şartlarında halka ve gençliğe umut aşılamanın amaçlandığı marş formatında düzenlenen *Dağ Başını Duman Almış*, 1915-1916 ders yılı ortalarında tamamlanarak gençlik gösterilerinde sürekli olarak kullanılır.

Sözlük anlamı itibariyle ritim, ölçü ve tempo bakımından bir topluluğun yürüyüşüne eşlik etmek üzere, birlikte ve kolay söylenebilecek nitelikte bestelenmiş, sözlü ya da sözsüz müzik parçası niteliğindeki marş, “kalabalığı bir kitle durumuna getirmenin, onda tek bir varlık oluşturduğu duygusunu uyandırmanın”² en etkili yollarından biridir. Yürüyenlerin veya topluluğun adımlarını hatırlatan marşlar, mahiyetlerine göre farklı içeriklere (matem/yahut cenaze, hücum, süvari, zafer, askerî, millî, parti) sahiptirler. Çok sevilerek büyük ilgi gören, kulaktan kulağa yayılan bu marş, önce 1916 yılında Türk Ocakları Derneği’ne Selim Sırrı tarafından önerilir; daha sonra 4 Nisan 1916’da çıkarılan yasa gereği Osmanlı Genç Dernekleri’nin

² Jean-Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul 1995, s. 74.

kuruluşu yönetmeliğinde “Terbiye-i Bedeniye Yürüyüş Marşı (Beden Terbiyesi Yürüyüş Marşı)” olarak yer alır.

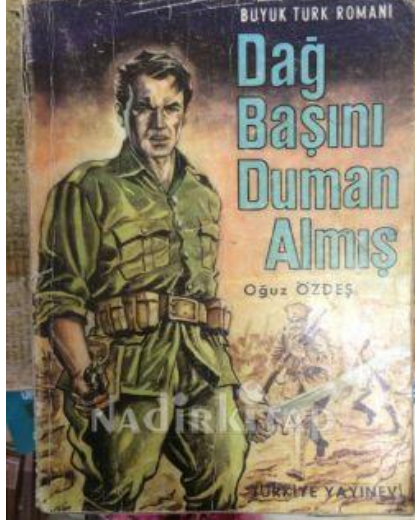
Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Mustafa Kemal ve arkadaşları ulusal kurtuluş için halkı örgütlemek amacıyla 19 Mayıs 1919'da çıktığı Samsun'da altı gün kaldıktan sonra Havza'ya geçmek üzere yola çıkarlar; kendilerini götüren araç, Havza'nın Bekdiğin mevkiinde bozulunca yaşlı şoförün arabayı tamir etmesini beklemezler; bir saat uzaklıktaki Karageçmiş köyüne doğru yürümeye başlarlar. Bu sırada Atatürk, arkadaşlarına güç vermek için çok sevdiği Gençlik Marşı'nı söylemeye başlar ve yanındakiler de ona katılır.

21 Haziran 1938'de 19 Mayıs'ın bayram kabul edilmesini öngören ve TBMM'nin kabul ettiği yasa tasarısı, cumhurbaşkanının onayına sunulur; 28 Haziran 1938'de kanunlaşmak üzere başbakanlığa bildirilir; 4 Temmuz 1938'de 3466 sayılı yasa Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer. Böylece 19 Mayıs 1935'te Atatürk Günü ve 1981 yılında Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı şeklinde ilan edilen bu tarih “Gençlik ve Spor Bayramı”, karanlıkları ve karamsarlığı dağıtan bu eser Gençlik Marşı olur.

İsinden içeriğe, içinde her şeye, her türlü olumsuzluğa rağmen var olmak üzerine inşa edilen Gençlik Marşı, bulunulan tükeniş ortamının hem tespitidir hem de çözüm önerisini açılımlayıcı niteliktedir. Türk milletinin varlık mücadelesinin insana ve evrene sinen gizli anlamlar üzerinden yansıtıldığı eserin ismi olan *Dağ Başını Duman Almış*, mücadele etmenin bireyin şey'ler dünyasından sıyrılıp kendilik bilincine kavuşabilmesi için gerekliliğine inanan tek bir kişiyi değil, kolektif yönelimle bütün milleti içine alır. Tarihsel malzemenin bir araç olarak kullanıldığı Gençlik Marşı'nın arka planında 28 Temmuz 1914 ile 30 Ağustos 1922 arası Millî Mücadele Dönemi olarak nitelenen süreçte Sevr Antlaşması ile üç kıtaya yayılmış büyük İmparatorluğun sahibi Osmanlı Devleti'nin bütün hayat merkezlerinin işgal edilmesi; Avrupa'da oluşan blokların dışında bırakılan, yenilgiler ve toprak kayıplarının yansımaları olarak önce ekonomik sorunlar daha sonra ise yalnızlık ve güvensizlik kaynaklı siyasal, sosyal çöküntüyle karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmeden dağılmaya hızla geçmesi; Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin, ordu, donanma, tükenmez insan ve ekonomik kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Çanakkale, Kafkasya, Irak, Sina-Filistin, Hicaz-Yemen, Suriye, Galıçya gibi büyük cepheelerde mücadele edilen Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi; Anadolu'nun ortalarında birkaç il hududu içinde yaşamaya mahkûm edilmesi; Mustafa Kemal önderliğinde 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından 9 Eylül 1923 İzmir'in kurtuluşuna kadar devam edecek var olma yok olma savaşı; Kuvayı Millîye'ye siyasi bir karakter taşıyan Müdafaa-i Hukuk teşkilatını

geliştirerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kuran ve millî Türk Devleti'nin ilk tohumlarını atan ruh yer alır.

Kurguya Taşınan Tarih: *Dağ Başını Duman Almış* Romanı

*“Yurt toprağı, her şey sana feda olsun;
kutlu olan sensin;
hepimiz senin için fedaiyiz”*

Mustafa Kemal Atatürk

Millî bilince sahip bir sanatkâr olan Oğuz Özdeş, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki millî eğitim sistemi içerisinde yetişen ve Cumhuriyet kazanımlarını savunan bir kişi olarak Türk inkılâplarına ve Atatürkçülüğün getirdiği yeniliklere inanır ve bu doğrultuda eserler verir. 1939'da ilk ve 1977'de son romanı yayımlanan yazarın 45 eserden oluşan yazınsal evreninde, kırk roman, bir hikâye kitabı, iki derleme, iki çizgi roman, dergi ve gazetelerde köşe yazıları vardır. Türk milletinin övülmesine, yüceltilmesine, yüksek faziletlerine, Türklük sıfatının her işi yapmaya yeteceğine dair söylemin baskın olduğu metinlerinde Türk kanı taşımanın sadece beden kuvveti, endam, güzellik değil; aynı zamanda dürüstlük, sağlam irade ve güzel ahlâk sahibi olmayı da sağladığını belirtir.

Yazarın, arka planında Türk toplumunun zihin haritalarından olan Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş doktrini yer alan tarihî romanlarından *Dağ Başını Duman Almış* (1960), Tanrısal/ hâkim bakış açısından İzmir'in işgal yıllarının anlatımıdır. Çatışma unsurlarının

Anadolu'nun işgali ve başkişi Kudret'in ilişkileri merkezli inşa edildiği eserde öykü zamanı 19 Mayıs 1919'da Yüzbaşı Kudret'in Fevzi Çakmak tarafından casusluk için görevlendirilmesiyle başlayan; 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile sona eren dört buçuk yıllık süreçtir. Geriye dönüş tekniği ile başkişinin ve norm karakter Kezban'ın karakter analizleri için çocukluk günlerine dönülerek anlatı zamanı genişletilir.

Eserin başına ayrı bir bölüm hâlinde Gençlik Marşı'nın tarihçesi eklenerek Türklerin "*başaramayacağı bir şeyin olmadığı*"³ düşüncesi rehberliğinde düzenlenen anlatı, Birinci Bölüm (İstanbul ve Anadolu'nun işgal edilmesi; başkişi Yüzbaşı Kudret'in Fevzi Çakmak Paşa tarafından Ege Bölgesi'ne çetecilik faaliyetleri başlatması için casus olarak gönderilmesi; arkadaşı Teğmen Orhan'ı Yunanlıların elinden kaçırmaması), İkinci Bölüm (Yüzbaşı Kudret, Teğmen Orhan ve Onbaşı Fethi'nin Aydın'a giderken trende patlama olması; başkişinin, babası Çanakkale'de şehit düşen Kezban ile tanışması; Kezban'ın onbaşı rütbesiyle ona ve arkadaşlarına katılması; başkişi ve arkadaşlarının Kezban'ın köyünde Millî Mücadele'ye katılacak köylüleri örgütlemesi; Ankara'daki yeni Meclisten Yüzbaşı Kudret'e yeni görev gelmesi), Üçüncü Bölüm (Yüzbaşı Kudret'in İngiliz casus Peter'in ve Kezban'ın nişanlısının yerine geçmesi; başkişinin İngiliz casus kimliğinde gemiyle Beyrut'a giderken nişanlısı Suna ile karşılaşması; şef tarafından yakalanınca Kezban'ın Yüzbaşı Kudret'in önüne geçerek ölmesi; gemidekilerin kurtulması; bu sırada Millî Mücadele'nin kazanılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi; Yüzbaşı Kudret'in binbaşı rütbesine yükselerek Suna ile Ankara'da evlenmesi) şeklinde adlandırılan üç ana bölüm; her ana bölüm, kendi içinde hem romen rakamıyla numaralanan hem de bir başlık verilen alt bölümler (birinci bölüm 8 alt bölüm, ikinci bölüm 8 alt bölüm, üçüncü bölüm 15 alt bölüm); kimi alt bölümler de yıldız ile ayrılan kısımlardan oluşur.

Vatan sevgisi ve devlet bilincinin birbirinden ayrı tutulamayacağı gerçeğinin metinleştiği, ana konusu Millî Mücadele olan eserde simgesel düzeye taşınan, Türk milletinin tarihsel anlamdaki varoluş serüvenidir; zira "tarihî roman, milliyetçiliğin millî devlet ve millî beka fikrinin kuvvetlendiği, düşman güçlerinin hissedildiği devirlerin ürünleridir."⁴ Türk ulusunun toplumsal bilinçaltına ait değerlerin kişileşmesi olan başkişi Yüzbaşı Kudret, milletin ileriye dönük varlık açılımının yansıması hâlinindedir. Manastır şehrinde yaşayan başkişi ve ailesi, babanın asker olması dolayısıyla sürekli Rum ve Sırp çetecilerin baskılarına maruz kalır; bir gece

³ Oğuz Özdeş, *Dağ Başını Duman Almış*, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1972, s. 29.

⁴ Sadık Kemal Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1982, s. 228.

yarısı iki çeteci Kudret'in annesine içinde öldürülen babasının kalbinin bulunduğu bir kutu verirler.

*"Kutunun içinde gazete kâğıdına sarılmış yumruk gibi bir şey çıkmıştı... Fakat gazete kâğıdını çıkarınca korkunç hakikat meydana çıktı. Bu babasının kalbiydi..."*⁵

Çocukluk dönemine ait bu kaybın korkunçluğunu cesaret ve mücadele şeklinde ödünçleyen başkişi, birey ve millet düzleminde 'kriz' niteliği taşıyan olay birimlerini yaşayan, 'kendi olma' ayrıcalığını kullanma gayreti ile boyut kazanan bir tip olarak sunulur. Norm karakter Kezban da ait olduğu milletin kolektif bilinç ve bilinçaltı modellerindendir: "Türk tarihinin sürekliliği içinde geçirdiği aşamalar ve bu aşamalara dayalı tipler ve eserler, Türk toplumunun zihin haritasıdır."⁶ Onun kendi oluş serüveni, "dünyanın nesnel ve yaygın bütünlüğünün biçimlenişi"⁷ ile paralel gelişen bir kendilik bilincine varma eylemidir.

*"Çarpışma gece yarısına kadar devam etmiş, babasının yanında bulunan adamlardan yarısı ölmüştü. Fakat düşman hükümetinin jandarmaları, kendilerinden daha fazla kayıp verdikleri için selameti kaçmakta bulmuşlardı. Kezban da bu çarpışmaya seyirci kalmamış, ölen adamlardan birinin tüfeğini alarak düşman jandarmalarına birkaç el ateş bile etmişti."*⁸

Metnin merkezine yerleştirilen Türk Kurtuluş Savaşı/ Millî Mücadele'si, yitimleri yazgı kabul etmeyerek başkaldıran ruhların simgesine dönüşür: "Millî sınırlarımızın kazanılmasını, vatan toprakları üzerinde halk egemenliği sistemine dayalı bağımsız Türk devletinin kurulmasını sağlayan Kurtuluş Savaşı, büyük bir kavgadır."⁹ Felaketler tarafından kuşatılmış Türk milleti/ insanı, işgaller ve zulümler ile silinme, yutulma, yok edilme tehdidi karşısında kendilik değerlerini koruma ve kendi oluş'unu gerçekleştirme zorunluluğunu duyumsayarak direnişe geçer.

"Kudret ihtiyarın(Onbaşı Fethi'nin babası) elini öptükten sonra:

-Beybaba, oğlun düşmanlara karşı döğüşmek istiyor, müsaade eder misin? Dedi.

İhtiyar titrek sesle cevap verdi:

-Oğul, erkek kısmı askere alınırken, babadan müsaade mi alınır? Askerlik çağına giren her erkek elbette vatani için döğüşecek... Zaten o döğüşmezse ben hakkımı helal etmem...

⁵ Özdeş, s. 16-17.

⁶ İbrahim Şirin, "Kolektif Kimlik İnşa Aracı Olarak Tarihi Roman," *Türk Yurdu*, Cilt 20, Sayı 153-54, 2000, s.175.

⁷ Georg Lukács, *Roman Kuramı*, çev. Sedan Uran, Say Yayınları, İstanbul 1985, s. 87.

⁸ Özdeş, s. 61.

⁹ Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Doğuşu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 71.

-Ama beybaba, biliyorsun ki oğlunuz Çanakkale Savaşı'nda bir kolunu kaybederek askerlikten ihraç edildi.

*-Oğul bu savaş başka savaflara benzemez... Bu Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'dır."*¹⁰

“Kuvayı Milliye Ruhu”¹¹ ile kavramlaşan bu başkaldırı, Türk milletinin özünde var olan bağımsızlık duygusunun “bir değer için ölümü göze al(arak)”¹² harekete geçişi ile anlam kazanır. Vatan sevgisi, haysiyet, şeref, bağımsızlık gibi kutsal değerler dizgesine sahip Türk milletinin düşünselden eylemsele dönüşen şahlanması, “tarihsel (bir) başkaldırma”¹³ dır. Mustafa Kemal Atatürk’ün “Ya İstiklal Ya Ölüm!” parolası ile özümseven Millî Mücadele, millî kimliği uçurumdan kurtaran ve Türkiye Cumhuriyeti’ni biçimlendiren bir uyanışın ifadesi hâlinindedir.

*“İzmir’e asker çıkardıktan sonra ilerleyerek Bursa ve Aydın’ı ele geçirmiş Yunanlılar, Eskişehir üzerinden tekrar saldırmışlar, fakat 10 Ocak 1921’de yapılan Birinci İnönü Savaşı’nda ilk darbeyi yemişlerdi. Bundan ders almayan Yunanlılar, tekrar Anadolu’yu istila teşebbüsüne girmişler fakat 1 Nisan 1921’de İkinci İnönü zaferi sonunda yeniden hezimete uğramışlardı.”*¹⁴

*“Türkler şimdi yeni bir savafla atıldılar. Muvaffak olurlarsa yeni bir devlet kuracaklar... Tahmin ederim ki o zaman Padişahın da, eski örf ve an’anelerin de pabucu dama atılacak.”*¹⁵

Aidiyet, umut ve mücadelenin belirleyici unsur olduğu romanda süreklilik kazanan savaflar, yenilgiler ve kayıplar ile ordu ve halk başta olmak üzere bütün devlet sistemi, gücünü kaybeder. Asker ihtiyacının artması ve cephanenin azalması verilen mücadeleyi engelleyerek çöküşü hızlandırınca yediden yetmişe bütün millet orduya katılır veya cephe gerisinde kağnılarla cephanelerin savaş alanlarına taşınması, işgalcilerin kontrolündeki cephaneliklerden silah ve mermi kaçırılması gibi eylemlerle askerin yardımına koşar.

“Harbiye’nin bahçesinde iki sıra asker dizilmiş biraz sonra, rütbeleri sökülecek subayın gelmesini bekliyordu. Hâlbuki rütbeleri sökülecek olan Yüzbaşı Kudret, cesur, atılgan, vatanını çok seven bir subaydı. Balkan

¹⁰ Özdeş, s. 39.

¹¹ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 11.

¹² Ali Osman Gündoğan, *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 117.

¹³ Gündoğan, s. 131.

¹⁴ Özdeş, s. 79.

¹⁵ Özdeş, s. 101.

Harbi'nde ve Birinci Dünya Savaşı'nda büyük yararlıklar göstermiş genç yaşına rağmen yüzbaşılığa yükselmişti. 28 yaşında ya var ya yoktu."¹⁶

Bütün milletin orduya dönüştüğü 1919-1923 yılları arasındaki sürecin anlatıldığı romanda anlatıcı, Millî Mücadele tarafında yer alır, Millî Mücadele aleyhtarı kimselere karşıdır, okurun da aynı safta yer almasına çalışır. Başkişi Kudret'in ateş etmesiyle ölen Kosta adlı Rum çetecinin "*cehennemi boyladığı*"¹⁷ ifadesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinin romanın başında epigraf olarak sunulması onun bu öznel tutumuna örnektir. Türklerin fiziki özelliklerini yücelten anlatıcı, kendilik değerlerine sahip çıkan iyi, becerikli, güçlü kişileri hamasi duygularla över; içinde bulunulan durumu aşacak kolektif bilince dikkat çeker.

*"Yüzbaşı Kudret, uzun boylu, kuvvetli, geniş omuzlu, Türk ırkının bütün özelliklerine sahip bir erkekti."*¹⁸

*"Elbette kolay değil ama başaracağız... Türkün başaramayacağı bir şey yoktur."*¹⁹

*"Elbette ya, diye gülümsedi. Türk Milleti dünyaya bedel de, neden bir onbaşı, bir çavuş, bir teğmen ve bir yüzbaşı bir bölüğe bedel olmasın? Hepsinin de gözleri yaşarmıştı. Vatan aşkıyla çarpan dört kalbin dört sebnemiydi o yaşlar..."*²⁰

Kurtuluş Savaşı'nda Halide Edip, Fatma Onbaşı, Şerife Bacı gibi tarihî kişiler, entrik kurguda Kezban ve Fatoş karakterleri ile kadınların da savaşa destek oluşları, vatan için mücadele edişleri gösterilir.

*"Kudret, Orhan ve Fethi adı kısa zamanda bütün Ege havalisinde kulaktan kulağa, ağızdan ağza yayılmış, düşman çizmesi altında yaşayan bütün Türklere kuvvet ve ilham kaynağı olmuştu. Hele bu çetelerin birinde Kezban adında bir kızın da bulunuşu, Türklere daha çok iman ve heyecan vermişti"*²¹

Tarihselliğe dönüşüm anlatısı işlevindeki romanda tarihsel söyleme müdahalede bulunma, dönemin siyasi ve kültürel konjonktürünü yansıtmaya özellikleri vardır. Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile değişen yönetim şekli ve ideolojileri toplumsal ve siyasi alanda da varlık kazanır. Millî Mücadele'yi başlatan ve yürüten ekibin daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin karar verici mevkiinde bulunması, millî karakter ve kökenleri öne çıkaran bir geleneği icat ederek bugünü geçmiş başarılarla irtibatlandıran Millî Mücadele'nin tarihsel başlangıcını gösterir.

¹⁶ Özdeş, s. 12.

¹⁷ Özdeş, s. 31.

¹⁸ Özdeş, s. 9.

¹⁹ Özdeş, s. 29.

²⁰ Özdeş, s. 45.

²¹ Özdeş, s. 58.

“Kudret, Kezban ’ın yüzüne baktı

-Bize yardım edebilir misin?

Kezban ’ın gözleri birden parladı.

-Elbette...

-Ama bize yardım etmekle hayatının her an tehlikede olduğunu unutmamalısın...

-Canımın ne kıymeti var? Yeter ki vatanımız kurtulsun.”²²

“-Askerlikte asıl olan, vatan uğrunda verilen vazifeleri başarmaktır Kezban, dedi. Vatan için katlanılan mahrumiyet ve fedakârlık kadar tatlı ve şerefli bir şey var mıdır?”²³

Sevgili simgesiyle vatana gönderimde bulunulur; sevgiliye duyulan aşk, vatan aşkıyla yer değiştirir. Ayrıca babanın ölümü veya işgalcilerle işbirliği yapması ile Padişah’ın otoritesini kaybetmesi ve işgalcilerle iş birliği içinde gösterilmesi bütünlenir. Babanın yokluğunda anne, kurtarılmayı bekleyen vatanla özdeşleştirilirken kurtarıcı olan oğul da Millî Mücadele’yi yürütecek halk şeklinde sunulur. Vatan aşkının tüm bireysel yönelimlerin üstünde aşkın bir değere dönüştüğü metinde başkişi, ait olduğu milletin kolektif bilinç ve bilinçaltı modellerinden idealleşmenin, Mustafa Kemal Atatürk’ün “Ya İstiklal Ya Ölüm!” parolası ile özümşenen Millî Mücadele’nin millî kimliği uçurumdan kurtararak Türkiye Cumhuriyeti’ni biçimlendirecek uyanışın kişisi olur.

Hayatın ve Sanatın Gerçeğini Birleştiren Gösterge Uzamı: Dağ Başını Duman Almış

*“Millî irade,
kendi istikametinde bir nehir gibi coşup taşacaktır.”*
Mustafa Kemal Atatürk

²² Özdeş, s. 51.

²³ Özdeş, s. 149.

Millete ait ortak duyguların, heyecanların, ümitlerin, birlikte var olma ve yaşama azminin, birlik inancının dile getirildiği Türk İstiklal Savaşı'nın simgesine dönüşen manzum Gençlik Marşı'nın ve Oğuz Özdeş'in tarih olgusunu yazınsal yaratının merkezine yerleştirerek kurguladığı roman türündeki eserlerinden birinin adı olan *Dağ Başını Duman Almış*, milletin yaşadığı uyanışın ve düşünsel değişimin aynı izlek çevresinde iki ayrı dizgede metinleşmesidir. İki esere de isim olan *Dağ Başını Duman Almış* ifadesi, bir özgürlük manifestosunun söylemi niteliğindedir. Geçmişte kalmış olanı veya geçmişte kalacak olanı işaret eden bu tespit cümlesi, verilen mücadele karşısındaki güçlü tavrı ve bu diriliş öyküsünün eşsiz olduğunu vurgular. Önemsememenin ve bu zorlukların aşılabacağına dair inancın sözsöz ifadesinde kurtuluş mücadelesinin devam ettiği dönemin genel ruh hâlini belirginleştirir.

Yücelik, yükseklik, kudret ve azamet simgesi dağ, “bir yandan geleceği geçmişe yönlendir(en), diğer yandan da geleceğe ait yaptırımın gerçekleşmesini”²⁴ sağlayan kolektif bilinç, otorite ve güç merkezli uzamın karşılığıdır. Değişmez olanı imleyen dağın başını duman alması, dıştan ve içten gelen her türlü tehlikelerin ve tehditlerin hem siyasi yönünün hem de verilen mücadelenin mecazi düzlemde *araf* niteliğinde oluşunun söyleme taşınarak vurgunun derinleştirilmesidir. Savaş ortamında verilen mücadelenin *duman* olarak ifade edilişi, yaşananların yok oluştan varoluşa geçişteki derecesinin belirsizlik, karanlık, tıkanıklık, çaresizlik, hüznün ve ümitsizlik göndermelerinin baskın olduğu bir tarzda gösterimidir.

*“Dağ başını duman almış,
Gümüş dere durmaz akar.
Güneş ufuktan şimdi doğar,
Yürüyelim arkadaşlar.
Sesimizi yer, gök, su dinlesin,
Sert adımlarla her yer inlesin.”*

Dış dünyadaki olağan akışın gümüş derenin akması, güneşin ufuktan doğması gibi rutinlerle devam etmesi, “duman” ile işaret edilen olumsuzluk yaratan motiflerin şekillendirdiği, içinde bulunulan sıkıntılı, zorlu sürecin tarihsel bir gerçeklik olduğuna gönderme yapılmasıdır. Türk milleti, varoluşundan itibaren zamansal ve mekânsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde benzer durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Varoluş mücadelesinin bireyselden kolektife taşındığı bu dönüm noktalarında değerlerden gelen ‘olması gerek sesi’ne duyarlı, ülküleştirilmiş öznelerin

²⁴ Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 93.

sesi, biz'leşerek yeni'den diriliş gerçekleştirilir. Romanda devletine ve milletine bağlı olan başkışı Yüzbaşı Kudret, 'duman' imgesinin karşılığı niteliğindeki Kurtuluş Savaşı'nda bağımsızlık mücadelesini ve özgürlüğü kazanmak için çaba sarfeden her bireyin temsilcisi olur. Fevzi Çakmak Paşa tarafından casusluk görevi verilen başkışı ile kişileştirilen 'biz', gelecek nesiller ile ve onlar için umut ve bağımsızlık çağrıları yapar. "*Sizde vatan sevgisi, Türk olmak gururu yok mu?*"²⁵ ifadesi ile dile getirilen bilinç, Kurtuluş Savaşı'nın arka planındaki milliyetçilik ve vatanseverlik duygularının yansımalarıdır.

*"-Oğul, bu savaş başka savaflara benzemez... Bu, Türkiye'nin kurtuluş savaşıdır... Kadın, erkek, genç, ihtiyar, sağlam ve sakat, yediden yetmiş kadar bütün Türk Milleti katılacak bu savafla..."*²⁶

Öznenin eylemleri ile şekillenen isteyim ekseninde Anadolu'nun kültürel bellek mekânı şeklinde betimlenmesi ve hatırlama figürleri olarak Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak Paşa gibi tarihî kişilerin metne dâhil edilmesi ile Kurtuluş Savaşı'nı kazandıran birlik ve aidiyet duygusu kültürel, siyasî, ekonomik bakımdan katmanlaşır.

*"-Parolamızı unutmayın arkadaşlar demişti. Nerede, ne zaman ve ne şekilde olursa olsun birbirimize ulaştıracığımız ilk haber "Dağ Başını Duman Almış" olacaktır. Bu bizim parolamızdır."*²⁷

"Tehlike anında vereceğimiz parolayı biliyorsunuz."

*-Kezban kendisini tutamayarak birden yüksek sesle: "Dağ Başını Duman Almış" diye bağırdı."*²⁸

Evrene sinen gizli anlamları okuyarak ve onlardan ödünçlenen yaşamsal kuvveti kullanarak mücadele azmi ve kararlılığı içinde hareket edilir. Her iki metinde de "*yürüyelim arkadaşlar*" hitabı ile bütün yok edici unsurların toplandığı cehenneme dönüşen savaş ortamında güven duygusu ile umut öncelenir. İnsan için iki ayakla gerçekleşen, tamamen kendi bedensel enerjisine dayalı bir etkinlik olan yürümek, doğayla, doğada en saf bulunma hâlini anlatan basit bir eylem değildir; sadeliğin, dinginliğin, sabrın ve teslimiyetin verdiği özgüvenle biçimlenen politik ve felsefi bağlamda bir var olma biçimidir.

"Kudret ayağa kalkınca, hepsi de onu takip ettiler. Dört arkadaş bir ağızdan Namık Kemal'in şiirini okudular:

*"Yara nişandır tenine erlerin,
Mevt ise son rütbesidir askerin."*

²⁵ Özdeş, s. 22.

²⁶ Özdeş, s. 39-40.

²⁷ Özdeş, s. 55.

²⁸ Özdeş, s. 68.

Altı da bir üstü de birdir yerin

Arş yiğitler vatan imdadına."²⁹

Zaman ile mekân arasındaki sıkışıklığı aşmanın pratiği hâlindeki birlikte yürüme çağrısı, bir ulusu topyekûn bir savaşa davettir. Özgürlük çağrışimleri olan bu sesleniş, tek bir kişinin sorunları ortadan kaldıramayacağı ancak birlikte ve beraber olunursa başarıya kavuşulacağı bilincinin yansımasıdır. Emir kipi ve birinci çoğul şahıs iyelik eki ile oluşturulan yürüyelim, hem sosyolojik hem de politik bir hareketin dinamosudur. Gizli özne biz, bireylerin/ toplumların milletleşmesinin eyleyenidir.

*"-Susmayınız yürüyünüz! Türk'ün ölmediğini, ölmeyeceğini dünyaya duyurunuz!"*³⁰

Vatan, bir kimsenin doğup büyüdüğü; bir milletin hâkim olarak üzerinde yaşadığı, barındığı, gerekirse uğruna canını vereceği toprak bütünüdür. Doğulan ve yaşanan bir mekânın dar çerçevesinin ötesinde kişinin kendi benliğini bulması, aidiyet duygusunu kazanması açısından da büyük önem taşır. Siyasal ve duygusal yönden bağlı olunan bu kutsal toprak parçası, ruhun özlemini duyduğu asıl ve gerçek âlemi ifade eden sosyoloji, siyaset ve tasavvuf terimine dönüşür. Vatan kelimesinin sözlük anlamı, yan anlamları ve çağrışımsal anlamları aynı noktayı işaret eder: *Aidiyet*. Gençlik Marşı'nın ikinci bölümünde "gök, deniz, dağ, taş, ağaç, kuş" gibi unsurlar ile işaret edilen vatan sevgisi, yatay düzlemden dikey/ derin boyuta taşınarak kişinin ait hissettiği, ait olduğu ve kendisine ait olan toprağı kutsamasıdır.

"Bu gök, deniz nerede var,

Nerede bu dağlar taşlar?

Bu ağaçlar güzel kuşlar,

Yürüyelim arkadaşlar.

Sesimizi yer gök su dinlesin;

Sert adımlarla her yer inlesin."

Yok olma aşamasındaki özneyi ve milleti, nesneleşmekten kurtarmak adına yapılan uyarılar ile böylesine değerli olan vatan topraklarından vazgeçmenin imkânsızlığı ve içinde bulunulan kaos ortamının doğacak güneş ile aşılabacağı vurgulanır. Bir amaç uğruna çalışan, mücadele eden yani yürüyen birey/ler, kuran ve dönüştüren etkinlikler içinde bir *gaye*/amaç belirler; bu hedefe doğru harekete geçerler. Bu gayeyi gerçekleştirme aşamasında verilen mücadele, tarihî erklerin ritmik söylemi içinde romana da taşınır. Böylece nesne olmaktan çıkarak kurucu bir özne

²⁹ Özdeş, s. 65.

³⁰ Özdeş, s. 209.

hâlinde millet yaşamına anlam katan kişilerin kendilik atılımlarının mekân boyutu, topraktaki yaratma gücünün kutsal dizgedeki doğumu olan millî ev/vatan ile simgeleştirilir.

“-Sizin vazifeniz bizim yapacaklarımızdan daha mühim nineciğim... En gizli haberimizi size yollayacağız. Siz de o haberleri ya bir diğerimize yahut merkez teşkilatına ulaştıracaksınız... Hayatınız her an tehlikede olacak... Ninenin birden gözleri parladı. Yüksek sesle: -Vatan sağ olsun da dedi. Ben ömrümü çoktan tamamladım. Bu yaştan sonra vatana hizmet imkânını bana bahsettiği için Allahıma hamdü senâ ediyorum.”³¹

“Askerlikte asıl olan vatan uğrunda verilen vazifeleri başarmaktır. Vatan için katlanılan mahrumiyet ve fedakârlık kadar tatlı ve şerefli bir şey var mıdır?”³²

Birey/millet için özgürlük, güven, varlık mekânı olan vatan, hem simge değer hem de olgusal mekân niteliğindedir. Herhangi bir toprak parçası değildir, anlam aktarıcı öge işlevindedir. Bireyin şey’ler dünyasından sıyrılıp kendilik bilincine kavuşabilmesi için bu tinsel varoluş mekânına yönelmesi kaçınılmazdır. Anne ve toprak kavramları ile içsel bağdaşım, etkileşim içerisinde olan vatan, bireysel çözülmeyi engelleyerek millî bütünleşmeyi sağlar; milletin varlık güvencesi olur. Milletin *kendi gök kubbesi altında* özgür ve güven içinde yaşadığı bu mekânın her ayrıntısı, mekânsal bir çağrı hâlinde öze/kendine dönüş olanaklarını barındırır. *“Sözcüklerle değil, gizemli sesin belirsizliğinde ifade edil(en)”³³ Dağ Başını Duman Almış* imge kafesinin kendilik bilincinin çağrısına dönüştüğü marş ve roman, kutsal dizgedeki uyarıcı/ uyandırıcı işleve sahip tinsel seslenişlerin aktarılması çerçevesinde inşa edilir.

*“Her geceyi güneş boğar,
Ülkemizin günü doğar.
Yol uzun olsa da ne var,
Yürüyelim arkadaşlar.
Sesimizi yer gök su dinlesin;
Sert adımlarla her yer inlesin.”*

Talihsiz kırılma ve trajik yazgılar karşısında varoluşsal yitimlere uğrama karşısında kurtuluş umudu, güneşin ufuktan doğuşu ile karanlıkların/gecenin sona ermesine bağlıdır. Eserin gönderici-nesne-alıcı’dan oluşan, göndericinin özneyi alıcıya bir şey iletmesi için harekete geçirdiği iletişim ekseninde İstiklal Savaşı’nın ifade ettiği anlam ve ruhu derinden kavrayan

³¹ Özdeş, s. 68.

³² Özdeş, s. 149.

³³ Abdülkadir Çüçen, *Heidegger’de Varlık ve Zaman*, Asa Yayınları, Bursa 1997, s. 65.

Türk milleti/ biz tarafından alıcı konumundaki gençlik, tüm millî ve ilahi değerler dizgesi iletilerek uyanışa, dirilişe ve doğuşa davet edilir.

“Kudret gözlerini kırmızılığı gittikçe kaybolmakta olan ufka dikerek tok bir sesle cevap verdi. –Tanrı Türk’ü korusun!”³⁴

“Ufukta hafif bir aydınlık belirmişti... Bu yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti’ne altın ışıklar saçan güneşin ilk ışıklarıydı”³⁵

Bu özgürlüğü duyumsama ve sorumluluk bilincine ulaşma davetinde kaygı ve korkunun egemenliğinde bilinmeze doğru sürüklenen ve “gitgide karanlığın yüreğine saplan(an)”³⁶ birey/lerin kapalı varlık konumundan açık varlık konumuna geçişini sağlamak hedeflenir. Kendini tanıma, anlama, olanaklarını bilme sürecinde kişiyi pasif durumdan aktif hâle geçiren bu çağrıya kayıtsız kalmak mümkün değildir.

³⁴ Özdeş, s. 56.

³⁵ Özdeş, s. 204.

³⁶ Joseph Conrad, *Karanlığın Yüreği*, çev. Sinan Fişek, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 51.

Sonuç

“Tarih, ne güzel aynadır.”

Mustafa Kemal Atatürk

Bireyin kendi bireysel mitini oluşturma sürecinin zamansal ifadesi olan tarih, soylu amaç ve isteklerin, yüksek idealist normların, benimsenmiş kıymet hükümlerinin kendi oluştaki etkinliğine tanıklık eder. Oğuz Özdeş’in tarih olgusunun yazınsal yaratının merkezine yerleştirilerek Türk tarihinin farklı dönemlerindeki olayları kurguladığı *Dağ Başını Duman Almış* ile eserin başına tarihçesi montajlanan aynı adlı Gençlik Marşı, kötülüğün haritasının çizilmeye çalışıldığı Türk tarihinin dönüm noktalarından ve en acı dönemlerinden Millî Mücadele’nin varoluşsal bir çağrıya dönüşümünün marş ve roman formunda aktarımıdır. Cepheler, göçler, sürgünler, salgın hastalıklar, kitlesel ölümler ile korku ve kaygı sarmalına dönüşen tarihsel anlamdaki varoluş serüveninde büyük tarihin sosyal ve politik dayatmaları ile kuşatılan küçük tarihin görünmez tarafları öze dönüş çağrısı merkezli görünür kılınır. Vatan sevgisi, haysiyet, şeref, bağımsızlık gibi kutsal değerler dizgesine sahip Türk milletini uçurumdan kurtaran ve Türkiye Cumhuriyeti’ni biçimlendiren uyanışın ifadesi halinde iki metin aracılığıyla birey ve millet düzleminde beyin-kalp arasındaki engeller kaldırılmaya, tıkalı damarlar işler hale getirilmeye çalışılır. Böylece bireyden sadece kendisinden değil, başkalarından da sorumlu olduğunun bilinci ile hareket etmesi; sorumluluklarını eyleme dönüştürerek yaşamsal sürece katılması; milletin, devletin içinde bulunduğu şartları ve yapılması gerekleri fark ederek kurtuluşun, millî birlik beraberlikle mümkün olabileceğini anlaması beklenir.

Millî bilinçle yoğrulmuş engin ve coşkun ruhların farkındalık düzeyinin metinleştiği *Dağ Başını Duman Almış*’ta, Türk ulusunun toplumsal bilinçaltına ait değerlerin kişileştiği biz ile milletin ileriye dönük varlık açılımları simgesel düzeye taşınır. Millî menfaatlerin öncelendiği süreçte büyük yangında yok edilme/ yok olma tehdidi karşısında kendilik değerlerini koruyacak, kendi oluşunu gerçekleştirme zorunluluğunu duyumsayan bireyin küllerinden yeniden doğmasını sağlayacak olan bu ruhtur.

Kaynakça

AĞAOĞLU, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

BOURDIEU, Pierre, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2014.

CONRAD, Joseph, *Karanlığın Yüreği*, çev. Sinan Fişek, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

COŞKUN, Alev, *Kuvayı Milliye'nin Doğuşu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997.

ÇÜÇEN, Abdülkadir, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Yayınları, Bursa 1997.

DOMENACH, Jean-Marie, *Politika ve Propaganda*, çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul 1995.

GÜNDOĞAN, Ali Osman, *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 1997.

JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

LUKÁCS, Georg, *Roman Kuramı*, çev. Sedan Uran, Say Yayınları, İstanbul 1985.

ÖZDEŞ, Oğuz, *Dağ Başını Duman Almış*, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1972.

ŞİRİN, İbrahim, "Kolektif Kimlik İnşa Aracı Olarak Tarihi Roman" *Türk Yurdu*, Cilt 20, Sayı 153-54, 2000, s.170-178.

TURAL, Sadık Kemal, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1982.

YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU'NUN MİLLÎ SAVAŞ HİKÂYESLERİ'NDE KOŞUTLUK

Bahadır GÜNEŞ*

Giriş

Yakup Kadri Karaosmanoğlu¹, Türk Edebiyatının en üretken yazarlarından biridir. 1889 yılında Kahire'de doğan, ilkokula başlama yaşlarında ailesiyle birlikte Manisa'ya yerleşen Karaosmanoğlu, ilköğreniminin büyük bir bölümünü Manisa'da; devamını ise İzmir'de tamamlar. 1905'te ailesiyle birlikte tekrar Mısır'a dönerek İskenderiye'deki Frères Fransız Okuluna kaydolar. Bir yıl sonra da ortaöğrenimini tamamlayarak mezun olur.

1908 yılının başlarında ailesiyle birlikte İstanbul'a döner. Mekteb-i Hukuka giren Karaosmanoğlu, 1909 yılında Fecr-i Atı topluluğunun ilk toplantısına katılır. Mekteb-i Hukuktan mezun olmadan ayrılan yazarın ilk yazıları bu yıllarda yayımlanır. 1915 yılında Üsküdar İdadisinde edebiyat ve felsefe öğretmenliği yapmaya başlar.

Öyküleri genellikle *İkdam* gazetesinde yayımlanan yazar, 1916'da tüberküloz hastalığının tedavisi için İsviçre'ye gider. İsviçre dönüşü *İkdam* gazetesinde köşe yazarlığına başlar. 1921 yılında Millî Mücadele'nin zorlu yıllarında Ankara'ya çağrılır. Bu süreçte *Kiralık Konak*, *Nur Baba*, *Okun Ucundan*, *İzmir'den Bursa'ya* (Halide Edip, Falih Rıfki, Mehmet Asım ile), *Kadınlık ve Kadınlarımız* adlı eserleri yayımlanır.

1923'te Leman Hanım ile evlenen Karaosmanoğlu, aynı yıl Mardin milletvekili olarak TBMM'ye girer. Akciğer tedavisi için 1926'da ikinci kez İsviçre'ye gider. Bu yıllarda *Hüküm Gecesi*, *Sodom ve Gomore* adlı eserleri yayımlanır.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, bahadirgunes@ktu.edu.tr/
bahadir.gunes@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4074-2757

¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun öz geçmişi hakkında bu bölümde verilen bilgiler, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 173-175'ten alıntılanmıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1932’de Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya Aydemir ile *Kadro* dergisini yayımlar. Üç yıl süreyle yayımlanan dergi, yazarın 1934’te büyükelçilik görevine atanmasıyla kapanır. Bu süreçte Manisa milletvekili olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Millî Mücadele gözlemlerinden ve Anadolu Mezalimini Tahkik Komisyonu ile birlikte çalıştığı dönemden yararlanarak 1932’de *Yaban*; 1934’te ise *Ankara* adlı romanlarını yayımlar.

İlk önce Tiran elçiliği görevine atanan yazar, daha sonra sırasıyla Prag, La Haye, Bern’de elçilik görevini üstlenir. Tahran elçiliğinin ardından 1951’de tekrar Bern’e atanır. Bu görevi de üç yıl sürdüren yazar, daha sonra emekli olur. Elçilik görevleri nedeniyle yurt dışındayken bir monografi olan *Atatürk* ve anılarını içeren *Zoraki Diplomat, Anamın Kitabı* adlı eserlerini kaleme alır. Ayrıca bu süreçte iki ciltlik *Panorama* adlı romanını yazar. 1960 yılında Kurucu Meclis üyeliğine getirilen Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1961 yılında memleketi Manisa’dan milletvekili seçilir. Bu görevi 1965 yılına kadar sürdüren yazar, 1974’te Ankara’da vefat eder. Mezarı İstanbul Beşiktaş’taki Yahya Efendi Mezarlığındadır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, eserleri çok okunan, eserleri üzerinde çok sayıda akademik araştırma yapılan bir ediptir. Özellikle Millî Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecine tanıklık etmiş bir yazar olması dolayısıyla bu çalışmada yazarın *Millî Savaş Hikâyeleri* adlı eserinde yer alan 1920 tarihli hikâyeler incelenmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Millî Mücadele döneminin gerçek olaylarına dayanarak kaleme aldığı *Millî Savaş Hikâyeleri*’nde savaşın getirdiği zorluklarla baş etmeğe çalışan Batı Anadolu insanı ve uğradığı felaketler anlatılır. Bu hikâyelerde hem savaşın içinde ezilen insanların çileleri hem de yakın gelecekte aynı topraklarda yaşanacak olumlu gelişmelerin haberleri dile getirilir.

Koşutluk

Bir metinde okuyucu veya dinleyicinin ilgisini metne yönlendirmek isteyen yazar, söz konusu metnin içinde kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri veya çeşitli dil unsurlarını uygun yerlerde kullanarak anlatımda bir düzen oluşturmaya çalışır. Yazarın üslubunun da önemli bir parçası olan ve bu uyumu sağlayan dilsel veriler başta yinelemeler, karşıtlık, benzetme olmak üzere birçok yapı ve anlam unsurunu içerecek şekilde farklı başlıklar altında ele alınabilmektedir². Metnin anlatımını zenginleştiren, metne ahenk

² Koşut sözler, metin içinde kelime grupları ve cümlelerde yerli yerinde kullanılarak metnin akıcılığını artırır. Bu tür sözler içinde tekrarlanan kelime, kelime grubu

katan ve dilin olanaklarından yararlanarak oluşturulan unsurlardan biri de koşutluktur. *Koşutluk*, “iki çizginin koşut olması, paralellik”; “olay, düşünce vb. arasında benzerlik bulunması durumu”³; “birbiriyle bağıntılı sözcükler, sözcük öbekleri ve tümceler arasındaki yapı benzerliği”⁴; “bazı sözcüklerin, sözcük öbeklerinin, tümcelerin ya da bölüklerin sözdizim bakımından aynı tip bir yapı taşımalarıdır.”⁵; “bir yapının değişik içerikler ile yinelenmesidir.”⁶ Aksan da Latince *parallelismus* olarak adlandırılan retorik ve stilistik kavramının, yapıcı eş grupların, kimi zaman da anlamca birbirine koşut anlatım birimlerinin yinelenmesini anlattığını belirtir⁷.

Türk dilinin en eski metinleri olan Orhun Yazıtlarında koşutluk adı verilen uyumlu ve ahenkli sözler bütününe çok sayıda örneği mevcuttur. Tekin, koşutluk teriminin Orhun Yazıtlarında kullanılan dilin tipik özelliklerinden biri olduğunu, yazıtlardaki eşit unsurlu cümle parçaları ile birleşik sıra cümlelerinin anlatıma etkinlik ve güzellik kattığını belirtir⁸. Orhun Yazıtlarında geçen koşutluk örneklerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

gibi dil unsurları görülebilmektedir. Bu anlamda özellikle şiir dilinde önemli bir ahenk unsuru olan tekrarlar / yinelemeler öne çıkar. Yinelemeler, niteliklerine göre birçok başlık altında değerlendirilerek özellikle şiir dili üzerine yapılan incelemelerde sıklıkla ele alınan dilbilimsel bir terimdir. Dolayısıyla bütün türleriyle yinelemelerin deyimlerde, atasözlerinde, kalıp sözlerde de görülmesi, bunların sözlerin zihinde kalıcılığını sağlama ve oluşturduğu melodi nedeniyle insana zevk verme gibi özelliklerinden kaynaklanır. Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001, s. 114-140, 259; Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara 2006, s. 205.

³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 1223.

⁴ Özünlü, s. 258.

⁵ Nazan Tutaş, “Yazınsal Metinlerde Biçimbilimsel İnceleme”, *Littera*, Cilt 19, 2006, s. 10, http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/19_cilt/18tutas.pdf (Edinme Tarihi: 24.9.2020).

⁶ Metnin bilgiselliğini azaltan gereksiz sözcük, sözcük grubu ya da tümce yinelemesinin önüne biçimsel bir koşutluk sağlanarak geçilir. Yani benzer dilsel yapılar yinelenerek metne akıcılık ve anlam zenginliği kazandırılır. İlker Aydın; Gülşen Torusdağ, “Türkçe Öğretimi Çerçevesinde Yazınsal Bir Metin Çözümleme Örneği Olarak Refik Halit Karay’ın *Garip Bir Hediye’si*”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2014, s. 123.

⁷ Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000, s. 120.

⁸ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları (Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*, Simurg Yayınları, İstanbul 1998, s. 17.

Üze kök tenğri, asra yağız yer kılntukda “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında”⁹,

Bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş “Akıllı hakanlar imiş, cesur hakanlar imiş”¹⁰,

Tabgaç bodun sabı süçig, agısı yımşak ermiş “Çin milletinin sözü tatlı; ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş”¹¹,

Çıganý bodunug bay kılum, az bodunug üküş kılum “Yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım”¹²,

Kanğım kagan illigig ilsiretmış, kaganlığıg kagansıratmış “Babam hakan devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış”¹³...

Türk dilinin en eski kaynaklarından itibaren tespit edilebilen koşutluk örnekleri, Türkçenin tarihsel süreci içinde dilin farklı kaynaklardan beslenerek anlatım inceliklerini artırmasıyla birlikte daha çok eserde kendisini göstermiştir. Türk dilinin farklı kollarını temsil eden her lehçede bu özelliğe dair çok sayıda örneği tespit etmek mümkündür. Bu durum, Batı Türkçesinin bugünkü temsilcilerinden biri olan Türkiye Türkçesi ve bu lehçeyle kaleme alınan eserler için de geçerlidir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Millî Savaş Hikâyeleri*'nde Koşutluk

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Millî Savaş Hikâyeleri* adlı eserinde yer alan 1920 tarihli hikâyelerinde tespit edilen koşutluk örnekleri, iki ana başlık altında toplanarak değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi *anlam bakımından/kelimelerle sağlanan koşutluk*; ikincisi ise *yapı bakımından/ eklerle sağlanan koşutluktur*.

Anlam Bakımından/Kelimelerle Sağlanan Koşutluk

Anlam bakımından/kelimelerle sağlanan koşutluk örnekleri; bağlaçlarla kurulanlar, birbirini çağrıştıran kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşanlar, aynı pekiştirme unsurunun tekrarıyla oluşanlar, soru edatı ve soru zarfı ile oluşanlar şeklinde sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

⁹ Tekin, s. 17.

¹⁰ Tekin, s. 17.

¹¹ Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yayınları, Ankara 2005, s. 9,

¹² Alyılmaz, s. 105.

¹³ Tekin, s. 18.

1. Bağlaçlarla Kurulanlar

Çalışmaya konu olan hikâyelerde bağlaçlar kullanılarak meydana getirilen koşutluklar, bağlama grubu şeklinde olanlar (denklik ve karşıtlık özelliğiyle) ve ikiden çok bağlaç yardımıyla kurulanlar şeklindedir.

1.1. Bağlama Grubu Şeklinde Olanlar

Bağlama grubu şeklindeki koşutluklarda anlatımda ahengi meydana getiren unsurlar arasında anlamca denklik ve karşıtlık üzerine kelimeler kullanıldığı görülmüştür.

1.1.1. Bağlanan Sözlerde Denklik

Bağlaçlarla bir araya getirilen sözlerdeki denklik, ilgili sözlerin birbirlerini anlam bakımından tamamlaması şeklindedir. Bu tür koşutluklar, *isim+bağlaç+isim* ile *bağlaç+isim+bağlaç+isim* kuruluş özelliğine sahiptir.

İsim+Bağlaç+İsim Yapısındaki

İsim+bağlaç+isim yapısındaki koşutlukların sayısı 13'tür. Söz konusu bağlama gruplarının tamamı "ve" bağlacıyla bağlanmıştır. Bu tür koşutluklarda koşutluğu oluşturan yalnız bağlaçlar değildir; bağlaçların dışında kalan sözler de anlamca birbirine yakın veya birbirini tamamlama özellikleriyle ilgili ifadedeki koşutluğu belirginleştirmektedir.

hurafeler, üstureler [efsaneler] ve masallar (Bir Meczup, s. 43)

huysuz ve öfkeli (Hem Katil Hem Müttehim, s. 49)

pek huysuz ve pek terbiyesiz (Hem Katil Hem Müttehim, s. 51)

yemek ve içmek (Hem Katil Hem Müttehim, s. 51)

kibirli ve azametli (Hem Katil Hem Müttehim, s. 52)

tavır ve eda (Utaç, s. 61)

harekâtına biraz emniyet ve sesine biraz sükûnet (Utaç, s. 62)

mağmum [kederli] ve münzevi (Hasretten Hasrete, s. 68)

gayrimeşru ve gayrımillî (Katmerli Bir Hıyanet, s. 88)

emniyet ve itimat (Katmerli Bir Hıyanet, s. 90)

bezgin ve uyusuk (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 133)

şuh ve çapkın (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 133)

alil [hasta] ve sakat (Gizli Posta I, s. 140).

Bağlaç+İsim+Bağlaç+İsim Yapısındakiler

Bağlaç+isim+bağlaç+isim yapısındaki koşutlukların sayısı 7'dir. Bunlardan 1 tanesinde “ya...ya...” bağlacı kullanılırken 6 tanesinde “ne...ne...” bağlacı kullanılmıştır. Burada gösterilen örneklerde de bağlaçların dışındaki sözcükler, koşutluğu belirginleştirmektedir: “ilim tarikiyle/aşk tarikiyle; gözleri/kalbi; harpte/esarete; bir hayret/bir meserret; muayyen bir siması/derunî bir ifadesi; daha rahat/daha mesut; evlerde aradığım hararet/dostlarda bildiğim samimiyet”.

ya ilim tarikiyle ya aşk tarikiyle (Bir Meczip, s. 45)

ne gözleri ne kalbi (Hasretten Hasrete, s. 67)

ne harpte ne esarete (Hasretten Hasrete, s. 68)

ne bir hayret ne de bir meserret [sevinç] (Hasretten Hasrete, s. 69)

ne muayyen bir siması ne deruni [samimi] bir ifadesi (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 133)

ne daha rahat ne daha mesut (Gizli Posta II, s. 144)

ne evlerde aradığım hararet ne dostlarda bildiğim samimiyet (Gizli Posta III, s. 147).

1.1.2. Bağlanan Sözcüklerde Karşıtlık

Bağlaçlarla bir araya getirilen koşutluklarda bağlanan sözcükler arasındaki karşıtlıkların sayısı, denk olanlara göre daha azdır. Tespit edilen örnekler arasında hem *isim+bağlaç+isim* hem de *bağlaç+isim+bağlaç+isim* yapısında koşutluklar mevcuttur.

İsim+Bağlaç+İsim Yapısındakiler

Bu tür özelliğe sahip tek koşutluk örneği tespit edilebilmiştir. Söz konusu örnekte bağlama unsuru olarak “ve” bağlacı kullanılmıştır.

nikbet [felaket, talihsizlik] ve selamet (Bir Meczip, s. 44).

Bağlaç+İsim+Bağlaç+İsim Yapısındakiler

İki örneğin tespit edildiği bu tür bağlama grubu özelliği taşıyan koşutlukta “kâh...kâh...” ve “ya...ya...” bağlaçları kullanılmıştır. Ayrıca ikinci örnekteki karşıtlığı vurgulayan (dönüş/gidiş) unsurlar yanında, tekrar eden “cephe” sözcüğü, koşutluğun derecesini artırmıştır.

kâh yaya kâh atlı (Düşmana İltihak, s. 94)

ya cephe dönüşü ya cephe gidişi (Gizli Posta I, s. 139).

1.2. İkiden Çok Bağlaçla Oluşturulanlar

İkiden çok bağlaçın kullanıldığı koşutluklar, genellikle birden çok bağlama grubunu içerebilmektedir. Bu kapsamda tespit edilen örneklerin sayısı 5'tir. Örneklerin 3 tanesinde “ne...ne...ne...” bağlacı; 2 tanesinde ise “ve” bağlacı kullanılmıştır. Bağlaçların dışında kalan sözler arasındaki uyum, koşutluğu belirginleştirmiştir: “üzümümüzü/incirimizi/buğdayımızı; vahşi ve ürkek/nevazişkâr ve munis; ölenler benim hakiki nişanlılarım/ölenler benim en vefalı sevdalılarım; güzel-çirkin/genç-ihtiyar/zengin-fakir; çehreler eski çehrelere/fikirler eski fikirlere/hisler eski hislere”.

ne üzümümüzü ne incirimizi ne buğdayımızı (Hem Katil Hem Müttehim, s. 53)

bakışları vahşi ve ürkek, fakat tavırları nevazişkâr [gönül alıcı] ve munis [sıcakkanlı] (Hasretten Hasrete, s. 71)

ölenler benim hakiki nişanlılarım ve ölenler benim en vefalı sevdalılarım (Gizli Posta I, s. 140)

ne güzel ne çirkin ne genç ne ihtiyar ne zengin ne fakir (Gizli Posta I, s. 141)

ne çehreler eski çehrelere ne fikirler eski fikirlere ne hisler eski hislere (Gizli Posta III, s. 147).

2. Birbirini Çağrıştıran Kelimelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

Bağlaç kullanılmadan anlamca birbirine yakın kelimelerin genellikle yan yana; zaman zaman da aynı bağlam içinde kullanılmasıyla oluşan bu tür koşutlukların sayısı 8'dir. Bu koşutluklardan 3 tanesinde uyumu meydana getiren sözler yan yana; 5 tanesinde ise aralıklı kullanılmıştır.

doyurup beslemek (Bir Meczup, s. 43)

aslan gibi yiğit, delikanlı (Bir Meczup, s. 45)

yaratan kapansın, kanın dinsin (Bir Meczup, s. 46)

meyhaneler, kerhaneler, kumarhaneler (Hem Katil Hem Müttehim, s. 53)

uğramadığım şehir, konaklamadığım köy (Utaç, s. 62)

yabancı bayraklarla donanmış pencereler; yabancı harflerle yazılı ilanlarla kaplanmış duvarlar (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 134)

ben, edebiyat âleminde iyice tanınmış bir şair, sen resim meraklıları muhitinde oldukça sevilen bir ressam (Gizli Posta II, s. 144)

her hareketinde bir başka adilik, her kıyafette bir başka bayağılık
(Bir Yurt Yergisi, s. 153).

3. Aynı Pekiştirme Unsurunun Tekrarıyla Oluşanlar

İncelenen hikâyelerde koşutluğu sağlayan unsurlar arasında, sözlerin başında yer alan bazı zarf ve zamirleri de saymak mümkündür. Bu tür koşutlukların sayısı 4'tür. Bunlardan 2 tanesinde “ne” zarfı; 1 tanesinde “kimi” zamiri; 1 tanesinde de “en” zarfı kullanılmıştır. Ancak bu örneklerde koşutluğu sağlayan başka unsurlar da vardır; birinci örnekteki “beşatli/süslü/eğlenceli/rahat”; ikinci örnekteki “edepsizce bir azamet/köpekçe bir inkıyat”; üçüncü örnekteki “utangaç/çekingen/cüretsiz” ile dördüncü örnekteki “eski bir şehir/viran bir köy” sözleri örnek ifadelerdeki koşutluğu pekiştirmiştir.

yüzler ne beşatli [güleryüzlü]; gazinolar ne süslü; barlar ne eğlenceli; lokantalar ne rahat (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 137)

kimine edepsizce bir azamet, kimine köpekçe bir inkıyat [itaat, teslimiyet] (Hem Katil Hem Müttehim, s. 52)

en utangaç, en çekingen, en cüretsiz (Gizli Posta III, s. 148)

ne eski bir şehir ne viran bir köy (Bir Yurt Yergisi, s. 151).

4. Soru Edatı ve Soru Zarfı ile Oluşanlar

Anlatımda koşutluk oluşturan unsurlardan biri de soru edatı, soru zamiri, soru sıfatı, soru zarfı gibi dil unsurlarıdır. İncelenen hikâyelerde bu türden olmak üzere 2 örnek tespit edilebilmiştir. Bunlardan 1 tanesinde “hani” soru zarfı; diğesinde ise “mi” soru edatı kullanılmıştır. Bu örneklerde de başka koşutluk örnekleri vardır. Birinci örnekte geçen “para/ticaret” ile ikinci örnekteki “bu/o kadar/hazin-güzel” sözleri koşutluğa katkıda bulunmuştur.

Hani para, hani ticaret? (Hem Katil Hem Müttehim, s. 53)

Bu zabıt o kadar hazin mi idi? Bu kız o kadar güzel mi idi?
(Hasretten Hasrete, s. 71).

Yapı Bakımından / Eklerle Sağlanan Koşutluk

Metinde ahengi sağlayan unsurlardan biri de eklerle sağlanan koşutluktur. Herhangi bir kelime, kelime grubu ve cümlede tekrar edilen ekler, anlatımda koşutluğu sağlayabilmektedir.

1. Aynı Eklerin Tekrar Edildiği Sözcükler

Aynı söz grubu içinde aynı yapım ve çekim eklerinin tekrar edilmesi koşutluğu sağlayan önemli birer unsur olarak ortaya çıkar. İncelenen hikâyelerde tespit edilen koşutluklarda çekim eklerinin sıklıkla tekrarlandığı görülür.

Çekim Eklerinin Tekrarı

Koşutluk örnekleri tespit edilen hikâyelerde yapısal koşutluğu sağlayan unsurlar içinde özellikle çekim ekleri öne çıkmakta, çekim ekleriyle ilgili örneklerin büyük bölümünü ise isim çekim ekleri oluşturmaktadır. Tekrar edilen isim çekim ekleri içinde özellikle +lAr çokluk eki diğer eklerle göre daha belirgindir. Bunun yanında teklik birinci şahıs iyelik eki +Im; teklik üçüncü şahıs iyelik eki +(s)I/U; çokluk birinci şahıs iyelik eki +ImIz / +UmUz ile yaklaşma / yönelme hâli eki +A; belirtme / yükleme hâli eki +I; bulunma hâli eki +DA örnek sözcüklerde yapıca koşutluğu sağlayan eklerdendir.

hurafeler, üstureler [efsaneler] ve masallar (Bir Meczip, s. 43)

meyhaneler, kerhaneler, kumarhaneler (Hem Katil Hem Müttehim, s. 53)

ne üzümüümüzü ne incirimizi ne buğdayımızı (Hem Katil Hem Müttehim, s. 53)

uğramadığım şehir, konaklamadığım köy (Utancı, s. 62)

ne gözleri ne kalbi (Hasretten Hasrete, s. 67)

ne harpte ne esarete (Hasretten Hasrete, s. 68)

ne muayyen bir siması ne deruni [samimi] bir ifadesi (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 133)

yabancı bayraklarla donanmış pencereler; yabancı harflerle yazılı ilanlarla kaplanmış duvarlar (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 134)

ya cephe dönüşü ya cephe gidişi (Gizli Posta I, s. 139).

ölenler benim hakiki nişanlılarım ve ölenler benim en vefalı sevdalılarım (Gizli Posta I, s. 140)

ne çehreler eski çehrelere ne fikirler eski fikirlere, ne hisler eski hislere (Gizli Posta III, s. 147).

Yapım Eklerinin Tekrarı

Tekrar edilen yapım eklerinden isimden isim yapan +sIz/ +sUz; +II / +IU; +III ekleri, koşutluğa katkıda bulunarak ahengi artırıcı bir özellik sergiler.

pek huysuz ve pek terbiyesiz (Hem Katil Hem Müttehim, s. 51)

kibirli ve azametli (Hem Katil Hem Müttehim, s. 52)

yüzler ne beşşetli [güleryüzlü]; gazinolar ne süslü; barlar ne eğlenceli; lokantalar ne rahat (Bir Beyoğlu Dönüşü, s. 137)

Her hareketinde bir başka adilik, her kıyafette bir başka bayağılık (Bir Yurt Yergisi, s. 153).

Sonuç

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Türk Edebiyatının en üretken yazarlarından biridir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini hazırlayan Millî Mücadele ve devamında gerçekleşen olaylara tanıklık etmesi, bu gözlemlerini kaleme alması, yazarın eserlerini daha dikkate değer bir hâle getirmektedir. Eserlerinin önemli bir bölümü romanlardan oluşan yazar, aynı zamanda çok sayıda hikâye de yazmıştır. Bu hikâyeler içinde *Millî Savaş Hikâyeleri*, sadece içerikleri, kapsadığı dönem açısından değil, anlatım ve üslup özellikleri açısından da dikkate değerdir.

Orhun Yazıtlarından itibaren tespit edilebilen Türkçenin anlatım yeteneğinin yüksek seviyesi, tarihin seyri içinde çok farklı coğrafyalarda ve artan konuşurlarıyla bugüne kadar devam etmiştir. Bahse konu anlatım kabiliyetini belirgin kılan unsurlardan biri de koşutluktur. Genel bir ifadeyle aynı bağlam içinde birbiriyle yapı ve/veya anlamca uyumlu dil unsurlarının bir arada kullanılmasıyla oluşan ahenkli, akıcı anlatım olarak tanımlanabilecek koşutluk, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anılan eserinde de çok sayıda örnekle tespit edilmiştir. İlgili hikâyelerde görülen koşutluklar büyük oranda kelime grubu özelliği taşımaktadır. Söz konusu koşutluk örnekleri anlam bakımından/kelimelerle sağlananlar ve yapı bakımından/eklerle sağlananlar şeklinde iki ana başlık altında değerlendirilmiştir.

Anlam bakımından koşutluğu sağlayan toplam 42 farklı örnek değerlendirildiğinde sayıca en yüksek oranı bağlama grubu şeklinde kurulan sözler oluşturmaktadır. Bunun yanında bağlaç kullanılmadan anlamca birbirini tamamlayan kelimelerin art arda gelmesiyle oluşanlar, ikiden çok

bağlacın kullanılmasıyla oluşanlar, aynı pekiştirme unsurlarının tekrar edilmesiyle oluşanlar, soru edatı ve zarfıyla oluşanlar da mevcuttur.

Eklerle sağlanan ve bu çalışmada değerlendirmeye alınan koşutlukların sayısı ise toplamda 15'tir. Bunlardan 11 tanesi çekim eklerinin tekrar edilmesiyle meydana gelirken 4 örnekte ise yapım eklerinin tekrarı koşutluğu sağlamaktadır. Tekrar eden çekim ekleri içinde başta çokluk eki olmak üzere, iyelik ekleri ve hâl ekleriyle oluşturulan koşutluklar öne çıkarken yapım eklerinin oluşturduğu koşutluklarda ise bazı isimden isim yapan eklerin kullanıldığı görülür.

Adı geçen eserin yalnız 1920 tarihli hikâyelerinde tespit edilen bu örnekler, Türk dilindeki anlatım zenginliğinin bir parçası olan koşutluğun süregelen bir özellik olarak Orhun Yazıtlarından bugüne kadar devam ettiğini göstermektedir. Yalnız *koşutluk* teriminin işaret ettiği konular ekseninde yapılacak çalışmalar bile Türkçe metinlerdeki yüksek anlatım seviyesini araştırmacılara ve konuyla ilgilenenlere farklı bakış açılarıyla sunacaktır.

Kaynakça

AKSAN, Doğan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara 2006.

ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yayınları, Ankara 2005.

AYDIN, İlker; TORUSDAĞ, Gülşen, “Türkçe Öğretimi Çerçevesinde Yazınsal Bir Metin Çözümleme Örneği Olarak Refik Halit Karay’ın *Garip Bir Hediye’si*”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2014, s. 109-134.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Millî Savaş Hikâyeleri*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

ÖZÜNLÜ, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001.

TEKİN, Talât, *Orhon Yazıtları (Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*, Simurg Yayınları, İstanbul 1998.

TUTAŞ, Nazan, “Yazınsal Metinlerde Biçembilimsel İnceleme”, *Littera*, Cilt 19, 2006, s. 1-12, http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/19_cilt/18tutas.pdf (Erişim Tarihi: 24.9.2020).

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, (10. Baskı), Ankara 2005.

ÖMER SEYFETTİN, HİKÂYELERİ VE ORTAÖĞRETİM TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTAPLARINDA YAZAR/BAĞLAM DAN KOPARILMIŞ METİN TÜRÜ ÖĞRETİMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Muzaffer UZUN*

Giriş

Dilin temel işlevi olan *iletişim*, bir bildirinin kaynak kişiden (verici) hedef kişiye (alıcı) belirli bir kod içerisinde aktarılması ve bir bilgi üretme, bilgiyi alıp çözümlenme etkinliğidir.¹ *İletişim*in sağlanmasında en etkili yapı olan dile dair unsurlar; *ses*, *kelime* ya da tek başına dilin dilbilgisel tanımları yapılırken kullanılan *cümleler*; *iletişimi* sağlamakta ve açıklamakta yetersiz kalır. Bu anlamda *ses*, *kelime*, *cümle*nin ötesinde, dilsel iletişimin temel birimi *metindir*.²

Her metnin bir *mesajı* vardır ve bu *mesajın* nasıl anlaşıldığı, *metin bağlamı* yanında *yazar* ve *okuyucu* ile ilişkili *metin dışı öğelerin* kavranabilmesine bağlıdır. Yaşanan zaman dilimi, coğrafya, toplumu derinden etkileyen sosyal, kültürel hadiseler, büyük siyasi değişimler yazarın kimliğinin oluşumunda etkili olur. Tecrübeleri, insanı şekillendirdiği gibi eser sahiplerinin cümlelerine, söylemine yansır. İletişim unsuru ve yazarın okuyucularına iletisi olan metinler; yazarın yaşamından, ait oldukları dönemin siyasi ve sosyal hayatından izler taşır. Birey ve toplumda iz bırakan önemli hadiseler bilindiğinde bir bildirişim unsuru olarak değerlendirilen metinler ve mesajları çok daha anlaşılır olur.

Belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünü olarak tanımlanan metni³ inşa eden *yazar* ile *okurun* süreçteki etkinliği, bildirişimin başarısını

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, muzafferuzun@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6178-4799

¹ Doğan Günay, *Dil ve İletişim*, Multilingual, İstanbul 2004, s. 216.

² İlknur Keçik, Leyla Subaşı Uzun, *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*, ed. Canan İleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2001, s. 10-11.

³ Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 45.

belirler. Bu anlamda metin durağan değil devingen bir bildirişim sürecidir.⁴ Yazarın ürünü olan metnin okurun anlamlandırma eylemini içinde barındırması, bildirişim sürecini ortaya koyarken bu, metni hem *yazar* hem de *okurun* içinde olduğu anlamsal bir bütün olarak değerlendirme imkânı sunar. Buna göre bildirişimin taraflarından biri olan okurun içinde bulunduğu durum, sahip olduğu dünya bilgisi, ruhsal özellikleri, yaşı, cinsiyeti, kültür düzeyi, inancı ve iletişimin düzeyi metnin anlamlandırılmasında etkilidir. Okur, okuma sürecinde metindeki boşlukları sahip olduğu dünya bilgisi ile doldurur. Bununla birlikte metnin gerçekleştiği ortam; kültürel, tarihî, coğrafi açıdan okurunki ile örtüşmüyorsa her boşluk okur tarafından doldurulamayabilir ya da okur kendi döneminin bilgisi doğrultusunda metin boşluklarını yorumlayabilir. Bu; yazar, okur arasındaki iletişimin arzu edildiği gibi gerçekleşmemesi sonucunu doğurur.⁵

Metindeki sezdirimler okur ya da dinleyicinin tutarlı bir anlambilimsel bağlam oluşturmaya yardımcı olur. Bellert, Wittgenstein'in *Bir söz ancak yaşamın irmağında anlamlıdır*, cümlesini *Bir söz ancak bütün bağlamı içinde dünyayı tanımamız aracılığıyla anlam kazanır*, şeklinde yeniden yorumlayıp okur ya da dinleyicinin dünya bilgisi ve metnin taşıdığı bilginin bir arada değerlendirilmesi ile metnin anlaşılabilceğini söyler.⁶ *Yılanların Öcü* romanında *yılan* kelimesinin toplumsal içeriği ancak eserin tamamı okunduğunda anlaşılabilcektir. Camus'nün *Veba'sı* sırf bir hastalığı anlatmaz. Metin bağlamı *Veba'nın Alman işgalini simgeleyen bir alegori, daha da üst düzeyde kötülük* anlamında anlaşılmasını sağlar.⁷ Kurmaca metinler bir iletişim yapısı olarak değerlendirildiğinde metnin neyi betimlediği değil yaratmak istediği etki ön plana çıkar.⁸ Metnin iletişim değeri iletilinin düzenlenişi ile birlikte okur ya da dinleyicinin mesajı anlayabilecek, metindeki boşlukları doldurabilecek dünya bilgisine sahip olmasına bağlıdır. Yazarın tecrübeleri, dünya algısı, kimliği, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ortam, metnin oluşturulduğu dönem ve yer bilgileri metnin inşasında etkili olduğu gibi mesajın değerlendirilmesinde de başvurulabilecek kaynaklardır.⁹ Bu bilgiler ışığında bir metni yazarından bir yazarın eserlerini de yaşadıklarından bağımsız bir şekilde değerlendirmek

⁴ Günay, *Metin Bilgisi*, s. 46.

⁵ Eco 1987'den aktaran Fatma Erkman-Akerson, *Edebiyat ve Kuramlar*, İthaki Yayınları, İstanbul 2012, s. 191.

⁶ Akşit Göktürk, *Okuma Uğraşı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 32.

⁷ Ahmet Kocaman, "Dilde Bağlam ve Anlam İlişkisi Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 39, Sayı 332, 1979, s. 400.

⁸ Göktürk, s. 72.

⁹ Yalnız burada okur odaklı yaklaşımların yazarın yaşamıyla hiç ilgilenmediklerini, önceliklerinin yalnızca metin ve okur olduğunu söylemek gerekir.

çok güçtür. Metinlerin anlaşılabilirliği yazar, okur ve dönemden bağımsız düşünülemez. Okuyucu bu bilgilere sahip olduğunda esere de iletisine de vakıf olur. Bu itibarla metinler, yazarın iletisini okuruna ulaştırabildiği, okuru ile buluşabildiği yapılardır.

Bu çalışmada Türk edebiyatının en çok okunan, kitapları en çok basılan, yazdığı hikâyelerle iz bırakmış, hikâye türünü Türk okuyucusuna tanıtmış, Türk edebiyatında hikâye denince akla gelen ilk isimlerden biri, Millî Edebiyat'ın kurucularından, *Yeni Lisan* makalesi ile Türk dilinin sadeleşmesi yolunda bir *ihtilale* öncülük etmiş Ömer Seyfettin ve eserlerinin Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında nasıl ele alınıp öğrencilere aktarılmaya çalışıldığı; *yazar, metin, okur* ilişkisinin ders kitaplarında nasıl inşa edildiği, incelenen MEB Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı (2018) ve ders kitapları aracılığıyla ifade edilmiştir. Bu aşamada ilk önce bilgilerin sunumuna yardımcı olması, yazar ve dönemin eser ile ilişkisini göstermek amacıyla bir asker, öğretmen ve yazar olan Ömer Seyfettin'in kimliğinin teşekkülünde önemli olan aşamalar, ürünleri ile ilişki kurularak aktarılmaya çalışılmıştır.

“Eski şeylerle ancak güzel bir harabe yapılır. Bâ-husûs edebiyatta eski bir şey yıkılmaksızın yeni bir şey yapılamaz.”

C. Şehabettin

Ömer Seyfettin ve Yazı Hayatı

Ömer Seyfettin'in bulunduğu *Gönen, Ayancık, Edirne, İzmir, Selanik, Balkanlar, Cumayı Bâlâ, Pirbeliçe, Babina, Velmeşe, Pirlepe, Osenova, Serez, İştîp, Demirhisar, Köprülü, Manastır, Razlık, İstanbul*, hayatının son dönemlerinde bulunduğu *Kadıköy, Moda, Bahariye, Kalamış* gibi yerler; yaşadığı dönemde cereyan eden *31 Mart, Hareket Ordusu, Trablusgarp, Balkan Savaşı, Makedonya İhtilali, I. Dünya Savaşı, İstanbul'un işgali, Mütareke yılları, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı* gibi tarihî hadiseler; *Selanik'teki devrimciler, Balkan sınırlarında ihtilalci nasyonalist komitacılar, Ziya Gökal* gibi karşılaştığı kişiler hayatına tesir etmiş, onun kimliğini ve fikir dünyasını inşa etmiştir. Yaşadığı dönemdeki hadiselerin devlet ve toplum üzerindeki etkileri, kültürel değerlerdeki çözümler, alafranga yaşama duyulan heves, toplumun değerlerinden uzaklaşmış aydınların yaşam biçimi ve millet bilinci onu halka yönelmiş, eleştirdiği toplumun batıl inançlara meylini, aksayan, çürümüş yönlerini ideal bir *yeni hayat* anlayışı ile birlikte sunmuştur. Ömer Seyfettin'in eserlerini, kimliğini belirleyen yaşantısından soyutlayarak anlamak zor olacaktır.

Bütün yazar ve şairlerde olduğu gibi Ömer Seyfettin'in de söylemek istedikleri hayatı ve yazdıklarından hareketle aktarılabilir. Türk edebiyatında

hikâye denince akla ilk gelen isimlerden olan Ömer Seyfettin'in hikâyelerinin bazıları yer yer bazıları ise bütünüyle biyografik izler taşır. Onun *Gönen Devresi Hikâyeleri*; *Ant, Kaşağı, İlk Namaz* ile babasının daha sonra görev yaptığı Ayancık'ta geçtiği düşünülen *Falaka* o çevrenin ve Ömer Seyfettin'in çocukluk anılarının birer yansımasıdır.¹⁰

Ben Gönen'de doğdum. Yirmi yıldır görmediğim bu kasaba, hayalimde artık seraplaştı. Birçok yerleri unutilan, eski, uzak bir rüya gibi oldu. O zaman genç bir yüzbaşı olan babamla her zaman önünden geçtiğimiz Çarşı Camii'ni, karşısındaki küçük, harap şadırvanı, içinde binlerce kereste tomruğu yüzen nehirciği, bazı yıkanmaya gittiğimiz sıcak sulu hamamın derin havuzunu şimdi hatırlamağa çalışırım. (Ant)¹¹

Ömer Seyfettin'in babası redif taburlarında vazifeli, Gönen'den başka İnebolu ve Ayancık'ta görevi gereği bulunmuş Yüzbaşı Ömer Şevki'dir. Babası gibi asker olan Ömer Seyfettin'in aldığı eğitim, yetişme şartları, mesleği, onun eserlerine tesir eden mühim hususiyetlerdir. İlköğrenimini Aksaray'da Mekteb-i Osmanîde bitiren Ömer Seyfettin, Türk Yunan Savaşı'na katılmak için İstanbul'dan geçen Ömer Şevki Bey tarafından, savaşa giden Türk subay çocukları için Eyüpsultan Askerî Rüştiyesinde açılan özel bir sınıfa (sınıf-ı mahsusa) yatılı olarak yerleştirilir. Eyüpsultan Askerî Baytar Rüştiyesini 1896'da bitiren Ömer Seyfettin, Edirne Askerî İdadisine kayıt olur. 1896-1900 yılları arasında Edirne'de kalır. Sonrasında İstanbul'a gelerek Mekteb-i Harbiye-i Şahaneye katılır. 22 Ağustos 1903'te Makedonya'da baş gösteren isyan hareketlerinden dolayı diğer son sınıf öğrencileriyle birlikte erken mezun edilerek cepheye gönderilir.

Piyade asteğmen rütbesi ile merkezi Selanik'te bulunan Üçüncü Ordu'nun İzmir redif tümenine oradan da Kuşadası redif taburuna tayini gerçekleşir. Ömer Seyfettin 1908 yılına kadar olan hayatının beş yıllık dönemini İzmir civarında geçirmiştir. 1906'da İzmir Jandarma Okuluna öğretmen olarak atanır. İzmir'de kaldığı sürece edebî mahfiller Ömer Seyfettin'in uğrak yeri olur. Baba Tefrik Fransızca bilgisini artırmak için onu teşvik ederken Mehmet Necip'in Türkçe ve millî dille edebiyat ile ilgili fikirlerinden faydalanır. *Eleğimsağma, Yalnız Efe, Yüzakı, Nasıl Kurtarmış, Rüşvet, Binecek Şey, Beynamaz* hikâyelerinin konuları İzmir çevresi yaşamı ve törelerinden alınmıştır.¹²

¹⁰ Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, May Yayınları, İstanbul 1968, s. 35-37.

¹¹ *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 189.

¹² Alangu, s. 100.

1908 yılının sonlarında Selanik'te¹³ bulunan Üçüncü Ordu nizamiye taburlarına teğmen rütbesi ile nakledilir. Buradan da görev icabı *Makedonya*'da *Serez* mutasarrıflığına bağlı *Menlik* kazası, *Razlık* kasabası civarındaki *Yakorit* köyü bölük merkezi sınır karakoluna gönderilir. Dağlarda eşkiya takibi, köy ve silah arama gibi zor vazifeleri bu dönemde yapan Ömer Seyfettin, sonrasında *Manastır*'da *Pirlepe* kazasında Cavit Paşa'nın maiyet subayı olur. *Serez*, *Pirlepe*, *Osenova*, *Velmeğe*, *Pirbeliçe*, *Cumayı Bâlâ*, *İştîp*, *Demirhisar*, *Razlık*, *Köprülü*, *Babina* köy ve kasabaları Ömer Seyfettin'in Balkanlarda gördüğü, görev gereği dolaştığı yerlerdir. Sınır bölgelerinde görev yapan ve Balkan milletlerinin istiklal hareketlerine, Bulgar ve Makedon komitaların eylemlerine şahit olan Ömer Seyfettin, aynı zamanda Rumeli Türklerinin ruh dünyalarıyla tanışır. Bir asker olarak bulunduğu Balkanlardaki hürriyet talepleri ve o coğrafyayı diğer vatan topraklarından ayrı düşünmeyen Osmanlı aydınlarının içinde bulunduğu ruh hâli bu dönemi işleyen hikâyelerinin kaynağıdır. Şahit oldukları onda fikrî değişimi de beraberinde getirmiş, artık onun konuları *Osmanlıcılık* yerine *Türkçülük* fikri etrafında şekillenmiştir. Ömer Seyfettin'in bu dönemde yaşadıklarından izler taşıyan ve "Balkan Devresi Hikâyeleri" adı ile anılan *Nakarât*, *Bomba*, *Hürriyet Bayrakları*, *Beyaz Lâle*, *Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu*, *Tuhaf Bir Zulüm* gibi hikâyeler bu dönemi konu edinir.

Yeni Lisan ve Yeni Edebiyat ile ilgili düşüncelerini bir mektupla kaleme aldığı Ömer Seyfettin *Yakorit*'tedir. Ömer Seyfettin'in Ali Canip'e 28 Ocak 1910 tarihli mektubu *edebiyatta, lisanda bir ihtilalin* habercisi niteliğindedir.

...Sâyimîn esâsını teşkil edecek noktalar pek basit: Arapça, Farsça terkiplerin hiç lüzumu yoktur. Bunlar ancak süs içindir. Kimin gösterecek, teşhir edecek fikri yoksa onları çok kullanır. Eğer terkipler terk olunursa tasfiyede büyük adım atılmış olmaz mı?

Bunu yalnız başaramam. Geliniz Cânîp Bey, edebiyatta, lisânda bir ihtilâl vücûda getirelim. Ah, büyük fikir, sây, sebât ister. (15 Kânun-ı Sâni 1326, *Yakorit*)¹⁴

Bu düşüncüyü benimsemiş olan Ali Cânîp, *Genç Kalemler*'de *Şekle Ait Bir Kalem Tecrübesi* adıyla Arapça ve Farsça terkip kullanmadan bir makale kaleme alır. İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki Merkez-i Umumîsine üye

¹³ Selanik, büyük bir ticaret merkezi olmanın yanında özgür düşüncelerin gelişmesine imkân tanıyan, batıya yakın, farklı dil, kültür ve politik akımların bulunduğu, bir kültür merkezidir. Ayrıca bu dönemde Selanik, II. Abdülhamit yönetiminin baskısından uzak Rumeli Vilâyet-i Selâsesi adıyla bilinen şehirlerden biridir.

¹⁴ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 329.

seçilen Ziya Gökalp'in Tevfik Sedat takma adıyla yazdığı *Turan* adlı şiiri Ali Cânîp tarafından beğenilerek yayımlanır. Ziya Gökalp'in desteği, Merkez-i Umumînin yardımcıları ile *Genç Kalemler*'de Türk kültür hayatında önemli bir yeri olacak kadronun da şekillendiği söylenebilir. Nihayetinde bu gelişmeler çerçevesinde Ömer Seyfettin'in *Yeni Lisan* adlı yazısı, Genç Kalemler'in büyük boydaki yeni serisinin ilk sayısında sonunda bir imza yerine soru işareti ile 18 Nisan 1911'de yayımlanır.¹⁵ Türk edebiyatı yayımlanan bu yazı ile yeni bir döneme girmiş olur. Ömer Seyfettin'in *Genç Kalemler*'de başında *yeni lisanla* kaydı ile yayımlanan *Bahar ve Kelebekler* adlı hikâyesi onun yeni lisan yanında *yeni hayat görüşünü, taklitçiliğe karşı, millî ve çağdaş bir dil, edebiyat, kültür yaratma* gayretinin de göstergesidir.¹⁶ Lisanda bir değişimin öncüsü olan Ömer Seyfettin eserleri ile de bu anlayışın örneklerini vermiş, makaleleri ile millî dil ve edebiyatın tanıtımını yapıp eleştirilere cevaplar vermiştir.

Yeni Lisanda çağrı sadece dile dair değildir. Ortadan kaldırılmak istenen bir milletin gençlerine vazifelerinin hatırlatıldığı mücadelenin çağrısıdır.

Ey gençler! Ey bugün eski devirden kalma mekteplerin dar dershanelerindeki kuru sıralar üzerinde müstakbeli kazanmak için çalışan gençler, sizi bekleyen vazifeler pek ağırdır. Siz bütün dünyaca siyasi ve içtimai mevcudiyeti silinmek istenilen bir milleti kurtaracaksınız.

...

Harici düşmanlarımızın kırmızı pençeleri, bu pençelerin zehirli turnakları içimizde, kalbimizin üzerinde kumldıyor. Ey gençler, bunları siz duymuyor musunuz? Yirminci asırdaki vasi ve müthiş "ehl-i salib teşkilatı" silahsız ve

¹⁵ Ömer Seyfettin, *Genç Kalemler*'deki faaliyetlerinin başlangıcı sonrasında İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsinin orduya olan hizmet borcunu ödemesi ile askerlik görevinden ayrılır.

¹⁶ Mehmet Kaplan, "Bahar ve Kelebekler'in Tahlili", *Doğumunun Yüzyüncü Yılında Ömer Seyfettin*, 1984, s. 41. Dil ile ilgili bu düşünceler Türk dili tarihine bakıldığında yeni olarak değerlendirilmeyebilir. XI. yüzyılda Araplara Türkçeyi öğretmek, Türkçenin Arapça kadar zengin dil olduğunu ortaya koymak amacıyla Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ü yazması, Karamanoğlu Mehmed Bey'in XIII. yüzyılda Türkçe ile ilgili fermanı, XV. yüzyılda Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü gösteren Ali Şir Nevaî'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn*'i; Tatalı Mahremî, Edirneli Nazmî'nin XVI. yüzyılda Klasik Türk Edebiyatında artan Arapça, Farsça terkip ve kelimelere karşı Türkçe kelimelerle şiirlerini yazma düşüncesi Türkçeye yönelişin birer örneği olarak dile getirilebilir. Bununla birlikte dil ile ilgili tartışmaların Türk aydınlarının gündemine taşınması asıl Tanzimat ile olur. Devlet ve toplum hayatında önemli değişimlerin yaşandığı bu dönemde halka ulaşma isteği ana dile ilgiyi artırmış, özellikle halka ulaşmanın bir aracı olarak düşünülen gazetelerin dili, değişimin öncüsü olmuştur.

*medeni hücumlarını zavallı yetim hilale, bizim üzerimize, Osmanlı Türklüğüne tevcih ediyor. Beş yüz, altı yüz sene evvelki mağlubiyetlerin intikam heyecanları bugün kabarıyor ve siz, ey gençler, hala uyuyor musunuz?*¹⁷

Ömer Seyfettin, *Yeni Lisanda* Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hükûmetlerinin, Suriye'deki *İstiklal Fırkası* namıyla faaliyet gösteren bir Arap cemiyetinin Osmanlıya karşı gayretleri, Türk düşmanlığı propagandaları, Arnavutların millî dil, millî edebiyat çalışmaları örnekleri ile gençlerden beklenenin ne olduğunu ifade eder. Dile dair görüşlerin beyan edildiği böyle bir yazıda gençlere yapılan bu çağrı; dilin toplumu harekete geçirmede önemli bir vasıta olduğunun ve millet duygusu ile millî birliğin tesisinde öneminin farkına varıldığının da göstergesidir.

Ömer Seyfettin, 1911'de İttihat Terakki tarafından tazminatı ödenip ordudan ayrılmasına rağmen Balkan Savaşı ile yeniden orduya döner (14 Eylül 1912). Komanova'da Sırlara, Yanya'da Yunanlara karşı savaşır. Yanya'nın Yunanlara karşı beş ay süren savunmasında bulunan Ömer Seyfettin, Yanya düşmeden önce esir düşmüş, Atina civarındaki Nafliyon kasabasında bir yıla yakın Yunanların elinde kalmıştır. İstanbul'a ancak 17 Aralık 1913'te dönebilmiştir.

*Yanımdaki kaçak zabıt benden şikâyet etti. Beni Marko kışlasındaki odadan çıkararak askerî hapis haneye soktular. Kapıda bir süngülü duruyor, tıkdığım locanın enliliği ancak iki metre. Pencere, tavana yakın... Tam bir kürek mahkûmuna layık bir yer... Sabredelim ve yakında kurtulacağımızı ümit edelim. 16 Şubat [1 Mart 1913] Atina*¹⁸

İstanbul'a döndüğünde artık asker değildir. 1914 yılında Kabataş Sultanisine öğretmen olarak tayin edilen Ömer Seyfettin, 1914'ten 1920 yılına kadar bu mesleği icra eder.

*Zabıtlıktan istifa ederek Selanik'e geldikten sonra tam yazı hayatına atılacağım zaman birbiri üstüne gelen buhranlar... Evet, İtalya Muharebesi, Balkan Muharebesi... Ben, Yanya Kalesi'nde esir oldum. Yunanistan'da bir seneden ziyade esirlik... İstanbul'a gelip kendimi toplamağa başlayacağım zaman annemin ölümü... Sonra Cihan Harbi... İşte dört senedir bu felaketli harbin müthiş buhranı içindeyiz. Yarım okka ekmeğe otuz kuruşa satılırken kim edebiyatla uğraşabilir? Ama ben uğraştım...*¹⁹

¹⁷ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Makaleler 1*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 111.

¹⁸ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, s. 305.

¹⁹ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, s. 255.

1917 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede mücadele eden Osmanlı ordusuna güç ve destek veren *-zâbitân ve asâkiri teşvik ve teşci'*- eserlerin kaleme alınması amacıyla Harbiye Nazırlığı tarafından bir kampanya başlatılmıştır. Ömer Seyfettin de *Çanakkale'den Sonra* hikâyesi ile bu çağrıya cevap vermiştir. Ayrıca 1917'de *Yeni Mecmua*'da çıkan hikâyelerinden 10'u *Eski Kahramanlar* başlığı ile çıkan tarihî, epik hikâyelerdir. Bu seride Savaş Edebiyatı hareketinin en başarılı örneklerini vermiş, herkesçe okunan *Ferman*, *Başını Vermeyen Şehit* gibi hikâyelerini kaleme almıştır.²⁰ Ömer Seyfettin'in epik kahramanlara yer verdiği bir başka hikâye serisi de *Yeni Kahramanlar* adını taşır. Harbiye Nezareti'nin düzenlemiş olduğu, döneminin tanınmış yazar ve şairlerin katılımı ile gerçekleşen Çanakkale gezisinde harp sahalarında gezilip görülenlerden ilhamla eserler verilmesi istenmiştir. Fakat bu serinin hikâyelerinde *Eski Kahramanlar* hikâyelerinde olan epik heyecanı yakalayamayan Ömer Seyfettin, aslında Osmanlı'nın savaşta içinde bulunduğu durumu görmekte, yenilginin çok uzakta olmadığını hissetmektedir.²¹ Savaşın sonlarına doğru artık barış haberlerinin gelmeye başladığı dönemde Ömer Seyfettin'in savaş konularından ziyade halkın sorunlarını ele alan yazıları ile karşılaşılır.

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nda Hikâye

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı'nda Türk dili ve edebiyatı dersi kazanımları *okuma*, *yazma* ve *sözlü iletişim* olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Tür odaklı olarak tanımlanan öğretim programında²² *okuma* bölümündeki kazanımlar; *şiir*, *öyküleyici* (anlatmaya bağlı) *edebî metinler*, *tiyatro* ve *bilgilendirici* (öğretici) *metinler* şeklinde dört başlıkta sunulurken *sözlü iletişim* kazanımları ise *konuşma* ve *dinleme* şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Program'da her sınıf düzeyinde ünite, süre ve içerik bilgileri *okuma*, *yazma*, *sözlü iletişim* başlıklarıyla tabloleştirilmiştir. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nda okuma ile ilgili kazanımlar içerisinde yer alan *öyküleyici* (anlatmaya bağlı) *edebî metinler/hikâye* türünün ünite, süre ve içerik tabloları şu şekildedir.²³

²⁰ Alangu, s. 345, 357.

²¹ Alangu, s. 345, 362.

²² Bu tablo Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'ndan çalışma ile ilgili kısımlar alınarak yeniden oluşturulmuştur. bk. MEB, *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı*, Ankara 2018.

²³ Çalışmanın kapsamı doğrultusunda ilgili tabloda sadece Program'da *hikâye* türünün yer aldığı ünite, süre ve içerik bilgisine yer verilmiş, *yazma* ve *sözlü iletişim* ile ilgili kısımlar gösterilmemiştir.

Sınıf Düzeyi	Ünite	Süre	Okuma
9. Sınıf	2	5 Hafta	<p>1. Cumhuriyet Dönemi'nden bir olay hikâyesi örneği</p> <p>2. Cumhuriyet Dönemi'nden bir durum hikâyesi örneği</p> <p>Hikâyenin tanımı ve unsurları (kişiler, olay örgüsü, mekân, zaman, çatışma, karşılaşma, konu, tema, anlatıcı ve bakış açısı) hakkında incelenen metinlerle ilişki kurularak bilgi verilir.</p> <p>Olay hikâyesi (Maupassant tarzı) ve durum hikâyesinin (Çehov tarzı) farkları incelenen metinlerden hareketle gösterilir.</p> <p>Öğrencilerin incelenen metinleri Maupassant ve Çehov tarzlarından seçilmiş birer hikâye ile karşılaştırmaları sağlanır.</p>
10. Sınıf	2	6 Hafta	<p>1. Dede Korkut hikâyelerinden bir örnek</p> <p>2. İki halk hikâyesi örneği</p> <p>3. Bir mesnevi örneği</p> <p>4. Tanzimat Dönemi'nden bir hikâye örneği</p> <p>5. Millî Edebiyat Dönemi'nden bir hikâye örneği</p> <p>Hikâye türünün dünya edebiyatından bir örneğine yer verilir ve bu hikâyenin incelenen metinlerle karşılaştırılması sağlanır.</p> <p>Halk hikâyeleri, destan tipi ve aşk temalı olmak üzere iki farklı tarzdan seçilir. Hz. Ali Cenkmeleri'ne yer verilir.</p> <p>Mesnevi örnekleri Yusuf u Züleyha ve Ashab-ı Kehf gibi eserlerden seçilir.</p>
11. Sınıf	2	5 Hafta	<p>1. Edebiyat ve toplum ilişkisi</p> <p>Edebiyatın toplum sorunlarını dile getirdiği, bunu yaparken toplumsal değişime etkide bulunduğu üzerinde durulur.</p> <p>2. Edebiyatın sanat akımları ile ilişkisi</p> <p>Edebî eserlerin belli bir sanat anlayışı doğrultusunda yazıldığı, eserler toplamının da edebiyat ve sanat akımlarını oluşturduğu üzerinde durulur. Batı'da ve Türk edebiyatında oluşan sanat akımlarına metinler bağlamında kısaca değinilir.</p>
12. Sınıf	2	6 Hafta	<p>1. 1960 sonrası dönemden dört hikâye örneği</p> <p>2. Küçürek (minimal) hikâye örnekleri</p>

Okuma sütununda işlenecek tür ve ilgili metinler kısa açıklama ve yönergeleriyle verilmiş, her bir üniteye yer alan konu, tür ve metinler ilgili *okuma* kazanım²⁴ ve açıklamaları doğrultusunda ele alınmıştır.

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Hikâye Türü ve Ömer Seyfettin

Yazarların okuyucuları ile buluştuğu yerlerden biri de ders kitaplarıdır. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı için hazırlanmış ders kitaplarında farklı türlerden metinler çeşitli kazanımların aktarılması amacıyla bir araya getirilmiş, metnin anlaşılması için de *Hazırlık, Metinde Geçen Bazı Kelime ve Kelime Grupları, Metin ve Türle İlgili Açıklamalar, Metni Anlama ve Çözümleme, Yazarın Biyografisi* gibi başlıklardan oluşan çeşitli uygulamalara yer verilmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nda bulunan *Öğretim Programı'nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar, Ders Kitabı Yazımında Dikkat Edilecek Hususlar, Kazanım Sayısı ve Süre Tablosu, Konu, Kazanım ve Açıklamaları, Ünite, Süre ve İçerik Tabloları* gibi başlıklar altında belirlenmiş ilkeler doğrultusunda hazırlanan ders kitapları ile Program'ın genel ve özel amaçlarına ulaşmaya, alana özel birtakım beceriler öğrencilere kazandırılmaya çalışılmıştır.

Ortaöğretim ders kitaplarında hikâye türünün aktarımı, Batı etkisi ile gelişen Türk hikâyeciliğinin Türkiye'deki durumu kronolojik bir çizgi ile 9, 10, 11 ve 12. sınıflar ders kitaplarının 2. ünitesinde sunulmuş, Ömer Seyfettin'in kısaltılarak alınmış bir metni ve biyografisine sadece bir sınıf düzeyinde, 10. sınıfta rastlanmıştır. Seçilen ders kitaplarında Ömer Seyfettin ve hikâyelerine şu şekilde değinilmiştir:

Türk Dili ve Edebiyatı 9 Ders Kitabı²⁵

9. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabının 2. ünitesinin *Okuma Çalışmaları* ile ilgili *Hazırlık* kısmında Ömer Seyfettin'in *Forsa* adlı hikâyesinden alınmış bir bölüme yer verilmiştir. Ayrıca 54. sayfada *Metin ve*

²⁴ Öğretim Programı'nda yer alan *okuma* ile ilgili 16 kazanımdan 3'ü "metin, yazar, okur" köprüsü ile ilişkili iken diğer kazanımlar metnin türü ile ilgili teoriyi kavratmaya yöneliktir. bk. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, s. 21-22. *Metinde millî, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihî ve mitolojik öğeleri belirler, Metinde edebiyat, sanat ve fıkri akımlarının/anlayışlarının yansımalarını değerlendirir, Yazar ile metin arasındaki ilişkiyi değerlendirir*, kazanımları, metnin bir bildirişim işlevi ile yazar ile okur arasında bağın tesisine katkısı olabilecek ifadeler olmakla birlikte ders kitabında yansımaları istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir.

²⁵ İfakat Yücel, Mahmut Türkyılmaz, Selim Sağır, *Türk Dili ve Edebiyatı 9 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.

Türle İlgili Açıklamalar kısmında hikâye türleri ile ilgili bilgi verilmiş, Ömer Seyfettin, olay hikâyesinin Türk edebiyatındaki başlıca temsilcileri arasında gösterilmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı 10 Ders Kitabı²⁶

10. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabının 2. ünitesi 34-74 sayfaları arasında hikâye türünün Türk edebiyatında izlediği yol yansıtılmaya ve tür kavratılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Dede Korkut Hikâyeleri'nden *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanını Beyan Eder Hanım Hey!*, bir halk hikâyesi olan *Kerem ile Ashı*, dinî destansı hikâye örneği bir cenknâme *Hayber Kalesi Cengi*, *Leyla vü Mecnun* mesnevisi, Schiller'in *Kefil* adlı hikâyesi, Samipaşazâde Sezai'nin *Kediler* adlı hikâyesi yer alırken ünitenin 6. ve son metni Ömer Seyfettin'in *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyesidir. Ayrıca metinlerinin sonunda Fuzulî, Samipaşazâde Sezai ile birlikte Ömer Seyfettin'in kısa bir biyografisine yer verilmiştir.

6. metne, *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyenin konusunu daha metin okunmadan zihinlerde çağrıştıran *Göz görmeyince gönül katlanır, sözüyle ilgili düşüncelerinizi paylaşınız.* ifadesi ve metin-başlık ilişkisinin hatırlatıldığı *Bir edebî metne başlık seçerken nelere dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?* sorusundan oluşan *Hazırlık* bölümü ile giriş yapılır. Sonrasında *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyenin kısaltılmış hâli öğrencilere sunulur. *Metni Anlama ve Çözümleme* kısmında yer alan *metnin başkahramanı Hatice Hanım ve çalışanlarının kimler olduğu, metnin yazıldığı dönemin kültürel, sosyal vb. yaşamıyla ilgili hangi gerçeklikleri yansıttığı, metnin serim, düğüm ve çözüm bölümleri, metnin konu ve teması, metindeki zaman ve mekânın özellikleri, hikâyedeki bakış açısı, metnin ana düşüncesinin tespitine dair sorular* ile ünite devam eder.

Yüksek Ökçeler; on üç yaşında iken altmış altı yaşında bir adamla evlendirilmiş bu yüzden *evlilik denen şeyden nefret etmiş*, genç yaşta dul kalmış, *başlıca merakı temizlikle namusluluk* olan, Göztepe'deki köşkünde evlatlığı Gülter, hizmetçisi Eleni ve aşçısı Mehmet ile yaşayan Hatice Hanım'ın hikâyesidir. Asıl metnin daha ilk paragrafında *çocuk yaşta evlilik ve onun olumsuz sonuçlarından* bahsedildiği görülür. *Yüksek Ökçeler*'de hikâye kahramanı Hatice Hanım vasıtasıyla Ömer Seyfettin'in, toplumsal bir meseleyi, *çocuk yaşta evliliği* gündeme getirdiği görülmektedir. Bununla birlikte Türk Dili ve Edebiyatı 10 Ders Kitabı'nda yer alan kısaltılmış metinde Hatice Hanım'ın çocuk yaşta altmış altı yaşında bir adamla evlendirildiği bilgisi ile *evlilik* ve *erkekler* hakkındaki düşünceleri yer almaz.

²⁶ Gurbet Filazi vd., *Türk Dili ve Edebiyatı 10 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.

Hatice Hanım pek genç dul kalmış zengin bir hanımcağızdı. On üç yaşında iken altmış altı yaşında bir kocaya vardığı için evlilik denen şeyden nefret etmişti. İşte hemen hemen on sene vardı ki erkeğin hayali zihnine, romatizma, balgam, pamuk, vantuz, tentürdiyot yığınlarından yapılmış pis, asık çehrelî, lanet bir heyula şeklinde gelirdi. (Yüksek Ökçeler)²⁷

Hikâyede Hatice Hanım'ın en dikkat çekici hususiyeti *temizlik* ve *namus* olarak verilir. Hatice Hanım'ın *temizlik*, *namus* dışında bir de yürümekte zorlansa da evinde giydiği bir karıya yakın ökçeli iskarpin merakı vardır. Bu merak onun sağlığını bozar ve doktor tavsiyesi ile iskarpinleri çıkarır. Yüksek ökçeleri çıkardıktan sonra sağlığına kavuşur ama bu sefer de ökçeli iskarpinlerinin evdeki sesinden yoksun kalan dokuz senelik adamlarının *hırsızlık* ve *yolsuzluklarını* görür. Gülter, Eleni ve Mehmet'i o ana kadar görmediği hâllerde yakalar. Onları kovup yerlerine aldığı aşçı ve işçilerin hepsinin *arsız*, *hırsız*, *yüzsüz*, *namussuz* çıkması, Hatice Hanım'ın yüksek ökçeli iskarpinlerini yeniden giymesine sebep olur. Ömer Seyfettin'in hikâyede değindiği ve mizahi bir dille anlatmaya çalıştığı mesele, *ahlaki değerler* ve toplumda *namus* kavramının yeridir.

Metni Anlama ve Çözümlemede bulunan *Metnin yazıldığı dönemin kültürel, sosyal vb. yaşamıyla ilgili hangi gerçeklikleri yansıtmaktadır?* sorusu öğretim programında yer alan iki kazanımla ilişkili gözükmektedir. Buna göre Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nın öyküleyici (anlatmaya bağlı) edebî metinlerin *kazanım ve açıklamalarına* değinilen bölümü A.2. 11. *Metinde millî, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihî ve mitolojik öğeleri belirler, maddesinde metnin yazıldığı dönemin gerçekliğini yansıtan unsurlar, metnin dönemin gerçekliği ile ilişkisi, metinlerde içeriğin doğal, toplumsal veya bireysel gerçeklikle ilişkisinin değerler eğitimi çerçevesinde ele alınması* istenir. Bu paralelde *Metni Anlama ve Çözümleme* kısmında yer alan ve eserin yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel özellikleri ile metni bir arada düşünmeye sevk eden ve her okuma metninde küçük değişikliklerle aynı mealde devam eden ifade *Metnin yazıldığı dönemin kültürel, sosyal vb. yaşamıyla ilgili hangi gerçeklikleri yansıtmaktadır?* sorusunun cevabı *Yüksek Ökçeler* metni için sorgulanabilir durumdadır. Çünkü Ömer Seyfettin, dönemi, metin ve okur arasında ilişki kurma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu ifade *Yüksek Ökçeler* hikâyesi ile karşılanabilir değildir. *Bilginiz Olsun* başlığı ile hikâyeye iliştilmiş *Millî Edebiyat Dönemi sanatçısı Ömer Seyfettin'e ait olan bu eser dönemin sosyal, kültürel yaşamından izler taşımaktadır*, şeklindeki yönlendirici not da eserle birlikte değerlendirildiğinde istenilen sonucu vermemektedir.

²⁷ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Hikâyeler 3*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 297.

Yüksek Ökçeler adlı hikâyede *ahlaki değerler, namus* gibi işlenen ve öne çıkan kavramların sadece yazarın çağı ve toplumunda değil her dönem ve toplumda tartışılan meseleler olduğu görülmektedir. *Yüksek Ökçeler* metninin ders kitabında *Öğretim Programı'nın perspektifini oluşturan ilkeler toplamı* şeklinde tanımlanan *kök değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik* paralelinde seçildiği ve kazanımlarda bu hasletlerin öğrencilere duyurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ders kitabında eser, okur, yazar, yazarın ait olduğu dönem ve şartlarına dair bir ilişki kurulmaktan ziyade daha evrensel *değerler* üzerinden okur-eser ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

Türün tanıtımını merkeze alan Öğretim Programı, bu paralelde tür ile ilgili teorik bilgilerin aktarımına öncelik vermiş, yazar ile metin ilişkisi tam olarak ilgili bölümde tesis edilememiştir. *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyenin, yazarın kimliğinin oluşmasında etkili olan unsurlardan; çağının sosyal, kültürel, ekonomik, tarihî koşullarından uzak bir bağlamda değerlendirildiği görülmektedir.

Hikâyenin her yönüyle anlaşılması, toplumun o dönemdeki şartlarının bilinmesine bağlıdır. Ömer Seyfettin ve eserleri; Osmanlının son dönemi, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan tarihî gelişmeler ve toplumun içinde bulunduğu şartlar değerlendirildiğinde daha anlaşılır olacaktır. Bu bağlamda ders kitabında ilgili çerçevenin sunulmaması bir eksiklik olarak görülmüştür. Metin bir bildirişim unsuru olarak değerlendirildiğinde *yazar* ve *okurun* bu bağlamın dışına itilemeyecek iki unsuru olduğu görülecektir. Özellikle ders kitaplarının metinlerin anlaşılmasında öğrencilere yardımcı olacak bilgiye sahip olabilmeleri, ilgili bölümlerde gerekli konuların sunumuna bağlıdır. Metnin yazarı ile okurun metin üzerinden iletişime geçebilmesi, okurun ihtiyacı olan bilgi atmosferinin hem Türk dili ve edebiyatı dersi hem ilişkili olabilecek diğer derslerde sağlanması ve ders dışı etkinliklerin düzenlenmesi ile mümkün olacaktır.

Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nın öyküleyici (anlatmaya bağlı) edebî metinlerin *kazanım ve açıklamalarının* A. 2. 14. maddesinde *Yazar ile metin arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi* bir başka kazanım olarak sunulmuştur fakat burada ifade edilen metin yazar ilişkisi ve devam eden alt maddelerde *metnin yazarın tanınmasına katkısı, metnin yazarın ünlü eserlerinden biri olması, metnin edebiyat ve/veya toplum hayatındaki akisleri, yazarın diğer önemli eserleri, yazarın aynı türdeki diğer metnininin -varsa- sinema ve tiyatroya yapılan uyarlamaları ve yankıları* şeklinde yer alan ifadeler, metin-yazar-okur ilişkisini tesis edecek iletişim temelli hususlar değildir.

Metinde Geçen Bazı Kelime ve Kelime Grupları başlığı altında *Yüksek Ökçelerde* yer alan ve metin bağlamından hareketle tahmin edilemeyeceği düşünülen *iskarpın, izdivaç, kiler, külbastı, ökçe, sahan* kelimeleri, sözlük karşılıkları ile verilmiş, öğrencilerin kelime dağarcığına yeni kelimelerin kazandırılması ve metnin daha anlaşılır olması amaçlanmıştır.

Metin ve Türle İlgili Açıklamalar başlığı altında bu hikâyenin günlük hayatta rastlanabilecek kahraman ve olayların konu edildiği bir olay hikâyesi örneği olduğu bilgisi verildikten sonra bu dönemde *Türkçülük*, ulusçuluk hareketi ile *edebiyatta ulusal kaynaklara dönme* düşüncesinin geliştiği; dilde sadeleşmeyi, şiirde hece ölçüsünü benimseyen, konularını yerli hayattan alan bir millî edebiyat anlayışının başladığı ifade edilmiştir. Dilde sadeleşme hareketinin başlangıcının 1911'de Genç Kalemler dergisinde yayımlanan *Yeni Lisan* makalesi olduğu bilgisi ayrıca paylaşılmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı 11 Ders Kitabı²⁸

11. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabında Ömer Seyfettin'in ismi iki yerde geçmektedir. 38. sayfada *Metin ve Türle İlgili Açıklamalar* kısmında Batılı anlamda hikâye türünün Türk edebiyatında Tanzimat Döneminde görülmeye başladığı bilgisi verilmiş, Ömer Seyfettin, Millî Edebiyat Dönemi temsilcisi olarak *Kaşığı* ve *Yüksek Ökçeler* hikâye adları ile zikredilmiştir. Diğerisi ise makale türünün tanıtıldığı 4. Ünite *Metin ve Türle İlgili Açıklamalar* kısmında Ömer Seyfettin'in *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanmış *Yeni Lisan* makalesi, türün tanınmış örneklerinden biri şeklinde tanıtılır. 11. sınıf ders kitabında sadece Cumhuriyet Dönemi (1923-1940), (1923-1940) yazar ve hikâyeleri ele alınmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı 12 Ders Kitabı²⁹

Bu sınıf düzeyinde son dönem Türk hikâyeleri konu alındığından Ömer Seyfettin'e yer verilmemiştir; fakat bir yerde Ömer Seyfettin'in *Yatur* adlı hikâyesinden bir bölüm, ünitenin dil bilgisi ile ilgili kısmında noktalama işaretlerinin öğretimi amacıyla verilmiş, yay ayrıçlarla belirtilen yerlere uygun noktalama işaretlerinin konması istenmiştir.

²⁸ İfakat Yücel, Mahmut Türkyılmaz, Selim Sağır, *Türk Dili ve Edebiyatı 11 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019.

²⁹ Döndü Karaca vd., *Türk Dili ve Edebiyatı 12 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019.

Sonuç

Bu çalışmada MEB Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nın (2018) amaç ve kazanımları doğrultusunda hazırlanmış, ortaöğretimde okutulan Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında Ömer Seyfettin ve hikâyelerinin yeri; ünite, süre ve içerik ile ilgili elde edilen bilgiler aracılığıyla değerlendirilmiş, yazarla okur arasında bir iletişim unsuru olan *metnin* sunumuna dayalı tespitlerde bulunulmuştur.

Öğretim Programı çerçevesinde hazırlanan ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında hikâye türünün gelişimi her sınıf düzeyinde farklılaşmış, türün ilk örnekleri ile 1960 sonrası Türk hikâyeciliğini içine alan süreç 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda metinlerle sunulmaya çalışılmıştır. Bu itibarla Ömer Seyfettin ve dönemi yalnız 10. sınıf ders kitabının mevzuu olmuştur. Türk edebiyatında hikâye türünün gelişimi her sınıf düzeyinde safha safha sunulduğundan Ömer Seyfettin, Batı etkisi ile gelişen hikâye geleneğinin ilk temsilcilerden biri olarak 10. sınıf ders kitabında *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyesinin kısaltılmış hâliyle yer almıştır. Ders kitabı/öğretim materyalinde ders işleniş süreci; *Hazırlık, Metin, Metinde Geçen Bazı Kelime ve Kelime Grupları, Metin ve Türle İlgili Açıklamalar, Metni Anlama ve Çözümleme, Yazarın Biyografisi, Dil Bilgisi, Yazma, Sözlü İletişim, Ünite Ölçme ve Değerlendirme Çalışmaları* başlıkları ile verilmiştir. Süreçte *Yüksek Ökçeler* hikâyesi ile metnin yazarı Ömer Seyfettin, onu oluşturan şartlar, metnin yazıldığı dönemin koşullarına dair herhangi bir bilgi paylaşılmamış, yönlendirmeler eksik kalmıştır. *Yazarın Biyografisi* başlığı metinle yazar ilişkisinin kurulduğu tek bölümdür. Fakat dönemin edebiyat akımları ile yazara ait bir paragraflık ansiklopedik bilgi, yazar-metin (ileti)-okur ilişkisini tesis etmede yetersizdir.

Yazar ve bağlamından *uzaklaştırılmış, koparılmış, soyutlanmış* bir metnin sahip olduğu mesajın okur/dinleyici ile buluşması mümkün görülmemektedir. Metin içi bağlam, yapısal bir bütünlük arz eden metin ile ilgili bütün sorulara okurun cevaplar bulmasına yardımcı olurken metin dışı bağlam, metnin anlaşılmasında birçok bilgiyi gerekli kılar. Yazıldığı dönem, coğrafya, yaşanan siyasi ve sosyal hadiseler metnin mesajının oluşmasında etkin faktörlerken bunlardan uzak bir okuma, yazar ile okur arasındaki bağın tesisini imkânsızlaştıracaktır. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının oluşturulmasında belirleyici öğretim programının *tür odaklı* tanımlanması ile iletişimin temel öğelerinden biri, mesajın sahibi yazarın dışarıda bırakıldığı; metnin bağlamından koparılıp türe hapsedildiği çözümleme şekli yalnız Ömer Seyfettin'in *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyesinde değil hikâye türünün sunulduğu bütün ünitelerde gözlenmektedir. Bu anlayışla inşa edilmiş ders kitaplarında Türk edebiyatının herhangi bir döneminin güçlü bir şekilde sunulması, bir metnin üreticisi yazarın ait

olduğu dönemin şartları ile kavranması ve öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı ile gerçekte buluşması zorlaşacaktır.

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda bulunan ve yazarın dünya algısının şekillenmesinde etkili olan dönemin siyasi, sosyal, kültürel etkisini ortaya koyacak kazanımlardan *Metinde millî, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihî ve mitolojik öğeleri belirler*, ile *Yazar ile metin arasındaki ilişkiyi değerlendirir*, ifadeleri içerikleri ile yazarın içinde bulunduğu, metnin olduğu bağlamı sunmada yetersizdir.

Ömer Seyfettin gibi Türk edebiyatında önemli bir ismin ve eserlerinin anlaşılabilmesi, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlının siyasi, sosyal, kültürel hayatına dair bilgilere sahip olmayı gerekli kılar. Ölümünün 100. yıl dönümünde anılan Türk edebiyatının mümtaz şahsiyeti Ömer Seyfettin'in yaşadığı dönemin siyasi, sosyal koşulları, Osmanlının son döneminde bir asker olarak görev yapmış olması, çocukluğundan itibaren bulunduğu farklı coğrafya ve muhitler, aynı dünya görüşü etrafında birleştiği kişiler onun kimliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu itibarla yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel atmosferini oluşturan hadiseler ekseninde Ömer Seyfettin'in ve eserlerinin değerlendirilmesi yazarın-metnin mesajının ulaştırılabilmesi adına faydalı olacaktır. Yazarından ve yazarının yaşadığı dönemin şartlarından bağımsız bir metnin okunup değerlendirilmesi, metnin türüne dair teorik bilgilerin sunulup yazar ve bağlam bilgisinin eksik sunulması Türk dili ve edebiyatının Türk gençleri ile buluşturulmasında sorunlara yol açacaktır.

Öğretim Programı'nda dil becerilerinin yanında öğrencilere kazandırılmaya çalışılan *bilgi okuryazarlığı, eleştirel düşünme, görsel okuryazarlık, iletişim ve iş birliği, medya okuryazarlığı, yaratıcı düşünme* gibi yeterlilik ve beceriler; bağlamından, yazar ve döneminden kopuk, tür odaklı metinler aracılığıyla değil dönemin şartları ile sunulmuş, neden-sonuç ilişkisinin kurulabildiği, farklı disiplinlerin bir arada bulunduğu öğretim ortamında teşekkül etmiş metinler aracılığıyla kazanılacaktır. Türk dili ve edebiyatı öğretimi sadece birtakım türlerin ve edebiyat teorilerinin sunulduğu bir dersten öte yazarlar ve eserleri vasıtayla toplumun, dönemin, bireyin anlaşılmasına, yorumlanmaya çalışıldığı bir ders olarak konumlanmalıdır. Bunu yapabilmek ancak öğretim programı ve ders araç gereçlerinin bu anlayışla oluşturulmasına bağlıdır. Ömer Seyfettin ya da onun gibi Türk kültür ve edebiyatının temsilcileri ve eserlerinin ortaöğretim ders kitaplarındaki aktarımında metin bilgisi ile yazarın kimliğinin inşasında etkili olan unsurlar ile metnin ait olduğu dönemin bilgisinin birleştiği bir sunum, daha doğru ve etkili olacaktır.

Kaynakça

- ALANGU, Tahir, *Ömer Seyfettin*, May Yayınları, İstanbul 1968.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma, *Edebiyat ve Kuramlar*, İthaki Yayınları, İstanbul 2012.
- FİLAZİ, Gurbet vd., *Türk Dili ve Edebiyatı 10 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019.
- GÖKTÜRK, Akşit, *Okuma Uğraşı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- GÜNAY, Doğan, *Dil ve İletişim*, Multilingual, İstanbul 2004,
_____, *Metin Bilgisi*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2013.
- KAPLAN, Mehmet, “Bahar ve Kelebekler’in Tahlili”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, 1984, s. 41-50.
- KARACA, Döndü vd., *Türk Dili ve Edebiyatı 12 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- KEÇİK, İlknur; SUBAŞI UZUN, Leyla, *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*, ed. Canan İleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2001.
- KOCAMAN, Ahmet, “Dilde Bağlam ve Anlam İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 39, Sayı 332, 1979, s. 397-401.
- MEB, Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, Ankara 2018.
- Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 3*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler 1*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.
- YÜCEL, İfakat, TÜRKYILMAZ, Mahmut, SAĞIR, Selim, *Türk Dili ve Edebiyatı 9 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- _____, *Türk Dili ve Edebiyatı 11 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.

PEMBE İNCİLİ KAFTAN'DA İKNA BİLEŞENLERİ TEMELİNDE BİR MODELLEME DENEMESİ

Çiğdem USTA*

*Çünkü Türk milletinin
karakteri yüksektir,
Türk milleti çalışkandır,
Türk milleti zekidir.*

M. Kemal ATATÜRK

Giriş

İletişimin önemli bileşenlerinden olan “ikna” kavramı daha çok din, ticaret, politika, ideoloji odağında düşünülse de *gerçekte en basit diyalogda dahi ayırt edilebilir*¹. Bu noktada, *ikna* etrafında şekillenen retorikğin en eski disiplinlerden biri olması şaşırtıcı değildir. Birçok farklı niyetle gerçekleşse de iknanın temelinde “hedefi istenen yönde harekete geçirme, aynı görüşte ortaklaşma çabası” yatmaktadır. Gündelik yaşama dair, bireyden tek veya birkaç bireye şeklinde olan ikna girişimleri, daha çok kendiliğinden, gelişigüzel, programsızdır. Ancak dinî, ticari, politik, ideolojik çerçevede, kitleler hedeflenerek yapılan iletişimler, genellikle uzun süreli, programlıdır.

İknaya dayalı iletişim, birçok kanaldan gerçekleşir. Bu kanallar iletiyi hedefe taşıyan her türlü araç olabilir. Kaynak (iknacı), amaç ve imkânlar dâhilinde sesli, yazılı, görsel vb. kanallardan bir veya birkaçını tercih edebilir. MÖ 3000 yılında Babilli tüccarların dükkânlarının önüne işaret koydukları, dükkân adlarını bağırarak tellallar tuttıkları tarihe not düşülmüştür. British Museum’da sergilenen MÖ 550’li yıllara ait bir Yunan vazosunun üstünde, at figürlerinin yanında, “Beni satın al, iyi bir iş yapmış

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, cigdemdusta@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3536-0159

¹ Murat Başarır, “Retorik İkna Bileşenlerin Siyasi Liderlerce Kullanımı: İktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin TBMM Grup Konuşmaları Üzerine Bir Analiz”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2016, s. 706.

olacaksın.” yazısı bulunmaktadır². Kültigin Yazıtı’ndaki “ol yergerü barsar Türk bodun ölteçi sen³”den bir mezar taşına kazınmış “altı arşın bir beyaza sarıldın, işte akıbetin bu insanoğlu” satırlarına; Lenin’in konuşmalarından Garip ön sözüne; “sosyo-politik mesajları görsel dile tercüme eden” afişlerden⁴ reklamlara, tablolara, müzik eserlerine kadar tarihe geçmiş sayısız ikna çabası mevcuttur.

Her alanda gözlemlenen iknanın edebiyattaki seyrine bakıldığında eserlerdeki seyrek dokunuşların yanı sıra bir (görece) “ideal”e kalemini adanmış yazarlar-şairler dikkat çekmektedir. Bu edebiyatçılardan biri de Ömer Seyfettin’dir. Bireyseli anlatma derdindeki eserlerinin varlığına rağmen onun yazarlığını milliyetçilikten/Türkçülükten bağımsız olarak betimlemek olanaksızdır. Meşrutiyet’te Batıcılık, Osmanlıcılık ile öne çıkan *Türkçülük*, birdenbire veya moda niyetine belirilmiş bir akım değildir. Avrupa’da Türk kültürüne gösterilen ilgi (Turquerie⁵), Türkoloji çalışmaları⁶, dilde sadeleşme çabaları bu konuda itici güç olmuştur. Milliyetçiliğe dair fikirlerin Osmanlı şemsiyesini parçalamasına şahit olan aydınların kendi milliyetlerini vurgulayan unsurlar karşısında “Türk”ü modern milliyetçilik çerçevesinde inşa etme gerekliliğini belirlemeleri de Türkçülüğün sistemleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Ömer Seyfettin, eserlerinde, Türkçülüğün özünü oluşturan fikirleri açık veya örtük sunmanın yanında ideal “Türk”ü betimlemeye, örnek bir “Türk” modellemeye çalışmıştır. Özellikle ideolojik fikirlerini kısmen estetik bir üslupla ve lirizmle işlediği hikâyeleri aracılığıyla yarattığı “kahraman tipi”, “Türk” kavramının modern milliyetçilik fikriyle inşasında

² Akt. Nilgün Sarıyer, *Pazarlama İletişim Araçları*, Eğitim Yayınevi, Konya 2017, s. 74.

³ “O yere doğru gittiğin takdirde, (ey) Türk halkı öleceksin (mahvolacaksın).” bk. Hatice Şirin, *Kültigin Yazıtı: Notlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 109.

⁴ Yeşim Dinçer, “Devrim ile Sanatın Yoldaşlığı”, *100. Yılında Ekim Devrimi*, haz. Gökhan Atılğan, Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 288.

⁵ Turquerie, 1700’lü yıllarda başlayan Avrupa’da, müzik, edebiyat, plastik sanatlar, mimari, moda gibi alanlarda Türk kültürüne ait motif ve temaların işlenmesine ve ortaya çıkan ürünlere işaret eden bir terimdir. bk. Aycan Öktem, *Sultan III. Selim Döneminde Geleneksel Türk Süslemelerinin Avrupa Giysi Modası ve Sanatına Etkisi*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2017, s. 11; bk. <https://blog.peramuzesi.org.tr/sergiler/turquerie/> [ET: 20. 11. 2020].

⁶ bk. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2017, s. 11-12.

esas teşkil etmiştir. Bu noktada *kahraman* kavramı üzerinde durmakta fayda vardır.

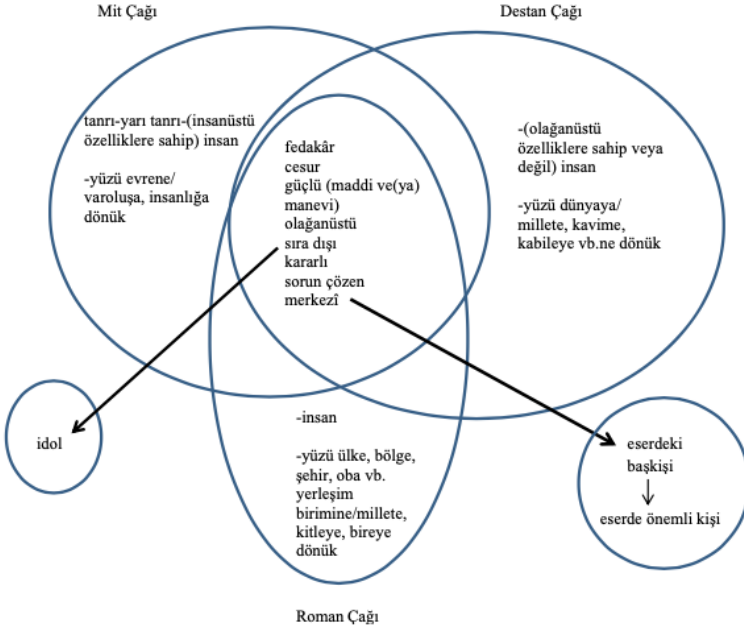
Kahraman

Mitten gündelik tipe uzanan süreçte yeni anlamlar kazanan “kahraman” kelimesi TDK Türkçe Sözlük’te, “*savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlık gösteren (kimse), alp, yiğit/ bir olayda önemli yeri olan kimse/roman, hikâye, tiyatro vb. edebiyat türlerinde en önemli kişi*” olarak tanımlanmaktadır. Merriam-Webster’de ise *büyük bir güç veya yetenek ile donatılmış, genellikle ilahi kökenli mitolojik veya efsanevi bir figür, meşhur bir savaşçı, başarıları ve asil nitelikleri için hayranlık duyulan bir kişi, büyük cesaret gösteren biri; edebi veya dramatik bir eserdeki ana karakter, bir olay, devre veya hareketteki merkezî figür; aşırı hayranlığın ve bağlılığın nesnesi: idol* olarak ifade edilmektedir. Bahsi geçen sözlüklerdeki karşılıkların bir kısmı örtüşmemekle birlikte TDK Türkçe Sözlük’te aynı kavram alanında yer alan yiğit ve bahadır sözcüklerinin tanımıyla denklik büyük oranda sağlanmaktadır:

bahadır: savaşlarda gücü ve yılmazlığıyla üstünlük kazanan veya yiğitlik gösteren kimse, batur.

yiğit: güçlü ve yürekli, alp, kahraman, mert.

Kavramın bugüne kadarki mecaz ve yan anlamlar dahilinde (metaforik) şekillenmesi, yukarıdaki tanımlar ekseninde şöyle yapılabilir:

Kahraman kavramının kurucu anlam parçacıkları fedakârlık, cesaret, güç, sıra dışılık, kararlılık, sorun çözücülük, merkezîliktir. Kahramanın bir olayın merkezinde yer alması, kelimenin anlam alanını büyütmüş, eserlerdeki başkişiye (ve kişilere) de zamanla kahraman (bk. hero'nun tanımı) denmeye başlanmıştır. Ayrıca tüm özelliklerin bir bütün hâlinde olumluyu işaretlemesi ve kahramanın müspet manada sıra dışılık taşıması, kahraman kelimesinin “idol” anlamıyla genişlemesini sağlamıştır. Kahramanın niteliklerinde olumluluk o kadar ön plandadır ki olumsuz özellikler de taşıyabilen “başkişi”nin (ve kişilerin) kahraman kelimesiyle karşılanmasına itiraz edilebilmektedir:

“Kahraman kavramıyla bakılacak olan bu kişiler; katil, eşcinsel, kaçakçı, hayat kadını, insan kaçakçısı vb. olabilmektedir...*Suç ve Ceza* romanında “kahraman” bir katildir. *Anayurt Oteli*'ne bakıldığında eğitim sırasında kahraman olarak anlatılacak olan roman kişisi Zebercet ne kadar olumlu bir insandır? ...yanlış olumlama sorunu yaşanmaması için kahraman kavramı, romanlardaki kişi unsuru, özelde başkişi kavramı yerine kullanılmalıdır⁷.”

Pembe İncili Kaftan'da ikna bileşenleri temelinde bir modelleme denemesi

Aristo, “Retorik” adlı eserinde iknaya dair “ethos, pathos ve logos” şeklinde üç bileşen belirler. Bunlar temelde şöyle özetlenebilir:

ethos: retorun, sağlam, güvenilir ve ahlaklı olması

pathos: muhatabın duygu yönüne başvurma

logos: mantığa, akla, sebebe, idrake başvurma⁸”

Konuşurun inanılabilirliğine, erdemli kişiliğine göndermede bulunan ethos⁹ sadece konuşur değil tüm *iknacıların* hedef üzerinde oluşturduğu olumlu algı olarak belirlenebilir. *İknacı* ne kadar erdemli, sözüne güvenilir addedilirse ikna etme de o derece başarılı olur. Duyguya başvurmak¹⁰ olarak özetlenen pathosun hedefi, dinleyicileri inandırmak amacıyla onlarda çeşitli

⁷ Ercan Yücel, “Edebiyat ve Değer İlişkisi Bağlamında “Kahraman” Terimi”, *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Tiflis 2020, s. 69.

⁸ Coşkun Baba, “Retorikte Ethos'un Yeri”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 67, 2018, s. 206.

⁹ Coşkun Baba, “Ethos Bağlamında Model İnsan: Hz. Muhammed”, *Bilgiden Beceriye Sınırsız Öğrenme*, Sead, Ankara 2018.

¹⁰ Aykar Sönmez, *Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 110-115.

hisler uyandırmaktır¹¹. Pathos; öfke, merhamet, kıskançlık, üzüntü vb. duyguları harekete geçirmek için gösterilen çabayla ilgilidir. Logos ise “konuşmadaki kanıtlama ve mantıktır”. Aristoteles’e göre “iyi bir konuşma, sadece konuşmacının karakterine veya dinleyicilerinin duygularına yönelmiş olmamalıdır¹².” Mantığa da dayanmalıdır. İkna sürecinde “tasarlanmış mesajın (ya da inşa edilmiş söylemin) içinde bulunan sistematik düşünceye (doğru akıl yürütmelere) ait her şey logosa daırdır¹³.”

Bir görüş veya eylem noktasında hedefi yönlendirmek, ikna etmek isteyen her kaynak, söylemini bilinçli ya da içgüdüsel olarak *ethos*, *pathos* ve *logos* üçgenine dayandırır. Ömer Seyfettin de Türkçülüğü aşlamak ve artık diğer unsurlar için önem arz etmeyen “Osmanlı” kimliği karşısında “Türk”ü yeniden inşa etmek için bu yoldan gitmiştir. Hikâyelerinde, ethosu seçtiği başkişilere yüklemiş, onları erdemleriyle öne çıkarmış, böylece onlar aracılığıyla aktaracağı fikirleri hedefin gözünde güvenilirliği yüksek hale getirmeye çabalamıştır. Başkişilerini *kahraman tipi* olarak işlediği öykülerinde, ayrıca kahramanın özelliklerini ideal Türk’ün inşası için şekillendirmiştir. Böylece bir yandan söylemini güçlendirmiş, diğer yandan Türk’e bir rol model yaratmıştır. Ömer Seyfettin’de yalnız ethos değil, pathos ve logos da önemlidir. “Lafza tapmayalım. Eserlerimiz yaldızlı mukavvadan birer heykel olmasın, fikre, hisse ehemmiyet verelim¹⁴.” düsturunca hareket eden yazar, Türkçülüğün fikri tarafını gerek diyaloglar gerekse anlatıcıya ait kısımlarda sıklıkla ortaya koymuştur. Diğer yandan hikâyedeki eylemler veya fikirlerin mantığını göstermeye, neden-sonuç ilişkisine oturtmaya gayret etmiştir. Yazar pathos temelinde ise hedefte “öfke, gurur, korku, merhamet vb.” duygular uyandırarak hedefi ikna için duygusal bir zemin hazırlamıştır.

Ömer Seyfettin’in muhtemelen doğaçlama gerçekleşen ikna üçgeni, eserlerinde gözlemlenebilir. Çalışmada, bu gözlemi somutlaştırmak için “kahraman tipi”ni içeren bir hikâyesinde modelleme denemesi yapılmıştır. Modellemede ethos için, “kahraman” kavramının kurucu anlam parçacıkları

¹¹ Gurur Öyküm Güven, *Feminist Reklamların (Femvertising) Aristoteles’in Retoriksel Üç İkna Kanıtı Bağlamında Değerlendirilmesi ve Kadın İzleyiciler Üzerindeki Etkisi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 43.

¹² Nilüfer Rüzgar, Ali Akdemir, “Retorik Söylemin İçerik Kalitesi ve Etkileme Amacına Yönelik Algnın Akademisyenler Düzeyinde Araştırılması”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2017, s. 265.

¹³ Osman Çalışkan, “Ethos Yönelimli Siyasi Retorik: Siyasal İttifaklar ve Liderlerin Sosyal Medyadaki Seçim Söylemleri Üzerine Bir Analiz”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, s. 88.

¹⁴ [ÖmerSeyfettin], “Yeni Lisan”, *Genç Kalemler*, Cilt 2, Sayı 1, 1911.

esas alınmış; bunlar etrafında, kahramanın güvenilir imajını yaratan ifadeler belirlenmiştir. Pathos için, hedef alınan duygular işlenmiş, bu duyguları yaratmaya yönelik birimler tespit edilmiştir. Logosta ise yapılan eylemlerde neden-sonuç ilişkisini; isteğin, eylemin, düşüncenin mantığını, kanıtını gösteren ifadelere ve fikre yönelik kurucu kelimelere odaklanılmıştır.

Pembe İncili Kaftan (PİK)¹⁵

Pembe İncili Kaftan başkişinin kahraman tipi olarak şekillendiği hikâyelerden biridir. Başkişi, hem Türk'e rol model olması, hem de Türkçülük söyleminde (ki bu hikâyede derinde bırakılmış, yan fikirlerle, Türk, millet gibi kelimelerle işlenmiştir) etkili bir iknacı olabilmesi için kahraman özellikleriyle donatılmıştır. Hikâyenin özeti şöyledir: 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin zalimliğiyle meşhur hükümdarı Şah İsmail'e¹⁶ elçi olarak gönderilecek cesur bir kişi aranmaktadır. Vezirlerden biri eski bir dostunun oğlu Muhsin Çelebi'yi önerir. Muhsin Çelebi çağrılır, devlete hizmet olduğu için çağrıya uyar. Sadrazam'ın huzuruna gelir, fakat el etek öpmez. Dalkavukluk yapmaz. Bu Sadrazam'ı şaşırır, içten içe öfkelenir. Ancak sabreder. Muhsin Çelebi, kendisine teklif edilen görevi kabul eder; ama karşılığında hiçbir şey istemez. Devletin itibarını göstermek için varını yoğunu rehine vererek meşhur Pembe İncili Kaftan'ı alır. Tebriz'e giderken geçtiği yerlerdeki insanların bu zengin elçiye dair konuşmaları Şah İsmail'e kadar ulaşır. Şah İsmail elçi için daha gelmeden cellatlarını hazır eder. Şah'ın sarayında, saygı duruşunda tutmak için Muhsin Çelebi'ye oturulacak yer gösterilmez. Muhsin Çelebi bunun üzerine Pembe İncili Kaftan'ı yere serer ve üzerine oturur. Şah İsmail, Muhsin Çelebi'nin cesareti ve cüretinin yarattığı şaşkınlıkla ona hiçbir şey yap(a)maz. Muhsin Çelebi, kaftanı orada bırakarak çıkıp gider. Şah'ın uyarısıyla savaşçılardan biri arkasından kaftanı götürür, ancak o Türklerin yere koyduğu bir şeyi sırtına almayacağını söyleyerek kabul etmez. Memlekete döner. Kimseye kaftanı ne yaptığını söylemez. Parası olmadığı için rehinden mallarını kurtaramaz. Zengin bir adamken kıt kanaat geçinen biri olur. Ancak onuruyla yaşamaya devam eder.

Hikâyede başkişi (/kahraman tipi) ve ethosun yüklendiği insan, Muhsin Çelebi'dir. Ethos anlatıcının, diğer kişilerin ve onun ifadeleriyle

¹⁵ Ömer Seyfettin, "Pembe İncili Kaftan", *Seçme Hikayeler: 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, <https://books.google.com.tr/books?id=M-zVCwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=%C3%96mer+Seyfeddin+Se%C3%A7me+Hikayeler+2&hl=tr&sa=X&ved=#v=onepage&q=%C3%96mer%20Seyfeddin%20Se%C3%A7me%20Hikayeler%202&f=false> [Erişim Tarihi: 10. 11. 2020].

¹⁶ Şah İsmail de bir Türk hükümdarı olmasına rağmen öyküde Türklüğünden bahsedilmez. Bu, o zamanki Türk tarihine dair bilgilerdeki yetersizlikle ilgili olabilir.

kurulur. Aşağıda hem ethosun hem de diğer iki bileşenin nasıl inşa edildiği modellenmeye çalışılmıştır:

ETHOS	cesur	<p>(Sadrazam:)¹⁷ <i>Cesur bir adam lazım, paşalar... dedi, biz onun sırmalara, altınlara, elmaslara gark ederek gönderdiği elçisine padişahımızın elini öptürmedik; ancak dizini öpmesine müsaade ettik. Şüphesiz o da mukabele etmeye kalkacak.</i></p> <p>(Sadrazam:) O halde bizden elçi gidecek adamın <i>çok cesur</i> olması lazım! Öyle bir adam ki <i>ölümden korkmasın.</i></p> <p>(Vezir:) (Muhsin Çelebi)¹⁸ Fakat <i>çok cesurdur. Doğrudan ayrılmaz. Ölümden çekinmez. Birçok defa gaza etmiştir. Yüzünde kılıç yaraları vardır.</i></p> <p>(Anlatıcı:) Tahtının arkasındaki <i>cellatlar kılıçlarını çekmişlerdi. Muhsin Çelebi bağırdı, çağırdı. Mukarripler, vezirler, cellatlar, muharipler hükümdarlarının (Şah İsmail'in) sabrına, tahammülüne şaşıyorlardı.</i></p>
	sorun çözen	<p>(Muhsin Çelebi) <i>Koynundan çıkardığı name-i hümayunu öptü. Başına koydu. Sonra altın tahtın üstüne allı, yeşilli, mavili, morlu, ipek yığınlarına sarılmış; sırmalarla, tuğlarla, sancaklarla bağlanmış gibi garip bir yırtıcı kuş sükünetiyle tüneyen Şah'a uzattı.</i></p> <p>(Muhsin Çelebi) Sadrazamın konağına gitti. <i>Nameyi Şah'a verdiğini, hiçbir hakarete uğramadığını, Şah'ın müsaadesine tenezzül etmeden habersizce kalkıp İstanbul'a döndüğünü söyledi.</i></p>
	fedakâr	<p>(Sadrazam:) Bu habis, “elçiye zeval yok” kaidesini kabul etmez... <i>İhtimal işkence ile idam eder. Çünkü Allah'tan korkusu yoktur... Devletini seversen bu fedakârlığı kabul edeceksin? Muhsin Çelebi hiç düşünmedi:</i></p>

¹⁷ Çalışmada, (x:) şeklindeki noktalama, konuşanı göstermek için kullanılmıştır.

¹⁸ Çalışmada bu kullanım, *hakkında konuşulan* kişiyi göstermek için tercih edilmiştir.

		<p>— Ettim efendim, fakat bir şartla... dedi. — Ne gibi? —Mademki bu <i>fedakârlıktır</i>, <i>fedakârlık</i> ücretle olmaz; hasbî olur.</p> <p>(Anlatıcı:) Altı ay içinde Muhsin Çelebi, büyük çiftliğini, mandırasını, evini, dükkânlarını, bahçesini, bostanını <i>rehine koydu... Genç karısıyla iki küçük çocuğunu akrabasından birinin evine bıraktı.</i></p> <p>(Anlatıcı:) Fakat <i>eski zengin</i> Muhsin Çelebi, bu kaftan için girdiği borçları verip çiftliğini, mandırasını, iratlarını <i>rehinden kurtaramadı.</i></p> <p>(Anlatıcı:) (Muhsin Çelebi) Ama yine ne kimseye boyun eğdi, ne de <i>bütün servetini bir anda yere atmakla gösterdiği fedakârlığa</i> dair gevezelikler yaparak boşu boşuna pohpohlandı.</p>
	sıra dışı	<p>(Sadrazam:) Hâcegândan, Enderun'dan, Divan'dan benim <i>aklıma böyle gözü pek bir adam gelmiyor.</i></p> <p>(Anlatıcı:) <i>Bütün kulların tekâpusuna</i>, secdesine alışan sadrazam, bir <i>an eteğine kapanılmasını bekledi....</i> Böyle göğsü ileride kabarık, başı yukarı kalkık bir adamı <i>ömründe ilk defa</i> görüyordu. <i>Kubbe vezirleri bile</i> huzurunda <i>iki büklüm dururlardı.</i></p>
	güçlü (fiziki, sosyal ekonomik vb.)	<p>(Sadrazam:)- Ne iş yapıyor?! (Vezir:)- Biraz <i>zengindir.</i></p> <p>(Vezir:) (Muhsin Çelebi) Birçok defa <i>gaza etmiştir. Yüzünde kılıç yaraları vardır.</i></p> <p>(Anlatıcı:) Bu çelebi <i>gayet akıllı</i> bir insandı. Merde, namerde muhtaç olmayacak kadar bir <i>serveti</i> vardı.</p>
	gururlu	<p>(Anlatıcı:) (Sadrazam) Böyle <i>göğsü ileride</i>, kabarık, <i>başı yukarı kalkık</i> bir adamı <i>ömründe ilk defa</i> görüyordu.</p> <p>(Anlatıcı:) Muhsin Çelebi, sözünü bitirince <i>müsaade filân</i> istemedi, kalktı.</p>

		<p>(Anlatıcı:) Muhsin Çelebi, geniş somaki kemerli açık kapıdan serbest adımlarla girdi. Yürüdü. <i>Başı her vakitki gibi yukarda, göğsü her vakitki gibi ileride idi.</i></p> <p>(Anlatıcı:) (Muhsin Çelebi) <i>Ama yine ne kimseye boyun eğdi, ne de bütün servetini bir anda yere atmakla gösterdiği fedakârlığa dair gevezelikler yaparak boşu boşuna pohpohlandı.</i></p>
PATHOS	hedefte korku/gerilim yaratma	<p>(Anlatıcı:) Şah, akla gelmedik canavarlıklarla sağına, soluna saldırıyordu. Kendine iltica eden taraftarları bile çağırıldığı ziyafette yemekmiş gibi kaynattığı büyük kazanlara atıp söğüş yapan, yendiği Özbek padişahının kafatasıyla şarap içen bu gaddar şah, dünyada hakikaten eşi görülmemiş bir zalimdi...Müdafasız Zülkadriye arazisine girdi, Diyarbekir, Harput kalelerini aldı. Sarp bir dağa kaçan Alâüddevle'nin oğlu ile iki torunu eline esir düştü. Şah İsmail, bu zavalluları ateşte kızartıp kebab ettirdi. <i>Etlerini kuzu gibi yedi.</i> Böyle bir vahşet şarkta yeni duyuluyordu.</p> <p>(Anlatıcı:) ...bütün şarkta cihangirliği kuran bu serseri, karşısında devleti temsil edecek adama karşı şüphesiz birçok münasebetsizlikler edecek, münasebetsizliklerine mukabele edeni ihtimal kazığa vuracak, derisini yüzecek, akla gelmedik kaba bir vahşetle öldürecek.</p> <p>(Anlatıcı:) (Şah İsmail) Huzuruna kabul etmezden evvel tahtının arkasına cellatlarını hazırlattı.</p> <p>(Anlatıcı:)...Şah kızarıyor, sararıyor, morarıyor, elinde heyecandan açamadığı name, tir tir titriyordu. Tahtının arkasındaki cellatlar kılıçlarını çekmişlerdi. Muhsin Çelebi, bağırdı, çağırdı.</p>
	hedefe gurur hissettirme	<p>(Anlatıcı:) <i>Ayağı öpülmeyen Şah gazabından sapsarı kesildi. Gözlerinin beyazları kayboldu.</i></p> <p>(Anlatıcı:) Muhsin Çelebi sözünü bitirince</p>

		<p><i>müsaade filan istemedi, kalktı. Kapıya doğru yürüdü. Şah İsmail donmuş, taş kesilmişti. Çaldıran'da kırılacak gururu, bugün bu tek Türk'ün ateş nazarları altında erimişti.</i></p> <p>(Muhsin Çelebi:) Hayır, unutmuyorum. Onu size bırakıyorum. <i>Sarayınızda büyük bir padişah elçisini oturtacak seccadeniz, şiltiniz yok... Hem bir Türk, yere serdiği şeyi bir daha arkasına koymaz... Bunu bilmiyor musunuz?</i></p>
	<p>hedefte merhamet uyandırma</p>	<p>(Anlatıcı:) Ama <i>eski zengin</i> Muhsin Çelebi, bu kaftan için girdiği borçları verip çiftliğini, mandırasını, iratlarını <i>rehinden kurtaramadı. Pek fakir, pek acı, pek mahrum bir hayat geçirdi.</i></p>
<p>LOGOS</p>		<p>(Anlatıcı:) (Muhsin Çelebi) <i>Dindardı. Ama mutaassıp değildi. Din, millet, padişah aşkını kalbinde duyanlardandı. Devletin büyüklüğünü, kutsiliğini anlardı. Yegâne mefkuresi, "Allah'tan başka kimseye secde etmemek, kula kul olmamak"</i>tı.</p> <p>(Anlatıcı:) <i>İnsanlık</i> onun (Muhsin Çelebi'nin) nazarında <i>çok yüksek, çok büyüktü. İnsan arzın üzerinde, Allah'ın bir halefydi. Allah insana kendi ahlakını vermek istemişti. İnsan, her mevcudun fevkinde idi. Kuyruğunu sallaya sallaya efendisinin pabuçlarını yalayan köpeğe tabasbus pek yakışırdı ama insana...</i></p> <p>(Muhsin Çelebi:) - <i>Ben şimdiye kadar devlet mansıbına girmedim... Çünkü ben boyun eğmem, el etek öpmem, dedi. Halbuki zamanın devletlileri mevkilerine hep boyun eğip, el etek, hatta ayak öpüp bin türlü tabasbusla, riya ile, tekâpu ile çıktıklarından, etraflarına daima hep bu zelil mazilerinin çirkin hareketlerini tekrarlayanları toplarlar.</i></p> <p>(Muhsin Çelebi:) (Zamanın devletlileri) <i>Mert, doğru, izzet-i nefis sahibi, hür, vicdanının sesine kulak veren bir adam gördüler mi, hemen gazez olur, mahvına çalışırlar. Gedik Ahmet Paşa niçin hançerlendi, Paşam?</i></p> <p>(Sadrazam:) Devletini <i>seversen</i>, sen bu fedakârlığı kabul edeceksin!</p> <p>(Muhsin Çelebi:) <i>Devlete karşı ücretle yapılacak bir fedakârlık, ne olursa olsun, hakikatte şahsi bir kazançtan başka bir şey değildir.</i></p> <p>(Sadrazam:) Bu kadar pervasız bir adam, devletine, milletine yapılacak hakareti de çekemez...</p> <p>(Muhsin Çelebi:) Namesini verdiğim büyük</p>

	<p>padişahım, <i>Oğuz</i> Kara Han neslindedir! diye haykırdı. Dünya yaratıldığından beri <i>onun ecdadından kimse kul olmamıştır. Hepsi padişah, hepsi hakandır. Ecdadı hilkatten itibaren hükümdar olan</i> bir padişahın elçisi, hiçbir ecnebi padişah karşısında divan durmaz.</p> <p>(Anlatıcı:) Muhariplerden biri koştu. Tahtın önünde serili kaftanı topladı. <i>Türk</i> elçisine yetiştı.</p> <p>(Muhsin Çelebi:) Hem <i>bir Türk, yere serdiği şeyi bir daha arkasına koymaz...</i> Bunu bilmiyor musunuz?</p>
--	---

Sonuç

İkna, düşünmenin doğal bir sonucudur. Kişiler, çeşitli amaçlarla muhataplarını kendileri gibi düşünmek, bir eylemde bulunmak konusunda ikna etmek isterler. Bunun için bilinçli veya dil tecrübesinin sunduğu bir otomatiklikle Aristo'nun ikna için belirlediği üç bileşenden faydalanırlar. Bunlar ethos, pathos ve logosdur. Özellikle din, ideoloji, politika, ticaret gibi alanlarda iknanın bu üç bileşenini daha sistemli şekilde tespit etmek mümkündür. Edebiyatta çeşitli türlerde yazar ve şairler de ikna noktasında aynı yoldan gider. Bilhassa kalemlerini görüşlerini yaymak, toplumu şekillendirmek için kullanan edebiyatçılar gerek anlatıcı olarak gerekse kişiler aracılığıyla hedefi iknaya uğraşır. Kurmaca metinlerde ethos, pathos, logos etrafında bunun nasıl gerçekleştiğini belirlemek güçtür. Bu nedenle bu çalışmada *geliştirilmeye muhtaç* bir modelleme denemesi yapılmıştır.

Modelleme denemesinde, kalemini Türkçülüğe ve ideal “Türk”ü inşa etmeye adanmış olan Ömer Seyfettin’in¹⁹ Pembe İncili Kaftan’ı seçilmiştir. Bu seçimde, öyküde yer alan “kahraman tipi” aracılığıyla ethosun belirgin olarak işlenebileceği düşüncesi etken olmuştur. Çünkü ethosun öyküde bir başkişiyeye yüklendiği, başkişinin hedefi ikna edecek biçimde güvenilir bir kimlik olarak üretildiği, başkişinin “kahraman tipi” olması durumunda bunun daha da net gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu minvalde öncelikle “kahraman” kelimesinin geçmişten bugüne kazandığı anlamlar etrafında anlam parçacıkları tespit edilmiş ve ethos, bu anlam parçacıkları ile modellenmiştir. Metinden metine başkişinin koyulaştırılan erdemli özellikleri azalabilir, çoğalabilir. Bir metinde başkişinin ethosu yalnız fedakârlık ile kurulabilir. Diğerinde yalnız cesaret seçilebilir ya da Pembe İncili Kaftan’da olduğu gibi cesur, fedakâr, sıra dışı, sorun çözen, güçlü,

¹⁹ Bk. Atilla Aktaş, *Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Türk Kimliği ve Milliyetçi Söylem*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

gururlu gibi sıfatların hepsi işlenebilir. Amaç, “x böyle özelliklere sahip, dolayısıyla o sözlerine, fikirlerine güvenilecek biri” algısı yaratmak, onun vasıtasıyla düşünceleri hedefe benimsetmektir. PİK’te ayrıca “kahraman tipi” sayesinde ideal “Türk” ortaya konulmuştur. Geçerliği kalmayan “Osmanlı” kimliği karşısında bir rol model “Türk” inşasına katkıda bulunulmuştur.

İkna sürecinde duygusal bir bağın yaratılması gerekir. Bu noktada pathos öne çıkmaktadır. Modellemede pathosu tespit etmek için hedefte uyandırılmak istenen duygular seçilmiştir. Bu duygular, metinlere göre değişmektedir. PİK’te hedefin gurur duyması, korku-gerilim yaşaması, merhamet hissetmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece duygu birliği oluşturulacak, hedefin ikna olması kolaylaşacaktır. Ancak bu yeterli değildir. Mantık dolayısıyla logos da çok önemlidir. Primo Türk Çocuğu’nda olduğu gibi fikrin (görece) haklılığının kanıtları, fikre giden süreç yüzeyde sunulabilmekte veya PİK’te olduğu gibi daha derinde işlenebilmektedir. Ömer Seyfettin Türkçülük fikrini PİK’te ideal Türk’ün inşası; millet²⁰, Türk kavramları ve yan fikirlerle göstermiştir.

²⁰ Osmanlı’da millet kavramı kullanılmıştır. Ancak bu, dinî ve sosyal topluluğu ifade etmekteydi. Millet kavramının modern anlamda “ulus” (nation) karşılığında kullanılması ve din, mezhepten ziyade ırk, soy mensubiyetini ifade eder şekilde anlam değişikliğine uğraması ise XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, 2011, s. 58-59.

Kaynakça

AKİMOĞLU, Aleks, “Avrupa’yı Saran Hayranlık”, <http://trdergisi.com/avrupayi-saran-hayranlik-turquerie/> [ET: 20. 11.2020].

AKTAŞ, Atilla, *Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Türk Kimliği ve Milliyetçi Söylem*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

BABA, Coşkun, “Retorikte Ethos’un Yeri”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 67, 2018, ss. 203-219.

_____, “Ethos Bağlamında Model İnsan: Hz. Muhammed”, *Bilgiden Beceriye Sınırsız Öğrenme*, ed. Firdevs Güneş, Ayşe Derya Işık, Sead, Ankara 2018, ss. 61-68.

BAŞARIR, Murat, “Retorik İkna Bileşenlerin Siyasi Liderlerce Kullanımı: İktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin TBMM Grup Konuşmaları Üzerine Bir Analiz”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2016, ss. 703-724.

ÇALIŞKAN, Osman, “Ethos Yönelimli Siyasi Retorik: Siyasal İttifaklar ve Liderlerin Sosyal Medyadaki Seçim Söylemleri Üzerine Bir Analiz”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, ss. 84-104.

DİNÇER, Yeşim, “Devrim ile Sanatın Yoldaşlığı”, *100. Yılında Ekim Devrimi*, haz. Gökhan Atılgan, Yordam Kitap, İstanbul 2017, ss. 277-294.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Bilgeoguz Yayınları, İstanbul 2017.

GÜVEN, Gurur Öyküm, *Feminist Reklamların (Femvertising) Aristoteles’in Retoriksel Üç İkna Kanıtı Bağlamında Değerlendirilmesi ve Kadın İzleyiciler Üzerindeki Etkisi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

KURTARAN, Uğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, 2011, s. 57-71.

ÖKTEM, Aycan, *Sultan III.Selim Döneminde Geleneksel Türk Süslemelerinin Avrupa Giysi Modası ve Sanatına Etkisi*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

[Ömer Seyfettin], “Yeni Lisan”, *Genç Kalemler*, Cilt 2, Sayı 1, 1911.

Ömer Seyfettin, “Pembe İncili Kaftan”, *Seçme Hikâyeler: 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013,

<https://books.google.com.tr/books?id=M-zVCwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=%C3%96mer+Seyfeddin+Se%C3%A7me+Hikayeler+2&hl=tr&sa=X&ved=#v=onepage&>

q=%C3%96mer%20Seyfeddin%20Se%C3%A7me%20Hikayeler%20&f=fa
alse [Erişim Tarihi: 10. 11. 2020].

RÜZGAR, Nilüfer, AKDEMİR, Ali, “Retorik Söylemin İçerik Kalitesi ve Etkileme Amacına Yönelik Algının Akademisyenler Düzeyinde Araştırılması”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2017, ss. 258-282.

SARIYER, Nilgün, *Pazarlama İletişim Araçları*, Eğitim Yayınevi, Konya 2017.

SÖNMEZ, Aykar, *Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

ŞİRİN, Hatice, *Kültigin Yazıtı: Notlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

YÜCEL, Ercan, “Edebiyat ve Değer İlişkisi Bağlamında “Kahraman” Terimi”, *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Tiflis 2020.

<https://blog.peramuzesi.org.tr/sergiler/turquerie/> [ET: 20. 11. 2020].

1920'LERİN DÜNYASINDAN GERİYE BAKMAK: LALA HAR DAYAL'IN 44 AYLIK ALMANYA VE TÜRKİYE İZLENİMLERİ

Ahmet KÖKSAL*

Giriş

Biyografi veya otobiyografi yazarının ortaya çıkardığı metin esasen pek çok değişkenin bir sonucudur. Bununla birlikte anlatıların çoğu zaman tutarlılık endişesi vardır. Bourdieu'nun “biyografik yanılısama”¹ olarak tarif ettiği bu durum insan yaşamının kesintisiz, yeknesak bir bütün olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Oysaki insan kimlikleri statik değildir.²

“Pürüzsüz bir biyografi” düzenleme endişesi kişilik, karakter, genetik vb. gibi niteliklerin arka planda kalmasına neden olmaktadır. Lässig'e göre insan yaşamı “birbirini takip eden rastgele verilmiş veya vazgeçilmiş kararlar silsilesidir veya yoldaki çatal, o anda dönülmüş köşeler ama aynı zamanda dış kaynaklı dürtüler veya engellerdir”.³ O hâlde dış dünyanın değişkenleri de biyografinin parçalarıdır. Oto/biyografi yazarı, insan doğasındaki; karakter gelişimi, psikolojik durumlar, toplumsal örgütlenmelerin etkisi, zaman ve yaş gibi diğer bağlam unsurlarını dikkate

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, ahmetkoksal@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9350-1928

¹ Bourdieu'ye göre “yaşamöyküsü” bilimsel dünyaya kaçak yoldan giren kavramlardan biridir. Bu nedenle bir anlatı çerçevesinde düzenlenmiş olan bir yaşamöyküsünün başlangıçtan sonuna dek mantıksal bir düzen içinde ve kronolojik bir dizgi ile uyumlu gitmesini eleştirmektedir. “Şüphe yok ki, özyaşamöyküsel anlatının, en azından bir ölçüde, her zaman için anlam verme, haklı çıkarma, zorunlu bir gelişmenin böylece oluşmuş aşamaları olarak ardışık durumlar arasında neden ve etkili-sonuç arasındaki türünden anlaşılabilir bağıntılar kurmak suretiyle hem geriye dönük hem de ileriye yönelik bir mantık, bir tutarlılık ve sürengelik çıkarma arzusundan esinlendiği varsayılabilir”. Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 82.

² Abdülhamit Kırmızı, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni*, haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 16-17.

³ Simone Lässig, “Modern Tarihte Biyografi – Biyografide Modern Tarihyazımı”, *Otur Baştan Yaz Beni*, çev. Canan Özkılıç, haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 47.

almalıdır.⁴ Oto/biyografi ya da otobiyografik bir anlatıda geçmişe nereden bakıldığı da ayrı bir önem kazanmaktadır. Siyasal, sosyal veya psikolojik yeni değişkenlerin mutlaka ortaya konması gerekir. Akyıldız'ın işaret ettiği gibi bu anlatılara dair sorunların en önemlilerinden biri de kişi ile olaylar arasındaki bağıdır.⁵ Bunlara ek olarak özellikle otobiyografik eserlerde metnin vurgulu alanları kadar sessiz kalınan cihetleri de önem arz etmektedir. Bu nedenle bir biyografi ve otobiyografide dönemin şartları, zamanın ruhu, siyasal konjonktür, yazarın şahsiyeti ve içerisinde bulunduğu psiko-sosyal, ekonomik durum gibi değişkenler de göz önünde bulundurulmalıdır.

1. Har Dayal'ın Yaşamı ve Fikirleri

Lala Har Dayal, 1884'te Delhi'de dünyaya geldi.⁶ Kayasth ailesine mensup olan Har Dayal, ilk olarak St. Stephen Koleji'nde eğitim gördü. Pencap Üniversitesinden mezun oldu ve Lahor'daki Hükûmet Koleji'nden bir burs kazandı. 1904'te İngiliz Edebiyatında yüksek lisans derecesinde ilk sırada yer aldı. Pencap Üniversitesinin tavsiyesi üzerine Hindistan Hükûmeti tarafından kendisine 3 yıllık bir devlet bursu verildi. 1905'te Oxford'daki St. John's College'a girdi ve Honors School of Modern History'de okumaya başladı.⁷

Har Dayal, İngiltere'ye geldikten sekiz ay sonra Shyamji Krishnavarma⁸ ve diğer Hint devrimcilerle tanıştı. 1907 yılında Pencap'taki liderlerden bazılarının tutuklanması ve sürgün edilmesi Londra ve diğer yerlerdeki Hindu öğrenciler arasında büyük bir heyecan meydana getirdi. Bu isimlerden birisi de Har Dayal'dı. Kafasında Hindistan'a geri dönme ve

⁴ Çiğdem Kara, "Biyografi: Etnograflar İçin Yöntem ve Öneriler", *Millî Folklor*, Sayı 116, 2017, s. 76-78.

⁵ Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 50, Sayı 50, 2017, s. 233.

⁶ Emily C. Brown, *Har Dayal Hindu Revolutionary and Rationalist*, Yeni Delhi 1975, s. 12.

⁷ Har Dayal, *Forty-four Months in Germany and Turkey, February 1915 to October 1918, A Record of Personal Impressions*, P. S. King & Son LTD, Londra 1920, s. V-VI; Brown, s. 5-19; Amit Gaor, *Contributions of Lala Har Dayal As An Intellectual and Revolutionary*, Abstract Thesis, Aligarh Muslim University, Aligarh 2007, s. 4; Raj Kumar, "Life Sketch of Lala Har Dayal: The Founder of Ghadar Movement", *International Education & Research Journal (IERJ)*, Volume 3, Issue 7, 2017, s. 172.

⁸ Krishnavarma, İngiltere'de özellikle Hindu öğrenciler arasında milliyetçi organizasyonlar ve propaganda faaliyetleri yapan Indian House'un yöneticisiydi. *Sedition Committe 1918 Report*, Calcutta 1918, s. 5-6.

anavatanın özgürlüğü için bir hareket başlatma fikri doğdu.⁹ Çok geçmeden devlet bursunu bırakarak 1908 yılında Hindistan'a döndü ve yaşam tarzını Hint geleneklerine göre şekillendirdi.¹⁰ Artık İngiliz elbisesinden vazgeçmiş, İngiliz yiyeceklerini reddeden sıkı bir vejeteryan olmuştu. İngilizleri Hindistan'dan çıkarmak için pasif direnişlerin yanında boykotun önemini anlatmak için bazı organizasyonlarda bulunuyordu. Bu dönemde, düzenli olarak akademik yayınlar da neşretti. Yazılarının teması İngiliz İmparatorluğu tarafından sömürülmekti.¹¹

1908 yılının sonunda Avrupa'ya geri dönen Har Dayal Londra'yı ziyaret ettikten sonra Paris'e gitti. Burada farklı siyasi düşüncelerdeki entellektüellerle temasa geçti. Mısırlı milliyetçiler ve Rus devrimcilerle dostluk kurdu. Ayrıca, Fransız gazetecilerden, Karl Marx'ın torunu Jean Longuet ile yakın temasta bulundu. Paris'te, aylık bir dergi olan *Bande Matram*'da "Hindu Irkının Sosyal Fethi" başlıklı bir makale yayımladı. Ancak bu yazı Basın Yasası uyarınca reddedildi ve derginin Hindistan'a girişi yasaklandı.¹²

Dayal, Paris'te bulunduğu sırada Shyamji Krishnavarma'yla da yeniden iletişime geçmişti. Ancak onu siyasi hedeflere ulaşmak için şiddet yöntemleri benimsemeye isteksiz buluyordu. Bu nedenle hareketin merkezini taşımaya karar verdi ve 1911'de Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek San Francisco'ya yerleşti.¹³

Lala Har Dayal, Amerika'da gelişen Ghadar hareketinin¹⁴ ilk yıllarındaki yönlendirmeleri yapan önderlerden olup aynı zamanda bu

⁹ Kumar, "Life Sketch of...", s. 172.

¹⁰ Brown, s. 37-41; Sukhdev S. Sohal, "Salience and Silence of Har Dyal", *Journal of Sikh & Punjab Studies (JSPS)*, Volume 26, Number 1&2, 2019, s. 129.

¹¹ Kumar, "Life Sketch of...", s. 172; Benjamin Zachariac, "A Long, Stange Trip: The Lives in Exile of Har Dayal", *South Asian History and Culture*, Volume 4, Issue 4, 2013, s. 2.

¹² Brown, s. 67-69; Kumar, "Life Sketch of...", s. 172; Zachariah, s. 3.

¹³ Har Dayal, *Forty-four Months...*, s. VI; Sohal, s. 131.

¹⁴ Ghadar hareketi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Pasifik kıyısında ortaya çıkmış, ABD ve Kanada'daki çiftliklerde ve fabrikalarda işçi olarak çalışan Pencaplı göçmenler, çoğunlukla Sihler ve köylülerden oluşmuştur. Bu gruplar ekonomik sorunlar ve baskılarla, köleliğinin boyunduruğundan kurtulmak için örgütlenmeye başlamışlardır. Daha sonra Ghadar Partisine dönüşecek olan "Pasifik Sahili Hindistan Derneği" adlı bir organizasyon kurulmuştur. Kumar, "Life Sketch of...", s. 172; Ghadar, Hintlilerin ilk dini olmayan örgütlü ulusal devrimci hareketiydi. İngiliz yönetiminin devrimci bir tarzda devrilmesi hedefleniyordu. Ülke'deki farklı grupları etkileyen hareket, tam bağımsızlık sloganı ile ilk kez Hindistan'da cumhuriyetçi bir hükümet için çalışmaktaydı. Sohal, s. 127.

hareketin ideologydu. Hindistan'da “Hindistan Bağımsızlık Savaşı”¹⁵ olarak tanımladığı modelde silahlı bir isyanı savunan V. D. Savarkar'dan da büyük ölçüde etkilenmişti.¹⁶ Lahor'dayken siyasi, sosyal, dinî ve entelektüel aktivistlerle aynı zamanda Hint milliyetçileri ile temasa geçmişti. Amerika'da Ghadar Hareketi içinde önemli bir rol üstlenen Har Dayal Boston'da kısa bir süre kaldıktan sonra Berkeley'ye geçti. Şubat 1912'de Stanford Üniversitesine davet edildi. Üniversitede çeşitli sosyalist ve anarşist gruplarla iletişim kurdu. Bu süreçte San Francisco'da anarşizm savunucusu olarak tanınmaya başladığı sıralarda Marksizmle tanıştı. Bu dönemde sadece Hindistan'da değil, her yerde devrimin gerektiğine inanıyordu. Kendisini “önce devrimciyim, sonra her şey” diyerek tanımlıyordu.¹⁷

Eylül 1912'de çalışmalarını sürdürmek için Berkeley'ye dönen Har Dayal, gazeteler aracılığıyla Amerika'da yaşayan Hintlilere ulaşıyordu. Bu sayede Kaliforniya'daki Pencap yerleşimcileriyle de ilişkiler başlattı. Entellektüel faaliyetlerde buldukça çevresini genişletti. 12 Aralık 1912'de Delhi'de Vali Lord Hardinge'in bombalı saldırıya uğraması, Har Dayal açısından önemli bir gelişmeydi. Yasaklanmasına rağmen konuyla ilgili makaleler yazdı. “Bombozun ezilenlerin kurtuluşu için iyi bir araç olduğunu” düşünüyordu. Har Dayal, 1912-1913 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin farklı bölgelerini gezdi ve fikirlerini Hintli göçmenlere aktardı. Fikirlerinin ana düşüncesi Hindistan'da İngiliz hükûmetine karşı devrime hazırlanmak için Hintlileri örgütlemektir.¹⁸

21 Nisan 1913'te ABD'nin Astoria kentinde Ghadar Partisinin temelini atan önemli bir toplantı yapıldı. Genel sekreter¹⁹ olarak seçildiği bu toplantıda Lala Har Dayal, izleyicilere hitap ederek göçmenlerin Amerika'daki refahı gördüğünü, Amerika'da halkın kendi kendini yönetmesinden başka bir şeyin söz konusu olmadığını, Hindistan'da ise insanların ülke yönetiminde hiçbir söz hakkı bulunmadığını, İngilizlerin

¹⁵ Har Dayal'ın Hindistan Bağımsızlık Savaşı” olarak tanımladığı olay “1857 Büyük Hind Ayaklanması”ydı. 1857'de askerlerden oluşan bir grubun isyanıyla başlamış, kısa bir sürede geniş bir alana yayılarak İngiltere'yi Hindistan'dan çıkarmaya yönelik bir mücadeleye dönüşmüştür. Ayaklanma sonrasında çoğunlukla Müslümanların konuları zarar görmüştür. Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İSAM Yayınları, Ankara 1997, s. 24-30; Muhammed Sadiq, *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, çev. Funda Keskin Ata, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 18-20.

¹⁶ Brown, s. 27-28.

¹⁷ Kumar, “Life Sketch of...”, s. 172-173; Brown, s. 97.

¹⁸ Kumar, “Life Sketch of...”, s. 173.

¹⁹ Ghadar Partisi'nin kurulduğu toplantıda Sohan Singh Bhakna başkan, Bhai Kesar Singh Thathgarh başkan yardımcısı, Har Dayal genel sekreter ve Pandit Kanshi Ram sayman olarak seçilmişti. Sohal, s. 132.

sadece kişisel çıkarlarına dikkat ettiklerini beyan etti. Ayrıca dünyada önemli bir tarım ülkesi olmalarına rağmen yine de kıtlıktan muzdarip olduklarını belirterek bunun nedeninin Hindistan’da yetiştirilen ürünlerin İngiltere’ye ihraç edilmesi olduğunu belirtti.²⁰

Ghadar Partisi terimi de Lala Har Dayal tarafından kullanılmıştı. Parti laik bir karaktere sahipti ve organizasyonda dinî tartışmalara izin verilmemekteydi. Bu arada haftalık bir gazete “The Ghadar”ın²¹ yayımlanmasına karar verildi. Gazetenin organizasyonu Dayal’a bırakıldı. Gazetenin amacı açıkça belirtilmekteydi ve insanların artık İngiliz egemenliği altındaki zulüm ve baskıya dayanamaması dolayısıyla Hindistan’da silahlı bir devrim başlatılması hedeflenmekteydi. Gazetede herhangi bir dine karşı olunmadığı belirtiliyordu. Amaç Hindistan’ın özgürlüğünü elde etmektir.²²

1913 yılına gelindiğinde Har Dayal, Hint hareketini Almanya yanında²³ sürdürmenin daha doğru olacağına kanaat getirmişti.²⁴ Aynı yıl bir toplantıda izleyicilere Almanya’nın İngiltere ile savaşa girmeye hazırlandığını ve gelecekteki devrim için Hindistan’a gitmeye hazırlanmanın zamanı geldiğini kaydetti. Ancak Har Dayal savaşın hemen değil, 1920 yılında patlak vermesini²⁵ bekliyordu. Bu bakımdan yeterli zamana sahip olduklarını ve hazırlanmak için önlerinde altı yıl bulunduğunu düşünmekteydi. Bu sürenin Ghadar Partisi’nin Hindistan içinde ve dışında etkin olması ve insanların bilinç düzeyinin yükseltilmesi dolayısıyla bir isyana hazırlanması için yeterli olduğu kanaati hâkimdi. Diğer taraftan İngiliz Hükûmeti de Ghadar Partisinin faaliyetleri hakkında düzenli raporlar alıyor, Hint Devrimci Hareketi onları endişelendiriyordu. Bu hareketin arkasındaki

²⁰ Kumar, “Life Sketch of...”, s. 172-173; Sohal, s. 128; Brown, s. 140-145.

²¹ Ghadar İngilizce, Urduca, Hintçe, Gujarati, Pasthu, Gorkhali ve Gurmukhi dillerinde yayımlanmaktaydı. Hindistan’a gönderilenler dışında Kanada, Japonya, Filipinler, Hong Kong, Çin, Malaya Devletleri, Singapur, İngiliz Guyanası, Trinidad, Honduras, Güney ve Doğu Afrika gibi dünyanın dört bir yanındaki Hint yerleşimlerinin çoğuna ulaşıyordu. Sohal, s. 132.

²² Kumar, “Life Sketch of...”, s. 173.

²³ 1911 yılında Bernhardt’in “Germany and the Next War”adlı kitabı yayımlanmış, eserde Hindistan’da devrimci ve milliyetçi eğilimlerin artmasının Almanya tarafından olumlu görüldüğü belirtilmiştir. Bu şekilde Hint Müslümanlarının birlik halinde hareket etmesinin İngilizlerin pozisyonunu zayıflatacağı düşünülmüştür. Mart 1914’te de Berliner Tageblatt gazetesinde “İngiltere’nin Hint Problemi” başlıklı bir makale yayımlanmış, Almanların ilgisi iyice gün yüzüne çıkmıştır. *Sedition Committe 1918 Report*, s. 119; Brown, s. 149.

²⁴ Zachariah, s. 7.

²⁵ Raj Kumar, “War As Opportunity: The Ghadar and the Great War, *JSPS*, Volume 26, Number 1&2, s. 155-177.

başlıca ismin de Har Dayal olduğu düşünülüyordu. Çok geçmeden British Council'in şikâyeti üzerine 25 Mart 1914'te ABD makamları tarafından anarşist suçlamasıyla San Francisco'da tutuklandı.²⁶ Lord Hardinge'e yönelik suikastle de ilişkilendirilmişti. Dayal'a göre Amerikan hükûmeti de İngilizler adına hareket ediyordu. Dayal, kısa süre sonra kefaletle serbest bırakıldı; ancak Har Dayal'ın tutuklanması Ghadar Hareketi içerisinde heyecan ve panik oluşturmuştu. Bu nedenle, Har Dayal'ın Amerika dışına gönderilmesi²⁷ gerektiğine karar verildi. Kendisi de başka bir ülkede isyan için hazırlık yapabileceği kanaatindeydi ve Almanya'ya gideceğini ifade etmişti. Hint aktivistlerin bir bölümü zaten Almanya'da idi. Mart 1914'te Amerika'dan ayrılan Har Dayal önce İsviçre'ye gitti. Birinci Dünya Savaşı başladığında ise Cenevre'deydi. On ay kadar sonra Berlin'e geçen²⁸ Har Dayal, Hint-Alman ilişkilerinde önemli bir rol oynadı.²⁹ Bu süreçte Alman propaganda operasyonları dâhilinde Doğu Ofisi faaliyetleri kapsamında Berlin'deki Hindistan bölümünde 18 kişi vardı. Bu kişiler arasında Har

²⁶ Ghadar gazetesinin oluşturduğu siyasi heyecan, Amerikan ve İngiliz istihbarat teşkilatları arasında endişe ve dikkat uyandırmıştı. Nitekim İngilizler yokluğunda Ghadar partisinin çökeceği varsayımı ile Har Dayal'ı oradan çıkartmaya karar vermişlerdi. *South American Digital Archive (SAADA)*, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 27 Mart 1914, "Har Dyal Freed On Bail; Case is Heard", 1267; SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 28 Mart 1914, "Dyal Fights Deportation", 1263; SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 1914, "Har Dyal Jailed for Great Britain", 1269; SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 1914, "Har Dyal Arrested by U.S.", 2894; Brown, s. 152-155; Sohal, s. 133; Kumar, "Life Sketch of...", s. 173; İngiliz istihbaratı 1914 yılında savaş içerisinde Mısır'daki İngiliz yetkililere suikast endişesi çerçevesinde Dayal gibi isimleri takip etmekteydi. *Indian Office Record*, IOR/L/PS/10/1464, File 3136/1914, "German War, Egyptian Situation".

²⁷ Dayal, Berlin'deki Güney Asyalı aktivistler vasıtasıyla Almanya ile temas kurmuştu. Jennifer Jenkins, Heike Liebau, Larissa Schmid, "Transnationalism and Insurrection: Independence Committees, Anti-Colonial Networks, and Germany's Global War", *Journal of Global History*, Volume 15, Issue 1, 2020, s. 66.

²⁸ Har Dayal, Ocak 1915'te İsviçre'den Berlin'e taşınmış, Şubat 1916'ya kadar Hindistan ve Almanya'nın ortak çıkarları doğrultusunda Almanlar ve Türklerle birlikte çalışmıştır.

²⁹ *Sedition Committe 1918 Report*, s. 177; Har Dayal, savaş başlayınca Avupa'ya gelen Mahendra Pratap ile tanışmış, beraber Almanya'ya geçmişlerdir. Burada Alman hükûmetinin Hindistan'a olan ilgisini arttırmışlardır. Kumar, "War...", s. 177; Har Dayal Ekim 1914'te İtilaf grubu için savaşan Hint askerlerini seferber etmek amacıyla Wangenheim ile temas kurmuştu. Jenkins vd., s. 71; Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 63; Brown, s. 183.

Dayal ve Virendranath Chattopadhyaya gibi isimler ön plandaydı.³⁰ Fakat buradaki aktivistler sıkı Alman kontrolündeydi. İletişimleri takip ediliyor, mektupları okunuyordu. Her aktivist bir Alman görevlinin kontrolü altındaydı. Har Dayal buraya ulaştıktan sonra onunla ilgilenen görevli Helmuth von Glasenapp'tı.³¹

Har Dayal'ın bir görevi de Hint milliyetçilerinin önderi konumunda Emir Habibullah'ı İngiltere'ye karşı savaşmak için ikna etmektir. Kuşkusuz bu görev Almanya'nın Hint aktivistlere olan desteğinin bir parçasıydı. Zaten Teşkilat-ı Mahsusa ile Har Dayal arasındaki görüşmeler de hız kazanmıştı. Bunun neticesi olarak Dayal, 20 Mayıs 1915'te "Bureau du Parti National Hindou" adına Osmanlı Devleti'ne bir program sunmuştu. Program içeriğinde Osmanlı Devleti'nde bu amaca yönelik çalışan Hintlilere yardım etmek, Hindistan ve İngiltere'ye özel görevliler gönderilmesi, Müslüman dünyasına yönelik fetvaların tercümelerinin yapılması ve Urduca bir gazete yayımlamak hedefleri yer alıyordu.³²

Har Dayal'ın programı savaş sonrasını da kapsıyordu. Özellikle yayın yoluyla İslam coğrafyasında geniş tabanlı bir faaliyet planlamıştı. Dayal'ın programının ikinci kısmında Türk-Hint ilişkilerini geliştirme amacı vardı. Öncelikle siyaset dışı çalışmalar yapacak olan sosyal, kültürel ve ticari amaçlı bir Türk-Hint Cemiyeti kurulması öngörülüyordu. Özellikle Türkiye'yi Hintlilere tanıtmayı amaçlayan bu faaliyet basın yayın yoluyla desteklenecekti. Hindistan'daki seçkin grupların İstanbul'a gelmesi özendirilecek, Hint köylü ve işçilerin Türkiye'ye göçü ve Hint öğrencilerin İstanbul'da eğitim görmesi teşvik edilecekti.³³ Yani aslında Dayal, Ghadar hareketinin ve partisinin Amerika'da yaptığını Hint ve Müslüman coğrafyasında tatbik etmek istiyor, teoriyi pratiğe dönüştürmeyi hedefliyordu.

Dayal programının üçüncü bölümünde de başta İstanbul'da daha sonra diğer ülkelerde komite veya cemiyet örgülenmeleri oluşturulması, İngilizce ve Fransızca dillerinde bir gazete yayımlanması, İstanbul'da, Avrupa'ya eğitime giden doğulu öğrencilerin alternatif olarak eğitim alabileceği modern ve büyük bir üniversite kurulması, yönetici sınıfların etkilenmesi amacıyla Doğu Sosyoloji Enstitüsünün kurulması, İstanbul ve

³⁰ Tilman Lüdke, "(Not) Using Political Islam: The German Empire And Its Failed Propaganda Campaign in The Near and Middle East, 1914-1918 and Beyond", *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad at the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"*, ed. Erik Jan Zürcher, Leiden University Press, Leiden 2016, s. 85.

³¹ Jenkins vd., s. 68.

³² Keleşyılmaz, s. 57-58.

³³ Keleşyılmaz, s. 58-60.

Tokyo'nun panoryantalizmin iki merkezi olması gibi fikirler öne sürmekteydi. Bu hedefleri doğrultusunda da “Türkiye ve Hindistan” ve “Doğu: Geçmişi, Geleceği” adlı iki kitap yazmak istemekteydi.³⁴

Yukarıda bahsedilen hedefler ve Almanya'yla Türkiye'nin amaçları doğrultusunda çok geçmeden ihtilalci Hint örgütlenmeleri teşkil edilmeye başlanmış, Genç Hindistan Cemiyeti, Seyfi Hindistan Cemiyeti ve Hind Uhuvvet-i İslam Cemiyeti kurulmuştur.³⁵

Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra 1915 ortalarında Berlin'de “Hint Bağımsızlık Komitesi” veya “Berlin Hindistan Komitesi” kurulmuştu. Har Dayal bu komitenin önde gelen üyelerinden biriydi. Har Dayal ve Mahendra Pratap Hindistan'da bağımsız bir cumhuriyet kurmak amacıyla³⁶ faaliyet yürütürken Dayal komite tarafından 1916 yılı Mart ayı sonlarında Türkiye'ye geçmek³⁷ için görevlendirildi.³⁸

Dayal, İstanbul'a geldikten hemen sonra, her yıl Hac yapmak için Osmanlı Devleti'ne gelen binlerce Hintli Müslüman hakkında Ghadar Partisine bilgi verdi. Ghadar'ın onlara ulaşmasının çok önemli olduğunu hatırlattı ve bu görevde ona yardım etmek için birkaç görevlinin gönderilmesini tavsiye etti. Berlin Komitesine yazdığı bir notta, İstanbul'un gelecekteki çalışmalar için önemli bir merkez olacağından bahsetti. Ayrıca Enver Paşa'nın Hint görüşüne değer verme eğiliminde olduğunu ilettili. Daha sonra, Enver Paşa'nın yönetimi tarafından desteklenen Cihan-ı İslam gazetesini³⁹ işaret ederek bu gazetenin Berlin Hindistan Komitesinin kontrolü altına alınması arzusunu dile getirdi.⁴⁰

³⁴ Keleşyılmaz, s. 60-61.

³⁵ Keleşyılmaz, s. 64, 68-69.

³⁶ R.K. Sinha, *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 28-29.

³⁷ Dayal'ın 1915'te de Kenyalı bir iş adamı kılığında İstanbul'a geldiği belirtilmektedir. B. Venkat Mani, “Anti-colonial Nationalism and Cosmopolitan “Standard Time”: Lala Har Dayal's Forty Four Months in Germany and Turkey (1920)”, *German Colonialism Revisited: African, Asian, and Oceanic Experiences*, ed. Nina Berman, Klaus Mühlhahn, Patrice Nganang, University of Press, Michigan 2014, s. 203.

³⁸ Dayal, Komite tarafından 1916 Martında Süveyş misyonunun düzenlenmesine yardımcı olmak için Türkiye'ye gitmek üzere görevlendirildi. Sohal, s. 133; Gaor, s. 40.

³⁹ Ziyad Ebuzziya, “Cihân-ı İslam”, *TDVİA*, Cilt 7, s. 535; Mehmet Çanlı, “I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayımlanan Dergi: Cihan-ı İslam”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2017, s. 79-11; Sinha, s. 28.

⁴⁰ Brown, s. 190; Kumar, “Life Sketch of...”, s. 173.

Lala Har Dayal Birinci Dünya Savaşı'nın ilerleyen bölümünde Almanların savaşı kazanma şansını düşük bir ihtimal olarak görmeye başladı. Zaten Almanlar da Hintlilere kayıtsızca davranmaya başlamışlardı. Hintli gruplar arasında da problemler vardı. Bu nedenle Almanya'yı terk etmeye karar verdi. Berlin Hindistan Komitesinden istifa etti. İsveç'e geçmek için yaptığı girişimler oldukça uzun sürdü. Zira Almanlar kendisini bir süre daha burada tutmak istemişti.⁴¹

1918 yılına gelindiğinde İsveç'e geçme çalışmalarını yürütmesine rağmen arşiv belgelerine yansıdığı şekilde Har Dayal'ın 1918 yılının ortalarında İstanbul'a gitmeye çalıştığı görülmektedir. Bu tarihte Hindiyeye Cemiyeti azasından Har Dayal, İstanbul'da on gün süreyle kalabilmek için izin istemiş, bu talebi Viyana Sefareti vasıtasıyla Hariciye Nezareti üzerinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine iletilmiştir. Har Dayal'ın İstanbul'da on gün bulunmasının yeterli olup olamayacağı ve görüşeceği isimlerin kimler olacağı üzerine istişareler edilmiş, Berlin'deki Komitenin de durumdan haberdar olduğu bildirilmiştir. Komitenin yeterli parası olduğundan ayrıca bir para gönderilmesine gerek görülmediği belirtilmiştir. Yazışmaların Eylül ayına kadar devam etmesi Dayal'ın bu tarihte hâlâ komite faaliyetlerine aktif olarak katıldığını göstermektedir.⁴²

Har Dayal, Ekim 1918'den itibaren Stockholm'de yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte Londra'dan arkadaşı Professor Arnold'a eski devrimci fikirlerini temel alma konusunda hata yaptığını, gelecekteki propagandasını yeni bir hipoteze dayandırmayı amaçladığını beyan etmiştir.⁴³ Har Dayal artık İngiltere'yi başat aktör olarak gördüğünden olsa gerek sömürgecilik konusundaki fikirlerinde de ciddi bir doktrinel değişiklik yapmıştır. Diğer milletlerin İngilizler gibi olamayacağı ve Hindistan'a yardım edemeyeceği fikrini benimseyen Dayal, bütün yayınlarını ve faaliyetlerini bu düşünce etrafında inşa etmeye başlamıştır.

Stockholm'de müzik, resim ve heykel eğitimi alan Dayal, hayatını Hint felsefesi, sanat ve edebiyat üzerine ders vererek kazanmaya başladı. Sanskritçe, Hintçe, Urduca, Arapça, Pencapça, İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe, İsveççe, İtalyanca, Hintçe, Latince, Yunanca ve Esperanto gibi dillere hâkimiyeti vardı. İsveç'e yerleşmeye karar verdi; ancak vatandaşlık başvurusu reddedildi. Bu arada 1919'da, kendisi için bir nevi af niteliğinde girişimler yaptı ve ilk olarak Londra Hindistan Ofisi ile yazışmalar başlatarak İngiliz pasaportu istedi. Ayrıca Delhi'deki yakınları

⁴¹ Kumar, "Life Sketch of...", s. 173; Brown, s. 210-211.

⁴² *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.) 2456/14; BOA, HR. SYS. 2457/51; BOA, HR. SYS. 2457/65.*

⁴³ Kumar, "Life Sketch of...", s. 173-174.

hakkında bilgi almak istediğini, kendisinin iyi olduğunu ve “eski devrimci fikirlerinden kurtulduğunu” iletlemelerini istedi.⁴⁴

Har Dayal 1927 yılına kadar bu izinleri alamadı. Bu tarihte bir kez daha İngiliz hükümetinden Londra’ya taşınma izni istedi. Bu isteği ancak Ekim 1927’de gerçekleştirdi.⁴⁵ Bir yıl sonra Londra’da Budist Sanskrit edebiyatını konu edinen doktora tezine başladı.⁴⁶ Yirmi yıl kadar önce Oxford’daki devlet bursunu reddetmiş ve İngilizlerden herhangi bir iyilik istemediği için ülkesine dönmüş olan Har Dayal 1931’de tezini Londra Üniversitesi’ne sundu. 1932’de felsefe doktorası derecesine layık görüldü. Bu zaman zarfında güncel Hint siyaseti ile ilgilenmedi. Önce “Hints For Self Culture” daha sonra da “Twelve Religions and Modern Life” isimli kitaplarını hazırladı. Bu kitaplarda Dayal, hümanizm ve dünya devleti gibi kavramları tercih etmekteydi.⁴⁷

1938’de Hindistan’a geri dönmek İngiliz Hindistan Hükümetine için başvurdu; ancak İngiliz yöneticiler ona güvenmiyordu. Kendisinin şiddet yöneliminden tamamen vazgeçtiğine dair bir otoritenin güvence vermesi ve herhangi bir devrimci faaliyete katılmayacağını kabul etmesi durumunda, geri dönmesine izin verileceği söylendi. 25 Ekim 1938’de Har Dayal’a ülkesine dönme izni verildiğini belirten bir mektup gönderildi. Aralık 1938’de Philadelphia’daki İngiliz otoritesinden de bir mektup aldı. Hindistan’daki arkadaşları ve hayranları onu bekliyordu. Hatta gelmesi için finansal ayarlamalar da yapılmıştı.⁴⁸

Lala Har Dayal, Nisan 1939’da geri dönmeyi planlarken 4 Mart 1939’da yatağında ölü bulundu.⁴⁹ Dayal’ın ani ölümü kuşku uyandırmıştı. Herhangi bir kanıt yoktu ancak Hindistan’a dönüşünden endişeli olan İngiliz istihbaratı tarafından bir suikast gerçekleştirilmiş olduğundan şüphelenildi.⁵⁰

⁴⁴ Kumar, “Life Sketch of...”, s. 174; Zachariah, s. 9, 183.

⁴⁵ Sohal, s. 133.

⁴⁶ Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Budist Sanskrit Literature*, Routledge&Kegan Paul Ltd., London 1932.

⁴⁷ SAADA, Godha Rom Channon, Papers of, “Brief Biography of Dr. Har Dayal”, 3919; Kumar, “Life Sketch of...”, s. 174; Har Dayal, *Hints For Self-Culture*, Watts&Co., London 1934; Har Dayal, *Twelve Religions and Modern Life*, Modern Culture Institute, London 1938.

⁴⁸ Gaor, s. 183; Kumar, “Life Sketch of...”, s. 174.

⁴⁹ Brown, s. 270; *The New York Times*, 7 March 1939, p. 18.

⁵⁰ Kumar, “Life Sketch of...”, s. 174.

2. Har Dayal'ın Almanya ve Türkiye İzlenimleri

Har Dayal 1920 yılında Almanya ve Türkiye izlenimlerini *Forty-Four Months in Germany and Turkey, February 1915 to October 1918, A Record of Personal Impressions* adıyla bir kitapta yayınladı. İngilizler açısından oldukça memnuniyet verici düşünceler taşıyan kitap Hintçeye de çevrilmiş ve Hindistan'da yaygın olarak dağıtılmıştı.⁵¹ Eser, Profsör Arnold'a beyan ettiği şekliyle daha önceki yıllarda benimsediği fikirlerden vazgeçtiğini ortaya koyuyordu. Üstelik kitabın Londra'da basılmasını da sağlamış kendisini gösterme ve güven sağlayabilme yolunda bir hamle yapmıştı. Zira kitap içeriği Har Dayal'ın aktif devrimci ve antiemperyalist duruşundan farklı olarak yeni bir angajman çabası idi.

Savaş sırasında Almanya ve Türkiye'de yaklaşık üç buçuk yıl geçirmiş olan Har Dayal kişisel izlenimlerini Hindistan ve Mısır halkının yararına yazdığını ifade etmekte, Almanya'nın son kırk sekiz yıllık tarihini "aptallığın bir rekoru" olarak tanımlamaktadır. Ona göre Birinci Dünya Savaşı Alman felaketiyle sonuçlanmıştı ve bu sevasç açıktan bir Alman suçu⁵² idi. Kişisel görüş ve düşüncelerinin Hindistan, Mısır ve diğer Doğu ülkelerinin eğitimli sınıfları için faydalı olabileceğini öne süren Har Dayal, Şark okurlarının, böylesine iyi eğitilmiş bir milletin hatalarını yapıp bu günahları işlemedesinin nasıl mümkün olduğunu sorabileceğini, kendisinin bu soruyu hiçbir şeyi hafifletmeden cevaplamaya çalışacağını, ruh olarak kozmopolit olduğunu, tarafsız bir zihinle muhakeme edebileceğini ve eleştirebileceğini beyan etmektedir. Öncelikle Almanların entelektüel olarak diğer Avrupa uluslarının gerisinde olmadıklarını beyan eden Har Dayal, ahlaki ve sosyo-politik olarak daha düşük bir gelişme aşamasında bulduklarını "iyi eğitilmiş, yarı barbar bir millet" olduklarını iddia etmektedir.⁵³

Düşüncelerini batının oryantalist ve emperyalist uygulamalarından ziyade "Alman korkusu" üzerine inşa eden Dayal, Almanların yirminci yüzyıla ait olduğunu, ahlaki, sosyal ve politik olarak ise hâlâ Orta Çağ'da kaldığını söylemektedir. Almanların içinde buldukları zaman diliminde kitapları ve icatları dışında dünyaya verecek herhangi bir şeyinin olmadığını düşünen yazar, Almanların kendilerini medeni olarak adlandırmadan önce İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'dan çok şey öğrenmeleri gerektiğini

⁵¹ Mani, s. 203; Zachariac, s. 9.

⁵² 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması ile "mağlup" Almanya'nın uluslararası hukukta suçluluğu resmileşmiştir. İlgili antlaşmanın 231 maddesinde Almanya "savaş suçlusu" olarak gösterilmektedir. http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/aftermath/p_versailles.htm E.T. 13.10.2020

⁵³ Dayal, *Forty-four Months ...*, s. 1-2.

iddia etmektedir. Bir bütün olarak Alman toplumunun en göze çarpan özelliğinin onu kaplayan aşırı “megalomanlık ruhu” olduğu kanaatindeydi. Almanlar, dünyadaki en bilge, en cesur, en yetenekli ve en asil insanlar olduklarına inanıyorlar, sadece inanmakla da kalmıyor, yazılarında ve söylemlerinde bunu ilan ediyorlardı. Ancak Har Dayal’a göre dünyanın diğer uygar uluslarından daha fazlasını başaramamışlardı. Almanlar, insanlık medeniyetine Mısırlılar veya Çinliler gibi öncülük etmemişlerdi. Yahudiler, Araplar ve Hindular gibi büyük dinlerin ortaya çıktığı toplumlardan değillerdi. Yunanlılar gibi sanatı, felsefeyi ve edebiyatı yaratmamışlar, İspanyollar gibi geniş kıtaları keşfetmemişler ve kolonileştirmemişlerdi. İngilizler ve Fransızlar gibi demokratik kurumların kurulmasına öncülük etmemiş, Romalılar gibi “harika” imparatorluklar kurmamışlardı.⁵⁴

Dil bağlamında da Almancanın diğer dillerin gerisinde kaldığını beyan eden Har Dayal, “öyleyse Almanlar neden bu kadar kibirli”, “İnsanlarda gerçek erdemın temeli olan ‘kendini bilme’den neden yoksunlar?” sorularını sormakta bunun nedenini “sonradan görmeliğın getirdiğı küstahlık ve kibir”e bağlamaktadır. Bunun başlangıcını ise 1870-1871 Savaşı⁵⁵ olarak düşünmektedir. Har Dayal’a göre Almanlar bu savaşta Avrupa’nın önde gelen bir ulusunu mağlup etmişler ve Şarلمان döneminden beri asla başaramadıkları güçlü bir ulusal devlet kurmuşlardı. Böylelikle uzun yıllar boyunca devam eden belirsizlik ve güçsüzlükten çıkarak dünya siyasetinde bir güç hâline gelmişlerdi. Başarıları başlarını döndürmüştü ve onları dünya hayatının gerçeklerine kör etmişti. Almanlar hakkındaki ifadelerinin tonunu gittikçe sertleştiren Har Dayal’a göre Almanların zihinlerini “gurur ve pervasız hırs” kaplamıştı. Bu “megalomani” sonucu olarak Almanlar yeni güç kültürleri nedeniyle daha da kötüye gitmişlerdi ve artık kaba kuvvete sınırsız inanç duyuyorlardı. 1870-1871 Savaşı⁵⁶ “bütün bir halkın ahlaki intiharıyla” sonuçlanmıştı.

[...] 1870-71 zaferlerini kazandıklarını ve Fransızlardan üstün oldukları için Versailles’da yeni Alman İmparatorluğunu ilan ettiklerini biliyorlar. Mevcut güvenlik ve refahlarını Goethe ve Kant’a değil Moltke’ye⁵⁷ borçlu

⁵⁴ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 3-5.

⁵⁵ Oysaki 1870-1871 Savaşı’nın bir başka sonucu Avrupa’da güç bağlamında geriye düşen Fransa’nın sömürgecilik yarışında daha sertleşmesi ve bu yarışta yeni arayışlara girmeye başlamasıdır.

⁵⁶ Fransa’da 1870 Savaşı, Almanya’da ise 1870-1871 Savaşı olarak bilinen Fransa-Prusya Savaşı’nda Otto von Bismarck’ın Alman birliği yönündeki çabalarının da etkili olduğu gerçektir. Almanların kuzeydoğu Fransa’yı işgal ettiği savaşta Alman kuvvetleri sayıca fazlaydı ve modern askeri teknoloji açısından üstündü. Savaş Alman millî birliğinin sağlanmasında çok önemli bir katkı sağlamıştır.

⁵⁷ 1855 yılında Prens Friedrich’in yaveri olan Moltke 1858’de Genelkurmay Başkanı oldu. 1864’te Danimarka ile yapılan savaşta mevcut ordunun Kurmay Başkanlığı

olduklarına inanıyorlar. Güç'ün bir ulusu düşmanlarına karşı tek başına koruyabileceğini öğrendiler. Bu deneyim, onları, insan toplumunun mevcut kusurlu durumunda evrimde gerekli bir faktör olarak Güç erdemini abartmaya yönlendirdi. Büyük bir gerçeği öğrendiler, ama onu o kadar çarpıttılar ve yanlış yorumladılar ki, bu onların ellerinde zehirli bir yalan oldu.⁵⁸

Har Dayal eserinde Almanya dışında hiçbir emperyal gücü “güç kültü” ile ilişkilendirmiyordu. Ancak ilginç bir şekilde ona göre bu, Almanların dünyayı fethetme hayallerine yol açmıştı. Tüm bu güç zehirlenmesinin karşısına tarihe “sağduyu” ile geçmiş gibi anlattığı İngilizleri koyan Har Dayal'a göre, İngilizler savaşı kazanacaklarını bilmelerine rağmen gerçekleri daha yakından kavrama ve dünya durumu hakkında daha iyi bir bilgiye sahip olma nitelikleriyle düşmanlarını küçümsememişlerdi. Almanlar ise gerçekten “çıldırılmışlar”dı. Tüm ülkede bilgelik, içgörü veya sağduyu ortadan kaybolmuştu. Diğer taraftan Har Dayal, bu çılgınlık veya delirimsizlik hâlinin yalnızca belirli bir sınıfın veya birkaç devlet adamının planları sınırlı kalmayıp, bütün ulusun bu hırsa sahip olduğu kanaatindeydi.⁵⁹

Almanların kendilerini tamamen farklı bir düzenin varlıkları olarak gördüklerini ortaya koyan Har Dayal'ın kanaatine göre Almanlar medeniyet ölçeğinde yarı-medeni Asyalıların üzerinde olmalarından dolayı diğer Avrupa ülkelerinden de üstün olduklarını düşünmüşlerdi. Bunun bir sonucu olarak Almanlar, diğer uluslarla ilişkilerinde kendilerini hiçbir insanlık yasasına bağlı tutmuyor, uluslararası hukukun emrettiği kurallara ve uygulamalara riayet etmiyorlardı.⁶⁰

Bu noktada sözü, Afrika ve Asya'daki sömürgeciliğe getiren Har Dayal, Alman sömürgeciliğine⁶¹ en küçük ölçekte de olsa karşı olduğunu

görevine getirildi. Aynı şekilde 1866'da Avusturya, 1870-1871'de Fransa savaşlarında Genelkurmay Başkanı göreviyle önemli hizmetlerde bulundu. Barış sürecinde de Prusya ordusunun güçlenmesi ve büyük bir muharip güç hâline gelmesi için çalıştı. Çağdaş gelişmiş bir ordu düzeni geliştirdi. Kemal Beydilli, “Moltke, Helmuth von (1800-1891)”, *TDVİA*, Cilt 30, s. 267-268; Kemal Beydilli, “Prusya”, *TDVİA*, Cilt 34, s. 354-358; Arden Bucholz, *Moltke and the German Wars, 1864–1871*, Palgrave, Hampshire - New York 2001; Moltke'nin gözüyle bu savaşı ele almak açısından bk. Helmuth von Moltke, *The Franco-German War of 1870-71*, New York-London [ty.].

⁵⁸ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 6-8.

⁵⁹ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 10-12.

⁶⁰ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 14-15.

⁶¹ XVI. yüzyılda Alman tüccar aileleri tarafından Venezuela'da ve Batı Afrika'da kurulan ticaret kolonileri kalıcı olmamıştır. Almanya'nın sömürgecilik hırsları XIX. yüzyılın ikinci yarısında ön plana çıkmış, bu çerçevede Güneybatı Afrika'da

belirtmektedir. Zira ona göre Almanlar, kolonileri yönetmeye ahlaki açıdan uygun değildi ve “insan doğasını” hiç tanımıyorlardı. Bu nedenle Almanların Afrika veya Asya’nın “ilkel kabilelerini” yönetmesine izin verilmemeliydi. Avrupa halkları olan Belçikalılar ve Fransızlara takındıları tavır ortada iken ortak yanları olmayan Herreros ve diğer Afrika kabilelerine karşı daha olumsuz yaklaşabilirlerdi. Ona göre kolonizasyon, en iyi koşullar altında bile üzücü bir olaydı. Tüm kolonilerde çok fazla zulüm, sömürü, acı ve adaletsizlik mevcuttu. Ancak bir Alman kolonisi kesinlikle “korkunç bir cehennem” olurdu. İngiliz, Fransız, Amerikalı ve İtalyan sömürgeciler de hata yapmakta ve çoğu zaman bu sömürgeciler adaletsizlikten suçlu olmakta; ama insanlığın kanunlarından haber olduklarından iyi tanımlanmış sınırları asla aşmıyorlardı. Alman Milleti ise bu psikolojiye sahip olduğu sürece, bir koloniyi yönetme yetkisi almamalıydı. Dayal bu meyanda emperyalizmin bütün sorumluluğunu da Almanların omuzuna bırakmaktaydı:

Emperyalizm, Alman karakterinde birçok ahlaksızlığa yol açmıştır, ancak açgözlülük, Alman ruhunun egemen tutkusudur. Altın, kamusal ve özel hayatta onun tanrısıdır. Bu bakımdan Devletin amaçları, vatandaşın bireysel eğilimleriyle örtüşmektedir. Servet peşinde koşan tüm Almanlar çıldırılmış durumda. Hepsi bir servet biriktirmek için acele ediyor. Sanırım bu özellik, Almanların diğer ülkelerde neden popüler olmadığını açıklıyor. Her yerde bütün insanlar para kazanmak ister ve ekonomik kazanç için dürüst çalışmak bir görevdir. Ancak Almanlar çok kaba, hırslı, cimri, vicdansız ve bencildir.⁶²

Har Dayal’ın üzerinde durduğu bir başka husus Almanların tüm dünyayı “fetih ve kültür”⁶³ ile tehdit ettiği iddiasıdır. Ona göre Almanların sosyal ve politik kurumları Orta Çağ tarzında ve gerici tipteydi. Alman

Namibya; Doğu Afrika’da Tanzanya, Batı Afrika’da Togo ve Kamerun gibi sahalarda kolonileşme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru politika değişikliğine giden Almanya, gözünü Osmanlı Devleti gibi daha bakir alanlara çevirmiştir. Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, *TDVİA*, Cilt 37, s. 394-397; Woodruff D. Smith, “The Ideology of German Colonialism, 1840-1906”, *The Journal of Modern History*, Volume 46, Number 4, 1974, s. 641-662; George Steinmetz, Julia Hell, “The Visual Archive of Colonialism: Germany and Namibia” *Public Culture*, Volume 18, Number 1, 2006, s. 147-183.

⁶² Dayal, *Forty-four Months...*, s. 16-20.

⁶³ Dayal, Almanların “fetih ve kültür” ile tehdit etmesi ifadesini detaylandırmamakla birlikte konuyla ilgili olarak Ekim 1918 tarihli Amerika merkezli bir propaganda kitabı dikkat çekmektedir. Kitapta Almanların Pan-Germen hedefleri ve yayılmacı düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dayal’ın eseri görmüş ve içeriğinden faydalanmış olması mümkün görünmektedir. Zira her iki eserdeki argümanlar benzerlik göstermektedir. Ayrıca bk. Wallace Notestein, Elmer Edgar Stoll, *Conquest And Kultur: Aims of the Germans in Their Own Words*, The Committee on Public Information, Washington 1918.

toplumunun temellerini despotizm, bürokrasi ve kast oluştuyordu. Almanya'daki yaşam, İngiltere, Fransa, Amerika veya İsviçre'de yaşayanlar için tamamen dayanılmaz bulunuyordu. Sosyal evrim açısından da konuya değinen Har Dayal, Almanya'nın sosyal evriminin diğer Avrupa ülkelerinden birkaç yüzyıl geride olduğunu iddia etmektedir. Buna delil de kast ruhunun Alman toplumunda diğer ülkelere göre daha yaygın olmasıydı. Har Dayal'a göre Almanya'nın, ruhunu ve ahlaki hayatını boğan Orta Çağ feodalizminin izlerini silmek için demokrasiye ihtiyacı vardı. Demokratik kurumların kurulmasından sonra kastın Alman toplumu üzerindeki hâkimiyeti gevşeyecekti; ancak bu çok uzun zaman alacaktı.⁶⁴

Har Dayal'ın İstanbul'a dair izlenimleri ise sadece şehrin coğrafi ve tarihî güzellikleri bakımından olumludur. Roma, Atina, Benares veya İstanbul'u aynı kategoride ele almaktadır. Ona göre İstanbul bir tarih öğrencisi için muhteşem bir yerdi. Ancak Har Dayal bu muhteşem şehrin Türklerin elinde olmasından duyduğu üzüntüyü de açıkça belirtmekte, Türk hakimiyetinde olmasına rağmen şehrin eski adını korumasını dahi müspet bir durum olarak yaklaşmaktadır. Devamında “er ya da geç, tek hak sahibi sahiplerine, adını taşıdığı Hellenlere iade edilecektir” şeklinde temellendirmediği bir görüş de ortaya atmaktadır. 1915 ilkbahar ve yazında “Dünyanın belki de en güzel noktası” olarak tanımladığı Boğaziçi'ni “vahşi entrikalar dünyasının ortasında bir sükûnet ve huzur cenneti” diye tarif eden Har Dayal, siyasi bir sorumluluğu olması dolayısıyla şehrin muhteşem özelliklerini daha fazla tanıyamamak ve yaşayamamaktan yakınmaktadır.⁶⁵

Türkler hakkındaki görüşlerini ifade ederken Har Dayal tıpkı Almanlara yaptığı gibi zamanın ruhundan kendini soyutlayamayarak önyargılı yorumlarda bulunmaktadır. Söylediği ilk şey ise Türklerin Müslüman dünyasının liderliğini üstlenmeye kesinlikle uygun olmadığıdır. Ona göre Türkler iyi savaşılabirler; ama idare veya organizasyon kabiliyetleri yoktu. Birkaç yüzyıldır geniş bir imparatorluğa sahiptiler, ama büyük ya da asil ulusal edebiyatları mevcut değildi. Siyasi başarısının her zaman yetenekli bir ulusun edebiyat, sanat ve felsefede kendini tam olarak ifade etmesine yol açtığı fikrini öne süren Har Dayal, neredeyse katıksız bir oryantalist gibi Türklerin, zihinsel evrim ölçeğinde gerçekten çok düşük oldukları için “geri” kaldıklarını iddia etmektedir. Bu nedenle de - tıpkı İngiliz görüşünde olduğu gibi- Türklerin herhangi bir liderlik için gerçekten uygun olmadığını, Mısırlılar ve Hintlilerin Türklerin rehberliğini kabul etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁶

⁶⁴ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 23-28.

⁶⁵ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 29-30.

⁶⁶ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 31-33.

İstanbul'da kaldığı müddetçe Türklerin diğer Müslüman milletlere ilgisinin gerçek olmadığını öğrendiğini dile getiren Har Dayal, Pan-İslamizm⁶⁷ söyleminin kendi amaçları için Müslüman halkları kendi amaçları için kullanma çabası olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Pan-İslamizm, diğer Müslüman ulusların Türk'ü övmeleri ve onun efendiliğini kabul etmesi gerektiği anlamına geliyordu. Hindistan ve Mısır Müslümanları, bu gerçeğin farkına varmalıydı.⁶⁸ Oysaki Dayal'ın bu cümleleri sarfettiği tarihten çok evvel Osmanlı aydını farklı düşünce yapılarına rağmen bu konuda fikir yürütüyor emperyalizme karşı farklı biçimlerde İslam birliği önerilerinde bulunuyordu. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Namık Kemal, Mehmet Akif gibi isimler Batı ilerlemeciliğinin emperyalizme araç olarak kullanıldığını muhtelif şekillerde ifade etmekteydi.

Pan-İslamizm konusundaki eleştirilerini yine dayanaksız şekilde Arap isyanına da bağlayan Har Dayal, iddialarını “dindar Araplar neden Müslüman olmayan İngilizlerin yardımıyla Arabistan ve Suriye'deki Türk yönetimini devirmeye çalışsınlar?” gibi bir soruya indirgemektedir. Bunu da Türklerin tüm tebaalarına dilde “Osmanlılaştırma” politikası izledikleri ve Arapça dilini bastırmaya çalıştıkları gibi yine herhangi bir olgusal malzeme ve belgeye dayandırılmamış iddiayla temellendirmektedir.⁶⁹ Oysaki Arap isyanı, nedensellik bağlamında ele alındığında en zayıf iddialardan biri “Arapçayı bastırma” olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un Müslümanlar için önemine işaret eden Har Dayal, Hilafet'e ve yeni düzende İslam'ın durumuna da değinmekte; Hindistan, Mısır, Cava ve İran Müslümanlarının, Halifelik'in ve Pan-İslamizmin hayalini kurmak yerine kendi ülkelerinin işlerine pratik bir ruhla bakmaları gerektiğini kaydetmektedir. Ona göre her Müslüman millet, kendi kendini örgütlemeli ve bir din olarak İslam da

⁶⁷ Kavram başlangıçta İttihad-ı İslam şeklinde ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanlara ait toprakların sömürgeci devletlerin hâkimiyetine girmesi sonrasında hilafet misyonu dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden beklentiler yükselmiştir. Bu düşünce Müslümanların Osmanlı Devleti önderliğinde birleşerek gelişeceği ve yabancı hâkimiyetinden kurtulabileceği temel tezi üzerine gelişmiştir. Diğer taraftan Almanlar Pan-İslamizmi İngilizlere karşı önemli bir koz olarak düşünmüşlerdir. Pan-İslamizm hususunda bk. Azmi Özcan, “İttihâd-ı İslam”, *TDVİA*, Cilt 23, s. 470-475; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992; Gökhan Çetinsaya, “‘İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet’: II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme,” *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 380-388.

⁶⁸ Dayal, *Forty-four Months ...*, s. 36-37.

⁶⁹ Dayal, *Forty-four Months ...*, s. 38-39.

herhangi bir siyasi örgütlenme teorisine bağlı olmamalıydı. Müslümanların “Hilafet” ve “Cihat”tan da kurtulması gerektiğini öne süren Dayal’ın İslam için öngörüsü ise dünya ilerlediğinden İslam’ın da ortadan kalkacağıydı.⁷⁰

Halifeliğin tasfiye hâlinde olduğunu kaydeden Har Dayal’a göre Müslümanlar, Londra ve Paris’in bugün dünya siyasetinin merkezi olduğunu öğrenmeliydi. Pan-İslamcılık hayallerinden vazgeçmeli ve kendilerini Avrupa medeniyeti düzeyine yükseltmek için “sadık” İngiliz ve Fransız vatandaşları olarak çalışmaya başlamalıydı.

[...] Doğular güvensizlik ve hınçları bir kenara bırakmalıdır. Özgürlük mesajının modern dünyaya ilk kez iletildiği iki dil, Asya ve Afrika’da incelenmeli ve sevilmelidir. İngilizce ve Fransızca, Doğu ile Batı’yı sağlam yoldaşlık bağları içinde birleştirmeye hizmet edecektir. Biz, Hintliler ve Mısırlılar için, İngiliz edebiyatı tarifsiz bir değer hazinesi olmalıdır. İngiliz tarihi, biz ve çocuklarımız için en soylu bilgeliliğin kaynağı olmalıdır.⁷¹

On yıl kadar büyük devrimci hedefler peşinde koşan Har Dayal’ın sömürgecilik altında ezilen ülkeler hakkındaki görüşü de oldukça “oryantalist”⁷² esintiler barındırıyordu. Ona göre Mısır, Hindistan ve İran’ın üst ve orta sınıfları, Avrupa’nın kontrolü ve rehberliği olmadan başarılı bir şekilde idare edilemezdi. Bu ülkelere enerji, kamu ruhu ve teknik bilgi gerekiyordu. Bu gruplar ne ülkenin savunmasını organize edebilirler ne de iyi bir iç yönetim sistemi kurabilirlerdi. Avrupalı yetkililer “dürüst, enerjik ve yetenekli” olduğundan ve Doğulu halkların gelenek ve göreneklerini bildiğinden, karma bir Avrupa-Doğu yönetiminin bu ülkeler için en iyisi olacağı kanaatindeydi. Asya’nın üst ve orta sınıflarının bunu kabul etmesinde de hiçbir sakınca görmüyordu. Har Dayal buna örnek olarak Türk hükümetinin Hicaz Demiryolu için Avrupalı mühendisler istihdam etmek zorunda kalmasını veya İranlıların bir Amerikalıyı mali durumlarını düzene koymaya davet etmelerini göstermekte ve böylesi bir karma yönetimin İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının bir parçasını oluşturan ülkelerde zaten mevcut olduğunu beyan etmekteydi.

Bu modelini İngiltere üzerinden tarif eden Har Dayal, İngiltere’nin zaten bir asırdır sahada olduğunu, Fransa’nın da Asya ve Afrika’da geniş bağımlılıklar edindiğini dile getirmektedir. Bu nedenle, bayrağın rengi ne

⁷⁰ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 49-50.

⁷¹ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 102.

⁷² Edward Said, oryantalizmi gizli ve açık olmak üzere iki yönlü tanımlamakta, dil, kültür, edebiyat, tarih gibi alanları kapsayan bilimsel disiplin tarafını açık oryantalizm olarak tarif etmektedir. Gizli oryantalizm ise Batı’nın akıl, rasyonalizm ve ilerlemecilik üzerinden inşa ettiği üstünlük vurgusu ve buna yönelik örtük çalışmalar olarak ifade edilmektedir. Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezhil Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 275-306.

olursa olsun, Asya ülkelerinde iyi bir hükûmetin kurulması ve sürdürülmesi için bu ülkelerle iş birliği yapmanın akıllıca olacağını kaydetmektedir. Ona göre Asya'daki köylüler ve emekçilerin çıkarları barış, düzen, adalet, eğitim, örgütlenme gibi konularda Avrupa ve Amerika ile kesişiyordu ve ilerlemek için kalıcı temas sağlanmalıydı.⁷³

Dış savunma bahsinde de İngilizler ile Hintliler veya Mısırlılar arasında iş birliğini zorunlu görmekteydi. Ona göre tıpkı Roma garnizonlarının, ayrılmaları sonrasında Germenler tarafından köleleştirilmesi gibi bir sonuç doğmaması için İngiltere'yle birlikte hareket etmek gerekiyordu. İngiltere'nin Asya'dan çekilmesi durumunda Mısır, İran ve Hindistan'ı yine "barbarlar" istila edecekti. Bu bakımdan İngiliz ve Fransız İmparatorlukları, uzun bir süre bütünlükleri içinde korunması gereken siyasi birimler olarak düşünülmeliydi.⁷⁴

Görüleceği gibi sömürgecilik konusunda fikirleri oldukça değişmiş olan Har Dayal, Fransa ve İngiltere emperyalizmini idealize etmekte ve ilerlemeci bir yaklaşımla Asyalıların kendi kendini yönetemeyeceği fikrini öne sürmekteydi. Açıkçası bunun için de formulasyonu oldukça basitti. Almanlara karşılık İngiltere ve Fransa öne çıkarılıyor, "barbarlara" karşılık eski kurallı sömürgeciler öneriliyordu. Âdeta oryantalizmin kutsandığı bu görüşleriyle Har Dayal, "dürüst" ve "yetenekli" Avrupalıların Doğu halklarının gelenek ve göreneklerini bilmeleri dolayısıyla, karma bir Avrupa ve Doğu yönetimini en iyi seçenek olarak görmekte, dolaylı da olsa efendi-köle ilişkisini onaylamaktaydı.

Har Dayal'ın eserinde, üçüncü bölümde ele aldığı hususlar içerisinde savaş dönemi Berlin'i ve Berlin'in siyasal atmosferine de değinmekte, orada bulunan Doğuluların yaşamının görünürde oldukça güzel ve çok yönlü olduğunu ancak gerçekte bir trajediye dönüştüğünü söylemektedir.

Berlin sokaklarında Doğu'nun bütün ulusları vardı: kibirli Genç Türkler, telaşlı Mısırlılar, keskin ama kötümser Persler, sıradan Araplar, yakışıklı Gürcüler ve Alman silahlarının zaferinin ülkelerinin yanlışlarını telafi edeceğini düşünen diğerleri. Berlin, tüm görüş tonlarının, Doğulu vatanseverlerin Mekke'siydi. Ortak bağları İngiltere ve Fransa'ya olan nefretti. Her biri savaştan sonra anavatanlarının yenilenmesi için planlar oluşturdu. Olayların acımasız mantığının gösterdiği gibi, iyimserlikleri için oldukça erkendi.⁷⁵

Savaşın ilk iki yılında bu Doğu milliyetçilerinin büyük umutlarla sevindiklerini ve bir siyasi sarhoşluk hâli içinde olduklarını kaydeden Har

⁷³ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 51-52.

⁷⁴ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 53.

⁷⁵ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 55.

Dayal'a göre bu durum çok büyük miktarda "Pan-Germen haşhaşı"ndan kaynaklanan siyasi bir zehirlenmeydi. Nitekim Har Dayal'ın ifadeleriyle Berlin'de bir araya gelen bu Doğulular, kısa sürede "züppe, zorba, kaba adam" toplumunda yaşadıklarını anlamışlardı. Türk, Arap ve diğer unsurların bu tarzdan oldukça rahatsız olduklarını dile getiren Har Dayal'a göre Berlin'e gelmeden önce Almanların coşkulu bir hayranı olanlar bile daha sonra hayal kırıklığına uğramaktaydı.⁷⁶

"Bir adamı Alman karşıtı yapmak istiyorsan, onu Berlin'e gönder." Bu çok ilginç ve öğretici bir fenomendi. Paris veya Londra'da yaşamış olan herkes, sonradan Fransa ve İngiltere'yi sever. Kültürlü ve sosyal beyefendiler arasında geçirdikleri zamanın hoş anıları var. Ancak Prusya'da biraz zaman geçiren her yabancı, kendisini bir hayvanat bahçesinde yaşıyormuş gibi hissediyor...⁷⁷

Har Dayal'ın ifade ettiği hayal kırıklığı veya Almanların Berlin'deki Doğulu temsilcilerin sempatisini kaybetmelerinin tek sebebi incelik ve görgü talebi değildi. Kanaatine göre Alman karakteri bu ülkede kişisel güveni ve işbirliğini imkânsız kılıyordu. Onun ifadesiyle Almanların tek erdemi çok çalışmaları ve vatanseverler olmalarıydı.⁷⁸

Dayal, Şubat 1915'ten Ekim 1918'e kadar Almanya ve Türkiye'de yaklaşık kırk dört ay geçirmişti. Kendi ifadesiyle Ocak 1915'in son haftasında İsviçre'den Berlin'e gitmiş ve 1916 Şubat'ına kadar Alman, Türk ve Hintlilerin ortak çıkarları olduğuna inandığı için ciddiyetle çalışmıştı. Ancak Har Dayal bu zaman zarfında Almanya'nın olası zaferinin Asya ve tüm dünya için büyük bir felakete sebep olacağını farkettiğini ve görüş ayrılıklarından sıyrılmaya karar verdiğini dile getirmektedir. Buradan hareketle Dayal'ın zihin dünyasında Almanya'yı ve müttefiki olan Türkleri mahkûm etmesinde bu gelişmeler etkili olduğu söylenebilir. Nitekim dünyadaki gelişmeler İngiltere'yi öne çıkarmıştı. Diğer taraftan Har Dayal'ın Amerika'dan Almanya'ya geldiği dönemdeki idealleri ve dünya şartları artık yoktu ve kısa vadede de değişecek gibi durmuyordu. Bütün bunlara Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında yaşadığı kişisel sorunlar eklenmişti.

[...] 1915-16 kışında iki kez sorumlu Alman yetkiliden İsviçre'ye seyahat için bir pasaport istedim ve kibarca sağlığımın yararı için İsviçre'ye dönmek istediğimi de sözlerime ekledim. Elbette, neden Almanya'dan ayrılmaya karar verdiğimi biliyordu. İlk başta bana bir arkadaş olarak Almanya'da kalmamı tavsiye ettiğini söyledi. Ancak ikinci kez, maskeyi attı ve şu sözlerle cevap verdi: "Almanya'dan ayrılmanıza hiçbir şekilde

⁷⁶ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 56-58.

⁷⁷ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 61.

⁷⁸ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 62.

izin verilmeyecek.” O zaman işlerin nasıl yürüdüğünü anladım. Kendimi çok tehlikeli bir konumda buldum, çünkü açıkça “Alman karşıtı” bir doğulu olarak kabul edildim. 1916 yazında, yerel yazışmalarım bile Berlin polisi tarafından ele geçirildi. Elbette, bu Alman bürokratlar bana düşman gibi davranabileceğinden tamamen onların kontrolü altındaydım. Şubat 1916’dan Şubat 1919’a kadar üç yıl boyunca, meşru müdafaa için sahteliğe ve yalancılığa başvurmak zorunda kaldım ve o zamana tam bir alçalma dönemi olarak bakıyorum. Ama ben özgür bir ajan değildim. Sonunda çektiklerimin gerçekten bir yanlış anlaşılma sebebiyle olduğuna Alman yetkilileri ikna ettim ve Kasım 1917’de propaganda için Stockholm’e gitmek için izin aldım. Uzun bir süre yolculuk için İsveç “vize”si alamadım. Kontrolüm dışındaki koşullar, varışımдан sonraki dört ay boyunca gerçek inançlarıma göre açıkça yazmamı, konuşmamı veya çalışmamı da engelledi. Nihayet, 20 Şubat 1919’da Alman pasaportumu Stockholm’deki Alman Elçiliği’ne gönüllü olarak iade ettiğimde Alman Hükûmeti ile tüm bağlarımı koparabildiğim için mutluydum. Yaklaşık bir buçuk yıl boyunca Almanya’da alıkonulduğum ve tarafsız bir ülkeye gidemediğim için, Almanya’daki gıda kıtlığından dolayı sağlığım çok zarar gördü. Diğer tüm Doğulular ve Hintliler zaman zaman kısa bir tatil için tarafsız ülkelere gittiler ve Alman yetkili dahi yemek ve içmek için İsviçre’ye koştu. Ancak Şubat 1916’dan Kasım 1917’ye kadar resmi yasağa tabi olduğum için gitmeme izin verilmedi. Alman Hükûmeti, 1915-16 kışından sonra iradem dışında beni Almanya’da tutarak tüm bu vakit ve sağlık kaybına neden oldu. Bu olay aynı zamanda Alman otokratik ve bürokratik yöntemlerini de göstermektedir. Bu kişisel bilgileri yalnızca Hintli arkadaşlarımla ilgisini çekebileceğine inandığım için ekliyorum.⁷⁹

Bütün bunlara ilaveten Asya’daki Alman macerasına da değinen Har Dayal bunun bir felaketle sonuçlandığını ısrarla vurgulamaktadır. Netice olarak Har Dayal’a göre İstanbul’dan Kabil’e, Medine’den Tahran’a savaş sırasında kendilerini gösterdikleri her yerde Almanlar artık nefretle anılmakta ve hor görülmekteydi. Bu, Asya’daki dört yıllık Alman “entrikasının” ve diplomasisinin bir sonucuydu. Gelecekte ne olursa olsun hiçbir Alman Doğu’ya güven vermeyecekti ve Almanya hiçbir zaman Doğu siyasetiyle ilgili herhangi bir program yürütemeyecekti. Buna karşın “İngilizlerin alışılmış doğrulukları” her zamankinden daha büyük bir avantaja dönüşmüştü.⁸⁰

Har Dayal’ın bu 44 aylık izlenimlerinden ulaştığı genel sonuçlar bir yönüyle Har Dayal açısından bir muhakeme ve belki de yeni Har Dayal portresinin ipuçlarıydı. İlk ipucu bu savaştan sonra “düşünen her insanın öncekiyle aynı kalamayacağı” ifadesiydi. Yani yeni durumlar vardı ve yeni durumlar “yeni görevler” getirmişti. Yeni görev diye tanımladığı şey ise Har

⁷⁹ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 73-75.

⁸⁰ Dayal, *Forty-four Months*..., s. 78-89.

Dayal çizgisinde ciddi bir değişiklikti. Doğuluların “şimdi İngiltere'nin Asya'da ahlaki ve tarihî bir misyonu olduğunu öğrenmeleri” gerekiyordu. Har Dayal'a göre İngilizler son iki yüz yılda Asya ve Afrika'da bir imparatorluk kurmuşlardı ama bu sadece hırs ve sömürünün bataklıklarına dayanmıyordu. Bu tarihsel zorunluluk ve İngiliz “bilgeliliğinin” üzerine kurulu sağlam bir yapıydı.⁸¹

Görüleceği üzere savaşın neticesi ve yeni dünya düzeni⁸² -ve belki de gerçekten bu düşünce bazlı doktrin değişikliği- daha evvelki devrimci Har Dayal'dan farklıydı. Kazanan ve kaybedenleri sınıflamış, kendisi de kazananlar yanında saf tutmuştu. Yeni mottolarından biri “sadakat”ti.

Almanlar, İrlanda ve Güney Afrika'da bir ayaklanmaya, tüm Müslümanların genel ayaklanmasına ve Hindistan'da bir isyana bel bağlamışlardı. Ayrıca bazı Müttefiklerin İtilaf'ı terk edeceğini umuyorlardı. Bu umutların hiçbiri gerçekleşmedi. İrlanda “Milliyetçiliği”, büyük Cihat ve Hint ve Mısır “aşırıçılığı”, İngiliz emperyalizmine kıyasla cılız güçler olarak görüldü. İngiltere ayrıca, dört yıl boyunca askeri mücadelenin tersine dönmesine ve değişimine rağmen Müttefiklerini bir arada tutmayı başardı. Bu tür krizlerde bir milletin karakteri ve hikmeti sınanır. Almanya terazide tartılmıştı ve isteksiz bulunmuştu. Büyük Britanya, unvanını geniş imparatorluğuna doğruladı. İngiliz kolonileri anavatanın çağrısına sadakatle cevap verdiler; Asya kolonileri bu kadar tehlikeli bir zamanda yardımda bulundular veya hiçbir zorluk yaratmadılar. Boers, İngiltere'nin yanında sadık kaldı.

Bu sayılan nedenlerle Har Dayal'ın tasavvurunda böyle bir imparatorluğu çeşitli ve “muazzam” zorluklar karşısında ayakta tutabilecek

⁸¹ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 97.

⁸² Birinci Dünya Savaşı bittiğinde galipler “yeni dünya düzeni”ni şekillendirme imkânı bulmuştu. Mağluplar ile galipler arasındaki barış görüşmeleri 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda başladı. Burada otuz aşkın ülke arasında Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya söz sahibi ülkelerdi. Konferansta İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando baş aktörlerdi. Konferanstan kısa bir süre önce Woodrow Wilson'ın yayınladığı 14 maddeden oluşan ilkeler “Yeni Dünya Düzeni”ne dair ipuçları veriyordu. Konferansta ulusların “kendi kaderlerini tayin hakkı” gündeme gelmişti ancak sadece Avrupa hukukuna ait bir durum olarak ele alınmıştı. Manda ve himaye sistemi de zaten sömürgeciliğin farklı bir formuydu. Burak Küntay, “Kurumlar Yoluyla Barış: Woodrow Wilson ve Paris Barış Konferansı”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, 2014, s. 73-89; Margeret Macmillan, *Paris 1919-1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2004; Mehmet Seyfettin Erol, Oktay Bingöl, “Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve Sömürgeciliğe Etkileri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, 2014, s. 177-196.

bir ulus, Asya ve Afrika'nın geleceğinin vekili olarak tanınmalıydı.⁸³ Dayal'ın tarif ettiği güç, Edward Said'in Marks'a atfen ifade ettiği gibi “Asya'yı mahvederken bile gerçek bir sosyal patlamaya hizmet” edecek olan Britanya İmparatorluğuydu.⁸⁴ İngiltere kalıcı hâle gelmiş bir kurumdu ve bu bakımdan Amerika'daki eski Roma İmparatorluğu ve İspanyol İmparatorluğu'na benziyordu. Dayal'a göre “Britanya İmparatorluğu'nun istikrarı” savaş sonrası göze çarpan bir gerçektir. Asya ve Afrika'da İngiliz ve Fransız İmparatorluklarının dağılmasının, yalnızca bu bölgelerdeki insanlar için “efendilerinin” değişmesine neden olacağını öğrenmişlerdi. Dünya, tüm ulusların güçlü emperyalistleri için bir savaş alanıydı. Zayıf ve düzensiz Doğu ulusları yalnızca oyundaki piyonlardı. İşte bu şartlar çerçevesinde Har Dayal kitabının bütününde Kipling'e⁸⁵ benzer şekilde vurguladığı tezini şu cümlelere sığdırmaktaydı:

Onlar silahlı emperyalizm çağında özgür ulusal devletler *kuramazlar* veya *sürdüremezler*. Büyük Güçlerin *dostu ve korunanı* olarak yaşamalı ve ölmelidirler. *Bu şartlar altında İngiliz ve Fransız emperyalizmi, Alman veya Japon emperyalizmine bin kez tercih edilir.*⁸⁶ [İtalikler bize aittir.]

Har Dayal'ın bu yaklaşımına göre Asya ve Afrika halkları bu iki ulusla ortak hedefler koymalı, bu iki ulusun kültür ve ideallerini özümsemeye çalışmalıydı. Zamanla bu devletlerin eşit vatandaşları olarak kabul edileceklerdi. İngiltere ve Fransa'nın düşmanlarıyla entrika sadece felakete yol açacaktı. Asya ve Afrika'daki zayıf halkların büyük uluslarla çalışma gerekliliği, Har Dayal'ın Dünya Savaşı'nın gelişmelerinden çıkardığı tecrübe idi. “İş birliği ve evrim” parolaları olmalıydı. Hindistan ve Mısır Müslümanları” bağınazlıklarını” bir kenara bırakmalı ve modern vatandaşlık kazanmak için İngiliz ve Fransızlarla birlikte çalışmalıydı.⁸⁷

⁸³ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 98.

⁸⁴ “İngiltere'nin Hindistan'da yerine getirmesi gereken ikili bir görevi vardır: biri yıkıcı, öteki yenileyici –eski Asyatik toplumun ortadan kaldırılması ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerinin atılması”. “Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları”, *Marks-Engels: Seçme Yapıtlar*, Cilt I, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 598; Said, *Oryantalizm*, s. 216.

⁸⁵ Said'in “ondan daha emperyalist ve gerici olanı zor bulunur” dediği Rudyard Kipling, romanlarında Hindistan'ı İngiliz-Hint perspektifli uzun bir tarihe bağımlı olmakla bırakmayıp Hindistan gerçekliğinin sonsuz bir parçası olarak görmektedir. Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay, Hil Yayınları, İstanbul 2016, s. 23, 107; Fikret Arargüç, “Rudyard Kipling'in Kim'inde Bilginin Önemi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 30, 2003, s. 23-31.

⁸⁶ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 99-100.

⁸⁷ Dayal, *Forty-four Months...*, s. 100-101.

Sonuç

Bu çalışmada Har Dayal'ın Almanya ve Türkiye'de geçirdiği kırk dört aya dair anlatıları onun yaşamındaki çatallanan yollar etrafında ele alınmıştır. Eserin yazıldığı 1920 yılından geriye bakıldığında Lala Har Dayal açısından küresel ve bireysel gelişmeler kırk dört ay öncesine göre çok farklılaşmıştır. Dayal'ın Almanya ile ilgili hayal kırıklıkları ve yaşamındaki bireysel endişeler kanaatlerini yaşamının önceki evresine göre farklı şekillendirmiştir. Dayal, eserinde Alman ve Türkler hakkında genel olarak olumsuz yargılarda bulunmuştur. Değerlendirmelerini Birinci Dünya Savaşı'nın külleri üzerinden inşa etmiş olan Dayal uluslararası gelişmelere paralel olarak Almanya'yı savaş suçlusu görmüş ve onları Avrupa'daki büyük kaosun müsebbibi olarak tanıtmıştır. İzlenimleri açık şekilde önyargılarla yoğrulmuş olan Har Dayal, bir yaşanmışlık anlatısından ve anlatma heyecanından öte kendini ifade etme endişesi taşımaktadır. Bu şekilde Har Dayal, İngiliz emperyalizmine karşı mücadeleye adanmış ömründe ikinci safhaya geçmiş, emperyalist himaye sistemlerinin inşa edildiği yeni düzende İngiltere'nin “evrensel” rolüne şiddetle destek veren yeni bir portreye dönüşmüştür.

Bu nedenle eserinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Hint Millî Mücadelesi çerçevesinde bulunduğu Almanya ve Türkiye'deki faaliyetlerini temize çekme çabasında bulunmuştur. Har Dayal savaş bittiğinde eski devrimci fikirlerini temel alma konusunda hata yaptığını itiraf ederek gelecekteki propagandasını yeni bir hipoteze dayandırmayı amaçlamıştır. Sömürgecilik konusunda fikirleri oldukça değişmiş olan Har Dayal, Fransa ve İngiltere emperyalizmini idealize etmiş ve ilerlemeci bir yaklaşımla Asyalıların kendi kendini yönetemeyeceği fikrini öne sürmüştür. Âdeta “sömürgeciliğin keşif kolu” olan oryantlizmin kutsandığı bu görüşleriyle Har Dayal, “dürüst” ve “yetenekli” Avrupalıları (İngiliz ve Fransızlar) Doğu halkları için en iyi seçenek olarak göstermiştir. “Pan-Germenizm” korkusuna karşı İngiliz ve Fransız sömürge formülasyonlarını idealize ederek Doğu toplumlarına öneren Dayal, her ne kadar yumuşatsa da Doğu-Batı ilişkileri bağlamında efendi-köle ilişkisini onaylamıştır.

Ciddi bir kapitalizm/emperyalizm eleştirisinin bulunmadığı görüşlerinde Dayal, Doğu'nun bu konumunda Batı'nın tesir ve sorumluluğuna vurgu yapmamakta Doğu halklarının kendi dinamikleriyle değişemeyeceği ve gelişemeyeceği ön kabulüyle “self oryantalizm” çizgisine gelmektedir. Har Dayal, tüm kültür tanımlamalarında oryantlizmi ve Avrupa merkezci görüşü âdeta yeniden inşa etmektedir. Kitabında muhtelif yerlerde defalarca Almanları kaba kuvvete dayanan “güç kültürü” üzerinden eleştiren Dayal buna karşın “egemen kültür” yaklaşımıyla İngiliz ve Fransız kültürel üstünlüğü vurgusundan kaçmamaktadır.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri*****Indian Office Record (IOR)***

IOR/L/PS/10/1464, File 3136/1914, “German War, Egyptian Situation”.

South American Digital Archive (SAADA),

SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 27 March 1914, “Har Dyal Freed On Bail; Case is Heard”, 1267.

SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 28 March 1914, “Dyal Fights Deportation”, 1263.

SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 1914, “Har Dyal Jailed for Great Britain”, 1269.

SAADA, Mahesh and Ishwar Chandra Family Materials, 1914, “Har Dyal Arrested By U.S.”, 2894.

SAADA, Godha Rom Channon, Papers of, “Brief Biography of Dr. Har Dayal”, 3919.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.) 2456/14.

BOA, HR. SYS. 2457/51.

BOA, HR. SYS. 2457/65.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKYILDIZ, Ali, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 50, Sayı 50, 2017, ss. 219-242.

ARARGÜÇ, Fikret, “Rudyard Kipling’in Kim’inde Bilginin Önemi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 30, 2003, ss. 23-31.

BEYDİLLİ, Kemal “Moltke, Helmuth von (1800-1891)”, *TDVİA*, Cilt 30, ss. 267-268.

_____, “Prusya”, *TDVİA*, Cilt 34, ss. 354-358.

BOURDIEU, Pierre, *Pratik Nedenler*, çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995.

BUCHOLZ, Arden, *Moltke and the German Wars, 1864–1871*, Palgrave, Hampshire - New York 2001.

ÇETINSAYA, Gökhan, “‘İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet’: II. Abdülhamid’in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme,” *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, ss. 380-388.

DAYAL, Har, *Forty-four Months in Germany and Turkey, February 1915 to October 1918, A Record of Personal Impressions*, P. S. King & Son LTD, Londra 1920.

_____, *The Bodhisattva Doctrine in Budist Sankskrit Literature*, Routledge&Kegan Paul Ltd., London 1932.

_____, *Hints for Self-Culture*, Watts&Co., London 1934.

_____, *Twelwe Religions and Modern Life*, Modern Culture Instutite, London 1938.

ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856- 1908*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1992.

EROL, Mehmet Seyfettin, BİNGÖL, Oktay, “Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve Sömürgecilğe Etkileri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, 2014, ss. 177-196.

GAOR, Amit, *Contributions of Lala Har Dayal As An Intellectual and Revolutionary*, Abstract Thesis, Aligarh Muslim University, Aligarh 2007.

“Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları”, *Marks-Engels: Seçme Yapıtlar*, Cilt I, Sol Yayınları, Ankara 1976, ss. 597-603.

JENKİNS, Jennifer, LİEBAU, Heike, SCHMİD, Larissa, “Transnationalism and Insurrection: Independence Committees, Anti-Colonial Networks, and Germany's Global War”, *Journal of Global History*, Volume 15, Issue 1, 2020, ss. 61-79.

KARA, Çiğdem, “Biyografi: Etnograflar İçin Yöntem ve Öneriler”, *Millî Folklor*, Sayı 116, 2017, ss. 73-86.

KAVAS, Ahmet, “Sömürgecilik”, *TDVİA*, Cilt 37, ss. 394-397.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

KIRMIZI, Abdülhamit “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni*, haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2013, ss. 11-27.

KUMAR, Raj, “Life Sketch of Lala Har Dayal: The Founder of Ghadar Movement”, *International Education & Research Journal (IERJ)*, Volume 3, Issue 7, 2017, ss. 172-175.

_____, “War as Opportunity: The Ghadar and the Great War, *JSPS*, Volume 26, Number 1&2, ss. 155-177.

KÜNTAY, Burak, “Kurumlar Yoluyla Barış: Woodrow Wilson ve Paris Barış Konferansı”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, 2014, ss. 73-89.

LÄSSIG, Simone, “Modern tarihte Biyografi – Biyografide Modern Tarihyazımı”, *Otur Baştan Yaz Beni*, çev. Canan Özkılıç, haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2013, ss. 29-57.

LÜDKE, Tilman, “(Not) Using Political Islam: The German Empire and Its Failed Propaganda Campaign in The Near and Middle East, 1914-1918 and Beyond”, *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad at the Centenary of Snouck Hurgronje’s “Holy War Made in Germany”*, ed. Erik Jan Zürcher, Leiden University Press, 2016, ss. 71-94.

MACMİLLAN, Margeret, *Paris 1919-1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2004.

MANİ, B. Venkat, “Anti-colonial Nationalism and Cosmopolitan “Standard Time”: Lala Har Dayal’s Forty Four Months in Germany and Turkey (1920)”, *German Colonialism Revisited: African, Asian, and Oceanic Experiences*, ed. Nina Berman, Klaus Mühlhahn, Patrice Nganang, University of Press, Michigan 2014, ss. 195-211.

MOLTKE, Helmuth von, *The Franco-German War of 1870-71*, New York-London [ty].

NOTESTEİN, Wallace, STOLL, Elmer Edgar, *Conquest And Kultur: Aims of the Germans in Their Own Words*, The Committee on Public Information, Washington 1918.

ÖZCAN, Azmi, “İttihâd-ı İslam”, *TDVİA*, Cilt 23, ss. 470-475.

_____, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İSAM Yayınları, Ankara 1997.

SADİQ, Muhammed, *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, çev. Funda Keskin Ata, TTK Yayınları, Ankara 2018.

SAID, Edward, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998.

_____, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay, Hil Yayınları, İstanbul 2016.

Sedition Committe 1918 Report, Calcutta 1918.

SİNHA, R.K., *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

SMITH, Woodruff D., "The Ideology of German Colonialism, 1840-1906", *The Journal of Modern History*, Volume 46, Number 4, 1974, ss. 641-662.

STEINMETZ, George, HELL, Julia, "The Visual Archive of Colonialism: Germany and Namibia", *Public Culture*, Volume 18, Number 1, 2006, ss. 147-183.

SOHAL, Sukhdev S., "Salience and Silence of Har Dyal", *JSPS*, Volume 26, Number 1&2, 2019, ss. 127-154.

The New York Times, 7 March 1939.

ZACHARIAC, Benjamin, "A Long, Stange Trip: The Lives in Exile of Har Dayal", *South Asian History and Culture*, Volume 4, Issue 4, 2013, ss. 574-592.

http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/aftermath/p_versailles.htm E.T. 13.10.2020

ARKETİP VE FENOMEN: AGATHA CHRISTIE VE HERCULE POIROT EFSANESİNİN DOĞUŞU (1920)

Mustafa Zeki ÇIRAKLI*

Giriş

Bundan tam 100 yıl önce, Hercule Poirot 1920’de ilk kez okurla buluştuğunda, Agatha Christie henüz kariyerinin başlarında idi. Christie’nin efsanevi dedektif Hercule Poirot karakterini yarattığı *Styles’deki Gizemli İlişki* (*The Mysterious Affair at Styles*: 1920) adlı romanı İngiltere’deki yayımcıların beğenisini kazanamamış ve Amerika’da basılmıştı (1920). Christie daha sonra ilk kitap dosyasının Hodder ve Stoughton ve Methuen tarafından reddedildiğini gülümseyerek anlatacaktır.¹ Yazar daha sonra anılarında reddedilmiş olan el yazması kitap dosyasını Amerika’daki Bodley Head’e gönderdiğini, yayınevinin birkaç ay sonra dönüş yaptığını ve yayınevinin sahibi ve kurucusu John Lane’in, romanın sonunda bazı küçük değişiklikler yapılması kaydıyla kitabı basmayı kabul ettiğini tebensümle anlatır.² Yapılan değişikliklerden biri ve diğer maceralarda da tekrarlanan bir husus, Poirot’nun çözüm sahnesindeki mahkeme salonunun Styles Court kütüphanesi olarak değiştirilmiş olmasıydı. Kitap düzeltmelerden sonra nihayet basıldığında yüzyılın efsanevi dedektifi de doğmuş oluyordu. Bu aynı zamanda dedektif edebiyatının Sir Conan Doyle’dan sonra bir başka kült yazarını da müjdeliyordu. Agatha Christie, ilk romanının yayımlandığı 1920’den ölümünden hemen önce yayımladığı *Perde: Poirot’nun Son Macerası* (*Curtain: Piro’s Last Case*: 1975) romanına kadar onlarca roman, 50’yi aşkın kısa hikâye ile sayısız tiyatro ve radyo oyununda okuru kendine bağlamayı başaracaktı.

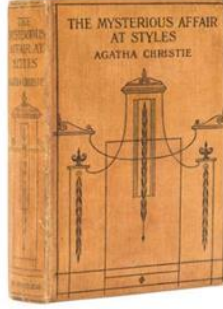
Styles’deki Gizemli İlişki ilk yayımlandığında, kitapta evin haritası, cinayet mahalli ve bir vasiyet parçasının resmi de yer almaktaydı. Roman yayımlanma aşamasında güçlüklerle karşılaşmış olsa da yayımlandıktan

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, mzcirakli@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1760-3209

¹ Richard Hack, *Duchess of Death: Unauthorized Biography of Agatha Christie*, Phoenix Books, London 2009, ss. 65-66.

² Agatha Christie, *An Autobiography*, Harper Collins, Inc., London-New York 2010, s. 262.

(1920)³ sonra eleştirmenler tarafından olumlu karşılandı. 26 Aralık 1920’de *The New York Times* gazetesinde yayımlanan bir kitap tanıtımı (Book Review) Hercule Poirot’nun doğumunu şöyle haber veriyordu: “Bu, Bayan Agatha Christie'nin yayımlanan ilk kitabı olsa da usta ve zeki bir kaleme işaret ediyor... Dedektif Hercule Poirot, vakanın tüm karmaşık sırlarını çözmek ve gerçek suçluyu bulmak ve suçluluk duygusunu gerçekten ait olduğu yere koymak için orada. Bu harika kitabı eline alanın bitirinceye kadar bırakamayacağına kesinlikle bahse girebilirsiniz.”⁴

Yanda. Eserin 1920 tarihli ilk baskısı.

An itibarıyla

<https://www.forumauctions.co.uk/Fine-Books-and-Works-on-Paper/> adresinde koleksiyonerleri bekliyor.

Solda. *The New York Times*’da çıkan 26 Aralık 1920 tarihli ilk tanıtım yazısı.

1. Hercule Poirot Karakterinin Tarihsel Arka Planı

1.1. Arketip ve Fenomen: Steryotipten Karaktere Hercule Poirot⁵

Agatha Christie, özellikle ilk roman ve öykülerinde Arthur Conan Doyle’dan etkilendiğini inkâr etmez. Bununla birlikte Holmes’a sıradışı bir alternatif teşkil ettiği; Poirot’nun Holmes’a sıradışı bir rakip olmadığı söylenmelidir. Christie ilk başlarda hâlâ Sherlock Holmes geleneğini sürdürdüğünü söyler: “Scotland Yard dedektifi olan Müfettiş Japp ile

³ *The Mysterious Affair at Styles*, Birleşik Devletler’de John Lane tarafından Ekim 1920’de; İngilterede ise The Bodley Head tarafından 21 Ocak 1921’de yayımlanır. ABD baskısı 2,00 \$ ve İngiltere baskısı yedi şilin altı peni (7/6) olarak aktarılır.

⁴ Bk. *The New York Times Book Review*, 26 December 1920, s. 49.

⁵ Steryotip kaakterler derinlikten yoksun ya da öngörülebilir karton karakterlerdir. Poirot işte bu karton (steryotip) karakterlerden biri olmayı daha en başından aşmış; derinliği olan bir “karakter” olmayı başarmıştır. Öyle ki, Christie onu yıllarca öldürmeyi göze alamamıştır. Modern çağın dedektif arketiplerinden biri olmuş, modern çağın kolektif bilinçdışı onun hikâyeleriyle şekillenmiştir. Kuşkusuz bunda romanların sayısız film ve diziyeye aktarılmış olmasının, özellikle BBC dizilerinin Televizyonda gösterilmesinin payı büyüktür. Özellikle David Suchet muhteşem oyunculuğuyla Poirot’yu unutulmaz kılan aktörlerden biridir.

eksantrik dedektif ve yardımcısının maceraları”.⁶ Conan Doyle’un ise dedektif öykülerini Edgar Allan Poe’nun C. Auguste Dupin karakterinden esinlendiği bilinir.⁷ Sherlock Holmes de Dupin gibi rasyonel akla çok güvenmektedir (ratiocination).⁸ Gerçi Dupin’in “Morgue Sokağı Cinayetleri” macerasından hatırlanacağı üzere rasyonel analizin işe yaramadığı vakalar da vardır.⁹ Christie’nin Poirot’su Sir Conan Doyle’un artık bir tür arketip hâline gelmiş efsane dedektifi Sherlock Holmes’a nispetle daha sıcak ve daha insani özelliklerle teçhiz edilmiştir. Poirot özgün, kendine has bir çizgi tutturmayı başaracak, Holmes’un salt rasyonel paradigmasını kıracak; suça ve suçlulara yaklaşırken deliller kadar insan davranışlarını ve eylemin ardında yatan motivasyonu dikkate alacaktır. Bu yönleriyle Hercule Poirot karakteri, kuşkusuz dönem duyarlılıklarına daha çok hitap edecektir.

Agatha Christie’nin 1916’da üzerine çalışmaya başladığı Hercule Poirot karakteri, Christie’nin hemşirelik yaptığı günlerde karşılaştığı tiplerden esinlenmedir. Kendisi Birinci Dünya Savaşı sırasında Belçikalı askerlere bakmıştır ve ona benzeyen kişilerle tanışmıştır. Yine, kendisinin çok sık gittiği Torquay’de yaşayan Belçikalı mültecilerden esinlendiği düşünülebilir.¹⁰ Anadili Fransızca olan bu Belçikalı katolik dedektif, yazarını bile şaşırtacak derecede uzun ömürlü bir karakter olacak, kurgunun kefenini parçalayarak âdeta ete kemiğe bürünecektir. Karakterin Belçikalı olması, Fransızca konuşması, o günlerde Alman işgali altındaki Belçika’ya yapılan göndermeler ve bu Belçikalı karakterin İngiltere’de bir nevi sürgünde olması gibi öğeler okur sempatisini artırmıştır.¹¹ Christie’nin romanı kaleme almaya başladığı 1916’da İngiltere’nin savaşa yeni girdiği anımsanırsa Alman işgali altındaki Belçikalılara sempatiyle bakmanın yurtseverce bir davranış olarak görülmesi belki anlaşılabilir bir durumdur çünkü İngiltere’nin savaşa girmesinde Belçika’nın işgalinin önemli rolü olmuştur. Bu yönüyle Christie’nin Poirot karakterini savaş propagandasının bir parçası olarak değerlendirenler çıkmıştır.¹² Tabii, daha sonra okurlar karakterin kendine

⁶ Hack, s. 63.

⁷ Bernard Benstock, ed., *Essays on Detective Fiction*, Palgrave Macmillan UK, London 1983, s. 7, 53, 174.

⁸ Benstock, s.116.

⁹ M. Zeki Çıraklı, “Edgar Allan Poe'nun Morgue Sokağı Cinayetleri'nde Dedektif Edebiyatının Öncü Kodları,” *Hece*, Cilt 13, Sayı 149, 2009, ss. 85-89.

¹⁰ <https://inews.co.uk/culture/agatha-christie-disappearance-books-author-poirot-abc-murders-239877>

¹¹ Hack, s.147.

¹² Poirot karakteri’nin Almanya’nın Belçika’yı işgaline İngilizlerin vermiş olduğu tepkiden ne ölçüde etkilendiği merak konusudur. H. C. Peterson o dönemde İngilizlerin bütün imkânlarıyla Amerika’nın dikkatini Avrupa’ya ve Almanların ilerleyişine ve Belçika’nın işgaline çekmek istediklerini belirtir. Almanlar bu kadar

özgü başka özellikleriyle tanıştıkça onu daha çok sevmiş ve yıllarca onu takibi bırakmamıştır.

Yaşayan birçok tarihî şahsiyetle ilgili bilmediğimiz detayları Poirot hakkında biliyor olmamız elbette şaşırtıcıdır. Bu bir taraftan edebiyatın gücünü, diğer taraftan o karakteri yaratan yazarın yetisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Fakat edebiyat tarihinde yaratılmış öyle karakterler vardır ki, yaşamış birçok tarihi şahsiyetten -deyim yerindeyse- daha canlı kanlı, yaşamımız üzerinde daha etkilidir. Eleştirmenler karakter ile tip arasında ayırım yaparken ya da derin karakterler ile karton karakterlerden bahsederken buna işaret eder. Hercule Poirot, bu açıdan bakıldığında karton (steryotip) karakterlerden biri olmayı daha en başından aşmış ve derinliği olan bir “karakter” olmayı başarmıştır. Öyle ki, Christie onu yıllarca öldürmeyi göze alamaz. Kaldı ki, Poirot da 20. yüzyılın dedektif arketiplerinden biri olmuş, çağın kolektif bilinçdışı onun hikâyeleriyle şekillenmiştir. Kuşkusuz bunda romanların sayısız film ve diziyeye aktarılmış olmasının, özellikle ITV dizilerinin televizyonda gösterilmesinin payı büyüktür. Özellikle aktör David Suchet muhteşem oyunculuğuyla Poirot’yu unutulmaz kılmıştır.

1.2. Ayrıksı Bir Kişilik Olarak Hercule Poirot

Poirot, I. Dünya Savaşı patlak verip Belçika işgal edilince İngiltere’ye göçmek zorunda kalmış bir mültecidir. Biz Poirot’yu tanıdığımızda o çoktan emekli olmuştur. *Styles’daki Gizemli İlişki*’de olaylar 1916’da geçtiğine göre Poirot, bundan on yılı aşkın bir süre önce 1905’te, 55 yaşında emekli olmuştur. Poirot, I. Dünya Savaşı sırasında, birkaç kez geri dönmesine rağmen, nihayet Belçika’dan İngiltere’ye iltica etmiştir. 16 Temmuz 1916’da ömür boyu arkadaşı olan Yüzbaşı Arthur Hastings ile yolları tekrar kesişir, üstelik Styles’daki ilk gizemi birlikte çözerler. Nitekim Hastings ve Poirot’nun romanın 2. bölümünde karşılaştıklarında zaten önceden tanıştıkları, hatta arkadaş oldukları açıktır; çünkü Hastings, onu “birkaç yıldır” görmediğini söyler.

yakındayken İngilizler elbette güvende değildir. Almanya’nın Belçika’yı işgalini “savaş suçu” (war guilt), “zavallı Belçika” (poor Belgium / rape of Belgium) gibi nitelermelerle gündemde tutuyor, ya da “dünya demokrasisine sahip çıkın” (“make the world safe for democracy”) gibi sloganlarla Belçika üzerinden Alman karşıtı bir propaganda yürütülüyordur; bk. H.C. Peterson, *Propaganda for War. The Campaign Against American Neutrality, 1914–1917*, Kennikat, New York 1968, s. 35, 40. Peterson, savaş dönemi propagandasında kullanılan araçlar arasında edebiyatı da sayarak Sir Gilbert Parker’ın şu sözlerini aktarır: “Biz diplomasiyi sadece özel yazışma ve görüşmelerle yapmıyoruz, aynı zamanda dünyanın dört bir tarafındaki dernek, üniversite, kolej, kulüp ve gazetelerin kütüphanelerine edebi eserlerimizi yolluyarak yapıyoruz.” Bk., s. 17.

İlk romanlarda bile yaşlı bir adam olduğu düşünülen Poirot'nun Belçika'daki kökenleri büyük ölçüde belirsizdir. Christie otobiyografi'sinde, 1920'de onu zaten yaşlı bir adam olarak hayal ettiğini belirtmiştir.¹³ Ancak o zamanlar, on yıllar boyunca bu karakterle birlikte yaşayacağını belki kendisi de bilmez. *Dörtlü Çete (The Big Four: 1927)*'deki kısa bir pasaj, Poirot'nun Belçika'nın Spa kasabasında ya da yakınında doğduğunu işaret eder. Muhtemelen çocukluğu buralarda geçmiştir.¹⁴ Christie, ailesinin Belçika'nın Spa kasabası yakınlarında, Ardennes'in ülcrasında yaşadığını ima eder. Alternatif bir görüş ise Poirot'nun Ellezelles köyünde (Hainaut eyaleti, Belçika) doğduğunu ileri sürer.¹⁵ Günümüzde Hercule Poirot'ya adanmış bir anıt bu köyün merkezinde ziyarete açıktır. Ellezelles kasabası, Poirot'nun doğum belgesinin bir kopyasını, Poirot'nun doğumunu "kanıtlayan" yerel bir anma töreninde, babasını ve annesini Jules-Louis Poirot ve Godelieve Poirot olduğunu belirtmektedir. Christie'nin roman, söyleşi ya da otobiyografisinde bu bilgiler yer almadığına göre ifşaatın sağlığı elbette kuşkuludur. Nitekim, Poirot adının o zamanın diğer iki kurgusal dedektifinden geldiği düşünülebilir: Marie Belloc Lowndes'in Hercule Popeau ve Frank Howel Evans'ın Londra'da yaşayan emekli Belçikalı polis memuru Mösyö Poiret.¹⁶ Bu da özellikle 20. ve 21. yüzyılda ortaya çıkmış yeni bir fenomene işaret etmektedir. Kurgunun kendi dışında gerçek bir dünyaya atıfta bulunması değil gerçek dünyadaki göstergelerin kurguya atıfta bulunması ve meşruiyetini kurgudan alması hadisesi kuramsal olarak da görece yeni bir olgudur.¹⁷

Poirot'nun çocukluğuna dair çok az bilgi vardır, sadece çok zengin olmayan; fakat büyük bir aileden geldiği ve bir küçük kız kardeşi olduğu bilinmektedir. Poirot hiç evlenmiş midir, bu konuda net bilgi yoktur. Daha ilk maceralarında kadınlar karşısında gülünç duruma düşen Hastings'e kadınlar hakkında öğrenmesi gereken çok şey olduğunu söyler ve onu evliliğe teşvik eder; fakat kendisinin ciddi herhangi bir ilişkisi olmaz, o

¹³ Christie, *An Autobiography*, s. 244.

¹⁴ Agatha Christie, *The Big Four (1927)*, Harper Collins, London 2004, s. 239.

¹⁵ "Hainaut'nun Ellezelles köyü dedektif Hercule Poirot'ya sahip çıktı". Haber: *Belles Demeures*. Retrieved 17 December 2018. Hatta köyün meydanında dedektifin heykeli vardır. Bk. "Statuette of Hercule Poirot in Ellezelles, Belgium."

¹⁶ Chris Willis, *Agatha Christie (1890–1976)*, Metropolitan University, London 2020. Online. Retrieved 6 September 2020. Fakat, biyografisinde, esinlenme kaynağını belirtmez. Belli bir sebebi olmadığını, belki bir gazetede ya da kitapta gördüğünü söyler: Hack, s. 64.

¹⁷ Bunun en çarpıcı örneğini Masumiyet Müzesi'nde Orhan Pamuk vermiştir. Ayrıntı için bk.: M. Zeki Çıraklı, *Anlatıbilim Kuramsal Okumalar*, Hece, Ankara 2015, ss. 205-223.

yönüyle görülmez.¹⁸ Onun bir erkek dedektif mitinin parodisi olduğunu söyleyen eleştirmenler vardır. Nitekim kullandığı “insanları konuşurma” ve “dedikodu” yapar gibi ağızlarından laf alma yönteminin *maskülen* rasyonel dedektif tiplmesi özellikleriyle örtüşmediği düşünülebilir.¹⁹

Roman ve öykülerde parça parça aktarılan detaylar bir araya getirildiğinde Poirot'nun fiziksel özellikleri, davranış kalıpları ve ayrıksı (eksantrik) kişiliği üzerinde birçok gerçek kişiden daha çok bilgi sahibiyiz denebilir. Çoğunluğu yardımcısı ve dostu Captain Arthur Hastings'in gözünden aktarılmış detaylarla Poirot şöyle tasvir edilebilir:

Pek uzun boylu değildir. Boyu olsa olsa “beş fit dört inç” civarındadır. Pembe uçlu bir burnu ve yukarı doğru kıvrılmış bıyıkları olan küçük bir adam. Üslup sahibi, “haza beyefendi”, görgülü, nazık, kibar ve zarif biridir. Kılığına, kıyafetine, görünümüne özellikle dikkat eder. Bıyığını taramadan, ayakkabılarını boyayıp parlatmadan asla dışarı çıkmaz. Zaman zaman fark edilen çok hafif bir aksaması vardır (Çoğu kitabında geçici bir savaş yaralanması olabileceğini düşündüren aksamasından bahsedilmez. *Perde*'de Poirot, İngiltere'ye ilk geldiğinde yaralanmış olduğunu anlatır.) Yine de yürüyüşü dik, hatta dışardan bakıldığında biraz kibirlidir. Abartılı nezaket ve zarafetine dikkat çekici bir mesafe duygusu hakimdir. Kafası oval bir yumurta şeklindedir ve her zaman biraz bir tarafa hafif eğiktir. Bıyığı çok sert ve asker nizamındadır. Yüzündeki her şey örtülse bile bıyık uçları ve pembe uçlu burnu mutlaka dikkat çeker. Kıyafetlerinin düzgünlüğü neredeyse inanılmazdır, bir toz zerresinin ona kurşun yarasından daha çok acı vereceğine inanırız. Aklına parlak bir fikir geldiğinde “bir kedi gibi” zekâyla parıldayan yeşil gözleri vardır. Saçları siyahtır; fakat ilerleyen yaşlarına doğru dökülmüştür. Hayatın sonraki dönemlerinde boyadığı görülür. Onun patentli deri ayakkabılarından ayrıca bahsedilmelidir. Ayakkabılarında en ufak bir zedelenme ya da hasar olsa dünyası yıkılır, tabii bunlar okur açısından gülünç ya da tuhaf ayrıntılardır.²⁰ Poirot'nun kariyerinin ilk yıllarında zarafetle tanımlanabilecek olan *stili*, daha sonra gittikçe modası geçmiş hâle gelir fakat onun eski moda görgü kuralları ve kıyafet konusundaki ısrarı özgünlüğünü ve sevimliliğini daha da artırır. Hele özellikle final sahnelerinde taktığı *Pince nez* okuma gözlüğü yok mu, bu tam anlamıyla ona uygun ve vazgeçemediği bir aksesuardır. Poirot'nun en önemli kişisel özellikleri arasında midesinin hassasiyeti vardır: Uçak hafifçe alçalırken ya da denizdeyken ağzından “mon estomac!” (ah midem!)

¹⁸ Carl Rollyson, *Critical Survey of Mystery and Detective Fiction*, Pasadena, Salem 2008, s. 273.

¹⁹ J.C. Bernthal, *Queering Agatha Christie: Revisiting The Golden Age of Detective Fiction*, Palgrave&Macmillan, London 2018, s. 3.

²⁰ Rollyson, s. 319-320.

sözcükleri dökülür. Bu yüzden sık sık maden suyu ya da soda içer. Mide bulantısı ve deniz tutmasından mustarip olması doğaldır. Fakat Poirot için yemek yemek sadece fiziksel bir zevk değildir, onun için aynı zamanda entelektüel ve estetik bir faaliyettir. Poirot'nun önemli özelliklerinden biri de son derece dakik olması ve neredeyse kariyerinin sonuna kadar bir cep saati taşımış olmasıdır. Saatini yanından hiç ayırmaz, sadece yatarken çıkarır. Ayrıca kişisel finansmanı konusunda da titizdir ve banka bakiyesini 444 pound, 4 şilin ve 4 peni tutmayı tercih eder. Bu onun simetri ve geometri konusunda obsesif kişiliğini ele verdiği kadar irrasyonel tutumunu da ortaya koyar. Mesela, 1935'te 56B Whitehaven Konakları'ndaki hem ev hem de iş yeri olarak kullandığı Flat 203'ü Arjantin'den İngiltere'ye döndüğünde görür ve çok beğenir. Hastings, Poirot'nun daireyi “katı geometrik ve orantılı tasarımı nedeniyle” beğendiğini belirtir. Poirot'yu televizyonda canlandıran aktör David Suchet, “obsesif-kompulsif olduğuna şüphe yok” der.²¹ Poirot hayranları, Poirot'nun bu takıntılı hâllerini severler ve hatta sempatik ve zararsız bulurlar. Bunu, en son ölmeden önce Hastings itiraf eder: Poirot Hastings'in “çocuksu masumiyetini”, o da “Poirot'nun masum obsesyonlarını” özünde iyi insanların küçük ve sevimli kusurları olarak anarlar.²² Poirot'nun Tanrı'nın affına mazhar olacağından kuşkusu yoktur Hastings'in. Yine, *Perde*'de bahsedildiği gibi, klasik müziğe, özellikle Mozart ve Bach'a düşkündür. Curtain'ın BBC versiyonu bu müzisyenlerin parçalarıyla açılır ve kapanır.²³

Poirot polislik geçmişiyile övünür ve tanınmaktan hoşlanır. Gerçi kimi zaman özellikle tanınmak istemez; fakat yine de biri onu tanır ve yardım isterse bu hoşuna gider ve olaylara burnunu sokmaktan geri kalmaz. Denebilir ki, Poirot kariyerini sonlandırmada çok da istekli değildir, yaptığı iş varoluşuyla bütünleşmiştir. Söz gelişi, Roger Ackroyd Cinayeti (*The Murder of Roger Ackroyd*: 1926) onun emeklilikten sonra kılık değiştirerek

²¹ “David Suchet reveals he misses playing Poirot”, <https://youtu.be/y-r2rbBCaBo>.

²² Poirot kurgu karakter sınırlarını aşarak öyle bir gerçeklik kazanır ki, 20. yüzyıl deyince akla gelen önemli karakterlerden biri olur ve 20. yüzyıl imgesini oluşturan sayısız simgeden biri hâline gelir. Öyle ki, Christie karakteriyle başa çıkamaz, fakat ondan kurtulamaz da. Karakteri hakkında bir söyleşide Poirot'yu dayanılmaz (“insufferable”) bulunduğunu belirtir. Karakteri hakkında ayrıca “uyuz”, “yorucu”, “benmerkezci küçük sürünge” (detestable, tiresome, ego-centric little creep) gibi sıfatlar kullandığı kayıtlara geçmiştir: <https://inews.co.uk/culture/agatha-christie-disappearance-books-author-poirot-abc-murders-239877>; fakat Poirot öyle sevilir ki, Christie fenomen karakteri öldüremez. *Biography*, s. 229. Poirot'nun son macerası Eylül 1975'te yayımlanırken Christie de sadece birkaç ay sonra Ocak 1976'da gözlerini yumar.

²³ İlgili bölümün açılış ve kapanışındaki piyano performansında Mozart ve Bach'tan esintilerle veda edilir.

gittiği King's Abbott köyünde çözdüğü ilk vakadır. Bir dedektif olarak polislik geçmişiyle hep övünür: Hastings'e sık sık polisliği çok iyi bildiğini, hayatı boyunca polislerle çalıştığını tekrarlayan Poirot, bazı şeylerin dışarıdan birilerine yutturulabileceğini ama benzer numaraların kendisine sökmeyeceğini hatırlatır. Styles vakasından sonra (1917), Poirot görünüşe göre İngiliz gizli servisinin dikkatini çekmiş ve İngiliz hükûmeti, Başbakanın kaçırılma girişimini engellemek de dahil ona bazı özel görevler vermiştir. Okuyuculara, İngiliz yetkililerin Poirot'nun keskin soruşturma yeteneğini Belçika'nın kraliyet ailesinin bazı üyelerinden öğrendikleri söylenir. Tabii, anlattığına göre tek başarısız olduğu vaka “*The Chocolate Box*” macerasındaki 1893 vakasıymış.²⁴ Japp'in Styles macerasında onunla karşılaşınca söylediği şu sözler hoşuna gider: “Hani bay Poirot'dan bahsediyordum ya size? İşte ta kendisi! 1904'te Abercrombie sahtecilik davasında birlikte çalıştık - hani Brüksel'deki, hatırlarsınız. Ah, Mösyö ne günlerdi?! O halde “Baron” Altara'yı hatırlarsınız? Şerefsiz ne hokkabazdı! Avrupa'daki polislerin yarısının pençesinden kurtulmuştu. Ama onu Anvers'te çiviledik – Tabii ki Bay Poirot sayesinde.”²⁵

Poirot, savaştan sonra özel bir dedektif olmuş ve sivil davalara bakmaya başlamıştır. Emeklilik ile özel dedektiflik arasında çözdüğü davalar olsa da Styles'daki olay gibi bunları profesyonel dedektif olarak mı yoksa spontan vakalar olarak mı çözdüğü tartışmalıdır. Nitekim kayıtlara geçen ilk vaka 1916'ya tekabül eden Styles davasıdır ve okurlar da bundan 1920'de haberdar olur. Özetle, Poirot'nun özel dedektifliğe başladığı, belli bir üne de kavuştuğu bilinmektedir. Gerçi, kimi zaman adı söylendiğinde insanlar onu tanımayabilmektedir. Romanlarda bazı karakterler (özellikle daha genç karakterler ya da hizmetçiler) onu tanımadıklarında hayal kırıklığına uğrar. Söz gelişi, onu tanımayan birine “Belki de Madam, size kendimden biraz daha bahsetmeliyim. Ben Hercule Poirot'yum.” dediğinde karşıdaki, bir müddet duraklayıp alakasız bir şekilde geçiştirip ya da nazikçe “Ne güzel bir isim, Yunanca, değil mi?” diye cevaplayınca yüzünün aldığı şekli görmek gerekir –ki David Suchet bunu mükemmel canlandırır.²⁶

²⁴ *The Chocolate Box*, Poirot'nun ilk maceralarını anlatan *Poirot's Early Cases* (1974) adlı kitapta yayımlanan toplu hikâyelerden biridir. Hikâyelerin özetleri ve bazı renkli alıntılar kitapların sonlarında tanıtım amaçlı olarak yer alır. Bu hikâyeye yapılan Poirot göndermesi *The Mysterious Affair at Styles*'in Harper-Collins baskısı, PerfectBound serisinden çıkan 2003 e-book versiyonunda 38 no'lu bölümde yer almaktadır.

²⁵ Christie, *Mysterious Affair at Styles*, s. 147. Romanlardan yapılan alıntıların Türkçesi yazara aittir [YN].

²⁶ Benzer bir sahne *Murder in the Orient Express*'te de vardır.

Poirot'nun nüktedanlığı ve mizah duygusu (sense of humour) ayrıca anılmalıdır. Kendisinden sıklıkla üçüncü şahıs olarak bahsetmesi ondaki bu humor duygusuna bağlanabilir. Kimi zaman insanların onu yadırgamasından ince bir haz duyar, kibirli ya da *snob* görünmekten çekinmez. Bunu açık açık kabul eder. İngilizceyi Fransız aksanıyla konuşmaktan, arada Fransızca kelime ya da cümleler kurmaktan ayrı bir haz alır. “İngilizceyi deyimleri bildiğim ve yerli yerince tam olarak kullanabildiğim doğrudur” derken hedef dile ne kadar hâkim olduğu ve entelektüel kapasitesi anlaşılır. Gel gör ki, aksanını değiştir(e)memektedir: “Ama dostum, bozuk İngilizce konuşmak çok büyük bir değer. İnsanların sizi küçümsemesine neden olur. Diyolar ki - bir yabancı- düzgün İngilizce bile konuşmıyor. ... Bense bununla övünüyorum!”²⁷ Poirot, bu yönüyle zihin olarak çağdaş Avrupalı bilincini yansıtırsa da kültür olarak Belçikalı kimliğini ve kıta Avrupası duyarlılığını korur. Gerçi zamanla İngiltere'ye alışır, orada mutlu olur. Son macerasında ölümünden kısa zaman önce şöyle der: “Sevgili Hastings benim Styles'a ilk gelişim zor, üzücü ve sancılı zamanlara rastlar. Biliyorsun, o vakitler resmen bir mülteciydim. Yaralanmış, memleketinden uzakta, sürgüne gönderilmiş, sosyal yardımlarla yabancı bir ülkede yaşamaya çalışan yaşlı bir adam. Evet mutlu değildim. O zamanlar İngiltere'nin benim evim olacağını ve mutluluğu burada bulacağımı nerden bilebilirdim?”²⁸ Poirot, Fransızca ve İngilizce'nin yanı sıra Almanca da bilir; fakat protestan değildir. Onun diline (aksanına) ve dinine bağlı bir Katolik olması kayda değerdir. İngiliz toplumuna entegre olduğunu gördüğümüz Poirot'nun son ana kadar Katolik inancına bağlı kalması, ayrıksılığını tescilleyen ve kültürel değerlerini koruduğunu gösteren bir işaret olarak okunabilir. Bilakis, onun muhafazakârlığı ayrıca üzerinde durulmaya değer bir husustur. Özellikle *Doğu Expressi*'nde doğru ile gerçek çeliştiğinde ahlakî olan tutum hangisidir? sorusu üzerinde düşünmek zorunda kalır. Onun, Holmes'ün tersine, salt rasyonel ve kategorik bir doğrucu olmadığı söylenebilir. Gerçek ile doğru, olan ile olması gereken, ceza ile adalet çeliştiğinde ikinciyi seçmesi onun bu dünya kurgusunun dışında bir Grand Narrative'e inandığının işaretidir. Dolayısıyla Poirot kültürel olarak da Katolik inancını içselleştirmiştir. Önemli anlarda elinden tespihini düşürmez. Dinî inançları hakkında pek fazla bilgi verilmez fakat davranışlarından anlaşıldığı kadarıyla ilahî adalete inanır ve kendini bunun gerçekleşmesinde bir vasıta olarak görür.

²⁷ “But, my friend, to speak the broken English is an enormous asset. It leads people to despise you. They say -a foreigner- he can't even speak English properly. ... Also I boast!” *Three Act Tragedy*, s. 350.

²⁸ Agatha Christie, *Curtain, Poiró's Last Case (1975)*, Harper Collins, London 2003, s. 21.

Ölmeden önce tekrar Styles'a döndüğü, *Perde: Poirot'nun Son Macerası* romanında hikâye başladığı yerde bitecektir.²⁹ Poirot İngiltere'de, Styles'da gömülür. Hastings, "Bu ülkeye ilk geldiğinde yaşadığı yer burasıdır. Sonunda burada yatması daha uygun" der. Öldüğünde cesedini Hastings bulur. Yatağında çarşaflar ve yorgan dağınıktır, ölmeden önce kalp kriziyle uğraştığı, sakin bir ölüm anı yaşamadığı anlaşılmaktadır. Hastings dostuna son görevini yaparak kimse görmeden yatağı düzeltir, onu uyur gibi, düzgünce sırt üstü yatırır ve üstünü örter.³⁰

2. Hercule Poirot Maceralarına Bakış

2.1. Poirot'nun Vaka Çözümleme Yöntemi

Hercule Poirot için metod önemlidir ve kendine has yöntemleri vardır. Bu noktada, onu Sir Conan Doyle'un Holmes karakterinin 19. yüzyıla has rasyonel-pozitivist yöntemlerinden ayırdığı söylenebilir. Bu bakımdan Poirot'nun polisiye hikâyelerdeki ipuçlarına dayalı (örneğin, ayak izlerine, parmak izlerine ve puro külü gibi detaylara) somut delillere odaklanan dedektif tiplmesiyle (Sherlock Holmes) dalga geçtiği bile söylenebilir. Salt olgusal somut delil ve ipuçlarını kullanmakla yetinmeyip bütün bu delillerin yanıltıcı olabileceğini göstermesi, suçu işleme dürtülerini dikkate alması, önemli olanın delillerden çok, delillerin güvenilirliği ve kurgu olduğunu ortaya koyması kritik tutum değişikliğidir. Poirot bu tutumuyla Holmes gibi ampirik bir gözlemci olmaktan çok, Kantçı bir deyişle söylersek "görü" sahibi bir anlatıcıdır. Bu içgörü (zamansal) ve dışgörü (mekansal) yetisi sayesinde bulgulara farklı yaklaşır. Poirot'ya göre ispatlanan tek bir hakikat (kurgu gerçek) yerine ispatlanması mümkün birden fazla hakikat olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Suç işleyenlerin üreteceği çeldirici kurgulara karşı uyanık olması Poirot'nun ayırt edici vasfıdır. Poirot, 19. yüzyıl akılcılığını 20. yüzyıl duyarlılıklarıyla sınımıştır denebilir. Bu yönüyle bakıldığında, Holmes ne kadar yalın ve net bir İngiliz ampirizmi ve duyu'sallığını temsil ediyorsa Poirot o derece müphem ve garip bir sentezi, algı yanında görü sahibi hibrid bir zihni temsil eder. Gerçeğin değil, en makul gerçekliğin peşinde olması, onu tikeller evrenindeki çözüme daha çok yaklaştırır ve bu özelliği gittikçe daha belirginleşir, belirginleştikçe Holmes'dan uzaklaşır. Holmes, salt rasyonel analize (ratiocination) dayanırken Poirot müphem "gri hücrelerden" söz açıp durur. Akıl kadar algı ve görüyü, olgu kadar kurguyu hesaba katan bir yaklaşım sergiler. Poirot

²⁹ Mitolojik tabirle İngilizcesi: "The story ends where it begins".

³⁰ Kalp krizi geçirerek yatağında ölen Poirot'nun ilk macerasında da son macerasında da ölümler yatakta gerçekleşmiştir. Bu durum sanki Shakespeare tragediyalarını anırtır. *Hamlet*'te Kral Hamlet yatakta zehirlenmiş, *Macbeth*'de Kral Duncan yatakta bıçaklanmıştır. Bu yazının konusu olan üç romanda da karakterler yatakta ölmektedir. Bunun özel bir anlamı olmasa da ilginç bir tesadüftür.

sadece vakaya odaklanmak yerine suçun ve maktulün doğasına ve suçlunun psikolojisine eğilmeye, psikolojiyi araştırmaya, kanıtlar kadar dürtüleri de hesaba katmaya çalışır. Suç mahallerini titizlikle incelemekle yetinmez, kurbanın doğasını veya katilin psikolojisini araştırır.³¹

Poirot belli suçların belli türden insanlar tarafından işlendiğine dair temel bir varsayımla hareket eder. İlk romanında suç dürtüsü görece dışsal ve sosyal sebeplerle ortaya çıkarken (Miras ve aşk ilişkisi); son romanında içsel ve bireysel (psikolojik) sebepler suçu doğurur (antisosyal ve saplantılı kişilik bozukluğu). Poirot'nun insanları konuşurmaya odaklanması onun olgular kadar bu olguların nasıl kurgulanacağı ve eylemlerle birlikte bu eylemlerin ardında yatan sebepleri ortaya çıkarmaya çalışmasının bir sonucudur. İşte bu nedenle, Poirot'nun zanlıları ve tanıkları rahatlatmak ve onlardaki değerli bilgilere erişmek için kasıtlı olarak kendisiyle ilgili yanlış izlenimler yaratma stratejisi üzerinde durulmalıdır. Çoğu zaman, kendisini ortamı ve olan biteni pek de anlayamayacak yabancı biri olarak sunması işe yarar.³² Aslında Poirot onları konuşturmak için bunu özellikle yapmaktadır ve önünde sonunda onları konuşturmanın bir yolunu bulur. Uzun vadede ya yalan yoluyla ya da gerçek yoluyla, insanlar kendilerini ele vermek zorunda kalacaktır. Bununla ilgili *Perde: Poirot'nun Son Macerası*'nda Hastings'e insanları dinlemesi yönünde uzun bir vaaz verir ve zihnen tembelleşmemek için bu anlatıların önemine değinir.³³

Poirot'nun maceralarında “kılık değiştirme”ye çok sık rastlanır. Kılık değiştirme âdeta bir motiftir. Bu, hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığı fikrinin modern polisiyede aldığı formlardan biridir. Yine, doğru hikâyelere ulaşabilmek için kendisi hikâyeler uydurur ya da bazen uydurduğu bir hikâyeyeyle doğru bir hikâyenin üstünü örter. *Roger Ackroyd Cinayeti*'nde zihinsel engellilerin evleri hakkında daha doğru bilgi alabilmek için var olmayan zihinsel engelli bir yeğenden³⁴ bahsederken *Doğu Expressi*'nde, maceranın sonunda polislere cinayetle ilgili uydurma bir hikâye anlatarak ve

³¹ Susan Rowland, *From Agatha Christie to Ruth Rendell: British Women Writers in Detective and Crime Fiction*, Palgrave, London 2011, s. 28.

³² Kişilerin ağızından doğru hikâyeleri duyabilmek için dışsal kurguları değiştirmekten çekinmeyen Poirot'nun maceralarında karakterlerin onu tanımlarken kimi zaman “mountebank” kelimesini kullandıkları görülür. Bu bağlamda sözcüğü “şarlatan” ya da “bunak züppe” olarak yorumlamak yanlış olmaz. Nitekim, Poirot'nun ismi de gülünçtür, Fransızca “poireau” pırasa demektir ve argoda “salak” ya da “aptal” anlamına gelir. Tabii söz konusu Poirot olunca, “salağa yatan”, “anlamazdan gelen” demek daha doğru olur. Agatha Christie, *Five Little Pigs: A Hercule Poirot Mystery (1942)*, Harper Collins, London 2011, s. 64.

³³ Christie, *Curtain: Piro's Last Case (1975)*, s. 95.

³⁴ Agatha Christie, *The Murder of Roger Ackroyd (1926)*, Harper Collins, London 2006, s. 226.

delilleri farklı sunarak gerçeğin üzerini kurguyla örter. *Perde*'de ise kılık değiştirmekle kalmaz; ayrıca bir Artrit hastalığı hikâyesi uydurur. Styles'daki ilk macerasında ise suçlular çeldirici delilleri ortaya bırakmış, cinayeti soruşturacak müfettişleri özellikle yanlış yönlendirecek ve yanlış bir hikâye yazacak şekilde manipüle etmişlerdir. Bir başka macerasında Poirot, yerel hemşireleri araştırmak için yaşlı bir sakat anne icat eder. Yine bir diğer macerasında Poirot, Achille adında özdeş bir ikiz kardeşi varmış gibi davranır (ve öyle poz verir).³⁵ Günümüzün post-truth perspektifinden bakıldığında hakikatin altındaki tahtın sallanmaya başlaması bir yana, hakikate erişme ihtimalinin dahi artık imkân dahilinden çıkıp ihtimal kuyusuna düştüğü görülür ve günümüz bilinci için bütün bunlar ayrıca anlamlıdır.

Bu romanlar bazı paradoksları barındırır.³⁶ Ölüm, türün gereği olarak sansasyoneldir ve şiddet içerir.³⁷ Bu romanlarda kurbanı acınmaz ya da özdeşlik kurulmaz. Günümüzün dokuz sezondur popüleritesini kaybetmemiş olan Kanada yapımı CBC'nin *Murdoch Gizemleri* dizisinde görüldüğü gibi vaka ile dedektif (ve seyirci) arasında normalin ötesinde yalıtkan bir perde vardır. Okurlar açısından, rahatlama ya da katarsise yol açacak olan düzenin yeniden kuruluşu tragedyya ya da melodrama nispetle oldukça yapay gözükse de okurların bilinçdışındaki ölüm korkusunu bilinç düzeyine çıkararak sağalttığı söylenebilir. 1920'ler dedektif romanlarının altın çağını yaşamış olmasının altında, savaş sonrası oluşan güven kadar insanların o şaşaalı dönemin pek de uzun sürmeyeceğine olan sezgileri yatıyordu.³⁸ Özetle, güvenli, her şeyin yerli yerine oturduğu, en karmaşık gizemlerin çözümlendiği, suçluların mutlaka yakalandığı bir kurgu evreni insanları cezbediyordu. Gizli korkularımız ne olursa olsun, kütüphanedeki toplantıda konu edilen maktul ya da katil biz olmadığımızı göre Poirot'nun küçük gri hücreleri sayesinde her şey iyi olacaktır. Bu maceralarda katil, başına gelenleri çoğunlukla hak ettiğinden³⁹ adaletin yerine gelmiş olması düşüncesi okura iyi hissettirir.

2. 2. Romanlardan Örnekler: Çarpıcı Üç Poirot Macerası⁴⁰

³⁵ Agatha Christie, *The Big Four* (1927), Harper Collins, London 2004, s. 264.

³⁶ P.D. James, *Talking about Detective Fiction*, A. Knopf, New York 2009, s. 4.

³⁷ Dedektif edebiyatının Altın Çağ yazarları tarafından kullanılan tür öğeleri dışında, maktulün bulunduğu ilk sansasyonel sahnelerin geçmişi daha eskilere dayanır. Bk. Worthington, s. 43.

³⁸ Fiona Kelleghan, *100 Masters of Mystery and Detective Fiction*, Pasadena, Salem 2001, s. 31.

³⁹ James, s. 4.

⁴⁰ Anlatı tekniği açısından üç önemli Poirot macerası *The Murder of Roger Ackroyd* (1926), *Five Little Pigs* (1942) ile *Curtain: Poirot's Last Case* (1975)'tir. Her

2.2.1. Delillerin Sulandırılması: *Styles'daki Gizemli İlişki (The Mysterious Affair at Styles: 1920)*

Poirot efsanesinin doğduğu bu roman, başlıca şu üç ibare etrafında anlaşılabılır: Eğer siz öyle görmek/almak istiyorsanız” (“If you like to take it that way”), kanıtlarla sorgulamadan önce kanıtları sorgulamak (“questioning the evidence”) ve “küçük gri hücreler” (“little grey cells”). Bu üç ifade, Poirot karakterinin yönteminin de ipuçlarını verir ve onu özgün kılan noktaları ortaya koyar. Buna göre, Alfred’in savcılara söylediği “eğer siz öyle yorumluyorsanız” ifadesi, delillerin tek başına bir şey söyleyemeyeceği, onların nasıl yorumlandığı ve nasıl kurgulandığının önemli olduğunu ortaya koyar. İkinci ifadede “kanıtların sorgulanması”nın gerekliliğinin altı çizilir ve bazen somut bir kanıt aslında vakanın çözümüyle tamamen ilgisiz olabilir. Bunları tespit edip ayıklamak ve asıl delillere yönelmek keskin bir zeka ve sezgi gücü ya da yukarıda belirttiğimiz gibi “görü” gerektirir. Bunun için de olması gereken, daha en başından önyargılara mahkûm olmamak, siyah ve beyaz tuzağına düşmemektir. Poirot, küçük gri hücreler derken buna işaret etmektedir.

Poirot, Hastings ile (ve tabii okurla) bulgu ve düşüncelerinin hepsini aynı anda paylaşmaz. Böylece okur pasif bir izleyici olmaktan çıkarak küçük gri hücrelerini harekete geçirir ve kendi görü ve yetisini sınar. Okur, macera boyunca merak saikiyle hareket eden bir gözlemci değil sürekli çözümlerini gözden geçiren bir katılımcıdır. Poirot ile birlikte olası kurguların peşine düşer. Poirot’nun bu kadar tutmasının nedeni belki de maceralar sırasında

üçünde de çelişkili ve güvenilmez (anlatılar ve anlatıcılar) ile yazma ve yazarlık motifleri vardır. Bu romanlarda Christie’nin bir yazar olarak tekniği öne çıkar ve okurlarını hayran bırakır. Hercule Poirot karakterini üne kavuşturan *The Murder of Roger Ackroyd* hâlâ tüm polisiye romanların en ünlülerinden biridir. Eleştirmenler polisiye romanlara sataşırken “Roger Ackroyd’u kim öldürdü kimin umurunda?!” diye yazılar yazmışlardır, ki bu bir dönem eseri âdeta genre’in temsilcisi olarak gördüklerini gösterir. Christie, bu romanında cüretkar bir aldatmacaya baş vurmuştur. Romanın sonunda, kimsenin tahmin etmediği şekilde anlatıcının katil olduğu ya da katilin romanın anlatıcısı olduğu anlaşılır. Okur meğer bütün olayları onun bakış açısıyla dinlemiştir. Ne kadar ipucu verirse versin bu ters köşe yüzünden bazı okurların Christie’yi asla affetmediğini tahmin etmek zor değildir. Yine, retrospektif belleğin yanlıcılığı, çelişik anlatılar arasındaki ilişki ve çakışmaları araştırması bakımında Poirot maceraları kimi zaman anlatıbilimsel bir ziyafete dönüşür. Söz gelişi, *Five Little Pigs* (1942) teknik açıdan önemlidir, çünkü Poirot bu macerasında on altı yıl önce işlenen bir cinayeti geçmişe dönük retrospektif anlatılardan yola çıkarak çözmeye çalışır. Bu romanın modern çağın klasik anlatılarından Rashomon filmine deyim yerindeyse selam çaktığını söyleyen Robert Barnard, bu kitabı analiz ederken kitabın “en iyi Christie romanı” olduğundan bahseder.

okuruna sunduğu bu interaktif okuma/seyir zevkidir. Yeri geldiğinde “hani bahsettiğim şu delil vardı ya, işte oydu” diye gönderme yapmayı tercih eder. Burada Poirot’nun gizemleri çözerken teenni ve temkinle hareket etmenin dışında ince, dramatik ve ironik bir haz duyduğu söylenebilir. Okur, en yakını Hastings’in bile farkında olmadığı gerçeklerin farkında olma ayrıcalığını yaşar. Tabii Poirot aynı zamanda bir *stand up*’çıdır. Onun çözümleri açıklayıp sunduğu final sahneleri, en az vaka çözümleri kadar meşhurdur. Sunumunu bir mahkeme salonunda değil çoğunlukla bütün şüphelileri evin kütüphane ya da salonunda bir araya toplayarak yapar. Olayların sırasını, arka planını ve çıkarımlarını bir odada açıklar. Bu ifşaatlarında, okur son ana kadar sürprizlere hazır olmalıdır.

Poirot’nun ilk macerasında kullandığı metot kendini belli eder. Batı Cephesi’nde görevli teğmen (o sırada yüzbaşı değildir) Arthur Hastings, hastalık izninde kalmakta olduğu Styles Court’taki bir gizemi çözmesi için Hercule Poirot’dan yardım ister. 18 Temmuz 2017 sabahı, bir Essex kır malikânesi olan Styles Court’ta, mekân sahibi, yaşlı Emily Inglethorp’un ölümüyle başlayan olaylar, Poirot’yu bu gizemle buluşturmuştur. Strychnine ile zehirlenmiş kadının ölümündeki gizemi Poirot çözecektir. Arka planda ise 1. Dünya Savaşı sürmektedir.

Poirot, bu işten kim kârlı çıkar diyerek ve eldeki bazı delilleri değerlendirerek baş zanlı olarak Alfred’in suçlanmasına kuşkuyla yaklaşır; çünkü Alfred de kendini savunmakta oldukça gönülsüzdür. Bu şartlar altında tutuklansa bile ispat sağlanamayacağından beraat edeceği bellidir. Fakat ortada bazı deliller de vardır. Örneğin, Emily’nin ölmeden önce odasında bir erkekle tartıştığı bilinmektedir. Hızlı bir yorumlamayla bu erkeğin Alfred olduğuna hükmedilir. Oysa bu, yanlış okumaya ve yanlış kurguya yol açacak yanlış bir veridir. Yine yazılmış olduğu tahmin edilen bir vasiyet vardır; fakat o da kayıptır. Poirot, bu vakada şunu gösterir: Bazen delil vardır; fakat güvenilir olmayabilir bazense bir delilin varlığı kesin olsa da kendisi ortada yoktur. Örneğin burada, delil vardır; ama delile ulaşılamaz, vasiyet kaybolmuştur. Yine, Alfred’in olay akşamı erken saatlerde malikânedan ayrılmış ve olay gecesi başka bir yerde kalmış olmasının, insanları yanıltmak ve yanlış hikâye yazmalarını sağlamak için kanıt ve olgu üretme amaçlı olduğu anlaşılır. Bu arada maktulün akşam yemeğinde az yemiş olması olgusal bir olaydır; fakat yine çözüm anlatısının yanlış kurgulanmasına sebep olacaktır. Maktulün evrak çantasını yanına alarak erkenden odasına çekildiği bilinir. Zehrin ona nasıl ve ne zaman verildiği eldeki çelişik delillerden yola çıkılarak doğru biçimde açıklanamaz.

Soruşturma memuru olan Müfettiş Japp ise alışılmış bir akıl yürütme yaparak karısının ölümünden en çok yararı olacak kişinin kocası (Alfred) olduğunu bildiğinden onu baş şüpheli olarak görür. Oysa Alfred, daha en

başından böyle düşünüleceğini ön görerek planını ona göre yapmıştır. Japp onu tutuklamaya istekli olsa da Poirot, zehri satın alamayacağını kanıtlayarak müdahale eder. Gerçi Alfred zaten bunu istemektedir, yani insanların önce ondan şüphelenmesi ve sonra haksız çıkmalarını. Burada Alfred psikolojiden yararlanarak planını yapmıştır; çünkü bir kez yanlış kurgu yapıp o da hatalı çıkınca üzerindeki kuşkular dağılacak, gözler suçluyu başka yerde arayacaktır. Hatta mağduriyet sebebiyle asıl suçlu üzerinde sempati bile sağlanabilecektir. Salt deliller yanıltıcıdır: Örneğin, el yazısı sahtedir; zehir şişesi yanıltıcıdır, ayrıca malikânedeki Alfred'inkiyle aynı olan takma sakal ve yakın gözlüğünün bulunması vb. öğeler delillerin sulandırılması amacını taşımaktadır.

Poirot çok geçmeden cinayetin kuzeni Evelyn Howard'ın yardımıyla Alfred Inglethorp tarafından işlendiğini ortaya çıkarır. Suç ortakları birbirlerine başkalarının yanında düşman gibi davranmaktadırlar (takiyye); fakat aslında aralarında romantik bir ilişki vardır. Emily'nin uyku tozundan elde ettiği normal akşam ilacına son dozu ölümcül hâle getiren bromür eklemiştirler. İkili daha sonra Alfred'i suçlayacak sahte kanıtlar bırakır. Oysa, bu delillerin çürük olduğunu, duruşmada zaten reddedileceğini biliyorlardır. Kanunları da iyi araştırmışlardır, bu tür bir suçtan bir kez beraat ettikten sonra, yasa uyarınca aleyhinde başka bir delil bulunsa bile aynı suçtan tekrar yargılama yapılamayacağı kuralından yararlanacaklardır. Suçu John'a yıkmışlardır; zaten planlarının bir parçası başkalarını suçlu göstermektir. Oysa John'un el yazısı da sahtedir ve Evelyn tarafından aleyhte kanıt üretmek amacıyla uydurulmuştur.

Poirot, Alfred'in tutuklanmak istediğini anladığında, Savcı'nın bunu tam ispatlayana kadar yapmamasını ister ve tutuklu yargılamaya karşı çıkar. Olur da tutuklanma boşa çıkarsa suçluları bir daha cezalandırmanın mümkün olamayacağını o da bilmektedir. Ayrıca, Hastings'in Alfred'in karısı için niyetlerini ayrıntılı olarak anlatan Emily'nin odasındaki bir mektup konuya biraz daha açıklık getirir. Emily'nin cinayetin işlendiği öğleden sonra sıkıntısı, pulları ararken masasında bulmuş olmasıdır. Görüldüğü gibi, bulunan kanıtlar yanıltıcı olabilmekte, suçu işleyenler yanıltıcı kanıtlar bırakabilmektedir. Poirot'nun daha bu ilk macerasında ortaya çıkan fark, dedektif edebiyatına bulgu ve kanıtların geçerliliğini sorgulama ve şüphelileri konuşurma stratejisi getirmesidir. Aynı şekilde, sadece suçlular değil, Poirot'nun kendisinin de hem kanıt üretme hem de suçluları tuzağa çekecek mizansenler kurmada üstüne yoktur.

2.2.2. Ya Gerçek Ya Adalet: *Doğu Ekspresi'nde Cinayet (The Murder in the Orient Express: 1934)*

Doğu Ekspresi'nde Cinayet (1934) macerasında Poirot, Suriye Halep'ten kalkarak Konya üzerinden İstanbul'a ulaşan Toros Ekspresi'nde

(Tauruss Express) karşımıza çıkar. 1920’li yılların sonudur.⁴¹ Kahramanımızı Haydarpaşa’dan dalgalı denizde kısa bir yolculuk sonrası vardığı meşhur Tokatlıyan Otel’de bir sürpriz beklemektedir. Poirot’un Tokatlıyan’da bir gece kaldıktan sonra aldığı bir telgraf üzerine alelacele İstanbul-Calais hattında sefer yapan Orient Express’e binmesine tanık oluruz. İki dünya savaşı arasında tüm Avrupa, Afrika, Asya ve Güney Amerika’nın yarısını dolaşarak cinayet gizemlerini çözen Poirot’nun dönüş yolculuğunda Doğu Avrupa’dan geçerken, yataklı bir trende bir vakayı daha çözüşüne tanıklık ederiz. Bu roman Poirot’nun suç ve ceza konusuna bakışımı ortaya koymasından da önemlidir. Gizemleri çözerken “gri” hücrelerini harekete geçiren dedektifin romanın sonunda yaptığı “adil karartma” tercihi, onun ilahî adalet (poetic justice) söz konusu olduğunda gri bölgeden çıkarak gayet net bir tavır takındığını gösterir.

Bu maceranın ITV film versiyonundaki açılış sahneleri oryantal bir bakış açısını yansıtır. Hikâyenin sonunda Poirot’nun yaşadığı iç çatışma ve nihayet verdiği karar sahneleri film versiyonunda -deyim yerindeyse- biraz daha köpürtülmüştür.⁴² Poirot, maceranın roman versiyonunda ise çok fazla

⁴¹ Christie’nin romanı 1925-1933 yılları arasında yazdığı bilinmektedir. Ayrıca kendisinin 1928 İstanbul ve Pera Palas ziyareti meşhurdur. O dönemde aktif olan tren seferinden esinlendiği anlaşılmaktadır.

⁴² TV dramasındaki versiyon, aslında herkes tarafından çok iyi biri olduğuna ve masumiyetine inanılan bir askerin Poirot’nun suçlamaları neticesinde intihar etmesi ile başlar. Ardından İstanbul’da iffetsizlikle suçlanan bir kadının linç edilme girişimi gelir. Taşlanarak öldürülen “iffetsiz” kadın sahnesi, Batı fantastik imgelemine bir yansıması olduğu kadar olay örgüsünde daha sonra “iffet, sadakat, suç, ceza ve adalet” konusunun tartışılması için önceden sunulan birkaç sansasyonel sahneden biridir. Her iki vaka karşısında, Poirot insanın seçimi, iradesi ve adalet kavramları üzerine düşünmeye başlar. Poirot karakterinin bu tarz sansasyonel olaylara tepkisini yansıtmak için verilmiş bir detaydır. ITV’nin filminde Poirot’nun bu sahneyi serinkanlılıkla karşıladığını söylemek gerek, tıpkı suçlu olduğu anlaşılan çaresiz İngiliz askerinin gözünün önünde intihar ettiğinde verdiği tepki gibi. Üstelik olaylar Modern Türkiye’de, 1930’lar İstanbul’unda, Beyoğlu ve Galata’nın arka sokaklarında geçmektedir. Recmin Anadolu ve İstanbul’un hiçbir zaman tarihsel bir gerçeği olmadığı bilinmektedir. Osmanlı tarihi boyunca kayıtlara geçmiş sadece tek bir vaka olduğunu belirten uzmanlar, bu vakanın da belgesini yakın zamanda arşivlerden çıkararak yayımlamıştır. Cezanın 1680’de Yahudi bir erkekle zina anında basılan Müslüman bir kadına verildiği bildirilmektedir. Bk. Ömer Menekşe, “Osmanlı’da Zina Cezası Olarak Recm,” *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2003, ss. 7-18. Kaldı ki, İstanbul’da, hele 1930’larda ulu orta böyle bir olayın meydana gelmesi zaten mümkün değildir. 20. yüzyılın sonlarında çekilmiş bu TV draması, Batılı bilincin ön yargılarını ortaya koymasından manidardır. Öte yandan, Poirot karakteri, acıma duygusu ile suçun sorumluluğunu birbirine karıştırmamaya özen gösterir. Bütün bunları atlatarak gittiği meşhur Tokatlıyan

gel-git yaşamaz ve cezasını çekmesi gerektiğine ve cinayetin adaletin tecellisi olduğuna kanaat getirince hiç tereddüt etmeden seçimini yapar.

Poirot *Doğu Ekspresi'nde Cinayet*'te “gerçek nedir” ile “doğru ve ahlakî seçim nedir” soruları arasında kalır ve hikâyenin sonunda asıl istediğinin ne olduğunu sorgular: Gerçeğin ortaya çıkmasını mı yoksa adaleti mi istemektedir? Bu ikisinin çeliştiği şöyle bir vakayla karşılaşır: Cinayet on iki farklı kişi tarafından işlenmiştir. Âdeta bir tür linç gibidir. Şuuru kaybolmuş olan maktul yatağa bağlanmıştır ve faillerin her biri göğsüne bir bıçak darbesi indirir. Sahne Machbeth'in Duncan'ı yatakta uyurken bıçaklaması sahnesini hatırlatır; fakat bu kez ölüm, evrendeki düzen ve dengeyi sarsmayacak, aksine bozulmuş adalet terazisini onaracaktır. Sonradan, maktulün hiçbir vicdan sahibi tarafından hoş görülemeyecek cürümleri, özellikle masum çocukları katletmiş olduğu, üstelik pişmanlık ya da nedamet getirmeksizin kanundan kaçtığı ve Amerika'daki kanun boşluklarından yararlanarak işlediği cinayetlerden ve diğer suçlardan kurtulduğu anlaşılır. Kendi deyimleriyle “karaktersiz, vicdansız ve soysuz” adamdan intikam almak için bir araya gelen on iki kişinin gayrimeşru; fakat -kendilerince- ahlakî bir gerekçeleri vardır. Kendisiyle uzun süre hesaplaşma yaşayan Poirot, nihayet katillerin serbest kalmasına göz yumar. Bu on iki kişinin adamın cezasını vermesini, ilahî adaletin yansması olarak değerlendirir. Bu sefer, bizzat kendisi onları kurtarmak için, yine mevcut delilleri farklı şekilde kurgulayarak yeni bir senaryo yazar ve sorgu esnasında onu sunar. Böylece, eldeki bilgi, bulgu ve belgeler ne olursa olsun alternatif senaryolar yazılabileceğini göstermiş olur.

POIROT İSTANBUL TOKATLIYAN OTELDE

İstanbul'da Tokatlıyan otelinin resepsiyonunda beliren Hercule Poirot banyolu bir oda istedi. Sonra konsiyerjin masasına geçti ve kendisine gelen tefrafları istedi. Onu bekleyen üç kişi ve bir de telgraf vardı. Telgrafi görünce kaşları biraz kalktı. Bunu beklemiyordu. Telgrafi her zamanki kibar, telaşsız tarzında açtı ve çok net görünen sözcükleri okudu: “Kassner vakasında tahmin ettiğiniz dışında beklenmedik gelişmeler oldu. Lütfen hemen geri dönün.” Poirot sinirli bir şekilde, “Kesinlikle daha sakin,” diye mırıldandı. Saate baktı. Kapıcıya, “Bu gece gitmek zorunda kalacağım,” dedi. “Simplon Orient ne zaman kalkıyor?”

“Saat dokuzda Mösyö.”

Otel'in resepsiyonuna giderek sıcak banyo yapabileceği rahat bir oda ister. İyi bir Katolik olan Poirot'nun zihninde “suçlunun cezalandırılması” ile “masumun kurban edilmesi” imgeleri birbirine karıştırılmayacak kadar nettir. Romanın sonunda ise gerçeği adalet uğruna feda etmesi manidardır.

Bana yataklı vagonda yer ayırtabilir misiniz?

Tabii, Mösyö. Yılın bu zamanında yer rahat bulunur. Trenler neredeyse boş. Birinci sınıf mı, ikinci mi olsun?"

"Birinci sınıf."

"Très bien, Monsieur. Nereye gideceksiniz?"

"Londra'ya."

Bien, Mösyö. O halde size Londra'ya bir bilet alıyorum ve Stamboul-Calais yataklı vagonu için rezervasyon yaptırıyorum"

Poirot tekrar saate baktı. Sekiz'e on vardı. Yemek yemek için vaktim var mı?

Tabii ki Mösyö.

Bizim ufak tefek Belçikalı başıyla tamam işareti yaptı ve daha fazla gecikmeden resepsiyona gidip oda siparişini iptal etti ve salondan restorana geçti.

2.2.3. Yazgıya ve Yazara Karşı: Perde: Poirot'nun Son Macerası (Curtain: Poirot's Last Case: 1975)

1975'te yayımlanan *Perde: Poirot'nun Son Macerası*'nda oldukça alegorik bir ironiyle, talihin cilvesi denebilecek bir sonla karşılaşırız. *Doğu Ekspresi'nde Cinayet*'te vicdan ve adalet kavramlarını tartışmaya açmış olan kahramanımız Poirot, ölümünden önceki son macerasında suç, ceza ve adaletin sınırlarını sorgulayarak hukuku tartışmaya açmaktadır. Poirot karakterinin ölümünün gerçekleştiği ve Christie'nin romancı dehasını ortaya koyan sıra dışı ve ustaca kurgusuyla dikkat çeken bu şaheserinde Poirot, artık kendisine sunulan kurguları çözmekle kalmayıpilmek ilmek dokuduğu bir cinayeti hem kurgulayan hem tezgahlayan hem gerçekleştiren hem çözen hem de anlatan rolleriyle, âdeta yardımcısı Hastings'e hiçbir şey bırakmayacak şekilde çıkar karşımıza.

Tahmin edileceği üzere basından özellikle çözümsüz cinayet vakalarını takip etmekte olan Poirot'nun yakın geçmişte işlenmiş fakat sır perdesi aralanmamış olaylar dizisi kafasında yeni bir kurguya kavuşur. Poirot, halasına aşırı dozda morfin vererek öldürdüğü iddia edilen Freda Clay vakasını unutamamıştır. Polisin çözemediği en az beş cinayet vakası olmuştur ve bir seri katilden şüphelenilse de ispatlanamamıştır. Bu arada şüphelilerden dördü ölmüş, biri asılmıştır. Bütün bu vakalar arasında bir bağ sezen ve kovuşturulacak çok az kanıt olduğunun farkında olan Poirot, kanıtlardan önce iç görüşünü harekete geçirir ve olasılıkların ışığında yeni bir kurguya ulaşır. Olayı çözmeye çok yakın olduğunu sezen Poirot, yakın

zamanda dul kalmış Hastings'i bu davanın çözümünde kendisine katılmaya çağırır.

Poirot artrit nedeniyle tekerlekli sandalye kullanmakta ve yeni uşağı Curtiss'i yanından ayırmamaktadır. Hastalığı sebebiyle Styles pansiyonuna yerleşmiş Poirot'nun dikkatini orada kalan konuklardan biri çekmiştir. Bu kez karşımızda tıpkı *Othello*'daki Iago gibi, manipülatif bir katil vardır. Nitekim, Poirot, ölmeden önce Hastings'e bıraktığı çantadaki üç delilden biri *Othello*'dur.⁴³ Romanda X olarak bahsedilen katil (Norton) somut olarak hiçbir şey yapmamakta; fakat etrafında zayıf bulduğu ve suç işleme potansiyeli gördüğü kişileri keşfettiğinde onları o suçu işlemeye teşvik etmektedir. Norton'un kendine ait bir cinayet tekniği vardır ve bunda ustalaşmıştır: Kurban farkına varmadan birini cinayet işlemeye kışkırtmakta ve onu psikolojik olarak provoke etmektedir. Norton, bu yeteneğini Albay Luttrell, Hastings ve Bayan Franklin üzerinde dener ve bu, Poirot'nun dikkatini çeker. Hastings bile nerdeyse onun manipülasyonlarının kurbanı olacaktır. Poirot engellemese Norton'un telkinlerinden etkilenerek kızı Judith ile ilişkisini onaylamadığı Allerton'u öldürmeye niyetlenmiştir. Toplumdan intikam aldığı anlaşılan Norton'da bu suç eğilimi tehlikeli boyuta ulaşmıştır. Norton için artık bu bir alışkanlık değil; aksine davranış bozukluğunu aşan bir saplantıdır. Gel gör ki, bu saplantılı manipülatif kişilik suça bizzat dahil olmadığı için suçlanması mümkün olamamaktadır. Kalp hastalığından mustarip ölümün eşiğindeki Poirot, bu işi kendisi halletmeyi kafasına koyar. Bu saplantılı suç makinasını kendisi durduracaktır.

Poirot, Norton'u öldürerek cinayetleri sona erdirmesi gerektiğini düşünür ve kafasındaki kurgunun doğruluğunu sınamak için Norton'u sıcak çikolata içmeye davet eder: Buluştuğlarında meşhur *stand up*'ını bu kez tek kişilik özel bir gösteriye dönüştürür. Bu sahne müthiştir; çünkü her ikisi de hem katil hem kurbandır. Norton'a kafasından geçenleri bir bir anlatır. Poirot, ölümünden dört ay sonra avukatlar tarafından Hastings'e iletilen uzun mektubunda kurbanını kendi ölümünden kısa bir süre önce öldürmek istediğini ve buna yönelik plan yaptığını açıklar. Böylece katilin küstahlığına boyun eğmekten kurtulacak ve adaleti tesis edecektir. Bu, aynı zamanda onun hem yazgısına hem yazara karşı kendi varoluşunu ortaya koyması ve kendi kaderini belirleme çabası olarak da okunabilir. Avladığı "katil" aslında hiç kimseyi "kendi eliyle" öldürmemiştir; ancak başkalarını cinayet için provoke etmiş, onların zayıf anlarını ustaca ve psikolojik olarak manipüle

⁴³ Hastings'e bırakılan üç ipucundan diğer ikisi John Ferguson'un bir kopyası (St. John Greer Ervine'in 1915 oyunu) ile uzun süredir hizmetçisi olan Georges ile haberleşirken kullandığı bir nottur. Burada oyunların içeriği dikkate alınırsa hikâyelerin vaka ile benzerliği dikkat çeker. Bu deliller, zihinsel manipülasyon ve telkinlerin insanlara neler yaptırılabilceğini örnekleyen eserlerdir.

ederek, öldürme fikrini kişilerin zihnine ekerek içlerinde uyuyan latent (gizli) dürtüleri harekete geçirmiştir. Bu çok güvenli yöntem sayesinde eylemlerine devam edecek ve hukuk yoluyla asla mahkûm edilemeyecektir. Katil, eylemi somut olarak işlemediği için yasal olarak yanlış bir şey yapmamıştır, sadece zihinsel manipülasyon ve provokasyon ile insanları suça sevketmiş, sonra da uzaktan izlemiştir. Poirot, bu vakada olayı çözenin yeterli olmayacağını, bu suç dizgesine bir son verilmesi gerektiğini düşünür. Kahramanımız bir kez daha meşruiyetin sınırlarını zorlayarak adalete yer açmaya çalışır. Katille mücadelesi, bir dedektif romanını aşarak, siyasî, sosyolojik ve psikolojik bir araştırmaya dönüşür.

Poirot'nun intiharı, eylemsizlik yoluyla gerçekleşir (alması gereken amil nitrit kalp ilacını erişemeyeceği bir yere koyar). Kuşkusuz bu bir intihardır aslında ve sürekli “Tanrım beni affet” diye yalvaran Poirot, iyi bir Katolik olsa da günahsız kalmayı başaramamıştır. Hem cinayet hem de intihar aslında inancına göre en büyük günahlardır. Cinayet işlemenin doğru olduğunu söyleyemez; ancak Norton'un ıslah olmaz bir psikopat olduğundan emindir. Poirot'ya göre suç ve suçun doğasında her hâlükârda iradi ya da gayriiradi bir yön vardır. Bu, ceza hukukçularının ve felsefecilerin tartışmaktan yoruldukları bir konudur. Norton saplantılı bir psikopat olarak daha fazla can yakmadan durdurulmalıdır. Tabii burada Norton'un irade ya da dürtülerinin bu derece önemsenmesi, öte yandan manipülasyona uğrayan diğer suçluların irade ya da psikolojik durumlarını sorgulamaya yol açar. Romanın gerçeğe temas etmede zayıf düştüğü yer burasıdır denebilir; fakat bu momentum kaybı eserin türü (genre) dikkate alındığında hoş görülebilir.

Bu bağlamda, Poirot'nun daha sonra uzun bir mektupla Hastings'e bütün detaylarıyla hikâyesini anlatması, romana başka bir boyut katmıştır. Belki de tek motivasyonu suçluyu durdurmak değil zekâsıyla bütün dedektif ve kanun adamlarına meydan okuyan birini (Norton) gördüğünde onu yine zekâ ile alt etmek midir? Yazdığı uzun mektup ve bu mektubun kendisi öldükten sonra âdeta bir tefrika gibi Hastings'e ulaşması karakteri hem anlatıcı hem de yazar konumuna taşır. Yazdığı uzun mektupta olayları nasıl öngördüğü, gizemi nasıl çözdüğü, üstüne üstlük ince bir planla hiç kimsenin anlayamayacağı bir şekilde katili nasıl öldürdüğünü anlatır. Poirot'nun bütün bunları bir anlatıya dönüştürerek kaleme alması; bir yazar edasıyla kendi macerasını anlatması ve karakter olarak öldüğü macerada karşımıza âdeta yazar olarak çıkması manidardır. Bu son romanda Poirot hem katil hem maktul, hem fâil hem mağdur, hem suçlu hem polis, hem karakter hem yazar, hem insan hem Tanrı rollerinin hepsine soyunmuştur. Poirot, bu davranışıyla yazarla, yazgıyla, suçlunun planlarıyla hepsiyle aynı anda hesaplaştığını göstermeye çalışır ve asıl istediği şeyin ölümsüzlük olduğunu,

unutulmak istemediğini gösterir. Ölümsüzlüğü, ölmeyi göze alacak denli ister.

Hercule Poirot Is Dead; Famed Belgian Detective

By THOMAS LASK
Hercule Poirot, a Belgian detective who became internationally famous, has died in England. His age was unknown.

Mr. Poirot achieved fame as a private investigator after he retired as a member of the Belgian police force in 1904. His career, as chronicled in the novels of Dame Agatha Christie, was one of one of the most illustrious in fiction.

At the end of his life, he was arthritic and had a bad heart. He was in a wheelchair often, and was carried from his bedroom to the public lounge at Styles Court, a nursing home in Essex, wearing a wig and false mustaches to mask the signs of age that offended his vanity. In his active days, he was always impeccably dressed.

Mr. Poirot, who was just 5 feet 4 inches tall, went to England from Belgium during World War I as a refugee.

Continued on Page 16, Column 1
Illustration credits: News and Photo, Ltd. Hercule Poirot, painted in the mid-1920's by W. Smithson Broadhead.

Hercule Poirot, the Detective, Dies

Continued From Page 1, Col. 1
The world's top detective has died from heart failure, after an arthritic condition had become so bad that he was unable to walk.

The cause of his death, given by London police, was heart failure. It was said that he was 70 years old.

His death was confirmed by Sir Cecil Lines, the chief Agatha's publisher, who will set up a "Poirot" fund to help the children he has helped.

The news of his death came only a month after his 70th birthday. He had been in poor health since he was diagnosed with heart disease in 1952.

Dame Agatha Christie died on Sept. 12, 1972, at the age of 71. She was one of the most famous women writers in the world. Her books have sold more than 80 million copies.

Agatha Christie

Agatha Christie, the world's most famous woman writer, died on Sept. 12, 1972.

She was 71 years old when she died. She had written more than 80 books.

Her most famous books are 'The Murder on the Links' and 'The Secret Garden'.

She was born in 1891 in England. She was a member of the Royal Society.

Hercule Poirot'nun dönem gazetelerinde çıkan ölüm ilanlarından biri. Karakterin ölümü edebiyatseverlerde infial yaratmıştı.

Sonuç

Dedektif ve polisiye edebiyatı gerek dünyada gerekse ülkemizde büyük ilgi gören bir tür olmuştur. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında gittikçe popüler bir tür hâline gelen dedektif edebiyatının dünyada kabul gören en önemli üç sacayağı Edgar Allan Poe, Sir Conan Doyle ve Agatha Christie'dir.⁴⁴ *Styles'daki Gizemli İlişki* (1920) adlı romanın yayımlanmasıyla hem Agatha Christie efsanesi doğmuş hem de Kült Dedektif Hercule Poirot ve yardımcısı Hastings ilk defa dünya polisiye okurları ile buluşmuştur. Poirot steryotip değil, derinlikli bir karakterdir ve birçok tarihi şahsiyetten daha etkili ve canlı bir figür olarak 1920 ile 1975 yılları arasında yayımlanan romanlarda karşımıza çıkmıştır. Romanlarda çözdüğü ilk vaka 1917; son vaka ise 1949 yılına tekabül eder. Nitekim dikkatle bakıldığında bu romanlarda, savaş sonrası yeniden şekillenen dünyaya bakış ve uluslaşmaya-bireyleşmeye yaklaşım konusunda doğrudan ve dolaylı göndermeler ile karşılaşmak mümkündür. Örneğin, bir İngiliz kadın romancının, rasyonel çözümler gerektiren bir türde roman yazması; karakterin konvansiyonel dedektif tiplemesinin deyim yerindeyse

⁴⁴ D.I. Grossvogel, "Death Deferred: The Long Life, Splendid Afterlife and Mysterious Workings of Agatha Christie," ed. Benstock, *Essays on Detective Fiction*, Palgrave & Macmillan, London 1983, ss.1-15.

bir parodisi olması ve dışardan bakıldığında *eksantrik* tavırlar takınması; bu romanın İngiltere'den önce Amerika'da basılması, karakterin ise "Belçikalı" olması yeni dönemle ilgili içinde çok sayıda ipucu barındırmaktadır. Üstelik bu karakterin kırık Belçika aksanıyla İngilizce konuşması, bu konuşmalar arasına Fransızca ifadeler sokuşturması, hatta yer yer İngilizler'e tepeden bakması (özellikle Hastings ile olan ilişkisi bunu temsil eder), Maskülen Anglo-sakson kibrinin karşısına ayrık, *feminen* ve *snob* tavırlarıyla çıkması manidardır. Karakter'in neredeyse dünyanın her tarafını dolaşması, Doğu'dan Batı'ya farklı kültürlerde aynı insan gerçeğini araştırması ve kabrinin doğduğu ülkede değil İngiltere'de olması, onun kompleks kişiliğinin yansımasıdır. Poirot'nun farklı özelliklerin bir sentezi olması ve garip yönelimleri yersiz yurtsuzluğu dikkate alındığında daha da anlamlıdır. Bütün bu hususlar, modern savaşlar sebebiyle çok yönlü olarak parçalanmış okurlar için, dedektif edebiyatına insan sıcaklığını getirmesi bakımından ayrıca önemlidir.

Agatha Christie Hercule Poirot karakteri dolayımında soğuk savaşı da sayarsak üç dünya savaşı görmüş ve ölümle burun buruna yaşayan paranoya içindeki asrın insanına bir yandan rahatlama ve eğlenme imkânı sağlamıştır; diğer taraftan vakaların çözümünde hikâye analizinin önemini göstermiştir. Asıl dikkatini adaletin yeniden tesisi olarak gören Poirot karakteri için gizemin çözülmesi ve insanların topluca suçla, suçluyla ve önyargılarıyla yüzleşmeleri kozmik düzenin sağlanması için gereklidir. Aslıyan vicdanlarda hüküm sürmesi gereken ilâhi düzendir. Hakikatin ortaya çıktığı final sahnelerinin mahkeme salonunda değil çoğunlukla evin toplantı salonunda ya da kütüphanesinde gerçekleşmesi buna bir işaret olarak okunabilir.

Sansasyonel ölümler içeren bu romanlar okurda yarattıkları duygu açısından paradoksaldır. Bu romanlarda kurban ile empati yapılmadığı gibi özdeşlik kurulacak bir karakter de yoktur. Okur Poirot ile iş birliği hâlinindedir; ancak olumlu ya da olumsuz kurban dışında duygusal ilişki kuracağı kimse yoktur. Vaka ile seyirciler arasında normal olmayan oldukça yalıtkan şeffaf bir perde vardır ve okur, olayları oradan izler. Okur, başında da sonunda da rahattır; çünkü gizli korkuları ne olursa olsun, finalde maktul ya da katil o olmadığına göre her şey iyi olacaktır. Cinayetle bozulmuş olan düzen, Poirot'nun katili bulmasıyla yeniden sağlanmış olacaktır. Rahatlama ya da katarsis'e yol açacak olan düzenin yeniden kuruluşu tragedyaya ya da melodrama nispetle oldukça yapay gözüktür; fakat aslında okurların bilinçdışındaki öldürme ya da öldürülme korkusunu bilinç düzeyine çıkararak sağalttığı söylenebilir. Büyük savaş öncesi ve özellikle iki savaş arası ölümle bu kadar iç içe yaşayan ve sosyal paranoyadan mustarip bir dönem için bu romanların Altın Çağ'ını yaşamış olması anlaşılır bir durumdur.

Onun bir dedektif olarak getirdiği asıl yenilik ise gerçeğe sadece salt deliller ve somut kanıtlar yoluyla değil onların doğru biçimde kurgulanmasıyla erişilebileceğidir. Bu yönüyle salt rasyonel analizden insan psikolojisi ve eylemlerin dürtüsellliği üzerine kafa yoran Poirot için, her gizemi çözmeye aynı delil, bilgi, bulgu ve belgelerden yola çıkarak farklı açıklamalar senaryoları yazmanın mümkün olduğudur. Poirot ilk macerasından itibaren, bulgu, bilgi ve belgelerin geçerliliğini sorgulayarak metodunu daha güvenilir hâle getirmiştir. Araştırmayı yapacak kişinin hipotezlerini kurarken önyargılardan arınmış olması gerekliliğini vurgulayan Poirot, daima alternatif senaryolara açık olunması gerektiğini düşünür.

Bu sebeple, denebilir ki, Poirot çıplak gerçeklerin değil, hikâyelerin peşindedir; çünkü kendi içinde tutarlı bir hikâyeye dönüştürülmemiş ham verilerin değersizliğine inanır. Poirot'nun asıl meselesi “kim?” sorusu değil “niçin?” sorusudur. Bir olaya kim sorusuyla değil niçin sorusuyla yaklaşır. Bu onun çözümünü daha psikolojik ve daha insanî kılar. Neden sorusunu araştıran sosyal psikolojik yöntemler, kişiler ve eylemleri arasındaki etkileşim ve ilişkiler ağını görünür kılar. Bir anlatıbilimci gibi hikâyelerdeki ortak motiflere yoğunlaşır ve kanıtların farklı sınıflandırmalarının ya da olguların farklı kurgularının bizi farklı yerlere götüreceğini ortaya koyar. Bu nedenle, Poirot, herkesi ne olduğu ve neden olduğu konusunda kendi hikâyelerini anlatmaya teşvik eder. Beklenenin aksine, aynı olayın sayısız kez, genellikle çelişkili anlatımlarını dinlemekten özellikle zevk alır. Olayla ilgili delil toplamakla yetinmez ayrıca herkesle konuşur, onların hikâyelerine kulak verir; hadiseyi onların gözünden ve onların yorumuyla dinler. Bu anlatılar arasındaki fark ve çelişkilere, ortaklık ve ilişkilere odaklanır. Poirot hikâyeleri sürekli çoğaltarak ve onları karşılaştırarak, hangilerinin eksik ya da fazla, yalan ya da yanlış olabileceğini, yorum farklarını, hangi detayların kazara atlanmış veya kasıtlı olarak gizlenmiş olabileceğini belirlemeye çalışır. Bu nedenle, alakasız görünebilecek, ancak son parça yerine konunca ortaya çıkacak bazı soruların üzerinden tekrar tekrar geçer.

Poirot hikâyelere ve anlatılara kulak verir, fakat onlara teslim olmaz. Sürekli olarak, Derridacı tabirle söylersek, farklı mümkün okumaların peşindedir. Bu nedenle vakalarında anlatıların çok önemi vardır. Karakterlerin olay ile ilgili (olay öncesi, olay anı ve olay sonrası) anlattıkları arasında bakış açısı farkından daha fazla farklılıklar vardır. Anlatılarda, kişilerin bilinçli ya da bilinçsiz manipülasyonları kadar, anlatmadıkları ya da uydurdukları kısımlar mevcuttur. Somut kanıtlar kadar ifade ve tanıklıkların da vaka çözümünde çok önemli olduğu dikkate alınır, çelişkilerle dolu olması kaçınılmaz olan ifadelerin ayıklanması, çözümlenmesi ve vakanın çözümünde kullanılacak hâle gerilmesi gerekir. Doğruyu yanlıştan ya da yalandan ayırmak mümkün müdür peki? İşte Poirot maceraları, bir ayağı

19. yüzyılda, bir ayağı 20. yüzyılda olan yazarın modern durumunu imlemektedir.

Poirot'yu okurlar nezdinde vazgeçilmez kılan hususlardan bir diğeriye, ki bu aslında Agatha Christie'nin bir başarısıdır, hikâye boyunca okumanın interaktif bir ortama dönüşmesidir. Poirot bir taraftan olayları çözerken bir taraftan da okura egzersiz yaptırır ve her seferinde onu son sahnede şaşırtmayı başarır. Aynı zamanda Tanrı'ya ve adalete inancı çok yüksek olan dedektifin, zaman zaman gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya koyma ile adaletin sağlanması için onu gizleme arasında gelgitler yaşaması modern dönem duyarlılıklarına uygundur. Gerçek ne olursa olsun, insanın kendi hakikatlerini inşa edeceği fikrini dolaylı olarak tartışmaya açan Poirot, bu açıdan bakıldığında post-truth imalar içerir.

Kaynakça

BERNTHAL, J.C., *Queering Agatha Christie: Revisiting The Golden Age of Detective Fiction*, Palgrave&Macmillan, London 2018.

BARNARD, Robert, *A Talent to Deceive*, Fontana Collins, London 1980.

BENSTOCK, Bernard, ed. *Essays on Detective Fiction*, Palgrave &Macmillan, London 1983.

CHRIS, Willis, *Agatha Christie (1890–1976)*, Metropolitan University, London 2020. Online. Retrieved 6 September 2020.

CHRISTIE, Agatha, *The Mysterious Affair at Styles (1920)*, Harper Collins, London 2003.

_____, *The Murder of Roger Ackroyd (1926)*, Harper Collins, London 2006.

_____, *The Big Four (1927)*, Harper Collins, London 2004.

_____, *The Murder in the Orient Express (1934)*, Harper Collins, Inc., London-New York 2017, epub.

_____, *Five Little Pigs: A Hercule Poirot Mystery (1942)*, Harper Collins, London 2011.

_____, *Curtain: Piro's Last Case (1975)*, Harper Collins, London 2003.

_____, *An Autobiography*, Harper Collins, Inc., London-New York 2010.

CARNEY, R. B., COONS, C. & ZAROWNY, A. (aktaran), *Murdoch Mysteries Drama*, Maureen Jennings (kaynak hikâye), Canada, CityTv & CBC, 2008-2019.

ÇIRAKLI, M. Zeki, "Edgar Allan Poe'nun Morgue Sokağı Cinayetleri'nde Dedektif Edebiyatının Öncü Kodları," *Hece*, Cilt 13, Sayı 149, 2009, ss.85-89.

_____, *Anlatıbilim: Kuramsal Okumalar*, Hece, Ankara 2015.

DELAMATER, Jerome H. & PRIGOZY, Ruth, *Theory and Practice of Classic Detective Fiction*, Greenwood Press, London 2006.

EXTON, Clive (aktaran), *Hercule Poirot Stories (Poirot: David Suchet)*, UK, ITV & LWT, 1989-2013.

HACK, Richard, *Duchess of Death: Unauthorized Biography of Agatha Christie*, Phoenix Books, London 2009.

HART, Anne, *Agatha Christie's Poirot: The Life and Times of Hercule Poirot*, Harper and Collins, London 2004.

JAMES, P. D., *Talking about Detective Fiction*, A. Knopf, New York 2009.

KELLEGHAN, Fiona, *100 Masters of Mystery and Detective Fiction*, Pasadena, Salem 2001.

MENEKŞE, Ömer, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm," *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2003, ss. 7-18.

PETERSON, H. C., *Propaganda for War. The Campaign Against American Neutrality, 1914–1917*, Kennikat, New York 1968.

ROLLYSON, C., *Critical Survey of Mystery and Detective Fiction*, Pasadena, Salem 2008.

ROWLAND, Susan, *From Agatha Christie to Ruth Rendell: British Women Writers in Detective and Crime Fiction*, Palgrave, London 2011.

SHAKESPEARE, W., *Tragedies*, Blackwell, London 1993.

WORTHINGTON, Heather, *The Rise of the Detective in Early Nineteenth Century Popular Fiction*, Palgrave, London 2005.

The New York Times Book Review, 26 December 1920.

The New York Times Book Review, 06 August 1975.

<https://www.forumauctions.co.uk/Fine-Books-and-Works-on-Paper/>

<https://inews.co.uk/culture/agatha-christie-disappearance-books-author-poirot-abc-murders-239877>

MAX WEBER’İN KURAMINDA DEMOKRASİ VE OLAĞANÜSTÜ DÖNEMLERİN DİNAMİZM İRADESİ OLARAK KARİZMATİK LİDER

Bayram SEVİNÇ*

Giriş

Yüzyıl önce vefat eden ve günümüzde en çok atıf alan düşünürlerden biri olan Karl Emil Maximillian Weber’in (21 Nisan 1864-14 Haziran 1920) kuramı, çağı aşan referans değerine sahip olmakla betimlenen klasik kuram olarak anılmayı hak etmektedir. Onun biyolojik biyografisi 14 Haziran 1920’de kayıtlara zatürre olarak geçen bir hastalıktan vefat ettiğinde¹ sona ererken düşüncelerinin serencamı hâlâ devam etmektedir. Hayatının son döneminde ruhsal çöküntü gibi nedenlerden dolayı akademik camianın bir üyesi olarak yüksek bir tanınırlığa sahip olmayan Weber, ölümünden sonra düşünceleriyle ünlenecektir.² Onun siyasetle ilişkisi, bir avukat, pragmatist ve hedonist tutumu baskın olan babasının Ulusal Liberal Parti’nin liderliğini ve parlamentoya seçilişini de içeren siyasal kurumlardaki etkin varlığıyla ilişkilendirilebilir.³ Babasının aksine dindar olan annesinin tutumuyla uyumlu Luteryen bir eğitim alan ve böylece liberal eğilimle yetiştirilen Weber,⁴ sosyoloji yaklaşımı ve dine yönelik şahsi tutumu bağlamında kendisini “dinen uyumsuz” (unmusical religiously) olarak tanımlar; Pareto’ya yazdığı bir mektupta bu konumunu “ne din karşıtı ne de *dinsiz*” şeklinde açıklar. Karısı Marianne’in şahitliği, onun Hıristiyan

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon, bsevinc@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5923-8505

¹ Fritz Ringer, *Max Weber: An Intellectual Biography*, The University of Chicago Press, Chicago 2004, s.2.

² Kieran Allen, *Max Weber: A Critical Introduction*, Pluto Press, Londra 2004, s.5.

³ Peter J. Kivisto, *Key Ideas in Sociology*, Sage Publications, 3. Baskı, Los Angeles-Londra 2011, s.56. Weber’in babası tekstil fabrikatörü bir aileden gelmiş (Doğu Westfalia) olup bu geleneği sürdürmemiş, profesyonel bir politikacı (Ulusal Liberal Parti’de) olmayı tercih etmiştir. Michael Zöllner, “Max Weber (1864-1920)”, ed. Hans Maier ve Horst Denzer, *Klassiker des Politischen Denken*, Cilt 2: Von John Locke bis Max Weber içinde (205-221), 5. Baskı, C.H. Beck, München 2001, s.208.

⁴ William H. Swatos, Jr. ve Peter Kivisto, “Max Weber as ‘Christian Sociologist’”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Cilt 30, Sayı 4, 1991, s.348.

öğretisine olan saygısını dile getirir. Bu bağlamda Durkheim ve Freud gibi kuramcılardan bir farkı, kendisi hem Hıristiyan kültürünün hem de medeniyetinin bir parçası iken onların sadece Hıristiyan medeniyetinin mensubu olmalarıdır.⁵

Weber, annesinin sosyal reforma dair bazı düşüncelerinden etkilenir ve gençliğinin ilk zamanlarında babasının tutumuna yakın görünse de olgunluk evresinde annesine yakın ama ikisine de yabancılaşmış gergin bir konumda bulunur. Bazı yorumcular onun bu ikilemini ruhsal çöküntüsünün kaynağı olarak görmektedir, tıpkı başkalarının bu ikiliği öznel ve nesnel konu ayrımlarında görmek istediği gibi. Marianne ile evlenen Weber, aynı zamanda onunla entelektüel bir yolculuğa da çıkmış olur. “Yaklaşık olarak aynı zamanda Hıristiyan-Sosyal Hareketin başkanı Friedrich Naumann ile bir dostluk kurdu ve Protestan reform derneği olan Protestan-Sosyal Kongrenin faaliyetlerine katıldı.”⁶ Bir reform talebi içeren raporunun yazılmasında etkisi olan kuzeni Otto Baumgarten, Weber’in ilk önemli sosyolojik çalışmasına başlamasına etki edenlerdendir. Esasen “Almanya’nın güçlü bir kapitalist sanayi ülkesi olarak ortaya çıkmasını” arzulayan Weber, bu bağlamda bir ulus devlet ve demokrasi analizi yapar. Dahası, bu arzusu aynı zamanda ekonomi ve siyaset arasında gördüğü güçlü bağ ve onun yetkin bir formu için gerekli olduğunu düşündüğü etkin orta sınıf ve güçlü liderlik öğeleri ilk dönem yorumlarında baskındır. Kendi ifadesiyle burjuva sınıfının bir üyesi olarak yetiştirilen Weber, arzulanan dünya görüşü paylaşımının ötesine geçerek burjuvayı Junkerlerin anakronik hamlelerine set vurmamada beliren “politik olgunluktan yoksunluk” ile suçlar ve kritiğe tabi tutar. Onun kuramsal ve pratik çabalarının temsil ettiği arzu, “sadece bir bilim insanı değil, bir eylem adamı” yani “gününün siyasi işlerinde yer alan bir kamu entelektüeli olarak görülmek[ti].”⁷

Weber’in önemli ardıllarından Mommsen, onun hayatı boyunca birçok farklı politik düşünceye sahip olduğunu ve sınırlı bir parti çizgisinde yürümediğini belirtir.⁸ Bu alternatifli yürüyüş, sürekli bir politik aktör oluşuyla birleştirildiğinde Karl Jaspers gibi yazarların onu politikanın merkezde olduğu bir yaşamöyküsüyle betimlemesine neden olur. Bu tür bir konum, elbette onun bilim insanı ve politik insan arasındaki ilişkide nasıl yorumlanması gerektiği sorusunu üretir. Mommsen katılmasa da Reinhard Bendix ve Günter Roth’un yaklaşımı bu ikisini ayırmak yönündedir. Esasen erken dönemde yöneldiği seçimlere (1894) hastalığı nedeniyle uzak kaldığı

⁵ Swatos ve Kivisto, ss.347-9.

⁶ Kivisto, s.58.

⁷ Kivisto, s.59.

⁸ Wolfgang Mommsen, *The Political and Social Theory of Max Weber: Collected Essays*, University of Chicago Press, Chicago 1989, s. viii.

bir alan olarak bakmak gerekir ki Liberal Birlik'e (Freisinnige Vereinigung) 1906-7'de danışmanlık yapması, konuyla ilgisinin farklı bir boyutunu temsil etmektedir. 1909'a kadar süren bu dönemde onun etkili olduğu söylenebilir; fakat parlamenter sisteme ve anayasal oluşuma yönelik önerilerinin doğrudan sonuçlandığı dile getirilemez. Öte yandan güçlü bir ekonomiye sahip Almanya için sürekli çabasını gördüğümüz Weber, yine ülkesinin liderliğinde oluşacak bir "merkezi Avrupa ekonomik birliği" için çalışan komiteye yani Friedrich Naumann'ın Merkez Avrupa Çalışma Grubu'na 1916'da katılır, katkılar sunar. Sonraki dönemlerde de -1918'de devrimin sunduğu gibi- fırsatları değerlendirir; hatta Alman Demokratik Partisi'nin yöneticiliğine seçilmesi gibi konumlar da söz konusu olur. 1919 yılında Münih'te profesörlük başvurusuna da denk gelen bir hayal kırıklığı neticesinde aktif politikayı bırakır.⁹

Sosyolojinin klasik figürlerinden biri olarak anılmayı hak eden ve ölümünden birkaç zaman sonra Karl Jaspers tarafından "çağımızın en büyük Alman'ı" olarak tasvir edilen Max Weber, siyasetle ilişkisi açısından döneminin aktif figürlerinden biri olarak hem düşünce hem de pratik düzeyde faaliyette bulunmuştur. Onun Alman siyasetinin şekillenmesinde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gözlemci ve katılımcı olarak bulunması, aynı zamanda ilgili konulara dair yorumlar ortaya koymasını da netice vermiştir.¹⁰ Kuramının siyasetle ilgili kısmının (sosyali de ilişkilendirecek şekilde) -1970'lerde Anthony Giddens'in işaret ettiği gibi- yeniden dikkat çekmesi, onu "ölü bir azizden yaşayan bir düşünür" dönüştürür.¹¹ Bu yeniden öne çıkma elbette Weber'in hayatında baskın olan (hem akademik hem de siyasi alanda) tartışmalı bir figür olmasını da vurgulayan bir dinamik üretir. Nihayetinde her düşünürün çağın koşullarından gelen etkilere açık olduğu dikkate alındığında Weber'in döneminin refleksivite bağlamında değerlendirilmesi onun bağ ve bağlılıklarının da bir zemininin olduğunu göstermektedir.¹² Siyasetle bağı onun eserlerinin ve hayatının çok

⁹ Mommsen, ss.3-6.

¹⁰ Kivisto, s.55.

¹¹ Anthony Giddens, *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, Macmillan Press, Londra 1972, s.7. Daha iddialı bir konumlandırma çağdaş dünya görüşünün özünde Weber'ci olduğunu savunan MacIntyre'dan gelir. Alasdair MacIntyre, *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 3. Baskı, University of Notre Dame Press, Notre Dame 2007, s.109, 114.

¹² Giddens, *Politics and Sociology*, s.8. Düşünürün dönemin koşullarından etkilenişini, bağlamsal (contextualism) yöntemsel yaklaşımıyla ele alan çalışmalar vardır. Bk. Efe Can Gürcan, "Max Weber ve Antonio Gramsci'nin Karşılaştırmalı Okuması: Klasik Sosyolojinin Geleceğinin Sürekliliğini Siyasal Ön Yargıların Ötesinde Anlamlandırarak," *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 2020, ss.34-60. "Tarihsel koşullar ve siyasal arka plan" dikkate alınarak düşünürün kuram

boyutluluğunu gösterir. Hayatı boyunca siyasetten uzak kalmasa da -Ulusal Liberal Parti'ye üye bir babanın evladı ve evinde siyasetin yoğun bulunduğu bir ailede dünyaya gelir- hiçbir zaman siyasal bir makam elde etmemiştir. Onun geniş ilgi alanında, Almanya'nın iktisadı üzerine düşüncelerinde siyasetle ilişkili bir konu olarak ekonomiyi yorumlamasında olduğu gibi, siyaset her zaman yer almıştır, doğrudan metinleri nispeten çok az olsa da. Hatta Giddens onun hayatı boyunca “pasif, disiplinli bir bilim insanının hayatı ile siyasetçinin aktif ve pratik mesleği”ne yönelten iki itki arasında kaldığını belirtir. Siyasete yönelik itkisi, hayatının son yıllarında etkin bir talebe dönüşür ve 1918-19 seçiminde yeni kurulmuş bir parti olan Demokrat Parti'den parlamentoya seçilmek için milletvekili adayı olur; fakat seçilemez.¹³

1. Siyaset ve Toplumsal Yapı

Weber'in siyasete dair analizleri diğer meselelere dair metinlere kıyasla çok az hacim taşır¹⁴ (*Die Frankfurter Zeitung*'da yayımlanan köşe yazıları ve *Meslek Olarak Siyaset* konusunu işlediği konferansının metni bu konuda başattır). Siyaset konusundaki metinlerinin azlığı onun konuya dair farklı bir üslup kullanmasını da beraberinde taşır; tarafsız bir dili savunmakla ünlü olan “Weber, siyasi yazılarında ise aksi bir tutum takınarak parlamenter düzeni savunmaktan geri durmamıştır. Kurum ve kavram olarak parlamentoyu Almanya'nın geleceğinin kurtarılabilmesi için kaçınılmaz bir araç olarak görmüştür.”¹⁵ Onun parlamentoyu savunduğu süreç aynı zamanda I. Cihan Harbi'nin yaşandığı zaman dilimini kapsar ki bu dönemde parlamento denemeleri konusundaki bürokratik başarısızlık, düşünürleri farklı eleştirel konumlara taşımıştır. O, parlamenter sistemin koşullara bağlı uygulamadaki başarısızlığını farklı değerlendirir ve karşıt tutuma taşınmasını kabul etmez; onun hedefinde yeniden kurulacak bir Almanya ve temelinde de parlamenter sistem vardır.¹⁶ Parlamentoyu siyasal alanı bürokratların hakimiyetinden özgürleştirmenin aracı olarak gören Weber'in parlamentoya dair tartışmasının yöneldiği alan lider ve karakteridir. Bir diğer ifadeyle rasyonelleşmiş bir karizmatik siyasal lider arayışı gerçek parlamentarizm (ki

ve fikirlerinin gelişiminin ele alınması, Bismarck döneminin etkisini ifade etmektedir. s.40.

¹³ Giddens, *Politics and Sociology*, ss.9-14.

¹⁴ Anthony H. Birch, *The Concepts And Theories of Modern Democracy*, 3. Baskı, Routledge, Londra ve New York 2007, s.95.

¹⁵ Mustafa Karahöyük, *Parlamenter Demokrasi ve Liderlik: Max Weber ve Carl Schmitt Üzerinden Bir Tartışma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bolu AİB Ü. SBE, Bolu 2019, ss.225-6.

¹⁶ Karahöyük, s.228; Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Cilt 2, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012, s.744.

bürokratların egemenliğindeki sahte olarak tanımlar) için şarttır; çünkü orada profesyonel siyasetçilerin iş görmesi ve liderlik meselesinin de böylece yetkinleşmesi söz konusudur.¹⁷ Parlamento tutkusu önceleri onu anayasal monarşi savunusuna taşırken savaşa birlikte cumhuriyetçiliğe yönelen bir fikir değişimi yaşar.¹⁸

Politikayı “ilk aşkı” olarak tanımlayan ve 1919 yılında Verasilles Barış Antlaşması’nda müzakere heyetine seçilmesi gibi belirgin bazı siyasi olayların da parçası olan Weber’in politikaya asıl katkısının ne olduğu sorgusunda öne çıkan yorum, bu tür pratiklerden ziyade “siyasi otorite, liderlik ve karar almanın temelleri hakkında en temel sorularla, siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkiyle ve siyasi eylemin etik desteklenmesi ile uğraştığı entelektüel bir katkıydı.”¹⁹ Koşulları, Almanya ve onun endüstriyel kapitalizme geçişte -ki kaçınılmaz bir refah koşulu olarak görmektedir- güçlü bir liderlik ve burjuvazinin siyasal bilincine -tarımsal elitin yerini alması gerektiğini belirttiği aktörler- yaptığı vurgu, yeni dünyanın ekonomi ve siyaset ilişkisi içinde nasıl şekillendiğini ortaya koymaya yönelik olduğu, Alman askeri emperyalizmini desteklemesinde gözlemlendiği gibi, güçlü ve müreffeh bir Almanya için nelerin gerekli olduğu -güçlü bir ulus devlet vb.- üzerinden işleyen bir siyaset analizine sahip olduğunu da göstermektedir.²⁰ Her ne kadar kendisi bir metin halinde yayımlanması için hazırladığında onu “çok vasat” olarak betimlese de “Meslek Olarak Siyaset” adlı konuşması (ve metni) günümüzde de geçerliliğini koruyan “politikanın doğasına dair değerlendirmeler” içermektedir.²¹

Eserlerinin geniş zemini, 1905’te Rusya’daki devrimin dikkatini celp etmesi neticesinde üç ayda Rusça öğrenip gelişmeleri takip etmesine ve sonrasında ilgili (Rusya’da demokrasinin gelişmesine odaklı) bazı metinler yazmasına neden olacak düzeyde siyasal gelişmelere karşı hassastır.²² Dahası, “politikaya dair yazıları, Weber’in modern dünyaya dair vizyonunu anlamak isteyen için mutlaka okuması gereken” metinleri oluşturur. Yorumcuları, yirmi beş yılı kapsayan politik yazılarında değişim ve vurgu farkları (açılış dersinde savunduğu ırk kavramının açıklayıcılığı sonradan terk etmesi gibi) olduğunu dile getirmektedir. Eserlerindeki sürekli varlık

¹⁷ Karahöyük, s.235; Kemal Aydın, “Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma,” *Journal of Economy Culture and Society*, Sayı 57, 2018, s.263.

¹⁸ Giddens, *Politics and Sociology*, s.13.

¹⁹ Kivisto, s.56.

²⁰ Bk. Giddens, *Politics and Sociology*, s.15.

²¹ Mommsen, s.8.

²² Ronald Speirs, “Introduction”, *Weber: Political Writings* (Cambridge Texts in the History of Political Thought, ss.vii-xxv), ed. P. Lassman, çev. R. Speirs, Cambridge U. Press., Cambridge 2001, s. ix.

düzlemi, yani sabit tema, açılışın dersinin “ana meselesi olan siyasetin çatışma (*Kampf*) olarak kaçınılmazlığı”na dair savunusudur. Birçok düşünürün vurguladığı bu kaçınılmaz ve zorunlu çatışma (devletler, halklar ve sınıflar arasındaki) ve diğer yorumları, onun politik olarak pesimist bir profil taşıdığını gösterir. Modern dünyanın belirleyici entelektüellerinden biri olarak gördüğü Nietzsche’nin güç istenci ve mücadelesine dair yorumunun etkisi, onun ekonomik rekabeti ve ilişkili olarak devlet mekanizmasının mücadelesini bir iktidar (güç) mücadelesi olarak görmesini netice verir. Öte yandan dönemin düşünürlerini yönlendiren (‘çağın depremi’ olarak betimlenir) radikal elitizmi, sosyalizm karşıtlığını (onu bir semptom olarak görme) biçimlendirir. Weber, gücü devlet üzerinden ve ekonomi referanslı okuduğu için bütün siyasal analizlerinden “ulus devlet ve ekonomik siyasa” teması sürekli tekrarlanır. Kendi ülkesinin yücelmesine yönelik algısının düzleminde Weber, Almanya’yı içinde barış buldurmamayan bir ekonomik mücadele düzleminde konumlandırır ve başka devletlerin onunla bu şekilde bir yaşam mücadelesi içinde yüzleştiğini düşünür. Ülkesi için endüstrileşmeden başka seçenek bulunmadığını düşünen Weber, onun geleceğini de bir sanayi devleti olarak tasarlar; bu geleceğin sosyal düzlemde değişimlere izafe edilecek birçok bedeli de bulunmaktadır. Onun dikkati cemaat-cemiyet dönüşümleri veya onlara dair romantik betimlemeler değildir. Temel sorgusu, bir ‘dünya gücü’ olarak kendi ülkesinin nasıl bir seyre sahip olacağı, olması gerektiği yani “ulusun kaderi”dir. Ona göre “[m]illet, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilir bir duygu birliğidir; o halde millet, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan topluluktur.”²³ Bu temel amacı nedeniyle “Weber için temel sorulardan biri siyasi liderliktir.” Aradığı figür, Almanya’yı modern sanayi ülkeleri arasında güçlü bir devlet (*Machtstaat*) haline getirecek sorumlu liderdir. Bismarck’a yönelik eleştirileri de sorumlu liderlik odaklıdır. Weber’e dair yorumlardaki çeşitliliğin de işaret ettiği gibi onun liberalizmi ve milliyetçiliği arasında bir gerilim söz konusudur, hangisine daha çok önem verdiğini de net olarak ortaya koymamıştır.²⁴

Dönemin Almanya’sı diğer Avrupa ülkelerine kıyasla -özelde İngiltere ile- birliğini toplumsal yapısının değişimi ve elitlerin dönüşümü üzerinden değil de Bismarck’ın saldırgan yayılcı gücüyle sağladığı için Weber’in siyaset-toplumsal yapı arasındaki ilişkide en önemli meselesi ülkesinde ulusal birlik ve güçlü bir burjuva elitin (toprak aristokrasisi Junkerlerin yerine) oluşması ve yüksek siyasal bilinçle hareket etmesi neticesinde endüstriyel gelişmeye katılabilesidir. Dolayısıyla onun bütün

²³ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, haz. H.M. Gerth ve C.W. Mills, çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul 2019, s.200.

²⁴ Speirs, ss. xi-xvii; Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/747-54.

siyaset analizleri Bismarck sonrası dönemin koşullarında ülkesinde endüstriyel kapitalizme varacak dizgelerin, koşulların vb. yorumuna dayanır. Bu temel mesele endüstriyel devrime varıracak bir burjuva gücünün yokluğu dolayısıyla yeni iktidar elitleriyle doğrudan ilişkilidir; ülkesinin çağın siyasal ve ekonomik modeline dahil olmasındaki aksaklıklar, temel analiz temasıdır. Döneminde Bismarck'tan geriye kalan otokratik yönetim anlayışının yanı sıra muhafazakâr cumhuriyetçiler, liberaller (ki Bismarck'ın onları bastırması Weber için önemli bir sorundur) ve sosyal demokratlar olmak üzere birkaç etkin siyasal akım/grup bulunmaktadır. Siyaset onun için ülkesinde “millî bütünlüğün sağlanması ve sürdürülmesinin ebedî mücadelesi” üzerinden okunması gereken bir alandır. Bunu, 1895 tarihindeki açılış dersinde (*Antrittsrede*) dile getirir: “Bu ders, Alman siyasetinin zorunlu temeli olarak ‘güç devleti’ uğraşlarının/çıkarlarının hararetli bir müdafaasını sunmaktadır.”²⁵ Almanya için elzem olan bir liderliğin eksikliği üzerinden siyaset okuması yapan Weber'in siyasetle ilgisinin odağında *iktidar/güç* olgusu olduğu gibi *parlamento* teması da baskındır; fakat ona göre meselenin toplumsal zemini eski aristokratlar yani Junkerler *çöken bir sınıf* iken işçi ve burjuva sınıfının ise *olgun olmayan bir siyasal bilince sahip* olması nedeniyle arzulanan siyasal forma hizmet etmedeki yetersizlikleridir.²⁶ Toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişkiye dair başat yorumunda burjuvanın eksik liberal siyasi bilincini merkeze alır: “Tehlike ... kitlelerde *değildir*. Sorun *yönetilenlerin ekonomik* konumu değil, daha ziyade *sosyal-siyasî* problemin nihaî meselesi olan *yöneten ve yükselen* sınıfların *siyasî* niteliğidir.”²⁷

Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın özgürlük ve eşitlik gibi siyasal modernleşmenin temel kavramlarına yönelik değişimlere atıfla *güzel çağ* (la belle époque) olarak tanımladığı 1890-1910 arasını kapsayan dönemde yaygın olan geleceğe umutla bakma tutumuna karşın Weber, yakın geleceğin içinde barındırdığı bunalımlara yönelik uyarılarda bulunmuştur. Onun uyarılarının merkezi temalarından biri “demokratik düzenin kamu bürokrasisinin denetimi altına gireceği” yönünde bir öngörüü ifade etmektedir.²⁸ Hayatında farklı dönemlerde siyasal mekanizmalara yönelik farklı talepleri olsa da “Onun asıl önem verdiği parlamenter sistemde tam olarak gerçekleşmesini istediği ‘demokratik’ rejimdir.”²⁹ Bu arzusu,

²⁵ Giddens, *Politics and Sociology*, s.16.

²⁶ Giddens, *Politics and Sociology*, s.17; Donald G. MacRae, *Weber*, çev. Nur Vergin, Afa Yayınları, İstanbul 1985, s.58.

²⁷ Giddens, *Politics and Sociology*, ss.17-8.

²⁸ Coşkun San, “Toplumbilimsel Yöntem Açısından Durkheim ve Weber”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 21, 2010, s.19.

²⁹ San, s.25.

Weber'in siyaset alanında bir aktör olma çabası sergilerken seçici olmayan bir profil ortaya koymasına neden olur. Bir diğer ifadeyle o, "liberal muhafazakârlardan sosyal demokratlara kadar uzanan bir çizgi üzerinde, ama ağırlıklı bir biçimde *liberalizme* bağlı kalarak, siyaset mutfağına girmekten çekinmemiştir."³⁰ Liberalizm, en önemli keşfi insan olarak tanımlanan Rönesans'la başlayan insan ve özgürlük/özerklik meselesinin yanı sıra farklılıkları da konumlandırmayı gerektirir.³¹

Weber, kuramının ve biyografisinin çelişki kavramı üzerinden tanımlanmasının yanı sıra çelişkilere yönelik denge arayışı ve denemeleri (birleştirme ve ayırma pratikleri gibi) öne çıkan bir düşünürdür.³² Konu özelinde bakıldığında, Raymond Aron'un bilim ve siyaset arasında kurduğu dengeyi onun özgünlüğünün ve büyüklüğünün kaynağı olarak tanımlamasında gözlemlendiği gibi, bilimin değer yargılarından bağımsız bilgi kaynağı olarak değeri ile eyleme yön vermesi gereken niteliğinin siyasetin tercihlerine eklenmesi bağlamında siyasal insanın iradesine yönelik izahı öne çıkmaktadır.³³ Bu durum, aynı zamanda Weber'in yöntem anlayışındaki bilimsel niyet ve felsefi irade arasında kurduğu ikili yoruma da referanstır. Bilimin nedenselliğe yönelen doğasıyla olguların bilgisini verirken siyaset felsefi iradeye dayanarak bir tercih, bilinç yani irade gösterebilir. Bilimin değer yargılarından uzak niteliği ve ahlaki kararlara varmaya engel doğası üzerinden sınırlandırılan bir alanda işlev gördüğünü düşünen Weber, gündelik yaşamın nesnel boyutundaki nedenselliğinin kurulmasını ona yüklerken onu aşan yorum kısmını ise kültür bilimlerine, konu özelinde siyasete, atfeder.³⁴

Weber'in siyaset kuramında, tıpkı Alexis de Tocqueville gibi, rasyonel olmayan eylemin yeri konusunda hassas davranır. İkisi de Amerika'nın siyasal sistemini modern demokrasinin gelişimi bağlamında değerlendirmiştir. Tocqueville'in "eşitlik, bireysellik ve demokrasi" arasında bir denge kurabildiğine dair yaptığı betimleme ondan yetmiş beş yıl sonra çok daha karmaşık bir toplumla karşılaşan Weber'in ülkeye dair

³⁰ San, s.26.

³¹ Aytekin Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Yaklaşımlar*, 2. Baskı, Vadi Yayınları, İstanbul 2003, s.28.

³² Hans M. Gerth ve C. Wright Mills, "Giriş: Yazar ve Yapıtı," Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* içinde (23-99), haz. H.M. Gerth ve C.W. Mills, çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul 2019, ss.46-51. Weber'in çelişki olarak tanımlanan durumu, muğlak kavramıyla da karşılaşmıştır. Bryan S. Turner, *Klasik Sosyoloji*, çev. İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.29.

³³ Raymond Aron, *Çağdaş Alman Sosyolojisi*, çev. Önal Sayın, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s.86.

³⁴ Aron, s.103.

gözlemlerinde bürokratik mekanizma, yapılaşmış güç ilişkileri gibi daha mekanik bir yapıya bürünür. Yorumcularından “Diggins, Tocqueville’in değerlere (örneğin eşitlik ve bireysellik) daha fazla ağırlık verdiğini, Weber’in ise maddi eşitsizliklere (örneğin statü, güç ve örgütsel yapılar) vurgu yaptığını” kaydetmektedir.³⁵ Öte yandan Weber’in özellikle siyasette meşrulaştırma işlevi üzerinden değerlerin önemini vurguladığı ve çıkar kavramını merkezi öğelerden biri olarak konumlandığı dile getirilmektedir. Esasen devlet ve devrime dair tanımlama, Weber’in siyasal alanı tasvirine etki ettiği için onun devleti meşru şiddet tekeli üzerinden tanımlamasının aynı zamanda ordunun kontrolü ve onu hayatta tutacak vergi sistemi üzerinden bir konumlandırma yaptığı ifade edilmelidir.³⁶

Weber’in realist yaklaşımının siyasal alanın odağında gördüğü güç³⁷ alanı, bir sisteme odaklanır; sistem aktörler arasındaki mücadeledeki tahakküm formunu ve sınırları tanımlayacağı için o, karizmatik bir lider arayışında modern çağın (kapitalist örgütlenmenin başat göstergelerinden olan) bürokratikleşmiş siyasal makinasında sınır çizen bir sistem olarak demokrasi savunusuna sahiptir. Bir diğer ifadeyle amaç değil araç düzleminde bir demokrasi yorumu yapar; asıl odağında karizmatik lider ve bürokratik makine arasındaki güç mücadelesinin karamsar bir geleceğe ulaştırmaması için denge arayışı vardır. Weber’in tahakküm sosyolojisinde demokrasiye özgürlük kavramı üzerinden daha farklı çatışmalara sahne olduğuna dair yaptığı lehte yorum, onun birey ve özgürlüğe dair desteğinden dolayı söz konusu sisteme olan eğilimini inşa eder.³⁸ Demokratik sistemin aparatları (partiler, kurallar, ilkeler vb.) bürokrasinin tahakkümünü sınırlar; karizmatik lider veya lidersiz demokrasi arasında bir ayırım yapan Weber ikincisinin bürokrasinin demir kafesinde makineleşmeye götüren kasvetinden uzak bir tercihe sahiptir. Onun Aydınlanma felsefesine bağlılığının temsilcilerinden biri olan birey odaklı yaklaşımı, bürokrasi gibi tahakküm formlarında iradeye yönelen arayışlara gitmesine neden olur.

Tocqueville gibi Weber de “rakip grupların, sınıfların ve hiziplerin değerlerinin ve çıkarlarının etkileşimini” ulus devlette cereyan eden güç mücadelesinde odağa alır. Bu mücadelenin tercih edilen modern popüler formu olan demokrasi, geleceğe dair bütün karamsarlığına rağmen Weber’i

³⁵ Jim Faught, “Interests, Values and Democracy: Tocqueville and Weber,” *Journal of Classical Sociology*, Cilt 7, Sayı 1, 2007, ss.56-8. Bk. Weber, *Political Writings*, ss.102-3.

³⁶ Faught, s.58.

³⁷ Ronald J. Terchek ve Thomas C. Conte (ed.), *Theories of Democracy: A Reader*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham ve New York 2001, s.181.

³⁸ Faught, s.58; Ayrıca bk. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2013, ss.45-67.

de etkisi altına alır. Sistem, çıkar ve değer merkezli anlaşmazlıkların bulunduğu bir güç mücadelesi alanının nasıllığını betimler.³⁹ Modern siyasal devrimlerin devletin oluşumuna dair ürettiği mekanizma, demokrasi yönünde bir form tercihinine yönelirken aynı zamanda vatandaşlık kavramı (özellikle kapsayıcı olması yönünde) tartışmanın diğer önemli teması olur. Devletin bürokratik güç olarak inşası, karşı konulamaz bir mekanizma olur; “bu alanda sınıf, statü ve örgütsel *çıkarların* rolü” Weber’in demokrasi anlayışını biçimlendirir. Siyasal değişimi anlamada “ekonomik ve devlet-tabanlı çıkarlar arasındaki gerilimin” de önemi vurgulanmaktadır.⁴⁰ Alan, eylemi biçimlendirir; “eylem için maddi ve ideal temeller arasında yaptığı ayırım, Weber’in fikirlerin maddi ideal *çıkarlara* nedensel olarak tabi olduğuna dair sonraki önermesini öngörür.”⁴¹ Weber, çıkar ve güç arasındaki ilişkiyi, göç ve sanayileşme gibi faktörlerle çıkarlarından olan ve yeni siyasal alana dahil olan birey ve grupların ekonomik çıkarlarını ve bunların üstünde nihai anlamda yükselen ulusal çıkarı tanımlar.⁴²

Uzun zaman ülkesinde “tartışmalı bir siyasi figür olarak kalan” Weber, (adlanmış, kötümser, umutsuz ve aristokratik, elitist) liberal olarak tanımlanır ve tahakküm, meşruiyet gibi makro politik meselelere odaklanırken aynı zamanda kitle demokrasisi ve bireysel haklar arasındaki gerilimi de ele alır. “Weber, liberalizmin geleceği konusunda karamsar olmasına rağmen kendini adanmış bir liberaldi. Büyüyen bürokratikleşme çağında özgürlük sorunlarıyla ilgileniyordu ve yine de klasik liberalizmin nostaljik vizyonlarını küçümsüyordu.”⁴³ Bir milliyetçi olduğu tartışmasız kabul edilen Weber’in konumunu liberalizmle nasıl uzlaştırdığı tartışma konusudur. Birçok çözüm, günün politik koşullarına referansla izah getirir. Benzer şekilde emperyalizm savunusu ile uyumlu bir Avrupa düşüncesi arasındaki uzlaştırma da.⁴⁴ Weber’in realist ve güç-merkezli siyaset okuması, *Mahtpolitik*, günün Almanya’sının geç kalmış politik formasyonu ve sanayileşmesine referansla oluştuğu gibi egemenlik sathında öne çıkmasını gerektiren bir tarihsel misyonla da ilişkili bir okumadır. Esasen birçok yorumcunun vurguladığı gibi, onun siyasal tutumunda liberal-burjuva militanlığından sosyal demokratlara yaklaşan ılımlı tutumlarına değin bir

³⁹ Faught, ss.59-60.

⁴⁰ Faught, s.61.

⁴¹ Faught, s.62.

⁴² Faught, s.63.

⁴³ Sven Eliaeson, “Max Weber and Plebiscitary Democracy,” ed. Ralph Schroeder, *Max Weber, Democracy and Modernization* içinde (47-60), Palgrave Macmillan, Londra 1998, s.47.

⁴⁴ Eliaeson, s.48.

serüveni olduğunu kaydetmek gerekir. “İlk yıllarında daha fazla ‘sağcı olsa’ da Weber, bütün hayatı boyunca bir milliyetçi liberaldi (national liberal).”⁴⁵

“İlk siyasal eğilimi, babasının Nasyonal Liberalizmi”⁴⁶ olan Weber, kendisini aynı zamanda ekonomik milliyetçi olarak tanımlar; onun liberalizm ve milliyetçilik arasında kurduğu bağ aynı zamanda ekonomik yükselişe matuftur. Bu yaklaşımı, onun emperyalist gelişmeyi onaylayan fikirlerine de temel olur. Ulusun ideal ve maddi çıkarlarını her şeyin üstünde tutar. Onun siyasal ve ekonomik güç arasında kurduğu bağ, yükselişin temelini dair düşüncesini oluşturur. Güçlü bir millet için dönem dönem farklı siyasal tercihler belirten “Weber 1918’de Monarşi yandaşlığından Cumhuriyet yandaşlığına geçti. O sırada Meinecke de şöyle diyordu: ‘Yürekten Monarşistken artık aklımızla Cumhuriyetçi olduk.’ Weber yeni rejimde herhangi bir siyasal görev almaktan kaçındı.”⁴⁷ Temel gayesi yüceltilmiş bir millet imgesine dayanan efendi millet (Herrenvolk) olmuş bir Alman milleti olan Weber, hayatı boyunca milliyetçiliği hiç terk etmedi. “Öte yandan, kişi özgürlüğü için mücadele etti ve analitik bir tarafsızlıkla milliyetçilik ve ırkçılık fikirlerinin, yönetici sınıf ve onun kiralık kalemlerini tarafından, toplumun daha zayıf üyelerini yönlendirmek için kullanılan meşrulaştırıcı ideolojiler olduğunu söylemekten geri kalmadı.”⁴⁸

Sınıf durumlarını (piyasa koşullarını) araştırmasında sürekli bir vurgu olarak işleyen Weber, kendisini burjuva sınıfının mensubu olarak görür; nitekim o şekilde yetiştirilmiştir. Kendisini bir burjuva olarak hisseden Weber, aynı zamanda eğitimsiz halkının politik olarak uyanışını, yani burjuva aktivizmine dayanan bir siyasal sorumluluk anlayışını oluşturmaya yönelik söylemler üretir, açılış dersinde olduğu gibi. Almanya’nın günün koşullarındaki gecikmiş konumu ve sorumluluk üstlenecek sınıf sorununun yanı sıra Bismarck’ın politik mirası onun bir diğer siyasal düşünce köşe taşıydı. Uzun yönetim sürecini, kendisinden sonra bir liderlik krizi ve iktidar boşluğuna maruz bırakacak şekilde halef sorunuyla sonlandıran Bismarck sonrasında gücünü koruyan Junkerler’in tahakkümü de Weber için bir sorundu. Memur katmanıyla sahip oldukları gücü sınıf bencilliği üzerinden kullanan Junkerler, ulusal çıkarlara hizmetteki kusurları ve Bismarck olmadan kontrol edilemezlikleri, sorumluluktan yoksun olmaları gibi nedenlerle bir sorundu onun için.⁴⁹

Weber için yönetim sistemleri birer araçtı; onun belli bir sisteme temelden vazgeçilmez bir bağ kurmasına neden olan bu anlayışı,

⁴⁵ Eliaeson, ss.49-50.

⁴⁶ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.54.

⁴⁷ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.44.

⁴⁸ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.47.

⁴⁹ Eliaeson, ss.49-50.

demokrasiyi de bir amaç olarak görmemesini ve dönem dönem gözlemleriyle birlikte Almanya'nın büyük güçler arasında yer almasını sağlayacak yönetim biçimleri arasında fikir değiştirmesini de netice verir. 1917 yılına gelindiğinde anayasal demokrasi onun için sorunların çözümüydü. Bu çözüm aynı zamanda Alman bürokrasisini dengeleyecek bir yöntem olarak onaylamadır da. Bürokrasi onun için bir teknik araçtı, partiler arasındaki rekabette hırslı bir karizmatik liderin sınırlandırabileceği, denetleyebileceği ve yön verebileceği bir araç. Dolayısıyla o, demokrasiye pragmatik bir açıdan bakmakta ve karizma felsefesini terk etmemektedir.⁵⁰ Weber için bürokrasi, özellikle ekonomide, liberal bireye pranga vuran bir makine olarak görüldüğünden, onun yaklaşımında liberal özgürlük tarafını korumak sürekli bir kaygı olmuştur; bu kaygısı, sosyalizmin totaliter bir sisteme varan uygulamaları dolayısıyla reddedilmesini de içerir. Bir diğer ifadeyle güncel yükseliş olan memur diktatörlüğünü işçi diktatörlüğüne değiştirme gibi bir seçenek üzerinden karamsar bir gelecek analizidir. Bu nedenle demokrasinin bürokrasiyi denetleyip sınırlayacak lider getirebilme potansiyeli, Weber'in de bu popüler yönetim biçimini benimsemesine neden olur.⁵¹ O, parlamentarizme bürokrasinin kontrolü, liderliğin yetiştirilmesi, seçimi ve yeni değerlerin karizmatik lider üzerinden üretilmesi gibi işlevler yüklemişti. Dolayısıyla onun çözümü "parlamentarizm ve plebisiter liderlik demokrasisinin bileşimi" olarak belirlemekteydi.⁵²

"Weber bürokrasiyi rasyonellikle, rasyonelleşme sürecini de mekanikleşme, ilişkilerin kişisellikten çıkması ve boğucu tekdüze işleyişle özdeşleştirmektedir. Rasyonellik ise, bu bağlamda, kişi özgürlüğünü kısıtlar görmektedir. Nitekim, geçmişe özlem duyan bir liberal olarak Weber kendini savunmada hissetmektedir. Bürokrasinin mekanizasyonunun ve tekdüze işleyişinin ayıkladığı ve biçimlendirdiği kişilik tipinden, yani resmi olarak sınanmış ve derece verilmiş, sürekli görevlere ve kariyere hazır, dünya görüşü dar profesyonelden hoşlanmamaktadır. Bu tipin güvence özlemi, basit amaçlarla dengelenmiştir; onun ödülü, resmî görevli statüsünün onurudur. Kahramanlıktan, insanca kendiliğindenlikten ve yaratıcılıktan yoksun olan bu yaratık Weber'e küçük ve basit gelmektedir: 'Püriten'in yazgısı teknisyen olmakmış.'" ⁵³

Aron'a göre "Weber'in siyasal düşüncesi bir sistem içermez, soyut bir biçimde 'en iyi hükümeti' ifade etmez ne halkın egemenliğine ne de Tanrı veya geçmiş üzerine kurulmuş egemenliğine inanmaktadır. Sadece

⁵⁰ Gerth ve Mills, "Giriş," ss.66-7.

⁵¹ Gerth ve Mills, "Giriş," s.74.

⁵² Eliaeson, s.59; Tom Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Erol Mutlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.33.

⁵³ Gerth ve Mills, "Giriş," s.75.

dünyada siyaset, anda ise eylem vardır.”⁵⁴ Onun değişim için aradığı dinamik ve irade şöyle betimlenmiştir: “Kahramanlar ve bilinçli milletlerin rekabeti, işte bu Weber’in siyasetinin ütopyasıdır.”⁵⁵

2. Modern Demokrasi ve Tahakkümün Sosyolojisi

Biyografisi dikkate alındığında Weber’in demokrasi ile ilişkisinin karmaşık olduğu, bazen desteklediği bazen ise bu desteğin muğlak olduğu anlaşılmaktadır. Onun karizmatik bir lider arayışıyla antidemokratik olduğu iddia edildiği gibi liberal demokrasi savunucusu olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁶ Onun ulus üzerinden düşündüğü siyaset teorisinde özelde Alman demokrasisinin oluşmasına yönelik çabanın katkısı, parlamento kurulmasına dair gayretlerinde somutlaşır. Parlamente rejimde gördüğü güç, aynı zamanda bürokratik bir örgütlenme olan devlete bağlılığın (yurttaşlığın) da bir ifadesi olduğu gibi İngiliz siyasal yapısının hükümlerine gücüne kaynaklık eden ve “iddialı halkların istencini” güçlendirdiğini düşündüğü özgürlüğün de yüceltilmesini kapsamaktadır.⁵⁷ Siyasal alanda güçlü bir liderlik gereğini önemseyen Weber, toplumsal alanda kitlelerin yönlendireceği bir doğrudan demokrasiyi sadece küçük popülasyonlarda mümkün görmekte ve modern dünyada bu tür kitle savunusuna karşı çıkmaktadır; ona göre “modern devlette liderlik bir azınlığın imtiyazı olmalıdır. Bu modern zamanların kaçınılmaz bir özelliğidir.”⁵⁸ Bu nedenle siyaset teorisinde Weber, Duverger’in halkın yönetimi olarak görmediği⁵⁹ *seçkin demokrasi* kuramının en önemli temsilcilerinden biri olarak konumlandırılmıştır; “Weber’in seçkin demokrasi kuramı saf bir elit kuramı değil, aksine taraftarlık için rekabet eden elit-kitle ilişkilerini tartışan bir kuramdır.”⁶⁰

Weber, demokrasiyi gerçekçi düzlemde ele alan bir yaklaşıma sahip olup onun romantize edilmesine (örneğin “bütün muhtemel siyasal

⁵⁴ Aron, s.105.

⁵⁵ Aron, s.113.

⁵⁶ Kivisto, s.65. Bu metinde Weber’in modern demokrasi yorumuna odaklandığımız için onun pre-modern döneme dair demokrasi yorumlarını aktarmadık; fakat konuyu “özgür yurttaşların şehir birliği” üzerinden okuduğunu ve Doğu-Batı şehri ayrımı gibi kategorilerle meseleyi ele aldığını belirtmek gerekir. Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, ed. D. Martindale ve G. Neuwirth, 3. Baskı, Bakış Yayınları, İstanbul 2000, s.245 vd.

⁵⁷ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995, s.16.

⁵⁸ Giddens, *Politics and Sociology*, s.18.

⁵⁹ Övünç Meriç, *Dijital Demokrasi: Türkiye’de Yeni Medya ve Siyasal Katılım*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Ü. SBE, İstanbul 2014, s.125.

⁶⁰ Ceyhan Mecidov, *Azerbaycan’da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler: Çok Partili Hayata Geçiş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2008, s.21.

sistemlerin en iyisi” gibi) direnç göstermiştir.⁶¹ Bu gerçekçi yaklaşım, aynı zamanda doğrudan demokrasi ve demografi/coğrafi genişlik arasında kurduğu pratize edilebilirlik sorgulamasında da önem taşır. Ona göre sadece küçük topluluklar için mümkün olan bu model modern Batı toplumlarında uygulanma imkanına sahip değildir. Böylece “[ç]ağdaş Batılı dünyada ‘demokrasi’ sadece, ilk olarak, yönetilenlerin yönetenler üzerinde oylarıyla bir ölçüde etkili olabildikleri ve ikinci olarak, temsile dayalı meclisler veya parlamentoların icra mevkiindeki yöneticilerin aldıkları kararları etkileyebildikleri bir durumu anlatır.”⁶² Demokrasi, bireye refah vaat ederken rasyonalizasyona dayanan mekanizmalarındaki verimlilikte inşa ettiği demir kafeste bireye atfedilen modern değer (özgür ve özerk bir varlık) tehdidi olma potansiyelini de beraberinde taşır.⁶³ Ona göre çağdaş demografinin niceliği, küçük nüfuslarda uygulanabilen doğrudan demokrasiyi modern karmaşık toplumlarda uygulanamaz kılmaktadır.⁶⁴

Weber’in kapitalizm, modernizm ve demokrasi bağlamında yeni toplum modeli olarak gördüğü ABD, önceki kuşak Alman liberallerinin İngiltere’yi konumlandıkları bir yerdedir. Onun Protestanlık ve gönüllü birlikler vurgusu, bu ülkedeki gözlemlerine dayanır. Bu “yeni toplum modeli”ne dair gözlemleri, kendi toplumu ve ülkesi için “dünyadaki en güçlü milletler arasında yer almak” niyetini paylaşan bir motivasyon yüküdür.⁶⁵ ABD’deki bürokrasinin demokrasi içindeki rolüne odaklanan Weber’in gözlemine göre “‘lidersiz demokrasi’nin ve görüş kargaşasının egemen olması istenmiyorsa, ‘aygıt siyaseti’nin (*machine politics*) çağdaş ‘kitle demokrasisi’nde kaçınılmaz olduğunun kabul edilmesi gerekir. Ne var ki aygıt siyaseti, politikanın profesyonellerce, disiplinli parti örgütü ve propagandasıyla yürütülmesi demektir. Böylesi bir demokrasi ile, başa Sezarist halk hatibini de getirebilir...”⁶⁶ Onun Amerika’da gözlemlediği modern örgütlenme biçimlerine dair eğilimi bir yandan iradî katılımlara yönelen özerk birey anlayışını öte yandan Almanya’nın sorumlu yurttaş eğitimi düzleminde belirlediği temel meselesinin çözümü için model

⁶¹ Kivisto, s.56.

⁶² Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim ve Max Weber’in Çalışmalarının Bir Analizi*, çev. Ümit Tatlıcan, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.284.

⁶³ Bu metafor onun “*kültürel karamsarlığına*” işaret eder. Michael Löwy, *Demir Kafes: Max Weber ve Weberci Marksizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s.11, 47; Andreas Kalyvas, *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, ss.17-8.

⁶⁴ Bottomore, s.32.

⁶⁵ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.38.

⁶⁶ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.39.

alınması gereken ‘kulüp sistemi’ne yönelen toplumsal örgütlenme içermektedir. O, temelde “gönüllü ve özgür birliklerle, özgür insanın kişilik yapısı arasındaki bağıntıyı görmüştü.”⁶⁷ Kişisel olarak gönüllü birliklere olan inancını, “1908’de bir sosyoloji derneğinin kuruluşunda etkin rol” olarak gösterir.⁶⁸ Weber, “demokrasinin kendi içinde değeri olan bir düşünceler bütünü olduğuna inanmıyor; ‘doğal hukuk’, ‘insanların eşitliği’ ya da insanların ‘eşit hak’ iddiası gibi şeyleri kabul etmiyordu. Demokratik kurumları ve fikirleri pragmatik bir açıdan görüyor; bunları ‘öz değerleri’ bakımından değil, etkili siyasal önderlerin seçilmesini sağlamaları yönünden değerlendiriyordu. ... Ona göre, seçenekler öndersiz bir demokrasiyle büyük parti bürokrasilerinin yürüttüğü bir demokrasiden ibaretti.”⁶⁹ “...sorumluluk yüklenmek isteyen güçlü siyasal önderlerin iş başına gelmesi sonucunu vermedikçe, genel oy, oy mücadelesi ve örgütlenme özgürlüğü gibi şeyler Weber için bir anlam taşıymıyordu.”⁷⁰

Kapitalist modern ekonominin ortaya çıkışında rasyonel hukuki düzenlemelerin önemini vurgulayan Weber’e göre “[b]ürokratik devletin gelişimi siyasal demokrasinin gelişimiyle yakından ilişkilidir, çünkü demokratların siyasal temsil ve yasalar önünde eşitlik talepleri ayrıcalıkları önleyecek kompleks idari ve hukukî önlemleri almayı gerektirir.”⁷¹ Yerleşik siyasal ve ekonomik örgütlenmeyi dönüştürecek bu tekilliği aşan soyut düzenleme talebi, aynı zamanda temel bir gerilim kaynağıdır. Bu durum bir yandan bürokratik yapı oluşturulmadan demokratik sistemin inşa edilememesine öte yandan da ikisi arasında bulunan temel bir karşıtlığa (yani formel ve temel rasyonalite farkına) dayanır. Modern demokrasinin temel umdelerinden olan eşitlik, ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasını sağlayacak soyut düzenlemelere (hukuki prosedürlere) ihtiyaç duyar ki bu durumda başka tekelcilik biçimlerinin ortaya çıkma ihtimali söz konusu olur. Yeni durum, gücün ve yönetimin önemli meselelerinden biri olan idari gücü elinde bulunduran memurların konumunu da dönüştürür: “Bürokratik organizasyon, bütün halk tabakalarının konumlara eğitsel niteliklerine göre, kişisel olmayan bir temelde seçilmesini gerektiren demokrasi sayesinde gelişir.”⁷² Güç ve kontrol açısından bakıldığında bürokratik devletin üst düzeyde gelişmesi demokratik hakların da gelişeceği anlamına gelmez (Mısır ve Roma bunun örnekleridir); fakat aksine “demokratik hakların

⁶⁷ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.39.

⁶⁸ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.42.

⁶⁹ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.61.

⁷⁰ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.61.

⁷¹ Giddens, *Kapitalizm*, s.283.

⁷² Agy.

genişlemesi bürokrasinin genişlemesini” gerektirir.⁷³ Bürokrasi, sistemde yerleşik hale geldiğinde “özel bir kafese” dönüşür ve toplumsal yapı ve düzen tamamen yıkılmadıkça varlığını devam ettirir. Önceki formundan çok daha yüksek düzeyde bir “rasyonel uzmanlaşma düzeyinin karakterize ettiği modern bürokrasi kendi gücünü zayıflatma girişimlerine çok daha dirençlidir.”⁷⁴ Onun yeni toplumu üzerinden okuduğu “Modern kapitalizmde bürokrasinin yayılması hukuk, siyaset ve sanayinin rasyonelleşmesinin nedeni ve sonucudur.”⁷⁵

Weber, demokrasiyi değerler üzerinden değil ülkenin refahı gibi amaçlara ulaştırarak araçsallık üzerinden okuduğu için Habermas gibi düşünürler tarafından mekanik olması ve iflah olmaz araçsallığı dolayısıyla yetersiz görülmüş ve eleştirilmiştir. Demokrasiye yönelik araçsallık anlayışı, aynı zamanda cehalet ve doğru karar verme başarısızlığı gibi bir başka boyuta da işaret etmektedir; bu nedenle Weber, elitlerin bilgili sorumluluklarını liderlik konumunda görmeyi tercih eder. Weber’in çağdaş dünyanın algıladığı şekilde halkın iradesinin egemen olduğu bir yönetim modelinden ziyade seçkinlerin liderliğindeki kararlara dayanan bir demokrasi Habermas tarafından çağdaş gerçeklikleri aşmada başarısız kaldığı gerekçesiyle eleştirilmiş ve “halkın kendi kaderini tayini yerine elitlerin çoğulculuğunu” yerleştirmesine karşı çıkmıştır.⁷⁶ Bu yaklaşımı, onun modern bürokrasiye dayanan rasyonel siyasetin şekillendirdiği modern siyasal yaşam ile demokratik kendi kaderini tayin idealini birlikte görememesinden kaynaklanır. Çünkü o, ikisinin bir araya gelemeyeceğini savunacak düzeyde pesimisttir. Sıkça refere edilen mektubunda Robert Michels’e bu tür bir durumun ütopyacı olduğunu belirtir.⁷⁷

Güçlü bir parlamentoyu liderliği (tarihsel misyonu) yüklediği Almanya için ne kadar elzem tanımlamış ise siyasal kararların bireyler tarafından verilmesi dolayısıyla Sezarist liderlik ilkesini de o düzeyde betimlemiş olduğu için bir diğer çelişkisi burada ortaya çıkmaktadır. Parlamento bertaraf edecek bu tür bir liderlik yorumu, karizma kavramına referansla ortaya çıkar; o bu tür bir modelde işlev dağıtımı ile uyum arar. Parlamento istikrar ve güç kullanımının denetimi gibi işlevleriyle değer taşırken liderlik de bu zeminde yükselir. Sezarist bir diktatörün yıkılabilmesi

⁷³ Giddens, *Kapitalizm*, s.284.

⁷⁴ Giddens, *Kapitalizm*, s.286.

⁷⁵ Giddens, *Kapitalizm*, s.286.

⁷⁶ Reihan Salam, “Habermas vs Weber on Democracy,” *Critical Review*, Cilt 15, Sayı 1-2, 2003, s.83. Jürgen Habermas, *Legitimation Crisis*, çev. Thomas McCarty, 2. Baskı, Polity Press, Cambridge 1992, ss.97-101.

⁷⁷ Steven Klein, “Between Charisma and Domination: On Max Weber’s Critique of Democracy,” *The Journal of Politics*, Cilt 79, Sayı 1, 2016, s.179.

için bu tür bir kontrol mekanizması elzemdir. Esasen onun halkın seçtiği bir lider (plebisiter) ile parlamento arasında kurduğu bu denge, onun savaş sonrası yazılarında vurgusu artan bir seçim yani lider ve makine (bürokratik parlamento) arasında kurduğu zıtlık üzerinde yükselir.⁷⁸ Weber’de temel tema şudur: “Parlamento nasıl iktidarı üstlenebilecek hale getirilir”; böylece “diğer her şey bir yan meseledir.”⁷⁹

Weber’in ideal tip modelleme eğilimi, egemenlik meselesinde onu üç tür ayrımına götürür. Bu ayrımında tahakkümü insan ve toplum için doğal ve insanı güç istenci içinde bir varlık olarak gördüğü için güç ve insan doğasına dair kabullerde Nietzsche’nin etkisi gözlemlenmektedir. Güç ve egemenliğin bütün insan ilişkilerinin kalbinde bulunduğu kabulüne dayanan söz konusu ayrım her ne kadar sadece modelin nasıl işlediğine odaklanıp direniş gibi karşıt unsurların analizini ihmal etse de literatürde yaygın bir kullanıma sahiptir. Weber’in tahakkümün ebedi varlığına dair bu kabulü, onu yönetici sınıfın olması gereğini tanımlamasına da götürür ki ona göre insanın insana tahakküm etmediği bir demokrasi modeli ütöpiktir.⁸⁰ Esasen Weber’in tahakküm anlatısı, şeyleşme kavramı etrafında şekillenen bir kapitalizm yorumu olarak da ele alınmıştır.⁸¹ Özellikle formel rasyonalite ve hürriyet kaybı arasındaki ilişki üzerinden kurulan bağda onun eleştirel duruşu birçok ekolden düşünürü (Frankfurt Okulu gibi) etkilemesine neden olmuştur.⁸²

Weber ekonomik kaynaklara ve siyasal ofise dayanan iktidar/güç ayrımı yapar ve ikincisine odaklanır. Onun iktidar konusundaki yorumları tahakküm ve itaat odaklı yorumlarla dönemin Almanya’sındaki elit burjuvaya odaklanan seçkin demokrasi yorumuna kaynaklık eder. Bir diğer ifadeyle o, yönetici odaklı yaklaşımıyla (ruler-centric approach) kitleye itaat üzerinden yaklaşır ve direniş formlarına da çok itibar etmez. “Weber’in gerçek aktörleri elitler, karizmatik kahramanlar ve egemenliklerini tahkim eden büyük devletlerin liderleridir.”⁸³ Weber’in “karizmatik yenilik ve bürokratik rasyonelleşme” arasındaki sürekli bir mücadele içeren bir tarih anlayışına sahip olduğunu belirten Runciman’ın vurgusu, esasen seçkin

⁷⁸ Speirs, ss. xx-xxi; “Demokrasi zorunlu olarak kendi temel siyasal kişiliklerinin içlerindeki ‘Sezarist’ eğilimleri harekete geçirir.” Giddens, *Kapitalizm*, s.284; Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/774-5, 816.

⁷⁹ Speirs, s. xviii; bk. Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/769-77.

⁸⁰ Kieran Allen, *Max Weber: A Critical Introduction*, Pluto Press, Londra 2004, ss.97-98.

⁸¹ Frédéric Vanderberghe, *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*, çev. Vefa Saygın Öğütte, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.

⁸² Vanderberghe, s.156.

⁸³ Allen, s.102.

demokraside kitlenin konumunu ve liderliğin niteliklerini konu özelinde öne çıkardığı gibi ülkesinde karizmatik liderlere yönelik özleminin “onun yazılarının karanlık tarafı, öncelikle karizmatik hareketlerin doğar doğmaz yok olmaya mahkum romantik ruhlar olarak tasvir edilmesinden” kaynaklandığını da dile getirir.⁸⁴ Demokratik siyasetin amacı ne olmalıdır sorgusu Weber’de demokratik irade oluşumu şeklinde bir sonuç vermez; o daha çok, kitleyi demagoji üzerinden etkileyen aktif politikacılardan çıkacak sorumlu liderliğe odaklanır: “Bürokratik seçkinlerin aksine, halk kitlesi her zaman duygusal ve irrasyonel etkilere açıktır ve bu nedenle sağlam politika yapmanın düşmanıdır. Weber’in siyasi hedefi ‘popüler egemenlik’ değil, sorumlu liderliktir.”⁸⁵ Temsili demokraside talep yönünden ziyade arz yönüne dikkati çektiği belirtilen yorumlarından birinde “Weber, bir siyasi sistemin dikkat etmesi gereken en genel siyasi sorunun sorumlu siyasi liderliğin yetiştirilmesi ve seçilmesi olduğunu savunuyor.”⁸⁶

1918’de Münih Üniversitesi’nde yaptığı *Meslek Olarak Siyaset* başlıklı konuşmasında Weber, çağdaş dünyanın siyasal alanı ve devlet modeline dair yaptığı analizlerinde odakta fiziksel güç/zor kullanımını sunmaktadır.⁸⁷ O’na göre siyaset, bir güç mücadelesi alanıdır ve bu alanda çıkar odaklı bilinçli sosyal eylemlerin etkinliği söz konusudur. Bu mücadele devlet içindeki gruplar arasında olabildiği gibi devletler arasında da olur. “İnsanların insanlar üzerindeki egemenlik ilişkisi” olarak devlet, tarihsel dönemlerde farklı formüllerle inşa olsa da iktidar mücadelesi süreğendir. Burada kullanılan şiddet ise birçok yöntemle meşrulaştırılmıştır. Bir diğer ifadeyle Weber, tahakküm sosyolojisinde tartıştığı merkezi temalardan biri olarak bu meşrulaştırmayı ortaya koyar.⁸⁸ O, konuşmasında “egemenliği örgütleyen zorlayıcı bir kurum olarak” çağdaş devleti, siyasal erk mücadelesini, bürokratik örgütlenmenin gücünü, kamuoyunu, parlamentoyu, profesyonel siyasetçileri, sıradan bireylerin siyasetle ilişkisini, partileri vb. tartışır. Özellikle “siyaset için” ve “siyaset aracılığıyla” geçinen profesyonellere olan vurgusu, meslek olarak siyaset düzleminde önem taşır.⁸⁹ Siyasal alanın aktörleri arasındaki ilişki ve güç mücadelesinin tarihsel seyri, örneğin prens ve etrafındaki bürokratik zümreler, onun demokrasiye yönelen analizindeki güç mücadelesini anlamada temel referansı olur. Onun

⁸⁴ Allen, s.108.

⁸⁵ Salam, s.69; bk. Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/782.

⁸⁶ David Ciepley, “Democracy Despite Voter Ignorance: A Weberian Reply to Somin and Friedman,” *Critical Review*, Cilt 13, Sayı 1-2, 1999, s.208.

⁸⁷ Max Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, Bursa 2017, s.6.

⁸⁸ Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, ss.7-9; Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/745.

⁸⁹ Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, s.17.

çağdaş dünyada memur, bürokrasi, profesyonel siyasetçi gibi mekanizmanın işleyişinin temel aktörlerine olan vurgusu, aynı zamanda düzene dair bir yorumdur. Ona göre “[a]nyasal devletten beri, tam olarak da demokrasiden beri ‘demagog’ Batının tipik siyasal önderi olmuştur.” Dolayısıyla kitlelere yönelen söylemin önemini onda görmekteyiz; başka bir metninde söylem karizmasını da tartıştığı gözlemlenir.⁹⁰ Onun demokrasi modelleri arasında kurduğu desene göre “makineli önder demokrasisi ile öndersiz demokrasi arasında, açıkçası çağrısı olmayan, bir önderi önder yapan iç karizmatik nitelikleri eksik profesyonel politikacılar yönetimi arasında bir seçim vardır yalnızca.”⁹¹

Siyasal alanın salt iktidar (güç, erk) mücadelesi olarak görülmesi gerektiğini düşünen Weber, aktörlerin davranışlarının referansları bağlamında etik (örneğin anlayış etiği ve sorumluluk etiği arasında bir tartışma yapar) ve dünya görüşleri arasında seçim gibi meselelere de değinir.⁹² Etik konusunda siyasal davranışın anlaşılabilmesi için İncil’den Dağdaki Vaaz gibi pasajlara referansla tartışma yürüten Weber’e göre “siyaset bakımından kesin belirleyici araç şiddettir.”⁹³ Esasen ona göre “[b]ütün siyasal yapılar şiddet kullanır, ama bunu diğer siyasal örgütlere karşı ya da kullanma tehdidinde bulunma biçim ve dereceleri bakımından ayrılırlar.”⁹⁴ Güce olan bu vurgu, aynı zamanda bir “güç dinamiği” analizi şeklinde varlık bulur; onun temel amacı olan büyük devletlere Almanya’yı dahil etmek için güncel sorunlarının çözümüne yönelik siyasal arayış, burada tarihsel analizle birlikte varlık bulur. Güç, saygınlık, gibi kavramlar eşliğinde siyasal topluluklar arasındaki iktidar mücadelesini ele alır; bunlardan doğan bir sorumluluk anlayışı, millet kavramının analizinde görev tanımlamalarına yönelir.⁹⁵ Modern dönemde toplumsal yapıyı sınıf, statü ve parti üzerinden okuyan Weber, “güç ve iktidar” kazanmaya yönelik mücadeleyi partilerin eylemlerinin temel hedefi ve işlevi olarak tanımlar.⁹⁶

⁹⁰ Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, s.36.

⁹¹ Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, ss.65-6.

⁹² Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, s.77. Birçok yeni teknoloji ile birlikte değişen sorun yelpazesine (gen teknolojisi gibi) atıfla yapılan tartışmada, günümüzde bu etik ayırım ve tartışmanın güncelliğini koruduğuna dair yorum için bk. Nihat Yılmaz ve Kadir Caner Doğan, “Max Weber’de Etik-Siyaset İlişkisi,” *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 6, 2013, ss.881-893. Weber’in güç analizinin pazar, devlet ve sembolik düzen arasındaki etkileşimde bürokrasi ve liderlik şeklindeki etik ikilemi ele aldığı düşünülmektedir. Turner, *Klasik Sosyoloji*, s.54, 110. Sorumluluk etiği, onun meslek üzerine tartışmasında Alman kültür krizi için önerdiği çözümdür. s.111.

⁹³ Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, s.79.

⁹⁴ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.183.

⁹⁵ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, ss.196-7.

⁹⁶ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.217.

Birçok analiz günümüzde bürokrasi, teknoloji ve örgütlenme arasındaki ilişkiyi sıradan bir veri olarak sunmaktadır. Bir diğer ifadeyle günümüzde “etkililik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve kontrol” gibi özelliklerle tanımlanan işleyiş bir asır öncesinde oluşum aşamasındaydı. “Weber, kapitalist sanayi toplumunun temel bir bileşeni olarak kabul ettiği modern bürokratik örgütleri analiz eden ilk bilim insanıydı.”⁹⁷ Kapitalizmin rasyonalite ve bilim üzerinden inşa edilen ve teknoloji ve bürokrasi ile işleyen yapısı, onun modern toplumun doğasına etkisini de biçimlendirir, öyle ki Mommsen gibi yazarlar modern çağı “bürokrasi çağı” olarak tanımlarlar. Bu yapının ilk adımı Protestan etiği üzerinden yükselen kapitalist ruh ile olsa da -ki Weber için bu tek bir koşul değil seçici yakınlaşmayı ifade eder ve Marksist ekonomik indirgemeciliği aşmayı amaçlar- sonrasında “makine üretimi ve bürokratik organizasyon kendi iç dinamiklerini geliştirir” ve demir kafes metaforunun ifade ettiği verimlilik ve gelecek odaklı bir ekonomik mantığın hüküm sürdüğü rasyonel örgütlenme varlık bulur. Söz konusu metafor insanı bir makine dışlisi olarak tanımlatan kısıtlara işaret ettiği gibi “bireysellik, üretkenlik ve özgürlük yitimi”ni de içerir ki bu da “kişisel, irrasyonel ve duygusal öğelerin” elimine edilmesine yönelik hedefi betimler.⁹⁸ Bu dünyada büyü ve karizmanın yitirilmesini de neden olan gelişmeler aynı zamanda “hayatın rutinleşmesinden muzdaripli[ğın]” “modern dünyanın kaderi” olduğunu gösterir.⁹⁹ Bu kaderden kaçışın olmaması, en makul yanıtın “metanetli bir kararlılık” olmasını netice verir.¹⁰⁰

Weber’in modern toplumu ve ulus devleti niteleyen formülasyonlarında öne çıkan betimleme olarak demir kafes metaforu, esasen sanayileşmeye dayanan modern örgütlü ekonomik yapının kapalı ve güçlü yapısının “bireysellik ve özgürlük için bir tehdit oluşturduğunu ve bu nedenle demokrasi için olumsuz etkileri olduğunu” ifade etmektedir.¹⁰¹ Giddens’in ifadesiyle, “modern hayatın rasyonelleşmesi, özellikle bürokrasideki örgütsel biçimiyle, insanları giderek bir ‘kafese’ sokar. Weber’in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu’ndaki nihai tespitlerinin asıl anlamı budur.”¹⁰² Sonradan Michel Foucault’nun yorumlarıyla

⁹⁷ Kivisto, s.64.

⁹⁸ Kivisto, s.64.

⁹⁹ Turner, *Klasik Sosyoloji*, s.78.

¹⁰⁰ Turner, *Klasik Sosyoloji*, s.113.

¹⁰¹ Kivisto, s.61.

¹⁰² Giddens, *Kapitalizm*, s.288. “Weber, toplumsal rasyonelleşme süreçlerinin kaçınılmaz olarak özgürlük yitimiyle (*Freiheitsverlust*) sonuçlanacağını, buna karşılık Batı kültürel akılcılığının geri döndürülemez bir anlam yitimine (*Sinnverlust*) yol açacağını teşhis etmekle, Batı’daki modernliğin önemi üzerine son derece ikircikli bir yorum getirdi.” Şeyla Benhabib, “Modernlik ve Eleştirel

literatürde belirgin bir yerleşiklik kazanan modern dünyanın disiplinler karakterini Weber manastır hayatı ve askeri disiplin başta olmak üzere birçok kurumda tespit etmiş ve yorumlamıştı. Bir diğer ifadeyle çilecilik, rasyonelleşme, bedene hakimiyet gibi kavramlarla ele alınan düzenli bir yaşam alanı inşası iki düşünür arasında analiz yakınlaşması oluşturur; Weber’de bürokrasi ile düzenlilik arasındaki ilişki ile demokrasinin karakteristiği temel bir gerilim hattı kaynağıdır.¹⁰³

Modern dünyanın oluşumunun politik düzlemde okunması hangi temel kavramlar aracılığıyla yapılabilir? diye sorulduğunda siyaset sosyolojisinde cevap iki unsur içerecektir: Bürokrasi ve demokrasi. Weber’in okumasının ilkinin net ikincisinin müphem (muğlak) anlatım içerdiğine dair yorumlar aynı zamanda onun demokrasi konusunda konumlandırılmasındaki çeşitliliğe de işaret eder. Kimi yazar onun değer-görececiliğini kınarken kimi de onu pre-faşist elit teorisyenlerine yakın konumlandıran bir elitist veya oligarşi yanlısı olarak konumlandırır; hatta karizma kavramından yola çıkan bir yaklaşım onu gizli faşizm savunusu ile betimler. Nihayetinde o, parlamenter demokrasinin savunucusuydu.¹⁰⁴ Weber için modern dünya rasyonalite ve bürokrasi ile tanımlanan karakteristik üzerinden şekillenirken siyaset için en büyük gerilim kaynaklarından biri bürokrasi ve demokrasi arasında ortaya çıkar.¹⁰⁵ Onun yorumu, bir yandan “modern dünyanın rutinleşmesi” yani tahakküm ve kitlenin rutin toplumsal hayatı çerçevesinde bir tespit ortaya koyarken aynı zamanda dinamik bir güç arayışını da karizmatik lidere dair betimlemelerle ortaya koyar.¹⁰⁶ “Bürokrasinin hiyerarşi, uzmanlaşma, gizlilik ve gayrişahsilik gibi dayanakları eşitlik, katılım ve sorumluluğuyla beraber bireysellik gibi demokratik değerler ile taban tabana bir zıtlık oluşturur. Ayrıca siyasal anlamda bürokrasi, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetiminin tam aksine, yetkililerin yönetimi demektir.”¹⁰⁷

Modern dünyanın rasyonel örgütlenmesinin ayırıcı niteliklerinin etkisinde şekillenen bürokrasinin kamu yönetiminde “memurlardan oluşan

Kuramın Çıkmazları,” ed. H.E. Bağçe, *Frankfurt Okulu* içinde (84-111), çev. Salih Akkanat, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, ss.84-5. Öte yandan Weber’in toplumsal ve kültürel rasyonelleşmeyi birbirinden ayırdığını da belirtmek gerekir. s.89.

¹⁰³ Bryan S. Turner, *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2011, ss.29-30.

¹⁰⁴ Stefan Breuer, “The Concept of Democracy in Weber’s Political Sociology,” ed. Ralph Schroeder, *Max Weber, Democracy and Modernization* içinde (1-13), Palgrave Macmillan Press, Londra 1998, s.1.

¹⁰⁵ Giddens, *Politics and Sociology*, s.18.

¹⁰⁶ Schroeder, s.175.

¹⁰⁷ Bayram ve Çınar, s.16.

seçkinlerin hakimiyet biçimi” şeklinde bir iktidar olgusu ve formu olarak tanımlanmasında¹⁰⁸ da gözlemlendiği gibi sıradan yurttaşın özgürlüğünün demir kafes üzerinden tartışılmasının geniş bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Onun iktidar formunun kalıcılık ve rutine dayanan doğası aynı zamanda üretken özgür bireylerin eylemlerine (dolayısıyla toplumsal dinamizme) de engel olarak yorumlanmaktadır.¹⁰⁹ Böylece yönetsel bir mekanizma (bürokrasi) ve siyasal bir mekanizma (demokrasi) arasında tespit edilen gerilim, esasen kamusal alanda yurttaşın işlerinin yürütülüşünde ortaya çıkan iktidar olgusu ve karşıt iki forma işaret etmektedir. “Katı hiyerarşilerin yer aldığı bu yapıda ana sorun, demokratik yollarla seçilmiş halk temsilcilerinin bu yapıları nasıl denetleyeceğidir. Dahası, bir iktidar biçimi olarak demokrasinin bürokrasi ile uyuşmamasıdır.”¹¹⁰

Kuramsal olarak demokrasi, çeşitlilik ve çoğulluk üzerinden inşa edilen bir yönetim sistemidir; bu çeşitliliğin en temel dinamiklerinden biri din kurumudur. Belirli ilkelere ve perspektife dayanan bir yönetim biçimi olarak demokrasi özünde güçlerin dağıtımını ifade eden bir formülasyondur. Eşit ve özgür bireylerin yurttaş olarak hak ve sorumluluklar çerçevesinde kendi farklılıklarıyla çoğul bir ortamda varlık bulmasını mümkün kılan adil bir yapılanma arzusunu ifade eden demokrasi, modern dünyanın akıl ve bürokrasiye dayanan siyasal deseninde merkezi bir temadır. Bu tür bir yapının inşası için hukukun üstünlüğü başattır. İnsanın insan tarafından yönetiminin temeli iktidar ve güç iken kurumsallaşmasının modern versiyonu bürokrasidir. Bu bağlamda Weber’in analizinde bürokrasi merkezi tema ve sistematiktir; demokrasinin değerlerine dayanan bir yapılanma içinde bürokratik devlet mekanizması farklılıkların yönetiminde hiyerarşik bir konumlandırma inşa eder.¹¹¹ Demokrasinin devlet mekanizmasının gelişimi nasıl rasyonalite odaklı ise toplumsal zemini de çatışmasızlık üzerine bina edilir. Dönemin şiddet ve çatışma pratiklerine bir çözüm ve tahakküm modellerine (“otokratik, mutlakiyetçi ve totaliter” yönetimlere) bir alternatif olarak gelişen demokrasi, parlamenter sistem içinde gelişen çoğulcu bir niteliğe sahiptir.¹¹² “Demokrasinin amacı yurttaşlığın soyut evrenselliğidir ancak dini, etnik belirgin kökleşmelerin varlığı tüm canlılığı ile sürüyor.”¹¹³ Demokrasi içinde yerleşik olan iki temel faktör yani

¹⁰⁸ Ahmet Kemal Bayram ve Kerim Çınar, “İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2007, s.14.

¹⁰⁹ Bayram ve Çınar, s.15.

¹¹⁰ Bayram ve Çınar, s.16.

¹¹¹ Fatih Becer, “Max Weber Sosyolojisinden Demokrasi Çıkarımları,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 64, 2019, s.426.

¹¹² Becer, s.427.

¹¹³ Schnapper, s.209.

tahakküm ve eşitlik ilkesi çatışma halinde görülmektedir; bu, egemenlik ve etik arasındaki gerilimdir.¹¹⁴ “Weber’ in *Modern Demokrasi Teorisinde* amaç; tahakkümün en asgari seviyeye çekilerek seçmenlerin görece eşitliği üzerine koşullu, yönetimin de bağımsızlığı üzerine kurgulu bir demokratik yönetim anlayışıdır. Burada kapitalizm anlayışıyla bağıntılı bir modernleşmenin yansması göze çarpar.”¹¹⁵

Weber’in demokrasi analizinde Rusya’ya yönelen ilgisinin (1906’da Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik adlı dergide) liberal ve demokratik hareketin taşıyıcısı olarak gördüğü örgütlenmeler (Soyuz Osvobohzdeniya gibi) üzerinden yaptığı tartışmada gözlemlendiği gibi, onun iktidar olgusunu eski ve yeni formların mücadelesi ve dönüşümü üzerinden okuduğu anlaşılmaktadır. Modern dünyanın inşasında siyasal iktidar merkezli yaptığı tartışma burada da gözlemlenebilmektedir.¹¹⁶ Bu metninde intelijansiya, burjuva türleri, parti gibi güç ve popülasyon formlarını ele alan Weber, anayasal demokratik partinin kurulmasında etkin olan Zemstvo gibi grupların aktörlerinin eylemleriyle şekillenen bir değişimi anlatır.¹¹⁷ Anayasal Demokratlar Partisinin genel, eşit, doğrudan ve gizli oy hakkına dair savunusu (ki mülkiyet temelli gibi başka öneriler de var)¹¹⁸ ve köylülerin temsili ve oy hakkı gibi konulara yönelmesi, sosyal demokratlar gibi aktif siyasal grupların demokrasiye yönelen çabalarını analiz ettiğini göstermektedir.¹¹⁹ Liberalizm ve sosyalizm tartışması yaptığı gibi yerleşik usullerin modern bürokrasi ve modern parlamentarizmle karşılaştırmasını da yapar.¹²⁰

3. Buhran Dönemleri ve Karizmatik Lider

Weber, modern çağı kapitalizm, bürokrasi ve rasyonelleşme¹²¹ kavramlarının ışığında ele alırken birçok metninde (özellikle dinlerin

¹¹⁴ Becer, s.429.

¹¹⁵ Fatih Becer, *Weber, Habermas ve Rawls Bağlamında Devlet ve Demokrasi Tartışmaları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Ü. SBE Sosyoloji ABD, Kırıkkale 2018, s.199.

¹¹⁶ Weber, *Political Writings*, ss.30-33.

¹¹⁷ Weber, *Political Writings*, s.35.

¹¹⁸ Weber, *Political Writings*, s.38.

¹¹⁹ Weber, *Political Writings*, s.47.

¹²⁰ Weber, *Political Writings*, s.56.

¹²¹ Özellikle rasyonelleşme kavramı onun eserlerinin bütünleştirici temasıdır. Rogers Brubaker, *Rasyonelitenin Sınırları: Max Weber’in Sosyal ve Ahlaki Düşüncesi Üzerine Bir Deneme*, çev. B. Taniyan ve G. Çeğin, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, s.13. Ayrıca “Weber’e göre kapitalizmin özü rasyonelitesidir.” s.26. Esasen onun modernite tanımı (Habermas da benzer düşünür) gerçekleşmiş bir rasyonelite üzerinden şekillenir. Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss.76-7.

sosyolojisinde) öne çıkan dünya imgesi ve ona dayanan gündelik yaşam pratiklerinin düzenlenişinin çağdaş formunu anlamayı odağa alır. Onun modern dünyada bireye ve (özgürlük, eşitlik ilkelerinin işleyişine dayalı olarak) demokrasiye dair kuşatıcı anlayış arayışı, klasik liberalizme olan bağının da etkisiyle bir yandan demir kafes tanımının getirdiği katı rutinlere öte yandan buhran dönemlerinden bu rutinlerin dışına çıkışta mevcut profesyonellerin işlevsizliğine yönelen bir analiz ortaya koymuştur. Onun analizi, Rudolf Sohm'a (kilise tarihi araştırmalarında kullandığı) karizma kavramını borçludur; kavramı, takipçileri tarafından olağanüstü niteliklerle betimlenmiş bir liderin iradesine (iç koşullara) dayanan rutini kırma gücünü demir kafesin bunalımcı ikliminde ortaya çıkan bunalımların aşılmasında gerekli bir figür tanımını inşa eder:

Rasyonel kurallara sahip kalıcı bir sistem olan bürokrasi, yinelenen ve hesaplanabilir gereksinimleri tekdüze bir işleyişle karşılayabilecek biçimde düzenlenmiştir. Günlük rutinin dışına taşan her türlü talebin karşılanması kural olarak, tümüyle türdeşlikten uzak, başka bir deyişle *karizmatik* temele dayanır... Bu demektir ki, ... bunalım dönemlerinin 'doğal' önderleri ne resmi görevliler ne de bugünkü anlamıyla 'meslek' sahipleri, yani uzmanlaşmış bilgi kazanmış ve para için çalışan kişiler olmuştur. Bunalım dönemlerinin doğal önderleri, bedence ve ruhça özel yeteneklere sahiptirler, onlardaki bu yeteneklerin herkese nasip olmayan doğüstü yetenekler olduğuna inanılmıştır. Buradaki 'karizma' kavramını tümüyle 'değer yargılarından arınmış' bir anlamda kullanıyoruz.¹²²

Modern bürokrasi (ve pre-modern dönemin patriyarkal yapısı gibi önceki bürokrasi modelleri) kalıcılık sıfatı üzerinden yani rutin gündelik pratiklerin sınırları belli davranış modellerindeki istikrarlı yapı üzerinden okunmakta ve bu kurumsal kalıcılığa dayalı yapıda buhran dönemlerinin ihtiyaç duyduğu rutin dışına çıkacak, hatta keyfi kararlar verebilecek bir önder ihtiyacı söz konusu olduğunda onun tam tersi niteliklerle yüklü 'saf' karizma sahibi liderlerin davranış modeline gereksinim duyulur. Çünkü saf karizma doğası gereği "kurumsal kalıcılığın tam tersidir." Onlara yüklenen misyon, "beylik yükümlülükleri dışında kalmaları"nın gerektirir.¹²³ Weber'in kurduğu bu karşıtlık, özellikle ekonomik çıkarlar konusunda karizmatik egemenliğin ilgisizliğini vurgular, her yönü kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Weber, olağan ihtiyaçların bürokrasi gibi mekanizmalarla karşılandığını vurguladıktan sonra olağanüstü ihtiyaçların karizmatik bir temelde karşılandığını ve tarihin buna uzun bir şahitlik listesi yüklediğini

¹²² Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.246. Karizma kavramı, Türkçeye büyüleyim (karizmatik de büyüleyimsel) olarak da çevrilmiştir. Bk. Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, İmge Yayınları, Ankara 1995, s.352.

¹²³ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.249.

kaydeder. Günümüzde yaşandığı gibi bunalım dönemlerinden bir doğal lider betimlemesinin ve aktörünün ortaya çıktığını belirtir; onlar “doğüstü sayılan bedensel ve zihinsel özel yeteneklerin sahipleri” olarak sıradan ve donanımlı uzmanlar gibi konumda bulunanların ötesinde bir konum ve işlev yüküldürler.¹²⁴

İstisnai güç ve niteliklerin taşıyıcısı olarak görülen lidere¹²⁵ atfedilen karizma, “hiçbir sabit kurum tanımaz. Karizma kendi sınırlarını belirler ve kendi sınırlarını koyar. Karizma sahibi kaderindeki görevi üstlenir ve misyonu gereği başkalarının kendine itaat etmesini ve onu takip etmesini talep eder.”¹²⁶ Bu itaat ve misyon onaylanması, “kanıt ve başarı” odaklıdır; bunlar karizmatik lideri terk ettiğinde ve “liderliği takipçilerine fayda sağlama[dığında]” otoritesinin kaybolmaya başladığı söylenebilir. Öte yandan karizma yalnızca lidere değil, tilmizlerine, takipçilerine yani bir bütün olarak örgütlü bir gruba atfedilebilir; bu durumda “karizmatik otoriteye tabi örgütlü bir grup karizmatik cemaat (*Gemeinde*) olarak adlandırılacaktır. Bu, cemaat ilişkisinin duygusal formuna (*Vergemeinschaftung*) dayanır.”¹²⁷ Bürokrasinin yüklendiği birçok niteliğin tam zıddında (memurluk, maaş, sabit kurallar, hiyerarşi, vb.) bulunan lider, “yazılır ama ben sana şöyle diyorum” ifadesinin yetkinliğini ve rutin dışına çıkarıcı gücünü taşır¹²⁸; bu nitelik, onun buhran dönemlerinin çıkış referansı olarak görülmesinin de kaynağıdır. Yani o, yeni yükümlülükler tanımlar ve talepler inşa eder; kitlenin mevcut taleplerinin mütercimi değildir. Onun bu gücünün referansı değişebilse de (vahiy, ilham, kehanet, kendi iradesi gibi) takipçileri tarafından sunulan “onaylama bir görevdir” ve onun misyonu düzenin dışına veya ötesine taşımaya odaklıdır; “Karizmatik otorite, ‘sıra-dışı’ olduğu için, rasyonel ve özellikle bürokratik otoriteye ve her biri gündelik egemenlik biçimleri olan patriarkal, patrimonyal ya da zümre tipi çeşitleri içerisinde geleneksel otoriteye kesin biçimde karşıdır; öte yandan karizmatik tip bunun doğrudan antitezidir.”¹²⁹ Mevcudun sürdürülmesi veya istikrar gücü, geçmişe referanslı olduğu için “Karizmatik otorite, iddialarının alanında, geçmişini reddeder ve bu anlamda özel olarak devrimci bir

¹²⁴ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/475.

¹²⁵ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, I/362.

¹²⁶ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/475.

¹²⁷ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, I/363.

¹²⁸ Karizmatik sıfatının taşıdığı nitelikler için bk. Weber, *Ekonomi ve Toplum*, I/362-366; Weber için karizmatik lider anlatımının başat referansı peygamber modelidir. Bk. Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012, ss.141-56.

¹²⁹ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, I/364; Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, yay. haz. M.A. Arıcıoğlu ve H.B. Akın, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2006, ss.45-59.

güçtür.”¹³⁰ Esasen o, pre-modern dönemin ana tarihsel değişim kudreti olarak “yaratıcı, yıkıcı ve devrimcidir.”¹³¹ Brubaker, günümüz dünyasında karizmatik ve entelektüel değer üretiminin biçimlendirici gücünü vurgular ve değerlerin çıkarları biçimlendiren gücünün yanı sıra değer çatışmalarının çözümünün önemini dile getirir.¹³²

Weber’e göre karizmatik iktidar biçiminde “yöneticilere, gündelik yaşama yabancı bir duygu içinde, kahramanlık, kutsallık veya örnek bir kişilik değeri atfedilir.”¹³³ Bu, aynı zamanda onun “doğal olarak istikrarsız” bir otorite olduğunu gösterir; dahası, “Karizma sahibi karizmasını kaybedebilir, İsa’nın çarmıhta yaptığı gibi ‘Tanrı tarafından unutulmuş’ hissedebilir takipçilerine ‘güçleri kendisini terk etmiş’ gelebilir. O zaman misyonu sona erer ve ümit yeni bir sahip bekler ve arar; takipçileri onu terk eder, zira saf karizma defalarca kanıtlanmış kişisel güçten gelen dışında başka bir meşruiyet tanımaz.”¹³⁴ İnsanlar üzerindeki psikolojik etkisini köklü içsel değişim olarak betimleyen Weber, karizmatik iradenin devrimci niteliğini de vurgular. Bu değişim, özellikle koşullar ve fikirler düzleminde anlaşılmalıdır; burada fikirlerin hangi alana dahil olduğunun (bilimsel, ahlaki, dini vb.) bir önemi yoktur, hepsi benzer psikolojik köklere sahiptir.¹³⁵ Weber, karizmayı devrimci bir rol üzerinden tanımlar; o, gelenek ve bürokrasinin rutin işleyişinin ötesine geçen ve içsel bir devrimci güce inançla etkin olur. Lider ve misyonunun odakta olduğu bu yorumda bağlayıcı yerleşik kuralların ötesine geçme ve özgül örgütlenme formu betimlenmektedir. Temelde o, “olağanüstü zamanlara ve kişilere ait eşsiz, geçici bir tanrı vergisi” olarak görülür.¹³⁶ Karizmatik lider, atanmış bürokratik yöneticinin aksine doğal bir liderliğe ve kişisel otoritesine dayanır.¹³⁷ Onun kişisel karizmasının sahip olduğu hakimiyet “olağanüstü olayların neden olduğu ortak heyecandan ve herhangi türden bir kahramanlığa teslimden doğar.”¹³⁸ Bu heyecanla birlikte karizma aynı zamanda “bir sadakat ve sorumluluk duygusuna dayanır.”¹³⁹ Ona göre üç egemenlik türü doğrusal bir evrim ile varlık bulmadığı için karizmatik

¹³⁰ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, I/364.

¹³¹ Brubaker, s.96; Andreas Anter, *Max Weber’s Theory of the Modern State: Origins, Structure and Significance*, çev. Keith Tribe, Palgrave Macmillan, New York 2014, s.63.

¹³² Brubaker, s.97.

¹³³ Aron, s.125.

¹³⁴ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/478.

¹³⁵ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/480.

¹³⁶ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/484.

¹³⁷ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/481.

¹³⁸ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/485.

¹³⁹ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/486.

liderlik basit bir evrimsel çizgi düşüncesiyle geçmişte bir yerde kalmamıştır.¹⁴⁰

Weber, seçim ve halk oylamasını birbirinden ayırır; ilkinin modern demokrasilerde lider seçimini anlatırken işlevselleştirir. İkincisi ise karizmatik liderin seçimine dair yorumlarına imkân verir. Temsili demokrasilerde oy verenlerin iradesinin baskınlığı ve oy vermelerinin sağlanmasına yönelik çıkar, onun karizmatik liderin yerleşik uygulamaların dışına çıkan niteliğe sahip olamamasının nedenlerindedir.¹⁴¹

Siyasi bir yönetici için oy verme bir halk oylaması karakterine ve dolayısıyla karizmatik bir niteliğe sahip olduğunda sadece bir seçimi ele alıyor olmuyoruz: adaylar arasında gerçek bir seçim yerine iktidar üzerinde hak talep eden birinin güç talepleri kabul edilmektedir. Normal ‘seçimler’ de sadece, seçmenlere sunulmadan önce elenen birkaç aday arasında bir seçim olabilir. Bu karar kişisel etki ve maddi ya da fikrîsel çıkarlara hitap etmek yoluyla seçim tahriki alanında ortaya çıkarılır. Seçim hükümleri güya, bu ‘barışçıl’ yarışma için oyunun kurallarını teşkil eder.¹⁴²

Bürokratik bir yapılanma olarak parti teşkilatının “karizmanın hadımlaştırılmasını kolayca başardığını belirten” ve normal seçim süreci olarak tanımladığı mekanizmada bürokrasinin işleyişe hâkim olan yapısını vurgulayan Weber’e göre “büyük halk coşkusu zamanlarında, karizmatik liderler Roosevelt’in 1912 kampanyasında gösterildiği gibi somut biçimde bürokratik partilerde bile ortaya çıkabilir. Eğer bir ‘kahraman’ varsa halkoyuyla tayini dayatarak ve muhtemelen tüm aday gösterme mekanizmasını değiştirerek teknisyenin parti üzerindeki kontrolünü kırmaya çalışacaktır.”¹⁴³ Weber, şahsa atıfla yapılan karizmatik liderliğe (saf karizma) olan inancın süregelen olamayacağını, koşulların, “özellikle ayrıcalıklı sınıfların sosyal ve ekonomik durumlarını meşrulaştırma, yani onları güç ilişkilerinin salt sonuçları olmaktan kazanılmış haklara dönüştürme ve dolayısıyla onları kutsallaştırma ihtiyaçları”nın karizmanın rutinizasyonuna giden yerleşik yapılanma ile güçten düşeceğini belirtmektedir. Bir diğer ifadeyle “[e]gemenlik sabit bir yapı halinde katılaştığında karizma yaratıcı bir güç olarak geri çekilir.”¹⁴⁴ Fakat genel düzlemde bakıldığında “[k]atılmış kurumsal dokular ve tekdüze yaşam biçimleri, artan gerginlik ve baskı ya da acılara dayanamayıp çökebilir ve dağılılabirler, işte böyle buhran durumları içindir ki Weber bürokrasiye karşı

¹⁴⁰ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/497.

¹⁴¹ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/492.

¹⁴² Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/493.

¹⁴³ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/496.

¹⁴⁴ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/510.

bir denge unsuru olarak ‘karizma’ kavramını ortaya atar.”¹⁴⁵ Onun modern dünyanın kaçınılmazı olarak tanımladığı rutinleşme (bürokrasi) dışında çıkış için işaret ettiği değer kaynağı olarak “karizma bütün kurumsal rutinlerin, gelenekten kaynaklanan ve rasyonel yönetime bağlı olan tüm tekdüze işleyişlerin karşısındadır.”¹⁴⁶

Esasen Schroeder’in de belirttiği gibi, “politik önderliğe duyulan ihtiyaç ve bu önderliğin bürokratik kısıtlanımdan bağımsızlığının, Weber’in politik yazılarındaki sabit bir izlek olduğuna kuşku yok.”¹⁴⁷ Onun lider anlayışı, modern devletin doğasına yönelik rasyonellik ve bürokrasi gibi makine metaforunda özetlenen güçlü mekanizmaya referansla anlaşılabilir. Onun için devletin modernleşmesi demek bürokratikleşmesi demektir.¹⁴⁸ Bu bürokrasi makinesinin olumlu ve olumsuz formda aşılması ise karizmatik liderliğe dayanır; onun uyarısı, Sezarist bir tanımlamayla demagojinin etkisini birleştirir. Bir diğer ifadeyle kitlelerin duygusallığını sömürebilecek bir liderin daha fazla güç arayışı gibi bir tehlikeyi de dile getirir.¹⁴⁹ Bu nedenle Weber bir sigorta arayışına girecek, “güçlü bir parlamento ve iyi örgütlenmiş politik çıkar gruplarının oluşumu”nu çözüm olarak önerecektir. Çünkü örgütlü ve güçlü bir yapının aksine “biçimsiz ve bundan dolayı kolayca manipüle edilebilir seçmen kitlesi”nin lider tarafından yönlendirilmesini ancak böyle güçlü bir örgütlenme formu engelleyebilir.¹⁵⁰

Weber’in siyaset sosyolojisinde vurgularından biri, rasyonalizasyonun getirdiği bürokratik mekanizmanın yani demir kafesin dışına çıkmanın güçlüğü ve bu güçlüğü aşacak bir karizmatik lider ihtiyacıdır. Bu nedenle onun amacı, Mommsen’in betimlemesiyle, “‘bir plebisiter önderlik demokrasisi’ içerisinde karizmatik önderliği desteklemektir.” Birçok yorumcunun vurguladığı gibi, onun bu tür bir lider yorumunun ülkesinin o günkü siyasal koşullarıyla ilişkisi olduğu söylenebilir. “Sözgelimi, Bismark’ın güçlü ve neredeyse otokratik yönetiminin geride bıraktığı boşluğun doldurulabilmesi için güçlü önderliğe ihtiyaç duyulduğunu sıklıkla işaret eder. Birinci Dünya Savaşı boyunca, Weber Almanya’nın amaçsızlığından, politikacıların sorumsuzluğundan ve vizyonsuzluklarından hayıflandıkça bu görüş daha büyük bir kaçınılmazlığa

¹⁴⁵ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.76.

¹⁴⁶ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.77.

¹⁴⁷ Ralph Schroeder, *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, çev. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1992, s.164.

¹⁴⁸ Schroeder, s.170.

¹⁴⁹ Liderlik ve elitizm arasındaki ilişkide karizmatik lidere dair tarihsel model tartışması için bk. Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, çev. A.K. Bayram vd., 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2013, s.219.

¹⁵⁰ Schroeder, s.172.

büründü.”¹⁵¹ Makine aynı zamanda güçlü ve eksiksiz bir itaat ve gayri şahsilik anlamına gelir ki o, “yalnızca bir güçlü önderin bu aygıt tipine bir amaç ya da hedef gösterebileceğini düşünüyordu”; bir diğer ifadeyle “bireysel karar almaya olanaklı en geniş alanın sağlanabilmesi için hem devlet yönetimi hem de modern kitle partisinin yönetimi karizmatik önderliğe tabi kılınacaktı. Böylece karizmatik önderin uzlaşmaz, geniş kapsamlı olan ve gündelik ya da maddi koşullara maruz olmayan amaçları kovalamasına fırsat tanınmış olacaktı. Bu mekanizmada kitlelerin rolü bir otoriteye olan inançlarını ve güvenlerini beyan etmek olduğu için “Weber, anayasal düzenleme tipi ne olursa olsun, modern kitle devletinde ‘demokrasi ve demagojinin elele gittiğini’ düşünüyordu.”¹⁵²

Kendi siyasal analizlerinde odağa aldığı ülkesinin itibarı, ki “ona göre bir ulusun gelecekteki nihai” amacı “kültürel itibarında artış sağlamak”tır, onun kültürel ideallere odaklanan yaklaşımı gibi iktidar formunu yorumlamasını etkileyecektir. Ona göre, “ulus kültür dünyasıyla, devletse iktidar dünyasıyla ilgilidir.”¹⁵³ Bu bağlamda karizmatik liderin ulus düzeyinde mi, devlet düzeyinde mi işlerlik kazanan bir öge olduğu sorusu doğar ki ilkinde dair yorumlar baskındır.¹⁵⁴ Bütün amacı ulusunun yükselişi olan Weber’e göre “yalnızca büyük uluslar (*Herrenvölker*) dünya-tarihinin tekerleğine dahil olmak için görev çağrısına sahiptir.”¹⁵⁵ Rutinleşmenin getirdiği mekanik yapının artışı, demokrasilerde buhran dönemlerinde lider ihtiyacının nasıl aşılacağı sorusunu Weber’e sordurtmuş, bu soru, aynı zamandan demokrasi modellerinden hangisinin etkin olacağı konusunu onun gündemine taşımıştır. “Weber, önderin programına verilecek onayı kazanmanın ya da elde tutmanın en dolaysız ve uzlaşma gerek[t]irmeyen yolu olmasından ötürü plebisiter seçim metotlarını destekliyordu.”¹⁵⁶ Esasen onun güçlü lider analizi, halkın alışageldiği veya yapamaya meyilli olduğu türün dışında tutum ve davranışları onlara kabul ettirecek değişiklikler sağlayan karizmaya vurgu taşır.¹⁵⁷

Olağanüstü nitelikler yüklenen liderin sürekli bir hükmü söz konusu değildir; koşullar veya başarısı değiştiğinde dahası ölümüyle birlikte karizması rutinleşecek, gelenek veya rasyonalizasyonla standart bir sürekliliğe yönelecektir. Dolayısıyla Weber’in Sezarist olarak tanımladığı bir formda da rasyonelliğe ve bürokratik istikrara karşıt bir gelişim söz

¹⁵¹ Schroeder, s.169; bk. Kalyvas, s.18.

¹⁵² Schroeder, s.171; Weber, *Ekonomi ve Toplum*, II/814-6.

¹⁵³ Schroeder, s.173.

¹⁵⁴ Schroeder, s.174.

¹⁵⁵ Schroeder, s.175.

¹⁵⁶ Schroeder, s.172.

¹⁵⁷ Birch, s.97.

konusudur. Burada eleştirisi dönemin yönetimi olarak Bismarck odaklıdır. Nihayetinde insanın özgürlüğüne bir tehdit olarak gördüğü rasyonalizasyonun¹⁵⁸ sonraki düşünürler için demokraside çözümü aranan bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir; Habermas'ın yaşam dünyası ve sistem ayrımı üzerinden ortaya koyduğu analiz, rasyonalizasyonun özgürlükle uyuşmasını sağlamaya yönelik bir çabadır.¹⁵⁹ Bu tür çabalardan Habermas'ın mekanik bir demokrasi anlayışına dolayısıyla araçsal bir yaklaşıma sahip olduğu için eleştirdiği Weber,¹⁶⁰ esasen anlam üreten bir bilgi seti olarak bilim anlayışına da uzaktır. Weber'e yönelik eleştirilerin odağında onun liberal yaklaşımının getirdiği piyasa mekanizması üzerinden okunan siyasal rekabetin elitler arasındaki bir döngü üzerinden inşasına da refere edilir. Dolayısıyla halkın self-determinasyonundan uzak kalan bu yaklaşımla güncel demokratik siyasal talep ve alan nasıl yorumlanabilir? sorusu söz konusudur ki Habermas, bu yaklaşımın yetersiz olduğunu belirtir.¹⁶¹ Öte yandan Weber'in demokrasiyi Batı merkezli okuma girişimi de oryantalist tutumun gölgesinde bir inşa bağlamında eleştirilmektedir. Onun düşüncelerinin "19. yüzyıl Alman kültür dünyası ile yakından alakalı" doğasına dair kabul ve "Şarkiyatçı düşüncenin kalıpları, kavramları ve kaynakları doğrultusunda *Dünya Dinlerinin İktisadi Etiği*'ni incelemeye" girişmesi çerçevesinde yapılan yorumlar, düşüncelerinin merkezine referans olarak okunabilir.¹⁶²

Kitleye karşı birey, 'rutin'e karşı 'yaratıcı' girişimci, sıradan halkın göreneklerine karşı öncü ve istisnai bireyin iç özgürlüğü, kurumsal kurallara karşı içinden geldiğince davranan birey, sıradan insanların yaşamının süfliliği ve sıkıcılığına karşı dâhinin hayal gücünün atılımları vb. yönteminin dikkatli nominalizmine karşı, Weber'in karizmatik önder anlayışı, Carlyle'in *Kahramanlar ve Kahramanlığa Tapınma* adlı kitabından sonra on dokuzuncu yüzyıl tarihyazımını büyük ölçüde etkileyen belli bir 'tarih felsefesi'nin devamı olmaktan kurtulamıyor. Böyle bir vurgu benimsenince de anıtlştırılmış bireyler tarihin egemenleri durumuna geliyor.¹⁶³

Aron, Weber'in bütün çalışmalarının odağındaki etmenin rasyonalizasyon olduğunu belirtir. Ona göre "Max Weber bizim kölelikten özgürlüğe geçebilmemiz için, siyasal veya toplumsal bir hareketin yeterli olacağına inanmaz. Sosyalist bir bürokrasi ne daha az ağır ne de daha az

¹⁵⁸ Salam, s.61; Weber, *Political Writings*, ss.80-81.

¹⁵⁹ Salam, s.63.

¹⁶⁰ Salam, s.64.

¹⁶¹ Salam, s.83.

¹⁶² Lütfü Sunar, "Klasik Sosyolojinin Şarkiyatçı Kaynakları: Marx ve Weber'in Karşılaştırmalı Bir İncelemesi," *İnsan ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, s.30, 42.

¹⁶³ Gerth ve Mills, "Giriş," s.77.

tehlikeli olacaktır. İnsanı kurtarmak gerekiyor. Siyaset içinde ‘karizmatik demagog’ Weber’e, özüne uygun insan gibi görünüyordu.”¹⁶⁴ Alman tarih ekolünün felsefi etkisinin burada karizmatik lider olarak belirlediği gözlemlenir. Bir diğer ifadeyle “Weber’in tarih görüşündeki ‘felsefi’ öge, karizmatik hareketler (önderler ve fikirler) ile rasyonel kurumsallaşma (kalıcı kurumlar ve maddi çıkarlar) arasındaki bu zıtlar dengesidir. İnsanın kendiliğindenliği ve özgürlüğü ile kahramanlık coşkusunun yan yana bulunduğu bu yaklaşımda, elitler ya da seçkinlere (‘virtüözler’) aristokratik bir önem verilir. Bu vurgu, Weber’in çağdaş demokrasiye karşı, daha önce de işaret ettiğimiz tutumuyla yakından ilgilidir.”¹⁶⁵

Sonuç

Weber için rasyonelleşme hem kapitalizmin hem de modernleşmenin temel kaynağı ve ortak biçimlendirici faktördür. Konu özelinde rasyonelleşmenin siyasal alanı biçimlendirmesi, örgütlü bir bürokrasi ve parti teşkilatlanmaları anlamına geldiği gibi çıkar gruplarının da örgütlenmesi anlamına gelir. Öte yandan kitle kavramının dönemin koşullarında örgütsüz ve manipülasyona açık niteliği de vurgulanan hususlardandır. Bu bağlamda bürokratik mekanizmanın güçlü tahakkümünün seçim sisteminde etkin olması, seçilen liderlerin ve onların seçilmek için kitleye yönelik siyasal hamlelerinin bir sonucu olarak mekanizmanın dışına çıkılamayacağını tespit eden Weber, plebisiter demokrasi modelinin lidere hem sisteme yön ve amaç verme hem de mevcut mekanizmaların (makinelere) dışına çıkacak rutini aşma gücü verdiği için onaylar. Bu yaklaşımı gereği o, seçim ve halkoylaması arasında bir ayırım yapar ve doğrudan bir onaylama ve güç kaynağı olarak halk oylamasının önemini vurgular. Weber, modern dünyanın rasyonelleşmesinin siyasal alandaki tahakkümü olan bürokrasi dolayısıyla ve artan demografinin katılım meselesinden kaynaklanan imkân sorunu nedeniyle küçük nüfuslara uygulanabilen doğrudan demokrasinin modern dönemde uygulanamayacağını düşünür ve temsili demokrasiyi bu bağlamda zorunlu seçenek olarak betimler. Döneminin yaygın kullanımıyla kitle tanımına dayanan bir modern demografi üzerinden demokrasi ve demagog arasında bağlar kurar ve karizmatik liderlerle siyaset makinesi arasında kurduğu ilişkide plebisiter önder demokrasisi önerisinde bulunur.

Ona göre buhran (kriz) dönemleri (türü ne olursa olsun) sistemde mevcut koşulların dışına çıkarak çözüm arayışını gerektirdiği için ve tahakküm modellerinin üçü evrimsel bir çizgide gelişmediği için modern

¹⁶⁴ Aron, ss.128-9.

¹⁶⁵ Gerth ve Mills, “Giriş,” s.79.

dönemde demokrasi içinde karizmatik liderler çıkabilir. Onlar, kitleleri kendilerine atfedilen olağanüstü şahsi nitelikleriyle etkileyerek olağanüstü dönemlerin sorunlarının aşılmasında etkili olabildikleri gibi manipüle edilmiş kitleleri sömürerek daha fazla güç elde etme gibi bir tehlikenin de kaynağı olabilirler. Esasen onun değişime dair irade odaklı yaklaşımı bir yandan anlamacı sosyoloji ekolünün öte yandan etkisi belirgin bir düşünür olan Nietzsche'nin vurgusunu da taşır. İrade yaklaşımını çıkar kavramıyla ötüştürerek anlatan Weber, kriz dönemlerinden çıkış arayışının inşa ettiği koşullardaki çıkar analizini ortaya koyar. Weber, pre-modern dünyanın tek devrimci, değiştirici (yaratıcı ve yıkıcı) gücü olarak tanımladığı karizmatik değer ve lider formunun gücünü vurgular. Onun eleştirilenlerinin de vurguladığı gibi, karizma, modern dönemde özellikle iki cihan harbi arasında ortaya çıkan siyasal formlardaki karizmatik desenlerin örneklediği gibi devam eden bir kudret formudur. Esasen o, karizmatik liderin takipçilerinin mevcut değerlerini vurgulayan değil yeni değer, ödev ve emirler ortaya koyan ve buna bağlı olarak (karizması sürdüğü müddetçe) itaat bekleyen bir liderdir. Kurulu düzenin dışına çıkaracak potansiyele sahip bu güç, döneminin ve takipçilerinin onayıyla, inşa edici veya yıkıcı bir güç olarak sosyal değişimin belli formlarındaki temellüğe taliptir.

Kaynakça

ALLEN, Kieran, *Max Weber: A Critical Introduction*, Pluto Press, Londra 2004.

ANTER, Andreas, *Max Weber's Theory of the Modern State: Origins, Structure and Significance*, çev. Keith Tribe, Palgrave Macmillan, New York 2014.

ARON, Raymond, *Çağdaş Alman Sosyolojisi*, çev. Önal Sayın, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017.

AYDIN, Kemal, "Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma," *Journal of Economy Culture and Society*, Sayı 57, 2018, ss.245-267.

BAYRAM, Ahmet Kemal ve ÇINAR, Kerim, "İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2007, ss.11-24.

BECER, Fatih, "Max Weber Sosyolojisinden Demokrasi Çıkarımları," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 64, 2019, ss.421-429.

_____, *Weber, Habermas ve Rawls Bağlamında Devlet ve Demokrasi Tartışmaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Ü.SBE, Kırıkkale 2018.

BENHABİB, Şeyla, "Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkmazları," ed. H.E. Bağçe, *Frankfurt Okulu içinde* (84-111), çev. Salih Akkanat, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

BIRCH, Anthony H., *The Concepts And Theories Of Modern Democracy*, 3. Baskı, Routledge, Londra ve New York 2007.

BOTTOMORE, Tom, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Erol Mutlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

BREUER, Stefan, "The Concept of Democracy in Weber's Political Sociology," ed. Ralph Schroeder, *Max Weber, Democracy and Modernization içinde* (1-13), Palgrave Macmillan Press, Londra 1998.

BRUBAKER, Rogers, *Rasyonalitenin Sınırları: Max Weber'in Sosyal ve Ahlaki Düşüncesi Üzerine Bir Deneme*, çev. B. Tanıyan ve G. Çeğin, Phoenix Yayınları, Ankara 2017.

CIEPLEY, David, "Democracy Despite Voter Ignorance: A Weberian Reply to Somin and Friedman," *Critical Review*, Cilt 13, Sayı 1-2, 1999, ss.191-227.

ÇİĞDEM, Ahmet, *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ELIAESON, Sven, “Max Weber and Plebiscitary Democracy,” ed. Ralph Schroeder, *Max Weber, Democracy and Modernization* içinde (47-60), Palgrave Macmillan, Londra 1998.

FAUGHT, Jim, “Interests, Values and Democracy: Tocqueville and Weber,” *Journal of Classical Sociology*, Cilt 7, Sayı 1, 2007, ss.55-81.

GERTH, Hans M. ve MILLS, C. Wright, “Giriş: Yazar ve Yapıtı,” Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* içinde (23-99), haz. H.M. Gerth ve C.W. Mills, çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul 2019.

GIDDENS, Anthony, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim ve Max Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi*, çev. Ümit Tatlıcan, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, The Macmillan Press, Londra 1972.

GÜRCAN, Efe Can, “Max Weber ve Antonio Gramsci'nin Karşılaştırmalı Okuması: Klasik Sosyolojinin Geleceğinin Sürekliliğini Siyasal Ön Yargıların Ötesinde Anlamlandırmak,” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 2020, ss.34-60.

HABERMAS, Jürgen, *Legitimation Crisis*, çev. Thomas McCarty, 2. Baskı, Polity Press, Cambridge 1992.

HEYWOOD, Andrew, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, çev. A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Akan, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2013.

KALYVAS, Andreas, *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

KARAHÖYÜK, Mustafa, *Parlamenter Demokrasi ve Liderlik: Max Weber ve Carl Schmitt Üzerinden Bir Tartışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu AİBÜ SBE, Bolu 2019.

KIVISTO, Peter J., *Key Ideas in Sociology*, 3. Baskı, Sage Publications, Los Angeles ve Londra 2011.

KLEIN, Steven, “Between Charisma and Domination: On Max Weber's Critique of Democracy,” *The Journal of Politics*, Cilt 79, Sayı 1, 2016, ss.179-192.

LÖWY, Michael, *Demir Kafes: Max Weber ve Weberci Marksizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.

MACINTYRE, Alasdair, *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 3. Baskı, University of Notre Dame Press, Notre Dame 2007.

MACRAE, Donald G., *Weber*, çev. Nur Vergin, Afa Yayınları, İstanbul, 1985.

MECİDOV, Ceyhun, *Azerbaycan'da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler: Çok Partili Hayata Geçiş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2008.

MERİÇ, Övünç, *Dijital Demokrasi: Türkiye'de Yeni Medya ve Siyasal Katılım*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Ü. SBE, İstanbul 2014.

MOMMSEN, Wolfgang, *The Political and Social Theory of Max Weber: Collected Essays*, University of Chicago Press, Chicago 1989.

RINGER, Fritz, *Max Weber: An Intellectual Biography*, The University of Chicago Press, Chicago 2004.

SALAM, Reihan, "Habermas vs Weber on Democracy," *Critical Review*, Cilt 15, Sayı 1-2, 2003, ss.59-85.

SAN, Coşkun, "Toplumbilimsel Yöntem Açısından Durkheim ve Weber," *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 21, 2010, ss.17-39.

SCHNAPPER, Dominique, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995.

SCHROEDER, Ralph, *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, çev. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1992.

SPEIRS, Ronald, "Introduction", *Weber: Political Writings* (Cambridge Texts in the History of Political Thought, ss.vii-xxv), ed. P. Lassman çev. R. Speirs, Cambridge U. Press, Cambridge 2001.

SUNAR, Lütfi, "Klasik Sosyolojinin Şarkiyatçı Kaynakları: Marx ve Weber'in Karşılaştırmalı Bir İncelemesi," *İnsan ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, ss.29-56.

SWATOS, William H. Jr. ve KIVISTO, Peter, "Max Weber as 'Christian Sociologist'", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Cilt 30, Sayı 4, 1991, ss.347-362.

TERCHEK, Ronald J. ve CONTE, Thomas C. (ed.), *Theories of Democracy: A Reader*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham ve New York 2001.

TURNER, Bryan S., *Klasik Sosyoloji*, çev. İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

TURNER, Bryan S., *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2011.

VANDERBERGHE, Frédéric *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.

WEBER, Max, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, yay. haz. M.A. Arıcıoğlu ve H.B. Akın, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2006.

_____, *Din Sosyolojisi*, Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Ekonomi ve Toplum*, C.1-2, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Meslek Olarak Siyaset*, çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, Bursa 2017.

_____, *Political Writings* (Cambridge Texts in the History of Political Thought), ed. P. Lassman, çev. R. Speirs, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

_____, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *Sosyoloji Yazıları*, haz. H.M. Gerth ve C.W. Mills, çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul 2019.

_____, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, ed. D. Martindale ve G. Neuwirth, 3. Baskı, Bakış Yayınları, İstanbul 2000.

v *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, İmge Yayınları, Ankara 1995.

YILMAZ, Aytakin, *Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Yaklaşımlar*, 2. Baskı, Vadi Yayınları, İstanbul 2003.

YILMAZ, Nihat ve DOĞAN, Kadir Caner, "Max Weber'de Etik-Siyaset İlişkisi," *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 6, 2013, ss.881-893.

ZÖLLER, Michael, "Max Weber (1864-1920)," ed. Hans Maier ve Horst Denzer, *Klassiker des Politischen Denken*, Cilt 2: Von John Locke bis Max Weber içinde (205-221), 5. Baskı, C.H. Beck, München 2001.

BAĞIMLILIK KARŞISINDA SİVİL TOPLUMUN TEMSİLCİSİ: YEŞİLAY

Hüseyin YADİGAROĞLU*

Giriş

Modern dünyanın sunduğu refah ve yaşam kalitesi, ekonomik ve siyasi bir özne olarak tanımlanan bireyin geleneksel toplum tiplerinden farklı olarak modern toplumda yeni bir yaşam formuna sahip olmalarını ortaya çıkarmıştır. İnsanın modern toplumda söylem ve yaşam pratiklerinde de değişikliğe gitmesine neden olan makro dinamikler (bilşim kapitalizmi, küreselleşme, çokkültürlülük tartışmaları vb.) ve onların etkisiyle ortaya çıkan yeni yaşam formları başta sosyoloji olmak üzere farklı disiplinlerce konu edilmektedir. Her ne kadar bilim ve teknolojinin ilerlemesi rasyonelleşme yönünde atılan adımlar olsa da Marx'ın yabancılaşma ve Weber'in demir kafes kavramları ile dikkati çektiği gibi rasyonelleşme kaygısının neden olduğu olumsuzluklar da söz konusudur. Bu bağlamda bir yandan Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli sanayi kapitalizmi deneyiminde belirginleşen sosyal veya refah devleti anlayışı önem kazandığı gibi halk sağlığını koruma ve geliştirme amacıyla önleyici ve koruyucu sağlık odaklı yeni paradigmlar da önem kazanmıştır. Hastalık ve sağlık olgularını biyolojik unsurlar üzerinden değerlendirip sadece tedaviye odaklanan geleneksel tıp anlayışının yerini sosyal koşulları da göz önüne alan, hastalıkları önleyici ve insanları hastalık yapıcı her türlü maddeye karşı koruyucu sağlık hizmetleri almaktadır. Türkiye'de aile hekimliği ve koruyucu sağlık hizmetlerinin etkililiği her geçen gün artsa da fiziksel ve ruhsal sağlığı tehdit eden zararlı alışkanlıklar toplumsal değişime paralel olarak her geçen gün farklılaşmaktadır. Söz konusu olan bu alışkanlıklar bağımlılık halini alabilmekte ve gerek fiziksel gerekse de zihinsel hasarlara yol açabilmektedir. Bu hasarlar bireysel olmakla kalmayıp toplumsal düzeyde de olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Öyle ki, bağımlılık kimlik ve benlikleri dönüştürerek bireylerin sapma davranışını tutum haline getirmelerine yol açmakla birlikte toplumsal bütünleşme ve üretime yeterli katkı yapamayan bireyleri de ortaya çıkarmaktadır. Buna karşın günümüzün modern devletleri ise, toplumsal ve ekonomik gelişme amacıyla uyumlu bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon, hyadigaroglu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9490-8428

nüfusu hedeflemektedir. Bu bağlamda modern ulus devletler, yönetilen toplum olmakla birlikte nüfusun sağlık ve refahını korumayı ve hatta geliştirmeyi hedefler. Ancak her tarihsel dönemde olduğu gibi toplumsal değişmeye paralel olarak farklı bağımlılık türleri ortaya çıkmaktadır. Sigara, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi uzun yıllardır bilinen bağımlılık türlerine günümüzde internet ve teknoloji bağımlılığı gibi yeni türler de eklenmiştir. Bağımlılık ve bağımlılığın birey ve topluma dair etkilerini irdeleyen bu çalışmada, bir asırdır bağımlılıkla mücadele eden sivil toplum örgütü olarak Yeşilay ve onun faaliyetleri ele alınmıştır. Bu bağlamda hem bağımlılık, bağımlılık türleri ve sosyolojik teoride bağımlılık hem de Yeşilay'ın faaliyetleri ve etkinliklerine yer verildi. Yeşilay, bağımlılıkla mücadele kapsamında çok farklı faaliyetler yürütmektedir. Çalışmada söz konusu faaliyetler cemiyetin internet sitesinde yer alan faaliyet raporları üzerinden değerlendirilecektir. Faaliyet raporları; 2014, 2015, 2016, 2015-2018, 2018 ve 2019 dönemlerini kapsamaktadır. Faaliyetleri; kurumsal çalışmalar, eğitim faaliyetleri, bilimsel ve akademik çalışmalar, saha faaliyetleri, iletişim faaliyetleri, uluslararası çalışmalar, projeler vb. kapsamaktadır. Çalışma, tarama ve değerlendirme amacıyla tasarlandı ve dokümantasyon yöntemi kullanıldı. Böylelikle bağımlılık ve Yeşilay Cemiyeti'ne dair ilgili literatür taranarak konu ele alındı.

1. Bağımlılık Kavramı

Bağımlılık, bir maddeye (nikotin, yiyecek, alkol, eroin vb.) veya olaya (kumar, aşk gibi) bağlı olarak ortaya çıkan kişi ile bağımlılık yapan nesne arasındaki patolojik bir aşktır. Aynı zamanda bağımlılık, belirli bir amaca ulaşmak için kültür tarafından üretilen sosyal bir inşa olarak da tanımlanabilir.¹ Bağımlılık, “fiziksel ya da psikolojik olarak zarar verici sonuçlar doğurmasına rağmen bir nesneye, kişiye ya da varlığa karşı duyulan önlenemez istek”tir.² Bazı alışkanlıklardan vazgeçme durumu ve özellikle bir ilaca güçlü şekilde bağlılık duyma da bağımlılıktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bağımlılık yapan durum: 1- ilacı kullanmaya devam etmek ve herhangi bir yolla elde etmek için büyük bir istek veya ihtiyaç (zorlama) duyma; 2- dozu artırma eğilimi, 3- bağımlılığın etkilerine psikolojik ve fiziksel açıdan bağımlılık, 4- birey ve toplum üzerinde zararlı etkilerinin olması gibi özelliklere sahiptir.³

¹ Jawad Fatayer, “Addiction Types: A Clinical Perspective”, *Journal of Applied Social Science*, Cilt 14, Sayı 1, 2008, s. 88.

² M. Muharrem Şener ve Kübra Küçükşen, “Madde Bağımlısı Bireylerin Rehabilitasyonunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *Journal of Human Sciences*, Cilt 14, Sayı 1, s. 487.

³ Durand F. Jacobs, “A General Theory of Addictions: A New Theoretical Model”, *Journal of Gambling Behaviour*, Cilt 2, Sayı 1, 1986, s. 18.

Yeşilay, bağımlılığı “bireyin, fiziksel ve ruhsal olarak pek çok zarar görmesine rağmen bağımlısı olduğu maddeyi kullanmaya ya da bağımlısı olduğu davranışı yapmaya devam etmesi durumu” olarak tanımlamaktadır.⁴ Yeşilay’ın bu tanımından hareketle bağımlılığın, birçok açıdan bireylerin sağlığını ve yaşam kalitelerini etkilediğini aynı zamanda bağımlılığın verdiği tüm zararlara rağmen sürdürülen bir davranış olduğunu söylemek mümkündür.

Herhangi bir alışkanlığın veya sürdürülen bir davranışın bağımlılık olarak kabul edilmesinin şartları nelerdir? Yeşilay’a göre bu şartlar şu şekilde ifade edilebilir:⁵

- Son bir yıl içinde ne sıklıkla madde ya da alkol kullandığına,
- Maddeyi ya da alkolü kestiğinde; uykusuzluk, terleme, sinirlilik, huzursuzluk, titreme gibi belirtilerden bazılarını yaşayıp yaşamadığına,
- Kullandığı için hayatındaki başka etkinliklerden vazgeçme durumuna (hobiler, sosyal ilişkiler, aile ziyaretleri gibi),
- Beden veya ruh sağlığını olumsuz etkileyip etkilemediğine,
- Kullanımın aile, arkadaşlık ilişkilerine veya okul-ış hayatından herhangi birisine olumsuz etkileri olup olmadığına,
- Gündüz saatlerinde dahi kullanımın olup olmadığına,
- Maddeyi kullanma yöntemine de bakılarak, bağımlılık değerlendirilir.

Bağımlılık davranışına dair bu ölçütler madde (alkol) veya olayın (kumar) kullanım süresine, bağımlılık yapan unsurun yoksunluğu durumunda neden olabileceği sağlık sorunlarına, beden ve zihin sağlığına dair etkilerine ve bireylerin çevreleriyle olan ilişkilerinin bozulmasına bağlı olarak herhangi bir davranışın bağımlılık olup olmadığının değerlendirileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda bağımlılık insanların beden, fizik ve ruh sağlığının tümünde rahatsızlıklara neden olarak bireyleri çok yönlü kuşatmakta ve onları mevcut rol ve sorumluluklarını yerine getirme durumunda işlevsiz bırakmakla hem iyilik hallerini hem de gündelik hayatları içindeki karşılıklı ilişki örüntülerini bozmaktadır.

Bir davranış olmasının yanı sıra bağımlılık, bir hastalık olarak da kabul edilmektedir. Yeşilay’a göre söz konusu olan bu hastalığın tanısının konulması için aşağıdaki koşulların görülmesi gerekir:⁶

⁴ Yeşilay, “Biyolojik-psikolojik-sosyal-kültürel bir hastalık: Bağımlılık”, <https://www.yedam.org.tr/biyolojik-psikolojik-sosyal-kulturel-bir-hastalik-bagimlilik>.

⁵ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *100 Soruda Bağımlılık*, ed. Kültegin Ögel, 3. Baskı, Yeşilay Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

- Maddeye karşı tolerans geliştirme (artan düzeylerde madde kullanımı),
- Madde alınmadığında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması,
- Kişinin planlandığından daha uzun süre ve daha yüksek miktarlarda madde kullanması,
- Maddeyi bırakmaya yönelik sık ve başarısız girişimlerin olması,
- Maddeyi temin etmek ve kullanmak için çok fazla zaman harcamak,
- Madde kullanımı yüzünden sosyal, kültürel ve kişisel etkinlikleri azaltmak ya da terk etmek,
- Madde kullanımının yol açtığı fiziksel, ruhsal ve sosyal sorunlara rağmen kullanıma devam etmek

İster davranış isterse hastalık olarak kabul edilsin bağımlılığın ortaya çıkması için üç ana koşul vardır. Bunlar: 1) Bağımlı kişinin zihninde bağımlılık yapan nesneye yönelik bir sosyal biliş (bilinç, bilgi, paylaşılan anlamlar ve amaç, vb.) vardır. Bu biliş, öğrenilen deneyimlerin ve sosyal çevrenin çabalarının ve etkilerinin bir yansıması olma eğilimindedir. 2) Savunmasız bir duygusal makyaj (sorunlu benlik saygısı, güven eksikliği, istismar, normal yoksunluk). 3) Vücutta olası bir kimyasal dengesizlik.⁷

Bağımlılık sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik olmak üzere birçok açıdan değerlendirilebilen bir alışkanlıktır. Bu nedenle analiz edilirken farklı boyutları da göz önüne alınmalıdır. Bu bağlamda

[b]ağımlılık, fizyolojik ve psikolojik bağımlılık olmak üzere iki grupta incelenebilir. Bağımlılık, karmaşık bir fenomen olup, ilaç kullanan fiziksel ve psikolojik durumu, kullanılan ilacın türü, ne miktarda kullanıldığı ve ne kadar sık kullanıldığı ile ilgilidir. Bağımlılık kavramı daha ziyade fizyolojik bağımlılığı ifade etmek için kullanılır. Psikolojik bağımlılık ise, ilacın yarattığı rahatlığa duygusal olarak bağlanmaktır. Psikolojik bağımlılığı ifade etmek için "*alışkanlık*" kavramı da kullanılmaktadır. Fizyolojik bağımlılıkta uyuşturucu maddenin kesilmesi halinde çeşitli fiziksel rahatsızlıklar ortaya çıkmakta ve kişi bu maddeyi elde edebilmek için her şeyi göze alabilmektedir.⁸

Bağımlılık ruhsal ve fiziksel bağımlılık gibi farklı türlere sahiptir. Alışkanlık ya da ruhsal bağımlılıkta, "dışardan alınan ilaçların ya da maddelerin yarattığı ruhsal etkiyi yeniden yaşamak için güçlü bir istek söz

⁶ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *100 Soruda Bağımlılık*, s. 22.

⁷ Fatayer, s. 88.

⁸ Tülin İçli, "Uyuşturucu Madde Bağımlıları ile Sosyolojik Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 1984, s. 78.

konusudur.”⁹ Bununla birlikte ruhsal bağımlılıkta, hem “ilacın ya da maddenin yeniden alınması yönünde aşırı ve güçlü istek” hem de “ilacın ya da maddenin miktarının artırılmasına gerek duyulmadan kullanılması” söz konusudur.¹⁰ Fiziksel bağımlılık ise, “kullanılan ilacın ya da maddenin kesilmesi ya da alınan miktarın azaltılması sonucu yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması ve kullanılan miktarın giderek artırılması durumudur.”¹¹

Ruhsal veya fiziksel olmasının yanı sıra bağımlılığa dair analizler yapılırken farklı tasnifler de yapılmaktadır. Bu bağlamda bağımlılığa dair dört farklı tasniften bahsedilmektedir.¹² Bu tasnifler şu şekilde açıklanmaktadır:

- 1) Alfa bağımlılığı: Her türlü fiziksel bağımlılığı kapsar. Bu türü diğerlerinden ayıran şey, ana etkisinin vücut ve diğer fiziksel sağlıkla sınırlı olmasıdır. Örneğin yiyecek (yiyecek ve içecek – yağlı, tuzlu, tatlı), kafein ve nikotin bağımlılığı.
- 2) Beta bağımlılığı: Her türlü fiziksel ve zihinsel bağımlılığı kapsar. Beta tipini diğer tiplerden ayıran etkisidir, vücut fonksiyonlarının ötesine geçerek zihne kadar uzanır. Örneğin alkol, ilaçlar, narkotikler, kokain, esrar, marihuana, opioidler, sakinleştiriciler, hipnotikler, anksiyolitikler.
- 3) Gama bağımlılık: Tüm madde içermeyen zihinsel bağımlılıklardır. Bu türün ayırıcı özelliği zihnin işleyişine yaptığı etkidir. Örneğin kumar, araba kullanma, çevrimiçi oyunlar / video oyunları, porno, seks, aşk, alışveriş, holizm çalışması, bilgisayar / ağ, solitaire, yalan söyleme.
- 4) Delta bağımlılık: Yukarıda belirtilen türlerin iki veya daha fazlasını kapsar. Örneğin aynı anda nikotin ve alkol bağımlısı olmak veya aynı anda yiyecek, alkol ve iş bağımlısı olmak ya da nikotin, uyuşturucu ve kumar bağımlısı olmak.

Bağımlılığın türü bağımlılık yapıcı madde veya alışkanlığa göre ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bağımlılık yapan maddelerin ne oluşu önem arz etmektedir. Yeşilaya’a göre bağımlılık yapan maddeler şunlardır:¹³

- Tütün (sigara),
- Alkol,

⁹ Özcan Köknel, *Bağımlılık – Alkol ve Madde Bağımlılığı*, Altın Kitaplar, İstanbul 1998, s. 17.

¹⁰ Köknel, s. 17.

¹¹ Köknel, s. 18.

¹² Fatayer, s. 90-92.

¹³ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *100 Soruda Bağımlılık*, s. 17.

- Opiyatlar (morfin, eroin, kokain, ekstazi, kafein),
- Merkezi sinir sistemini baskılayan ilaçlar (barbitüratlar, meprobamat, benzodiazepin (diazem), alkol, akineton). Bu ilaçların yatıştırıcı ve uyuşturucu etkisi vardır.
- Halüsinojenler; bu maddeler halüsinasyonlara sebep olarak kişinin gerçeklikten kopmasına neden olur.
- Uçurucu maddeler; bali, tiner, çakmak gazı, yapıştırıcı gibi maddeler,
- Esrar ve benzeri maddeler; marijuana, bonzai, jamaican vb.,
- Fensiklidin

Yukarıda yer verilen bilgidен de anlaşılacağı üzere bağımlılık yapan birçok madde vardır. Öyle ki, tarımsal üretimle elde edilebilecek tütünün yanı sıra biyoloji ve eczacılık gibi bilimsel disiplinlerin ürünü olan ilaçlar da bağımlılık yapabilmektedir.

1.1. Bağımlılık Türleri

Türü ve niteliği ne olursa olsun bağımlılıklar insanlık tarihi boyunca hep var olmuştur. Şüphesiz ki toplumsal değişime bağlı olarak bağımlılık yapan madde veya durumlar da değişmektedir. Değişmeyen tek şey ise geleneksel toplumlardan bilişim toplumuna giden süreçte insanoğlunun bilim ve teknikte sayısız ilerleme kat etmesine rağmen bağımlılık hastalığından kurtulamayıdır. Her yeniçağ ürettiği yaşam formu ve gelişmişlik düzeyine bağlı olarak insanoğluna imkânlar sunarken bağımlılıklar amaç, kullanım şekli ve türü bakımından farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, insanoğlunun hem bilim ve teknik üretim yeteneğine hem de bağımlılığa neden olan sosyal koşulların değişmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bağımlılık yapan unsurların günümüzde çeşitlilik kazanmasına ve mağdurlarını artırmasına rağmen uzun bir tarihi geçmişi olduğu bilinmektedir. Öyle ki, ilkel çağlarda avcı ve toplayıcı olarak hayatlarını idame ettiren insanların dahi “halüsinojen (insana hayal gösteren)” etkisi yaratan mantarlar yedikleri ve “koka yapraklarını” emdikleri bilinmektedir.¹⁴ Benzer şekilde alkol, tarihte kayda değer bir geçmişe sahip olan bir diğer bağımlılık yapan içecek türüdür.

Alkol, farklı nedenlerden olsa da tarihte uzun dönem kullanılan bağımlılık yapıcı maddelerden biridir. “Doğal ve keyif verici, yatıştırıcı, sarhoşluk yapan” bir madde olarak eski dönemlerden beri kullanılmıştır.¹⁵

¹⁴ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Afyon ve Tıbbi Etik*, Güneş & Nobel, Bursa 1996, s. 1.

¹⁵ Levent Atik, “Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları”, ed. N. Atasoy, V. Ç. Kardeş ve Ş. Sankır, *Bağımlılığa Giden Yolun Sosyolojik ve Psikiyatrik Yönleri* içinde (9-32), Efil Yayınevi, Ankara 2020, s. 11.

Alkolizm, 18. yüzyılın sonlarına doğru bağımlılık yapan bir hastalık olarak algılandı.¹⁶ “Alkolizm’ terimini ilk kez İsviçreli bir halk sağlığı uzmanı Magnus Huss 1849 yılında kullanmış ve o zamandan beri kullanımı devam etmiştir”.¹⁷

Alkol bağımlılığı:

Alkolü bırakamama, bırakıldığında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması, tolerans gelişimi, alkol kullanımına yoğun istek duyma, sağlık ve sosyal işleyişi engelleyecek ölçüde kontrolsüz alkol tüketimi ile karakterize bir bozukluktur.¹⁸

Alkol kullanımı önemli bir sağlık riski olmakla birlikte damgalanma,¹⁹ depresyon ve ruhsal bozukluklar²⁰ ve kullananlarda bölünmüş bir benlik duygusuna²¹ neden olmaktadır.

Alkol gibi bağımlılık yapan yaygın maddelerden biri de sigaradır. Öyle ki sigara, çağın en önemli hastalık sebeplerinden biridir. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre her yıl dünyada 8 milyondan fazla insan tütün mamulleri kullanımından kaynaklı hastalıklardan dolayı ölmektedir. Bu ölümlerin 7 milyondan fazlası aktif içici olmalarından kaynaklanmaktadır. 1 milyon 2 yüz bini ise sigara içmediği halde pasif içici olanlardır. Ayrıca dünyadaki 1,3 milyar tütün kullanıcısının %80’inden fazlası düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşamaktadır.²² Türkiye’deki tütün kullanımı ise dünyadaki istatistik oranlarına benzerdir. TÜİK tarafından 2019 yılında yapılan sağlık araştırmasına göre Türkiye’de 15 yaş ve üzeri her gün tütün kullanan bireylerin oranının 2016 yılında %26,5 iken 2019 yılında %28,0 olduğu görülmektedir. Tütün kullanmayanların oranı ise 2016 yılı itibarıyla %69,4

¹⁶ Harry Gene Levine, “The Discovery of Addiction: Changing Conceptions of Habitual Drunkenness in America”, *Journal of Studies on Alcohol*, Cilt 39, Sayı 1, 1978, s.143.

¹⁷ Zehra Arıkan, “Alkol Kullanım Bozukluğu”, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* içinde (105-124), Yayınlayan: T. C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Pozitif Matbaa, Ankara 2012, s. 105.

¹⁸ Mualla Yılmaz ve Seval Cüceler, “Alkol Bağımlılığı ve Damgalanma”, *Bağımlılık Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2019, s. 168.

¹⁹ Olcay Çam ve Dilek Ayakdaş Dağlı, “Alkol Bağımlılarında İçselleştirilmiş Damgalama, Suçluluk ve Utanç Duyguları”, *Bağımlılık Dergisi*, Cilt 18, Sayı 4, 2017, ss. 145-151.

²⁰ Atik, 2020.

²¹ Norman K. Denzin, *The Alcoholic Society: Addiction & Recovery of the Self*, Routledge, New York 2017, s. 1.

²² World Health Organization, “Tobacco”, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>, (ET: 25.11.2020).

iken 2019 yılında %68,7 olmuştur. En çok tütün kullanan bireyler %42,8 oranı ile 35-44 yaş grubunda yer almaktadır.²³

Sigara “birleşiminde nikotin ve 4 bine yakın zehirli madde bulunan tütün bitkisinin kıyılmış, kurutulmuş ve kullanılmaya hazır duruma getirilmiş yaprağından” yapılır. Tütünün anayurdu Amerika olmakla birlikte İspanya ve Portekiz’e gelişi 1511 yılında Kolombos ve arkadaşları tarafından Petrus (tobacco) ismiyle olmuştur. Tütünün Osmanlı Devleti’ne gelişi ise 1605-1606 döneminde yabancı gemiler aracılığıyla gerçekleşmiş ve ilk tütün ekimi Selanik’te yapılmıştır. IV. Murat döneminde yasaklanan tütün 1862’de ithal edilmeye başlanmıştır. Sonraki dönemlerde ithalatı yasaklanan tütünün 1874 yılında üretimi ülke içinde serbest hale gelmiştir.²⁴ Sigara bağımlılığı, 12 aylık bir dönemdeki sigara kullanımı içerisinde “yoksunluk”, “niyetlenenden daha fazla miktarda ve uzun süre kullanım”, “kullanım kontrolü ya da kesmek için ısrarlı arzuya mukabil boşa çıkan çabalar”, “nikotin kullanmak için aşırı zaman harcama”, “kullanım yüzünden önemli sosyal, mesleki ya da boş zamanları değerlendirici aktivitelerden vazgeçmek ya da azaltmak” ve “kullanım yüzünden fiziksel sorunların ortaya çıktığı ya da kötüleştiği bilinmesine karşın kullanımı sürdürmek” gibi belirtilerden en az üçünün görülmesine bağlıdır.²⁵

Sigaranın yanı sıra bağımlılık yapan birçok madde vardır. Nitekim, “kullanılan maddeye uzun süreli fizyolojik ve psikolojik bağımlılık gösteren kişinin, bireysel, toplumsal ve mesleki yaşamının kötüleşmesi şeklinde ortaya çıkan madde kullanımı rahatsızlığına madde bağımlılığı denilmektedir.”²⁶ Yeşilay madde bağımlılığını, “vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü halde bu maddelerin kullanımının bırakılmaması” şeklinde tanımlamaktadır.²⁷

²³ TÜİK, “Türkiye Sağlık Araştırması 2019”, <https://tuikweb.tuik.gov.tr>, (ET: 25.11.2020).

²⁴ Türkiye Yeşilay Cemiyeti Genel Merkezi, *A’dan Z’ye Sigara*, Sönmez Neşriyat Matbaası, İstanbul 1986, s. 39.

²⁵ Mustafa Bilici, “Tütün Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar”, Yayımlayan: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* içinde (187-196), Pozitif Matbaa, Ankara 2012, s. 189.

²⁶ İrfan Başkurt, “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2003, s. 75.

²⁷ Yeşilay, “Madde Bağımlılığı Nedir”, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/madde-bagimliliği>, (ET: 24.11.2020).

Şekil 1. Bağımlılık Döngüsü²⁸

Bağımlılık yapan ilaç ve maddeleri tedavi amacıyla kullanılan ilaçlar ve tedavi amacıyla kullanılmayıp kaçak olarak satılan maddeler şeklinde iki grupta incelemek mümkündür. Bu bağlamda “barbituratlı uyku ilaçları” “barbituratlı ağrı kesiciler”, “yatıştırıcı ilaçlar”, “afyonlu ilaçlar” ve “kodeinli öksürük ilaçları” tedavi amacıyla kullanılan ve bağımlılık yapan ilaçlardır. Esrar, eroin, kokain, “LSD”, “uyarıcılar”, “uçucu maddeler” ise tedavi amaçlı olmayan ve kaçak satılan maddelerdir.²⁹ Dolayısıyla madde bağımlılığı, tedavi amaçlı olarak farklı bilimsel disiplinler (biyoloji, eczacılık vb.) tarafından üretilen ilaçların bilinçsiz tüketimi sonucu ortaya çıkabileceği gibi, tedavi dışında farklı amaçlarla üretilen ve yasal olmayan yöntemlerle dağıtımı ve kullanımı yapılan maddelerden de kaynaklanabilmektedir.

Tedavi amaçlı kullanılan ancak bağımlılığa neden olan maddelerden biri de afyondur. Öyle ki, afyonun antik çağlardan beri ilaç, anestezi ve keyif verici madde olarak kullanıldığı bilinmektedir. Mezopotamya, Eski Mısır, Eski Çin, Eski Yunan, İslam ülkelerinde ve Anadolu’da afyon ağrı kesici, uykusuzluk ve öksürük gibi rahatsızlıklara karşı kullanılmıştır. 19. yüzyıldan sonra ise afyondan (opium) elde edilen alkolitler ve diğer doğal ve sentetik maddelerin bulunması alışkanlıkları çoğaltmıştır.³⁰

Afyon uyuşturucu türlerinden biridir. Afyonun yanı sıra depresan (yatıştırıcı madde), uyarıcı ilaçlar (stimulants), halüsinojenler ve kenevir gibi

²⁸

Yeşilay,

“Bağımlılık

Döngüsü”,

<https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimlilik-nedir>, (ET: 15.12.20).

²⁹ Köknel, s. 15-16.

³⁰ Demirhan Erdemir, s. 1.

maddeler de uyuşturucu maddeler içerisinde yer alır. Yine morfinin içindeki en önemli bileşen afyondur. Morfin, eroinin oldukça basit bir kimyasal dönüşümü ile oluşur. Aynı zamanda eroin bağımlılığının tedavisinde kullanılan metadon, pethidin ve dipapone gibi sentetik uyuşturucular da vardır. Alkol, barbiturate (uyku ilacı), uyku tabletleri ve sakinleştirici ilaçlar depresan grubu içinde yer almaktadır. Bu maddeler uyuklama, sakinlik ya da tatmin edici dinlenmeyi sağlayabilmektedir. Aynı zamanda disinhibisyon (şartlı refleksin yitimi) ve beyindeki yatıştırıcı etkilerden ötürü öğrenilmiş davranışsal kontrol kaybına neden olabilir. Kokain de uyarıcı ilaçlar arasında yer alır. Keyif duygusu vermesinin yanı sıra kokain açlık ve yorgunluk hissini azaltabilir. Amfetamin gibi bazı sentetik maddeler de kokainle benzer etkilere sahiptir. Kokain ve amfetamin gibi maddeler aşırı heyecan ve kısa süreli psikoz hastalığına neden olabilir. LSD (lysergic acid diethylamide), meskalin, peyote (halüsinatif meskalin maddesinin çıkarıldığı bir tür kaktüs) ve bazı bitkilerden türetilen sentetik maddeler halüsinojen maddeler arasında yer alır. Bu maddelerin ciddi psikolojik etkileri vardır. Hayali işlerle meşguliyet, halüsinasyon, çarpıtma gibi aşkın deneyimleri içermektedir. Son olarak kenevir Hint bitkisinden üretilen ilaçlara verilen genel bir addır. Üretilen en önemli kimyasallardan biri de tetrahydrocannabinol (kanabise narkotik ve psikoaktif etkilerini veren etken madde)dir. Kurutulmuş yapraklar ya da çiçekli tepeler mariuhana ya da ganja olarak adlandırılmakta ve elde edilen reçineye haşhaş denilmektedir. Kenevir bir dereceye kadar depresan olarak görülmekte fakat halüsinasyonlara neden olabilmektedir.³¹

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre aşağıdakilerden en az üçü ya da daha fazlası kişide bulunuyorsa kişi esrar bağımlısı olarak kabul edilir:³²

- Esrar içmek için güçlü bir istek olması
- Esrar alma davranışını denetlemede güçlük (alınan esrar miktarını ayarlayamama, kullanım süresini ayarlayamama, başarısız bırakma girişimleri)
- Esrar kullanımı azaltıldığında ya da bırakıldığında tipik yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması
- Esrar ile gerekli iyilik halini elde etmek için (rahatlık, sarhoşluk, keyif) gittikçe artan miktarlarda esrara gereksinim duyma (tolerans gelişimi)

³¹ M. Gossop ve M. Grant, "The Problem of Drug Abuse", ed. M. Gossop ve M. Grant, *Preventing and Controlling Drug Abuse* içinde (1-18), World Health Organization, Geneva 1990, s. 2-5.

³² Berna Uluğ ve Şeref Can Gürel, "Esrar (Kannabis) Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar", Yay. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* içinde (141-146), Pozitif Matbaa, Ankara 2012, s. 142.

- Esrarı elde etmek, kullanmak ve etkilerini gizlemek için harcanan zaman ve çabanın diğer ilgi ve uğraşılara yer veremeyecek şekilde giderek artması
- Aşırı esrar kullanımı nedeni ile ruhsal, sosyal, fiziksel zararlar ortaya çıkmasına rağmen esrar kullanımını sürdürme.

Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM) Genel Nüfus Araştırması kapsamında 2018 yılında 26 ilde yapılan çalışmada 42.754 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlar tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. İncelenenlerin İlaç Kullanımı Prevalansı, Türkiye 2018³³

	İlaç kullanımı prevalansı	Kişi sayısı
YAŞAM BOYU	5,8	2498
SON 12 AY	2,8	1192
SON 1 AY	2,3	979

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) uyuşturucu raporuna göre eroine bağlı olayların her geçen yıl arttığı görülmüştür. Örneğin 2016 yılında eroin olay sayısı 8179 ve 2017’de 12932 iken 2018’de 18298 olmuştur.³⁴ Bu veriler uyuşturucu madde kullanımının sürekli arttığını göstermenin yanı sıra uyuşturucu madde bağımlılığının da hızla yayıldığını göstermektedir. Kısacası ilaç, uyuşturucu veya eroin gibi maddelerin kullanımının artması Türkiye özelinde bağımlılığın ne denli önemli bir toplumsal sorun olduğu anlamına da gelmektedir. Özellikle asayiş olaylarının ortaya çıkmasında madde bağımlılığı kayda değer bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uyuşturucu gibi günümüzde yaygın olan bağımlılık türlerinden bir diğeri de internet bağımlılığıdır. Çağın en önemli kitle iletişim araçlarından biri olan internet, bağımlılığa neden olan teknolojilerden biridir. Bugünkü anlamda internetin oluşumu farklı kişilerin katkılarıyla mümkün olmuştur. 1930’ların başında Belçikalı uzman Paul Otlet bir ağ oluşturmak için dünyanın telefon kablolarını ve radyo dalgalarını kullanmayı tasarladı. Otlet, hayal ettiği ağla birlikte dünyanın her yerinden insanlar evlerinde bilgi alabilecekti. Ancak bugün bilinen internet ağı, 1960'lara kadar tasarlanmamıştı. Zamanla araştırmacılar, bilgisayar bilimcileri, mühendisler ve akademisyenler tarafından geliştirilmiştir.³⁵ İnternet, halka açık iletişim ağının tam tersi olarak başladı. Sovyetler tarafından Sputnik uydusunun

³³ Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye Uyuşturucu Raporu*, EGM Yayınları, Ankara 2019, s. 92.

³⁴ Emniyet Genel Müdürlüğü, s. 35.

³⁵ Laura Perdeu, *Internet Addiction*, Abdo Publishing, Minnesota 2015, s. 16.

1957'de uzaya fırlatılmasının kuşattığı Soğuk Savaş düşüncesinden doğdu. ABD'nin bilim yarışını kaybettiği paranoyasının ortasında Başkan Einshower tarafından askeri teknoloji ve bilim amacıyla savunma bakanlığı bünyesinde Gelişmiş Araştırma Projeleri Ajansı (Advanced Research Projects Agency) kuruldu. Ajans, 1959'a kadar kendi uydusunu göndermeyi başardıktan sonra içindeki bilim insanları iletişim ve bilgisayar ağına yönelik daha fazla çalışma yapmaya başladılar. Onların amacı, nükleer saldırı durumunda hayati derecede önemli olan iletişimi sürdürmek, askeri merkezlerin araştırma ve etkileşimini geliştirmek ve üniversiteler arasındaki bağlantıyı sağlamaktı. Ağ projesi 1969'da ajans tarafından resmî olarak başlatıldı. University of California at Los Angeles, Stanford University, University of California ve University of Utah'taki dört büyük bilgisayar birbirlerine bağlandı. Aralık 1969'a gelindiğinde ağ çevrimiçi oldu ve bilgisayar ağı çağı başlamış oldu.³⁶ Türkiye'nin internetle tanışması 1990'lı yılların başı olmasının yanı sıra günümüzde her geçen gün kullanıcı sayısı artmaktadır. TÜİK verilerine göre Türkiye'de Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım araştırması 2020'ye göre, internet kullanım oranı 2020 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde %79'dur. Bu oran bir önceki yıl %75,3 olarak saptanmıştır.³⁷

İnternet bağımlılığı ilk defa 1996 yılında Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association) tarafından tanımlandı.³⁸ İnternet bağımlılığı, genellikle internetin aşırı kullanımını içerir. Öyle ki bağımlılar haftada 40 ila 80 saat arasında 20 saate kadar sürebilen seanslarla internet kullanırlar. Bağımlılar, gece geç saatlere kadar internette olduklarından uyku düzenleri bozular. Aşırı kullanma isteği olduğu dönemlerde ise kafein haplar kullanarak daha uzun süre internette kalmaya çalışırlar.³⁹ İnternet bağımlılığıyla ilişkili en yaygın sonuçlardan biri de çevrimiçi ilişkiler sorunudur. Uzun süreli ve istikrarlı evlilikler dahi bir siber ilişkiyle birlikte yok olabilmektedir. Siber ilişki, çevrimiçi iletişim yoluyla başlayan ve ağırlıklı olarak e-posta, sohbet odaları veya etkileşimli oyunlar aracılığıyla gerçekleşen elektronik konuşmalar yoluyla sürdürülen romantik ve/veya cinsel bir ilişki olarak tanımlanır.⁴⁰ Çevrimiçi ilişkilerin; insanlar üzerinde uyku düzeninde değişiklik, mahremiyet talebi, sorumlulukların göz

³⁶ Denis A Trinkle, Scott A Merriman ve M. E Sharpe, *The World History Highway: A Guide to Internet Resources*, Routledge, Londra 2002, s. 5.

³⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyede-internet-kullanim-orani-yuzde-79-oldu/1952297>, (ET: 07.12.2020).

³⁸ Kimberly S. Young, "Internet Addiction- A New Clinical Phenomenon and Its Consequences", *American Behavioral Scientist*, Cilt 48, Sayı 4, 2004, s. 403.

³⁹ Young, s. 405.

⁴⁰ Young, s. 406.

ardı edilmesi, yalan söyleme, kişilik değişiklikleri, cinselliğe ilgi kaybı ve ilişkiye daha az yatırım yapma gibi etkileri vardır.⁴¹ Bu bağlamda internet bağımlılığı ihtiyaç dışında internet kullanımını içermesinin yanı sıra bir çok olumsuz etkiyi de beraberinde getirmektedir.

İnternet gibi teknolojik araçların dışında teknoloji bağımlılığından da söz edilmektedir. Toplumsal değişime bağlı olarak ortaya çıkan bağımlılık türlerinden biri olan teknoloji bağımlılığı insan-makine etkileşiminin bir sonucudur. Teknoloji bağımlılıkları, pasif (televizyon), aktif (bilgisayar oyunu) veya bağımlılık eğiliminin desteklenmesine katkıda bulunabilecek özellikleri içermektedir. Bu bağlamda teknoloji bağımlılığı diğer bağımlılık türleri içerisinde yer alabilmektedir. Örneğin meyve makinesi bağımlılığı (aynı zamanda kumar bağımlılığı) ve telefon seks bağımlılığı (aynı zamanda seks bağımlılığı) gibi değerlendirilmektedir.⁴² Esasında cinsel bağımlılık kontrol dışı cinsel davranışları ifade etmek için kullanılan şemsiye bir kavramdır. Aşırı porno kullanımı da cinsel bağımlılık örneklerinden biridir. Pornografi materyallerine erişim ve sürekli kullanma bireylerin hayatlarını ve ilişkilerini etkilemektedir. Öyle ki madde bağımlılığı gibi benzer yıkıcı etkilere ve hatta ölümlere yol açabilmektedir.⁴³

Kumar, “günümüzde hoşça vakit geçirme, eğlence ve dinlenme aracı olarak sunulan, şans ve bahis oyunlarını da içine alan yaygın bir yelpazeye sahiptir.”⁴⁴ Kazanma hırsının tutkuya dönüşmesi başta olmak üzere çeşitli nedenlerle kumar oynamanın tekrarlanması ve devam edilmesi bağımlılığına neden olmaktadır. Kumar bağımlılığı, “olumsuz sonuçlara rağmen devam eden ve işlevselliğin azalmasına neden olan tekrarlayan kumar oynamalarla karakterize bir bozukluktur.”⁴⁵ Kumar bağımlılığı psikolojik sorunlar olmak üzere, aile içi güven ortamının sarsılmasına ve toplumsal ahlak kurallarının ihlal edilmesine yol açar.

⁴¹ Young, s. 406-408.

⁴² Mark Griffiths, “Technological Addictions”, *Clinical Psychology Forum*, February, 1995, s. 15.

⁴³ Joe Kort, “Pornography, Addiction to (‘pro’)”, ed. Patricia Whelehan and Anne Bolin, *The International Encyclopedia of Human Sexuality* içinde (1-4), John Wiley & Sons, New Jersey 2015, s. 1.

⁴⁴ Yeşilay, “Kumar Bağımlılığı Nedir?”, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/kumar-bagimliligi>, (ET: 15.12.20).

⁴⁵ Bahadır Geniş ve Hakan Aksu, “İntihar Girişimi ile Acil Servise Başvuran Kumar Bağımlılığı Olgusu”, *Bağımlılık Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, s. 92.

2. Sosyolojik Teoride Bağımlılık

Bağımlılık olgusu modern dönem ve sonrasındaki sosyolojik teorilerde ele alınan konulardan biri olmuştur. Bu kapsamda bağımlılık, bağımlılık türleri ve bağımlılığın sosyolojik boyutlarını ayrıntılı olarak ele alan bağımlılık sosyolojisinden bahsetmek mümkündür. Bağımlılık sosyolojisi; bağımlılık davranışının hem bireysel hem de toplumsal anlamda neden olduğu sonuçlar ve söz konusu olan bu sapma davranışının toplumun türü ve değişimiyle olan bağlantılarını ele almaktadır.

Bağımlılık sosyolojisi, öncelikle alkol ve uyuşturucu kullanımını konu edindi. 1970'lerden sonra sosyologlar seks, alışveriş, kumar, aşırı yeme ve sigara kullanımı gibi bağımlılık davranışlarını konu etmeye başladı. Bağımlılığın tanımına dair ilk öneri Alfred Lindesmith tarafından yapıldı. Bağımlılık sosyolojisinin öncüsü Alfred Lindesmith'tir. Bağımlılık konusunda ilk ve etkili çalışmalar onun tarafından yapılmıştır. Lindesmith açısından bağımlılık iki bileşene sahiptir. O, alışılmış (habituated) ve bağımlılık (addiction) kavramlarını kullanmıştır.⁴⁶

Lindesmith'e göre bağımlılar "aşağılıklarını ve zihinsel çatışmalarını telafi etmek veya bunlardan kaçınmak isteyen kusurlu kişiler"dir.⁴⁷ Bağımlılık, acı çeken kişinin bir doz ilacın tüm rahatsızlık ve ıstırabını gidereceğini fark ettiğinde başlar. Daha sonra denerse ve adeta büyüdü rahatlamayı hissederse bu onun bağımlılığını teyit etme yolunda olduğunu gösterir.⁴⁸ Madde alımına devam eden bağımlılar "bir duygusal sıkıntı veya yaşam zorluğu durumunda bir tür tatmin, zevk ya da rahatlama" ararlar.⁴⁹

Lindesmith, sembolik etkileşimci perspektifin sosyal rollerin benlik üzerindeki etkilerine dair düşüncelerini benimser. Kültürde paylaşılan anlamlar veya kültürün uyuşturucu bağımlılığına dair tanımları birey tarafından öğrenilir ve söz konusu tanımlar bireyi değerlendirirken toplum tarafından kullanılır. Ona göre yoksunluk belirtileri bireyin dikkatine zorla girdiği ve onu ilacı kullanmaya devam etmeye zorladığı noktaya ulaşıldığında, aynı zamanda birey kendisini "uyuşturucu bağımlısı" (dope fiend) olarak tanımlamaya da zorlanır.⁵⁰

Sembolik Etkileşimci geleneğin önemli temsilcilerinden olan Howard S. Becker bireylerin uyuşturucu kullanmalarının öğrenilmiş bir

⁴⁶ Darin Weinberg, "Sociological Perspectives on Addiction", *Sociology Compass*, Cilt 5, Sayı 4, 2011, s. 299.

⁴⁷ Alfred R. Lindesmith, "A Sociological Theory of Drug Addiction", *American Journal of Sociology*, Cilt 43, Sayı 4, 1938, s. 594.

⁴⁸ Lindesmith, s. 599.

⁴⁹ Lindesmith, s. 611.

⁵⁰ Lindesmith, s. 606.

davranış olduğunu vurgular. Becker'a göre birey esrarı hem gerçek etkiler yaratacak şekilde içmeyi hem etkileri tanımayı ve bu etkileri uyuşturucu kullanımıyla ilişkilendirmeyi hem de aldığı hislerin tadını çıkarmayı öğrendiğinde kullanır.⁵¹ Becker, bireyin esrarı zevk için kullanılabilir bir nesne olarak algılamayı öğrenme süreci geçirdikten sonra kullandığını iddia eder. Buna göre bireyin uyuşturucu kullanımı, maddenin gerçek etkiler yaratacak şekilde içilmesinin öğrenilmesine, esrarın etkilerini tanıma ve bu etkilerin esrar kullanımıyla ilişkilendirilmesinin öğrenilmesine (başka bir deyişle kafayı bulmayı öğrenmek) ve maddeyi kullanan kişinin algıladığı duyguların tadını çıkarmayı öğrenmesine bağlıdır. Aksi halde hiç kimse madde kullanmaz.⁵²

Bağımlılık bir sapma davranışıdır. Çünkü sapma davranışı, “normatif olmayan davranış”tır.⁵³ Aynı zamanda sapkınlık “bir norm ihlali kalıbı” olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴ Becker sapma davranışının toplumsal bir inşa olduğunu iddia eder. Ona göre,⁵⁵

Toplumsal gruplar, ihlal edilmesi sapkınlık olarak tanımlanan kuralları koyarak sapkınlığı yaratırlar. Bu kuralları belli kişilere uyguladılar ve bu kişileri de hariciler olarak etiketlediler. Bu açıdan bakıldığında sapkınlık, kişinin gerçekleştirdiği davranışa içkin bir nitelik değil, daha ziyade kuralların ve yasakların başkaları tarafından bir “suçluya” uygulanmasının ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Sapkın, bu etiketin başarıyla uygulandığı kişi; sapkın davranış da insanların sapkın olarak nitelendirdikleri davranıştır.

Modern dönem sosyolojisinin temsilcilerinden biri olan Robert K. Merton yapısal işlevselci gelenek içinde yer alır. Merton, anomik duruma karşı insanların 5 farklı şekilde tepki (uyma, yenilikçilik, şekilcilik, çekilme ve isyan) gösterdiklerini ifade eder. Çekilme (retreatism), amaçlar ve araçların reddedilmesidir. Merton bu şekilde tepki gösterenleri sosyolojik açıdan gerçek yabancılar (alies) olarak ifade eder. Ortak yönelimleri paylaşmayarak yalnızca kurgusal anlamda toplumsal nüfusa dâhil edilebilirler. Bu kategori içinde psikotikler, psikonörotikler, otistikler, toplum tarafından dışlanmış kişiler (pariah), kimsesizler (outcast), aylaklar, serseriler, kronik ayyaşlar ve uyuşturucu bağımlıları yer alır. Merton'a göre

⁵¹ Howard S. Becker, “Becoming a Marihuana User”, *The American Journal of Sociology*, Cilt 59, Sayı 3, 1953, s. 235.

⁵² Becker, “Becoming a Marihuana User”, s. 242.

⁵³ Valerie Jenness ve Philip Goodman, “Deviance”, ed. Bryan S. Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology* içinde (135-141), Cambridge University Press, New York 2006, s. 135.

⁵⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 639.

⁵⁵ Howard S. Becker, *Hariciler (Outsiders)- Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, çev. Ş. Geniş ve L. Ünsaldı, Heretik Yayıncılık, Ankara 2013, s. 31.

bu kişiler kültürel olarak tanımlanmış hedeflerden vazgeçmekle birlikte normlara uygun hareket etmezler.⁵⁶ Onların yaptıkları yenilgi, sessizlik ve teslimiyet, nihayetinde bireyi toplumun ihtiyaçlarından "kaçmaya" götüren kaçış mekanizmalarını kullanmaktadır.⁵⁷ Merton'a göre, bağımlılar, hem kültürel hedeflerin hem de toplumun bu hedeflere ulaşmak için sağladığı kurumsallaşmış işlemlerin uygunluğuna inanan, ancak istenen sonuçları sosyal olarak onaylanmış yollarla üretemeyen bireyler olarak anlaşılabilir. Sonuç, sosyal yaşamdan yenilgiye, sessizliğe ve teslimiyete geri çekilmedir.⁵⁸

Karl Marx kapitalist toplumların iki farklı sınıf tipine (burjuva ve işçi sınıfı) sahip olduğunu ve sınıf çatışmasının kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu çatışma toplumsal değişimin de temel nedenidir. Marksizm'de sapmanın üretimi belirli sosyo-ekonomik organizasyon biçimleriyle ilişkilendirilerek anlaşılmaya çalışılır. Sapma üzerine Marksist bir perspektifin formüle edilmesi, kapitalizmin çelişkilerinin ifade edildiği sürecin yorumlanmasını gerektirir.⁵⁹ Çatışma teorisiyle uyuşturucu kullanımını açıklayan Steven Spitzer'e göre, kapitalist toplumda uyuşturucuyu sosyalleşme ve uyumdan ziyade kaçış ve üstünlük (transcendence) için kullananlar sapkın olarak tanımlanırlar.⁶⁰

Rasyonel seçim kuramı aktörlerin amaçlı olarak veya belli bir niyete sahip olarak eylemde bulduklarını ve aktörün tercih veya değerleri gözeterek hatta yaptığı eylemin olası sonuçlarını göz önüne alarak davranışta bulunduğunu savunur.⁶¹ Rasyonel seçim kuramı, bağımlılıkları rasyonel davranışın anti tezi olarak kabul eder. Alkolik veya eroin kullanıcısının geleceği düşünerek maksimum fayda gözetmesi mümkün değildir. Doğal olarak ruh hali değiştiğinde onların tercihleri de değişecektir.⁶²

⁵⁶ Robert K. Merton, "Social Structure and Anomie", *American Sociological Review*, Cilt 3, Sayı 5, 1938, s. 677.

⁵⁷ Merton, s. 678.

⁵⁸ Weinberg, s. 300.

⁵⁹ Steven Spitzer, "Toward a Marxian Theory of Deviance", *Social Problems*, Cilt 22, Sayı 5, 1975, s. 642.

⁶⁰ Spitzer, s. 642.

⁶¹ George Ritzer, *Modern Sosyoloji Kuramları*, çev. H. Hülür, 7. Baskı, De Ki Basım Yayın, Ankara 2011, s. 277.

⁶² Gary S. Becker ve Kevin M. Murphy, "A Theory of Rational Addiction", *Journal of Political Economy*, Cilt 96, Sayı 4, 1988, s. 675.

3. Yeşilay ve Faaliyetleri

Yeşilay bir asırdır bağımlılıkla mücadele eden bir sivil toplum örgütüdür. Kuruluşunun 100. yılına erişen Yeşilay,

Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında işgal güçlerinin toplumumuzda alkol ve uyuşturucu maddeleri yaygınlaştırmasını ve işgale karşı mücadele ruhunun yıkılmasını önlemek amacıyla dönemin Şeyhülislam'ı İbrahim Haydarizade'nin himayesinde, Dr. Mazhar Osman Uzman ve arkadaşları tarafından Sultan Vahdeddin'in izniyle 5 Mart 1920'de İstanbul'da "Hilal-i Ahdar" adıyla kurulmuştur. Yeşilay'ın kurulduğu 1-7 Mart tarihleri ülkemizde Yeşilay haftası olarak kutlanmaktadır.⁶³

"Hilal-i Ahdar" isminin yerine (ve güncel dil kullanımına göre sadeleştirilmiş olarak) önce "Yeşil Hilal" ardından günümüzde de var olan "Yeşilay" ismi kullanılmaya başlanmıştır. Yeşilay, 1934 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı ve İsmet İnönü'nün Başbakan olduğu dönemde Bakanlar Kurulu kararıyla "kamuya yararlı dernek statüsü" kazanmıştır.⁶⁴ Bağımlılıkla mücadele amacıyla kurulan dernek sadece alkol ve madde bağımlılıkları ile değil tarihsel süreçte ortaya çıkan kumar ve internet bağımlılığı gibi farklı bağımlılık türleriyle de mücadele etmiştir.

Şekil 2. Hilal-i Ahdar 1920 (Yeşilayın İlk Logosu)⁶⁵

Yeşilay'ın kuruluşundan birkaç gün sonra içkinin yasaklanmasına dair kanun teklifi mecliste görüşülmüştür. Bu, Men-i Müskirat Kanunu'dur.

⁶³ Yeşilay, "Yeşilay Tarihçesi", <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce>, (ET: 10.10.2020).

⁶⁴ Yeşilay, "Yeşilay Tarihçesi."

⁶⁵ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, "Faaliyet Raporu 2015", <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, s. 17, (ET: 25.11.2020).

Men-i Müskirat Kanun teklifi, TBMM'nin açılmasından beş gün sonra muhafazakâr yapısıyla dikkat çeken, daha sonra muhalefetin önemli simalarından olacak olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey tarafından verilmiştir. (...) Men-i Müskirat Kanun teklifinin görünürdeki gerekçeleri dini, sıhhi, beşerî, ictimai ve iktisadidir.⁶⁶

Yeşilay Cemiyeti'nin kurumsal yapısına baktığımızda bürokratik bir örgüt gibi yapılandırıldığı görülmektedir. Yönetim, denetim ve disiplin kurulunun yanı sıra genel müdürlük gibi birimleri içermektedir. Ayrıca Cemiyet; kişisel verilerin korunması, kalite, insan kıymetleri, kurumsal iletişim, satın alma, bilgi güvenliği ve iş sağlığı ve güvenliği gibi konularda kurumsal politikalara sahiptir. Bilgi ve bilim temelinde bağımlılıkla mücadele eden Yeşilay bünyesinde farklı alanlarda (psikoloji, hukuk vb.) çalışmalar yapan bilim insanlarından oluşan bilim kurulunu da barındırmaktadır.⁶⁷

Cemiyet, amaçlarını tüzüğünde şu şekilde ifade etmiştir:⁶⁸

1) Cemiyet, yurdumuzda ahlâkî ve kültürel bir kalkınma atmosferi içinde; tütün, alkol ve madde bağımlılığı gibi toplum ve gençliğin beden ve ruh sağlığını tahrip eden bağımlılıklar yanında, kumar, fuhuş, internet ve teknoloji bağımlılığı gibi gençliğe ve topluma zarar veren bütün zararlı alışkanlıklarla mücadele etmek, millî kültürüne bağlı nesiller yetiştirmek amacı ile kurulmuştur.

2) Cemiyet bu çerçevede bağımlılıklarla mücadele etmek üzere, toplumun bilinç, güç ve kaynaklarını harekete geçirir; insan onur ve saygınlığının korunması doğrultusunda her koşulda, yerde ve zamanda desteğe muhtaç insanlara yardım eder; toplumun bağımlılıklarla mücadele kapasitesinin geliştirilmesine sürekli katkıda bulunur.

3) Bu amaç doğrultusunda ulusal ve uluslararası kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerekli iş birliği ve ortak çalışma organizasyonlarını geliştirir.

Yukarıdaki amaçlarla bağlantılı olarak Yeşilay, temel değer ve ilkelerini; “insan onuru için bağımlılıklarla mücadele”, “ayrım gözetmemek”, “bağımsızlık”, “hayır kurumu niteliği”, “halk sağlığı kuruluşu niteliği”, “bilimsellik”, “küresellik” ve “toplumsallık” olarak ifade

⁶⁶ Uğur Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi Men-i Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi Yayınları, Konya 2012, s. 33-34.

⁶⁷ <https://www.yesilay.org.tr/tr/> (ET: 15.12.20).

⁶⁸ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, “Türkiye Yeşilay Cemiyeti Tüzüğü”, [yesilay.org.tr/assets/uploads/pdf/yesilay_tuzugu_2018.pdf](https://www.yesilay.org.tr/assets/uploads/pdf/yesilay_tuzugu_2018.pdf), s. 2 (ET: 25.11.2020).

etmektedir.⁶⁹ Söz konusu değerler Yeşilay'ın vizyon, misyon ve amaçlarıyla doğru orantılı olarak şekillenmektedir. Cemiyet “bağımlılık doğurucu risk faktörlerine karşı insan sağlığının korunması ve insan onuruna saygı duyulmasını” sağlamayı temel değerlerinden biri olarak ifade etmektedir. Yeşilay, bağımlılıkla mücadelede ve “hizmetlerinde milliyet, ırk, dini inanç, sınıf veya siyasi düşünce farkı” gözetmeksizin plan ve programlarını uygulamaktadır. Bu bağlamda cemiyet, ayırım gözetmeden tamamen insan odaklı etkin mücadeleyi hedeflemektedir. Bağımsız bir sivil toplum kuruluşu olarak Yeşilay, ulusal ve uluslararası sözleşmelere uygun “hareket etme özerkliğine” sahiptir. Bu nedenle, “hizmetlerinde hiçbir şekilde kişisel ve kurumsal çıkar gözetmeyen gönüllü bir yardım kuruluşudur.” Cemiyet; bağımlılıkla mücadele, bağımlılıkların önlenmesi, koruma ve tedavi aşamalarında kanıta dayalı bilimsel yaklaşımı benimsemektedir. Yeşilay, “başta tütün, alkol ve madde bağımlılıkları olmak üzere her türlü bağımlılık doğurucu faktör ve sürece karşı kurumsal” bir mücadele sergileyen gönüllü bir sivil toplum kuruluşudur. Kuruluş, bağımlılıkla mücadelede küresel ölçekli çalışmalar yaptığı gibi farklı ülkelerdeki benzer amaçlara sahip sivil toplum kuruluşlarıyla da küresel düzeyde organizasyonlar düzenlemektedir. Bu bağlamda küresel veya yerel düzeyde toplumun “her kesiminde ve her yaşam alanında tabandan temsile, bireyden kamu kurumlarına dek her kademedede halk sağlığı bilinci oluşturmak üzere örgütlenmeyi” hedefleyen Yeşilay, böylelikle bir değer olarak “toplumsallık”ı savunmaktadır. Sahip olunan kaynakların “etkin yönetim”iyle birlikte hem iktisadi konularda hem de bilginin paylaşılmasında “şeffaflık” ilkesiyle hareket etmektedir. Şeffaflık ilkesiyle bağlantılı olarak cemiyet, “sorumluluklarını açık bir şekilde tanımlar ve toplumsal sorumluluk bilinciyle” “hesap verebilirlik” ilkesini benimser. Aynı zamanda “sorumluluk” ilkesinden hareketle ulusal ve uluslararası ilgili değerlere uygun faaliyetlerde bulunur. “Sağlıklı çalışma” yaklaşımı ile Yeşilay, “tüm faaliyetlerinde üçüncü şahıslara karşı eşit davranmayı ve önyargısız yaklaşmayı” benimseyerek “adalet ve eşitlik”i temel değeri olarak kabul eder.⁷⁰

Cemiyet yukarıda yer verilen amaçlarını gerçekleştirme adına bir aşırıdır çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Söz konusu olan bu faaliyetler dönemin şartlarına bağlı olarak görülen bağımlılık türlerine göre çeşitlilik kazanmakla birlikte Yeşilay çalışmaları ve faaliyet alanlarını şu şekilde ifade etmektedir:⁷¹

⁶⁹ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, “Türkiye Yeşilay Cemiyeti Tüzüğü”, s. 2-3.

⁷⁰ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, “Türkiye Yeşilay Cemiyeti Tüzüğü”, s. 9.

⁷¹ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, “Türkiye Yeşilay Cemiyeti Tüzüğü”, s. 3.

- Amacın gerçekleştirilmesi için gerekli olan her türlü bilgi, belge, doküman ve yayınları temin etmek, dokümantasyon merkezi oluşturmak,
- Yurt içinden ve yurt dışından bağış kabul etmek,
- Amacın gerçekleştirilmesi için gerek görüldüğü durumda vakıf kurmak, federasyon kurmak veya kurulu bir federasyona katılmak,
- Uluslararası faaliyette bulunmak, yurt dışındaki Cemiyet veya kuruluşlara üye olmak ve bu kuruluşlarla proje bazında ortak çalışmalar yapmak,
- Tütün, alkol ve madde bağımlılarının rehabilite edilmesine ve tedavisine, ailelerine yardım etmeye, çocuklarının eğitim ve korumalarına çalışmak,
- Tütün, alkol ve madde bağımlılıkları ile her türlü kötü alışkanlıkların zararlarına karşı mücadele yolunda gerekli her türlü tedbir ve kararların alınmasını temin için hükümet ve teşekküller nezdinde teşebbüslerde bulunmak,
- Bağımlılıklarla mücadele konusunda, mücadeleye yönelik araştırma ve yayın faaliyetlerine katkıda bulunacak öğrencilere ve araştırmacılara, araştırma bursları vermek.

Kurumsal faaliyetlerde esas amaç “misyon ve vizyonu doğrultusunda kurumsallaşmasını tamamlamış mükemmel Yeşilay”dır. Bu kapsamda Yeşilay günün ihtiyaçlarına uygun ve işlevsel bir kurumsal organizasyon hedefiyle uluslararası kalite standartlarına yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu doğrultuda EFQM Yönetim Modelini benimsemiş ve akreditasyona yönelik çalışmalar yapmıştır.⁷² 2015 yılında “Mükemmellikte 3 Yıldız Yetkinlik Belgesi” almaya hak kazanan cemiyet, 2019 yılında da “ISO 9001: 2015 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi” almıştır. Kurumsal organizasyon ve örgütlenme bağlamında hem ulusal hem de uluslararası standartları referans alan Yeşilay, misyon ve vizyonuna uygun bir yapılanmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda,

[b]ağımlılıklarla mücadelede Türkiye’yi örnek ve lider ülke yapma misyonuyla hareket eden, topluma fayda sağlayan çalışmalar yapan Yeşilay, bir sivil toplum kuruluşu olarak kalite ve stratejik yönetim anlayışıyla faaliyetlerini yürütmeyi son derece önemsemekte ve kurumsal yapılandırmayı buna göre inşa etmektedir.⁷³

⁷² Türkiye Yeşilay Cemiyeti, “Faaliyet Raporu 2014”, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, s. 26, (ET: 25.11.2020).

⁷³ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, “Faaliyet Raporu 2019”, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, s. 28, (ET: 25.11.2020).

Sivil toplum, “devletten bağımsız olarak yurttaşlar tarafından kurulan organizasyonlardan, kulüplerden, işletmelerden, gönüllü kuruluşlardan ve bunların tümünün ördüğü ağlardan (networks) oluşan sosyal alan”ı ifade etmektedir.⁷⁴ “Sivil toplum kuruluşları, üyelerinin katılımına imkân veren merkezi yönetimden bağımsız olan (siyasal toplumdan bağımsız olan) toplum ya da kamu yararı konusunda merkezden ayrı niteliklere sahip, sosyal amaç taşıyan sivil kuruluşlardır.”⁷⁵ Sivil toplum örgütleri; “özerklik”, “gönüllülük”, “yasallık”, “kâr amacı gütmemek”, “kamu yararını gözetmek” ve “şeffaflık” gibi niteliklere sahiptir.⁷⁶

Kurumsal örgütlenmeyi ulusal ve uluslararası ilkeler doğrultusunda yapan Yeşilay, gerek hareket etme özerkliğine sahip olma ilkesiyle gerekse de gönüllü faaliyetleri ve etkinlikleriyle bağımlılıkla mücadele eden gönüllü bireyleri ve ilişki ağlarını kapsayan bir sivil toplum örgütüdür. Yeşilay, kâr amacı gütmeyen tamamen kamu yararını gözeterek bağımlılığa karşı insanları ve toplumu korumaya ve bilinçlendirmeye çalışmaktadır.

Sivil toplum örgütü olarak Yeşilay, insanlarda farkındalık yaratma ve sağlıklı yaşam tarzı konusunda bilgilendirilmeleri amacıyla eğitim faaliyetleri de yürütmektedir. Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı (TBM); uzaktan eğitim, pilot eğitimler ve eğitim setleri gibi birçok eğitici ve öğretici materyal ve uygulamaları içermektedir. Bu eğitim faaliyetinde amaç;⁷⁷

[t]ütün, alkol, madde, teknoloji gibi çeşitli bağımlılık türleri ile ilgili olarak başta çocuklar ve gençler olmak üzere toplumun genelinde farkındalığın artırılması ve bu hedef kitlenin sağlıklı yaşam prensiplerine yönelik bilgilendirilmesi ile bağımlılık türlerinin bilgi ve bilinçle önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Genel anlamda eğitim, insanlarda istendik davranışları geliştirmeyi amaçlar. Bu nedenle eğitim kurumu, ulus inşasına dayalı modern toplumlarda nüfusu homojenleştirme ve toplum tipine uygun insan modelini yetiştirme noktasında işlevsel bir kurumdur. Bireylerin toplumsallaşmasında aktif ve dinamik bir yapıya sahip olan eğitim, devletlerin ideolojilerini kitlelere aktarılmasına aracılık ederek hem bireylerin bir toplumun üyesi olmalarına hem de devletlerin kitleleri kontrol etmesine olanak verir. Bu

⁷⁴ Anthony Giddens ve Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. A. Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s. 373.

⁷⁵ İbrahim Yıldırım, *Demokrasi Sivil Toplum ve Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004, s. 60.

⁷⁶ İbrahim Yıldırım, 2004.

⁷⁷ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2015*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, s. 29, (ET: 25.11.2020).

bağlamda Louis Althusser'in devletin ideolojik aygıtları kavramı eğitim ve devlet ilişkisinin açıklanması açısından işlevseldir. Althusser, din, aile, hukuk ve eğitim kurumlarını devletin ideolojik aygıtları olarak değerlendirir.⁷⁸ Devlet, bu aygıtları (eğitim gibi) kullanarak ideolojisini halka aktarır. Bu bağlamda Yeşilay'ın eğitim faaliyetleri hem bağımlılıkla mücadele izleği bağlamında bilinçlenmeyi hem de nüfusun sosyal ve tıbbi sorunlara karşı disipline edilmesine de olanak vermektedir. Böylelikle Yeşilay, eğitim faaliyetleriyle devletin ideolojik beklentileri ve kalkınma hedeflerine de katkı sağlamaktadır. Öyle ki 2014-2018 yıllarını kapsayan onuncu kalkınma planı ile Yeşilay'ın aynı dönemdeki faaliyetleri benzer nitelikleri taşımaktadır. Onuncu Kalkınma Planı'nda "koruyucu sağlık" politikalarının geliştirileceği vurgulanmaktadır.⁷⁹ Bu bağlamda koruyucu hekimlik, "kişinin sağlığını koruma ve geliştirmeyi bireysel düzeyde ele almak"tır.⁸⁰ Yeşilay'ın bağımlılık hastalığına karşı bireyleri koruma gayesi bir koruyucu sağlık hizmeti olarak kabul edilebilmesinin yanı sıra modern devletlerde sivil toplum örgütlerinin halk sağlığına verdiği katkıyı da göstermesi açısından önemlidir. Eğitim faaliyetlerini bilimsel ve akademik çalışmalarla da destekleyen Yeşilay, temel önceliklerini "bağımlılıkla ilgili bilimsel çalışmaları desteklemek ve derinleştirmek" ve "bu anlamda, araştırmacı ve uzmanların desteklenmesi suretiyle bilimsel çalışmaların ve içeriklerin sayısını" artırma olarak ifade etmektedir.⁸¹

Yeşilay, saha faaliyetleri kapsamında birçok etkinlik ve organizasyon üstlenmektedir. Söz konusu saha faaliyetlerinden bazıları şunlardır: 1-7 Mart Yeşilay Haftası, 9 Şubat Dünya Sigarayı Bırakma Günü, 26 Haziran Dünya Uyuşturucu Bağımlılığı ve Kaçakçılığıyla Mücadele Günü, 31 Mart Dünya Tütünsüz Günü ve Geleneksel Yeşilay Bisiklet Turu. Yeşilay Haftası etkinliğinde amaç "Yeşilay'ın çalışmaları hakkında toplumun her kesiminden farklı yaş gruplarındaki insanları bilinçlendirmek"tir. Dünya Sigarayı Bırakma Günü'nde ise "tütün bağımlılığı konusunda farkındalık ve bilinç oluşturmak" amaçlanmaktadır. Dünya Uyuşturucu Bağımlılığı ve Kaçakçılığıyla Mücadele Günü'nde ve Dünya Tütünsüz Günü'nde ülke genelinde farkındalık ve bilgilendirmeye dönük etkinlikler hedeflenmektedir. Yeşilay sağlıklı yaşama dikkat çekmek

⁷⁸ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. A. Tümertekin, 2. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul 2006, s. 63.

⁷⁹ T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara 2013, s. 33.

⁸⁰ Nusret Fişek, *Halk Sağlığına Giriş*, Çağ Matbaası, Ankara 1983, s. 9.

⁸¹ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2015-2018*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, s. 59, (ET: 25.11.2020).

için birçok ilde bisiklet turu da düzenlemektedir.⁸² Tüm bu faaliyet ve etkinlikler herhangi bir maddi kazanç kaygısıyla yapılmamaktadır. Bu bağlamda sivil toplum örgütleri “[k]âr amacı gütmeksizin toplumsal birtakım sorunlara çare bulmak ve toplumun bilinçli sesini duyuran bir örgütlenmeler ağı”⁸³ olma gibi önemli rolleri üstlenmektedirler. Bu bağlamda Yeşilay, sivil toplum örgütü olarak hem toplumsal bir sorun olarak bağımlılıkla mücadele etmekte hem de bağımlılığın zararlarına karşı toplumun bilinçli sesi olma gibi bir karakteri ortaya koymaktadır.

Tüm bu etkinlikler “farkındalık yaratma” ve kitlelerin “bilgilendirilmesi” temalarını taşımaktadır. Söz konusu temalar modern devletlerin iktidar anlayışı ve halk sağlığına dair benimsedikleri paradigmalara uyumludur. Bu bağlamda Michel Foucault’nun biyo iktidar kavramını hatırlamak faydalı olacaktır. Foucault’a göre biyo iktidar “18. yüzyıldan itibaren, yönetim pratiğinin nüfusu oluşturan canlıların karşılaştığı sorunları (sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırklar...) akılsallaştırma çabasıydı.”⁸⁴

Foucault’a göre,

18. yüzyılda iktidar tekniklerinin büyük yeniliklerinden biri, ekonomik ve siyasal bir sorun olarak ‘nüfus’un ortaya çıkması olmuştur. (...) Hükümetler yalnızca uyruklarla, hatta halkla değil, özgül fenomenleri ve özel değişkenleriyle (doğum, ölüm, yaşam süresi, doğurganlık, sağlık durumu, hastalıkların sıklığı, beslenme ve konut biçimi) bir ‘nüfus’la karşı karşıya olduklarının farkına varırlar.⁸⁵

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı; insanların fiziksel, sosyal ve zihinsel açıdan tam bir iyilik haline sahip olması tasviri aracılığıyla tanımlamıştır. Yani sadece güçsüzlük (infirmary) ya da rahatsızlığın (disease) olmaması bireyin sağlıklı kabul edilmesi için yeterli değildir.⁸⁶ WHO’nun sağlığa dair bu tanımı fiziksel, sosyal ve zihinsel düzeylerinin iyilik hali açısından değerli olduğuna dair bu tıbbi paradigmanın da dönüşümü anlamına gelir. Bu bağlamda hastalıkları değerlendirirken kültür, toplumsal

⁸² Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2018*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>.

⁸³ Murat Yıldırım, “Sivil Toplum ve Devlet”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, 2003, s. 233.

⁸⁴ Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. A. Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 263.

⁸⁵ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. H. Uğur Tanrıöver, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012. s. 25.

⁸⁶ WHO, World Health Organization, “What is the WHO definition of health?”, <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions>, (ET: 06.12.2020).

bellek, bireyler arası ilişki ve yaşam deneyimlerini göz önüne alan holistik tıp yaklaşımına yönelik dönüşüm söz konusudur. Holistik tıp, bireysel sorumluluklara ve kişisel bakıma önem veren bir sağlık hizmetleri yaklaşımıdır.⁸⁷ Tıbbın bilimsel modeliyle uyumlu olan bu paradigma 1970'lerden sonra yaygınlık kazanmıştır. Modern toplumlarda artan nüfus ve hastalık nedenlerinin artması halk sağlığını koruma ve geliştirme adına sosyo-kültürel unsurların da göz önüne alınmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda holistik tıp, “hastalığa reaktif yaklaşım yerine, sağlığa aktif yaklaşım”ı vurgular.⁸⁸ Tıbbi paradigmadaki bu dönüşüm modern ulus devlet formunun hedeflediği insan modeliyle de uyumludur. Modern devletler hem zihinsel hem de fiziksel açıdan üretime katkı sağlayacak bireyler yetiştirme amacındadır. Böylelikle bilişsel, davranışsal ve bedensel açıdan disipline edilmiş ve iktidarın söylemi ile uyumlu bir nüfus hedeflenir. Dolayısıyla “19. yüzyıldan sonra beden terbiyesi, vatandaşların zihinsel ve bedensel istidatlarını arttırma amacına endekslendi.”⁸⁹ Foucault'ya göre bedenlerin terbiye edilmesi, itaatkâr bedenler haline getirilmesi ve ekonomik sistemle bütünleşmesi nüfus artışı, yaşam süresi, sağlık düzeyi, doğum ve ölüm gibi olguları önemli hale getirdiği gibi tüm bu olguların “düzenleyici denetim” yoluyla kontrol edilmesi gerekmektedir.⁹⁰ Nüfusun biyo-politikası halk sağlığının modern devletler açısından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Yeşilay'ın sivil toplum örgütü olarak halk sağlığını koruma ve geliştirme adına bağımlılık hastalığını merkeze alarak yapmış olduğu faaliyetler ve bu faaliyetlerde farkındalık yaratma ve bilgilendirme temalarını kullanması biyo-politikaların kamusal alanda yaygınlaşması ve uygulanması açısından önemlidir.

Yeşilay farkındalık ve bilgilendirme odaklı etkinlikleri bir iletişim stratejisiyle kitlelere aktarmaktadır. Sivil toplum örgütleri hem kamusal hedeflerle ilgilenmekte hem de bilgi ve fikir akışının gerçekleştiği ilişki ağlarına sahip olmaktadır.⁹¹ Söz konusu bu bilgi ve fikir akışının kamuya aktarımı iletişim yoluyla sağlanmaktadır. İletişim, “toplumsal-kültürel bir çevrede en az iki kişi arasında yapılan, belli bir ihtiyacı karşılayan her türlü ileti (mesaj) alışveriş sürecidir.”⁹² Haber ve enformasyonun yanı sıra iletişim

⁸⁷ W. Cockerham ve F. J. Ritchey, *Dictionary of Medical Sociology*, Greenwood Press, London 1997, s. 65.

⁸⁸ John J. Macionis, *Sosyoloji*, çev. ed. Vildan Akan, 13. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2013, s. 553.

⁸⁹ Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar- Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 124.

⁹⁰ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 99.

⁹¹ Ayşenur Akpınar Gönenç, *Sivil Toplum – Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Alt Kitap, 2001, s. 43-44

⁹² Hüseyin Bal, *İletişim Sosyolojisi*, 3. Baskı, Sentez Yayıncılık, Bursa 2018, s. 14.

süreci bilgilendirme gibi işleve de sahiptir. Bu nedenle Yeşilay, yürüttüğü etkinlikler ve etkinliklerin içerikleri hakkında kamuyu bilgilendirmeye çalışır. Yeşilay haftası, Dünya Tütünsüz Günü vb. belirli gün ve haftalarda yapılan etkinlikler çeşitli kitle iletişim araçlarıyla tanıtılmakta ve insanlar bağımlılığa karşı bilinçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla iletişim stratejisinde yazılı ve görsel medya araçları kullanılmaktadır. “Bugünün ve yarının en büyük ‘toplumsal sağlık farkındalığı’ hareketine öncülük eden Yeşilay’ın marka stratejisi, bugün nasıl algılandığı üzerine değil, gelecekte nasıl bilinmek istediği üzerine kurgulanmıştır.”⁹³ Bu kurgu kapsamında çeşitli kamu spotları hazırlamakta (onlar kazanırken biz kaybediyoruz gibi), basın çalışmaları yapmakta, web siteler (Yeşilay.org, tbm.org) tasarlamakta, dergi ve kitaplar çıkarmakta ve sosyal medya mecralarından (facebook ve instagram) yararlanmaktadır.

Ulusal düzeyde eğitim ve iletişim faaliyetleri yapan Yeşilay, uluslararasılaşma hedefine de sahiptir. Bağımlılıkla mücadele konusunda uluslararası kurum ve kuruluşlarla bilgi paylaşımı ve iş birliği yapılmaktadır. Uluslararasılaşma konusunda cemiyetin amacı, “Türkiye’nin bağımlılık konusunda sahip olduğu birikimin Ülke Yeşilayları ile yaygınlaştırılması ve uluslararası deneyimin ülkemize aktarılması”dır.⁹⁴ Söz konusu olan bu uluslararası ilişki ağları neticesinde birçok proje hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda Cemiyet; Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM), Madde Bağımlılığı Farkındalığını Artırma (DAWAP), Sağlıklı Nesil Sağlıklı Gelecek, Yeşilay’ın Sağlık Elçileri, Madde Bağımlılığı Danışmanlığı Meslek Standartlarını Belirleme ve İş Yaşamını İyileştirme Programı gibi farklı projeler üretmiştir.⁹⁵ “Madde Bağımlılığı Farkındalığını Artırma” ve “Sağlıklı Gelecek Sağlıklı Nesil” projeleri bağımlılığın zararları konusunda farkındalığı artırarak hem sorumluluğu özendirmeye hem de kişisel bakımın halk sağlığı açısından ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Yeşilay, “Madde Bağımlılığı Farkındalığını Artırma” projesinde “Türkiye’de ve Avrupa’da uyuşturucu madde bağımlılığı riskleri hakkında ebeveynleri bilgilendirme ve farkındalık oluşturma yoluyla, çocuk ve gençlerde uyuşturucu kullanımının önüne geçilmesi”ni hedeflerken “Sağlıklı Gelecek Sağlıklı Nesil” projesi kapsamında Millî Eğitim Bakanlığı ile ortak çalışma yaparak “öğrencilerin bağımlılıklara karşı duyarlılığını artırmayı hedeflemektedir.”⁹⁶ Yeşilay’ın başta bu projeler olmak üzere yapmış olduğu diğer faaliyetlerde de (Yeşilay’ın Sağlık Elçileri gibi) bağımlılık davranışı neticesinde görülebilecek başta hastalıklar (depresyon, şizofreni, karaciğer

⁹³ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2015-2018*, s. 92.

⁹⁴ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2019*, s. 78.

⁹⁵ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2015*, s. 51.

⁹⁶ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2015*, s. 54.

rahatsızlıkları vb.) olmak üzere olası sosyal (boşanma, şiddet ve bireyler arası ilişkilerin bozulması vb.) sorunlara karşı farkındalık yaratmayı hedeflemektedir. Sivil toplum örgütlerinin amacı “insanı değiştirmektir. İnsanları eğitmek, maddi ve manevi refahlarını sağlamak”tır.⁹⁷ Bu bağlamda Yeşilay’ın yürüttüğü “Sağlıklı Gelecek Sağlıklı Nesil” gibi projeler insanı değiştirmeyi amaçlarken onları eğiterek madde ve manevi refahı sağlamayı da hedeflemektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlangıcında gerçekleşen sanayileşme ve modernleşme deneyimleri insanlığa refah getirdiği gibi onları birçok sorunla da karşı karşıya bırakmıştır. Başta hava, su ve çevre kirliliği olmak üzere kentleşme sürecinde sağlıksız konut, göç ve çokkültürlü yaşam gibi birçok sorunla insanoğlu karşı karşıya kalmıştır. Modernleşme sancılarının yaşandığı 20. yüzyılda koruyucu tıp anlayışı halk sağlığı açısından önemli hale gelmiştir. Sıkışık yaşam alanları, yanlış beslenme ve yoksulluk konuları halk sağlığı açısından önemli hale gelmiştir. Günümüzde de sağlıklı yaşam tarzları yaratma çabalarının yanı sıra sağlığa yönelik tutum, davranış ve motivasyon ile alt kültür farklılıklarının anlaşılması gerekli hale geldi.⁹⁸

Sağlıklı yaşam tarzı konusunda insanlarda farkındalık yaratılması bireyleri kendi sağlıkları açısından sorumlu kıldığı gibi halk sağlığının da modern devletler açısından ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı ve egemenliğin halkın iradesine bırakıldığı bir dönemde Yeşilay’ın kurulması, ulus inşasının hem siyasi hem de sivil toplum alanında gerçekleştirilme stratejisi olarak okunabilir.

⁹⁷ Vehbi Bayhan, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 2002, s. 9.

⁹⁸ Gregory L. Weiss ve Lynne E. Lonnquist, *The Sociology of Health, Healing, and Illness*, Prentice-Hall International, New Jersey 1994, s. 4.

Sonuç

Türkiye'nin bağımlılıkla mücadelesini Yeşilay'dan bağımsız düşünmek imkânsızdır. Bu cemiyet, bir hastalık veya davranış olarak ifade edebileceğimiz bağımlılığın iktisadi, siyasi, sosyal ve tıbbî düzeylerde neden olduğu hasarlar ve kayıpların yanı sıra devletin halk sağlığını koruma, geliştirme ve ideal insan tipine ulaşma kaygısına dair söylemin de sivil temsilcisidir. Bu bağlamda sivil toplum örgütü olarak Yeşilay, rasyonelleşme ve küreselleşme gibi makro süreçlerin, bu süreçlerle bağlantılı toplumsal ve siyasi yapılaşmanın altında anlam arayışı içinde olan insanların bazen tepki bazen de akran çevresine veya dönemin alışkanlıklarına uyma davranışına bağlı olarak yaptıkları tercihler karşısında hem bireysel hem de kamusal refahı artırmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada Yeşilay'ın bağımlılığa karşı yaptığı etkinlikler, projeler ve uygulamalar, modern toplumun halk sağlığını korumaya yönelik sivil boyutu olarak ele alınmıştır. Bağımlılıkların tarih boyunca değişimi gibi bağımlılığın nedenleri de farklılaşmıştır. Bu bağlamda teknoloji ve internet bağımlılığı, bilişim teknolojisinin ve teknik rasyonaliteyi artırma hedefinin bir sonucu olarak gündelik yaşamda deneyimlenmektedir.

Bağımlılıklar, zihinsel ve fiziksel birçok hastalığa kaynaklık etmelerinin yanı sıra hem parçalanmış benlik ve kimlikleri ortaya çıkararak hem de toplumsal rol ve sorumluluklarını yerine getiremeyerek sosyal uyum ve üretime katkı sağlamayan kitlelere neden olmaktadır. Dolayısıyla türü ne olursa olsun bağımlılıklar, halk sağlığına olumsuz etkileri olan alışkanlıkları içermektedir. İnsanların nesne veya maddelere karşı bağımlılık geliştirmeleri sınırları ve nüfusu nesnel ölçütlere göre hesaplanan modern ulus devletlerin demografik yapılarını tehdit etmektedir. Böylelikle geleneksel toplumlardan farklı olarak modern toplumların insan algısı tebaa anlayışından uzaklaşarak hukuki ve siyasi ölçütlere göre tanımlanan vatandaşlık anlayışına dönüşmüştür. İnsan hak ve özgürlüklerinin evrensel ilkeler olarak kabul edilmesi kapsamında yaşama hakkının yanında yaşam kalitesi ve sağlık hizmetlerine erişimin de temel insanî hak olması devletleri sosyal kontrolde sorumlu hale getirmiştir. Sosyal kontrol aynı zamanda Foucault'un "disipline edici iktidar" şeklinde ifade ettiği iktidar türünün de uygulanmasıdır. Toplumsallaşma sürecinde değerlerin aktarımı ile uyumlu ve itaat eden bireyler haline gelen insanlar, iktidarın sosyal hayatı tümüyle kuşatan söylemleriyle de karşı karşıyadır. Bu bağlamda Yeşilay'ın yüzyıllık mücadelesi, sadece insanları bağımlılığa karşı korumakla veya onlarda farkındalık yaratmakla kalmayıp insanları ve toplumu çağın gereklerine uygun standartlara kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

AKIN, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar- Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

AKPINAR GÖNENÇ, Ayşenur, *Sivil Toplum – Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Alt Kitap, 2001.

ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. A. Tümertekin, 2. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul 2006.

ARIKAN, Zehra, “Alkol Kullanım Bozukluğu”, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* içinde (105-124), Yayınlayan: T. C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Pozitif Matbaa, Ankara 2012.

ATİK, Levent, “Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları”, ed. N. Atasoy, V. Ç. Kardeş ve Ş. Sankır, *Bağımlılığa Giden Yolu Sosyolojik ve Psikiyatrik Yönleri* içinde (9-32), Efil Yayınevi, Ankara 2020.

BAL, Hüseyin, *İletişim Sosyolojisi*, 3. Baskı, Sentez Yayıncılık, Bursa 2018.

BAŞKURT, İrfan, “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”, *İ.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2003, ss. 73-114.

BAYHAN, Vehbi, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 2002, ss. 1-13.

BECKER, Gary S. ve MURPHY, Kevin M., “A Theory of Rational Addiction”, *Journal of Political Economy*, Cilt 96, Sayı 4, 1988, ss. 675-700.

BECKER, Howard S. *Hariciler (Outsiders) – Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, çev. Ş. Geniş ve L. Ünsaldı, Heretik Yayıncılık, Ankara 2013.

_____, “Becoming a Marihuana User”, *The American Journal of Sociology*, Cilt 59, Sayı 3, 1953, ss. 235-242.

BİLİCİ, Mustafa, “Tütün Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar”, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* içinde (187-196), Yayınlayan: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Pozitif Matbaa, Ankara 2012.

COCKERHAM, W. ve RİTCHEY, F.J., *Dictionary of Medical Sociology*, Greenwood Press, London 1997.

ÇAM, Olcay ve AYAKDAŞ DAĞLI, Dilek, “Alkol Bağımlılarında İçselleştirilmiş Damgalama, Suçluluk ve Utanç Duyguları”, *Bağımlılık Dergisi*, Cilt 18, Sayı 4, 2017, ss. 145-151.

DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül, *Ayfon ve Tıbbi Etik ve Diğer Bağımlılık Yapan Maddeler*, Güneş & Nobel, Bursa 1996.

DENZİN, Norman K., *The Alcoholic Society: Addiction & Recovery of the Self*, Routledge, New York 2017.

EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Türkiye Uyuşturucu Raporu, EGM Yayın, Ankara 2019.

FATAYER, Jawad, “Addiction Types: A Clinical Perspective”, *Journal of Applied Social Science*, Cilt 14, Sayı 1, 2008, ss. 88-93.

FİŞEK, Nusret, *Halk Sağlığına Giriş*, Çağ Matbaası, Ankara 1983.

FOUCAULT, Michel, *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. A. Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *Cinselliğin Tarihi*, çev. H. Uğur Tanrıöver, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

GENİŞ, Bahadır ve AKSU, Hakan, “İntihar Girişimi ile Acil Servise Başvuran Kumar Bağımlılığı Olgusu”, *Bağımlılık Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, ss. 92-98.

GİDDENS, Anthony ve SUTTON, Philip W. *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. A. Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.

GRIFFITHS, Mark, “Technological Addictions”, *Clinical Psychology Forum*, February, 1995, ss. 14-19.

GOSSOP, M. ve GRANT, M. “The Problem of Drug Abuse”, ed. M. Gossop ve M. Grant, *Preventing and Controlling Drug Abuse* içinde (1-18), World Health Organization, Geneva 1990.

<https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyede-internet-kullanim-orani-yuzde-79-oldu/1952297>, ET. 22.11.20.

<https://www.yedam.org.tr/biyolojik-psikolojik-sosyal-kulturel-bir-hastalik-bagimlilik>, “Biyolojik-psikolojik-sosyal-kültürel bir hastalık: Bağımlılık”, (ET. 18.10.20).

https://www.yesilay.org.tr/assets/uploads/pdf/yesilay_tuzugu_2018.pdf, (ET.10.10.20).

<https://www.yesilay.org.tr/tr/> (ET: 15.12.20).

<https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce>, “Yeşilay Tarihçesi”, (ET. 10.10.20).

İÇLİ, Tülin, “Uyuşturucu Madde Bağımlıları ile Sosyolojik Bir Çalışma”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 1984, ss. 77-86.

JACOBS, Durand F., “A General Theory of Addictions: A New Theoretical Model”, *Journal of Gambling Behaviour*, Cilt 2, Sayı 1, 1986, ss. 15-31.

JENNES, Valerie ve GOODMAN, Philip, “Deviance”, ed. Bryan. S. Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology* içinde (135-141), Cambridge University Press, New York 2006.

KORT, Joe, “Pornography, Addiction to (‘pro’)”, ed. Patricia Whelehan and Anne Bolin, *The International Encyclopedia of Human Sexuality* içinde (1-4), John Wiley & Sons, New Jersey 2015.

KÖKNEL, Özcan, *Bağımlılık – Alkol ve Madde Bağımlılığı*, Altın Kitaplar, İstanbul 1998.

LEVINE, Harry Gene, “The Discovery of Addiction: Changing Conceptions of Habitual Drunkenness in America”, *Journal of Studies on Alcohol*, Cilt 39, Sayı 1, 1978, ss.143-174.

LINDESMITH, Alfred R., “A Sociological Theory of Drug Addiction”, *American Journal of Sociology*, Cilt 43, Sayı 4, 1938, ss. 593-613.

MACIONIS, John J., *Sosyoloji*, çev. ed. Vildan Akan, 13. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2013.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

MERTON, Robert K., “Social Structure and Anomie”, *American Sociological Review*, Cilt 3, Sayı 5, ss. 1938, 672-682.

PERDEW, Laura, *Internet Addiction*, Essential Library, New Jersey 2015.

RITZER, George, *Modern Sosyoloji Kuramları*, çev. H. Hülür, 7. Baskı, De Ki Basım Yayın, Ankara 2011.

SPITZER, Steven, “Toward a Marxian Theory of Deviance”, *Social Problems*, Cilt 22, Sayı 5, 1975, ss. 638-651.

ŞENER, Muharrem Metin ve KÜÇÜKŞEN, Kübra, “Madde Bağımlısı Bireylerin Rehabilitasyonunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *Journal of Human Sciences*, Cilt 14, Sayı 1, 2017, ss. 486-495.

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara 2013.

TRINKLE, Denis A., MERRIMAN, Scott A., SHARPE, M. E., *The World History Highway: A Guide to Internet Resources*, Routledge, Londra 2002.

TÜİK, “Türkiye Sağlık Araştırması 2019”, <https://tuikweb.tuik.gov.tr>, (ET: 25.11.2020).

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ GENEL MERKEZİ, A’dan Z’ye *Sigara*, Sönmez Neşriyat Matbaası, İstanbul 1986.

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *101 Soruda Bağımlılık*, ed. Kültegin Ögel, Yeşilay Yayınları, İstanbul 2019.

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *Faaliyet Raporu 2014*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, (ET: 25.11.20).

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *Faaliyet Raporu 2015*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, (ET: 25.11.20).

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *Faaliyet Raporu 2015-2018*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, (ET: 25.11.20).

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *Faaliyet Raporu 2016*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, ET: 25.11.20.

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *Faaliyet Raporu 2018*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, (ET: 25.11.20).

TÜRKİYE YEŞİLAY CEMİYETİ, *Faaliyet Raporu 2019*, <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-dokumanlar/faaliyet-raporu>, (ET: 25.11.20).

ULUĞ, Berna, GÜREL, Şeref Can, “Esrar (Kannabis) Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar”, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* içinde (141-146), Yay. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Pozitif Matbaa, Ankara 2012.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Millî Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi Men-i Müskirat (İçki Yasası) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi, Konya 2012.

WEINBERG, Darin, “Sociological Perspectives on Addiction”, *Sociology Compass*, Cilt 5, Sayı 4, 2011, ss. 298-310.

WEISS, Gregory L. ve LONNQUIST, Lynne E. *The Sociology of Health, Healing, And Illness*, Prentice- Hall International, New Jersey 1994.

World Health Organization, “What is the WHO definition of health?”, <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions>, (ET: 06.12.2020).

World Health Organization (WHO), “Tobacco”, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>, (ET: 25.11.20).

YEŞİLAY, “Bağımlılık Döngüsü”, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimlilik-nedir>, (ET: 15.12.20).

YEŞİLAY, “Kumar Bağımlılığı Nedir?”, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/kumar-bagimliliği>, (ET: 15.12.20).

YILDIRIM, İbrahim, *Demokrasi Sivil Toplum ve Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004.

YILDIRIM, Murat, “Sivil Toplum ve Devlet”, *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, 2003, ss. 226-242.

YILMAZ, Mualla ve CÜCELER, Seval, “Alkol Bağımlılığı ve Damgalanma”, *Bağımlılık Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2019, ss. 167-174.

YOUNG, Kimberly S., “Internet Addiction- A New Clinical Phenomenon and Its Consequences”, *American Behavioral Scientist*, Cilt 48, Sayı 4, 2004, ss. 402-415.

PROLETKULT'TAN SOSYALİST GERÇEKÇİLİĞİN TEMELLERİNE UZANAN BİR EDEBİ GRUP: “KUZNİTSA”

Badegül CAN EMİR*

Hanife SARAÇ**

“Şiddetli, zalim hayatın gerçekleri bize gösterdi ki,
çalışmalarımızda umduğumuz ve hayal ettiğimiz
şeyler çok çok uzakta.”

Vladimir Krilov

Giriş

1920'ler Rusya'da devlet-toplum ilişkisinin en karışık zamanıdır. 1917 yılında Rusya'da devrimden sonra sosyal yaşamın tüm alanları üzerinde genişleyen bir devlet kontrolü söz konusu olur. 1920'ler devletin kendi ideolojik planına uygun olarak toplumun özgürlüğünü ortadan kaldırdığı bir devlet otoritesi sisteminden ziyade yetkisizleştirilmesini içeren bir özerklik ilişkileri rejimi olarak görülür. Hem Vladimir Lenin hem de İosif Stalin yönetiminde devlet, toplum üzerinde tam bir otorite talep eder. Bu taleple devletin toplum üzerindeki fiili genişlemesinin, özgürlüğü için mücadele eden bir topluma yönelik doğrudan bir saldırı olması gerekmez ve bu süreç kısmen bazı grup veya grupların bu talebe cevaben ortaya çıkmasına yol açar. Edebiyat üzerine Sovyet söylemi, ilk olarak Marksizm'in bilimsel gerçekliğine dair bir hükümler ve ikinci olarak Komünist Parti'nin ilgili hükme dair tek yetkili yorumcu olarak kabul edilmesiyle belirlenir. Kendilerini sosyal bir davanın hizmetkârları olarak gören yazarlar, her ne sebeple olursa olsun, devletten bağımsız olma iddiasında bulunamazlar.¹ Bunun temel nedeni 1920'de Bolşeviklerin edebiyatı kültürel yapı ve politik eğitimle özdeşleştirmiş olmasıdır. Araştırmacı Joseph Schull'un ifade ettiği

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, canbadegul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1046-1188

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, caylaxhanife@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8280-4624

¹ Joseph Schull, “The Ideological Origins of ‘Stalinism’ in Soviet Literature”, *Slavic Review*, Vol. 51, No. 3, 1992, s. 469-470.

gibi Stalin yönetimi altındaki Sovyet devleti ile sanat arasında kurulan yapısal ilişki ve sivil toplumu devlete çekme ve böylece onu ortadan kaldırmaya dair genel prensip, Bolşevik ideolojinin gelişimiyle paralellik arz etmektedir. Bu ilişkinin daha zorlayıcı yollarla pekiştirildiği ve İ. Stalin döneminde "totaliter devlet" ile baskının / terörün birbirinden ayrılmaz görüldüğü doğrudur.² Kültürün örgütlenmesinde devrimin ilk yıllarında ortaya çıkan önemli bir yenilik, yaratıcılık, edebiyat ve sanat üzerindeki yönetim ve kontroldür. Tüm bunlar aslında Partinin sanatsal konularda bağlayıcı kararlar vermesini sağlar ve Partiye müdahale etme gücü verir. Bu, edebiyatın devletleştirilme sürecidir.

Birinci Dünya Savaşı ve beraberinde gelen İç Savaş³ yeni sosyalist kültürün yapılanması ve Sovyet edebiyatının oluşması için gerekli koşulları doğurur. Böyle bir süreçte, bir toplumun sistemle bütünleşerek ve meşruiyete uygun olarak şekillenmesini bekleyen Weltanschauung'dan hareketle bireylerin siyasi, sosyal, felsefi fikir ve tutumlarını etkilemenin en doğrudan ve etkili araçlarından biri olarak sanata ve özellikle edebiyata büyük önem verilir. Rusya buna uygun olarak Devrim sonrası sanatın, Marksçı sosyalizme dayalı bir toplumda oynayacağı rolü tartışır. "Sosyalist gerçekçilik" formülü, Devlet ve Parti'nin onayını 1932 yılına kadar alamaz. Süreçteki bu gecikme, kısmen liderlerin siyasi ve ekonomik sorunlarla meşgul olmalarından ve genel olarak Sovyet toplumunun son derece dalgalı durumuna, liderliğine ve özellikle Marksist felsefenin kendisinde açıkça tanımlanmış bir estetiğin olmayışına bağlıdır.⁴ V. Lenin, 1920 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen, Sovyetler Birliği Komünist Parti Üçüncü Kongresi'nde yeni sosyalist hayatı kurma davetinde bulunur. Ayrıca

² Schull, s. 484.

³ Rusya'da Birinci Dünya Savaşı ve devrimle gelen yeni sistemle uyuşmadıkları için ülkeyi terk eden D. Merejkovski, Zinaida Gippius, Nadejda Teffi (1872-1952), Vladislav Hodaseviç; (1886-1939), Nina Berberova (1901-1993), Mihail Prişvin (1873-1954), İvan Şmelyov (1873-1950) vd., gibi şair ve yazarların çalışmalarıyla "göçmen edebiyatı" bir tür var olur. Devrimden yana ya da devrime karşı, savaştan yana ya da savaşa karşı duruş sergileyen bu şair ve yazarların ortak arzusu, özgür bir ortamda ürün vermektir. Söz konusu yazarlar sistemle uyuşmadıkları gibi sansür vb. uygulamalarla kendilerini baskı altında hissetmiştir. Sovyet döneminde iktidar ülkenin savaş politikasına zarar vereceğini düşündüğü için her türlü yayını yasaklamıştır. Yuri Gotye (1860-1936), Aleksandr Kornilov (1862-1925), Matvey Kuzmiç; Lyubavski (1860-1936), Yevgeni Tarle (1874-1955), Boris Siromyatnikov (1874-1947) Michael Rostovtsev (1870-1952) vb. birçok tarihçi yazarın eserleri de yasaklanmıştır. Badegül Can Emir, *Rus Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı: Tarihsel Perspektif Işığında*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 60.

⁴ Hugh Mc Lean, "Voronskij and Vapp", *The American Slavic and East European Review*, Vol. 8, No. 3, 1949, s. 185.

proletaryayı, “yeni üretim ve tüketim ürünlerini üretmeyi sosyalist prensipler çerçevesinde başaracak olanlar” şeklinde tanımlar. Edebiyat, ise proletaryanın davasında bir araç olarak kabul edilir ve kültür politikasının bir gereği olarak sosyalist ideolojinin ticaretinin yapıldığı bir araca dönüşür. Kültürü sosyalist insanın ayrılmaz bir parçası olarak gören V. Lenin, *İş Birliği Üzerine* (О кооперации, 1923) adlı makalesinde ilk olarak -kültür devrimi (Культурная революция) kavramını ortaya koyar. Kültür alanına etki etmede partinin temel amacı, Lenin’e göre, proletarya ideolojisinin kamu ideolojisine dönüşümüyle beraber Marksist ideolojiyi teşvik etmektir. Bu anlamda edebiyat, Komünist Partice belirlenen görevler için ideal bir araç olarak düşünülür ve sistemden bağımsız değildir.⁵ “Novaya Jizn” gazetesinde çıkan ve Sovyet Rusya’da tüm kültürel politikanın temeline uzanan *Parti Teşkilatı ve Parti Edebiyatı* (Партийная организация и партийная литература, 1905) adlı makalesinde V. Lenin; “*Yarı yolda giden devrim bir şekilde hepimizi işleri yeni yöntemlerle yola koymaya itecek. Edebiyat şimdi resmi olarak da 9/10 oranında partinin güdümünde olabilir, hatta edebiyatın partiye aidiyeti elzemdir (...) Edebiyat proletaryanın genel davasından bağımsız, bireysel bir girişim olamaz.*”⁶ sözleriyle edebiyatın tarafsız olamayacağını altını çizer.

Dünyanın ve insanın devrimci yeniden kuruluşunu amaçlayan yeni sanat, gelecekteki toplum için evrensel bir insan kültürü yaratmayı amaçlayan Rus devriminin kültürel misyonunu yansıtmak zorundadır. Rusya’da bu görevi üstlenen Proletkult (Пролетерская культура), bir yandan Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği (VAPP: Всероссийская ассоциация пролетарских писателей-ВАПП)’nin, diğer yandan da Komünist Parti modeli üzerine inşa edilen ilk edebi örgüt olur. Bu örgütü diğer derneklerden ve sendikalardan (hiçbir zaman sabit bir üyelik sistemi olmamasına rağmen) ayıran şey, kendisini parti ve sendikalara eşit bir güç olarak görmesidir. Bir örgüt olarak Proletkult’un iç eğilimlerinden bahsedilecekse o zaman kültürün "millileştirilmesi" sürecinin Proletkult’un oluşumuyla daha yeni başladığı belirtilmelidir.⁷

Bu dönemin edebi sürecinin özgünlüğü ve Rus edebiyatının sonraki süreçlerdeki gelişimi açısından önemi Sovyet araştırmacılarınca pek çok

⁵ Larisa Titareva, “Literatura kak sredstvo ideologičeskogo kontrolya v sovetskoy kul’ture dovoyennogo perioda”, *Gumanitarniy vektor. Seriya: pedagogika, psihologiya*, 4 (24), 2010, s.166.

⁶ Vladimir, İ. Lenin, *Partiyaya organizatsiya i partiynaya literatura// Lenin V.İ. Polnoye sobraniye soçineniy, t. 12: İoktyabr’ 1905- aprel’ 1906.*, Politizdat, Moskva 1979, s.100.

⁷ Yana Grigoryan, “İdeologemı prolektual’ta i intentsii gosudarstvennoy vlasti v sovetskoy rossii 1920-h gg.”, *Vestnik Rudn ser. İstoriya rossii*, no: 4, 2010, s. 55-56.

şekilde ortaya konmuş, ancak 1920'lerin edebi hareketinin tarihinin bazı sorunları hala çok az çalışılmış ve aydınlatılmıştır. Bu sorunlar arasında “Kuznitsa” (Кузница) yazarlarının ideolojik ve estetik araştırmaları (özellikle nesir yazarlarının) ve yaratıcı uygulamaları az çalışılmış bir konu olmayı sürdürmektedir. Bu yönüyle nitel araştırma yöntemiyle inşa edilen çalışmamıza konu olan “Kuznitsa” edebi grubu ve çalışmaları, VAPP Yazarlar Birliği ile bağlantısı, yazılı dokümanların analizi yoluyla ulaşılan bulgu ve yorumlamalar ekseninde tarihsel eleştirinin kaynakları etrafında ilerleyecektir.

Proleter Kültür ve Aydınlanma Organizasyonu (Proletkult)

20. yüzyılın ilk yıllarında Rusya’da sanatın proleter temeller üzerinde yükselmesi beklenir. Kültür, burjuvaziye karşı manevi ve ideolojik mücadelenin araçlarından biri olarak varlık gösterir. N. Buharin, A. Lunaçarski, G. Zinoviyev, L. Kamenev, M. Kalinin gibi isimler kültürel sorunların çözümünü, komünist ideolojinin yayılmasıyla, toplumun yabancı katmanlarına karşı mücadele ile kitlelerin psikolojisini değiştirme olasılığını ilişkilendirirler. L. Troçki, proleter devrimin nihai zaferi için de kültürün önemini küçümsemez. Bolşeviklerin 1917’de kazandığı zaferden sonra Sosyalist kültüre ve komünist ideolojiye uymayan her şeye karşı savaşıma ve insanları “yeniden yapılandırma” ihtiyacı, kültür ve eğitim faaliyetlerini yönlendiren yapıların parti-devlet karakterini de şekillendirmiştir.⁸

Eylül 1917’de proleter temeller üzerinde inşa edilecek yeni Rusya için kültürel, eğitsel, sanatsal ve edebi bir organizasyon olan Proletkult’un temelleri Eğitim Halk Komiseri olan Anatoli Lunaçarski’nin girişimiyle atılır. Proletkult, 1917 yılında Şubat Devrimi’nin ardından kurulmuş olan *Proleter Kültür ve Aydınlanma Organizasyonu* (Пролетарские культурно-просветительные организации)’nın kısa adıdır. Proletkult’un temel amacı, kurulmakta olan yeni toplumun ihtiyaç duyduğu devrimci ve proletaryaya ait olan bağımsız kültürü oluşturmaktır. İktidar, Proletkult’un yazarlarını örgütlenme, yayıncılık faaliyetleri ve para yardımı gibi birçok konuda destekler. Böylece Demyan Bedni, Vladimir Kirillov gibi proleter şairler ve proleter olmayan teorisyen ve eleştirmenlerden oluşan Proletkult, yirminin üzerinde teorik ve edebi dergi yayımlar.⁹ Diğer edebi organizasyonlar gibi Proletkult da sadece kültür inşa etme fikrini değil, aynı zamanda “yeni bir dünya” ve “yeni insan” kavramlarını ortaya koyar; temeli makine kültü, endüstri kültü, üretim ve “yeni insan”dır.¹⁰ Proletkult’un

⁸ Grigoryan, s. 53-61.

⁹ Leyla Tagızade, “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 3, Sayı 4, 2006, s. 14.

¹⁰ Yekaterina Skorospelova, *Russkaya proza XX veka ot A. Belogo (Peterburg) do B. Pasternaka (Doktor Jivago)*, Tayms, Mokva 2003, s. 104-105.

kurucuları ve teorisyenleri arasında Aleksandr Bogdanov'un yanı sıra A. V. Lunaçarski, İ. F. Kalinin, V. Plentev, N. Lukin ve V. İgnatov, P. Bessalko, M. Gerasimov gibi isimler vardır. Proletkult'un tarihsel gelişim süreci, 1908-1917, 1918-1920, 1921-1932 olarak üç aşamadan meydana gelir: 1908-1917 arasındaki süreç, Proletkult'un doğuşu ve varlığını gösterme zamanıdır. Proletkult'un kurumsallaşması ve en üretken olduğu dönem 1918-1920 arasındaki ikinci aşamada gerçekleşir. Nitekim Proletkult'un ilk Tüm-Rusya Konferansı 15-20 Eylül 1918'de Moskova'da düzenlenir. Bu konferansla Proletkult'un tüzüğü ile Merkez Komitesi ve Tüm-Rusya Konseyi de belirlenmiştir. Bu bağlamda hareketin yönetim kademesine P. Lebedev, F. Kalinin, A. Maşirov, V. P. Faydış, V. İgnatov, A. Bogdanov gibi isimler seçilmiştir. Ağustos 1920'de Komite'nin ikinci kongresinde Proleter Kültür ilkelerinin yaygınlaştırılması, bütün ülkelerde Proletkult örgütlerinin kurulması görüşleri öne çıkar. Proletkult'un kuramcısı A. Bogdanov olsa da bu hareketin teorik alt yapısı esas olarak Marksist kültür anlayışına dayanmaktadır. Üçüncü aşama ise Proletkult'un dağılma sürecidir. Bazı grupların ayrılmasıyla Proletkult etkisini yitirir ve 23 Nisan 1932'de tamamen ortadan kalkar.¹¹

1920 yılı itibariyle başlayan Proletkult süreci, yazarla okur arasındaki ilişkinin topyekûn değişmesine neden olur. Sovyet öncesi dönemde yazara yaratıcı, yarı tanrı, mesih, dâhi, tanrı tarafından seçilmiş, hayatın anlamını anlayabilmeleri için insanların gözlerini açmak üzere bu dünyaya gönderilen vb. roller atfedilir, edebiyatın yaratıcıları tam da bahsi geçen rollerdeki gibi algılanır. Ancak proleter kültür mefhumu gerek Proletkult'un kuruluş aşamasında gerekse “Kuznitsa” ve “RAPP”ın sahne aldığı ileriki dönemlerde yazarı daha dünyevi bir zemine oturtur. Sovyet Rusya'da yazarlık diğer birçok meslek gibi sıradan bir meslek olarak algılanır; yazarın “bizden biri” olduğu algısı oluşturulur. Yazarın bu yeni misyonuna sadece eleştirmenler, okurlar değil yazarların kendileri de inanır.¹² Yazarlara sık sık okura borçlu oldukları ve onun edebiyattaki mutlak üstünlüğü izah edilir. Okur, edebiyatın, proletarya işlerinin sıradan bir bölümü olduğuna emindir. Gazete ve dergilerde “Halkın Kontrolünde” (Под контроль масс), “Yazarların Halka Raporu” (Репорт писателей массам), “Dinleyin Ey Yoldaş Yazarlar” (Слушайте, товарищи писатели), “Proleter Edebiyatın Römorkörleri İşçilere Selam Olsun” (Привет рабочим-ударникам, берущим на буксир пролетарскую литературу) gibi başlıklar

¹¹ Rus Edebiyatı'nın Devrimci Geleneği ve Proletkült, <http://www.abstraktdergi.net/rus-edebiyatinin-devrimci-gelenegi-ve-proletkult/>, (ET: 10. 09. 2020).

¹² Valeri V. Prozorov (pod. Red.), *İstoriya russkoy literaturnoy kritiki*, Vıssaya şkola, Moskva 2002, s. 287.

yer bulur. Bu başlıklar-sloganlar üzerinden yazarın okura boyun eğdiğine, yazarın, bir nevi okurun güdümünde olduğuna, ülkedeki üretim süreciyle yaratıcılık sürecinin paralel ilerlemesi gerektiğine dair bir algı yaratılır.¹³

Proletkult yazarları edebiyatın üzerindeki kontrol mekanizmasına ilişkin çok sayıda metin kaleme alır. Ancak bu metinlerde hayıflanma ya da rahatsızlık duyma söz konusu değildir. Bilakis sanatsal sürecin nasıl profesyonel bir şekilde organize edildiği vurgusu vardır. Aslında burada yapılan şey, yazarlar üzerinde psikolojik bir kontrol oluşturmaktır. Ancak Proletkult yazarları sanatçıların yaratıcılık enerjisinin programlanmasının, onlara ödev verilmesinin iyi niyetli ve doğal bir durum olduğundan şüphe duymazlar.¹⁴ Yazarlar halkla yakınlaşmaya, proletarya çevresiyle kaynaşmaya, yaratıcılık sürecine dâhil olmaya davet edilir.¹⁵

Devrim sonrası ilk yıllarda Proletkult, Sovyet Rusya'da 1917'den 1932'ye kadar varlık gösteren büyük bir kamu örgütü olarak dikkat çeker. Yuri Şor'un sözleriyle Proletkult, Sovyet iktidarının ilk yıllarının en önemli fenomenlerinden biridir, belki de yeni türden bir kültür yaratma görevini üstlenen ve kendi yolunda işçilerin yaratıcılık, yaratma, yaşam kurma çabalarını somutlaştıran kitlesel bir amatör örgütün en çarpıcı örneğidir.¹⁶ 1920'ye gelindiğinde, Proletkult'un yaklaşık 100 şubesi, 400 bine kadar üyesi, 80 bin kadar taraftarı vardır. Proletkult'un çalışmalarının aydınlanma ve kolektif emek kavramlarıyla doğrudan ilgili olan bir başka özelliği de hem eğitim işlevlerini yerine getirmesi hem de proleter yaratıcılığın gelişimine katkıda bulunması beklenen özel edebiyat stüdyolarının yaygın bir şekilde yaratılmasıdır. Yani, ideolojinin eğitim ve edebiyat yoluyla örgütlü bir şekilde (daha sonra merkezileştirilmiş bir kültüre dönüşecek) yaratılması en başından planlanır ve gerçekleştirilir.¹⁷ Böylece Proletkult, gelişmemiş eğitim ve aydınlanma otoritelerinin yerini alır; burjuva kültüründen Sovyet'e geçişte bir tür kültürel tampon rolü oynar. N. Roslavets'in yazdığı gibi, "Proletkult, ilk adımlarından itibaren ülkenin işçi sınıfı kısmının tüm estetik yaşamının örgütsel merkezi haline gelir. Kitlelerin sanatsal ihtiyaçlarına hizmet edecek ve sanatsal bilgiyi kitlelere aşılacak bir kurumlar ağı oluşturarak hayata gerekli uyumu kazandırır ve bu alanlarda çalışma ilkeleri ve yöntemleri geliştirir."¹⁸

¹³ Prozorov (pod. Red.), s. 287.

¹⁴ Prozorov (pod. Red.), s. 287.

¹⁵ Prozorov (pod. Red.), s. 268.

¹⁶ Yuriy Şor, "Noviy vzglyad na russkiy Proletkul't", *Kritika.Publitsistika*, No: 8, 2010, s. 83.

¹⁷ Grigoryan, s. 54-55.

¹⁸ Grigoryan, s. 54.

Proletkult İç Savaş Dönemi'nde Sovyet iktidarına kesin desteğini açıklar; ancak V. Lenin, örgütü ve onun teorik lideri A. Bogdanov'a güvenmek konusunda temkinlidir. Proletkult zamanla başlangıçta bağlılık sözü verdiği devletten özerklik ister. V. Lenin ise 1920 yılının sonbaharında, örgütü dize getirmenin zamanının geldiğine karar verir. Lenin'in önerisi ile Proletkult, Eğitim Halk Komiserliği (Narkompros, Народный комиссариат просвещения)'ne bağlanır. Politbüro, Lenin'in yönlendirmesi altında, Proletkul'tun Narkompros'tan özerklik iddiasını açık bir şekilde reddeder. Bunu bir kişilik çatışmasından çok Sovyet iktidarının doğasına karşı bir tehdit olarak algılar. Proletkult, kendini işçi sınıfı kültürünün kendi kendini yöneten temsilcisi olarak görür. Ancak Lenin, *Proletkult Üzerine*'de buna karşılık açıkça kültürün inşasının devletin görevi olduğunu ve Proletkult'un devletin çabasını destekleyici bir unsur olabileceğini ifade eder.¹⁹ Proletkult, zamanla parti ve devletten bağımsız hareket etmeye başlayınca V. Lenin duruma el koyar. 1920 yılı aralık ayında Pravda gazetesinde de yayımlanan *Proletkult Üzerine* (О пролекультках) adlı mektup bizzat V. Lenin'in talimatıyla Rusya Komünist Parti Merkez Komitesince (TSK RKP(b): Центральный комитет Российской Коммунистической партии) Proletkult'a gönderilir. Mektup, Proletkult'un hareketlerinin tam bağımsız değil Eğitim Halk Komiserliği bünyesinde yarı özerk olması gerektiğini ve proleter kültürü yaratma meselesinin gerçek aydınların elinde olmasının önemini ifade eder. *Proletkult Üzerine* iki şekilde değerlendirilir: Öncelikli olarak bu mektupla Sovyet kültürünün temelini oluşturma gücü ve hakkını iktidardan alma girişimde olan sanatın proleter liderleri reddedilir. İkinci olarak bu mektup sanatın iktidara boyun eğişinin ilk kanıtıdır.²⁰ Bu yıllarda Proletkult hareketi bazı organizasyon hataları da yapar ve bünyesinde bazı parçalanmalar yaşanır. 1920 yılında Moskova Proletkult'u içerisinde yer alan F. Gladkov, A. Novinkov-Priboy, N. Lyaşko, V. Bahmetyev, V. Aleksandrovski, S. Obradoviç, V. Kirillov, M. Gerasimov, N. Poletayev gibi isimler, "Kuznitsa" edebiyat grubunu kurar. Proletkult çatısı altında kalmayı yeğleyen bir kısım edebiyatçı ise aktif olan ve *Literaturny Yejenedelnik* dergisini çıkaran "Kosmistos" grubunu oluştururlar. Bununla birlikte yeni proleter okurun "organik Marksist" olduğu ve sanata, işçi sınıfının penceresinden bakmayı çok iyi bildiği varsayılır.²¹ Böylece Proletkult 20'li yılların başlarında kan kaybetmeye başlar, ancak bir müddet daha edebiyat sahnesinde varlık gösterecektir.

¹⁹ Schull, s. 472-473.

²⁰ Anton Kolmakov, "Dokumenti 20-30-h gg. XX veka: İstoriya poraboşçeniya Sovetskoy literaturı", *Filologičeskiy klass*, no. 17, 2007, s. 61.

²¹ Prozorov (pod. Red.), s. 267.

“Kuznitsa”

1920’lerin edebi hayatı çok aktif ve hareketli bir dönemdir. Sembolistler, Akmeistler, İmgeciler, Ekspresyonistler eserler verir; Nicholas, Serapion Kardeşler, “Oktyabr” (Октябрь), “Kuznitsa” ve “LEF” gibi gruplar da edebi sürece dâhil olurlar. Dolayısıyla 1920’ler çok sayıda edebi eğilimin varlık zamanıdır.²² 1920’li yıllarda bilimsel paradigmanın değişimi büyük sosyo-politik değişiklikleri beraberinde getirir.²³ Komünist Parti Merkez Komitesi “Komünist Parti Edebiyat Politikası” kararında Parti’nin edebiyat çizgisini ilan eder. Buna göre edebiyat çizgisini ortaya koyan karar aşağıdaki maddelerle şöyle özetlenir:

“Bütün edebiyatçıların Parti ile daha yakın ilişkiler içinde olması;

Proleter yazarlara daha barışçıl yaklaşım sergilenmesi;

Proleter, köylü ve burjuva yazarlara edebiyatın gelişimi için konjonktürün gerektiği şekilde yaklaşım sergilenmesi;

Edebiyat eleştirisinin ve edebiyat üzerindeki politik kontrolün iyileştirilmesi.”²⁴

1920’li yıllarda Rus edebiyatında sanatsal anlamda, “Pereval” (Перевал) “Kuznitsa” (Кузница) “LEF” (ЛЕФ- Левый фронт искусств), “Serapionov Kardeşler” (Серрапионовы Братья), “Gerçek Sanat Topluluğu” (ОБЕРИУ-Объединение реального искусства) vb. sanatsal toplulukların varlığıyla çeşitlilik artar. *Yazar olmaya can atan bu insan katmanları için edebi gruplara katılma İç Savaş’tan sonraki zor yılları atlamanın bir yoludur. Bu gruplar aynı zamanda genç şairler ve nesir yazarları için bir tür edebiyat okulu olarak hizmet eder.*²⁵ Aleksey Ovçarenko’nun da ifade ettiği gibi bu günlerde İç Savaşın önemli özelliklerinden biri *“konuşan ve yazan, gördüklerini anlatmaya can atan özel bir insan katmanı oluşturmasıdır.”²⁶* Bu yıllarda çeşitli akımların ortaya çıkışı ve grupların oluşumunda gösterilen

²² Marina Sagalayeva, “Literaturnaya jizn’ 1920-1922 godov na stranitsah gazetı “İzvestiya vtsik”, *İzvestiya Saratovskogo universiteta. Seriya filologiya, Jurnalistika*, tom 12, vıp 1, 2012, s. 90.

²³ İya Sidorçuk, “Dve sud’bı utopii: Lingvistiçeskiye teorii N. Ya. Marra i L. S. Lipavskogo v kontekste gosudarstvennoy kul’turnoy politiki 1920-30-h godov”, *N auçno-tehniçeskiye vedomosti SPBGPU. Gumanitarnıye i obşçestvenniye nauki*, no: 2, 2011, s. 144.

²⁴ Karl Eimermacher, *Politika i kul’tura pri Lenine i Staline 1917-1932*, AİRO-XX, Moskva 1998, s. 48.

²⁵ Aleksey Ovçarenko, “Strategii hudokestvennogo vibora v tvorçestve Sodrujestva “Pereval” v istoriko-literaturnom kontekte 1920-1930 godov”, *dissertatsiya doktor filologičeskiy nauk*, Rossiyskiy universitet drujba narodov, Moskva 2019, s. 7.

²⁶ Ovçarenko, s. 31.

görece serbesti sayesinde Rus edebiyatına çok sayıda değerli eser de katılmış olur.²⁷ 1920'lerin başında yazılı basın arasında önde gelen ve yetkili sosyopolitik yayınların arasında ise *Pravda*, *İzvestia VTSİK*, *Krasnaya Novi* ve *Krasnaya Niva* gibi gazeteler yer alır. “İzvestiya vtsik” dergisinin 11 Şubat 1920 tarihli sayısında yazar ve şairleri birleştirme çağrısı gelir. Daha sonra MKRKP'nin askeri kanadı genç proleter yazar ve şairlerden oluşan ortak bir edebi kolektif yaratmayı önerir ve bunu “... *Proleter tapınağının parlak yeni binasına konulan her fazladan taş değerlidir.*” sözleriyle ifade eder.²⁸ Genç edebi güçlerin birleşmesine yönelik bir başka adım, 10 Mayıs'ta yapılması planlanan Tüm Rusya Proleter Yazarlar Kongresi'dir. Birinci Tüm Rusya Proleter Yazarlar Kongresi 18 Ekim'de 96 katılımcıyla açılır. Kongrede, Tüm Rusya Proletkult Birliği Merkez Komitesi temsilcisi V. V. Ignatov, proleter edebiyatın komünistlerin fikir ve görevlerinden ayrılmaz olduğundan bahseder. Haziran 1920'de edebi işçilerin kaydı başlar. Amacı edebi güçleri kullanmak ve iş sağlamak, konuşma, dilekçe verme, eserleri yayınlama gibi yardımlar sağlamaktır.²⁹ Nitekim A. Lunaçarski'nin ifade ettiği gibi bu süreçte edebiyatın inşası, işçi sınıfına ait bir sanatın inşası, sanatın proleter devrimin amacına hizmet edecek şekilde dönüştürülmesi, birbirinden izole edilmiş farklı öncülerin etkinliği olarak değil, örgütlü bir proleter toplumsal hareket olarak ilerlemeyi gerektirir. Komünist partiler sanata kayıtsız kalmaz, RCP'nin XIII. Kongresi'nin kararlarından birinde RCP'nin kurgusal politikasına yer verir ve edebiyatın gücünü temsil eder. Proleter edebi derneklerin faaliyetlerine duyarlı olmak, canlanan burjuvazinin çökmekte olan, bireyci, mistik, gerici sanatının zararlı etkilerinden kurtulmalarına yardımcı olmak ve örgütsel güçlenmelerine katkıda bulunmak Komintern (Коммунистический интернационал)'in tüm partilerinin doğrudan sorumluluğudur. SSCB'de proleter edebiyatın güçlerinin birleşmesi, merkezi, ideolojik ve yaratıcı bir şekilde birleştirilmiş Tüm Proleter Yazarlar Birliği'nin oluşturulmasıyla sağlanır.³⁰ 1 Şubat 1920 tarihinde Proletkult yürütme bürosunun bir toplantısında, proleter yazarların yaratıcı olanaklarının belirlenmesini engellediğini ve sanatsal ifade özgürlüğünü sınırladığı görüşlerini ifade ederek bir grup şair Proletkul'tan ayrılma kararlarını ifade ederler. Bu şair ve yazarlar Mayıs 1920'den Mart 1922 tarihine kadar Proletkult'un teorik sanat organı olan "Kuznitsa"

²⁷ Aleksandr Vdovin, *SSSR. İstoriya velikoy derjavı (1922-1991 gg.)*, RG-Press, Moskva 2018, s. 109.

²⁸ Sagalayeva, s. 92.

²⁹ Sagalayeva, s. 92.

³⁰ Anatoli V. Lunaçarski, “Doklad o mejdunarodnom byuro svyazi proletarskoy literaturı”, http://old.old.imli.ru/litnasledstvo/Tom%2081/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%20815_%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.pdf, s. 39. s.38-45. (ET. 20.11.2020).

dergisini çıkarırlar. Dergi başlangıçta düzenli bir şekilde yayımlanırken (1920 yılı yaz ayında üç sayı yayımlanır), ardından sayılar arasındaki aralıklar büyür ve son dört sayının yayımlanması bir buçuk yıldan uzun sürer.³¹ 1920-1931 yılları arasında Moskova'da var olan Proletkult'tan ayrılan yazarlarca oluşturulan bu edebi grup, Ekim 1920'de "Kuznitsa" grubu tarafından düzenlenen proleter yazarların konferanslarından birinde Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği'ni kurar.³²

1920'de Moskova kökenli şairler V. D. Aleksandrovski, M. P. Gerasimov, V. V. Kazin, S. A. Obradoviç vb. yazarlarca kurulan "Kuznitsa" adlı grup esas olarak Proletkult içerisindeki "saf proleter kültür" savunucularından oluşmaktadır.³³ Manifestolarında belirttikleri üzere onlara göre Ekim Devrimi'yle alabora olmuş sanatçılar özgün bir yaratıcılık ortaya koymaktan uzaktır. Manifestoda bu duruma şu ifadelerle yer verirler: "*Bu sanatçıların kendi dünya görüşleri yok. Çok sayıda insanın sevgi ve coşkuyla karşıladığı, tarihe damga vuracak olayları aktarabilecek uygun araçları, retorik teknikleri ve sözcükleri yok. Zira bu burjuva ve küçük burjuva yazarların geçmişte proletaryayla bir bağları yoktu, onların pratiklerine, ideolojilerine aşına değillerdi. Burjuva sanatı çirkin bir sanatın içerisinde filizlendi ve nasıl ki bir ceset eli canlı eli sıkamazsa, bu sanat da işçi sınıfına dokunmaktan aciz. Bu sanatın tabutuna son çiviye çakmak üzere ağır çekicimizi kaldırıyoruz.*"³⁴ Söz konusu çekicin kaldırılması "Kuznitsa" grubunun atılan ilk temelidir. 1920 yılında Moskova Proletkult'tan ayrılan, Eğitim Halk Komiserliği Edebiyat Bölümü'nde proleter edebiyatının bir alt bölümünü oluşturan ve "Kuznitsa" dergisini yayınlamaya başlayan küçük bir proleter yazar grubu ortaya çıkar. Böylece 1920 yılında Proletkult'tan ayrılan V. Aleksandrovski, G. Sannikov, M. Gerasimov, V. Kazin, S. Obradoviç, S. Rodov vb. bir grup şair "Kuznitsa" adlı kendi gruplarını kurarlar. Bu grup 1922 yılına kadar "Kuznitsa" adıyla kendi dergilerini çıkarır. Mayıs 1920'de gerçekleştirilen "Kuznitsa"nın ilk toplantısı için 150'ye yakın katılımcı bir araya gelir ve aynı yıl grubun girişimiyle Tüm Rusya Kongresi toplanır. Proletkult'tan bağımsız olarak Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği'ne ait bir organ işlevi görür. Bu Birlik, Ekim 1920'de Moskova'daki I. Tüm Rusya Proleter Yazarlar Kongresi'nde kurulur ve

³¹ Anastasiya G. Gaçeva, "Poeti Kuznitsı", *Russkaya literatura 1920-1930-h godov. Portreti poetov*, Tom 1, A.G. Gaçeva i S. G. Gesenova (Red., sost.), İMLİ RAN, Moskva 2008, s. 251.

³² L.A. Skvortsova, "Kuznitsa" (Literaturnoye obyedineniye), *kratkaya literaturnaya entsiklopediya 1962-1978, T.3*, Gl.red. A.A. Surkov, Sov.entsik, İakov-Laksness, Moskva 1966, s. 877-878.

³³ Rus Edebiyatı'nın Devrimci Geleneği ve Proletkult, (ET: 10. 09. 2020).

³⁴ Nikolay Brodski ve Nikolay Sidorov (Sost.), *Literaturniye manifesti: Ot simbolizma do "Oktyabrya"*, Agraf, Moskva 2001, s. 560.

“Kuznitsa” onun çekirdeğini oluşturur. Dolayısıyla “Kuznitsa” 1920 yılında Proletkult’tan programıyla uyuşmazlık nedeniyle ayrılan şairler tarafından kurulmuş edebi bir gruptur (RAPP ile birleşmesine rağmen pratikte 1932’ye kadar bağımsız bir grup olarak varlığını sürdürür).³⁵

“Kuznitsa”da Proleter Yazarlar Birliği’ne girenlerin yaratıcılığıyla edebi eğilim aynı yönde ilerler; fakat daha sonra sosyalist gerçekçilik hâkim olur. F. Gladkov, A. Serafimoviç vd. M. Gorki ile temas halinde ya da onun rehberliğindedir. “Kuznitsa”nın liderleri proleter, Komsomol şairleridir. Genel teorileri Proletkult gibidir. Farkları ise “Kuznitsa”nın ana fikrinin performansta politik olmayışındır. Proletkult’un genel teorik ilkelerine sadık kalan “Kuznitsa”, poetikaya çok daha fazla önem verir.³⁶ “Kuznitsa” 1920 ve 1923 yılları arasında ağırlıklı olarak şairlerden oluşan şiirsel bir grup olarak varlık gösterir; grubun çalışmasına şiir üzerine yapılan çalışmalar büyük katkı sağlar. Ancak sonraki dönemlerde N. Aframeev, V. Bakhmetyev, S. Belyaev, F. Berezovsky, A. Bibik, V. Vladimirski, M. Volkov, F. Gladkov, T. Dmitriev, F. Kamanin, A. Kreçetov, N. Lyaşko vd. nesir yazarları daha baskın konuma geçer ve grubun yaratıcı görünümünü belirler.³⁷ Grubun eserlerinin sanatsal değeri, yazarın yeteneğinin derecesi ve kendine olan titizliği ile belirlenir. “Kuznitsa”nın edebi grubunun programının olumlu yönü edebiyatı hayata yakınlaştırma, edebi eseri sosyalizmi inşa eden emekçi halkın hizmetine sunma arzusudur. “Kuznitsa”nın bu yönelimi, emek temasının sanatsal gelişimini hem şiir hem de nesirde ilk başlatanlar arasında olmalarını sağlar. “Kuznitsa”nın yeniliği, emeği yaratılış olarak, yeni sosyalist bir toplumda bir kişinin var oluşunun gerçekleştirdiği bir süreç olarak gösterebilmelerinden ibarettir. Ayrıca “Kuznitsa” deneme türünün gelişimine de büyük katkı sağlamıştır.³⁸ Böylece “Kuznitsa” grubu bütün ülkelerin işçi sanatını bir çatı altına toplama amacı güden proleter sanatın çekirdeği konumundadır.³⁹ Manifestolarından anlaşıldığı üzere “Kuznitsa” yazarları sanatı sağlıklı, kendisi ve sosyal çevresiyle barışık bir organizma olarak görürler ve onlara göre toplumun dönüşümü sanatın dönüşümünü de beraberinde getirir. Bu yazarların yaratıcılığının yapı taşları Komünist toplumun inşası yolundaki emek ve mücadeledir. “Kuznitsa”nın işçi yazarları Parti ilkeleri doğrultusunda bir araya gelirler ve kendilerini,

³⁵ Lyudmila Doljenko, “Literaturno-estetiçeskiye printsipy i tvorçeskaya praktika “Kuznitsy” (Na materiale hudojestvennoy prozi), <https://www.dissercat.com/content/literaturno-esteticheskie-printsipy-i-tvorcheskaya-praktika-kuznitsy-na-materiale-khudozhest>, (ET: 10. 09. 2020).

³⁶ Kuznitsa i VAPP, <https://studfile.net/preview/3994336/page:2/>, (ET: 16.10. 2020).

³⁷ Doljenko, (ET: 15.09.2020).

³⁸ Doljenko, (ET: 15.09.2020).

³⁹ Brodski ve Sidorov (Sost.), s. 572.

ideoloji ve sanat cephesinin ön saflarında yer alan bir grup olarak görürler.⁴⁰ “Kuznitsa”nın sosyalist gerçekçilik literatürünün gelişmesine katkısı da tartışılmaz bir gerçektir. Örneğin, grup faaliyetleri ve grupçuluk anlayışına olumsuz bakan V. İvanov bile, “Kuznitsa” için söylediği şu sözlerle grubun artılarını vurgular: “*Kuznitsa*”nın nesir yazarları, Sovyet edebiyatının gelişimine daha da önemli bir katkı yaptılar. Aynı, N. Lyaşko’nun edebiyatımızda emek temasını geliştiren önemli eserlerden biri olan “Yüksek Fırın” (Доменная печь) hikâyesini yazdığı gibi. En büyük Sovyet yazarlarından biri haline gelen F. Gladkov gibi bir “Kuznitsa” üyesinden bahsetmiyoruz bile. Onun “Çimento” (Цемент) romanı edebiyatımızda dönüm noktası niteliğindeki bir eserdir.”⁴¹ Y. Andreev’in bakış açısı bu bağlamda belirleyicidir. Ona göre bu yazarlar, “Her şeyden önce kalemini, yeteneğini devrimci gerçekliğin, emekçilerin hizmetine sunma çabası içinde”⁴² görünürler. Leonid Timofeyev’in dediği gibi grubun üyeleri şair Vladimir Mayakovski ile Sovyet edebiyatındaki emek konusunun propagandasını yapan ilk edebiyatçılar olurlar. “Kuznitsa” teorisyenleri, yeni edebi konjonktürde klasik edebiyatın mirasına nasıl yaklaşılması gerektiği; edebiyatın gelişiminde Parti’nin rolü, yeni sanatsal metotlar, olumlu kahraman ve vücuda getiriliş prensipleri gibi 20’li yılların güncel edebi sorunlarına yoğun bir şekilde eğilmiştir.⁴³ Bu eğilim, proletaryanın sanata duyduğu ihtiyacın bir sonucudur. Bu durumda sanat komünist bir toplum için özel bir silah gibi algılanabilir. Sovyet Rusya’da varlık göstermiş çok çeşitli edebi akımların manifesto öyküleri ve manifesto metinlerine yer verilen *Edebi Manifestolar Kitabı* (Литературные манифесты) adlı kolektif eserin eserin “Kuznitsa” edebi grubuyla ilgili bölümünün (“Müstesna Bir Silah Olarak Sanat (Искусство как особое оружие)”) alt başlığında şu sözlere yer verilir: “*Nasıl ki ordu, fabrika ve tanklara ihtiyaç duyuyorsa proletaryanın da sanata o denli ihtiyacı var. Eğlence ve Burjuva sömürsünden azad olan sanat, geleceğin komünist toplumunun özel bir silahı olarak hazırlanmaktadır.*”⁴⁴

1920’lerin ikinci yarısında, genel anlamda Sovyet toplumunda ve yazarların ortamında sosyalist düzenin kurulması ve sağlanılmasıyla ilişkili radikal değişiklikler meydana gelir. “Kuznitsa” gidişata doğru bir

⁴⁰ Brodski ve Sidorov (Sost.), s. 574.

⁴¹ Vasili İvanov, *İdeyno-estetikçeskiye printsiپی sovetskoy literatürü, Hudojestvennaya literatürü, Moskva 1975, s. 138.*

⁴² Yuri Andreev, *Revolyutsiya i literatürü, Hudojestvennaya literatürü, Moskva 1975, s. 283.*

⁴³ Bk. Leonid Timofeyev, *İstoriya russkoy sovetskoy literatürü v çeturyoh tomah, T.I., Nauka, Moskva 1967.*

⁴⁴ Brodski ve Sidorov (Sost.), s. 559.

şekilde yön vermeyi ve yazarların ortaya çıkan ideolojik ve politik birliğini görmeyi başaramaz. Bu nedenle Ortodoks proleter edebiyatının merkezi politikasını izlemeye devam eder ve yavaş yavaş Sovyet edebiyatının daha ilerici gelişimine müdahale eden bir frene dönüşür.⁴⁵ Proletkult teorileri “Kuznitsa”yı bir kısır döngünün içinde bırakır. Krize sürüklenen grup, faaliyetlerini hızlandırır. Bu faaliyetlerin derinliğini diğer gruplarla sürdürmüş oldukları polemikler üzerinden okumak mümkündür. 1921 yılında VAPP’ın kurulmasının ardından Sovyet Eğitim Komiseri Anatoli Lunaçarski ve şair Valeri Bryusov’un inisiyatifinde VAPP’ın yönetici kadrosu oluşturulur, kadronun büyük bir kısmında “Kuznitsa” üyeleri yer alır. VAPP’ın tüzük projesi yine bir “Kuznitsa” üyesi olan A. Serafimoviç tarafından imzalanır.⁴⁶ VAPP kurulur kurulmaz yaratıcılık ve organizasyon gibi bazı sorunlara çözüm getirmek durumunda kalır; çeşitli akımlardan temsilcilerle büyür. 1921 yılının sonunda çeşitli akımların temsilcilerini bünyesine katabilmesi birliğin kısa sürede güven kazandığını göstermektedir. Ancak Parti’nin edebiyatın gelişimindeki rolünün kabullenilmesi konusunda “Kuznitsa” içinde görüş ayrılıkları vardır. “Kuznitsa” içinde grubun VAPP bünyesindeki yönetici pozisyonun görüşülmesi için bir toplantı düzenlenir. 14 Kasım 1922 tarihinde V. Kirillov’un VAPP’ın yönetim faaliyetleriyle ilgili bildirisini dinlenir. Yönetim-organizasyon faaliyetlerinin iyileştirilmesine daha fazla sayıda kişinin dâhil edilmesine karar verilir. Ancak bu kararın uygulanması da yeterli olmaz. Aralık ayında S. Rodov, S. Malaşkin ve A. Dorogoyçenko “Kuznitsa” yönetimine istifa dilekçesini sunarlar.⁴⁷

NEP (Yeni ekonomi politikası) döneminden önce “Kuznitsa”, genişleyen, saflarını yeni yazarlarla ve işçi kitleleriyle güçlendiren bir gruptur; ancak grup içinde her şey yolunda değildir. Nitekim grup iki farklı bölünme sürecinden geçer. Bunlardan ilki, NEP’e doğru devrimin başlamasıyla birlikte görülen kriz ve bölünme dönemidir. NEP döneminde “Kuznitsa” proleter edebiyat hareketinin öncüsü olmayı başaramaz. Grubun Kirillov ve Gerasimov gibi şairleri NEP’i kabullenemediğinden partiden ayrılırlar. “Kuznitsa”nın tabanını oluşturan işçi sınıfı edebi hareketinden kopar. Daha aktif olan, sağlam bir komünist liderliğe özlem duyan kısmın bölünmesine ve yeni bir proleter yazarlar grubunun, “Oktyabr”ın varlığına yol açar.⁴⁸ 12 Aralık tarihli “Pravda” gazetesinde “Oktyabr” adında yeni bir

⁴⁵ Doljenko, (ET:15. 09. 2020).

⁴⁶ Larisa Polyakova, “O literaturnoy gruppe ‘Kuznitsa’, *Russkaya literatura. İstoriko-literaturny jurnal*, 1973, s. 177.

⁴⁷ Polyakova, s. 176.

⁴⁸ Georgi Yakubovski, *Literaturniye portreti pisateley “Kuznitsı”*, Giz., Moskva 1926, s. 7

grubun kurulduğu ilan edilir. “Oktyabr”a yanıt olarak “Kuznitsa” uzun bir bildiri yayımlar. “Kuznitsa” dergisinin 1920 tarihli ilk sayısında grup tamamen eğitici nitelikte mütevazı hedefler belirler, şiirsel “çalışmaların” görevlerini ve içeriğini daha somut bir şekilde tanımlar.⁴⁹ “Oktyabr” temsilcileri yeni grup kurma motivelerini “Pravda” gazetesinde açıklar. “Kuznitsa” içinde proletaryanın ideolojik cephede gelişen mücadelesiyle örtüşmeyen çıkarları olan üyelerin varlığını sebep gösterirler.⁵⁰ Bu dönemde ayrıca edebiyatın gelişimi için VAPP çatısı altında birleşmek yerine Proletarya edebiyatının lokomotif rolü için sürekli yeni, münferit gruplar da oluşturulur. “Oktyabr” grubu da VAPP’te söz sahibi olmak için “Kuznitsa”nın karşısında saf tutar. Ancak bu iktidar mücadelesine “Oktyabr”ın tamamı değil, bazı temsilcileri destek verir. Proletarya edebiyatının direksiyonuna “Kuznitsa”nın yerine “Napostovtsı”nın geçmesiyle “Kuznitsa”nın artık birliğin yönetiminde söz sahibi olduğu devir tamamlanmış olur, sadece edebi bir grup olarak varlığını sürdürmeye devam eder. 1923 yılı, “Kuznitsa” için VAPP’taki idari güçlerini yitirmeleri, grup üyelerinin tamamen değişmesi gibi büyük değişikliklere sahne olur. Bu değişimle VAPP içindeki iktidar mücadelesinden sanatın teorik sorunlarını tartışıldığı bir mücadele devrine geçilir. Birlik, iktidar savaşlarının yaşandığı bir ortamdan çıkarak kuramsal sorunların masaya yatırıldığı bir bilim arenası halini alır.⁵¹ 1923 yılının ortalarında meydana gelen ikinci bölünme ise, modası geçmiş konumlarından çıkamayan, yeni ekonomi politikasının derinliğini ve önemini anlayamayan dar romantizmcilerin ayrılmasıyla gerçekleşir. “Kuznitsa” 1923 tarihli bildirgesinde, platformunu “kırmızı bayrak” olarak adlandırır ve kendisini sanatın tüm cephelerinde bir çiraklık okulu olmaktan çok komünist bir topluma giden yolda işçi ve köylü demokrasisinin gerçekleştirilmesi mücadelesinde ideolojik ve sanatsal cephenin ön saflarında şok müfrezesi olarak tanımlar.⁵² Bu, proleter sanatın ilanı olarak da düşünülebilir. “Kuznitsa”nın yaşadığı söz konusu bölünmeler, güçlenerek geniş bir edebi yola girmesine engel değildir. 1924 yılında “Raboçiy Jurnal”ın yayımlanmasıyla grubun konumu ve yaratıcı çıktısı sağlam bir Marksist formülasyonla ortaya çıkar. 1924 yılında “Kuznitsa”nın yaratıcı büyüme ve gelişme dönemi, “Raboçiy Jurnal” çevresinde A. Serafimoviç, F. Gladnov, Vl. Bahmetyev, N. Lyaşko vd. yazar ve şairlerin sanatıyla gerçekçi özelliklerle kendini gösterir.⁵³ Fakat “Kuznitsa” daha sonra VAPP ve RAPP ile çekişmesi sonucunda saf değiştiren bir grup yazar

⁴⁹ Kuznitsa (Literaturnaya gruppa), <http://www.el-history.ru/node/577>, (ET: 16. 10. 2020); Yakubovski, s.7.

⁵⁰ Pravda, 1922, № 281, 12 Aralık.

⁵¹ Polyakova, s. 177.

⁵² Kuznitsa (Literaturnaya gruppa), (ET: 16.10.2020); Yakubovski, s. 7.

⁵³ Yakubovski, s.7.

nedeniyle tekrar kan kaybı yaşar. “Kuznitsa” bir kitle örgütü olmayı başaramaz, bunun temel nedenlerinden biri grubun yazarlarının son derece farklı tarzdaki çalışmalarıdır. Bu durum tek bir yaratıcı imajı oluşumuna izin vermez. Ayrıca proleter örgütlenmeye olgun sanatçılardan oluşan bir grup gibi bakma fikrinin neticesinde bir kitle örgütüne dönüşme söz konusu olmaz. Nihayetinde Ekim-Kasım 1930 tarihinde grupta bir bölünme meydana gelir. “Kuznitsa”dan ayrılan kısımlar RAPP üyeliğine başvururlar.⁵⁴

Sonuç

Ekim Devrimi’ni takip eden 1920’li yıllar sanatla devrim arasındaki bağın belirlendiği yıllardır. Kültürün gelişimi sosyalizm inşasının ana ödevlerinden biri olur. Sovyet öncesi Rus edebiyatı dönemin siyasi-sosyolojik yansıması olarak okunabilirken Sovyet edebiyatı için bu mümkün değildir. Zira Sovyet edebiyatına toplumsal dönüşümü yansıtmaktan ziyade bizzat bunu gerçekleştirme gibi bir ödev yüklenir. Yeni ideolojinin dinamikleri gereği sanat kurumları ve etkinlikleri kamulaştırılır. İktidar bu yolda, yeni kültürel bilinci inşa yolunda sanatın iktidarını da ele geçirmenin elzem olduğuna hükmeder. Bu noktada yürütülen geniş kültürel imar çalışması kapsamında Proletkult sanatta kolektif bir dinamik yaratma motivasyonu ile kurulur. Proletaryaya özgü bir sanat yaratma güdüsüyle yayınevleri kamulaştırılır. Süreli yayınlar, gazeteler ve eserler devrimci bir sanatın mümkün ve dahası elzem olduğunun tartışıldığı bir arenaya dönüşür. Okuyucuyla yazar arasında olduğu varsayılan hiyerarşi yıkılır, hatta bu hiyerarşideki rollerin yer değişmesi için süreli yayınlarda bir algı yaratılır. Bu amaçla edebiyat-sanat, kültür-aydınlanma organizasyonu olan Proletkult proleter kültürün, proletaryanın yaratıcılık sürecine dâhil olmasıyla oluşturulabileceğini ilan eder. Böylece Petrograd’da 1917 yılında işçi sınıfının kültürel ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ilk olarak fabrika alt kurulları, işçi tiyatroları, serbest kulüp faaliyetleri şeklinde başlayan Proletkult hareketi, 1918’e gelindiğinde daha da büyüyerek ulusal bir harekete dönüşür. Artık bir ihtiyacı karşılamaktan öte özgün proleter bir kültürü, sanat ve edebiyat üzerinden tesis etmek gibi bir hedef gözetilmektedir. Proleter kültürün önde gelen temsilcilerine göre Proletkult hareketi hiçbir zaman sadece bir "kültür taşıyıcısı" olarak hizmet etmek niyetinde olmamıştır. Bunun yerine görevi, yeni bir kültürel düzen, proleter sınıf ruhunun hâkim olduğu bir düzen kurmaktır. Hiç kimse bu yeni kültürün nasıl şekil alacağını tam olarak açıklayamasa da Proletkultistler oldukça iddialı hedefler belirlerler. Toplumun üretken emeğine ilham verecek ve saf

⁵⁴ Kuznitsa (Literaturnaya gruppa), (ET: 16. 10. 2020).

kültür ile günlük yaşam arasındaki sınırları yıkacak bir sanat arzu ederler. Tüm bilgileri uyumlu bir bütüne entegre edecek ve yine de genel olarak nüfusun erişimine açık olacak yeni bir bilim ararlar. Eski entelijansiyayı tamamen kapsayacak, ancak işçi sınıfıyla bağlarını kaybetmeyecek yeni bir proleter entelijansiya yaratmayı umarlar. Fakat böylesine ütöpik hedef listesi, bu tür önerileri devletin karşılayamayacağı "alaycı" savurganlıklar olarak nitelendiren V. Lenin gibi pragmatistleri rahatsız etmeye başlar. Dolayısıyla ortaya konulan hedeflerin gerçeklerden uzaklaşması Proletkult hareketinin başarısının sorgulanmaya başlanmasına sebep olur. Buna ek olarak hareketin özerk bir yapıda olmak, faaliyetleri için kendilerine ciddi kaynak ayrılmasını talep etmek yönündeki girişimleri Komünist Parti desteğini büyük oranda kaybetmelerine sebep olur.

Yazarlardan, ideolojiyi üretmekten çok ideolojiyi iletmeleri beklenir. Proletkult hareketinin değişim süreci, proleter yazarların ifade özgürlüğü olmadığı gerekçesiyle bir grup şair ve yazarın ayrılma kararı olarak Proletkult'un teorik sanat organı olan "Kuznitsa" hareketini başlatması ile devam eder. Proletkult'un yoğun zamanları olarak ifade edilen 1918-1920 döneminin sonlarına doğru etkinliğini kaybetmesi ile kendine hareket alanı bulan "Kuznitsa"yı özellikle saf proleter kültür vurgusunda bulunan yazarlar şekillendirir. Saf proleter kültür kavramının özellikle altını çizen yeni grubun yazarları, Proletkult hareketinde yer alan sanatçı ve yazarları Ekim Devrimi'nin travmasını atlatamadıkları ve beklenen geçişi ortaya koyamadıkları gerekçesiyle eleştirirler. Yeni proleter yazar grubuna göre Proletkult'ta yer alan burjuva yazarların proleter geçmişleri yoktur ve proletaryaya has tecrübe ve dinamiklere sahip değillerdir. Bu durumda proletaryaya özgü bir kültürü tesis etmeleri oldukça zor görünmektedir. Bu söylemlerle 1920 yılında kurulan "Kuznitsa", aynı yıl toplanan Tüm Rusya Kongresi'nde oluşturulan Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği'nin çekirdek kadrosunu oluşturur. "Kuznitsa" yazarları sanatı, kendisi ve sosyal çevresiyle barışık bir oluşum olarak kabul ederler. Toplumun dönüşümünün sanatın dönüşümünü beraberinde getireceğine inandıkları için yazarların üretkenliği, sanatsal yaratıcılıkları toplumsal ideolojinin çarkı olarak Komünist toplumun inşası yolundaki emek ve mücadele de olması anlamında çok önemlidir. Bu anlamda "Kuznitsa"nın işçi yazarları Parti ilkeleri çerçevesinde kendilerini, ideoloji ve sanat cephesinin ön saflarındaki emekçi bir grup olarak görürler. "Kuznitsa" üyeleri Sovyet edebiyatındaki emek konusunun propagandasını yapan ilk edebiyatçılar olarak da dikkat çekerler. 1922 yılına kadar çıkardığı yayınlarla faaliyetini sürdüren "Kuznitsa" içerisinde, NEP karşıtı yazarların muhalif bir tutum takınmaları ile "Oktyabr" adıyla yeni bir grup kurulur. "Oktyabr" temsilcilerinin bazılarının VAPP'teki etkinliklerini arttırmak için "Kuznitsa" karşıtı bir konum belirlemeleri ise bu hareketin istikrarlı bir yol izlemesine engel olur.

Özetle, proleter edebiyatı tesis etme yolunda öncü bir rol oynamayı hedefleyen grupların iktidar çekişmeleri, kendilerine has ve ortak bir tarz ortaya koyamamaları gibi gerekçeler Proletkult hareketinde olduğu gibi sonrasında kurulan “Kuznitsa” ve “Oktyabr” gruplarının da hızını tamamen keser. Proletkult, “Kuznitsa” ve sonrasındaki gruplarda yer alan yazar ve sanatçıların çalışmaları her ne kadar hedefledikleri seviyede olmasa da proleter devrimin ihtiyaç duyduğu yeni kültürün yaratılmasına ve proleter entelijensiyanın oluşturulma çabasına hizmet ederek bir döneme damgasını vurur.

Kaynakça

ANDREYEV, Yuri, *Revolyutsiya i literatura*, Hudojestvennaya literatura, Moskva 1975.

CAN EMİR, Badegül, *Rus Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı: Tarihsel Perspektif Işığında*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019.

ÇUN, Ho-Kan, “Sotsiokul’turnaya situatsiya do Oktyabr’skoy revolyutsii i kul’turnaya politika Bol’shevikov 20-hgg. XX v.”, *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, Seriya 7, Filosofiya, 2006, s. 56-72.

DOLJENKO, Lyudmila, “Literaturno-esteticheskiye printsipi i tvorçeskaya praktika “Kuznitsı” (Na materiale hudojestvennoy prozi)”, <https://www.dissercat.com/content/literaturno-esteticheskie-printsipy-i-tvorcheskayapraktika-kuznitsy-na-materiale-khudozhest>, (ET: 15.09.2020).

EİMERMACHER, Karl, “Politika i kul’tura pri Lenine i Staline 1917-1932, AİRO-XX, Moskva 1998.

GAÇEVA, Anastasiya G. “Poeti Kuznitsı”, *Russkaya literatura 1920-1930-h godov*. Portreti poetov, Tom 1, A.G. Gaçeva i S. G. Gesenova (Red., sost.), İMLİ RAN, Moskva 2008, s. 244-391.

GRİGORYAN, Yana, “İdeologemi proletkul’ta i intentsii gosudarstvennoy vlasti v Sovetskoy rossii 1920-h gg.”, *Vestnik RUDN, ser. İstoriya Rossii*, 2010, no: 4, s. 53-61.

İVANOV, Vasili, *İdeyno-esteticheskiye printsipi Sovetskoy literaturi*, Hudojestvennaya literatura, Moskva 1975.

KOLMAKOV, Anton, “Dokumenti 20-30-h gg. XX veka: İstoriya poraboşçeniya Sovetskoy literaturi” *Filologičeskiy klass*, No. 17, 2007, s. 61-64, s. 61-64.

KUZNİTSA (Literaturnaya gruppa), <http://www.el-history.ru/node/577>, (ET: 16. 10. 2020).

KUZNİTSA i VAPP, <https://studfile.net/preview/3994336/page:2/>, (ET: 16.10. 2020).

LENİN, Vladimir *Partiynaya organizatsiya i partiynaya literatura// Lenin V.İ. Polnoye sobraniye soçineniy, t. 12: oktyabr’ 1905- aprel’ 1906.*, 5-ye izd., Politizdat, Moskva 1979.

LUNAÇARSKİ, Anatoli V., “Doklad o mejdunarodnom byuro svyazi proletarskoy literaturi”, http://old.old.imli.ru/litnasledstvo/Tom%2081/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%20815_%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.pdf, s.38-45. (ET. 20.11.2020)

MC LEAN, Hugh Jr., “Voronskij and Vapp”, *The American Slavic and East European Review*, Vol. 8, No. 3, 1949, pp. 185-200.

OVÇARENKO, Aleksey, “*Strategii hudojestvennogo vıbora v tvorçestve Sodrujestva ‘Pereval’ v istoriko-literaturnom kontekste 1920-1930 godov*”, *dissertatsiya na soiskaniye uçyonoy stepeni doktora filoloğiceskih nauk*, Rossiyskiy universitet drujba narodov, Moskva 2019.

POLYAKOVA, Larisa, “O literaturnoy gruppe ‘Kuznitsa’, *Russkaya literatura, İstoriko-literaturnıy jurnal*, 1973, No. 2, s. 176-185.

PRAVDA, 1922, No. 281, 12 Aralık.

PROZOROV, Valeri V. (pod. red.), *İstoriya russkoy literaturnoy kritiki*, Vıssşaya şkola, Moskva 2002.

Rus Edebiyatı’nın Devrimci Geleneği ve Proletkült, <http://www.abstraktdergi.net/rus-edebiyatinin-devrimci-gelenegi-ve-proletkult/>, (ET: 10. 09. 2020).

SAGALAYEVA, Marina, “Literaturnaya jizn’ 1920-1922 godov na stranitsah gazeti ‘İzvestiya VTSİK’, *İzvestiya Saratovskogo universiteta. Seriya filologiya. Jurnalistika*, tom 12, vıp 1, 2012, s. 89-93.

SCHULL, Joseph, “The Ideological Origins of “Stalinism” in Soviet Literature”, *Slavic Review*, Autumn, 1992, Vol. 51, No. 3, 1992, s. 468-484.

SİDORÇUK, İlya, “Dve sud’bı utopii: Lingvistiçeskiye teorii N. Ya. Marra i L. S. Lipavskogo v kontekste gosudarstvennoy kul’turnoy politiki 1920-30-h godov”, *Nauçno-tehniçeskiye vedomosti SPBGPU. Gumanitarnıye i obşçestvenniye nauki*, No: 2, 2011, s. 144-149.

SKOROSPELOVA, Yekaterina, *Russkaya proza XX veka ot A. Belogo (Peterburg) do B. Pasternaka (Doktor Jivago)*, Tayms, Moskva 2003, s. 104-105.

SKVORTSOVA, L. A., “Kuznitsa” (Literaturnoye ob’yedineniye), *kratkaya literaturnaya entsiklopediya 1962-1978, T.3*, Gl.red. A. A. Surkov, Sov. entsik, İakov-Laksness, Moskva 1966, s. 877-878.

ŞOR, Yuri, “Noviy vzglyad na russkiy Proletkul’t”, *Kritika.Publitsistika*, No: 8, 2010, s. 83-85.

TAGIZADE, Leyla, “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2006, s. 7-24.

TİMOFEYEV, Leonid, *İstoriya russkoy sovetskoy literaturı v çetıryoh tomah, T.1.*, Nauka, Moskva 1967.

TİTAREVA, Larisa, “Literatura kak sredstvo ideologičeskogo kontrolya v sovetsoy kul‘ture dovoyennogo perioda”, *Gumanitarniy vektor. Seriya: pedagogika, psihologiya*, No. 4 (24), 2010, s.166-170.

VDOVİN, Aleksandr, *SSSR. İstoriya velikoy derjavi (1922-1991 gg.)*, RG-Press, Moskva 2018.

YAKUBOVSKİ, Georgi, *Literaturnye portreti pisateley “Kuznitsı”*, Giz., Moskva 1926.

ACTA DIURNA'DAN RESMÎ CERİDE'YE DÜNYADA RESMÎ GAZETE GELENEĞİ

Ülkü KÖKSAL*

Giriş

Tarihin eski devirlerinden itibaren insanoğlu kayıt tutma veya çeşitli semboller aracılığıyla haberleşme yöntemleri geliştirmiştir. Bununla birlikte iletişim alanında önemli kırılma noktaları mevcut olup öncelikle alfabenin ve dolayısıyla yazının bulunması, sonrasında baskı tekniklerinin gelişmesi geniş tabanlı ve kalıcı iletişimi mümkün kılmıştır. Yazı sayesinde iletişimin yaygınlaşması, insan düşüncesinin ebedileşmesi ve gelecek nesillere aktarılması imkânına kavuşulmuştur.¹

Yazı, devlet gücünün temsili ve bunun halk kitlelerine iletilmesi gibi önemli bir işlev de görmüştür. Zira yöneticilerin halka karşı yükümlülüklerinden biri olan kanuni düzenlemeler de tarih boyunca çeşitli usullerle kayıt altına alınarak duyurulmuştur. Örneğin Roma İmparatorluğu Dönemi'nde rahiplerin yazdığı yıllık olaylar beyaz levhalar halinde tapınak duvarlarında sergilenerek Roma halkına duyurulmaktaydı. Sezar Dönemi'nde (MÖ 100-44) imparatorluğun sınırlarının genişlemesine paralel olarak halkın daha uzak bölgelerden haber alma ihtiyacı duyması ve Romalıların diğer eyaletlerde de kamuoyu oluşturma hedefi gibi etkenlerle senato müzakerelerine ait olup siyasi olayları ve haberleri ihtiva eden tutanaklar (*Acta Senatus*) halka duyurulmak amacıyla yayımlanmaktaydı. Böylece bir süre sonra günümüz resmî gazetelerinin ilk şeklini oluşturan *Acta Publica* adlı bir sayfalık bültenler ortaya çıktı. Sezar'ın konsüllüğü döneminde oluşturulan *Acta Urbis* ve *Acta Urbana* adlı yayınlar da resmî gazete niteliğindedi. Yine Sezar Dönemi'nde, halkın günlük olaylara karşı daha ayrıntılı şekilde bilgilendirilmesini sağlamak amacıyla *Acta Diurna* adı verilen ve elle yazılıp şehrin belli başlı yerlerinde sergilenen veya evlere, eyaletlere gönderilen bültenler hazırlanmaktaydı.² Deneme türündeki³ bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon, ulkukoksal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0796-2491

¹ Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Cilt I, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, İstanbul 1970, s. 1; M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 32.

² Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi 1728-1922, 1831-1922 Birinci Kitap Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968, s. 24; Enver

bültenlerde anlaşmalar, kanunlar, yabancı devletlerle yapılan ittifaklar, denizcilik ve askeri savunmaya dair bilgileri içeren resmî duyurular, çeşitli davalar, yürütülen tahkikatlar, evlenmeler, boşanmalar, vefat edenler, çeşitli ilginç olaylar⁴ gibi konulara yer verilmekteydi.⁵ *Acta Diurna*'nın asıl metni Roma şehrinin meydanında sergileniyor, buradan kopya edilen metinler ülkeye dağıtılıyordu.⁶ Bu bültenler için görevlendirilen haber derleyiciler (*actuarii*)⁷ yargıçların talimat ve denetimi altında, resmî kayıtlara dayalı metinler hazırlıyordu.⁸

Acta Diurna daha önce yayımlanan *Acta Senatus*'un tamamlayıcısı niteliğindedir. Bununla birlikte Tiberius Dönemi'nde (MS 14-37) senato zabıtlarının (*Acta Senatus*) halka duyurulması sakıncalı görülerek yayımı durdurulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar yayımlanan *Acta Diurna* ise Bizans Dönemi'nde bir süre daha devam ettirilmiştir.⁹

Orta Çağ Avrupası'nda derebeyliklerin kurulması ve kilisenin nüfuzunun artması özgür düşünce ortamını ve araştırma geleneğini yok etmişti. Dolayısıyla bu süreçte Avrupa'da yayın hayatı oldukça sınırlı kalmıştır. Diğer yandan aynı dönemde Çin'de yayımlanan *Dibao*¹⁰ (Kral Raporu) adlı saray bildirileri uzun süre devam ettirilmiştir. Bir çeşit resmî gazete olan bu bildiriler özel görevliler tarafından çıkarılmakta ve hükûmetin tebliğlerine ilave olarak önemli olaylara¹¹ da yer vermekteydi. Çin'de egemenlik kuran sülalelere paralel olarak gazetenin adı değişmişse de içerik

Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 12; Ertuğ, s. 14-16; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 32-35.

³ Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine and Historical Cronical*, Volume X, London 1740, s. IV.

⁴ *Acta Diurna*'da halka duyurulan gündelik haberler arasında; Coelius Dağı'nda çıkan yangın, hâkimlerin baktığı bir saldırı davası, sarhoş olup asayiş bozan kişilerin polis mahkemesine çıkarılması, pazar gözetmenleri tarafından denetlenmemiş et satan kasapların bir şapelin inşaatında çalıştırılmakla cezalandırılması gibi konular yer alıyordu. Urban, s. VIII; Alexander Andrews, *The History of British Journalism From the Foundation of the Newspaper Press in England, to the Repeal of the Stamp Act in 1855, With Sketches of Press Celebrities*, Volume I, Publisher in Ordinary to her Majesty, London 1859, s. 9.

⁵ *Mekteb*, Cilt 2, Sayı 70, 23 Teşrin-i Sâni 1308 (5 Aralık 1892), s. 244.

⁶ *Çankaya*, Sayı 1, 1 Mayıs 1928, s. 34.

⁷ Andrews, s. 9.

⁸ Urban, s. IV.

⁹ Andrews, s. 12; Ertuğ, s.15-16; İnuğur, *Basın ve...*, s. 33-35.

¹⁰ 20. yüzyıla kadar gelen bu metinlerin dünyanın ilk gazetesi olduğu iddia edilmektedir. Oral, s. 24.

¹¹ *Çankaya*, Sayı 1, 1 Mayıs 1928, s. 37.

aynı kalmıştır.¹² Orta Çağ'da Japonya'da da *Acta Diurna*'ya benzer şekilde *Kosatsu* adı verilen ilan yöntemi ile elle yazılmış kanun ve yönetmelik metinleri işlek cadde ve geçitlerde yer alan sokak panolarına yerleştirilerek halka duyurulmuştur.¹³

1. Resmî Gazetelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Toplumların medeni özelliklerinden biri teamül hukukunun yerine sınır ve kapsamı belirlenmiş kuralların, diğer deyişle belli ve yazılı kanunların varlığıdır. Medeni bir toplumda kişilerin kanunu bilmemesi mazeret olarak değerlendirilemeyeceği gibi kanunların vatandaşlara ilanı ve yayımlanması da hukukun ilkelerindedir.¹⁴ Kamu yönetiminin işleyişinde kanunların, kararname ve yönetmeliklerin tümünün vatandaşlara iletildiği organ resmî gazetedir. Dolayısıyla günlük gazetelerde yer almayan pek çok mevzuat resmî gazete ile halka ulaştırılır. Diğer yandan resmî gazetenin varlığı siyasi iradenin somutlaşması anlamını da taşır.¹⁵

Hukuk metinlerinin yazılı ve sistematik olarak ilanı 17. yüzyıla dayanmaktadır. Roma Hukuku'nun temeli olan *kanunu bilmemek mazeret sayılmaz* ilkesi Fransız İhtilali'nin bir ürünü olan hukuk devleti anlayışı ile *kanun ancak herkese ulaştıktan sonra bağlayıcılığa kavuşur* şekline bürünmüştür. Dolayısıyla 18. yüzyılın sonundan itibaren hukuk devleti kavramının yaygınlaşması ile günümüz anlayışında işlev gören resmî gazetelerin yayıma başlaması paralellik göstermiştir.¹⁶

Hukuk devletinin gereği ülkedeki vatandaşlara hukuk güvenliği güvencesi sağlamak üzere resmî bir gazete oluşturulmasını ve kanunların bu organ aracılığıyla yürürlüğe konulmasını şart koymaktadır. Bu şekilde bir yandan yönetimin vatandaşlara karşı hukuki güvenlik ortamı oluşturması

¹² Çin'de 14-17. yüzyıllar arasında hüküm süren Ming Hanedanı Dönemi'nde hükümetin resmî haberlerinin dağıtımıyla görevli bir büro oluşturulmuş, buna bağlı bir de bülten çıkarılmıştır. İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 36-38.

¹³ Thomas W. Knox, *Adventures of Two Youths in a Journey to Japan and China*, Harper&Brother Publishers, New York 1879, s. 149. Bu uygulamada, yetkililer tarafından başkentte hazırlanan resmî bülten tarzındaki metinler her bir bölgeye dağıtılmaktaydı. Uygulama zamanla sosyal ve siyasi bazı bilgileri de içerecek şekilde genişletildi ve 19. yüzyıla kadar geçerli bir yöntem olarak kullanıldı. Frank L. Martin, "The Journalism of Japan", *The University of Missouri Bulletin*, Volume 19, No: 10, April 1918, s. 4.

¹⁴ Kerim Yund, "Resmî Gazete Üzerine Bazı Görüşler", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 13, Sayı 4, 1956, s. 282.

¹⁵ Esra Dik, "Türkiye'de Resmi Gazetenin Serüveni", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 4, Sayı 11, 2009, s. 164.

¹⁶ Dik, s. 164.

sağlanmış, diğer yandan vatandaşın da kanunları bilerek güven içinde yaşamasına ortam hazırlanmıştır.¹⁷

Günümüz gazetelerinin, dolayısıyla resmî gazetelerin ortaya çıkış sürecinde Orta Çağ Avrupası'nda kullanılan yazma haber mektupları etkilidir. Modern haberleşmenin ilk aşaması, gazetenin öncüleri olarak kabul edilen haber mektupları özellikle tüccarların, savaşımlara dair bilgi almak isteyen devlet adamlarının, din ve sanat haberlerini takip eden kilise görevlilerinin ve aydınların kullandığı haberleşme araçlarıydı. Belirli bir zaman aralığında yayımlanmayan bu mektupları hazırlayan kişilerin özel habercileri, yazıcı ve dağıtıcıları bulunuyordu. Venedik'te ticari sektör haline gelen ve *Avvisi* olarak adlandırılan haber mektupları bakırdan yapılmış en küçük Venedik parası (*Gazetta*) karşılığında satılıyordu. Zamanla bu mektuplara *gazete*¹⁸ denilmeye başlandı.¹⁹

Haber mektuplarının en eski örnekleri arasında 13-14. yüzyıllarda İngiltere'de kral emirlerinin yazıldığı metinler yer almaktadır.²⁰ Orta Çağ'da matbaanın icadı (1440) haber mektuplarının yaygınlaştırılmasında etkili olmuştur. 15-17. yüzyıllar arasında Avrupa'da çeşitli devletlerde de haber mektuplarına rastlanmaktadır.²¹ Bu yazılardan biri 1488 yılında Brüksel'de esarete bulunan I. Maksimilyan'ın hayatına dair ahaliyi sakinleştirmek için Viyana'da neşredilmiştir. 1493 yılında Kolomb'un keşiflerine dair Roma'da neşredilen mektuplar da bu tarz yazıları ihtiva ediyordu. Venedik Cumhuriyeti dahilindeki önemli haberler de ahaliye ilan edilirdi. Özellikle Osmanlı Devleti ile yapılan savaşların gidişatına dair haberler bunlardandır.²² Venedik'te okunaklı bir el yazması şeklinde hazırlanan haber mektupları ayda bir kez oluşturulmakta ve belirli istasyonlarda yüksek sesle okunmaktaydı.²³ Haber mektuplarının yaygınlaşması resmî makamların

¹⁷ Yasin Söyler, "Karşılaştırmalı Hukukta Resmi Gazeteler ve Hukuki Güvenlik İlkesi", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2016, s. 110.

¹⁸ Batı'da *gazete* terimini karşılayan *jurnal*in de Latince *dies* (gün) kelimesinin *diurnusa*, oradan İtalyanca *giornaya* (gün), ardından *giornale*ye ve son olarak da *journal*e dönüşmesiyle günümüze ulaştığı ifade edilmektedir. Andrews, s. 12-18; Şapolyo, s. 12.

¹⁹ Nermin Abadan, "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 1961, s. 119-121; Ertuğ, s. 23; İnuğur, *Basın ve Yayın ...*, s. 44; Oral, s. 69.

²⁰ Ertuğ, s. 22; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 42.

²¹ İngiltere, İtalya, İspanya, Fransa, Avusturya ve Almanya'da haber mektupları yaygın olarak kullanılan iletişim araçlarıydı. Ertuğ, s. 22-23.

²² *Çankaya*, Sayı 1, 1 Mayıs 1928, s. 34. Osmanlı-Venedik Savaşı'nın (1536) gelişmeleri konusunda halkı aydınlatmak amacıyla kullanılan Venedik Mektupları bunlara örnektir. İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 41.

²³ Andrews, s. 12.

denetimini de getirerek sansür mekanizmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır.²⁴

Rönesans ile bilim ve kültüre önem verilmesi, ardından coğrafi keşiflerin etkisiyle Avrupa devletlerinin zenginleşmesi, devletlerarası çekişmeler ve savaşlar gibi pek çok unsur ilk gerçek gazetelerin ortaya çıkmasında etkilidir. Avrupa'da ilk gazete 1605'te Hollanda'nın Anvers şehrinde yayımlanan *Nieuwe Tijdingen*'dir. 1609'da o dönemde bir Alman şehri olan Strazburg'da haftalık olarak yayımlanan *Relation* ve Augsburg'da çıkarılan *Avisa* ilk gazetelerdendir.²⁵ Ardından sırasıyla İngiltere, Fransa ve İtalya'da da ilk gazeteler yayımlanmıştır.²⁶

Avrupa'da basın gelişmesi sürecinde zaman zaman hükûmetlerin denetim mekanizması devreye girmiştir. Çıkarılan kanunlar ve yürütülen soruşturmalara gazeteler kapatılmış veya bazı haberlerle sınırlandırılmıştır. Bu süreçte kısıtlama ve yasaklamaların yoğun olarak uygulandığı monarşi yönetimlerinde basım yayım faaliyetleri yavaş gelişirken siyasi açıdan dağınık ve ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerde daha hızlı ilerleme sağlanmıştır.²⁷ Haber içeriklerinin sansüre uğradığı bu süreçte çeşitli ülkelerde kralların kendi basın organlarını oluşturdukları, bu anlamda yarı resmî gazetelerin de ortaya çıktığı görülmektedir.²⁸

İngiltere'de 17. yüzyılın başından²⁹ itibaren gazete haberlerinin yönetimi rahatsız etmesi bazı yasakları da beraberinde getirmişti. 1663 yılında yürürlüğe giren Sansür Kanunu oldukça sert bir şekilde uygulanmıştı.³⁰ Yönetimin basını kontrol altına almaya çalıştığı bu süreçte (7-14 Kasım) 1665 tarihinde ilk resmî gazete *The Oxford Gazette* adıyla yayımlandı.³¹ Gazetenin ilk sayısı yarım sayfa olarak tarihlendirilmeden

²⁴ Ertuğ, s. 24-25; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 45.

²⁵ Abadan, s. 122.

²⁶ *Çankaya*, Sayı 1, 1 Mayıs 1928, s. 36; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, İstanbul Matbuat Cemiyeti, İstanbul 1931, s. 8; Ertuğ, s. 41-42; Oral, s. 25; Şapolyo, s. 13; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 56-57.

²⁷ İngiltere'de ayaklanma ve iç karışıklıkların yaşandığı 17. yüzyılda basına çeşitli kısıtlama ve yasaklamalar getirilmiştir. Ertuğ, s. 43; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 64-66, 78; Abadan, s. 123-124.

²⁸ Ertuğ, s. 43-52; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 60-70.

²⁹ İngiltere'de ilk düzenli gazete (*The Weekly News From Italy and Germany*) 23 Mayıs 1622 tarihinde yayımlanmıştır. Andrews, s. 28.

³⁰ Ertuğ, s. 43.

³¹ Charles Henry Timperley, *A Dictionary of Printers and Printing, With the Progress of Literature, Ancient and Modern: Bibliographical Illustrations*, Londra 1839, s. 543; Andrews, s. 65; Frederic Hudson, *Journalism in The United States from 1690-1872*, Harper and Brothers Publishers, New York 1873, s. XXXV; *İctihad*, Sayı 26, 1 Temmuz 1328 (14 Temmuz 1912), s. 767. Gazetenin ilk imtiyaz

basıldı. Leonard Litchfield tarafından, kral ve kraliçenin bulunduğu Oxford'da basılan bu ilk sayıda³² 7-14 Kasım 1665 tarihlerindeki olayları kapsayan haberlere yer verildi.³³ Diğer yandan bazı tüccar ve diğer isteklilerin talebi üzerine Thomas Newcombe tarafından Londra'da da iki küçük sayfa halinde yayımlandı.³⁴ Hükûmetin Londra'ya dönüşü ile 5 Şubat 1666'dan itibaren *London Gazette* adıyla başkentte yayımı sürdürüldü. İlk 5 yıllık süreçte Müsteşar Joseph Williamson'un kontrolü altında Charles Perrot³⁵ tarafından Salı ve Cumartesi³⁶ günleri olmak üzere haftada iki kez yayımlanan gazete çağdaş gazetelere göre geniş ve büyük ebatlardaydı.³⁷ Yaklaşık 20 yıl Fransızca baskısı da yapılan *London Gazette*'de kraliyet ve hükûmetin resmî duyurularına, askerî görevlilerin atama veya ödüllendirilmelerine, dış haberlere, gemi taşımacılığına ve ara sıra da reklamlara yer verilmekteydi.³⁸ *London Gazette*'nin izinden giderek iki resmî gazete daha yayımlandı. Bunlardan biri, basımı 1699'da başlatılan ve 1793 yılından itibaren Salı ve Cuma günleri³⁹ kesintisiz şekilde devam eden *The Edinburgh Gazette*, diğeri ise *The Belfast Gazette*'nin⁴⁰ öncüsü olup 1706'dan itibaren sürekli⁴¹ yayımlanan *Dublin Gazette*'dir. 1889 yılından sonra bu üç gazete de Kraliyet Matbaası tarafından basıldı. İrlanda'nın ikiye bölündüğü 1920 yılı sonrasında İrlanda'nın güneyinde *Iris Oifigiuil*, Kuzey İrlanda'da ise *The Belfast Gazette* yayımlandı.⁴² *Dublin Gazette*'nin yayımı 27 Ocak 1922'ye kadar sürdürüldü. Geçici Hükûmet Yönetimi tarafından *Iris Oifigiuil* adıyla yayımlanan yeni resmî gazete kamu atamalarını, çeşitli

sahibi dönemin ünlü gazetecilerinden biri olan Henry Muddiman bu görevini ölümüne kadar (1692) sürdürmüştür. İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 66.

³² Bu dönemde Londra'da ortaya çıkan veba salgını hükûmetin geçici olarak Oxford'a taşınmasıyla sonuçlanmış, dolayısıyla gazete de ilk olarak bu şehirde yayımlanmıştır. Andrews, s. 65; Ertuğ, s. 45; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 65; <https://www.thegazette.co.uk/history>. (E.T.: 17.10.2020).

³³ Timperley, s. 543.

³⁴ Andrews, s. 65; Timperley, s. 543.

³⁵ Andrews, s. 65.

³⁶ Gazete daha sonraki yıllarda Çarşamba ve Cumartesi günleri yayımlandı. Timperley, s. 959.

³⁷ Ertuğ, s. 45; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 65.

³⁸ Andrews, s. 66-68.

³⁹ Timperley, s. 960.

⁴⁰ Timperley, s. 561, 961.

⁴¹ Gazete 1839 yılında Salı ve Cuma günleri yayımlanıyordu. Timperley, s. 961.

⁴² Günümüzde *The Gazette Official Public Record* adıyla yayımlanan İngiltere resmî gazetesi *The London Gazette*, *The Belfast Gazette* ve *The Edinburg Gazette*'nin birleşmesiyle oluşmaktadır. <https://www.thegazette.co.uk/history>. (E.T.: 17.10.2020).

bildirileri ve kanunî düzenlemeleri duyurmak üzere 31 Ocak 1922 tarihinde yayımlanmaya başladı.⁴³

Fransa'da ilk periyodik yayın olan *Gazette* 1631'de yayıma başladı.⁴⁴ Daha çok resmî bilgileri ihtiva eden gazetenin yayıncısı, krala yakınlığı ile bilinen Doktor Teophraste Renaudot'ydu.⁴⁵ İhtilal döneminde, ilk sayısı 5 Mayıs 1789'da⁴⁶ yayımlanan *Gazette Nationale, ou Le Moniteur Universel* Fransa resmî gazetesiydi.⁴⁷ 1 Ocak 1869'dan itibaren *Journal Officiel de L'Empire Français*, 1 Ocak 5 Eylül 1870 tarihinden itibaren *Journal Officiel de la République Française* adıyla yayımlandı.⁴⁸ Komün Dönemi'nde (1871), Paris ve Versay'da ayrı ayrı basımları yapıldı.⁴⁹ II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan işgal yıllarında Fransa'nın farklı şehirlerinde *Journal Officiel de l'État Français*, Londra'da *Journal Officiel de La France Libre*, Cezayir'de *Journal Officiel de la République Française*

⁴³ İrlanda devlet gazetesi günümüzde de aynı adla Salı ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki kez yayımlanmaktadır. <https://www.irisoifigiuil.ie/> (E.T.: 17.10.2020).

⁴⁴ Fransa'da ilk günlük gazete ise 1777 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Journal de Paris*'dir. Raymond Kuhn, *The Media in France*, Routledge, London - New York 1995, s. 13.

⁴⁵ Başlangıçta haftada bir gün (Cumartesi) çıkarılan gazetenin ilk 5 nüshasında sayı yerine A'dan E'ye kadar harfler kullanılmış, 4 Temmuz 1631'de 6. sayısı yayımlanmıştır. 8 küçük sayfadan oluşan gazetede başlangıçta yalnızca iç ve dış haberlere yer verilmiş, üçüncü yıldan itibaren ilanlar da yayımlanmıştır. 1652'de *La Gazette de France* adını almışsa da sonradan yeniden eski adıyla çıkarılmıştır. 1762 yılına kadar aralıksız çıkarılan gazete 1792'den sonra *Gazette Nationale de France* adıyla haftada iki kere yayımlanmaya başlamıştır. *Mekteb*, Sayı 41, 18 Nisan 1312 (25 Nisan 1896), s. 487. Çeşitli kaynaklarda bu gazetenin Fransa'nın resmî gazetesi olarak günümüze kadar ulaştığı belirtilmektedir. Ertuğ, s. 48-49. Bununla birlikte *Gazette de France* I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, savaş koşullarının da etkisiyle Eylül 1915'te son sayısı yayımlanmıştır. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb11948069k> (E.T.: 20.10.2020).

⁴⁶ Aynı zamanda 4 Ağustos 1789 tarihinden itibaren *Bulletin des Lois de la République Française* (Fransız Cumhuriyeti Kanunlar Bülteni) yayıma başlamış ve 1931 yılına kadar devam etmiştir. <https://bnf.libguides.com/c.php?g=659907&p=4664300>. (E.T.: 20.10.2020).

⁴⁷ *Gazette Nationale, Ou Le Moniteur Universel*, No: 1, 5 Mai 1789; Karl Marx, *Fransız Üçlemesi: Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850, Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i, Fransa'da İç Savaş*, çev. Erkin Özalp, Yordam Yayınları, İstanbul 2016, s. 50.

⁴⁸ *Journal Officiel de la République Française*, No: 244, 5 Septembre 1870; *Access to Legislation in Europe: Guide to the Legal Gazettes and Other Official Information Sources in the European Union and European Free Trade Association*, ed. Albrecht Berger, Publications Office of the European Union, Luxemburg 2009, s. 81. <https://bnf.libguides.com/c.php?g=659907&p=4664300>. (E.T.: 20.10.2020).

⁴⁹ Marx, s. 479.

adlarıyla yayımlandı. Fransa resmî gazetesinin yayımı 8 Eylül 1944 tarihinden itibaren Paris'te yeniden başlatıldı.⁵⁰

Almanya'da (Prusya) 28 Mart 1811'de Resmî Gazete Kararnamesi'nin çıkarılmasının ardından 1 Haziran 1811'de resmî gazete *Oeffentlicher Anzeiger*'ın ilk sayısı yayımlanmıştır. Gazetede yönetimin resmî düzenlemelerinin yanı sıra çeşitli haberlere ve reklamlara da yer veriliyordu.⁵¹ Almanya'da 1871 yılına kadar süren siyasi dağınıklık, iç ve dış mücadeleler resmî gazetenin serüvenine de yansımıştır. 2 Ocak 1819 tarihinde *Allgemeine Preußische Staats-Zeitung* adıyla Berlin'de Almanya (Prusya) resmî gazetesi yayıma başlamış⁵² ve 30 Haziran 1843 tarihine kadar bu adla yayımlanmıştır.⁵³ 1 Temmuz 1843-30 Nisan 1848 arasında *Allgemeine Preußische Zeitung*,⁵⁴ 1/3 Mayıs 1848-30 Haziran 1851 arasında *Preußischer Staats-Anzeiger*,⁵⁵ 1 Temmuz 1851-2 Mayıs 1871 tarihleri arasında *Königlich Preußischer Staats-Anzeiger* ve 4 Mayıs 1871-9 Kasım 1918 arasında *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preußischer Staats-Anzeiger* adıyla neşredilmiştir.⁵⁶ Gazete I. Dünya Savaşı'nın bitiminden II. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen sürede (12 Kasım 1918-14 Nisan 1945) *Deutscher Reichsanzeiger und Preußischer Staatsanzeiger* adıyla çıkarılmıştır.⁵⁷

Öte yandan 1848 İhtilalleri döneminde Frankfurt Meclisinin oluşturulduğu süreçte (27 Eylül 1848) Frankfurt'ta *Reichsgesetzblatt* adıyla bir resmî gazete yayımlanmıştır.⁵⁸ Bu, aynı zamanda 1871 yılında başlayıp

⁵⁰ <https://bnf.libguides.com/c.php?g=659907&p=4664300>. (E.T.: 20.10.2020); <https://www.journal-officiel.gouv.fr/> (E.T.: 20.10.2020).

⁵¹ *Oeffentlicher Anzeiger*, No: 1, 1 Junj 1811; *Oeffentlicher Anzeiger*, No: 2, 8 Junj 1811; Pascale Cancik, *Verwaltung und Öffentlichkeit in Preußen: Kommunikation durch Publikation und Beteiligungsverfahren im Recht der Reformzeit*, Jus Publicum, Tübingen 2007, s. 70, 136. Gazete, Metternich Dönemi'nde Napolyon'dan esinlenilerek yarı resmî bir şekilde çıkarılmıştı. Ertuğ, s. 76-77; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 102.

⁵² Hubertus Löwenstein, *The Germans in History*, Columbia University Press, New York 1945, s. 523.

⁵³ *Allgemeine Preußische Zeitung*, No: 1, 1 Juli 1843.

⁵⁴ *Preußischer Staats-Anzeiger*, No: 1, 3 Mai 1848.

⁵⁵ *Königlich Preußischer Staats-Anzeiger*, No: 1, 1 Juli 1851.

⁵⁶ Alman resmî gazetesi 1872 yılında günlük olarak yayımlanmaktaydı. *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preußischer Staats Anzeiger*, No: 1, 2 Januar 1872.

⁵⁷ *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preußischer Staats-Anzeiger*, No: 307, 31 Dezember 1918; *Deutscher Reichsanzeiger und Preußischer Staatsanzeiger*, No: 49, 14 April 1945.

⁵⁸ *Reichsgesetzblatt*, No: 1, 29 September 1848; Johannes Hilpert, *Begründungspflicht des Bundesverfassungsgerichts?*, Mohr Siebeck, Tübingen 2019, s. 19.

1945'e kadar devam eden İmparatorluk resmî gazetesi *Reichsgesetzblatt*'ın öncülerindedir. Nitekim 1867-1871 yılları arasında *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes* ve *Bundesgesetzblatt des Deutschen Bundes*⁵⁹ adlarıyla İmparatorluk Resmî Gazetesi olarak yayımı sürdürülmüştür.⁶⁰ 8 Mayıs 1871'den itibaren Berlin'de Reichsamt des Innern (İmparatorluk İçişleri Ofisi) editörlüğünde Alman İmparatorluğu Kanun Gazetesi *Reichsgesetzblatt* adıyla yayımlanmaya başlamıştır.⁶¹ 1922 yılından itibaren iki bölüm halinde yayımlanan gazetenin son sayısı 11 Nisan 1945'te basılmıştır.⁶² 1945-1949 yılları arasında resmî bildirimleri duyurmak için İngiliz bölgesinde *Amtsblatt der Kontrollkommission* (Kontrol Komisyonu Gazetesi) yayıma başlamıştır.⁶³ Federal Almanya resmî gazetesi 23 Mayıs 1949 tarihinden itibaren *Bundesgesetzblatt* adıyla Bonn'da yayımlanmaktadır.⁶⁴

Avusturya'nın resmî gazetesi *Wiener Zeitung* 1805 yılında Viyana'da yayıma başlamıştır.⁶⁵ 1849'da *Reichsgesetzblatt* adıyla yine Viyana'da Avusturya İmparatorluğu kanun gazetesi yayımlanmıştır. 1920 yılından itibaren *Bundesgesetzblatt* adıyla yayımı devam etmektedir.⁶⁶

Yunanistan'da resmî gazete ilk olarak 1-13 Şubat 1833 tarihinde yayımlanmış, önce Nafplio'da Yunanca ve Almanca olarak iki dilde çıkarılmıştır. Atina'nın başkent oluşu ile 1834'ten itibaren burada yayımlanmaya başlamıştır. 1882-1884 yılları arasında yapılan düzenlemelerle içeriği sınıflandırılan Yunan resmî gazetesinin yayımı 1916-1917 yıllarındaki "Ulusal Bölünme" sürecinde ve II. Dünya Savaşı'ndaki

⁵⁹ *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes* 26 Temmuz 1867'de, *Bundesgesetzblatt des Deutschen Bundes* ise 27 Ocak-2 Mayıs 1871 arasında Alman Konfederasyonunun oluşturulduğu kısa bir süreçte yayımlandı. J. Jastrow, "Das Reichsgesetzblatt", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft/Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Bd. 79, H. 1. (1925), s. 40-41.

⁶⁰ A. Koller, *Archiv des Norddeutschen Bundes*, Fünfter Band, Gesetze, Parlaments-Verhandlungen, Diplomatische Aktenstücke, Berichte, Telegramme etc. Betreffend den Deutsch-Französischen Krieg von 1870/71, Verlag der Reichs-Gesetze, Berlin 1874, s. 45, 129.

⁶¹ Jastrow, s. 41; *Reichs-gesetzblatt*, No: 1, 19 Januar 1889.

⁶² *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, ed. Study Group on a European Civil Code, Research Group on the Existing EC Private Law, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 5816.

⁶³ *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*, ed. Daniel Kosthorst-Michale F. Feldkamp, R. Orlenburg Verlag, München 1997, s. LXXVIII.

⁶⁴ *Access to Legislation in Europe*, s. 53; *Akten zur Auswärtigen...*, s. LXXIX.

⁶⁵ Ertuğ, s. 76-77; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 102.

⁶⁶ *Reichsgesetzblatt*, No: 1, Jänner 1872; *Access to Legislation in Europe*, s. 135.

Alman işgali yıllarında kesintiye uğramıştır. Gazete günümüzde *Efimerisdas tis Kiverniseos tis Ellinikis Dimokratias* adıyla yayımlanmaktadır.⁶⁷

Novine Horvatzke adıyla 6 Ocak 1835 tarihinde Zagreb'te yayıma başlayan Hırvatistan resmî gazetesinin bu dönemdeki yayıncısı ve editörü Ljudevit Gaj'dı. Başlangıçta resmî duyuruların dışında bazı edebi metinlere de yer verilmekteydi. Gazete, 1843 yılında *Narodne novine*, 1844'ten itibaren *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske* adını aldı. 1849'da yeniden *Narodne novine* adıyla Pazar ve tatil günleri hariç yayıma devam etti. 1850 yılında ülkenin tek resmî gazetesi haline geldi. 1918'e gelindiğinde genellikle günlük olmak üzere kendi matbaasında basılıp kendi geliriyle beslenen bir yayındı. Yugoslav Krallığı Dönemi'nde (1930) Sava Banovina Bölgesi'nin, 1939'da Hırvatistan Bonovinası'nın, 1941'de Hırvatistan Devleti'nin ve 1945'te Hırvatistan Federal Cumhuriyeti'nin resmî gazetesi olarak yayımına devam edildi.⁶⁸

Prens Alexander'ın 19 Temmuz 1879 tarihli kararnamesiyle kurulan Bulgaristan resmî gazetesi 28 Temmuz 1879'da Sofya'da haftalık olarak yayıma başladı. 1891 yılından itibaren günlük yayımlandı. İlk 12 yıl yalnızca resmî dış duyurular, haberler ve telgrafları kapsarken daha sonra yürürlüğe giren bir kanun ile yönetmelikler, kararnameler, sözleşmeler ile çeşitli yargı kurumlarının belgelerine de yer verildi. Bulgaristan resmî gazetesi *Darzhaven vestnik: ofitsialno pechatno izdanie na Republika Bulgaria* 1963 yılından itibaren Bulgaristan Ulusal Meclisinin resmî yayını şekline dönüştü.⁶⁹

İtalya'da resmî gazetenin temeli ilk sayısı 3 Ocak 1848'de yayımlanan *Gazzetta Piomentese*'ye dayanmaktadır. 4 Ocak 1860⁷⁰ tarihinden sonra *Gazzetta Ufficiale Del Regno D'Italia* adıyla başlangıçta Milano'da⁷¹ çıkarıldı. 1862'de Torino'da, Haziran 1865 - Haziran 1871 arasında Floransa'da, ardından Roma'da yayımlandı.⁷² 1946'da Cumhuriyet yönetimine geçilmesiyle İtalya resmî gazetesinin adı *Gazzetta Ufficiale Della Repubblica Italiana* olarak değiştirildi.⁷³

İspanya'nın ilk resmî gazetesi *Gazeta* 1661 yılında 15 günlük sıradan gazete olarak yayıma başladı. 1742 yılında *Gazeta de Madrid*⁷⁴ adını

⁶⁷ <http://www.et.gr/index.php/mouseio/aithousa2>. (E.T.: 28.10.2020).

⁶⁸ <https://www.nn.hr/hr/o-nama/iz-povijesti/> (E.T.: 28.10.2020).

⁶⁹ <https://dv.parliament.bg/DVWeb/dv130.faces>. (E.T.: 28.10.2020).

⁷⁰ *Access to Legislation in Europe*, s. 87.

⁷¹ *Gazzetta Ufficiale Del Regno D'Italia*, No: 316, 31 Dicembre 1861.

⁷² *Gazzetta Ufficiale Del Regno D'Italia*, No: 188, 12 Luglio 1871.

⁷³ <https://www.gazzettaufficiale.it/caricaHtml?nomeTiles=gazzettaUfficiale>. (E.T.: 30.10.2020).

⁷⁴ Beatrice Tice, "Foreign Official Gazettes: Solving a Collection Conundrum", *Law Library Journal*, Volume 97, Issue 2, 2005, s. 301.

alıp 1762'de resmî yayın haline geldi. 1836'dan sonra mevzuatın yürürlüğe girmesi için gazetede yayımlanması zorunluluğu getirildi. Günümüzde *Boletín Oficial del Estado* adıyla yayımlanan resmî gazetenin temeli 1936 yılına uzanmaktadır.⁷⁵

Portekiz resmî gazetesi *Gazeta de Lisboa*'nın yayımına 1715 yılında başlandı. 1718-1741 tarihleri arasında *Gazeta de Lisboa Ocidental* adıyla basıldı. Sonradan yeniden ilk adıyla yayımlandı. 1762-1778 yılları arasında yayımı durduruldu. 1778'den 1820'ye kadar *Impressão Régia* (Ulusal Basım Şirketi) tarafından (1803-1814 yılları arasında kısa bir kesintiyle) yayımlandı. 16 Eylül-31 Aralık 1820 tarihleri arasında *Gazeta de Lisboa* ile *Gazeta do Governo* birleştirilerek 1 Ocak-10 Şubat 1821 tarihleri arasında *Diário do Governo* adıyla çıkarıldı. Portekiz resmî gazetesi sonraki yıllarda aşağıdaki adlarla yayımlandı.⁷⁶

- *Diário Regencia* (12 Şubat - 4 Temmuz 1821)
- *Diário do Governo* (5 Temmuz 1821 - 4 Haziran 1823)
- *Gazeta de Lisboa* (5 Haziran 1823 - 24 Temmuz 1833)
- *Crónica Constitucional de Lizboa* (25 Temmuz 1833 - 30 Haziran 1834)
- *Gazeta Oficial do Governo* (1 Temmuz - 4 Ekim 1834)
- *Gazeta do Governo* (6 Ekim - 31 Aralık 1834)
- *Diário do Governo* (1 Ocak 1835 - 31 Aralık 1859)
- *Diário do Lisboa* (1 Ocak 1860 - 31 Aralık 1868)
- *Diário do Governo* (1 Ocak 1869 - 9 Nisan 1976)
- *Diário da República* (10 Nisan 1976 -)

İzlanda'da 1800 yılına kadar kanunların duyurulması için *Althing* (Ulusal Meclis) yetkiliydi. *Althing* kaldırılıp yerine kurulan Yüksek Mahkeme aynı zamanda resmî belgelerin yayımlamasından da sorumluydu. Ayrıca ülkenin her yerine ulaşılması için kiliseler yoluyla duyurular yapılmaktaydı. Bu çerçevede ilk resmî gazete 1874 Anayasası ile belirlendi. 1877 yılında yayımlanan bir kanunla resmî gazete çıkarılması ve bu yayının *herkes için bağlayıcı olması* şartı getirildi.⁷⁷ 1908 yılından itibaren Reykjavik'te yayıma başlayan ve hükümet bildirimlerinin, çeşitli kanuni düzenlemelerin ve ilanların yer aldığı *Lögbirtingablað*⁷⁸ ve yönetmelik, tüzük, düzenlemeler ve alt mevzuat ile uluslararası anlaşmaları içeren

⁷⁵ *Access to Legislation in Europe*, s. 75.

⁷⁶ <https://dre.pt/web/en/about-official-journal> (E.T.: 30.10.2020).

⁷⁷ <https://www.stjornartidindi.is/#> (E.T.: 2.11.2020).

⁷⁸ *Bibliography of Social Science Periodicals and Monograph Series: Iceland, 1950-1962*, Foreign Demographic Analysis Division Bureau of the Census, U.S. Government Printing Office, Washington 1962, s. 5.

İzlanda hükûmeti resmî gazetesi *Stjórnartíðindi* yayımlanmaya devam etmektedir.⁷⁹

Finlandiya’da tüzüklerin basımı, ilk olarak 1809’da *Abo Allmänna Tidning* adlı yayımla başlatıldı. 1819’da *Finlands Allmänna Tidning* adıyla Helsinki’de yayımına devam edildi. 1860’tan itibaren Fince ve İsveççe yayımlandı. İki gazete 1931 yılından sonra birleştirilip *Officiella Tidningen* adını aldı. Günümüzde aynı adla yayımı devam etmektedir.⁸⁰

Rusya’da ilk resmî gazete *Sanktpeterburgskie Vedomosti* ’nin yayımı 16 Aralık 1702 tarihinde başlatıldı. Büyük Kuzey Savaşı sırasında İmparator Petro’nun bir kararnamesiyle, askeri ve diplomatik raporları duyurmak için başlangıçta el yazması metinler halinde oluşturuldu. Rus resmî gazetesinin matbaa baskısı 1710 yılında başlatıldı.⁸¹ Kısaca *Vedomosti*⁸² şeklinde de adlandırılan gazete savaşın sonuçlandığı 1721 yılının ardından önemli bilgi kaynağı olarak yayımına devam etti. 1728’de resmî duyurulara ilave olarak dış haberlere ve ticari bilgilere de yer verilerek hacmi genişletildi. Rusya Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan gazetenin editörlüğünü akademi öğrencilerinden Gerhard Friedrich Müller yapmaktaydı. Haftada iki gün (Salı ve Cuma) yayımlanan gazete 1720’lerde 300, 1760’larda 600 adet baskıya ulaşmıştı.⁸³ Gazetenin yayımlanmasında etki ve katkısı olan Petro’nun basımdan önce düzeltmeler yaptığı rivayet edilmektedir.⁸⁴ *Vedomosti*, Eğitim Bakanlığı tarafından 1917 yılına kadar yayımlandı.⁸⁵ Şubat Devrimi’nin ardından, 18 Mart 1917 tarihinden itibaren, Pravda

⁷⁹ <https://www.stjornartidindi.is/#> (E.T.: 2.11.2020).

⁸⁰ <https://www.virallinenlehti.fi/fi/esittely/historia.html> (E.T.: 2.11.2020).

⁸¹ Paul Keenan, *St Petersburg and the Russian Court, 1703-1761*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2013, s. 86-87. Rusya’da resmî gazetenin öncüsü olarak değerlendiren el yazması metinler 1621 yılında yayımlanmaya başlayan ve *Vedomosti* ’nin öncüsü olarak kabul edilen *Kuranty* adlı metinlerdir. Bu el yazmaları Avrupa’daki haber mektuplarından farklı olarak kilit görevlerdeki hükûmet yetkilileri ve kilise üyeleri arasında dağıtılmakta ve sıklıkla Avrupa gazetelerindeki siyasi, askeri ve ekonomik haberleri içermekteydi. Anna Arutunyan, *The Media in Russia*, Open University Press, Maidenhead - New York 2009, s. 85.

⁸² Remziye Melike Çetin, “I. Petro’nun Şaheseri: Petersburg”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, s. 30.

⁸³ *Mekteb*, Cilt 2, Sayı 70, 23 Teşrin-i Sâni 1308 (5 Aralık 1892), s. 245; *Çankaya*, Sayı 1, 1 Mayıs 1928, s. 37; Keenan, s. 86-87.

⁸⁴ Hudson, s. XXXVI. Buradan hareketle Rusya’da basın devlet politikasının bir unsuru olarak propaganda amacıyla üst tabakadan gelen çaba sonucu ortaya çıktı. Arutunyan, s. 87.

⁸⁵ Marc C. Levitt, *Russian Literary Politics and the Pushkin Celebration of 1880*, Cornell University Press, Ithaca - London 1989, s. 218.

(Gerçek)⁸⁶ gazetesi Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin resmî yayını haline geldi.⁸⁷ Aynı yıl İzvestiya (Haber) gazetesi de 1991 yılına kadar SSCB hükûmetinin halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesi amacıyla resmî bir organ olarak yayımlandı.⁸⁸ Sovyetler Birliği'nde 1938 yılından itibaren *Vedomosti Verkhovnogo Soveta Soiuzu Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Yüksek Konseyi Bülteni) adıyla haftalık resmî gazete yayımlanmaya başlandı.⁸⁹ Günümüzde Rusya'nın resmî gazetesi (*Rossiyskaya Gazeta*) devlet kurumlarının resmî kararnamelelerini, açıklama ve belgelerini yayımlamakta ve Rusya'nın 13 büyük şehrinde şubesi, çeşitli ülkelerde de 14 yurtdışı bürosu bulunmaktadır.⁹⁰

Basın hayatının 17. yüzyılın sonlarında canlandığı Amerika'da, 1690'da kültürel olarak en gelişmiş koloni durumundaki Boston'da ilk gazete yayımlandı.⁹¹ Bu süreçte halkın yönetimin çıkardığı resmî bildirimlere ulaşmasında gazeteler etkiliydi. Hükûmet tarafından oluşturulan ilk resmî belge 22 Eylül 1774 tarihine dayanmaktadır.⁹² Kongre Dergisi ve diğer kanunların baskıları düzensiz de olsa 1774'te başlatıldı. 1777'de Kongre Dergisi tam olarak düzenlenmişse de 27 Mart 1779 tarihine kadar basımı gerçekleştirilemedi. 1790 yılında George Washington'un başkanlığı ile hükûmetin matbaa işlerini dönemin başkenti New York'ta aynı yıl yayıma başlayan *Gazette of the United States*'in yayıncısı üstlendi ve ilk kongrenin iki oturumuna ait meclis tutanakları basıldı. 1800 yılına kadar resmî belgeler

⁸⁶ İlk olarak 1903 yılında aylık yayıma başlayan edebi özellikteki Pravda gazetesi 1912'den itibaren günlük yayımlanmıştır. Gazete, Lenin döneminden başlayarak Gorbaçov dönemi sonuna kadar Rusya'da en etkili yayın olmuştur. Aslı Yurdigül-Banu Erdoğan Çakar, "Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, Aralık 2019, s. 282.

⁸⁷ Oral, s. 41; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 132. Lenin, Pravda'da yayımlanan çok sayıda makale, konuşma ve yazısı ile Ekim Devrimi için kamuoyu oluşturmuştur. Yavuz Ercan Gül-Cevit Yavuz, "Rusya'da Ekim Devrimi'nde Pravda Gazetesinin Oynadığı Rol ve Devrim Sayısının İçerik Analizi", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 47, Sayı 1, 2015, s. 136.

⁸⁸ Yurdigül-Çakar, s. 282.

⁸⁹ John E. Roberts, *A Guide to Official Gazettes and Their Contents*, Law Library, Library of Congress, Washington 1985.

⁹⁰ <https://rg.ru/izdania/> (E.T.: 9.11.2020).

⁹¹ Julie Hedgpeeth Williams, "The Purposes of Journalism", *American Journalism: History, Principles, Practices*, ed. W. David Sloan- Lisa Mullikin Parcell, McFarland&Company, Inc. Publishers, North Carolina 2002, s. 4.

⁹² *Keeping America Informed: The United States Government Printing Office The U.S. Government Publishing Office A Legacy of Service to the Nation 1861-2016*, United States Government Publishing Office, Washington 2016, s. 4.

aynı kurum tarafından yayımlandı.⁹³ Kongrenin Washington'a taşınmasının ardından haftada üç defa yayımlanan *National Intelligencer* gazetesinin muhabirlerinin kongre konuşmalarını not almasına ve onay aldıktan sonra yayımlamasına izin verildi.⁹⁴ 1819'dan sonra kongre kararlarının yayımı konusunda çeşitli çözümler getirilse de yönetimin müstakil bir yayın ofisi oluşturması Abraham Lincoln'un başkanlığa geçmesinin ardından, 4 Mart 1861 tarihinde, Washington'da The Government Printing Office (GPO)'in kurulmasıyla sağlandı.⁹⁵ Federal hükûmetin her türlü basılı materyalini yayımlamak için merkezi bir kuruluş niteliğindeki ofisin ilk başkanı Lincoln'un de arkadaşı olan John D. Defrees'di. GPO 1873 yılında kongrenin ilk tutanaklarını yayımladı.⁹⁶ 1876'da ofisin başkanı *Public Printer (kamu yazıcısı)* olarak tanımlandı. Ofis, 1895 yılında federal hükûmetin üç şubesi için malzeme üretmekle görevlendirildi. Ayrıca hükûmet yayınlarının dağıtılması ve ülkedeki kütüphanelerde saklanması için çağrıda bulunuldu.⁹⁷

ABD'de 28. Kongrede (1845) alınan kararla kongrelerde oluşturulan kanun ve kararların (*United States Statutes at Large*) yayımı konusunda özel firmalar görevlendirilmiş, 1874'te Dışişleri Bakanı'nın talimatıyla GPO'ya devredilmiştir.⁹⁸ 1872 yılında kurulan *The Official Gazette of The United States Patent and Trademark Office* adlı resmî yayın ticari bilgileri ihtiva

⁹³ Ford Risley, "Politics and Partisanship", *American Journalism: History, Principles, Practices*, ed. W. David Sloan- Lisa Mullikin Parcell, McFarland&Company, Inc. Publishers, North Carolina 2002, s. 14.

⁹⁴ *Keeping America Informed*, s. 6. Benzer şekilde İngiltere'de de 1772 yılında gazetelerin parlamento müzakereleri hakkında bilgi vermesi uygun bulundu. Gazetecilerin Avam Kamarası müzakerelerini tribünden izleme izni ise 1803 yılında kabul edildi. Pierre Denoyer, *Modern Basın*, çev. Adnan Cemgil, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 56.

⁹⁵ Risley, s. 18; *Keeping America Informed*, s. 6.

⁹⁶ *Congressional Record: Containing The Proceedings and Debates of the Forty-Third Congress, Special Session of the Senate of The United States, March 4 to 26, 1873*, Volume I, Government Printing Office, Washington 1874; *100 GPO Years 1861-1961, A History of United States Public Printing*, Under Direction of the Public Printer James L. Harrison, Sesquicentennial Edition, U.S Printing Office, 2010, s. 22-38.

⁹⁷ <https://www.archives.gov/legislative/research;>
<http://www.allgov.com/departments/legislative-branch/government-printing-office-gpo?agencyid=7446#historycont> (E.T.: 11.11.2020).

⁹⁸ 1948'e kadar kanunlar, kararlar, bildirimler vb. kamu ve özel hukuku ilgilendiren belgelerin yanı sıra senato tarafından onaylanan anlaşmalar da *Statutes at Large*'da yayımlandı. *Statutes at Large* günümüzde Federal Register (OFR) ve National Archives and Records Administration (NARA) tarafından yayımlanmaktadır. <https://www.govinfo.gov/help/statute#about> (E.T.: 11.11.2020).

etmekteydi. Bu gazetenin yayımı da 1875 yılından itibaren GPO tarafından yapılmaya başlandı.⁹⁹ 26 Temmuz 1935 tarihinde Federal Kayıt Kanunu kabul edildikten sonra *Federal Register*'ın (Federal Gazete) ilk sayısı 16 Mart 1936 tarihinde Washington'da yayımlandı.¹⁰⁰

Kanada'nın resmî gazetesi, 2 Ekim 1841 tarihinde 3 sayfa¹⁰¹ halinde yayıma başlayan *The Canada Gazette*'dir.¹⁰² Haftalık olarak (Cumartesi) yayımlanan gazete başlangıçta dönemin başkenti Kingston'da¹⁰³ basılıyordu. Sonraki yıllarda sırasıyla Montreal,¹⁰⁴ Quebec,¹⁰⁵ Toronto,¹⁰⁶ Ottawa¹⁰⁷ şehirlerinde yayımlanan gazete aynı adla günümüze ulaşmıştır.¹⁰⁸

Arjantin'de ilk resmî gazete Hükûmet Cuntası'nın kurulmasının ardından *La Gazeta de Buenos Ayres* adıyla 7 Haziran 1810 tarihinde yayımlandı. 24 Ağustos 1821 tarihinde bu gazetenin yayımı kaldırılıp Resmî Sicil Dairesi oluşturuldu. 1 Ocak 1871'de kanunların, kararnamelerin ve tüm resmî belgelerin yayımlanmasını üstlenen resmî gazete, *Boletin Oficial de la Nacion* adıyla çıkarılmaya başlandı. Gazete 2 Mayıs 1893 tarihinden itibaren günlük yayımlandı. 1 Temmuz 1893 tarihinden itibaren *Boletin Oficial de la Republica Argentina* adıyla yayımlanmaktadır.¹⁰⁹

⁹⁹ *The Official Gazette and The United States Patent and Trademark Office, Vol I, January 2 to June 25, Inclusive 1872*, Government Printing Office, Washington 1875; <https://www.uspto.gov/> (E.T.: 11.11.2020).

¹⁰⁰ *The Federal Register*, No: 1, 14 March 1936; *The Federal Register March 14, 1936-March 14, 2006, The Office of the Federal Register a Brief History Commemorating the 70th Anniversary of the Publication of the First Issue of the Federal Register March 14, 1936*, Office of the Federal Register National Archives and Records Administration, s.2. Böylece önerilen veya yürürlüğe giren düzenlemeler Federal Register'da yayımlanmaya başlandı. Yönetmelikler Federal Kanunu'nun verdiği yetkiyle federal kurumlar tarafından çıkarıldıktan sonra nihai kurallar Federal Düzenlemeler Kanunu'nda (Code of Federal Regulations-CFR) derlenmektedir. <https://www.govinfo.gov/app/collection/cfr> (E.T.: 11.11.2020).

¹⁰¹ Sonraki sayılarında sayfa sayısı giderek artmıştır.

¹⁰² *The Canada Gazette*, No: 1, 2 October 1841.

¹⁰³ Kingston 10 Mayıs 1844 tarihine kadar Kanada'nın başkentiydi. Sonraki yıllarda Montreal, Quebec, Toronto ve son olarak 20 Ekim 1865 tarihinden itibaren Ottawa başkent olmuştur. Mike Filey, *Toronto Sketches 8: "The Way We Were"*, Dundurn Press, Toronto 2004, s. 81-84.

¹⁰⁴ *The Canada Gazette*, No: 142, 15 June 1844.

¹⁰⁵ *The Canada Gazette*, No: 551, 3 January 1852; *The Canada Gazette*, No: 1, Vol. XIX, 2-7 January 1860.

¹⁰⁶ *The Canada Gazette*, No: 1, Vol. XV, 5 January 1856.

¹⁰⁷ *The Canada Gazette*, No: 43, Vol. XXIV, 28 October 1865.

¹⁰⁸ <http://www.gazette.gc.ca/accueil-home-eng.html>. (E.T.: 12.11.2020).

¹⁰⁹ <https://www.boletinoficial.gob.ar/estatica/institucional-mision> (E.T.: 12.11.2020).

Japonya’da 19. yüzyılın ikinci yarısında basın hayatı canlandı. Bu süreçte Japonya’da devam eden iç savaş basının gelişmesinde etkili oldu.¹¹⁰ Japon resmî gazetesi de bu mücadelenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. İmparatorluk yönetimi tarafından başlangıçta Kyoto’da yayımlanan resmî gazete, restorasyon mücadelesindeki gelişmelerle ilgili bilgi vermek, tebliğleri ülkedeki bütün gruplara ulaştırmak ve kamuoyu oluşturmak amacıyla Kabine Günlüğü olarak yayımlanmıştı. Dajokan (Büyük Konsey) tarafından çıkarılan ve ilk olarak 23 Şubat 1868 tarihinde hükûmetin kanun ve yönetmeliklerini yayımlayan resmî gazete (*Dajokan Nisshi*) yönetimin Tokyo’ya taşınmasıyla *Edo Nisshi* (Tokyo Nisshi) adını alarak düzenli olarak basıldı.¹¹¹ Meiji Dönemi’nin ilk yıllarına kadar devam eden gazetenin son sayısı 23 Ocak 1877 tarihlidir. Japonya’nın günümüze kadar ulaşan resmî gazetesi *Kanpō* 2 Temmuz 1883 tarihinde yayıma başladı. Gazetenin yayımlanmasında dönemin ulusal basınının hükûmete yoğun eleştirileri etkili olmuştur. Nitekim hükûmetin sağlam ilkeler ve görüşler ifade etmesini, ayrıca bunların kamuoyu ile paylaşılması gerektiğini iddia eden İçişleri Bakanı Yagamata Aritomo’nun önerisi ile gazetenin yayımlanması sağlanmıştır.¹¹² 1886 yılında yapılan bir düzenleme ile kanunların resmî gazetede yayımlanacağı ve resmî gazetenin valiliklere ulaşmasından itibaren en geç 7 gün içinde yürürlüğe gireceği ilan edildi. 1889’da Japon Anayasası’nın ilanının ardından 1890’da Bakanlar Kurulu Resmî Gazete Bürosu Fransa’dan iki baskı makinesi satın alarak ertesi yıldan itibaren resmî gazetenin basımının Basım Bürosu’nda yapılmasını sağladı. 1898’de Kabine Ofisi bünyesinde Resmî Gazete Bölümü oluşturuldu. Gazetenin 1912 yılı Temmuz ayında yayımlanan 8734 numaralı sayısı Meiji Dönemi’nin son sayısıydı. 1921 yılında Japon resmî gazetesinin satışı yeniden düzenlendi ve ülke genelinde 47 şehirde resmî satış ofisi kuruldu.¹¹³

¹¹⁰ 1870’li yıllarda ard arda yayıma başlayan gazetelerden biri 17 Şubat 1872’de kurulan *Tokyo Nichi Nichi Shimbun*’dur (1872). <https://www.britannica.com/topic/Tokyo-Nichi-Nichi>. (E.T.: 12.11.2020). Bu gazete Tokyo’da yayımlanan *Mainichi Shimbun* gazetesinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. <https://www.mainichi.co.jp/company/history-e.html>. (E.T.: 12.11.2020). Yarı resmî bir niteliğe sahip gazetede hükûmet duyuruları, bakanlıklardaki tayin ve yer değişiklikleri başta olmak üzere tarım ve ticarete dair bilgi ve haberlere, yabancı gazetelerden çevirilere, icatlara vb. konulara yer verilmekteydi. <http://www.oldtokyo.com/tokyo-nichi-nichi-shimbun-newspaper-yurakucho-c-1920/> (E.T.: 12.11.2020); *Servet-i Fünûn*, Cilt 8, Sayı 201, 5 Kânûn-ı Sâni 1310, s. 301.

¹¹¹ Martin, s. 7.

¹¹² William de Lange, *A History of Japanese Journalism: Japan’s Press Club as the Last Obstacle to a Mature Press*, Japan Library, Richmond 1998, s. 52-53.

¹¹³ 1946 yılı Nisan ayında gazetenin İngilizce versiyonu yayıma başlamışsa da 1952 yılında durduruldu. https://www.npb.gov/en/books/kanpo_history.html (E.T.: 12.11.2020).

Çin’de 1723 yılında basımı yapılan ilk resmî gazete *Jingbao* (*Di Bao*)’nun kökeni Han Hanedanlığı Dönemi’ne (MÖ 202-MS 220) uzanmaktadır.¹¹⁴ 18. yüzyılda Çin Yüksek Konseyi (Junjichu) resmî gazetenin yayımından sorumluydu. Sonraki dönemde imparatorluğun resmî kararnameleleri ve anma törenleri Neige adı verilen Büyük Sekreterliğe, ardından merkezi kurumların idari işlerini yürüten Yamen’e teslim edildi. 19. yüzyılın ortasında Çin’in dış politikasındaki hızlı gelişmeler bu yöndeki haberlere talebi arttırmıştı. Qing Hanedanlığı döneminde bazı özel matbaalarla anlaşma yapılarak gazetenin basımına devam edildi.¹¹⁵ *The Peking Gazette* (*Jingbao*) olarak da bilinen gazete Qing Hanedanlığı’nın sonuna kadar (1912) resmî yayın olarak devam etti.¹¹⁶ Günümüzde Çin’de resmî raporlar, kararlar, kararnameler, iç ve dış işlerine ait tüm emirler Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Gazetesi’nde (*Chung-hua jen-min kung-ho-kuo ch’üan-kuo jen-min tai-piao ta-hui ch’ang-wu wei yuan hui kung-pao*) yayımlanmaktadır.¹¹⁷

Diğer bazı ülkelerde çıkarılan ilk resmî gazeteler ve yayıma başlama tarihleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

13.11.2020); http://www.baxleystamps.com/litho/meiji/dajokan/dajokan_1.shtml. (E.T.: 13.11.2020).

¹¹⁴ *Jingbao* çeşitli hanedanlıklar döneminde *Dibao*, *jinzouyuan zhuangbao*, *zhuangbao chaobao*, *dibao tangbao*, *dichao* gibi farklı şekilde adlandırılmıştır. Barbara Mittler, *A Newspaper for China?: Power, Identity, and Change in Shanghai’s News Media, 1872-1912*, Harvard University Asia Center, Massachusetts 2004, s. 178-179; Xiantao Zhang, *The Origins of the Modern Chinese Press, The Influence of the Protestant Missionary Press in Late Qing China*, Routledge, London 2007, s. 14.

¹¹⁵ Yunze Zao-Ping Sun, *A History of Journalism and Communication in China*, Routledge Press, London 2018, s. 40-46.

¹¹⁶ *Peking Gazette* ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. Emily Carr Mokros, *Communication, Empire, and Authority in the Qing Gazette*, Ph. D. Diss., Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland 2016.

¹¹⁷ *Bibliography of Social Science Periodicals and Monograph Series: Mainland China, 1949-1960*, Foreign Manpower Research Office Bureau of the Census, U.S. Government Printing Office, Washington 1961, s. 20; <http://english.www.gov.cn/archive/statecouncilgazette/aboutus/> (E.T.: 13.11.2020).

Ülke	Resmî Gazetenin Adı	Yayıma Başlama Tarihi
Hollanda	Staatsblad ¹¹⁸	1813
Şili	El Monitor Araucano Diario Oficial De La Republica De Chile ¹¹⁹	1813 1 Mart 1877
Malta	Gazzetta del Governo di Malta ¹²⁰	27 Ekim 1813
İsveç	Svensk författningssamling ¹²¹	1825
Belçika	Belgisch Staatsblad ¹²²	16 Haziran 1831
Romanya	Buletin gazetă administrativă ¹²³	8 Aralık 1832
İran ¹²⁴	Ahbar-ı Vakaiyye ¹²⁵	1837
Lüksemburg	Mémorial Législatif et Administratif du Grand-Duché de Luxembourg, Verordnungs- und Verwaltungsblatt ¹²⁶	7 Ocak 1839

¹¹⁸ Hollanda’da kanunlar, emirler, bakanlık kararnamelerinin yayımlandığı Staatsblad’a ilave olarak hükümet haberleri, bakanlık ve hükümete ait bildirimler, eyalet ve yerel hükümet bildirimleri, ticari ilanlar, Staatsblad’da yayımlanan kanunların listesi, yargı bildirimleri gibi resmî bilgiler 1813’te yayıma başlayan hükümet gazetesi *Staatscourant*’ta yer almakta ve her iki yayın aynı adla devam etmektedir. *Access to Legislation in Europe*, s. 129.

¹¹⁹ <https://www.diariooficial.interior.gob.cl/quienes-somos/> (E.T.: 14.11.2020).

¹²⁰ Günümüzde *Il-Gazzetta tal-Gvern ta' Malta* 2003 yılından itibaren yayımlanmaktadır. *Access to Legislation in Europe*, s. 123.

¹²¹ https://op.europa.eu/en/web/forum_official_gazettes/sweden-oj (E.T. 17.11.2020).

¹²² *Access to Legislation in Europe*, s. 31.

¹²³ Romanya resmî gazetesinin günümüzdeki ismi *Monitorul Oficial al României*’dir. *Access to Legislation in Europe*, s. 155.

¹²⁴ İran’da ilk genel gazete 1834 tarihinde yayımlandı. Oral, s. 38.

¹²⁵ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 71; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 46.

¹²⁶ Günümüzde *Mémorial-Journal Officiel du Grand-Duché de Luxembourg-Mémorial-Amtsblatt des Großherzogtums Luxemburg* adıyla yayımlanmaktadır. *Access to Legislation in Europe*, s. 111.

Macaristan	Közlöny ¹²⁷	8 Haziran 1848
İsviçre	Schweizerisches Bundesblatt ¹²⁸	1849
Vatikan	L'Osservatore Romano ¹²⁹	1861
Danimarka	Lovtidende ¹³⁰	4 Ocak 1871
Hindistan ¹³¹	The Official of India	1870
Norveç	Norsk Lovtidend ¹³²	1877
Litvanya	Valstybės žinios ¹³³	29 Aralık 1918
Estonya	Riigi Teataja ¹³⁴	27 Kasım 1918
Letonya	Valdības Vēstnesis ¹³⁵	1919

¹²⁷ Günümüzde *Magyar Közlöny* adıyla yayımı devam etmektedir. *Access to Legislation in Europe*, s. 117.

¹²⁸ *Schweizerisches Bundesblatt*, No: 1, 24 Februar 1849; *Schweizerisches Bundesblatt*, No: 2, 28 Februar 1849.

¹²⁹ <https://www.osservatoreromano.va/en/pages/archive.html> (E.T.: 12.11.2020).

¹³⁰ <https://www.lovtidende.dk/about>. (E.T.: 15.11.2020); *Access to Legislation in Europe*, s. 47.

¹³¹ Gideon Colquhoun Sconce, *The Legislative Acts of The Governor-General of India in Council of India With Abstracts Prefixed, Table of Contents, and Index*, Thacker, Spink and Co., Calcutta 1871, s. 2; Miles Taylor, *Empress: Queen Victoria and India*, Yale University Press, New Haven 2018, s. 327. Günümüzde Hindistan'da *The Gazette of India* adıyla yayımlanan resmî gazete 1950'de yayıma başladı. Ayrıca 21 eyaletin ayrı ayrı resmî gazetesi bulunmaktadır. [http://www.egazette.nic.in/\(S\(ks5kdry2i4q211cysfqy135x\)\)/Aboutus.aspx](http://www.egazette.nic.in/(S(ks5kdry2i4q211cysfqy135x))/Aboutus.aspx) (E.T.: 15.11.2020).

¹³² https://op.europa.eu/en/web/forum_official_gazettes/norge-norway (E.T.: 15.11.2020).

¹³³ *Access to Legislation in Europe*, s. 105.

¹³⁴ Estonya resmî gazetesinin yayımı Ağustos 1940'ta durduruldu. 20 Eylül 1944'te Otto Tief başkanlığındaki hükümet tarafından yalnızca bir sayısı yayımlandı. Gazetenin tekrar yayımı 2 Temmuz 1990'da başlatıldı. *Access to Legislation in Europe*, s. 59.

¹³⁵ Letonya'da *Valdības Vēstnesis*'in yayımı 1940 yılına kadar devam etti. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından 1993 yılına kadar resmî belgeler *Diena* dergisinde yayımlandı. Günümüzde resmî gazete *Latvijas Vēstnesis* ise 25 Şubat 1993 tarihinde yayıma başladı. *Access to Legislation in Europe*, s. 99.

Arnavutluk	Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë ¹³⁶	Ocak 1922
Polonya ¹³⁷	Monitor Polski	1930

2. Türkiye’de Resmî Gazete

Türkiye’de yayımlanan ilk gazete Fransız Devrimi’nin ardından 1795 yılında İstanbul’da Fransız Büyükelçiliği basımevinde basılan *Gazette Française de Constantinople*’dur. Bu gazeteyi İstanbul ve İzmir’de yayıma başlayan diğer yabancı dilde gazeteler takip etmiştir.¹³⁸ Türk basın tarihi açısından önemli bir gazete de Mısır vilayetinde¹³⁹ *Vekayi-i Mısıriyye* adıyla Vali Mehmet Ali Paşa tarafından 1828 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Türkçe - Arapça yayımlanan bu gazete daha çok resmî bildirimleri, kanuni metinleri ve valinin uygulamalarını duyurmayı amaç edinmiştir.¹⁴⁰

Türkiye’de ilk Türkçe gazete 1 Kasım 1831 tarihinde yayımı başlatılan resmî gazete özelliğindeki *Takvim-i Vekayi*’dir. Türkçe basının resmî gazete ile başlaması dönemin koşulları ve toplumsal yapı ile

¹³⁶ https://op.europa.eu/en/web/forum_official_gazettes/shqiperia-albania. (E.T.: 17.11.2020).

¹³⁷ Polonya’da 1918 yılında *Dziennik Ustaw (Kanunlar Dergisi)* yayıma başladı. Günümüzde *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej* adıyla yayımı devam etmektedir. *Access to Legislation in Europe*, s. 141.

¹³⁸ Ertuğ, s. 135-144; Şapolyo, s. 99-100; Orhan Koloğlu, “Türkçe-Dışı Basın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 95; Zeki Arıkan, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 103; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 165-172; Nesimi Yazıcı, “Takvim-i Vekayi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 490; Ali Budak, “Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu”, *Turkish Studies*, Volume 7, Issue 3, 2012, s. 663-681.

¹³⁹ Mısır’da basının oluşmasında Fransızlar etkilidir. Fransa’nın Mısır’ı işgali sonrasında burada kurulan bir matbaa ile 1798-1800 yılları arasında çeşitli gazeteler çıkarılmıştır. Nesimi Yazıcı, “Vakayi-i Mısıriye Üzerine Birkaç Söz”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 2, 1991, s. 268. Mısır’da yayımlanan gazetelerden biri *Journal L’Officiel*’dir. Gerçek, s. 28; Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, Afa Matbaacılık, İstanbul 1990, s. 43.

¹⁴⁰ Koloğlu, “Osmanlı Basını...”, s. 69; Yazıcı, “Vakayi-i Mısıriye Üzerine...”, s. 271. Osmanlı Devleti’nde ilk Türkçe gazetenin 1816’da Bağdat Valisi Kölemen Davut Paşa tarafından Türkçe-Arapça yayımlanan Curnalü’l-Irak olduğu da iddia edilmektedir. Yazıcı, “Takvim-i Vekayi”, s. 490.

ilgilidir.¹⁴¹ Nitekim anayasal sürece geçilmemiş olsa da Avrupa'daki gelişmeler Sultan II. Mahmut tarafından yakından takip edilmekteydi. 1829'da Ruslarla imzalanan Edirne Anlaşması'ndan sonra yönetimle ilgili reformları yürütmek, kanuni metinleri hazırlamak, devlet organlarına bir düzen vermek üzere ıslahat meclisleri toplanmıştı. Toplantılarda hükûmet tarafından bir gazete çıkarılması fikri ortaya atıldı. Gazete çıkarılması düşüncesi kısa sürede onay bularak hazırlıklara başlandı. II. Mahmut'un *Takvim-i Vekayi* adını uygun gördüğü gazetenin ülkeye fayda sağlayacağı umuluyordu.¹⁴² Reformların uygulandığı bu süreçte merkezîyetçiliğin etkin şekilde sağlanmasının amaçlanması, 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı ve sonrasında devletin Batılı ülkelere ve iç kamuoyuna görüşlerini anlatamaması, ayrıca Mısır'da *Vekayi-i Mısıriyye* gazetesinin yayımlanması¹⁴³ gibi nedenler gazetenin çıkarılmasında etkilidir.¹⁴⁴ Gazetenin ilk sayısında yer alan 2 sayfalık ön sözde çıkarılma amacına yer verilmişti.¹⁴⁵ Buna göre tarih ilminin önemine değinilerek olayların zamanında kaydedilmesinin devlet açısından gerekliliği üzerinde durulmuş, vakanüvislerin yaklaşık 20-30 yıl önceki olayları nakletmesinin gerçeklerin halka ulaşmasında gecikme yaşanmasına neden olduğu, bu süreçte çoğu kez olayların yanlış yorumlanması ile şayiaların arttığı ve kamuoyunun yanlış yönlendiği ifade edilmişti. Nitekim *Takvim-i Vekayi* yanlış haberlerin yayılmasını önleyerek asayişin teminini sağlayacak, gazete yoluyla fen, sanat, ticaret, sanayi alanındaki bilgiler halkın yararına sunulacak, iç ve dış olayların halka duyurulması, yabancılara Osmanlı'nın resmî görüşünü öğrenmesi ve devletin faaliyetlerinin herkesçe bilinip buna uyulması ile devlette birlik sağlanmış olacaktır.¹⁴⁶ Neticede Avrupa'da basının ortaya çıkıp gelişmesi ve resmî yayınların halka duyurulma süreci göz önüne alındığında

¹⁴¹ Orhan Koloğlu, *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara [ty.], s. 2.

¹⁴² Ertuğ, s. 144-148; Şapolyo, s. 100; Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 2; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 173.

¹⁴³ II. Mahmut ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasındaki askeri ve siyasi çatışma iki gazete üzerinden de okunabilmektedir. Nitekim *Vekayi-i Mısıriyye*'den kısa süre sonra *Takvim-i Vekayi*'nin yayıma başlaması, diğer yandan bu iki gazetede karşılıklı polemiklerle kamuoyu desteği sağlanmaya çalışılması buna örnek olarak gösterilebilir. *Takvim-i Vekayi*'nin 1831'de yayıma başlayan Fransızca nüshasının Batı'da kamuoyu oluşmasında etkili olması, ayrıca İzmir'de yayımlanan Fransızca gazetelerin Mehmet Ali Paşa aleyhinde yürüttüğü kampanya 1833 yılında *Vekayi-i Mısıriyye*'nin Fransızca baskısının (Moniteur Egyptien) çıkarılmasında etkili olmuştur. Koloğlu, "Osmanlı Basını...", s. 70.

¹⁴⁴ Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", s. 490.

¹⁴⁵ Gazetenin yayımlanma amacı sonraki sayılarda da zaman zaman ifade edilmiştir. Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 6.

¹⁴⁶ Oral, s. 75; Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 5-7; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 175.

Türkiye’de basın halkın istek ve çabaları doğrultusunda ortaya çıkmadığı gibi, hükûmetin resmî bildirimlerinin ve gerekli gördüğü yayınların halka zamanında iletilmesi amacını güden yönetim tarafından oluşturulmuştur.¹⁴⁷ Bir başka ifade ile kamuoyu yukarıdan aşağıya oluşturulmuştur. Takvim-i Vekayi’nin bu misyonunu gerektiği şekilde yerine getirdiği söylenebilir. Örneğin gazetenin yayınları sayesinde oldukça köklü değişiklikler getiren Tanzimat Fermanı konusunda kamuoyu hazır hale getirilmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca gazetenin 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan siyasi tartışmalara da ortam hazırladığı söylenebilir.¹⁴⁹

Takvim-i Vekayi’nin basım işleri için İstanbul Üniversitesi binası arkasındaki bir konak satın alınarak gazetenin matbaası (Takvimhane-i Amire) tesis edildi. Daha sonra gazeteyi yönetmek üzere Takvimhane Nezareti kuruldu. Nezaretin başına eski vakanüvislerden Seyit Mehmet Esat Efendi getirilerek gazete işlerinde çalışmak üzere çeşitli memurlar görevlendirildi.¹⁵⁰ Haftalık¹⁵¹ olarak çıkarılan *Takvim-i Vekayi*, iki bölümden oluşmakta ve gazetenin bir bölümü resmî duyurulara, diğer kısmı ise gayri resmî haberlere¹⁵² ayrılmaktaydı. Gazetede iç ve dış haberler, askeri işler, din adamlarının tayinleri, bilim, ticaret ve fiyatlar gibi konulara yer verildi. Sonraki sayılarda çeviri metinleri ve ilanlar da yayımlandı.¹⁵³ Gazete, baskıdan önce Sadaret yoluyla padişahın onayına sunulmaktaydı. Sonraki yıllarda baskı öncesi inceleme için başka makamlar da görev almıştır. Başlangıçta 4 sayfa basılan gazetenin sayfa sayısı zamanla çoğalarak değişmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁷ İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 175.

¹⁴⁸ Koloğlu, “Osmanlı Basını...”, s. 71.

¹⁴⁹ Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 176; Koloğlu, *Osmanlı Basınının...*, s. 14.

¹⁵⁰ Oral, s. 72; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 176; Yazıcı, “Takvim-i Vekayi”, s. 492.

¹⁵¹ Gazete genellikle Perşembe günlerinde yayımlanmışsa da bir süre Cumartesi günleri çıkarılmıştır. Şapolyo, s. 106; Ertuğ, s. 158.

¹⁵² Gazetenin gayri resmî yazı ve haberlere yer vermesi nedeniyle tam olarak resmî gazetelere benzemediği, bu bakımdan haber gazetesi olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943, s. 4. Takvim-i Vekayi’nin bu özelliği o dönemde başka bir gazetenin yayımlanmaması ile ilgilidir. Zira Osmanlı Devleti’nde ilk özel gazete 1840’ta yayıma başlayan ve bir İngiliz tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis’tir. Türkler tarafından çıkarılan ilk özel gazete olan Tercüman-ı Ahval’in 1860’ta yayıma başlamasıyla Takvim-i Vekayi tamamen resmî bir gazete özelliği göstermiştir. İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 180; Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 168; Yazıcı, “Vakayi-i Mısıriye Üzerine”, s. 271.

¹⁵³ Ertuğ, s. 150-151; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 175-176.

¹⁵⁴ Yazıcı, “Takvim-i Vekayi”, s. 491.

Takvim-i Vekayi'nin ilk sayısından 5000 adet basılarak devlet büyüklerine, ulemaya, askeri rütbeli memurlara, taşraya ve elçiliklere gönderilmiştir. Osmanlı toplum yapısının gereği¹⁵⁵ olarak gazetenin Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumca basılması kararlaştırılarak¹⁵⁶ çeşitli tarihlerde bu dillerde de yayımlanmıştır. Gazetenin Fransızca baskısı *Le Moniteur Ottoman* adıyla yayımlanmıştır.¹⁵⁷ Haftalık çıkarılma kararı ilerleyen zamanda uygulanamamıştır. Bunun temel nedeni yazı kadrosunun yetersizliğiydi. *Takvim-i Vekayi* 1860 yılından itibaren yalnızca devletle ilgili resmî belgelerin¹⁵⁸ yayımlandığı bir özelliğe bürünmüştür. Gazete 1879'da kapatılmış, 1891'de yayımı yeniden başlatılmışsa da ertesi yıl tekrar durdurulmuştur. 27 Temmuz 1908'de yeniden yayıma başlayan gazetenin son sayısı 4608 numara ve 4 Kasım 1922 tarihlidir.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti'nde mahalli idarelerin yönetiminde önemli bir değişiklik getiren 8 Ekim 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin kabulünden kısa bir süre sonra Tuna Vilayet Gazetesi çıkarılmıştır. Bu gazete resmî gazete mahiyetinde olan vilayet gazetelerinin ilk örneği olmuştur. Daha sonra diğer bölgelerde de matbaalar kurularak vilayet gazeteleri Anadolu'da da yaygınlaştırılmıştır. Böylece taşra basını geliştiği gibi kanunî metinlerin, resmî bildirimlerin, kamu görevlilerinin tayin ve ödüllendirilmelerinin ülkenin her köşesine kadar duyurulması sağlanmıştır. Vilayet gazeteleri Orta Doğu'daki bazı ülkelerde basın hayatının başlamasında da etkili olmuştur. Bu gazeteler ayrıca Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da yayımlanan pek çok gazete için de birikim sağlamıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 32.

¹⁵⁶ Oral, *Takvim-i Vekayi*'nin bu dillerde baskılarının gerçekleştirilmediğini iddia ederek vilayet gazetelerinin bu hizmeti karşılamak üzere farklı dillerde de yayımlandığını belirtmektedir. Oral, s. 73.

¹⁵⁷ Ertuğ, s. 151-153; Şapolyo, s. 107; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 179; Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 36; Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", s. 491; Koloğlu, *Osmanlı Basınının*, s. 10.

¹⁵⁸ 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu bir ek halinde gazetede yayımlanmıştır. 1855 yılında Meclis-i Âlî-i Tanzimat'ın oluşturulması aşamasında resmî belgeleri yayımlayarak resmî gazete özelliğini daha da ön plana çıkarmıştır. Ertuğ, s. 156, 159.

¹⁵⁹ İskit, s. 105; Koloğlu, *Takvimi Vekayi*, s. 17; Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", s. 492. Gazetenin son sayı ve tarihi çeşitli kaynaklarda (24 Kasım 1922 - 4609, 24 Kasım 1922 - 4608, 4 Kasım 1922 - 4609) farklı şekilde verilmektedir. Ertuğ, s. 161; Şapolyo, 107; İnuğur, *Basın ve Yayın...*, s. 180.

¹⁶⁰ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 99-102. Vilayet gazeteleri cemaatlerin dillerinde de yayımlanmış böylelikle resmî yayın mekanizması bütün ülkeye yayılmıştır. Koloğlu, *Osmanlı Basınının...*, s. 18.

Millî Mücadele Dönemi'nde Sivas Kongresi'nde alınan bir kararla kurulan *İrade-i Milliye* gazetesi Anadolu hareketinin sözcülüğünü yapmakta, Türk Milleti'nin hak ve kararlılığını iç ve dış kamuoyuna aktarmaktaydı. Gazete Sivas Kongresi zabıtlarını, Mustafa Kemal'in nutkunu ve millete hitaben beyannamesini neşretmiştir. Haftada iki defa çıkarılan *İrade-i Milliye* Sivas Vilayet Matbaası'nda basılmakta ve Anadolu'nun her tarafına gönderilmekteydi. Aralık 1919'dan sonra *İrade-i Milliye*'nin yerine Ankara'da *Anadolu'nun Sesi* gazetesinin çıkarılması kararlaştırıldı. Konya'dan bir matbaa temin edilip Meclis bahçesindeki bir bina tahsis edildi. Hazırlıklar kapsamında bu yeni yayın için çalışanlar belirlenmiş, diğer yandan gazetenin adının *Hakimiyet-i Milliye* olarak değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. İlk sayısı 10 Ocak 1920'de Ankara Vilayet Matbaasında basılan *Hakimiyet-i Milliye* başlangıçta haftada iki gün 4 sayfa çıkarılmış, sonradan günlük olarak yayımlanmıştır.¹⁶¹ Her ne kadar bu gazeteler yoluyla Millî Mücadele'nin haklılığı iç ve dış kamuoyuna duyurulmuş, aynı zamanda yürütülen faaliyetlere dair kanuni bilgi ve belgeler bu yolla iletilmişse de 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgalinin ortaya çıkardığı yeni durum sonrasında halkın en doğru iç ve dış haberlere ulaşması, Millî Mücadele'nin bütün dünya kamuoyuna duyurulması ve tanıtılması için bir ajansın kurulması elzem hale gelmiştir. İşgal altındaki İstanbul'da basına uygulanan sansür ve engellemeler ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan işgal kuvvetleri doğru ve hızlı haber akışını engellemekteydi. Bu soruna çözüm getirmek üzere Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve talimatı ile kuruluş çalışmaları başlatılan *Anadolu Ajansı* 6 Nisan 1920'de tesis edildi.¹⁶² 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi (BMM)'nin açılması ile başlayan yeni dönem yasama faaliyetlerine dair duyurular için resmî bir organın oluşturulması sürecini de başlatmıştır. Bu amaçla yürütülen çalışmalar kapsamında Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey'in teklifi¹⁶³ sonrasında 7 Haziran 1920 tarihinde BMM tarafından çıkarılan 6 numaralı kanunla¹⁶⁴ iç ve dış neşriyat ve istihbarat işleriyle ilgilenmek üzere Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi oluşturulmuştur. Teşkil edilen kanuna göre *Anadolu Ajansı* da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesine

¹⁶¹ Şapolyo, s. 192-193; İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, s. 25.

¹⁶² Özkaya, s. 44-45; İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, s. 28-29.

¹⁶³ Kanun teklifine dair müzakereler BMM'nin 7 Haziran 1920 tarihli 25. oturumunda gerçekleştirilmiş, aynı oturumda da kanunlaştırılmıştır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt: 2, 7.7.1336 (1920), s. 125-138.

¹⁶⁴ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkiline Dair Kanun Ceride-i Resmîye'nin 2. sayısında yayımlanmıştır. *Ceride-i Resmîye*, No: 2, 14 Şubat 1337 (1921).

bağlanmıştır.¹⁶⁵ Heyet-i Vekilenin 7 Ekim 1920 tarihinde aldığı bir kararla Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından resmî gazete çıkarılması uygun bulunmuştur. Kararda *Ceride-i Resmîye*'nin yayımlanma amacı şu şekilde açıklanmıştır: “Büyük Millet Meclisince neşr olunan kavanin ve nizamât ile ittihaz olunan mukarreratın ve memurinin azl ve nakl ve tecziye ve taltifi gibi muamelat-ı teferrualarına bilumum efrad-ı milletin kesb-i vukuf eylemesi için Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesince “bir *Ceride-i Resmîye*” neşri Heyet-i Vekilenin 7-10-36 tarihindeki ictimaında takarrur etmiştir.”¹⁶⁶

Matbuat ve İstihbarat Matbaası'nda basılan ve *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Resmî Gazetesi*¹⁶⁷ olan *Ceride-i Resmîye*'nin ilk sayısı kuruluş kararından 4 ay sonra, 7 Şubat 1921 Pazartesi günü, Büyük Millet Meclisinin 263 Sayılı Kararnamesi ile yayımlanmıştır. Haftalık olarak yayımlanacağı belirtilen gazetenin ilk sayısı 2'şer sütunluk 4 sayfadan oluşuyordu. Bu sayıda Anadolu'nun çeşitli ilçelerine atanan kaymakamlara dair ilan kısmı, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Ağnam Vergisi Kanunu, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun ve Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun ile bazı ilanlar yer almıştı.¹⁶⁸

Ceride-i Resmîye 16. sayıya kadar her Pazartesi, 16-19 sayılar arası iki veya üç haftada bir, 19-21. sayılar arası yeniden haftalık yayımlanmıştır.¹⁶⁹ Bununla birlikte Millî Mücadele Dönemi'nde süren savaşlar dolayısıyla 18 Temmuz 1921- 10 Eylül 1923 tarihleri arasında yayımına ara verilmiştir.¹⁷⁰ Bu dönemde kabul edilen 314 ve 338 numaralı kanunlar resmî gazetede yayımlanmadan yürürlüğe girmiştir. 22-42. sayılar

¹⁶⁵ İskit, s. 218; Şapolyo, s. 194; Turgut Er, *Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma*, Ümit Yayıncılık ve Matbaacılık, Ankara 2003, s. 44-50. Anadolu Ajansı 1 Mart 1925 tarihinde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinden ayrılarak devletin %49 hissedar olduğu bağımsız bir anonim kuruluş haline gelmiştir. İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, s. 30.

¹⁶⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.1/1.14.6, 07.10.1336 (1920).

¹⁶⁷ Gazetenin ilk sayfasında başlığın altında yer alan bu ifade rejim değişikliğinin ardından (7 Kasım 1923 tarihli 41. sayıdan itibaren) *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Resmî Gazetesi*dir ifadesine dönüştürülmüştür. *Resmî Ceride*, No: 41, 7 Teşrin-i Sâni 1339.

¹⁶⁸ *Ceride-i Resmîye*, No: 1, 7 Şubat 1337 (1921).

¹⁶⁹ *Ceride-i Resmîye*, No: 16, 23 Mayıs 1337 (1921); *Ceride-i Resmîye*, No: 17, 6 Haziran 1337 (1921); *Ceride-i Resmîye*, No: 18, 27 Haziran 1337 (1921); *Ceride-i Resmîye*, No: 19, 4 Temmuz 1337 (1921); *Ceride-i Resmîye*, No: 20, 11 Temmuz 1337 (1921); *Ceride-i Resmîye*, No: 21, 18 Temmuz 1337 (1921).

¹⁷⁰ *Ceride-i Resmîye*, No: 21, 18 Temmuz 1339 (1923); *Ceride-i Resmîye*, No: 22, 10 Eylül 1339 (1923).

arasında haftada üç kez çıkarılmıştır.¹⁷¹ Sonraki yıllarda da düzensiz şekilde yayımlanmış, 7 Haziran 1925 tarihinden itibaren ayda ortalama 20 sayıya ulaşmıştır. 1929 yılından itibaren millî bayramlar, tatil günleri ve Pazar günleri dışında günlük yayımlanmaya başlamıştır.¹⁷² Gazetenin adı, 10 Eylül 1923 tarihli 22. sayı ile birlikte *Resmî Ceride*,¹⁷³ 17 Aralık 1927 tarihli 763. sayıdan itibaren *T.C. Resmî Gazete* şeklinde değiştirilmiştir.¹⁷⁴ Gazetenin adının *Resmî Ceride* yerine *Resmî Gazete* şeklinde kullanımına dair teklif *Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahili Nizamnamesi*'nin görüşüldüğü 25 Nisan 1927 tarihli meclis müzakerelerinde ortaya atılmıştır. Öneriyi ortaya atan Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey;¹⁷⁵ Matbuat Kanunu'nun olayların neşredildiği belgelere *gazete* ismini verdiğini, esasen uluslararası kullanımın da bu şekilde olduğunu belirterek *Resmî Ceride* ifadesinin *Resmî Gazete* olarak değiştirilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine görüşülen kanunun maddesinde geçen *Resmî Ceride* ifadeleri *Resmî Gazete* olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁶ Fakat gazete bir süre daha *Resmî Ceride* adıyla yayıma devam etmiştir. Konu *Bilumum Kanun ve Nizamların Suret-i Neşir ve İlanı Hakkında Kanun* layihasının görüşüldüğü 28 Mayıs 1927 tarihli TBMM oturumunda Hakkı Tarık Bey tarafından yeniden gündeme getirilmiştir.¹⁷⁷ 8 Aralık 1927 tarihli TBMM oturumunda *Maliye Vekâleti 1927 Bütçesi Kanunu*'na dair düzenleme sırasında gazetenin adı yeniden tartışma konusu olmuştur. Müzakerelerde konu ile ilgili tartışmayı başlatan Hakkı Tarık Bey gazetenin içeriğinin de düzenlemesini önermiştir. Ona göre Meclis Zabıtları da daha önce *Takvim-i Vekayi*'de ve yakın zamana kadar *Resmî Ceride*'nin neşrinin BMM Katib-i Umumiliğinin uhdesinde bulunduğu süreçte olduğu gibi gazeteye ek olarak yayımlanmalı ve halka duyurulmalıydı. Nitekim Meclis Zabıtları mevcut haliyle yalnızca meclis üyelerinin ulaşabildiği birer belge niteliğindedeydi. Dolayısıyla halk bu zabıtlara ulaşamamaktaydı. Diğer yandan zabıtlar gayrı resmî gazetelerde yayımlansa dahi resmî bir özellik

¹⁷¹ 10 Eylül 1923 tarihli 22. sayıdan 27 Eylül 1923 tarihli 27. sayıya kadar Gayr-ı Resmî Kısım adı altında Türkiye'de ve dünyada basında çıkmış iç ve dış değerlendirmelere dair makale ve haberlerin yer aldığı ek yayımlanmıştır. *Resmî Ceride*, No: 22, 10 Eylül 1339 (1923); *Resmî Ceride*, No: 27, 27 Eylül 1339 (1923).

¹⁷² <https://www.resmigazete.gov.tr/> (E.T.: 18.11.2020).

¹⁷³ *Resmî Ceride*, No: 22, 10 Eylül 1339 (1923).

¹⁷⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*, No: 763, 17 Kânûn-ı Evvel 1927.

¹⁷⁵ Hakkı Tarık Bey (Us) gazeteci kökenli olması dolayısıyla konuya dair hassasiyetini göstermiş ve gazetenin gerek ismi gerekse içeriği ve yayımı konusunda düzenleme yapılması gerektiğini dile getirmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, Cilt. 32, İ. 73, 28.5.1927, s. 640.

¹⁷⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, Cilt. 31, İ. 59, 25 Nisan 1927, s. 259.

¹⁷⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, Cilt. 32, İ. 73, 28 Mayıs 1927, s. 640; Dik, s. 174.

taşımadığından belgeye dayanan, güvenilir bir nitelik göstermiyordu. Bu oturumda söz alan Çanakkale Mebusu Ziya Gevher Bey resmî gazetesinin devletin malı, zabıt ceridesinin ise parlamento faaliyeti olduğunu ifade ederek dünyada da zabıt ceridelerinin parlamento tarafından yayımlandığını belirtmiş ve bu usulün uygulanamayacağını ifade etmiştir. Müzakerelerde kanun maddesinde geçen *Ceride-i Resmîye* ibaresi konusunda Hakkı Tarık Bey'in *Resmî Gazete* önerisi ile Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Bey ve Balıkesir Mebusu İsmail Hakkı Bey'in *Devlet Gazetesi* önerisi Meclis Başkanlığına sunulmuş, neticede Hakkı Tarık Bey'in önerisi kabul edilmiştir. Esasen burada kabul edilen, gazetesinin adının değiştirilmesi değil, kanun maddesinde geçen ibarenin değiştirilmesidir.¹⁷⁸ Bununla birlikte *Resmî Ceride* 17 Aralık 1927 tarihinden itibaren *Resmî Gazete* adıyla yayımlanmaya başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kanuni değişikliklerle gazetesinin yayım ve dağıtım usulleri ile içeriğine dair düzenlenmeler yapılmıştır.¹⁷⁹ Günümüzde Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *T.C. Resmî Gazete*, Yürütme ve İdare Bölümü, Yargı Bölümü ve İlan Bölümü gibi başlıklar altında sınıflandırılmıştır.¹⁸⁰

Sonuç

Devlet ve toplum yaşamının düzen içinde sürmesi için hukuk kurallarının ulaşılabilir olması gereklidir. Bir toplumda siyasi iradenin oluşturduğu kanuni metinlerin halka ilanının temeli Roma Dönemi Avrupası'na veya Uzak Doğu coğrafyasına dayansa da bu kuralların yazılı ve sistematik bir forma bürünmesi anlamındaki gelişmeler 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte temelde her toplumda farklı bir süreci takip etmiştir. Avrupa'da reform hareketleri sırasında oluşan kamuoyu yazılı basının gelişmesinde etkilidir. Bu süreçte genel gazetelerin yaygınlaşmasından sonra resmî gazetelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Esasında monarşi yönetimleri yayımladıkları resmî ya da yarı resmî gazeteler ile kanuni metinleri halka iletme amacının yanı sıra kısmen dış haberlere, gündelik bazı olaylara ve çeşitli ilanlara yer vererek kamuoyunu yönlendirmeyi hedeflemişlerdir. Böylelikle gerek iç politikada gerekse milletlerarası mücadelelerde kendilerine yöneltilen itham ve şayialara karşı iktidarlarını korumaya çalışmışlardır.

¹⁷⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: III, Cilt. 1, İ. 15, 8 Kanunuevvel 1927, s. 92-93.

¹⁷⁹ *BCA*, 30.18.1.1/14.32.3, 24.5.1341 (24 Mayıs 1925); *BCA*, 30.10.1.1/25.38.8, 26.06.1927; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: III, Cilt. IV, İ. 81, 23 Mayıs 1928, s. 326-328; *Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*, Sayı 904, 4 Haziran 1928, s. 5283-5285.

¹⁸⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/> (E.T.: 18.11.2020).

Fransız İhtilali demokrasi ve hukuk devleti normlarının şekillenmesini sağlayan önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde kanunu bilmemek mazeret sayılmaz anlayışı kanunlar toplum tarafından öğrenildiği andan itibaren yürürlüğe girer anlayışına evrilmiştir. Dolayısıyla ihtilalin ardından günümüze benzer şekilde resmî gazeteler yaygınlaşmıştır. Diğer yandan ulus devletlerin ortaya çıktığı bu süreçte resmî gazeteler aynı zamanda egemenliğin sembolüdür.

Resmî gazetelerin sürekliliği açısından bakıldığında özellikle iç savaşların yaşandığı, demokrasi mücadelelerinin verildiği ülkelerde egemen gücün etkisiyle resmî gazeteler de isim ve içerik değiştirmiş ya da bir süre askıya alınmıştır.

Mevzuat metinlerinin giderek yoğunlaştığı 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında resmî gazetelerde yer alan mevzuat dışı içeriğin azaltıldığı, kısmen de terk edildiği ve yalnızca kanuni metinlere yer verildiği, bunun da öncelikle Avrupa'da yaygınlaştığı görülmektedir. Diğer yandan çeşitli ülkelerde resmî gazetelere ilave olarak kanunlar dergisi, anlaşmalar bülteni gibi farklı resmî yayınlar da halkın bilgisine sunulmuştur. Bu yayınlar yayımlandıkları ülkelerde devlet ve toplum düzenini sağlamada önemli bir işlev görmesinin yanında devletlerin iç ve dış politik kültürüne dair de önemli veriler sunmaktadır. Günümüzde çoğu ülkede resmî gazeteler elektronik ortamda vatandaşların veya ilgililerin hizmetine açık şekilde yayımlanmaktadır.

Türkiye'de yayıma başlayan ilk Türkçe gazete aynı zamanda resmî gazetedir. Gazete, bir yandan yeni kanun ve düzenlemelerin yaygınlaşması gibi bir amaca hizmet ederken diğer yandan kamuoyu oluşturmak, yabancı kamuoyunda ortaya çıkan olumsuz haberlere cevap vermek hedefleri doğrultusunda devletin kendini ifade etme aracı olarak da kullanılmıştır. Takvim-i Vekayi'nin sağladığı birikimin de etkisiyle Millî Mücadele Dönemi'nde yasama faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için tedbirler alınmış, Ceride-i Resmiye adıyla resmî gazete çıkarılmıştır. Millî Mücadele yıllarında yaşanan ikili yönetim resmî gazetelerin yaklaşık 2 yıl süreyle aynı anda yayımlandığı bir süreci de ortaya çıkarmıştır. Günümüzde 31.000'i aşkın sayıya ulaşan *T.C. Resmî Gazete Cumhuriyet Dönemi mevzuatının en kapsamlı ve güvenilir kaynağını teşkil etmektedir*

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA): 30.18.1.1/1.14.6, 07.10.1336;
30.18.1.1/14.32.3, 24.5.1341;
30.10.1.1/25.38.8, 26.06.1927.

Gazete ve Dergiler

Allgemeine Preußische Zeitung
Ceride-i Resmîye (Resmî Ceride, Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete)

Çankaya
Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preußischer Staats Anzeiger

Deutscher Reichsanzeiger und Preußischer Staatsanzeiger
Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel
Gazzetta Ufficiale Del Regno D'Italia
İctihad

Journal Officiel de la Republique Française
Königlich Preußischer Staats-Anzeiger
Mekteb

Oeffentlicher Anzeiger
Preußischer Staats-Anzeiger
Reich-gesetzblatt (Almanya)
Reichsgesetzblatt (Avusturya)
Schweizerisches Bundesblatt
Servet-i Fünûn
TBMM Zabıt Ceridesi
The Canada Gazette
The Federal Register

Kitaplar ve Makaleler

100 GPO Years 1861-1961, A History of United States Public Printing, Under Direction of the Public Printer James L. Harrison, Sesquicentennial Edition, U.S. Printing Office, 2010.

ABADAN, Nermin, "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 1961, ss.118-140.

Access to Legislation in Europe: Guide to the Legal Gazettes and Other Official Information Sources in the European Union and European Free Trade Association, ed. Albrecht Berger, Publications Office of the European Union, Luxemburg 2009.

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50, ed. Daniel Kosthorst-Michale F. Feldkamp, R. Orlenburg Verlag, München 1997.

ANDREWS, Alexander, *The History of British Journalism from the Foundation of The Newspaper Press in England, to the Repeal of the Stamp Act in 1855, with Sketches of Press Celebrities*, Volume 1, Publisher in Ordinary to her Majesty, London 1859.

ARIKAN, Zeki, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basımı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 103-111.

ARUTUNYAN, Anna, *The Media in Russia*, Open University Press, Maidenhead - New York 2009.

BAYKAL, Hülya, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, Afa Matbaacılık, İstanbul 1990.

Bibliography of Social Science Periodicals and Monograph Series: Iceland, 1950-1962, Foreign Demographic Analysis Division Bureau of the Census, U.S. Government Printing Office, Washington 1962.

Bibliography of Social Science Periodicals and Monograph Series: Mainland China, 1949-1960, Foreign Manpower Research Office Bureau of the Census, U.S. Government Printing Office, Washington 1961.

BUDAK, Ali, “Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu”, *Turkish Studies*, Cilt 7, Sayı 3, 2012, ss. 663-681.

CANCIK, Pascale, *Verwaltung und Öffentlichkeit in Preußen: Kommunikation durch Publikation und Beteiligungsverfahren im Recht der Reformzeit*, Jus Publicum, Tübingen 2007.

Congressional Record: Containing The Proceedings and Debates of the Forty-Third Congress, Special Session of the Senate of The United States, March 4 to 26, 1873, Volume 1, Government Printing Office, Washington 1874.

ÇETİN, Remziye Melike, “I. Petro’nun Şaheseri: Petersburg”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, ss. 30-36.

De LANGE, William, *A History of Japanese Journalism: Japan’s Press Club as the Last Obstacle to a Mature Press*, Japan Library, Richmond 1998.

DENOYER, Pierre, *Modern Basın*, çev. Adnan Cemgil, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.

DİK, Esra, “Türkiye’de Resmi Gazetenin Serüveni”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 4, Sayı 11, 2009, ss. 164- 178.

ER, Turgut, *Türkiye’de Basın Yayın ve Tanıtma*, Ümit Yayıncılık ve Matbaacılık, Ankara 2003.

ERTUĞ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Cilt I, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, İstanbul 1970.

FİLEY, Mike, *Toronto Sketches 8: "The Way We Were"*, Dundurn Press, Toronto 2004.

GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931.

GÜL, Yavuz Ercan-YAVUZ, Cevit, "Rusya'da Ekim Devrimi'nde Pravda Gazetesinin Oynadığı Rol ve Devrim Sayısının İçerik Analizi", *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 47, Sayı 1, 2015, ss. 129-154.

HİLPERT, Johannes, *Begründungspflicht des Bundesverfassungsgerichts?*, Mohr Siebeck, Tübingen 2019.

HUDSON, Frederic, *Journalism in The United States From 1690-1872*, Harper and Brothers Publishers, New York 1873.

İNÜĞUR, Nuri, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1992.

_____, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005.

İSKİT, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943.

JASTROW, J., "Das Reichsgesetzblatt", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft/Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Bd. 79, H. 1. (1925), ss. 40-116.

KEENAN, Paul, *St Petersburg and the Russian Court, 1703-1761*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2013.

Keeping America Informed: The United States Government Printing Office The U.S. Government Publishing Office A Legacy of Service to the Nation 1861-2016, United States Government Publishing Office, Washington 2016.

KNOX, Thomas W., *Adventures of Two Youths in a Journey to Japan and China*, Harper&Brother Publishers, New York 1879.

KOLLER, A., *Archiv des Norddeutschen Bundes, Fünfter Band, Gesetze, Parlaments- Verhandlungen, diplomatische Aktenstücke, Berichte, Telegramme etc. Betreffend den deutsch-französischen Krieg von 1870/71*, Verlag der Reichs-Gesetze, Fr. Kortkamp, Berlin 1874.

KOLOĞLU, Orhan, *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara [ty.].

_____, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 68-93.

_____, "Türkçe-Dışı Basın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 94-98.

_____, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010.

KUHN, Raymond, *The Media in France*, Routledge, London - New York 1995.

LEVİTT, Marcus C., *Russian Literary Politics and the Pushkin Celebration of 1880*, Cornell University Press, Ithaca - London 1989.

LÖWENSTEİN, Hubertus, *The Germans in History*, Columbia University Press, New York 1945.

MARTİN, Frank L., “The Journalism of Japan”, *The University of Missouri Bulletin*, Vol. 19, No: 10, April 1918, ss. 3-38.

MARX, Karl, *Fransız Üçlemesi: Fransa’da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850, Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i, Fransa’da İç Savaş*, çev. Erkin Özalp, Yordam Yayınları, İstanbul 2016.

MİTTLER, Barbara, *A Newspaper For China? Power, Identity, and Change in Shanghai’s News Media, 1872-1912*, Harvard University Asia Center, Massachusetts 2004.

MOKROS, Emily Carr, *Communication, Empire, and Authority in the Qing Gazette*, Ph. D. Diss., Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland, 2016.

ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi (1728-1922) (1831-1922) Birinci Kitap Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968.

ÖZKAYA, Yücel, *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.

Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR), ed. Study Group on a European Civil Code, Research Group on the Existing EC Private Law, Oxford University Press, Oxford 2010.

RİSLEY, Ford, “Politics and Partisanship”, *American Journalism: History, Principles, Practices*, ed. W. David Sloan- Lisa Mullikin Parcell, McFarland&Company, Inc. Publishers, North Carolina 2002, ss. 14-22.

ROBERTS, John E., *A Guide to Official Gazettes and Their Contents*, Law Library, Library of Congress, Washington 1985.

SCONCE, Gideon Colquhoun, *The Legislative Acts of The Governor-General of India in Council of India With Abstracts Prefixed, Table of Contents, and Index*, Thacker, Spink And Co., Calcutta 1871.

SÖYLER, Yasin, “Karşılaştırmalı Hukukta Resmi Gazeteler ve Hukuki Güvenlik İlkesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2016, ss.107-134.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1971.

TAYLOR, Miles, *Empress: Queen Victoria and India*, Yale University Press, New Haven 2018.

The Federal Register March 14, 1936-March 14, 2006, The Office of the Federal Register a Brief History Commemorating the 70th Anniversary of the Publication of the First Issue of the Federal Register March 14, 1936, Office of the Federal Register National Archives and Records Administration, [ty.].

The Official Gazette and The United States Patent Office, Vol I, January 2 to June 25, Inclusive 1872, Government Printing Office, Washington 1875.

TİCE, Beatrice, “Foreign Official Gazettes: Solving a Collection Conundrum”, *Law Library Journal*, Volume 97/2, 2005, ss. 299-321.

TİMPERLEY, Charles Henry, *A Dictionary of Printers and Printing, With the Progress of Literature, Ancient and Modern: Bibliographical Illustrations*, London 1839.

URBAN, Sylvanus, *The Gentleman’s Magazine and Historical Cronical* vol X, London 1740.

VARLIK, Bülent, “Yerel Basımın Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 99-102.

WILLIAMS, Julie Hedgepeth, “The Purposes of Journalism”, *American Journalism: History, Principles, Practices*, ed. W. David Sloan-Lisa Mullikin Parcell, McFarland&Company, Inc. Publishers, North Carolina 2002, ss. 3-13.

YAZICI, Nesimi, “Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 2, 1991, ss. 268-278.

_____, “Takvim-i Vekayi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 490-492.

YUND, Kerim, “Resmî Gazete Üzerine Bazı Görüşler”, *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 13, Sayı 4, 1956, ss. 282-289.

YURDİGÜL, Aslı-ÇAKAR, Banu Erdoğan, “Sovyet Basımında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, Aralık 2019, ss. 273-294.

ZAO, Yunze-SUN, Ping, *A History of Journalism and Communication in China*, Routledge, London 2018.

ZHANG, Xiantao, *The Origins of the Modern Chinese Press, The Influence of the Protestant Missionary Press in Late Qing China*, Routledge, London 2007.

İnternet Kaynakları

- <http://english.www.gov.cn/archive/statecouncilgazette/aboutus/>
<http://www.allgov.com/departments/legislative-branch/government-printing-office-gpo?agencyid=7446#historycont>
http://www.baxleystamps.com/litho/meiji/dajokan/dajokan_1.shtml
[http://www.egazette.nic.in/\(S\(ks5kdry2i4q211cysfqy135x\)\)/Aboutus.aspx](http://www.egazette.nic.in/(S(ks5kdry2i4q211cysfqy135x))/Aboutus.aspx)
<https://www.archives.gov/legislative/research>
<http://www.et.gr/index.php/mouseio/aithousa2>
<http://www.gazette.gc.ca/accueil-home-eng.html>
<http://www.oldtokyo.com/tokyo-nichi-nichi-shimbun-newspaper-yurakucho-c-1920/>
<https://bnf.libguides.com/c.php?g=659907&p=4664300>
<https://dre.pt/web/en/about-official-journal>
<https://dv.parliament.bg/DVWeb/dv130.faces>
https://op.europa.eu/en/web/forum_official_gazettes/norge-norway
https://op.europa.eu/en/web/forum_official_gazettes/shqiperia-albania
https://op.europa.eu/en/web/forum_official_gazettes/sweden-oj
<https://rg.ru/izdania/>
<https://www.boletinoficial.gob.ar/estatica/institucional-mision>
<https://www.britannica.com/topic/Tokyo-Nichi-Nichi>
<https://www.diariooficial.interior.gob.cl/quienes-somos/>
<https://www.gazzettaufficiale.it/caricaHtml?nomeTiles=gazzettaUfficiale>
<https://www.govinfo.gov/help/statute#about>
<https://www.irisofigiuiil.ie/>
<https://www.journal-officiel.gouv.fr/>
<https://www.lovtidende.dk/about>
<https://www.mainichi.co.jp/company/history-e.html>
<https://www.nn.hr/hr/o-nama/iz-povijesti/>
https://www.npb.go.jp/en/books/kanpo_history.html
<https://www.resmigazete.gov.tr/>
<https://www.stjornartidindi.is/#>
<https://www.thegazette.co.uk/history>
<https://www.uspto.gov/>
<https://www.virallinenlehti.fi/fi/esittely/historia.html>

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE YENİ BİR GAZETENİN DOĞUŞU: HÂKİMİYET-İ MİLLİYE

Fatma ÇAKIR*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde çıkan ilk gazete, 1793'te Fransa karşıtı propagandaların önlenmesi amacıyla Fransız Elçiliğince yayımlanan Bulletin de Nouvelles'dir. Bu gazeteden sonra da İzmir ve İstanbul gibi ticaret merkezlerinde birçok Fransızca gazete basılmıştır.¹ Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete ise 1831'de yayımlanan Takvim-i Vekayi'dir. Takvim-i Vekayi'den sonra 1840 yılında Ceride-i Havadis yayımlanmıştır. 1864 yılına kadar yayın hayatını sürdüren Ceride-i Havadis, yayınlarının niteliği açısından yarı resmî bir gazete olarak düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe-Arapça gazete ise 1828 tarihinde Kahire'de Mehmet Ali Paşa tarafından çıkartılan Vakayi-i Mısriyye'dir.² 1860 yılında Agâh Efendi'nin teşebbüsü ile çıkartılan Tercüman-ı Ahval ise Türk basın tarihinde farklı bir yere sahiptir. Özel teşebbüsle yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Ahval, sadece haber veren bir gazete değil aynı zamanda sanatın, edebiyatın ve fikirlerin de buluşma noktası olmuştur.³ 1831 Takvim-i Vekayi ile başlayan 1876 tarihi ile son bulan Tanzimat dönemi basını olarak nitelendirdiğimiz bu dönem, Türk basınının doğuş dönemi olarak gösterilebilir.⁴

Tanzimat Dönemi'nden sonra Türk basın tarihinin başka bir dönemi olan I. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu dönem, 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı ile başlayıp 1908 yılına kadar devam etmiştir.⁵ Basında bazı

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, fatmacakir@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9774-9525

¹ Gül Karagöz Kızılca, "Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2016, s. 74.

² Ahmet Köksal, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Gazetecilik Mesleğine Dair Muhtelif Görüşler", *Türk Basın Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 2, Ankara 2018, s. 818-819.

³ Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 165-174; Köksal, s. 820.

⁴ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s.174-175.

⁵ Mustafa Özbey, Hülya Baykal ve Tan Baykal, *Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Basını*, Minel Yayın, Ankara 2016, s. 13.

kısıtlamaların uygulandığı bu dönemde yayımlanan gazetelerin sayısında azalma olmuştur. Fakat bu şartlara rağmen gazetecilik mesleği adına gelişim devam etmiştir. Yayımlanan bazı gazeteler arasında Osmanlı, Tercüman-ı Hakikat, Mizan, İkdam, Vakit, Malûmat ve Yeni Gazete yer almaktadır.⁶

I. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra 1908 yılı ile başlayıp 1918 yılına kadar devam eden II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bu dönem basın açısından kısıtlamaların azaldığı, fakat siyasi çekişmelerin arttığı bir dönem olmuştur. Ayrıca çok sayıda gazete yayımlanmıştır. II. Meşrutiyetin ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi çıkartılmıştır. Fakat bunların çoğu yayın hayatını sürdürmemiştir. Yeni Gazete, Tanin, Serbesti ve Mizan II. Meşrutiyet Dönemi'nde çıkan gazeteler arasındadır.⁷

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Bu tarihten sonra İtilaf Devletleri, mütarekenin 7. maddesine dayanarak Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerini işgal etmeye başlamış ve 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmıştır. Bu gelişmelerden sonra 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla kurtuluş mücadelesinin ilk adımı atılmış ve Millî Mücadele dönemi başlamıştır.⁸

Millî Mücadele döneminde kamuoyu oluşturmada, halkı yönlendirmede basın önemli rol oynamıştır.⁹ Bu doğrultuda Millî Mücadele'yi destekleyen ve "Millî Mücadele Basını" olarak adlandırılan hatırı sayılır miktarda gazete çıkarılmıştır.¹⁰ Bu gazeteler arasında Ankara'da Yeni Gün ve Sebülü'r-Reşad, Konya'da Öğüd, Balıkesir'de İzmir'e Doğru ve Doğru Söz, İzmir'de Anadolu ve Duygu, Adana'da Yeni Adana, Kastamonu'da Açık Söz, Konya'da Babalık, Erzurum'da Albayrak, Amasya'da Emel, Edirne'de Ahali, Trabzon'da İstikbal, Giresun'da Işık, Samsun'da Ahali, Antalya'da Anadolu, Elazığ'da Satvet-i Milliye, Maraş'ta Amal-ı Milliye, Bolu'da Dertli ve Türkoğlu, Artvin'de Yeşil Yuva yer almaktadır.¹¹

⁶ Köksal, s. 822- 845.

⁷ Özbey, s. 16-17.

⁸ İnuğur, s. 336-337; Bahir Selçuk, "Millî Mücadele'nin Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin Edebi Yönü Üzerine", *Türk Basın Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 2, Ankara 2018, s. 1025.

⁹ Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1.

¹⁰ İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: "Ferda", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2009, s. 160.

¹¹ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 128-132; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınevi,

Samsun'a gelişinden itibaren yaptığı bütün hareketlerini basın yolu ile halka duyurmaya önem veren ve millî birliğin oluşmasında basının öneminin farkında olan Mustafa Kemal Paşa, basın ile iş birliği içerisine girmiştir.¹² Bu kabilden olmak üzere o, öncelikle 14 Eylül 1919'da Sivas'ta İrade-i Milliye gazetesinin yayımlanmasına öncülük etti.¹³ İrade-i Milliye gazetesini Sivas Kongresi'nde alınan kararları, Millî Mücadele'nin önemini ve diğer yapılacak olan işleri halka duyurmak adına çıkarılmıştı.¹⁴ Haftanın farklı günlerinde yayımlanan İrade-i Milliye gazetesini, 1922 yılı sonuna kadar yayın hayatına devam etti.¹⁵ İrade-i Milliye gazetesinin yayımlanmasından sonra da basın ile ilişkilerine devam eden Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldikten hemen sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin çıkarılması için çalışmalara öncülük etti.

Hâkimiyet-i Milliye'nin Yayımlanışı

Mustafa Kemal Paşa, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Reisi" sıfatıyla 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya geldi ve iki gün sonra burada bir gazete çıkarmak için teşebbüse geçti. Ankara'da bu dönemde vilayet matbaasında Ankara Vilayet Gazetesi çıkartılmaktaydı. Ancak düzensiz yayımlanan bu gazetede, sadece vilayet ilanları ve birkaç resmî haber yer almaktaydı. Dolayısıyla Ankara'da Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı olabilecek bir gazetenin çıkarılmasına karar verildi.

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının ilk iş olarak gazetenin ismine karar vermeleri gerekmektedir. Başlangıçta gazetenin ismi "Anadolu'nun Sesi" olarak düşünülmüştü. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu gazeteyi Sivas'ta çıkartılan İrade-i Milliye'nin Ankara'daki devamı olarak düşündüğü için gazetenin adını "Hâkimiyet-i Milliye" olarak değiştirdi.

İstanbul 2020, s. 115-116; Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 8-9; İslam, s. 160.

¹² Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 1; Bünyamin Ayhan, *Atatürk ve Basın*, Palet Yayınları, Konya 2009, s. 112.

¹³ Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1976, s. 192.

¹⁴ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi*, Doğu Matbaacılık, Ankara, Yayın Tarihi Yok, s. 40; Hülya Baykal, "Millî Mücadelede Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, Ankara 1988, s. 477.

¹⁵ Fatih M. Dervişoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 2005, s. 162-165.

Gazetenin sahipliği ve yazı işleri müdürlüğü Recep Zühtü Bey'e¹⁶ verildi. Gazetenin yazı ve haberlerinin toplanmasında ise Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Hakkı Behiç Bey görev alacaktı.¹⁷

Bu dönemde Ankara'da sadece vilayet matbaası vardı. Yeni bir matbaa kuruluncaya kadar Hâkimiyet-i Milliye'nin Ankara vilayet matbaasında basılmasına karar verildi. Bu doğrultuda Recep Zühtü Bey öncelikle Ankara valisi Yahya Galip Bey'e gitti ve gazetenin vilayet matbaasında basılması için izin aldı. Böylece 10 Ocak 1920 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin ilk sayısı yayımlandı.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'ya gelen Mazhar Müfit Kansu, Hâkimiyet-i Milliye'nin çıkış sürecine dair şunları belirtmektedir:

...Sivas'ta bir İradei Milliye gazetesi vardı. Bu, Cemiyet'in naşiri efkârı idi. Ankara'da böyle bir gazetemiz olmak lazımdı. İradei Milliye'yi Ankara'ya nakletmek istedik. Sahibi imtiyazı muvafakat etmedi. Bu tarihi gazetenin Sivas'ta devamı arzusunu ızhar etti.

Şu halde, başka bir isimle Ankara'da bir gazetenin çıkmasını ve isminin Hakimiyeti Milliye olmasını görüştük ve karar verdik. Gazete çıkabilmek için vilayet matbaasından istifade etmek lazımdı. Gerek kâğıt ve gerekse tab hususunda muavenete muhtaç idik. Usulen gazetenin neşri için vilayete müracaatla müsaadei resmîyesini aldık. Muavenet için de vali vekiline beni gönderdiler.

Hükûmete gittiğim ve vali vekili Yahya Galip Bey'in odasına girdiğim zaman, defterdar, mektupçu, jandarma kumandanı ve sair erkanı vilayet de odada bir şeyler görüşmekte idiler.

Beni yanına oturtmuştu. Gizlice fısıldama kabilinden: "Paşa'nın selamı var, Hakimiyeti Milliye'yi çıkaracağız, bize Vilayet matbaasından ödünç olarak kâğıt vermenizi ve tab için lazım gelen hurufat vesaireyi ihzar edinceye kadar Matbaai Vilayetten yardım edilmesini rica ediyor" dedim.

Benim bu gizli sözlerim üzerine Yahya Galip Bey yüksek bir sesle: "Ne demek efendim, gazete çıkaracak iseniz kâğıdı vilayet mi verecek? Matbaai Vilayet sizin malikaneniz midir? Olamaz efendim, böyle şeyler usul ve nizam mugayirdir. Ben usul ve nizama mugayir işler için Heyeti Temsiliye filan tanımam." diye attı, tuttu.

¹⁶ Vefa Lisesi'ni bitiren Recep Zühtü, Balkan Harbi'ne ve Birinci Dünya Harbi'ne katılmıştır. Yedek subay olan Recep Zühtü, Millî Mücadele'nin başlarında Anadolu'ya geçmiştir. Sivas Kongresi'nde bulunmuş ve sonrasında mebus olmuştur. Bk. Şapolyo, s. 196.

¹⁷ Mehmet Önder, "Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 20, 1991, s. 288; Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basım*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964, s. 122-123.

¹⁸ Coşar, s. 122-123.

Doğrusu ben şaşırđım. Yahya Galip Bey'in bu tarzı hareketi ve cevabı beni hayrette bıraktığı gibi, odada hazır bulunanları da hayrete sevk etti.

Benim de sert bir cevap vereceğimi tahmin eden memur efendiler, birer birer odadan çıkıp gittiler. Yalnız kalınca, Yahya Galip Bey bir kahkaha attı: "Nasıl çalımımı beğendin mi? Defterdara, mektupçuya, jandarma kumandanına, ben Heyeti Temsiliye tanımam filan diye attık tuttuk. Bu adamlar da amma yaman vali, Heyeti Temsiliye'nin muavenet ricasını reddetti diyecekler. Be birader, böyle şeyler sorulur mu? Matbaai Vilayet de sizin, biz de sizin; ne kadar kâğıt isterseniz alınız. Matbaa müdürüne lazım gelen emirleri veriniz." dedi ve ismarladığı kahveyi içtikten sonra mektebe geldim.

Vakayı anlattığım arkadaşlarla epice güldük. Bu suretle Hakimiyeti Milliye'yi çıkarmağa başladık. Sahibi imtiyazı Recep Zühtü idi. Gazetenin dar ve tahta bir merdivenle çıkılınca hemen iki küçük odadan ibaret idarehanesi vardı. O küçük odanın birinde tahta bir masanın kenarında, beş numaralı kötü bir lambanın ışığı altında Ziya Gevher'i, yazı yazmakla meşgul görürdük.

Akşamları bazı dostlar idarehaneye uğrayarak havadis getirirler, muaveneti kalemiyede bulunurlardı...¹⁹

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yayımlanma sürecini izah etmekte önemli olduğunu düşündüğümüz için yer verdiğimiz bu uzun alıntı aynı zamanda Heyet-i Temsiliye ile o sırada hâlen Osmanlı Devleti'nin memuru sıfatını taşıyan yerel yöneticiler arasındaki ilişkilerin doğası hakkında önemli fikirler vermektedir. Öncelikle bu ilişkinin hiçbir şekilde düşmanca ya da birbirine muhalefet şeklinde olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. İkinci olarak başta vali vekili olmak üzere yöneticilerin Heyet-i Temsiliye'yi temsilen valilik makamına gelen Kansu'ya birbirlerinden çekindikleri için açıktan destek veremedikleri, dolayısıyla bazı memurların en azından başlangıçta Millî Mücadele'ye gizliden gizliye destek vermek zorunda kaldıkları görülmektedir. Anlatıdan vali vekilinin bütün varlığı ile Millî Mücadele'nin yanında olduğu sonucu çıkmaktadır. Diğer memurların hangi tavırda oldukları ise belli değildir. Ancak Kansu ile vali vekilini baş başa bırakma nezaketini gösterdiklerine göre onların da Kurtuluş Savaşı'na en azından soğuk bakmadıkları düşünülebilir. Görevdeki bürokratların iki otorite arasında kalmaya başladıkları, onların bir ikilemin içine düştükleri ve herkes için karar verme zamanının hızla yaklaştığı görülmektedir. Karar vermiş olanların bir kısmının şimdilik sükût ederek destek vermeyi tercih ettikleri ya da diğer bir bölümünün vali vekili örneğinde olduğu gibi Heyet-i Temsiliye'ye açık ama diğerlerinden gizli bir Millî Mücadele taraftarlığı yaptıkları bir süreç işlemektedir. Bu durum Heyet-i Temsiliye'ye komik

¹⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 503-504; Coşar, s. 288-289.

gelmiş görünmektedir. Ancak istiklal ve istikbal mücadelesi verilen, varlıkla yokluk arasında gidip gelen böylesi bir dönemde insanların içine düştüğü ikilem, nereden bakılırsa bakılsın komik görüldüğü kadar trajik bir duruma da işaret etmekteydi.

İlk sayısı çıkan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başlığının altına “Mesleği, milletin iradesini hâkim kılmaktır.” ifadesi yazılmıştır.²⁰ Ayrıca gazetenin ilk sayısında Mustafa Kemal Paşa’nın Hakkı Behiç’e not ettirdiği “Hâkimiyet-i Milliye” başlıklı ve “Heyet-i Tahririye” imzalı bir yazı yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu yazıda öncelikle gazetenin ismine nasıl karar verildiğini açıklamaktaydı. Gazeteye Hâkimiyet-i Milliye isminin tesadüfen verilmediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, sözlerine şöyle devam ediyordu: “...Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nev’idir. Şu hâlde diyebiliriz ki, Hâkimiyet-i Milliye’nin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır.”

Mustafa Kemal Paşa, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin görevini, Millî Mücadele’de nasıl bir yol izleneceğini ve bağımsızlık mücadelesinin gerekliliğini Hâkimiyet-i Milliye yazısında açıklamıştır. Yazı şu cümlelerle sona ermektedir:

...Hâkimiyet-i Milliye üç büyük istinatgâh tanır: Zekâ, irfan, hamiyet... Bunlar haricinde hiçbir şeye istinat edemez. Millettin hâkimiyetine sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlere, ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin bâziçesi olamaz. Millet yaşamaya, hür ve müstakil yaşamaya, yaşadıkça da mesut ve mütekâmil bir unsur-ı terakki olmaya muhtaçtır. Hâkimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi milletin bu ihtiyacıdır.²¹

Zekâ ve irfanı akıl, bilim ve düşünce olarak hamiyeti de vatan ve millet sevgisi, ülkesi ve değerleri için mücadele iradesi olarak açıklamak mümkündür. Buradan bakıldığında Mustafa Kemal Atatürk’ün akli ve vatan sevgisini Millî Mücadele’nin esası olarak belirlediğini, bunun haricinde hiçbir prensibin kabul edilmeyeceğini beyan etmiştir denilebilir. Nitekim sonrasında ortak kurtuluş iradesine vurgu yaparak sözlerine devam etmiştir. Nihayetinde ise bu ilkeler bağımsız ve hür bir millet olarak yaşayabilmenin ve ilerleyebilmenin olmazsa olmaz şartı hâline getirilmektedir. Buradan Mustafa Kemal Paşa’nın düşünce dünyasında akıl, bilim, vatan sevgisi, bağımsızlık ve terakki birbiriyle ayrılmaz bir bütündür ve bu bütünlüğe en büyük tehdit kişisel ikbal ve istikbal heveslerinden, çeşitli nedenlerle ortaya çıkmış ya da çıkması muhtemel kinden, boş siyasi söylem ve tartışmalardan gelmektedir. Dolayısıyla ulusal bütünlüğe ve millî iradeye zarar verecek her türlü bozgunculuk bir kenara bırakılmalı; akılla, bilimle, vatan sevgisiyle

²⁰ Şapolyo, s. 193; Coşar, s. 123.

²¹ Önder, s. 290-292; Coşar, s.123-125.

mücadeleye atılmalı, nihayetinde de bağımsız ve ilerlemiş bir ülke ve millet hâline gelinmelidir. Sonuçta milletle birlikte, milletin hak ve hukukunun savunulacağı ilan ediliyordu.

Hâkimiyet-i Milliye'nin Teknik Özellikleri ve İçeriği

Öncelikle belirtmeli ki Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilk nüshasının kaç adet basıldığına dair kesin bir bilgi elimizde yoktur. Fakat o dönemde yaşayanlardan ve araştırmacılardan edinilen bilgilere göre gazetenin ilk sayısının 1200-1600 civarında basıldığı tahmin edilmektedir. İlk nüshanın çoğu il ve ilçelere, valiliklere, ordu birliklerine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ve diğer gereken yerlere gönderilmişti.²²

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, ilk dönemlerde haftada iki gün, dört sayfa ve 28x42 cm boyutunda yayımlanmaktaydı. Gazetenin ilk on iki sayısında 36 punto nesih harflerle dizilmiş başlık kullanılmıştır. Gazete, 18 Temmuz 1920 tarihinde haftada üç gün yayımlanmaya başlanmıştır. Fakat teknik yetersizlikten dolayı gazete, 6 Eylül 1920-30 Ekim 1920 tarihleri arasında yine haftada iki gün yayımlanmıştır.²³ Gazetenin 1920 yılında yazı kadrosunda şu isimler yer almaktaydı: Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Tevfik, Ruşen Eşref, Doktor Adnan, Hüseyin Ragıp, Doktor Tevfik Rüşti, Yusuf Akçura, İzzet Ulvi ve Mahmut Esat.²⁴ Fakat bu tarihlerde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazılarının çoğunda imza bulunmamaktadır. Bu imzasız yazıların Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir.²⁵ Gazetede imzalı başyazılar 1921 senesinden itibaren görülmeye başlamıştır.²⁶

Mustafa Kemal Paşa, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bütün işleriyle yakından ilgilenmeye çalışmıştı. İstanbul'dan kâğıt getirilmesi için yazışmalarda bulunmuş ve matbaayı yenilemek için çaba sarf etmişti. Ayrıca gazetenin abonelik işleriyle yakından ilgilenen Mustafa Kemal Atatürk, gazetenin ülke geneline dağıtımını konusunda da gereğini yapmıştı.²⁷

²² Önder, s. 293.

²³ Server İskit, "Hâkimiyeti Milliye (Ulus) Gazetesi, *Aylık Ansiklopedi*, İbrahim Horoz Matbaası, İstanbul 1945, s. 271. Alpay Kabacalı, *Başlangıcında Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 153.

²⁴ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 12.

²⁵ Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 61; İskit, s. 272.

²⁶ Yücel Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 202.

²⁷ Belkis Ulusoy, "Millî Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, 2004, s. 57.

Hâkimiyet-i Milliye, ilk çıkarıldığı günden itibaren siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel birçok konuya sayfalarında yer vermişti. Özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde gazetede her gün bağımsızlığı savunan yazılar yer almıştı. Bu doğrultuda 11 Şubat 1920'de çıkan bir yazıda şöyle söylenmekteydi: "Hâkimiyet-i Milliye'nin başına geçenler, Bizans'ın zevkli hayatına, Anadolu'nun yalçın ve kimsesiz ufuklarını tercih etmişlerdir."²⁸ Cümlenin İstanbul'u ve İstanbul Hükûmeti'ni mahkûm edici tonu, Ankara ile İstanbul arasındaki ayrışmayı iyice görünür kılmaktaydı. İstanbul'un zevk ve safa ile özdeşleştirilen ve Türk öncesi dönemle ilişkilendirilen "Bizans" adıyla anılması yaşanmakta olan ideolojik kırılmayı gözler önüne sermekteydi. İstanbul'un, ülkenin içinde bulunduğu "elim ve vahim" durum karşısındaki duyarsızlığının ve kayıtsızlığının "zevk hayatı" ile ifade edilmesi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ve medeniyetinin kesin çöküşünü de ima etmekteydi. Bu bağlamda artık Ankara ile İstanbul yol ayrımına gelmiştir.

Gazetede emperyalizm ile ilgili yazılar da yer almıştır. 21 Şubat 1920 tarihli bir yazıda şu ifadeler kullanılmaktaydı: "Emperyalizmle, millet ve bağımsızlık ilkelerinin mücadelesi, emperyalizmin yenilgisiyle sonuçlanacaktır. Sınırlarımız içinde kalan herkesi milletdaşımız sayıyoruz." Yine 17 Nisan 1920 tarihli yazıda "İstanbul'un işgali sonuçsuz kalmaya mahkûm bir şaşkınlıktan ibarettir. Millet duruma hâkimdir." cümleleri yer almaktadır.²⁹ Ankara'nın millî mücadelenin genel karakterine bakışını net bir şekilde ortaya koyan ilk alıntı, sadece Yunanistan'a karşı değil daha küresel bir okuma ile Batı'nın sömürgeci ihtiraslarına karşı millî bir bağımsızlık savaşı verildiğini ve sınırlar içinde yaşayan herkesi bu antiemperyalist mücadelenin bir parçası olarak gördüğünü ifade etmektedir. Tabii bu sınırlar Misak-ı Millî sınırlarıdır. Yazının tarihine bakılırsa, bununla bir yandan başta Rusya olmak üzere emperyalizmle mücadele eden diğer halkların desteğinin alınmak istendiği, diğer taraftan din, dil, mezhep ve ırk fark etmeksizin Misak-ı Millî sınırları içerisinde yaşayan herkesin savaşa dâhil edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu da milleti temsil eden asıl gücün Ankara olduğu iddiasının yüksek sesle dillendirilmesiydi. İkinci alıntı da benzer bir şekilde Heyet-i Temsiliye'nin değil de milletin duruma hâkim olduğunu beyan ve ifade ederek millî hâkimiyet prensibini, gazetenin adına uygun olarak vurgulamaktaydı. Bu düşünceler ne olursa olsun ülkede gerçek söz sahibinin, İstanbul Hükûmeti ya da halife-sultan değil, daha Erzurum Kongresi'nden beri oluşmaya başlayan Heyet-i Temsiliye'nin olduğunu göstermekteydi. Sonuçta Ankara hakimiyetin, milletin kayıtsız şartsız

²⁸ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 120.

²⁹ Topuz, s. 120.

iradesine geçtiğini ve bu iradenin temsilcisi olan Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'un işgalini kabul etmeyeceğini millet adına beyan ve ilan ediyordu. Nihayetinde bu yazı İstanbul'un işgalinden ve son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin işgal güçleri tarafından dağıtılmasından yaklaşık bir ay sonra yayımlanmıştı ve muhtemelen bu nedenle de Büyük Millet Meclisi için Ankara'yı adres gösteren güçlü bir vurgu yapılmaktaydı.

Ülkede bağımsızlık mücadelesi verilirken Anadolu'nun her tarafından bu mücadele ile ilgili yazılar, bilgiler Hâkimiyet-i Milliye gazetesine gelmekte ve burada yayımlanmaktaydı. Fakat Anadolu basını İstanbul'dan her zaman bilgi alamamıştı.³⁰ Çünkü bu dönemde basına yönelik birtakım baskılar yapılmakta ve İstanbul basınına sansür uygulanmaktaydı.³¹ Dolayısıyla yaşanan bu zor süreçte, başta İstanbul olmak üzere ülkenin durumu ve işgal edilen bölgelerin akıbeti hakkında halkın sağlıklı bilgi alabileceği ve Millî Mücadele'nin gidişatını öğrenebileceği en önemli kaynak Hâkimiyet-i Milliye olmuştu. Bundan dolayı Anadolu'daki vilayet gazeteleri, Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kaynak olarak göstermeye başlamıştı.³²

Belirtildiği üzere ülke içerisinde yaşananları büyük ölçüde sayfalarına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, ülke dışında yaşananlara da kayıtsız kalmamış ve dış haberlere de sayfalarında yer vermiştir. İngiltere ve Fransa'nın diğer ülkelere uyguladığı politikalar, ülkeler arası ilişkiler, Rusya, Avrupa'daki Bolşevik hareketleri, Kızıl Ordu, Yeşil Ordu'nun faaliyetleri vb. ile ilgili haber ve yorumlar gazetede yer almıştı.³³ Sözelimi 16 Ekim 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Bolşeviklerle ilgili şu ifadeler kullanılmıştı: "Bolşevizm devrimi bütün komünizm hareketleri için bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Her şeyde taklitçilik fenadır, bilhassa devrimcilikte."³⁴ Buradaki düşüncelerin, bir yandan Rusya'daki Bolşevik hareketine ılımlı bir mesaj verme kaygısı güderken diğer taraftan içeriye dönük olarak Bolşevizm'in taklit edilemeyeceğini, her türlü taklidin kötü olduğunu ifade ederek Bolşeviklerle iç kamuoyu arasındaki hassas dengeyi muhafaza etmeye çalıştığı düşünülebilir. Ancak her durumda Bolşevizm'in taklit edilmeyeceği fakat halk egemenliğini sağlayacak devrim için bir model olarak kullanılabilirliğinin göz önünde tutulacağı beyan edilmekteydi. Zaten

³⁰ Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 66-67.

³¹ Özbey, s. 23.

³² Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 67.

³³ Şahin Yedek, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Konu İndeksi (10 Ocak 1920-30 Aralık 1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2003, s. 209.

³⁴ Topuz, s. 121.

Bolşevikler de Ankara'nın Bolşevizm'e meyiletmeyeceğini biliyorlardı. Onlar açısından dikkate değer olan Türklerin anti-emperyalist bir mücadele yürütmeleri idi. İki hareketin anlaşma ve yardımlaşma zeminini de bu ilke oluşturmaktaydı. Neticede Türk İstiklal Savaşı'nın da Bolşevik İhtilali'nin de başlangıç ilkesi Batı emperyalizmi ile mücadele fikrine dayanmaktaydı. Emperyalizm yenilip zafer kazanıldıktan sonra kurulacak rejimin her iki deneyim açısından da halka yaslanacağı da açıktı. Dolayısıyla saltanat ve çarlık rejimi karşısı bu iki hareket doğası itibarıyla devrimciydi. Birbirini model alabilirdi. Ama taklit etmesine gerek yoktu. Zaten böylesi bir yönelim, pratikte iyi sonuçlar da doğurmayacaktı. Öte yandan Kafkasya'da sınırların belirlenmesi için iki ülkenin anlaşmasından başka çıkar yol da mevcut değildi. Dolayısıyla sadece Kurtuluş Savaşı'na dış destek sağlamak açısından değil aynı zamanda doğu sınırlarını bir şekilde belirleyerek cephe gerisini emniyet altına almak için de Bolşeviklerle anlaşma mecburiyeti bulunmaktaydı. Bunun için Ankara'nın resmî yayın organı kimliğindeki Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Rusya'ya karşı dikkatli bir dil kullanılmaktaydı.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren günlük olarak çıkarılmaya başlandı. Gazete, makinelerini yenileyip, yazar kadrosunu daha da genişletti.³⁵ Bu bağlamda Falih Rıfkı Atay, Ziya Cevher Etili ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi önemli aydınlar gazetede yazmaya başladı.³⁶ Mustafa Kemal Paşa, bu tarihlerde Hüseyin Ragıp Baydur'u gazetenin başyazarlığına getirdi.³⁷

1 Aralık 1928'den itibaren Latin harfleriyle yayımlanmaya başlanan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin adı 16 Ekim 1935 tarihinde "Ulus" olarak değiştirildi.³⁸ Ulus gazetesi, sonraları "Yeni Ulus", "Halkçı" isimleriyle de yayımlandı. Yayın hayatına bazen ara verilmiş olsa da gazete, "Ulus" adıyla tekrar çıkartılmıştı.³⁹

³⁵ Önder, s. 302.

³⁶ Özkaya, "Hakimiyet-i Milliye", s. 202.

³⁷ Topuz, s.120.

³⁸ Özkaya, "Hakimiyet-i Milliye", s. 202.

³⁹ Önder, s. 302.

Sonuç

Basının toplum üzerindeki etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Toplum bilgilendirme, eğitime ve yönlendirme açısından basının önemi büyüktür. Özellikle olağanüstü durumlarda basının toplum üzerindeki etkisi geniş çaplı olmuştur. Millî Mücadele Dönemi de Türk milletinin her açıdan olağanüstü şartlar yaşadığı ve büyük bir bağımsızlık mücadelesi verdiği olağanüstü bir dönemdir. Millî Mücadele Dönemi'nin öncüsü Mustafa Kemal Paşa, bu zor süreci çok iyi yönetmiş ve basından her açıdan faydalanma yoluna gitmiştir. Öncelikle Sivas'ta 14 Eylül 1919 tarihinde İrade-i Milliye gazetesinin yayımlanmasına öncülük eden Mustafa Kemal Atatürk, Ankara'ya gelmesinden iki gün sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin çıkarılması için çalışmalara başlamıştı.

Burada dikkat edilmesi gereken hususların başında gazetenin adı gelmektedir. Zira bu isim yayın politikasını ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gelecek planlanmasını göstermekte, Millî Mücadele'nin tuttuğu yolu, eski tabirle mesleği, net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ulusal egemenlik düşüncesi, milletin dışarıya karşı yürüttüğü anti-emperyalist mücadele zafere ulaştıktan sonra içeride kurulacak rejimin milletin kaderini tayin hakkı ilkesi olarak ortaya konulmuş oluyordu. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek Sivas'ta gerek Ankara'da yayımlanmasına öncülük ettiği her iki gazetenin adını da ulusal egemenlik düşüncesini esas alarak vermesinin geleceğe dönük güçlü bir mesaj içerdiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele'nin sözcülüğünü yapacak olan bir gazeteye isim verirken gayet açık bir şekilde millî iradeye dayalı ulusal egemenlik fikri çerçevesinde tam bağımsız bir millî devlet düşüncesinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu, Mustafa Kemal Atatürk'ün bütün hayatının ve makalenin bağlamında da Millî Mücadele'nin baştan sona sergilediği, kendisi ile neredeyse hiç çelişmeyen, şaşmaz bir tutarlılıkla ilerleyen, kurtuluş ve kuruluş iradesinin esası olarak ortaya çıkan temel bir ilkedir.

Bu doğrultuda 10 Ocak 1920 tarihinde yayın hayatına başlayan Hâkimiyet-i Milliye, Millî Mücadele Dönemi'nin önemli gazetelerindendir. Dönemin diğer gazeteleri gibi Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de birçok mali ve teknik eksiklikler içerisinde çıkartılmış, kısıtlı imkânlarla yayın hayatını sürdürmüştür. Bu zor şartlar içerisinde Hâkimiyet-i Milliye, Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı'nın önemli ölçüde sözcülüğünü yapan bir gazete olmuştur. Bağımsızlık mücadelesi ile ilgili bütün haberler, bildiriler mümkün olan en kısa sürede, hiç gecikmeden gazetede yer almış ve halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Yeri geldiği zaman diğer gazetelerin de haber kaynağı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başarısına ulaşmasında büyük rol oynamıştı.

Kaynakça

- AYHAN, Bünyamin, *Atatürk ve Basın*, Palet Yayınları, Konya 2009.
- BAYKAL, Hülya, “Millî Mücadelede Basın”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, 1988, ss. 471-479.
- COŞAR, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964.
- DERVİŞOĞLU, Fatih M., “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 2005, ss. 159-166.
- ERTUĞ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, Cilt 1, İstanbul 1970.
- İNÜĞUR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005.
- İSKİT, Server, “Hâkimiyeti Milliye (Ulus) Gazetesi, *Aylık Ansiklopedi*, İbrahim Horoz Matbaası, İstanbul 1945, ss. 271-273.
- İSLAM, İbrahim, “Millî Mücadele’ye Muhalif Bir Gazete: “Ferda”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2009, ss. 158-174.
- KABACALI, Alpay, *Başlangıcında Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- KARAGÖZ KIZILCA, Gül, “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2016, ss. 71-90.
- KOCABAŞOĞLU, Uğur, Aysun AKAN, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı’dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020.
- KÖKSAL, Ahmet, “II. Abdülhamid Dönemi’nde Gazetecilik Mesleğine Dair Muhtelif Görüşler”, *Türk Basın Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 2, Ankara 2018, ss. 815-850.
- ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi*, Doğu Matbaacılık, Ankara, ty.
- ÖNDER, Mehmet, “Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 20, 1991, ss. 285-302.

ÖZBEY, Mustafa, Hülya Baykal ve Tan Baykal, *Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Basını*, Minel Yayın, Ankara 2016.

ÖZKAYA, Yücel, “Hakimiyet-i Milliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, ss. 201-202.

_____, *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

SELÇUK, Bahir, “Millî Mücadele’nin Elazığ’dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye’nin Edebi Yönü Üzerine”, *Türk Basın Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 2, Ankara 2018, ss. 1023-1061.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1976.

TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

_____, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

ULUSOY, Belkıs, “Millî Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, 2004, ss. 55-64.

YEDEK, Şahin, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin Konu İndeksi (10 Ocak 1920-30 Aralık 1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2003.

YILDIZ, Emrah, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Örneğinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Süreci*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009.

EKLER:**HÂKİMİYET-İ MİLLİYE**

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nev'idir. Şu hâlde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliye'nin mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyeti olacaktır.

Cihanın her tarafında, en müfrit ve en yüksek demokrasilere müteveccih inkılaplar vücuda getirildiği, milletler terakkiyat-ı medeniyenin istinat ettiği manevi hakimiyetlerden bile müşteki bulunduğu, servetler ve maişetler hususunda bile müsavata doğru önüne geçilmez cereyanlar meydana olduğu bir zamanda, bahusus meşrutiyeti getiren inkılaptan on iki sene sonra, tekrar hakimiyet-i milliye için mücahedeye ihtiyaç görünmesi biraz garip telakki olunabilir. Böyle düşünecek zevata şimdiden kısa cevap verelim ki "hakimiyet-i milliye" hiçbir zaman meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet ancak onun vasıtası olabilir.

Her millet, inkılabını hakimiyetinin istirdadı için yaptığı gibi, bizde de inkılabın hedefi hakimiyet-i milliye idi. İlan-ı meşrutiyeti takip eden ilk birkaç sene içinde bu hedefe az çok yaklaşıldığı halde, bir taraftan irtica korkusunun tazyike başladığı hürriyetler, diğer taraftan mukadderat-ı millete bila-rekabet vaz'ı yed etmek ihtiras-ı garibinin bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek rid-i hareketlere sebep oldu; ve millet hissetmeyerek bir lahza elde tuttuğunu zannettiği hakimiyeti başından geçen velvedar fırtınalara kaptırılmış bulundu. Bir gün geldi ki hürriyetten bahsedilip dururken hiç kimse istediği gibi hareket, en meşru işlerinde dahi nefsinde mezuniyet göremez oldu ve hakimiyet-i milliye namına geçmiş zamanların belirsiz bir hatırasından başka bir şeye malik olmadığını hissetti.

Buna tahammül edilemezdi. Çünkü o hakimiyeti ele geçirinçeye kadar ne fedakarlıklar yapılmış, ne kurbanlar verilmiş, otuz üç senelik bir saltanat-ı mezalimin ne kara günleri, ne acıları, ne felaketleri çekilmişti. Fakat daima hududun bir köşesinden, mütecessis ve hain, bir fırsat-ı tecavüz bekleyen düşman gözler, hiçbir gün parlamaktan hali kalmadı; ve millet hakimiyetini yine ona istinaden gasp edenler, daima ufkun o iki yuvarlak ateşle parlayan noktasını göstererek tehditkar bir ittisa ile taşmak istidadını gösteren sabır ve tahammülü teskin ettiler. Muvaffak oldular. Çünkü bu millet, hayat ve mevcudiyeti namına her fedakarlığı bila-tereddüt kabulden hiçbir gün çekinmemişti. "Endişe-i vatan" karşısında onun unutmadığı kin ve intikam, terk ve feda etmediği emel ve menfaat, göze aldırmadığı vaka ve tehlike yoktu. Mevcudiyetini koyduğu bu muharebede kendisine zafer vaat

edenlerin, hakimiyetine tecavüz etmelerini hoş gördü. Fakat zafer yerine hezimet gelince, bu millet dünyanın hiçbir milletinde bulunmayan büyük ve metin bir ulüv-i cenab ile hakimiyete sahip olduğunu gösterdi. Başında bulunanları kırdı, devirdi.

Mütarekeyi müteakip, intizar olunuyordu ki, hakimiyet-i milliye, artık onu iptale haris olan pençelerden tahlis edildiği için millete telafi-i mafat yolunda yüksek ve müessir bir amil olacak sulhu ve onun istikbale raci olan şeraitini temin hususunda her şeyden ziyade kuvvetli olan mevcudiyet-i milliyeyi izhar ve ispat edecek, hezimetin dağıttığı muhtelif kuva-yı milliyeyi tevhit ve telif ederek hedefe sevk eyleyecek... Evet, böyle zannolunuyordu. Meğer bu memleketin harabe-i hakimiyeti üzerinde kirli ve çamurlu yuvalar kurmak isteyen baykuşlar daha eksilmemiş... Meğer maziye karıştığını zannettiğimiz devr-i mezalimin rüya-yı avdetiyle demgüzar olanlar, müstakbel saraylarının altın emellerini bu zavallı milletin kafatası üzerinde kurmak isteyen Hülagü ahfadı daha varmış... Mütarekenin hemen ferdasında iğrenç bir manevra ile mevki-i iktidara öyle hükümetler çıktı ve ilk darbe ile yıktıkları hakimiyet-i milliyenin aks-i tesiratından korkarak öyle hiyanetler irtikap ettiler, memleketi düşmanların taksim masasına kolları bağlı sürüklemek, milleti mezbaha-i tarihe gözleri kapalı sevk etmek için düşman kuvvetlerine istinat ederek öyle şenaatler vücuda getirdiler ki, millet bu defa bütün kuvvet ve azameti ile mevcudiyetini ve hakimiyetini fiilen izhar etmek ıztıranda kaldı. İşte kuva-yı milliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bu ıztırann mevludu ve bu ahval ve hadisatın netice-i tabiyesidir. Hakimiyet-i Milliye gazetesi de bu hadisattan doğuyor.

Bundan sonra hakimiyet-i milliye ihlal edilemez; buna şüphe yok. Millet bu en sonuncu tecrübesinden o kadar büyük bir intibah ile çıktı ki, artık hakimiyet onun dimağında on iki sene evvelki hatrasından daha çok derin, daha pek çok nüfuz etmiş bir iz teşkil ediyor. Melekat-ı dimağiyesi bu iz üzerinde tavakkuf etmedikçe işleyemez. Fakat memleketimizde hakimiyet-i milliyenin düşmanları o kadar alçak ve o kadar zelil mahiyettedir ki düşman himayelerine sığınarak, ecnebi kuvvetlerinden imdat umarak milletin sada-yı hak ve hakimiyetini boğmak teşebbüsünden kolay kolay vazgeçeceklerini zannetmiyoruz. Vaktiyle büyük inkılaplar sırasında saraylarını düşman askerlerine muhafaza ettiren, milletlerine düşmanlarının süngülerini davet eyleyen hükümdarlar bile görülmüştü. Fakat unutulmamalıdır ki bu hükümdarlar siyaset meydanlarında can verdiler ve daha fenası, bütün beşeriyetin hafıza-i teltinde yaşıyorlar. Hükümdarları affetmeyen hakimiyet-i milliyenin birkaç türediyi ne dereceye kadar hazmedebileceği meydandadır. İşte gazetemiz, milletin hakimiyetine

musallat olmak isteyecek eşhasa karşı mücahede ve mücadele için intişar ediyor.

Hakimiyet-i milliye'nin mücahedatına daha çok zaman ihtiyaç görüyoruz. Meşrutiyetin, meclislerin, oralarda herhangi birkaç manevra ile ihraz-ı ekseriyet edecek fırkaların, siyasi zümrelerin arkasında, Anadolu'nun saf, dur-endiş, mütevekkil ve alicenap, fakat daima azim ve iradesine malik vicdanını kendine rehber edinerek hakimiyet-i milliye yaşayacaktır.

Hakimiyet-i Milliye üç büyük istinatgah tanır: Zeka, irfan, hamiyet... Bunlar haricinde hiçbir şeye istinat edemez. Millet'in hakimiyetine sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlere, ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin baziçesi olamaz. Millet yaşamaya, hür ve müstakil yaşamaya, yaşadıkça da mesut ve mütekamil bir unsur-ı terakki olmaya muhtaçtır. Hakimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi millet'in bu ihtiyacıdır.

Heyet-i Tahririye

Ek-1: Hakimiyet-i Milliye gazetesinin ilk sayısında yer alan "Heyet-i Tahririye" imzalı, "Hakimiyet-i Milliye" başlıklı yazı. (Kaynak: Mehmet Önder, "Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 20, 1991, s. 290-292; Emrah Yıldız, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Örneğinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Süreci*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009, s. 252-255.)

Ek-2: Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün mareşal üniformasıyla boy resminin yer aldığı 30 Ağustos 1926 tarihli 1848. sayıs. (Kaynak: Uğur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 172.)

Ek-3: Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ni Mustafa Kemal Paşa adına tesis eden ve gazetenin sorumlu müdürü olan Recep Zühtü (soldan ikinci) Sakarya Harbi sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı yakınlarında arkadaşları ile fotoğrafı. Recep Zühtü, bu harp sırasında gazetenin "harp muhabiri" olarak çalışmıştır. (Kaynak: Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları*, İstanbul 1964, s. 124.)